

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

William John Childs

ÇEVİRİ Füsun Tayanç, Tunç Tayanç

Yürüyerek Anadolu

Samsun-Halep, 1911-1912

KitapYAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 334
SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 33

YÜRÜYEREK ANADOLU, SAMSUN-HALEP, 1911-1912 / WILLIAM JOHN CHILDS

ÖZGÜN ADI
ACROSS ASIA MINOR ON FOOT

© 2017, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

ÇEVİRİ
FÜSUN TAYANÇ, TUNÇ TAYANÇ

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOÇLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASKI
MAYIS 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-169-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAÇATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Yürüyerek Anadolu

Samsun-Halep, 1911-1912

WILLIAM JOHN CHILDS

ÇEVİRİ
FÜSUN TAYANÇ, TUNÇ TAYANÇ

Kitapyayinevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz 13

1. KARADENİZ'DE FIRTINA, KIŞIN İLK KARI, GEÇ KALMIŞ GÖRÜNÜYORUM, AVUSTURYALI KAPTANIN GÖRÜŞLERİ, "LORD BILL," KÜÇÜK ASYA'NIN BÜYÜLEYİCİ KIYISI, BAŞ DÖNDÜRÜCÜ DAĞ YOLLARI, BAĞDAT YOLU İÇİN SAMSUN'A ÇIKIYORUM 17

2. SAMSUN, OSMANLI RUMLARI VE HELEN DONANMASI, SAMSUN KOLERA İLE NASIL BAŞA ÇIKTI, YOLCULUK PLANINDA DEĞİŞİKLİK, AHMET, BAĞDAT YOLU'NDA BİR AMERİKALI KIZ, ÜNLÜ BİR SÖYLENCENİN YURDU, RUSYA'NIN GÖLGESİ, GEÇİDİN ZİRVESİNDE, ÇALILIKTA BİR KAFKA, ÇAKALLI'DAKİ HAN, TÜRK YOLCULAR, ÇAKALLI'DAKİ KERVAN TRAFİĞİ VE KONAKLAMA, HANDA ORTAK ODA 24

3. ÇAKALLI'DAKİ HANDA BAHŞİŞ, İNSANOĞLUNUN BAŞ BELALARINDAN BİRİ, KEÇİLER, GARİP BİR DİLENCİ, ANADOLU'DAKİ BÜYÜK YAYLADA, KARADAĞ VE EŞKIYALARI, BİR ROMA YOLU, ANTİK VE MODERN BİR KAPLICA, HAVZA'DA REVAÇTA OLAN BİR HAN, TÜRKLERİN YOLCULUKLARINDA KADINLARIN OLMAMASI, KAHVE PİŞİRME TÖRENİ, TERSAKAN ÇAYI VADİSİ, UN DEĞİRMENLERİ, DEVELERİN ZORLUĞU, BİR RUM BALIKÇI, BAĞDAT YOLU'NDAN AYRILIYORUM, MERZİFON'DA CEVİZLİKLER, BAĞLAR VE MEZARLIKLAR 38

4. MERZİFON, BAĞ KAVGALARI, KALACAK BİR YER OLARAK TAŞHAN, ERMENİLER İLE TÜRKLER, PİŞTOVLAR, KARA MUSTAFA PAŞA: EŞEKÇİ, YENİÇERİ, SADRAZAM, ÖYKÜSÜ, VIYANA YENİLGİSİ, BOÇULARAK ÖLDÜRÜLMESİ 49

5. MERZİFON'DAKİ AMERİKAN MİSYONERLER, "ZENGİN" BİR MİSYONERLİK, "ESKİ YERLEŞKE, İNGİLİZ HEMŞİRELER VE HASTANENİN BAHÇESİ, DUVARLA ÇEVİRİLİ BİR AMERİKAN KÖYÜ, "AYRILIK AĞACI," HAREKETLİ GÜNLER, "MÜDÜR," ANADOLU KOLEJİNİN ÖĞRENCİLERİ, FARKLI MİLLİYETLER, RUS ÖĞRENCİLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ, ERMENİ ÖĞRENCİLER, İHTİLALCİLER VE KOLEJ, RUM ÖĞRENCİLER: KADİM YUNAN ÖZELLİKLERİ 60

6. MERZİFON MİSYONERLİK HASTANESİ, MİSYONERLİK DOKTORLARI VE HİRSIZLAR,
“MARDEN EFENDİ,” HASTANEDEN GÖRÜNTÜLER, BİR KENDİNİ SAKATLAMA OLAYI,
“DAĞLAMA” BÜYÜSÜ, EMEKLİ MAAŞI ALAN KAÇAKÇI, VURULANLAR MEVSİMİ, ÇOK ÇALIŞAN
TIP PERSONELİ, KOŞUŞTURAN CERRAH VE HEMŞİRELER, SİSTEMLİ VE DÜZENLİ ÇALIŞMAK,
YABANCI HEMŞİRELERİN OTURMA ODASINDA 68

7 - MERZİFON OVASI’NDA, FETHEDENLERİN BİR ÖZDEYİŞİ, BULGAR MUHACİR AHMET,
KÖMÜRCÜLER, ENDER GÖRÜLEN BİR VADİ, PEKMEZİN YAPILIŞI, KAYGI VEREN GÜRÜLTÜ,
AMASYA, ANADOLU’DAKİ EN PİTORESK KENT, AMASYA’NIN SARP KAYALIKLARI VE IRMAK,
YEMEK SEÇMEK, KEBAP, AYIN DOĞUŞU, ŞARKILAR VE DAVULLAR 75

8. AMASYA’DA TUTUKLANMAK, BİR ERMENİ YARDIM ETMEYİ ÖNERİYOR,
BİR ECZACININ ECZANESİNDE, “SİR EDWARD GREY KİM?,” VALİYLE GÖRÜŞME,
AHMET DAĞA TIRMANIRKEN, KALE, ANADOLU’DA SAHİBİ BİLİNMEYEN HAZİNE,
İŞARET GÖNDEREN GÜNBATIMI, SABAHIN ERKEN SAATLERİNDEN SAHNELER, BİR HİRSIZIN
CEZALANDIRILMASI, AMASYA’DAKİ ESKİ BİNALAR, AYNALI MAĞARA, AMAZONLARIN
ÜLKESİ, BUGÜNKÜ AMAZONLAR, AMASYA BAHÇELERİ, BİR ALMAN KOLONİSİ 86

9. AMASYA’DA PAZARCILAR, BİRÇOK MİLLET, KAYALIKLARDA YAŞAYANLAR,
DİLENCİ ÇOCUKLAR, PROFESYONEL BİR DİLENCİ, YOL KENARINDAKİ DÜKKÂN,
FİYAKALI KÜRT, YENİ PAZAR HANI, ZİLE VE JÜL SEZAR 100

10. YENİPAZAR’DAN BİR KERVAN YOLU, FRANSIZ HARİTACILARININ KAMPI,
ÖKÜZ ARABACILARI YASAYA KARŞI GELİYOR, TURHAL VE SİNEKLERİ, BASİLEİOS VE
AYDINLATICI GREGORİUS ANNESOI’DE, CELLATHAN, OSMANLI İMPARATORLUK POSTASI,
ÜNÜ KÖTÜ YOL, ÖNLEMLER, YOLUN ADETLERİ, KUŞKULU ATLI, TOKAT’A GİRİŞ 105

11. TOKAT, HANÇER TAŞIYAN İNSANLAR, GÜZEL BİR HAN, ERMENİ ASKERLER,
YOĞURDA DAİR, AHMET, AŞÇI YAMAĞI, BİR RUM ZİYARETÇİ, TOKAT KALESİ, OSMAN PAŞA,
HENRY MARTYN’İN ÖLÜMÜ, AHMET İLE NÖBETÇİ, BİR TÜRK EVİNE TECAVÜZ,
TOKAT’TAKİ TİCARİ HANLAR, BİR ERMENİ PAPAZ, YOLUMUN ÜSTÜNDEKİ
ERMENİ KATLİAMI SÖYLENTİLERİ 115

12. TOKAT'TAKİ HANDAN SABAH GÖRÜNTÜLERİ, GÜNEY YOLUNDA, TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI,
BİR GRUP, KAÇAKÇILIK EYLEMİNDE, TEHLİKELİ BİR KEÇİYOLU, MÜZİKAL KAĞNILAR,
ÇİFTLİK HAN 126

13. BEKLENMEDİK BİR KARŞILAŞMA, YENİ HANDA KATLİAM SÖYLENTİLERİ,
ÇAMLİBEL'İ GEÇİŞ, SAKLI KÖYLER, ÇAMLİBEL'DE TÜRK ASKERLERİ, YENİ HAN'DAKİ OLAY,
İVEDİ ÖNLEMLER -MÜSLÜMANLARIN RUH HALİ, ÇERKEZLER VE KEM GÖZ,
YOL KENARINDA NAMAZ, UYGULAMADA ANGARYA, "SÖĞÜTLÜ HAN" 133

14. SİVAS'A GİRİŞ, BÜYÜK GEÇMİŞİ OLAN BİR KENT, BİR ERMENİ GÖÇÜ,
SELÇUKLU MEDRESELERİ, SİVAS VE RUS SAVAŞLARI, KARA VE DEMİRYOLU MERKEZİ,
EĞRİ KÖPRÜ, VALİNİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUK, SÜRGÜNE GÖNDERİLMİŞ KIRK PAŞA,
İNGİLİZ ASKERİ KONSOLOSLARI, AMERİKAN MİSYONERLERİ, ERMENİ NİŞAN MANASTIRI,
SİVAS'TAKİ ERMENİ PİSKOPOSU, PİSKOPOSUN TİMUR ANLATISI 143

15. BAŞKA BİR ARABACI SEÇMEK, MEHMET, ŞAMATACI TÜRK ASKERLERİ,
KAYSERİ YOLUNDA, ARGAEUS [ERCİYES] DAĞI'NIN UZAKTAN GÖRÜNÜMÜ,
MEHMET'İN GARİPLİKLERİ, BİR MÜCADELE, KÖPEKLER VE DAHA ÇOK KÖPEK,
RENKLİ TEPELER, YOLDAKİ LAZLAR, SİVAS'LA KAYSERİ ARASINDAKİ KADİM YOL 158

16. KARAGÖL KONUKEVİNDE, BİR ERMENİ KÖYÜ, ANADOLU'DA İNGİLİZCE,
MEHMET'LE BİR TARTIŞMA DAHA, KATLİAM KORKUSU İÇİNDEKİ ERMENİLER,
HIRSLI ÖĞRETMEN, İTİBARLI BİR YOLCU, UNUTULMAZ BİR KAVAS, SULTAN HAN,
GÖRKEMLİ ERCİYES DAĞI, LALEBELİ'NDE TİPİ, ÇÖKÜK YOLLAR, HALI DOKUYAN BİR HALK,
TERK EDİLMİŞ BİR SELÇUKLU MEDRESESİ, AKŞAMLEYİN YANLIŞ YOL,
TALAS'TAKİ AMERİKAN MİSYONERLİK HASTANESİ'NDE 165

17. TALAS'TA, ANADOLU'DAKİ EN ORTAÇAĞ GÖRÜNÜMLÜ SOKAKLAR, RODOSLU
TAŞ USTALARI, MANGALLAR, ALİ DAĞI VE ERCİYES DAĞI, KRAL GEORGE VE ERCİYES DAĞI,
BİR MAĞARA ŞAPELİ, BİR ERMENİ MANASTIRI, VAFTİZCİ YAHYA'NIN KEMİKLERİ,
BİR YÜK HAYVANI VE SÜRÜCÜ ARAMAK, İHSAN'I İŞE ALIYORUM 175

18. İHSAN İŞE BAŞLIYOR, HANDA ATEŞLENMEK, KAYSERİ'Yİ GÖRMEK, SELAMLAŞMAK, İÇİNE
KAPANIK TÜRK SUBAYLAR, HUNAT HATUN CAMİSİ'NDE, KALE, ZINDANLAR,
KALE KULESİNDE, MAZAKA, AZİZ BASİLEİOS VE KAYSERİ, PAZARDA ALIŞVERİŞ, "BAŞKA BİR
İNGİLİZ GELMİŞ," HANDA BİR YEMEK PARTİSİ, BİR YAHUDİ DÜŞMANI 186

19. YÜK BEYGİRİ İLE YOLA ÇIKIŞ, SIKICI BİR YOL VE HAVA, GECE KARANLIĞI,
YORGUN GEZGİNLER, İNCESU HANI'NDA BOŞ ODA YOK, KÖYDE BOŞ ODA YOK,
KONAKLAYAN ASKERLER, BİR BERBER DÜKKÂNI BİZİ KONUK EDİYOR, İNCESU ŞARABI,
İNCESU'NUN DAVULCUSU, OSMANLI DAVULLARI 197

20. MAĞARADA YAŞAYANLARIN YURDUNA GİTMEK ÜZERE İNCESU'DAN AYRILIYORUM,
İHSAN KAYBOLUYOR VE DÖNÜYOR, UFUKTA GARİP BİR YER GÖRÜNÜYOR, İHSAN YARA
İZLERİNİ GÖSTERİYOR, ÜRGÜP'ÜN KOVUKLARI, MAĞARA YAŞAMI İLE TANIŞMAK,
GEZGİN BİR TÜCCAR, KAYAYA OYULMUŞ EVLER, MANASTIRLAR, AHIRLAR, KİLİSELER VE
MEZARLAR, BİR KALENİN KAPISI 204

21. KAPADOKYA'DA GÜZEL BİR SABAH, MAĞARALAR VE BAHÇELER VADİSİ,
GÖREME VADİSİ, ÇADIR GİBİ DURAN KONİLER, MAĞARADA YAŞAYANLAR,
GÖREME PİSKOPOSLUĞU, UÇHİSAR KÖYÜ VE KAYASI, BİR MÜSLÜMAN TOPLANTISI,
NEVŞEHİR, BİR RUM TÜCCAR DAHA, NAR: MAĞARA SAKİNLERİNİN GÜZEL BİR KÖYÜ,
ORTAHİSAR KAYASI VE KÖYÜ 214

22. İNCESU'YA DÖNÜŞ, YEREL BİR ÇAMAŞIR GÜNÜ, YİNE DAVULCU, HANDAKİ PAŞA,
ESKİ BİR KERVANSARAY, ÇİNGENELER, ANADOLU'DA KALELER, DEVELİ KARAHİSAR'DA
TUTUKLU BİR KATİL 234

23. AKDENİZ'E GİDEN KERVAN YOLU, SONUNDA YOĞUN KAR, ENİGHİL'DE KONUKEVİ,
ÖNÜMÜZDEKİ SOYGUNCULAR, KAVLUKTEPE'DEKİ ÇERKEZLER, BİR TÜRK MEZARLIĞI,
İHSAN İÇİN BİR ANI YERİ, ALADAĞ'IN ALTINDA, BADEMDERE'DE KONUKEVİ,
MEYDAN OKUNAN BİR SABAH ZİYARETÇİSİ 239

24. BADEMDERE'DEN GÜNEYE, YAYA TRAFİĞİ, YELATIN HAN'DA, SOYGUNCU HABERLERİ,
SALDIRI BEKLEYİŞİ, ARAMA YAPAN ZAPTİYELER, FINDIKLI HAN, POZANTI,
BAĞDAT DEMİRYOLU, ALMANLARIN HEDEFLERİ, AKKÖPRÜ'DE DÜKKÂN, KİLİKYA GEÇİDİ,
TOSUN ALİ'DE ŞARAP DÜKKÂNI 252

25. ULUKIŞLA, "ALMAN KALELERİ," BÜYÜK OVADA, KONYA DEMİRYOLU, ÇOBANLAR,
KARAMAN'DA KOŞAN İNSANLAR, KONYA'DA GAR OTELİ, KONYA, SELÇUKLU BAŞKENTİ,
AZİZ PAVLUS'UN İKONİUM'U, MÜSLÜMAN MEDRESELERİ, GELECEKTE OSMANLI BAŞKENTİ
OLARAK KONYA, ULUKIŞLA'YA DÖNÜŞ, KAR FIRTINASI, KARLA BOÇUŞMAK 266

26. ULUKIŞLA'DA TÜRK SUBAYLAR, TÜRK SUBAYLAR VE ASKERLER, LULU KALESİ,
"TARSUS'UN KALE DUVARI," YİNE BAĞDAT DEMİRYOLU, TAHTAKÖPRÜ'DE ŞARAP
DÜKKÂNI, BİR KEZ DAHA KARA YAKALANMAK, "AVCILAR" GELİYOR, BİR SAVAŞIM,
ÇERKEZ DÜZENBAZLAR, BİR SOYGUNCU, BİR GECE ALARMI,
DÜBEKÇİ HAN'A VARİŞ 273

27. DÜBEKÇİ HAN'DA KARDAN MAHSUR KALMAK, İHSAN'LA TARTIŞMA, İHSAN'IN EŞKİYA
ARKADAŞLARI, ANADOLU'DA EŞKİYALAR, YİNE YOLDA, KERVANLARIN KAPATTIĞI YOL,
KİLİKYA KAPISI, KALELER, HİSARLAR, İBRAHİM PAŞA, İNGİLİZ TOPLARI, ESKLAVONYALI
MUHAFIZIN KALESİ, BOĞAZ'IN KAPISI, AKDENİZ'E İNİŞ 287

28. KİLİKYA KAPILARINA DÖNÜŞ, YENİ HAN'A KISA BİR UZAKLIK, KUTSAL BİR AĞAÇ,
YENİ HAN, BIÇAKLI KAVGA, İNGİLİZ KIRSALI, MERSİN MAKİSİNDE, ZAKKUM VE ÇİRİŞOTU,
YOLDAKİ ZORUNLU OLARAK ÇALIŞACAK OLANLAR, ARAPLARLA ÇATIŞMA, TARSUS YOLUNDA
GECE YAĞMUR VE ÇAMUR, ÇİNGENELERİN IŞIKLARI, TARSUS 299

29. ESKİ BİR TARSUS HANI, YAĞMURUN TUTSAĞI OLMAK, ÇATI ÇÖKTÜ, İLK DEMİRCİLERİN
ŞARKISI, AZİZ PAVLUS'UN AMERİKAN KOLEJİ, ESKİ TARSUS, BERDAN ÇAYI, TARSUS'TA
ANTİK TRAFİK, YİNE CİHAT KAPISI, KIBRISLI EĞİTİM ÇAVUŞU, ATLETİK BİR İSVİÇRELİ
KADIN, MERSİN, PAZARYERİ, KİLİKYA OVASI, PAMUK, ADANA 311

30. ADANA, DÜZ DAMIN ÜZERİNDE, YİNE BAĞDAT DEMİRYOLU, KİLİKYALI ERMENİLER,
KÜÇÜK ERMENİSTAN, BÜYÜK ADANA KATLIAMI, BİNBAŞI DOUGHTY-WYLIE,
ERMENİLERİN AKILSIZLIĞI, BİR ERMENİ PAPAZIN KATLİ, MÜSLÜMANLARIN ASILMASI,
İNGİLİZ KONSOLOSLUĞUNDAKİ İBRAHİM, İHSAN'LA HESABI KAPATYIYORUM, ARDILI
MUSTAFA, İNGİLİZ KONSOLosu BANA EŞLİK EDİYOR 323

31. ADANA'DAN AYRILIŞ, MİSİS HAN'DA, MOPSUESTİA KALINTILARI, BİR KERVANSARAY,
İBRAHİM ZOR DURUMDA, OXFORD İNGİLİZ ŞİİR ANTOLOJİSİ- YOLDA YAĞMURLU BİR GÜN,
YARSUVAT, KONSOLos İÇİN TÜRK DİŞÇİ, İBRAHİM'İN AŞÇILIĞI, ÇAMURDA YOLCULUK,
TOPRAKKALE VE BÜYÜK İSKENDER, MUSTAFA ÇEKİP GİDİYOR, GECENİN KARANLIĞINDA
OSMANİYE MEYVELİKLERİNDE KALMAK, OSMANİYE'DEKİ OTEL, BAHÇE'YE GİDERKEN,
ALMAN GÖREVLİ, BAHÇE TÜNELİ 336

32. HÂLÂ BAHÇE'DEYİM, EKSELANSLARI, EKSELANSLARININ ÇALIŞMALARI VE YÖNTEMLERİ,
BARON MARSCHALL VON BIEBERSTEIN, BAĞDAT DEMİRYOLU'NA BAŞLANMASI,
ALMANLARIN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR, ALMAN YANDAŞI BİR TÜRK, GÂVUR DAĞI GEÇİDİ,
DEVİRİYE GEZEN BİR ZAPTİYE, YOL KENARINDA BİR MEZARLIK, ELOÇLU HANI,
GECELEYİN MERDİVEN VE KONUKLAR, MARAŞ OVASINDA, MARAŞ'A VARİŞ 352

33. MARAŞ, BAĞNAZ MÜSLÜMANLAR, SAKAL-I ŞERİF, ÇALIŞKAN ERMENİLER,
BİR AMERİKAN OKULU, BİR ALMAN MİSYONERLİĞİ VE HASTANESİ, İSAURALI LEO,
MARAŞ VALİSİ, ZEYTUN YOLUNDA, ZEYTUN SUYU VADİSİ, KAYGAN TEPELER,
ZEYTUN'DA ÇATIŞMA BEKLENİYOR, ZEYTUN KASABASI VE GÖRÜNTÜLER, KUDÜS ALAYI,
ZEYTUNLU TÜFEK USTALARI, ZEYTUNLULARIN KAHRAMANLIKLARI 362

34. MARAŞ'IN DOÇUSU, GÖÇERLER DİYARI, PAZARCİK, İSTANBULLU HAMAL, ANTEP,
BİR YEREL ANGLİKAN KİLİSESİ, ANTEP'TEN GÜNEYE DOĞRU, ZENGİN BİR YER VE GÜZEL
BİR YOL, "BEŞ GÖZ HANI," DEVELERİN BESLENMESİ, KİLİS, PAZAR YERİNDE KARIŞIKLIK,
SURIYE GÖRÜNTÜLERİ, AZEZ KAYASI, CAFER HATUN HAN'DA BIÇAK 379

35. HALEP YOLU, İNGİLİZ KAVAS HECTOR, HALEP'İN ÖZGÜNLÜĞÜ, ANTİK BİR
DOĞU KENTİ, HALEP'İN GİZEMİ, ESKİ DAR SOKAKLAR VE AVLULAR, SUİSKASTÇILAR,
PAZARYERLERİ, ESKİ TİCARET HANLARI, YÜN YIKAYANLAR, İÇKALE, HALEP VE ONUN
İNGİLİZ BAĞLANTILARI, "ÇOK SAYGIDEĞER İNGİLİZ DOĞU AKDENİZ ŞİRKETİ,"
ALEXANDER DRUMMOND, GEÇİTLERİN HALEP İLE ANTAKYA'YA ETKİSİ,
HALEP VE GELECEKTEKİ DEMİRYOLU YAPIMI 388

36. GARİP BİR ERMENİ, ANTAKYA KAPISINDAKİ ÖYKÜSÜ, HALEP'TEN AYRILIYORUM,
TURMANIN'DE POSTANE, AZİZ SİMON STİLİTLERİ, HAMMAM, KENT SLOGANI,
ÇİRİŞOTU KÜMESİNDE GİZLENMEK, ANTAKYA OVASI, YOLDA TÜKENMİŞ ASKERLER,
KIRIKHAN'DAN GÖRÜNTÜLER 405

37. BELEN GEÇİDİ'NDE SABAH, DAĞLI ATILAR, İSKENDERUN KÖRFEZİ'Nİ SEYREDERKEN,
BÜYÜK İSKENDER BELEN GEÇİDİ'NDE, 18. YÜZYILDA İSKENDERUN KÖRFEZİ'NDE İNGİLİZ
TİCARET GEMİLERİ, YAKUB'UN KUYUSU, İSKENDER BEY, ALEXANDER DRUMMOND,
ALMAN LİMANI OLARAK İSKENDERUN, YUNUS'UN SÜTUNLARI, İSSOS SAVAŞ ALANI,
HİNDİSTAN'A KARAYOLU, İNGİLİZLERİN SAVSAKLADIKLARI OLANAK, AKDENİZ'İN DOĞU
UCU VE GELECEĞİ, İNGİLİZLER İÇİN BİR BAŞKA OLANAK, İNGİLİZ GEMİSİNDE 413

Dizin 426

ÖNSÖZ

Bu kitapta anlatılan yolculuğun tamamı yaya olarak yaklaşık 2.000 kilometreyi buldu, beş ay süren yolculuğun elli dört günü fiilen yolda geçti.

Geçmişte birçok Avrupalı Küçük Asya'yı¹ bir uçtan bir uca, bir denizden ötekine geçmişti; yalnız erkekler değil, bir başlarına Amerikalı kadın misyonerler de elbette ülkede rahatça dolaşmışlar, sık sık uzun yolculuklar yapmışlardı. Aslında yolculuk için Küçük Asya'dan çok daha beter birçok bölge vardır.

Ancak bu yolcuların hepsi *araba* ile ya da at sırtında seyahat etmişler, olanak olduğunda da trenle, bisikletle, hatta otomobille gidebilmekten mutlu olmuşlardır. Bence hiçbiri köylüler gibi yollardan ya da keçiyollarından yaya gitmeyi, en kötü hanlarda ya da her nerede bir sığınak bulurlarsa orada geceleme ve Doğudaki yollardan birinde değişik, kuşku uyandıran yayalarla gece gündüz birlikte olmayı hiç denememişlerdir.

Şimdi anlatılacak olan yolculuğun amacı, Küçük Asya'yı bir Türk'ün eşliğinde daha yakından görmektir. Ancak serüven beklendiği kadar maceralı olmadı. Eşkıyalık ve soygun, askerlerle kaçaklar arasında çarpışma, öldürme ve adam kaçırmaya: Bu tür olaylar ya ben oraya ulaşmadan ya da ben ayrıldıktan sonra oldu; ama ben bu olayları bazen günlerle, bazen saatlerle daima kaçırdım ve görüldüğü kadarıyla hep iki fırtına arasındaki dingin zamanlarda yol aldım.

Bu nedenle bu anlatıda hiçbir kırım, kıl payıyla kurtulma yoktur; tersine, bu satırlar kadim anılarla dopdolu topraklarda yolumun üstünde karşıma çıkan küçük heyecanların, yol boyundaki görüntülerle olayların, söylencelerden kaynaklanan imgelemelerin, geleneklerin ve tarihsel olayların kayıdır.

Yolculuğun daima bana sunduğu keyif ve doyuma neredeyse karşılaştığım herkesin katkısı oldu. Bu anlamda ne hiçbir tanınmamış gezgin

1 Genellikle Küçük Asya adlandırmasıyla Anadolu'ya atıfta bulunulur. Ama antik dönem coğrafyacıları Küçük Asya ibaresini Anadolu'nun batı ve orta bölümlerini içerecek şekilde, İskenderun-Samsun hattının batısında kalan kısmı için, sonraki coğrafyacılar ise Suriye ve Lübnan'ın bazı bölümlerini de kavrama dahil ederek kullandılar. Kitabın yazarı Childs da tüm metin boyunca kullandığı Küçük Asya ibaresi bu geç dönem tanımına uymaktadır. Kitabın Türkçe çevirisinde bağlama dikkat ederek hem Anadolu hem de Küçük Asya adlandırmalarını kullanacağız –ed.n.

daha şanslı olmuş, ne de tanınmış gezginler daha fazlasını görme ve öğrenme olanağını bulmuştur. Hem Amerikan misyonierleri ile kendi ülkenin konsolosları, hem de –savaştan kısa bir süre önce yolculuk yaptığım için ekleyebilirim– Alman görevliler ve misyonierlerin tümü beni büyük bir nezaket ve konukseverlikle karşıladılar. Hepsine teşekkürlerimi sunarım.

Yerli halk da beni beklediğimin çok ötesinde, bu insanlar kadar iyi karşıladı. Ticari güdülerini onları, beni kılık değiştirmiş bir Karun gibi görmeye yönelttiği için sonunda düş kırıklığına uğrayan bazıları dışında, Türkler, Çerkezler, Rumlar, Ermeniler ve Lazların hepsi yalnızca saygı ve iyi niyet gösterdiler.

Bir zümre olarak Türk görevlilerin davranışlarına gelince, şu gerçekleri göz önüne almak gerekir. İtalya ile savaş hali vardı, aylar geçirdiğim vilayetlerde sıkıyönetim geçerliydi ve İtalyan uyruklular sınır dışı ediliyorlardı. Buna karşın ben, yetkililerin silahlı direnişlerle karşılaştığı sorunlu bölgelere giden, bir hafta ortadan kaybolduktan sonra birkaç yüz kilometre ötede ortaya çıkan, fotoğraf çeken, not alan, sürekli köprüleri, yolları inceleyen esrarengiz bir yabancı olarak rahatça ve neredeyse sorgusuz sualsiz dolaştım. Büyük bir olasılıkla, yurtsever bir resmi görevlinin gözünde oradan oraya taşınan meraklı bir yabancı casus olabilirdim. Yolculuk sırasında çok sayıda resmi görevli ya da *zaptiye* gördümse de, yolculuğun en başındaki hariç, hiçbirisi asla beni birkaç dakikadan fazla alıkoymadı. Bunlar da daha sonra epey özür dilediler.

Kuşkusuz bütün bu nezaket, iyi niyet ve güven için önemli bir neden vardı: Bu bir İngiliz olmanın saygınlığından başka bir şey değildi. Aslında İngiliz olmam sahip olabileceğim en evrensel ve saygın referanstı. Türkler, Rumlar ve Ermeniler birbirlerinden öldüresiye nefret edebiliyorlardı; ama her biri İngiltere’yi kendi soyunun dostu olarak görüyordu. En uzak köyler dahil hiçbir yerde “İngleez” sözcüğünü bilmeyen ya da bu sözcüğü –elbette müphem ve mütereddit olarak ama– kesinlikle saygın, az çok dost olan bir kişi anlamında algılamayan bir köylüye rastlamadım.

Anadolu’da bir derviş şeyhin, bir Amerikalı ziyaretçiye, “İngilizler alıncaya değin bu ülkede hiçbir şey yoluna girmez,” demesinin üzerinden çok geçmemişti. Müslüman halkın benzer bir arzu içinde olduğu düşünül-

memelidir, ama İngilizlerin ülkede nasıl görüldüğünü ve savaş zamanında bile araştırmacı bir İngiliz gezginin neden dostça bir güvenle karşılandığını bu görüş çok iyi anlatmaktadır.

Kitapta neden Halep'ten çok az fotoğraf bulunduğu, İskenderun ve çevresinin ise neden hiç fotoğrafının olmadığı merak edilebilir. Halep'in harika çarşılarından birçok film satın aldım; bayat olsalar da son kullanma tarihleri geçmemişti. Buna rağmen banyo edilince çıkmadılar.

Murray's Handbook for Traveller's in Asia Minor'daki yolculuk bilgilerinden ne denli yararlandığımı belirtmeden sözlerimi bitiremem. Murray'i iyi incelemeyen biri, kesin bilgiler edinmenin çok zor olduğu bir ülkeyle ilgili olarak bu kitabın ne kadar çeşitli ve doğru bilgi içerdiği konusunda fikir sahibi olamaz. Deneyimlerimin sınırları içinde bu değerli kitapta hiçbir yanlış bulamadım.

Biri hariç kitaptaki fotoğrafları ben çektim. Kayseri ve Erciyes Dağı'nı gösteren fotoğraf için Talas'taki Amerikan Hastanesi'nden Dr. Alden Hoover'a teşekkür etmeliyim.

W. J. C.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'DE FIRTINA, KIŞIN İLK KARI, GEÇ KALMIŞ GÖRÜNÜYORUM, AVUSTURYALI KAPTANIN GÖRÜŞLERİ, "LORD BILL," KÜÇÜK ASYA'NIN BÜYÜLEYİCİ KIYISI, BAŞ DÖNDÜRÜCÜ DAĞ YOLLARI, BAĞDAT YOLU İÇİN SAMSUN'A ÇIKIYORUM

Ekim ortasında bir öğleden sonra Avusturya Lloyd firmasına ait bir posta gemisinde, güverte kasarasının rüzgâr almayan tarafında durarak çok şiddetli bir fırtınada Karadeniz'i seyrettim.

İki gün önce İstanbul Boğazı'ndan ayrıldığımızdan beri kuzeydoğudan esen çok sert rüzgâra karşı yol alıyorduk. Fırtına, Rusya bozkırlarından dolu ve sağanak getiren, kar tanelerini fır fır döndüren ve kışın uzaklarda olmadığına işaret eden soğukla birlikte kapkara bulutları önünde sürükleyerek şiddetle bastırdı. Arada bir alçaktan geçen bulutlar rüzgâr altına doğru açılıyor, köpüren dalgaların çevrelediği dağlık Anadolu kıyısı hayal meyal görünüyordu. Köpüklerin üstünde bir karanlık bir dağ yamacı dar bir şerit halinde ortaya çıktı; sonra taze karın parlak beyazı iyice belirince şeridin alt kenarı bir çizgi gibi göründü. Fırtına, dolu ve yağmur mevsimi olabilirdi; ama alçak kesimlere erken yağan bu kar beni kaygılandırdı; çünkü yürüyerek Anadolu'yu geçmeye niyetliydim ve benim hatam olmasa da yola geç çıkmıştım ve işte kış üzerime çullanmıştı.

Çok geçmeden kaptan sığındığım köşede yanıma geldi. Karadeniz ticaretinde çok deneyimli olan kaptanın hava koşullarına ilişkin görüşü dikkate alınmaya değerdi. Ancak bunu ona sormayacaktım; nazik bir yaşlı adam olduğundan yolcusuna uygun düşecek şeyler söylemesi olasıydı; böylece onu kendi haline bıraktım ve görüşünü dürüstçe söylemesini umdum. Kaptan önce paltosunun yakasını kaldırıp düzeltti. Sonra etrafa bakındı ve işini bilen biri olarak, bütün gün arkamızdan gelen ve Jamaika ile Avonmouth¹ arasında muz taşıdığı zamanlara göre yükü daha az olan büyük beyaz bir Türk şilebine gözlerini dikti. Şilep, dev dalgaların tepesine

1 İngiltere'de Bristol'un limanı –çn.

fırlarken omurgasının altı metresi² görünüyor, düşerken ise bacalarını aşan serpintilere gömülüyordu.

Kaptan gemiye bakarken, “Karadeniz’de kış,” dedi, “çok şiddetli olur.”

“Kış mı?” diye haykırdım var gücümle, “kış da nereden çıktı? İstanbul daha üç gün önce kavurucu bir yaz vardı. Önümüzde sıcak bir güz var,” dedim. Kaptan yavaşça başını salladı.

Kararlılıkla, “artık yaz ve güz bitti, kış geldi,” dedi. Keyifle devam etti. “Ama umurumda değil. Gelecek yıl sefere çıkmayacak, hep güzelim Trieste’de yaşayacağım.” Sonra gemideki tek İngiliz yolcu olduğumdan benimle ilgiledi.

“Trabzon’a gidiyorsunuz değil mi?” diye sordu. “Hani İngilizlerin yaptığı şu yeni liman için.” Ben Samsun’a gittiğimi söyledim.

“Ha, biliyorum. Samsun’a da yeni liman yaptılar. Limanları yapıyorlar, arkasından Güney Afrika’daki altın madeni sahaları gibi ‘Bunlar bizim’ diyorlar!” İki elimi güçlü bir biçimde kavrayarak anlatmak istediğini tam olarak gösterdi.

Samsun’dan Akdeniz’e, belki Beyrut’a değin, yürüyerek gitmeyi düşündüğümü söylediğimde ulusumuza yönelttiği açgözlülük suçlamasını unuttu. Bir yolcunun çılginca itirafını dikkat etmesini gerektiren bir sorun olarak ele aldı. Birden sabitleşen bakışlarından bir an kendini tehlikeli bir insanın yanında hissettiğini anladım; hatta biraz geri çekildi. Sonra doyurucu bir açıklama aklına geliverdi:

“Siz İngilizsiniz ve keyif için gideceğinizi mi söylüyorsunuz?” Ona yolculuktan çok keyif alacağımı umduğumu söylediğim zaman bunu derin bir “Ya!” ile yanıtladı ve benimkine benzediğini düşündüğü başka bir yolculuğu anımsadı.

Dediğine göre, kısa bir süre önce tek başına İran’dan Trabzon’a gelen “Lord Bill” adında bir İngiliz vardı. Lord Bill, Trabzon’dan İstanbul’a gitmek için gemiye binmişti ve kaptana göre oradan Calais’ye değin bu uzun yolculuğu tek başına yalnızca zevk için yapmıştı.

“Siz, siz de aynen bu zevk için yürüyeceksiniz? Nerde bu zevk dostum! Anlamak istiyorum,” diye haykırdı. Ancak, bu farklı düşünenlere anla-

2 Özgün metindeki mil, feet vb uzunluk birimleri, kilometre, metre vb birimlere dönüştürülmüştür –çn.

tılamayacak bir şeydi; beni dinledikten sonra, “Paris, Berlin ve Viyana’ya zevk için gidilir; ama bu ülkede olmaz,” dedi ve kolunu kıyıya doğru salladı. “Oradan keyif almazsın; çok dağ, çok kar, çok kurt, çok eşkıya görürsün ve asla Beyrut’a ulaşamazsın.” Konuyu orada kapattık.

Trabzon ile Beyrut arasındaki 3.200 kilometrelik kıyı şeridi ona yalnızca fazlasıyla zahmetli bir yolculuğu ifade ediyordu. Kıyının arkasındaki bölgeyi vahşi, pek az bilinen insanlarla dolduruyor, buraları ve her şeyin olabileceği, denizden uzak üçra bir iç bölge olarak görüyordu. Allahaan mesleği onu buralardan uzak tutuyordu. İç kesimlere ilişkin düşünceleri, eski Yunanlarınkı gibi, müphem ve ürkütücüdür.

Ancak, olayla olay yerini ilişkilendirmek isteyen, ruhuyla geçmişe süzölebilen, güneş, rüzgâr ve gök kubbenin altında bilinmedik seröven yollarından zevk alan birine bu kadim Doğu toprakları her şeyden daha fazla keyif verir.

Bir an için yalnızca kıyıyı ve geçerken gözünüze çarpanlarla imgenize düşenleri düşününüz. Beyrut’ta Fenike kıyılarındasınızdır; Sidon’u görür, güney yönünde Filistin tepelerine bakarsınız. Trabzon’da yalnızca Meshech’de (Meşek’tē) olduğunuzu değil, Argonotlar, Altın Post ve Medea’nın büyü söylenceleriyle Kolhis kıyılarınday olduğunuzu varsayabilirsiniz. Bu iki uç kıyı [Fenike kıyıları ile Kolhis kıyıları] arasında kadim Yunan dünyasının büyük bir bölümünü oluşturan Homeros ile Aziz Paul’dan sahnelerin yer aldığı, büyük ve görkemli Bizans’ın törensel oyunlarını gören, Osmanlı Devleti’nin yükselişi ile doruğa ulaşmasına da tanık olan, şimdi de onun sona eriş savaşımını izleyen büyüleyici adalar, anakara ve sığ sular vardır. Bunların, Pers İmparatorluğu’ndan Britanya İmparatorluğu’na değin, yirmi beş yüzyıl boyunca bütün büyük imparatorlukların bu kıyılarda savaştıklarını, büyük fatihlerle askerlerin hemen hemen hepsini gördüklerini düşününüz.

3 Ksenefon’a göre Trabzon ve çevresinde başka halkların yanı sıra bölgeye hâkim durumdaki Tibarenler yaşamaktaydılar. Ksenefon Tibarenlerin memleketinin deniz kenarında nispeten düz bir yerde bulunduğunu ve iki günlük yürüme mesafesinde de Kotyora’nın (Ordu) yer aldığını yazmaktadır. Strabon’un verdiği bilgilerden yola çıkarsak Tibarenleri; Trapezus [Trabzon]-Kerasus [Giresun] ve Kotyora arasındaki üçgene yerleştirebiliriz. Tavratta Tibarenlerle yan yana Meşeklerden söz edilir. Burada adı geçen Meşek, Nuh’un oğullarından Yafes’in oğludur (Kaynak: Osman Emir, “Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi,” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum 2008).

Troya'daki söylenceye dayalı savaşlardan, Gelibolu kumsallarına daha dün yapılan gerçek çıkarmalara değin ölümsüz tarihe geçmiş bir olay yaşamamış bir kilometrelik bir kıyının olmaması hiç de şaşırtıcı değildir. Doğru; geçerken bu eski yerlerin birçoğunu saptamak kolay olmamaktadır. Onları rastlantıyla görürsünüz; bazen de fark etmeden geçersiniz; çünkü kural olarak Türkçe adlar pek ipucu vermezler; ama bu bağlamda şans genel olarak gezginden yanadır. Örneğin, Trabzon'a yakın, Karadeniz'deki küçük bir kent olan Ordu'da karaya çıkabilir, rastlantı sonucu tanıştığınız konuşkan bir Rum kadim liman kalıntılarını size gösterebilir. Bu liman, kıyıdaki birçok limana benzer; ama *Onbinlerin Dönüşü*'nde Mezopotamya'dan gelen askerler Bizans'a gitmek için buradan gemiye binmiştir. Ya da bir sabah geminiz rotasından ayrıлып ücra bir Akdeniz limanının ağzına demirleyebilir. Adını daha önce duyduğunuzu hayal meyal anımsasanız da hiçbir şeyle ilişkilendiremezsiniz. Size, en iyi portakalların yetiştiği Dört Yol'da toplama zamanı olduğu için gemiye birkaç bin kasa portakal yüklemek amacıyla buraya uğranacağı söylenir. Türkçede "Dört Yol," kavşak anlamına gelir ki bu isim tarihsel açıdan hiç aydınlatıcı değil diyebiliriz. Ancak, Amanos Dağları'nın tepesinden sabah güneş doğarken dağlarla deniz arasında uzanan ve kalın, koyu bir sis tabakası ile kaplanmış bu dar ova şeridi İskender'in İssos Savaşını yaptığı yerdir.

Kıyını dolduran bu adlı sanlı yerlerin dışında yirmi yüzyıl öncesinin görüntülerini canlandıran şaşırtıcı kalıntılar vardır. Bir yaz akşamı Karadeniz kıyısında, pruvası kuğu boynu gibi uzun bir tekne denize açılırken böyle bir görüntüyle karşılaştım. Baş tarafı gövdesinin üstünden uzanıyor, saldırmaya hazırlanan bir kuşun başıyla boynunu andıran bir biçim alıyordu. Direğin tepesinden sarkan yatay bir serene geniş, tek bir kare yelken asılmıştı. Yelkenin kemer gibi kavisli eteğinin altında, her iki yanda beş altı adamdan oluşan kürekçilerin ve kıçta onlardan epey yukarıda konumlanan çıplak bacaklı dümencinin kara kafaları görülebiliyordu. Güneş Sinop Dağlarının arkasından batarken, bordası ile burnu kızıl maviye boyanmış, gece balık tutmayı hedefleyen bu tekne dalgaların üzerinde kayıp gidiyordu. Beyaz yelkeni şişiyor, kürekleri düzenli batıp çıkıyor, ıslak kürek palaları solan gün ışığında kırmızı kırmızı parlıyordu. Rotasını biraz değiştirtince

görünüŖü birden deęiŖti ve eski Yunan sikkelerinin birindeki tekneye benzedi. Sonra tayfaların söylediği türkü kesik kesik suyun üzerinden yükseldi. Tüm bu sahne, doğruluğuna kefil olduğu gemiŖin bir canlandırmasıydı ve çok inandırıcıydı. İki bin yıl önce, zengin Yunan kentlerinin kıyıları doldurduğu dönemde böyle teknelerin sıcak yaz gecelerinde, sakin duruŖlu, çıplak bacaklı dümencileri ve kürek çekerken türkü söyleyen tayfalarıyla balığa çıktıklarından hiç kuŖku duymuyordum. Kentler yok oldular, bazılarının adları bile silindi; ama tekne yapım geleneği, donanım, denizcilik görenekleri ve eski zaman balıkçılarının bilgileriyle gemiŖle kan bağı sürdü.

Dahası, bu harika kıynın dıŖ görünümü de tuhaf bir gizeme sahiptir. Uzun kıynın büyük bir bölümünde dağlar denizden dik biçimde yükselir. Lübnan Dağları, Amanos Dağları ve Toroslar'ın karla kaplı uzun seddi –bunlar benzer adlarla bu sırayla dizilirler– sonra Karyr ve İyonya dağları ve kadim Troya'yı seyreden Kazdağı, sonra karı Marmara'dan ta İstanbul'a değin görülen Uludağ. Doğuya doğru gittikçe heybeti artan Karadeniz boyunca Bitinya, Paflagonya ve Pontus dağları vardır. Akdeniz'e meydan okuyan bu sıradağlar genellikle gün ıŖıęında bir ametist denizi üzerinde uyuyan mor dağlar gibi görünürler; ama genelde ormanla kaplı olan kuzeydekiler mavidir, burada am ağaçlarıyla kabaran bir ufuk çizgisi vardır ve önllerinde uzanan deniz yaz gibi kış da iyi bilir ve renkleri daha deęiŖkendir.

Dağlar ister kuzeyde, ister güneyde olsunlar, gizem ve romantizmin kıskanç dıŖ bekileridirler. Dağlar, her gün önümüzdeki denizden doğup, arkamızdaki denizde batarken bu ŖaŖırtıcı izlenimi verirler. Yunanistan, İtalya ve Norveç kıyılarında ya da herhangi bir dağlık ölkede dağlar i kısımlar gibi görünür. Küçük Asya'nın büyük yarımadasının üç tarafında yolculuk yaparken i kısımların daima surlarla çevrili olduğu hissine kapılırsınız; ierileri asla doyurucu biçimde göremezsiniz; onunla asla buluşamazsınız; sonunda da burasının her Ŗeyi olan, ama arayanlar için romantizmle serüvenin mutlaka bulunduğu bir bölge olduğuna inanırsınız.

Kısaca, Küçük Asya'nın eski, göz kamaŖtıran kıyıları işte böyledir ve yollar bilinmeyen i bölgeden kıyıya doğru gelir. Ötedeki gizemlerin kanıtlarıdır onlar. Gizli i kesimlerle iliŖkili çekici vaatlerde bulunurlar. İklim ve havanın bu izlenimlerle çok sıkı bağı vardır; ama sanki büyü

genellikle Küçük Asya'nın dağlarından döne döne limanlara inen ana yollarını mesken tutmuş gibidir. Uzaktan gördüğünüzde daha önce yolların romantizmine ilişkin okuduğunuz, duyduğunuz ya da düşündüğünüz her şeyi ısrarla haykırırlar. Önce yakındaki bir tepeden geçen bir keçi yolunun masal dünyasını, kısa süre sonra da bir ana yolun denize, kentlere ve dünyadaki harikalara giden tek yolu simgelediği çocukluğunuzun dünyasını anımsatırlar. Onlarda arkalarındaki hayal dünyasından daha fazlası vardır. Bu karlı yolların geldiği kentlerin, ülkelerin adlarına kulak verdiğinizde, yalnızca adım atarak keşfedilebilecek kadim dünyayla eski Doğunun karşısında olduğunuzu duyumsarsınız.

Bu karlı yollardan biri Amanos Dağları'ndaki Belen Geçidi'nden geçer, Akdeniz'de İskenderun Limanı'na iner. Gemiden görür; Halep ile Mezopotamya'ya giden ana yol olduğunu öğrenirsiniz. Geminiz doğru yerde demirlemişse, Karadeniz'de İnebolu'daki ormandan aşağı inen böyle başka bir yol görebilirsiniz: Bu yol bir özelliği ya da önemi olmayan Kastamonu'dan gelir; ama ağaçların arasından görünen gizlenmiş yolun kendine özgü bir çekiciliği ve iddiası vardır. Eski günlerde çok işlek olan bir başka yol da dağların üzerinden Sinop'a gelir. Sinop şimdi önemsiz bir yer olmakla birlikte, bir zamanlar Karadeniz'deki en önemli Yunan kentiydi; daha sonra Pontus'un başkenti ve Mithridates'in hükümdarlığının merkezi oldu; çok güç geçilen dağlarla iç bölgelerden ayrılmış olmasına karşın, Küçük Asya'nın kuzeydeki büyük limanıydı. Önce *Onbinlerin Dönüşünü* gören, çok daha sonra bir imparatorluğun merkezi olan güzel ve kadim Trabzon şehrine de ulaşır. Bu yoldan İran'a ve Uzakdoğuya gidebilirsiniz.

Yamaçlardan dolanarak, İstanbul'un 640 km doğusundaki Samsun'a inen ve benim için özel bir önemi olan bir başka yol daha vardır. Karadeniz'den Akdeniz'e yürümek amacıyla güzergâhımı tasarlarlarken bu yol bana çok çekici geldi. Daha önce sıcak yaz günlerinde bu yolu görmüştüm; ilk kez en az 20 km uzaklıktaki sıradağların sırtında, kentten 900 metre yükseklikte görünürmüştü. Mısır ve tütün tarlaları arasından, gidip gelen arabaların tozuyla dumanlanmış, gözden bir kaybolup bir görünerek kıvrıla kıvrıla uzanıyordu. Sonunda zeytinliklere girdi; onu yeniden gördüğümde kıyıdaydım; Samsun'un sıcak, parke taşlı, kenarlarına ağaçların

sıralandığı ana yoluna dimdik inmiş ve Doğu trafiğinin o çok tuhaf kargaşasını şehre taşıyordu.

Bu yolun Küçük Asya'daki en işlek güzergâh olduğunu söylerler, kuşkusuz çok büyüleyici bir adı da vardır; Samsun, Sivas, Malatya, Diyarbakır ve Musul'dan geçen ve sonunda Harun Reşid'in halifelik yaptığı, Denizci Sinbad'ın memleketi Bağdat'a ulaşan 1.600 km uzunluğundaki Bağdat Yolu'dur bu.

Anadolu'da geçirdiğim o hoş yılda bu yolun kuzey bölümündeki 80 kilometresinden birkaç kez geçtim. Şafakta kervanların toparlanıp yola düzlülüşlerini izledim, vadilerinde develerin çingırak seslerini dinledim. Bu yol bana uzaktaki yamaçlarda kıvrılan keçi yollarını, gündüzleri sık ormanlığın sırtlarında kömürcülerin yaktıkları ateşlerin dumanlarını ve sıcak kadifemsi gecelerde bu ateşlerin kızıl parlaklığını gösterdi. Bu yol üzerinde demiryollarının bulunmadığı koskocaman bir Doğu ülkesinin yol yaşamını gördüm: tuhaf tekerlekli arabalar, kervanlar, köylüler, dilenciler, Çingene-ler, eşkıyalar, askerler, dervişler, zincirlenmiş hükümlüler. Yol kenarındaki hanlarda uyudum. Duyduğum, gördüğüm her şey daha uzağa gitmeyi, dağlardan geçerek güneye inmeyi, sonunda da Suriye'ye, Akdeniz'e ulaşmayı istememe neden oldu.

Denizin sakinleşmesini bekleyerek, Samsun yollarında yirmi dört saat geçirdikten sonra yolcular kırılan dalgaların üzerinden kıyıya çıkarıldılar. Teknemiz her zamanki iskeleye yanaşamamış, dalgalardan en korunaklı olacağı bir yere gitmek zorunda kalmıştı; gümrükçüler, polis ve izleyenler yolumuzu kesmek için kıyıya koşuşturdular. Amisus kentinin⁴ bir buçuk km doğusunda karaya çıktık. Burası parlak zamanlarında Sinop'un yerini almış eski bir Yunan kenti, Lucullus'un Mithridates'le yapılan sonuncu savaşta uzun bir kuşatmadan sonra Pontus Krallığı'na son vermesiyle Romalıların eline geçti. Limandan bazı kalıntılar ile çıplak yamaçtaki küçük bir çökmüş duvar parçası dışında Amisus'tan geriye hiçbir şey kalmamış, bölgede adı bile unutulmuş. Ancak, Amisus'un Sinop'un yerini almasına olanak veren coğrafi öğeler hâlâ geçerli, burası ithalat-ihracat açısından Anadolu'nun başlıca Karadeniz limanı, hareketli, geleceği çok parlak bir kent.

4 Samsun -çn.

İKİNCİ BÖLÜM

SAMSUN, OSMANLI RUMLARI VE HELEN DONANMASI, SAMSUN KOLERA İLE NASIL BAŞA ÇIKTI, YOLCULUK PLANINDA DEĞİŞİKLİK, AHMET, BAĞDAT YOLU'NDA BİR AMERİKALI KIZ, ÜNLÜ BİR SÖYLENCENİN YURDU, RUSYA'NIN GÖLGESİ, GEÇİDİN ZİRVESİNDE, ÇALILIKTA BİR KAFA, ÇAKALLI'DAKİ HAN, TÜRK YOLCULAR, ÇAKALLI'DAKİ KERVAN TRAFİĞİ VE KONAKLAMA, HANDA ORTAK ODA

Samsun, birkaç kilometre mat sarı bir kumsal boyunca uzanır; varoşları, beyaz yapıların serpildiği arkadaki yamaçların eteklerine değin uzanır. Denize bakan bir gezinti yolu ya da küçük bir limanı yoktur; kötü havalarda yazıhaneler, depolar, kahvehaneler, köpüren dalgaların izin verdiği kadar sırtlarını denize döner, yüzlerini denize paralel sokaklarla ara sokaklara çevirirler. Kentin gelişmesi ve beklentileri kesinlikle ticarete dayandığından, toplumsal yaşamı güzelleştiren hoşlukları düşünme isteği yoktur. Refahın istisna olduğu bir ülkede, Samsun refahıyla gurur duymakta, daha iyi olmak istemektedir; ama ne liman, ne de demiryolu vardır –her ikisi de öngörülmüş ve demiryolu yapımına başlanmıştır; bu yaşamsal işler tamamlanmadan görünüş hiçbir önem taşımaz.

Samsun, Türkler tarafından ihmal edilmiş olmasına karşın, yaklaşık 40.000 kişinin yaşadığı büyümekte olan bir kenttir. Olası rakipleri Sinop ve Trabzon'un arkasında geniş, bereketli topraklar bulunmaz ve bunlar yüksek geçitler ve yorucu yollarla iç kesimlerden ayrılmışlarken, Samsun, dünyada eşsiz mısır tarlalarıyla, Anadolu'daki en değerli tütün toprağıyla ve büyük kömür rezervleriyle, İngiltere kadar büyük, zengin bir alanın kolaylıkla ulaşılabilen limanıdır. Bölgenin fiziksel özellikleri de Samsun'un liman olmasına uygundur. Büyük vadilerin genel yönü, kapı gibi açılan boğazlar, deniz düzeyinden çok yüksekte olmayan geçitler, hepsi limanla iç kesimler arasındaki yolları görece kolaylaştırır. Liman ve yeterli demiryollarının yapılmasıyla Samsun Rusya'nın kaçınılmaz etkisi altında olmak üzere Karadeniz'in güneydeki Odesa'sı olacaktır.

Bu arada, kenti bugünkü refah düzeyine aslında Bağdat Yolu getirdi. Limanla iç kesim arasındaki bütün ticaret Türkiye'nin Asya kısmındaki en

uzun ve en önemli makadam yolu olan bu şose üzerinden gelir gider. Ancak trafik bir Doğu ülkesinin karayolundaki gibidir; yani yavaş ve zahmetli. Resim gibi harika bir manzarası var ve dış satım mevsiminin zirvesine ulaştığı zamanlarda Samsun'da başka yerlerde eşi benzeri olmayan görüntüler ortaya çıkıyor. Kağnılar ve arabalar, develer, yük beygirleri ve eşekler, belli bir uzaklıktan geldikleri ve yola erken çıktıkları için saat on bire doğru şehre ulaşmaya başlarlar. Öğleden sonra yüzlerce araç ve binlerce hayvan sokakları ve alanları tıkar. Bazıları depoları arıyordur, ötekiler yüklerini boşaltıyor ya da sıralarını bekliyorlardır; erken gelenler hanlara boş dönüyor ya da hayvanlar yol kenarındaki ağaçların gölgesinde dinleniyordur. Kirli beyazlar içindeki devcilerle eşekçiler ve at sürücüler, dağ köyleri ile kıyı köylerinden yaya gelen köylüler, mavilerle kırmızılar içinde, sırma işlemeleriyle göz kamaştıran biniciler ve kentliler beş yüz km içindeki tüm soyları temsil ederler, her renkte ve biçimde giysi giyerler. Bağrıış çağrıış; eşeklerin sağrılarına inen kalın sopaların küt diye vurması; eşek çingiraklarının durmayan tıngırtısı; deve çingiraklarının derinden yavaşça çınlaması; öküz arabalarının tekerleklerinin gıcirtısı ve iniltisi. Bütün bu kalabalık, kavurucu güneş altında yürür, durur, dinlenir ve deve, ter, hayvan, aşçı dükkânları, tütün, sarımsak ve deniz kokusu, hepsi dar sokaklarda birbirine karışır. Bu yoldan Trieste ve Marsilya için buğday, arpa, un, kutularca yumurta, İstanbul için balyalarca tiftik, yün ve tütün, kafeslerce canlı kümes hayvanı ile tonlarca ceviz gelir.

İthalatın taşınması böylesine gösterişli değildir; gerçekten Samsun'da bir ay geçirebilir ve bunun hiç farkına varmayabilirsiniz. Aynı biçimde sürer gider ama iç kesimlere gideceklerin hepsi erkenden yola çıkarlar. Arabalar, gıcırdayan kağnılar, çingirak bağlanmış eşeklerle develer karanlıkta, şafağın ilk ışığında yola düzülürler ve Samsun'da gün başlarken dağın tepelerine varmış olurlar. Yığın yığın kürek, demir çubuk, kalıp, boru, kutularca dikiş makinesi, kumaş denkleri, Manchester ipliği ve teneke teneke parafın taşırlar; hatta öküz arabalarıyla yavaşça dağlardan iç kesimlere götürülen Marsilya'dan kiremit, çelik kirişler, boy boy demir döküm su borularını görebilirsiniz.

Samsun işlek bir liman olmasının yanı sıra bazı kentler gibi bir tütün kentidir. Ege'nin Kavala'sındaki kadar değerli olan Samsun'un ünlü tütün

tarlaları Bafra ve Samsun'da, topu topu doksan ya da yüz kilometrelik bir şerit olan, denize doğru eğimli yamaçlar, vadiler ve yalınlarındaki deltada yer alır. Güneş, toprak ve nemli deniz havasının hassas birleşimi, Samsun –Bafra'ninkinden daha kaliteli olarak kabul gören– tütününe, bu dar ayrıcalıklı bölge dışında rastlanmayan bir kalite ve özellik kazandırır. Bu tütünü başka yerlerde, özellikle Amerika'da yetiştirmek için girişimlerde bulunuldu. Hatta bu tütünden yetiştirmek için Samsun'dan Amerika'ya büyük miktarlarda toprak da gönderildi, ama tütün yaprağının özgün niteliği, bu birkaç yüz km karelik Anadolu kıyısından uzakta hiçbir zaman elde edilemedi.

Bu kaliteli tütün bu nedenle bölgenin başlıca ürünü oldu ve Bafra ile Samsun'da yıllık ürünün toplam değeri milyonlarca sterlini buldu. Köylü üreticiler kentteki alıcıların depolarında tütün yaprağı karşılığında daima altın alabilirler. İngiliz ve Amerikan alıcıların ortak büroları çok büyük miktarlardaki alımlarının bir bölümünü sık sık bu biçimde parlak sarı liralarla, günde 5000 Sterlin peşin ödeme yaparak alırlar; ayrıca, büyük üreticiler henüz yetismekte olan ürünlerine karşılık altınla avans çekebilirler. Kârın sonsuz büyüklüğü ve köylü üreticileri hoşnut etme isteği nedeniyle tütün yaprakları ile altın neredeyse geçerli para kadar kolaylıkla değiş tokuş edilebilir.

Bir Türk kentinde ya da Türk topraklarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun başını ağrıtan onulmaz etnik farklılıkların kanıtlarıyla karşılaşmadan asla fazla uzağa gidemezsiniz. Kıyıya çıktıktan birkaç saat sonra bir kahvehanede otururken başıma gelen de bu oldu. Bağış kutusu taşıyan bir çocuk bana yaklaştı; gülümseyerek ve utangaç biçimde ama belli bir davaya destek isteyen bir tavırla gelerek Yunan donanmasına yardım için bağış yapmamı rica etti.

Düşmanca davranmadığımı görünce, bir Rum becerikliliği ile “Hayır, bayım. Tüm Yunan halklarının donanması için,” diye ekledi.

Samsun doğrudan kadim Yunan Amisus'undan geldiğini iddia edemez; ama halkının çoğunluğu Osmanlı Rumudur ve ticaretle servetin büyük bölümü bunların elindedir. Yabancı ülkelerdeki tüm Yunanlar gibi Yunanistan'a bel bağlamışlardır ve başkenti Konstantinopolis olan Yunan İmparatorluğu'nun yeniden kurulması için az çok gizli bir umutla, özellikle Yunan donanmasına yardım etmek için cömertçe para toplarlar. Bir süre

önce donanmaya 12.000 Sterlin bağışlamışlar, şimdi de yeniden katkıda bulunmaya hazırlanıyorlardı.

Kolera Samsun'a yaz başında musallat oldu. Ansızın geldi; insanlar yolun ortasında vurulmuşçasına acıyla yerlere yuvarlandılar ve o sırada başlarına ne geldiğini bilemediler. Salgın şiddetle arttı; geçit karantinayla kesildiğinden Bağdat Yolu'nda trafik durdu; gemiler limana gelmekten kaçındılar; kaçmanın bir yolu yoktu; çünkü köylüler dağ köylerine kaçan kentlileri ateş açarak kovuyorlardı. Köylüler, başka yerler gibi Samsun'un da kendi kolerasına kendisinin katlanması gerektiğini söylüyorlardı.

Bu olağanüstü koşullarda ticaret altüst olunca, Samsun'daki iş çevreleri –başka bir deyişle yabancılar, Rumlar ve Ermeniler– hastalıkla savaşmak zorunda kaldılar. Bu ülkede Hıristiyanlar koleradan Müslümanlardan çok daha fazla korkarlar. Ancak biri hastalığa karşı elinden geleni yaparken, öteki Allah'ın takdirine ve Muhammed'in koruyuculuğuna sığınırsa hiçbir sonuç alınmaz. Bu nedenle, Samsun'daki ticaret erbabı kenti kurtarmak üzere alınacak tüm önlemler için yetkililerden onay ve ayaktakımının bağnaz ayaklanmasına karşı askeri destek sözü aldı. Ayrıca, tedbirlerin maliyetini üstlendiler ve büyük bir bağış yaptılar. Ön hazırlıklar ivedilikle yerine getirildi ve komite işe koyuldu; hastalığın görüldüğü her ev içinde oturanların giysileri ve eşyaları ile birlikte ateşe verildi. Yok edilen mal mülk için tazminat toplanan paralardan karşılandı. Bu ve başka önlemlerle hastalığın kökü kazındı ve Samsun salgından etkilenen öteki bölgelerden daha az zarar gördü. Yine de, bu parlak örneği izleyen başka bir kent olmadı. Salgının öteki yerlerde, daracık pis ara sokaklarıyla ve temizliği kuşkulu suyuyla nasıl ilerlediği, Samsun'dan çok daha küçük, nüfusu tamamen Müslüman olmasa da bağnaz Müslümanlardan oluşan Çorum örneğinde görülebilir. Kentte kolera başladığında, halk bunu Allah'ın takdiri olarak tevekkülle karşıladı; hastalığa kurban gidenleri yıkadılar, dualarla defnetmeye hazırladılar ve ailesi ölünün çevresinde toplanarak yas tuttu. Kısa sürede binden fazla kişi öldü; felaket ancak salgının şiddeti kesilince son buldu.

Baştan beri niyetim, yalnızca bir Türk hizmetkâr eşliğinde, eşyaları taşıyacak bir yük beygiriyle birlikte Samsun'dan yaya olarak yola koyulmaktı. Yolculuğumu böyle yapmak için birçok hoş fantezi kurmuş, umut

beslemiştim. Bu nedenle Bağdat Yolu kafilisine yani dilencilere, kağnılara, sıgırtmaçlara ve kervanlara katılmalı, hanlarda uyumalı, yol kenarındaki çeşmelerden su içmeliydim. Ayrıca, dilediğim zaman yol değiştirebilmeliydim; çünkü dağ yollarını da –Anadolu’da uzaktan bakınca neredeyse her yamaç ve dağ kolunda boylu boyunca uzanan o insanı çağıran keçiyollarını– izlemek istiyordum. Bu biçimde derin vadilere gittiğimi, başka türlü ulaşamayacak köylere ulaştığımı, uzaktaki bir sırtta görünen bir kaleyi keşfedebileceğimi görüyordum; bu arada belki de bir ya da iki dağa tırmanacaktım. Kısacası, elinde çanağı ve sopasıyla özgürce dolaşan bir derviş gibi yolu ve en yakın varış noktasını seçmekte özgür olacaktım. Umudum böyleydi, düşlemlerimle benzeşiyordu. Yöresel kılık kıyafete uyacak, güzel bir batıl inanca kendimi kaptırmanın zevkini tadayım diye kem gözlerden korunmaları için atımın yelesiyle kuyruğuna mavi boncuklar dizilecek ve bize yürüyüş ritmi vermesi için boynuna iki üç çingirak bağlanacaktı.

Ancak iş hayata geçirmeye gelince planlarımı değiştirmek zorunda olduğumu gördüm. Mevsim ilerlemiş, görüldüğü kadarıyla kış gelmiş olduğu için tek umudum geçit vermez kar bölgesini yoğun kar bastırmadan aşmaktı. Bunu yapmak için bir yük beygirinin 150 kilo yükü gidebileceğinden daha hızlı ilerlemem gerektiği açıktı. Ayrıca, adam bulma zorluğu da vardı. Benimle gelebilecek olan güçlü Türk genci kolera sırasında Şebinkarahisar Dağlarındaki evine kaçmıştı, hanlardan ya da Samsun pazarından rastgele seçilen birine güven duyulabileceğini de düşünmüyordum. Bu nedenle başlangıçta, eşyalarımı taşımak için, adımları benimkinden daha hızlı iki atın çektiği kapalı bir yaylı arabayı tercih ettim. Daha sonra, yoğun kar arkamda kaldığında, bir yük beygiri tutmayı umuyordum.

Bu kararı verince kendime bir araba ve hoşlanacağım bir Müslüman arabacı bulmaya gittim; çünkü böyle bir yolculuğa bir Rum ya da Ermeni ile çıkamazdım. Ancak otelin merdivenlerinde uzun boylu, güçlü kuvvetli bir adam tarafından durduruldum. Başıyla boynuna, buralarda soğuktan ve –garip bir kurama göre– aşırı sıcaktan korunmak için kullanılan renkli bir örtü dolamıştı. Orta yaşlı, kestane rengi sakallı biriydi ve iyi huylu, kararlı olduğu izlenimi veren dürüst bir yüzü vardı. İlk sözleri tam olarak eskiden Londra’da sorulduğu gibi ”Araba efendim?” diye çevrilebilir; aynı biçimde

açıkgöz ve ikna edici tarzda söylenmişti. Bir handa bir düzine arabacı arasında da olsa ilkönce bu adama yaklaştım. Hemen niteliklerini sıraladı ve gösterdi. Bütün yollara aşına Ahmet adında bir Müslümandı; atları iyiydi; arabası da öyle; her yere giderdi; yarın yola çıkabilirdi; kardan söz edince, “görelim bakalım,” havasında, “hele bir yağsın,” dedi ki, bu da tamamen ikna ediciydi. İsteddiği ücret de akla yatkın, hatta azdı; Rum ya da Ermeni arabacılar ya da hancılara işi düşen gezginleri çoğu zaman çileden çıkaran arsızca soyma çabası yoktu. Ahmet’i Merzifon’a kadar, yaya gideceğim üç günlük yolda bana eşlik etmesi için hemen işe aldım; memnun kalırsam devam.

Ahmet ertesi sabah yediden önce geldi; birkaç dakika sonra, saman renginde, bakımlı iki atın çektiği araba taş döşenmiş yolda dağların eteklerine doğru gürültüyle ilerliyordu. Yağmur dinmişti; ama sabah soğuk, kasvetli ve kapalıydı. Şimdi kentin işgal ettiği, son yıllara değin mevcut olduğu söylenen eski zeytinliklere kısa sürede vardık. Zamanın dışında yaşamını sürdüren, çok eskiden beri var olan, eğrilmiş bükülmüş ağaçlar kocamış kimsesizler gibi yorgunca eğilmişlerdi. Bu yaşlı gümüşü ağaçların bazıları Yunan Amisus’unun gerileyip çöküşünü görmüş olmalılar.

Olaylardan ötürü Bağdat Yolu’na tek başıma çıkmamıştım. Merzifon’daki Amerikan misyonerlerine katılmak için yola koyulan bir grup Amerikalı da İstanbul’dan benimle birlikte gelmişti; Samsun’dan da birlikte ayrıldık. Birbiriyle uyuşmayan bir gezgin takımı oluşturduk; çünkü beşi acele ederken, ben, altıncıları yavaştan alıyordum. Ancak, geçide doğru tırmanan uzun yolda bir yaya arabalardan daha hızlı gidebiliyordu; bu nedenle arada bir çok hoş ve eğlendirici bir Amerikalı kızın yanında yürüdüm. Bu kız Bağdat Yolu’nda rastlamayı gerçekten bekleyemeyeceğiniz bir arkadaştı. Kolejden (sanırım Wellesly) mezun olalı çok olmamıştı; kolejdeyken sekiz tekli kürek takımına katılmış, yaz boyunca New England’ın çam ormanlarında dolaşıp kamp kurmuştu. Bu faaliyetlerden altı hafta sonra Asya’da bulunan, Doğuya has bir trafikle yüklü, çingirak sesleriyle titreşen bir dağ yoluna gelmişti; yol, öteki ucunda bir yerde Bağdat’ın bulunduğu Bağdat Yolu’ydu; dediğine göre, bir köşeden döndün mü, Kûdus’e, Taberiye Gölü’ne ve Şeria Nehri’ne varılabilirdi. Her şeyde bir heyecan buluyordu: ya püsküllerle süslenmiş, boyunlarının altında küçük çingiraklar, üzengi

biçimli büyük çanlar sarkan uzun bir deve zinciri ya vahşi bakışlı rengârenk giyinmiş, yaya, yüzleri uzun süren yolculukta güneşte yanmış, bacakları çamura batmış birtakım adamlar ya da biraz ileride yol kenarında kolları dirseklerine değin kana bulanmış, ölmüş bir devenin derisini yüzmeye dalmış iki adam. Sonra yamaçtan aşağı inen küçük bir grup gözüne ilişti. Önce büyük bir merakla bakarken, bakışlarının değişmesi beni de daha dikkatli bakmaya itti. İki küçük çocuk taşıyan karısı, arada bir hayvanı gütmek için dürterek, arkasından çamur içinde yorgun argın yürürken, eşeğin üzerine rahatça kurulmuş, sigarasını tütüren iri yarı, güçlü kuvvetli bir Türk gördüm. Bir Amerikalı genç kız olarak yol arkadaşım başka bir yerde asla böyle şaşırtıcı bir görüntüyle karşılaşmayacağını söyledi.

Geçide tırmanırken, yol ara ara çukurluk yerlerde görünmez oluyordu ama genellikle çok geniş bir görüntüye hâkimdi. Doğu tarafında, ufukta ince bir mavi hat, yapı silüetleri gibi benek benek mavi kümeler yavaş yavaş denizden yükseliyordu ve hattın sınırının ötesinde yüzer gibi görünen benzer kümeler vardı. Serap gibiydi; ama gerçekte bu eski zamanlarda *Iris* (Yeşilirmak) ve *Lycus* (Çürüksu) diye bilinen, birbirine karışan iki akarsuyun deltasıydı. Zamanla delta dağlardan denize doğru yirmi beş km ilerlemiş ve şimdi ayrık ağaç kümeleriyle beneklenmiş küçük, üçgen biçimli bir ova oluşturmuştu. Bu alçak ovaya bakarken, gerçekten ünlü bir söylencenin vatanını gördük. Ovanın öteki ucunda, şimdi Terme Çayı denilen, küçük bir nehir, dağlardan geldikten sonra ovayı geçer ve denize dökülür; Terme Çayı, *Amazonya* dağlarından ve etrafındaki Amazon ülkesinin topraklarından akıp geçen eski *Thermedon* 'dur.

Yolumuz Mert Irmağı'nın büyük vadisi boyunca kilometrelerce tırmandı; öyle derin ve yamaçları öyle dik buluşan bir vadi ki, ölgün ışıktaki aşağıdaki nehir karşıdaki yamaçtan daha uzak görünüyordu. Bu sarp yar büyük yuvarlak bir zirveye çıkıyor, yol aldığımız çıkıntıdan çok yukarıda, ormanlık bir doruk görünüyordu. Ancak daha aşağıdaki yamaçları, yerleri değişen fundalık öbekleri ile arada bir uzun bir dantel gibi kayalardan dökülen zayıf şelaleler dışında biçimsiz, çıplak ve kahverengiydi.

Geçitte hava yeterince açık olduğundan kara ve denizde daha geniş bir alan görülebiliyordu. Kıyı, *Iris*'in deltasından *Halys* (Kızılırmak) delta-

Samsun'dan sonra Bağdat Yolu'nda

Ahmet ve arabası

sına değin 110 ya da 120 km boyunca uzanıyordu. Canik Sancağı, verimli kıyı ovaları ile iç kısımlarda vadilerin, özellikle de verimli dağ yamaçlarının bulunduğu bir sancaktır. Ürünlerin olgunlaşma döneminde uzaktaki yamaçlar –genellikle öyle diktir ki buralarda toprağı sürmek olanaksızdır– gelişigüzel yapııştırılmış pullar gibi görünen sarı kareler ve dikedörtgenlerle sıkça benetlenir. Ancak, çok dik yamaçlardan karmakarışık, döne döne inen, orada burada derin vadiler ve koyaklarla kesilen yollar gibi, hafif kar, pırnal meşe ve çam ormanları dışında, kıyıda bu inişli çıkışlı dağların tamamı şimdi kızıl kahveye boyanmıştı. Kurşuni göğün altında az sayıdaki köyler basık evleriyle sönük arka plandan zar zor ayırt edilebiliyordu.

Rusya, Karadeniz'in Türkiye kıyısında ve onunla bağlantılı derin iç bölgesi üzerinde bir anlaşmadan kaynaklanan önemli haklara sahiptir. Osmanlı hükümeti Rusya'nın onayı olmadan demiryolu ya da liman yapımı, madencilik, petrol yatakları vb için hiçbir yabancıya Ruslar dışında imtiyaz veremez. Bölgede az sayıda Rus uyruklu vardır ve Rusya ile ticaret önemsizdir; yine de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kafkas eyaletleri ile Karadeniz'in kuzey kıyılarını almış olan ve ilerlemesi karşı konulmaz bir yazgı gibi görünen o gücün gölgesi hissedilir. Anadolu'daki Müslüman halk Rusya'nın dışında başka bir düşman tanımaz ve Rus saldırısının kaçınılmaz olduğunu görür. Gerçekten, kuzey Anadolu'da yaşayan çeşitli halklar, her birinin farklı bir bakış açısından değerlendirdiği Rusya'nın ilhak beklentisiyle yaşarlar. Müslümanlar, kendi dinlerinin kaderciliğiyle karamsarlık içinde, Ermeniler, kurtuluş getireceği için ümitle, Rumlar ise her iki tarafa çekilen duygularla ilhakı düşünürler. Bölgedeki Rumlar, Rus egemenliğinden yararlanacaklarını yeterince iyi bilmelerine karşın, çoğunun bir Yunan İmparatorluğu düşünden kamçılanan çekinceleri vardır. Rumlar, kıyının kadim Helen dünyasının bir parçası olduğunu, gerek kıyının, gerek iç kesimlerin Türklerin eline geçen ortaçağ Yunan İmparatorluğu'na ait olduğunu anımsamakta, bundan ötürü Rusları ilkin izleyen ikinci bir saldırgan olarak görmektedirler.

Bu gergin siyasal değişim bekleyişinin barış zamanında bile ortaya çıktığı ilginçtir. Siyasal ufukta hiç bulut gözükmeyenken dahi kıyı boyunca söylentiler çıkar; gittikçe çoğalarak, garip ayrıntılar eklenerek bütün yollarda uçuşur. Böylece, Rus donanmasının Trabzon'a doğru yola

çıkıldığını, tıka basa dolu Rus nakliye gemilerinin geceleyin ya da siste, Samsun ya da Sinop açıklarında beklediğinin görüldüğünü, Rus ordularının Kafkas sınırında şurada burada toplandığını en iç kesim de duyar. Benim de iki kez duyduğum gibi, bir Rus kuvvetinin Samsun'u ele geçirdiğini bile duyabilirler.

Eğer Anadolu'da bir süre geçirdiyseniz ve Karadeniz'de yolculuk yapıyorsanız, hele hele bu denizin Rusya için önemini dikkate alırsanız, ayrıntıları dışında, bu öyküler çok da inanılmayacak gibi görünmemektedir. Rusya'nın er ya da geç Boğazları ve "Arzulanan Kenti" ele geçireceği veya sadece güçlü silahlara sahip bir "gücün" onu buradan uzak tutabileceği inancı yaygındır. Yakındoğu Alman siyaseti bu zorlayıcı gücü oluşturabilecekti; ancak Alman emellerinin başarısız olmasıyla Rusların yolu açıldı ve kaçınılmaz oldu. Rusya Boğazlara sahip olacaktı; ama uzun dönemde Boğazlar ve ona eklenmiş bölgeden oluşan bir parça Rusya'yı tatmin etmeyecekti. O kesintisiz bir toprağa ihtiyaç duyuyordu ve bu koridora Avrupa'da sahip olamayacağından, bunu fazlasıyla Asya'da elde edecek, trenlerini Kafkasya'dan İstanbul Boğazı'na değin kendi topraklarında işletecekti.

Geçidin tepesinde belli bir süre yol aldıktan sonra, iç kısımları görebildim ve yolculukla ilgili beklentilerimi değerlendirdim. Yüksek kesimler dışında hiç kar görünmüyordu; oralarda ince bir kar tabakası vardı. Kıyıdaki dağlar kar yağışını engellemiştii; bulutların altında güneşte kurumuş kahverengi yamaçlarla vadileri ve çamla kaplı sırtları ve bayırları, geniş meşe ve kayın ağacı kaplı alanları olan bir kırsal kesim önümde uzanıyordu. Biraz yağmur yağmış gibi de görünüyordu.

Solumdaki bodur çalılıktan başlııyla, kara bir yüz ihtiyatla doğruldu ve biz geçerken yolun aşağısına ve yukarısına dikkatlice baktı. Onu görmemle birlikte gözden kayboldu. Bunda kötü bir şey yoktu; ama görünmemek için kendince nedenleri olan birinin orada gizlendiği bir yer bende bir gizem ve olası bir serüven duygusu uyandırdı.

Samsun'dan otuz km uzaklıkta, kıyıdaki dağ sıralarının arkasındaki vadinin dibinde Çakallı Köyü vardır. Geceyi geçirmek için burada kaldım; ama Amerikalılar gün ışığından yararlanarak daha ilerlemek, böylece ertesi gün öğleden sonra Merzifon'da olmak için yola devam ettiler. Arkadaş-

larımın neşeli olmaları ve günün yağmursuz, hatta biraz da sıcak olması nedeniyle Bağdat Yolu'ndaki ilk günüm beklediğimden daha iyi geçmişti.

Ana yol üstündeki hanın düzeni bir ölçüde atlı arabalar için yapılan eski İngiliz hanlarına benziyor. Yapı iki katlı ve yol üstüne yapılmış; arabaların avlu ile arkasındaki ahıra ulaşması için yeterince geniş kemerli bir girişi var. Girişin yanında, arabacıların uyuduğu, yiyip içtiği ve sigara tütürdüğü bir ortak oda, bir de kahve ocağı bulunuyor. Dışarıdan dik bir merdivenle avludan üst kattaki odaların açıldığı revaklara çıkılıyor. Çakallı'da kaldığım han böyle bir handı.

Eski hanlarla benzerliği yalnızca yapı açısından değildi; hancı nazik ve iyi bir ev sahibi gibi, ama belirli bir ağırbaşlılıkla beni karşılamaya geldi. Eşyaların taşınmasıyla hiç ilgilenmedi. Bu, ben ayrılırken bahşiş bekleyen ve bahşiş alma şansları ustanın karışmasıyla azalmaması gereken uşakların –belki de oğullarının– işiydi. Bu arada, şalvarı bol, ayakları çıplak ama at yarışına meraklı bir seyis gibi havalı bir uşak da koşum takımlarını çıkarması için Ahmet'e yardım etti. Adı Ali idi; zayıf ve esmerdi; bir bakışta kendine özgü bir kişiliği ve işinin ehli olduğu görülüyordu. Atlardan birinin ön ayağını yoklamak için hızla sıvazladı. Sonra her birinin kuyruğuna gevşek bir düğüm attı, oktan çözmek için her birinin kaburgalarına bir şaplak vurdu, kuşkusuz kendisi ve atlar için anlamı olan hafif bir ısıklık çalarak iki hayvanı ahıra götürdü. Ahırda, Ahmet özenli bir at sahibi olarak atları kaşağıladı, onlara arpa verdi; Ali de avluya döndü, arabayı iterek avlunun tamamen dolacağı zamanlar için uygun bir konuma getirdi. Son olarak oku söktü, tekerleklerin arasında yere koydu. Artık girişin yanındaki taburesine oturmaya, bir sigara sarıp sade kahvesini içmeye hazırdı.

Aşağıda bu işler yürütülür, bavullar yukarı taşınırken, uzun boylu, genç bir odabaşı beni bir odaya götürdü. Bir deste anahtar çıkardı, kilidi çevirdi, gösterişli bir hareketle kapıyı açtı; çünkü bu handaki “en iyi oda”ydı, dahası kemerli girişin üstünde olduğundan en hatırı sayılır kimselere ayrılıyordu. Yer, duvarlar ve tavan boyasız ahşaptandı. Güneşlik olarak pencerelere, yukarıdan çivilerle tutturulmuş, uzun, kirli, beyaz pamuklu kumaşlar asılmıştı. Yerde ve kıvıllık bir toprak testi dışında tek eşya olarak üzerinde kalın bir toz tabakası bulunan külüstür masa vardı. Duvarlarda

öfkeden kudurmuş kan sahibinin elinin ya da terliğinin altında can veren şişmiş ve uyuşmuş tahtakurularından –İngiliz ev kadınlarını dehşete düşüren haşerat– kalan kan lekeleri vardı. Bir de eşyaların asılabileceği çiviler çakılmıştı ki, bu benim deneyimime göre bir han için kötü bir çözüm değildi.

Bir Türk hanı oda, lamba, su ve fazladan ücretli ateş dışında hiçbir şey sunmaz; bunlardan başka her şeyi yolcu yanında taşır. Bu nedenle Anadolu’da yolculuk yapan yerli halk dahi bir hayli eşya taşımak zorundadır. Bana gelince, yaya gittiğim, dolayısıyla yükümün de hafif olması gerekirken, yanımdaki eşyalar yayıldığında bir hareme yetecek denli çok görünüyordu. Sık sık denediysem de bunları azaltmadım. Portatif karyolam, dürülmüş yatağım, battaniyelerim, uyku tulumum ile yastığım fazla yer tutmuyordu ve bir çadır bezine sarılmışlardı. Ancak, yanımda taşıdığım yiyeceklerle mutfak gereçleri –yolculuk için bir tür pırıl pırıl mutfak– çok şaşırtıcı bir debdebe sergiliyordu; her durduğumuz yerde dengi açmak toplamak, yeniden bağlamak epey zaman alıyordu. Bölgede kolera devam ediyordu ve önlem alınması gerekliydi. Bu nedenle her şeyi kendim pişirmek, kaynatmadan ya da kaynatıldığını görmeden hiçbir şey içmemek, yediğim her ekmek dilimini alazlamak ve çamaşırlarımı kendim yıkamak kararlarıyla yola çıkmıştım. Bundan ötürü biri gaz, biri de ispiro olmak üzere iki ocağım vardı. Mutfak eşyası, tabak, fincan gibi şeylerle bir lamba ile günlük yiyeceklerle erzakı koymak ve kirlenmemeleri için kapakları çevrilerek kapatılan bir dizi alüminyum kapla çeşitli boyalarda kutular vardı. Önlem alarak ve bu araç gereçlerle yalnızca koleradan değil –iç kısımlarda yolculuk yapanların er geç yakalandığı söylenen Küçük Asya’nın vebası– tifodan da korunacağımı umuyordum.

Bu ev gereçlerine karşın yiyecek kolay çözülen bir sorun değildi. Ekmek, yumurta, patates, meyve ve yoğurt için köylere bel bağlamıştım; gerisini yanıma almıştım; bu da birkaç haftalık erzak olarak epeyce tutuyordu. Bazıları yolculuğa ayrı bir lezzet katacağını düşünerek yerel yemekler yemekten hoşlanırlar. Ben farklı şeylerden haz alırım. Güne başlamak için kahve ile ekmek ya da ekmek olmadan yalnız kahve olmazsa olmaz. Yol boyunca iyi ve gerçek bir İngiliz kahvaltısı yapmaya niyetliydim. Bu

nedenle, hepsi teneke kutularda domuz pastırması, Cambridge sosisleri, sığır eti, çorbalar, reçeller, tereyağı, süt, peynir, bir de kakao ve çay stokum vardı. İngiliz tütününden de bir buçuk kilo almıştım. Her zaman birkaç hafta yetecek erzak stokunun olduğunu, istediğim yerde, istediğim zaman yemek yapabileceğimi ve yiyebileceğimi bilmenin verdiği bağımsızlık duygusunun yanında katlandığım zahmetin hiçbir önemi yoktu. Araç gereçleri tamamlayan, iki yüz mermi ile güçlü bir Browning ve köpeklere karşı kullanmak üzere çelik uçlu ağır bir sopa da vardı. Bu hazırlıkları yaptıktan sonra her yere gidebileceğimi düşündüm; dağ yollarında, keçi yollarında, ıssız yerlerde olmayı iple çekiyordum.

Çakallı belki de Bağdat Yolu'ndaki en kalabalık mola yeridir. Hızlı arabalar dışında Samsun'a gidenlerin ya da Samsun'dan dönenlerin hepsi yolculuklarının ilk ya da son gecesini bu küçük köyde geçirirler. Akşam yaklaşırken farklı hanlara ve konaklama yerlerine yönelen kervanlarla arabalar, çın çın öten çanlar, sızım sızım sızlanan hayvanlar ve gıcırdayan tekerleklerin sesleri arasında iki taraftan sökün ederler; çeşit çeşit renkte ya toza batmış ya da çamura bulanmış bir halde gelirler. Bu saatlerde gürül gürül akan Mert Irmağı üstündeki taş köprü hem Doğu geleneğini, hem de ortaçağı duyumsadığınız bir yer haline gelir.

Karanlık bastıktan sonra görüntü tamamen değişir, artık orası aynı yer gibi görünmez. Yol dolar, boşalır, karanlık içinde uzakta kaybolur. Düzinelerce konaklama ateşi çevrenizde parıldar; odun dumanının kokusu havaya yayılmıştır; bukağın şangırtısı ya da dağdaki çakalların ya da vurulan bir çakalın iniltisiyle ara ara kesilen, görünmeyen insanlarla hayvanların mırıldanmaları duyulur.

Akşam boyunca arabacıların ortak kullandığı ve bütün hanlarda sonsuz bir ilgi kaynağı olan çeşit çeşit insanın kaldığı odayı inceledim. Tek bir lambanın aydınlatıldığı odada, sigara dumanı içinde hayal meyal seçilen kara yağız bir insan kümesi bulunuyordu. Bazıları, en değerli varlıkları gibi koşum takımlarını yastık yapmış, kıllı kara abalarına sarınıp yatmışlardı; ancak birçoğu bağdaş kurmuş haber alışverişi yapıyorlardı. Basının olmadığı bir ülkede, akşamları uzaklardan gelen erkeklerin toplandığı bu yerler haberlerin yerini alan söylentilerin gerçek yuvasıdır. Ama ne söy-

lentiler! Gerçekten haber değil, heyecan uyandıran ve etkili bir biçimde işlenen öyküler, yaşam koşullarını, ümitlerini, korkularını, etnik nefretleri yansıtan yol üstündeki bu ortak odaların şaşırtıcı hayal güçleri çok hoştu. Eski gezginlerin deneyimlerine dayanarak, basit insanların bu inanılmaz öykülerinin, kötü olayların habercisi olabileceği ve gerçeklik payı taşıyabileceği söylenir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAKALLI'DAKİ HANDA BAHŞIŞ, İNSANOĞLUNUN BAŞ BELALARINDAN BİRİ, KEÇİLER, GARİP BİR DİLENCİ, ANADOLU'DAKİ BÜYÜK YAYLADA, KARADAĞ VE EŞKIYALARI, BİR ROMA YOLU, ANTİK VE MODERN BİR KAPLICA, HAVZA'DA REVAÇTA OLAN BİR HAN, TÜRKLERİN YOLCULUKLARINDA KADINLARIN OLMAMASI, KAHVE PİŞİRME TÖRENİ, TERSAKAN ÇAYI VADİSİ, UN DEĞİRMENLERİ, DEVELERİN ZORLUĞU, BİR RUM BALIKÇI, BAĞDAT YOLU'NDAN AYRILIYORUM, MERZİFON'DA CEVİZLİKLER, BAĞLAR VE MEZARLIKLAR

Ertesi sabah saat altıda penceremden dışarıya bakınca soğuk ve nemli bir güz sisinin yolu kapladığını gördüm. Biraz sonra Ahmet görüldü; yola erken çıkmayı istediğinden ne zaman ayrılacağımızı kendi gözüyle görmek istedi. Han zaten boşalmıştı. Yola çıkan arabaların gün doğumunu duyuran gürültü patırtısını, konuşmaları, çan seslerini uykumda duymuştum. Arabacım, arkadaşlarının geride bıraktığı biri gibi huzursuzdu. Hizmetkârlar eşyalarımı arabaya taşıdıklarında saat sekizdi; atların koşum takımları takılmış olarak beklerken üşüyeceklerinden korkan Ahmet onları ancak bundan sonra ahırdan çıkardı. Hiç zaman kaybetmedi, hatta ben bahşış dağıtmadan avludan çıkmıştı.

Hancıya ödeme yaptıktan sonra hizmetkârlar için etrafa bakındım. Hepsi oradaydılar; ancak tüm dünyada bahşış bekleyenlerin doğru anda sergilediği göz ve vücut ifadesiyle işleriyle uğraşıyor, neşe içinde bahşış bekliyorlardı. Bu Osmanlıların taktik gütmeye konusunda başka ülkelerdeki kardeşlerinden öğrenecekleri hiçbir şey yoktu. Akla hayale gelmez bir masumiyet havasıyla benimle kapı arasında durmayı becermişlerdi; ben onları çağırınca ya değin de yerlerinden ayrılmadılar.

Yol, hemen hanın arkasından tırmanmaya başladı, sis de hafifledi, aralardan mavi gökyüzü görüldü ve az sonra güneş çıktı. Bir süre yamaçları çalı kaplı, dibinde bir suyun aktığı dar bir vadiye yol aldık; ama vadi hemencecik bitti; yol, geçide ulaşmak için keskin dönemeçli uzun kavisler çiziyordu. Dosdoğru yamaçtaki bodur çalılıkların içinden giden dik bir keçiyolu vardı ve ben pürneşe buraya daldım. İşte bu, sık sık bakındığım ama çoğu zaman bulamadığım bir yoldu: Issız bir yer, dağa tırmanan bir

keçiyolu, güneş, serin hava ve dünyanın eski ve daha romantik zamanlarına daldığıma ilişkin güçlü bir duygu. Düşlerimin büyük bölümü bu yeşil yamacın dinginliğinden süzülen seslerden kaynaklanıyordu. Ahmet'in kendi kendine hüzünlü bir türkü mırıldandığını, atların nal şakırtılarını duyuyordum; ormanın içinden, uzaktan, tiz sesiyle geçitte yavaş yavaş yol alan bir kervandan deve çanlarının sesleri geliyordu. Durup dinlerken, uzaktan yalnızca bir yerden değil, iki yerden –güneşli bayırlarda sürülerinin başında bekleyen keçi çobanı çocukların çaldıkları– titrek kaval sesleri geliyordu.

O değerli ve resmi kuruluşun, Britanya Doğu Akdeniz Konsolosluk Servisinin aktardığına göre, bir konsolos yardımcısı resmi raporlarından birine şaşırtıcı ve görünüşe göre çelişkili bir tümceyle başlar: “Keçi insanlığın başındaki belalardan biridir.”

Yazar, düşüncesinin verdiği coşkuyla birden konuya girmiş olsa da, en azından Anadolu'nun bazı yerlerindeki gerçeği gördüğü ortadadır. Kırsalın büyük bölümünü kaplayan meşe ve kayın çalılıklarına kimse şaşırmadan ve meraklanmadan bakamaz. Çalılar, ormandaki meşe ve kayın ağaçları gibi görünseler de, bilmediğimiz cüce türler gibidirler; aşağı yukarı aynı boya geldiklerinde uzamaları durur. Nedenini anlayıncaya değin bu bir bilmece olarak kalır; o zaman bile nedenin bu denli evrensel olduğunu ve hiç şaşmadan çalıştığını kavramak başlangıçta zordur. Bu yörelerden geçerken, çalılar arasında, başlarında bir keçi çobanıyla vahşi bir köpek, ellişer ya da yüzer keçiden oluşan küçük sürülerden oluşan binlerce keçi görürsünüz. Yolunuza devam ederken genellikle çalılıkların arasından bilmiş, sakallı bir kafa uzanır; arka ayaklarının üzerinde duran hayvan, keçilerin evrensel olarak çalılıkları nasıl denetim altında tuttuklarını sergileyerek uçtaki taze filizleri kemirir.

Bu alanların ya da bunların büyük bölümünün bir zamanlar yoğun ormanlarla kaplı olduğu belleklerdeki tazeliğini hâlâ koruyor. Ormanların umursamazlıkla kesilmiş olmasına karşın, doğa onu yeniden eski haline getiriyordu –getirmeye de başlamıştı. Ancak, ağaçların kesilmesinden sonra çok sayıda keçi geldi ve doğanın bu iyileştirme sürecini durdurdu. Bunun bir başka sonucu da, zaten fazla yağmur almayan toprağın şimdi daha da az yağmur almasıdır; toprak aldığı yağmuru ememedi suyun çoğu hızla akıp gitmektedir. Bu gerçeğin kanıtı, çökmüş yollar, dere kenar-

larına yayılmış çakıl ve kaya döküntüleri, kenarlarında ani sel baskınlarının süprüntülerini gösteren birçok kurumuş akarsu yoludur.

Geçidin tepesine arabadan çok önce ulaştım ve orada, insanlarla hayvanların dinlenme yeri olan küçük bir kahvehane buldum. Önündeki bir sıraya oturdum; Ahmet'i beklerken kahveciyle kahve içtim, o gün geçeceğim Karadağ tarafındaki derin vadiyi seyrettim. Mavi gökyüzünde tarla kuşları ötüşüyordu. Ben aşağıdaki ormanlık vadilere bakarken, çöken ve dağılan sis parça parça eriyordu. Hava açıktı, baharda olduğu gibi tazeydi ve güneş ısıtıyordu. Kış uzak görünüyor, hava da bunu kanıtlıyordu. Rastladığım bu şahane pastırma yazı hemen hemen kesintisiz olarak dokuz yüz kilometre benimle birlikte olacaktı.

Bir sonraki vadiden çıkarken, bir eşekle yanındaki adam dikkatimi çekti. Yol kenarında tek başına büyüyen bir ağacın gölgesine sığınmışlardı. Sabrın sureti halindeki eşek boynu eğik duruyordu; ama adam garip bir biçimde hareket ediyordu. Yakından bakmak için yaklaştım. Yolları dolduran ve sakatlıklarından kazanç sağlayan dilencilerden birinin tuzağına düştüğüm anlaşıyordu. Adam ayağa fırladı, sadaka istedi; hemen para çıkarmadığım için dört ayağının üzerine düştü, beğenimi kazanmak için köpek, keçi ve başka hayvanların taklitlerini yaptı, bazı antikalar gösterdi. Çok geçmeden uyluklarının olmadığını, dizlerinin kalçalarında eklemlemediğini, bacağının bükülmediğini ve normal bir bacağın yarısı uzunluğunda olduğunu fark ettim. Yukarı kaldırdığı ürkütücü yüzüyle ve kısacık bacaklarının tuhaf hareketleriyle karşıma bir satirin çıktığını düşünmemem için yalnızca güdük bir kuyruğu eksikti. Sonunda bir resmini çektim ve katlandığı sıkıntıya karşılık ona üç kuruş verdim. Ahmet bu tutara karşı çıktı: Adamın zengin olduğunu söyledi ve belirgin bir hayranlıkla, iki belki de üç karısının bulunduğunu ekledi. Ancak sonradan Ahmet'in dilencinin durumunu yalnızca mal değil, karılarının sayısı bakımından da abarttığını duydum; çünkü görünüşe göre dilencilere ilkesel olarak düşmandı ve bahşış verdiğim herkesi kıskanıyordu. Çok çalışkan, dürüst, tutumlu biri olarak beş para etmez adamların, hiçbir şey yapmadan iyi para kazanmaları –yolculuğun sonunda kendisine verilecek bahşışı de azaltacağından kuşkulandırdığı için– onu sinirlendiriyordu.

Bağdat Yolu'nda bir dilenci

Bağdat Yolu'nda Havza yakınlarında trafik

Samsun'dan Karadağ Geçidi'ne, üç sıradağı ve iki derin vadiyi aşan altmış beş kilometrelik dönemeçli bir yoldan gidiliyordu. Karadağ'da, Anadolu'nun denizden 750-1200 metre yükseklikteki büyük merkezi yaylasına ulaştım. Coğrafi anlamda bu bir yaylaydı ama –iç kesimdeki ovalarla vadilerden yükselen dağ zincirleri kendilerini destekleyen yüksek tabanı fark etmenizi engellediği için– göze bir yayla gibi görünmüyordu. Ancak böylesi yaylaların şöyle bir etkisi vardır: Dağlar her zaman haritanın ya da kadranlı barometrenin gösterdiğinden daha alçak görünürler. Bundan ötürü, Karadağ Geçidi'nden güneye doğru on altı km ötedeki 2100 m yüksekliğindeki Akdağ sıradağına baktığımda, Galler'deki bir dağdan daha soylu görünmüyordu. Doruğu karlı, yanları engebeli ve ormanlıktı. Ladik üzerindeki mavi koyak çıkıntılarında kömürcülerin orada burada yaktığı ateşlerden ince duman sütunları yükseliyordu; dağ güzel görünümlü ve esinlendiriciydi ama gerçekten çok görkemli değildi. Sanki tüm varlığı elinden alınmış bir dağıdı.

Bu dağa üzerindeki kardan ötürü Akdağ, geçidin üstündeki doruklardaki çam ormanlarından ötürü de Karadağ denir. Karadağ'ın yalnızca uğursuz bir adı değil, adına yaraşan bir namı da vardır. Şayet fırtına varsa 900 metreden biraz daha yüksek olan bu çıplak görünümlü geçitte durum daha da beterdir. Gerçekten, burada yağmur ve doluya yakalanabilir, fırtına kuzey veya güneye doğru iki üç kilometre uzaktaysa güzel havaya rastlayabilirsiniz. Kar, kışın deniz tarafında hafif olursa da, burada yoğundur. Eskiden –henüz üzerinden bir kuşak bile geçmedi– silahlı çeteler şimdikinden daha sık soygun yaparken, Karadağ Geçidi'nin namı çok daha kötüydü. Bölgeye dadanmış çok ünlü son çetenin bir Türk subayına çatıncaya değin işlerinin yolunda gittiği söylenir. O zamana dek istediklerini fütursuzca soydukları, amaçlarına hizmet edecekse öldürdükleri, üç ölü Ermeni yolcuyla yol kenarına düzgünce dizip bıraktıkları bilinmektedir. Ancak, kendilerine pek güvendikleri bir anda, bir Türk binbaşyı bacağından vurunca sabırları taşırdılar. Bir asker ya da zaptiyeiy vurmak bu ülkede bağışlanamayacak bir günahıtır; onlar için de öyle oldu. Amansız bir takibin ardından Karadağ'ın geniş çam ormanları arasında birkaç saatlik çatışmadan sonra yok edildiler.

Geçidin doruğundan içeriye uzanan kısa yol bir Roma yolunun kalıntısıdır. Bir bölümü taş döşeli olan yolun Trabzon İmparatorluğu'nun lejyonlarını, Bizans mızraklı süvarilerini, Gürcü paralı askerlerini ve sonra hepsinden daha gösterişli olan Selçuklu süvarilerini görmüş olduğu kestirilebilir. Ben giderken de Osmanlıları temsil eden biri –hırpani lacivert üniformalı, tüfeği omzunda, kuyruğu salınan yaşlı bir ata binmiş bir zaptiye– geçti. Ben de yola döşenmiş bu eski bilge taşların bundan sonra hükümler olarak kimleri göreceğini merak ettim.

Uzun, sıcak ve tozlu yol bu noktadan sonra birçok dönemeci döneme yavaşça alçalarak, güneşte kavrulmuş yamaçlarıyla iki saati aşkın süredir karşımda duran küçük Havza Kasabası'na indi. Yolun iki tarafında kavruk, cansız –ağaçsız, ekili alanı az, birkaç köy bulunan– bir arazi uzanıyordu. Ancak batmakta olan güneşin eğik ışınları altında dağlar hafif maviler ve morlar, kar pembeler içinde görünüyor, çukurlarla tümsekler ışık ve gölgenin değişik tonlarını taşıyordu; pırl pırl bir hava uzaktaki yerlerin hepsini ısılatıyor gibiydi. Bu arada biz de güneye gidenleri yakalamıştık; aldıkları malları taşıyan köylüler yavaş yavaş pazardan dönüyorlardı. Bu görüntü içinde, sıcağa, toza ve ruhsuz bir yer olmasına karşın, geceyi geçirmek için yakınmadan Havza'ya indim.

Havza'nın doğal su kaynağının ünü Anadolu'nun dışına taşmıştır. Kaplıcaların ünü ise Roma devrine değin gider; o zaman olduğu gibi şimdi de çoğu kimse su almak, ama özellikle kaplıcalar için buraya gelir. Kaplıcalar, büyük derme çatma hanlarla –belki ortalamanın biraz üstünde– birkaç aşevi Havza'nın bugün ziyaretine gelenlere sunabileceği tek cazip yerlerdir. Geri kalanı pis ve önemsizdir; sokaklarda kazlar, kümes hayvanları, köpekler serbestçe dolaşır; yeşil ağaç pek görünmez; kasaba şimdi ilgisini tamamen basit şeylere yöneltmiştir; oysa eskiden görkemli bir yermiş gibi görünmektedir. Burada toprak altından çıkarılan mermer sütun, friz, mozaik parçaları ve amforaya benzeyen küçük bir tunç kap gördüm; kaplıcaların duvarlarında Yunanca yazıtlar olduğu da söylendi.

Ahmet'in çok beğendiği için beni götürdüğü han büyük, derme çatma ve eskiydi. Ahşap direklerle desteklenen revakların olduğu iki katı vardı; başka bir ülkede olsa göz alıcı olabilirdi; ama hiçbir iyi niyetli hayal gücü

bu koşullarda buraya göz alıcı diyemezdi. Eften püften, köhne ve haraptı. Tahtalar ve camlar kırıkta, sıvalar duvarlardan dökölüyordu, delikler gaz tenekeleriyle kapatılmıştı, avlu da atlar, köpekler ve tavuklarla bir çiftlik avlusu gibi görölüyordu. Han bu haldeyken yapı temiz sayılabilirli ve yolcuların çoğunun zevkine hitap ediyordu. Revaktaki yarı açık kapılardan gelişigüzel atılmış yataklar, mutfak eşyaları, yiyecekler, giyeceklerle darma-dağınık odaların içini gördüm, kadın ve çocukların seslerini işittim. Anlaşılan sağlık arayışı içindeki aileler kaplıcalara giderken, üçünün, dördünün ya da beşinin bir odaya tıkıştırılmasını önemsemiyorlardı.

Odaya girince testiye boş buldum; revaktan bağırarak su istedim; iyi yönetilen ve önemli bir handa böyle bir ihmâl garipti. Aşağıda kimse yoktu ve sesimi duyan olduysa da aldırmadı. Kendi içimi kendim görmem gerekti; elimde testiyile giderken yanımdan biri, “işte su,” dedi ve neredeyse kapalı bir kapıdan bir kadın kolu uzanarak dışarı teneke bir ibrik bıraktı. İbriği geri götürdüğümde kapı kapanmıştı; sonra ne zaman geçtiysem kapalıydı ve eloğluna nezaket gösteren o kişiyi hiç göremedim. Ancak daha fazla suya gereksinimim vardı; gene bağırmak istemediğimden testiye alıp bir kez daha çıktım. Bu kez revağın kuytu bir köşesinde iyi giyimli üç kadınla karşılaştım; ben yaklaşınca kadınlar ürkmüş güvencinler gibi kaçıştılar, giderken de başlarını beyaz başörtöleriyle örttüler –ki görölünüşe göre, çorapsız oldukları halde bacaklarından çok yüzlerini örtmekle uğraştılar. Su almaya gelen bir grubu rahatsız etmiştim ve böylece aradığım şeyi bulmuştum. Kadınlar, alçak bir rafın üstünde duran bir gaz tenekesinin çevresinde toplanmışlar, şimdiye dek insanoğlunun yaptığı en küçük ve bıktırıcı musluktan su alıyorlardı. Evde yapılmış bu sarmıçta bizim revaktakiler için su bulunuyordu ve ihmalkâr bir erkek hizmetkâr aklına estiğinde bunu dolduruyordu. İçinde çok az su kalmıştı; bir an ne yapmam gerektiği konusunda duraksadım. Yalnızca kendi rahatımı düşünüp kalan suyu almalı mıydım? Ürkmüş kadınlar döndüklerinde İngilizin suya el koymak için onları kaçırdığını mı görmeliydiler? Rağbet gören bir handa böyle sorunlar ortaya çıkabiliyordu. Sorunu, avluya inip, testimi orada doldurarak çözdüm.

Belki de bir gezginin Anadolu’da yolculuk yaparken, Türk ve Avrupa yaşantısı arasında gördüğü en keskin ve en etkileyici zıtlık İslamiyetin kadın-

ları toplum yaşamından uzak tutmasıdır. Göz önünden çektirilenler yalnızca Müslüman kadınlar değildir. Bu gelenek büyük ölçüde bütün Hristiyan halklara da uzanır. Genel kural olarak kadınlar mümkün olduğu kadar gözlerden ırak olmalıdırlar. Bundan ötürü, ülkeyi gezerken işinizi erkekler görür; yemeğinizi erkekler pişirir, dükkânlarda her zaman erkekler hizmet ederler. Buradaki hanlarda, hancının etli butlu karısını, alımlı kızını, cıvı cıvı bir hizmetçiyi asla görmezsiniz. Kasaba ve köy yolları da hemen hemen böyledir. Bazen kadınları görürsünüz; ama çekine çekine giderler, sıkıca bir peçeyle örtünmüş ya da başlarını iyi kötü bir örtüyle sarmışlardır. Tarlalarda çalışan köylü kadınlar bile otuz kırk metre uzakta olsanız da siz geçerken birden bir örtü çekip yüzlerine kapatır ya da başlarını öteki tarafa çevirirler. Hristiyanların evlerine giderseniz ya da bir Müslüman köylü sizi gece evinde ağırlarsa kadınları görebilirsiniz. Ancak genelde kadınsız bir dünyada yolculuk yaparsınız; bu kadarla yetinirsiniz ve yolculuk çekiciliğini epeyce yitirir.

Ertesi sabah, arabacıların toplandıkları odada oturmuş arabanın hazırlanmasını beklerken, bir hizmetkâr sakın sakın kahve kavurup dövüyordu. Kahve çekirdekleri kare biçimli bir maltızdaki odun kömürü ateşine oturtulmuş ince bir sac levhanın üzerine serpiştirilmişti. Zaman zaman çekirdekleri maltızdan çekiyor, yeterince kavrulmuşları çıkarıyor, yenilerini koyuyordu. Kavrulmuş ve hazır büyük bir avuç dolusu kahve çekirdeğini, imrenerek baktığım ağır, eski görümlü, iyi kalıplanmış, dövme havaneli ile havanda dövmeye başladı. Kahve dövmek yavaş bir süreçtir; çünkü kahve pişirme uzmanı olan Türkler kahve değirmeninde çekilen pürtüklü kahveden hoşlanmazlar. Kahvenin undan da ince bir toz gibi olmasını isterler. Bir Türkün beğeneceği kahveyi pişirmenin olmazsa olmaz bir tür töreni vardır. Onun için, kahve istediğim zaman, hizmetkâr küçük bir pirinç cezveye – uzun saplı kupa gibi küçük bir kap– neredeyse iki kaşık su koydu, bir çay kaşığı dövülmüş kahve ve bir parça şeker ekledi. Sonra cezveyi korların kenarına itti ve dikkatle izledi. İçindeki köpürünce cezveyi çekti. Cezveyi üç kez sönmekte olan korlara sürdü, köpürünce çekti. Üçüncü köpürmeden sonra kahve hazır. Bazıları gibi Paris'te yapılan kahvenin ya da Viyana kahvesinin en iyisi olduğunu düşünebilirsiniz; ama *café au lait*¹ ya da sade

1 Sütli kahve –çn.

tercih edilsin, Türkiye'dekini daha iyi bulur ve "ötekiler değil, işte kahve budur" dersiniz.

Havza'dan iç kesime giden yol Tersakan Çayı'nın aktığı dar kayalık vadiye girer. Tersakan Çayı, Akdağ'ın kuzey tarafındaki Ladik Gölü'nden doğar, sonra denizden uzaklaşır, Amasya'da Yeşilirmak'a katılır. Vadi küçük bir ekili toprak şeridine açıldığında zemini kaplar. Burada, bütün kırsal bölgelerde su ya da rüzgârla çalışan un değirmenlerinin geleneksel romantizmine sahip –yağmurun az ve akarsuların zayıf olduğu bir bölgede her elverişli akarsu kenarında sıkıca yan yana toplaşmış– un değirmenleri de vardır. İşte şurada, yanında birkaç ağaçla güneşin altında beyaz bir değirmen duruyor; su parlıyor, taşlar mır mır sesler çıkarıyor, içerde her şeyin üstünde yumuşak beyaz bir toz, değirmencinin candan, varlıklı ve başına buyruk bir adam olduğu duygusu hâkim. Osmanlı değirmencileri, dünyadaki öteki değirmenciler gibi, yolsuz kazanç elde etmekle suçlanırlar; ülkedeki bir alışkanlıktan bazen değirmenciler de nasiplerini alır ve bazı çiftçiler arada sırada gidip haksız kazancından dolayı bir değirmenciye döverler.

Dar yol bu vadinin bazı yerlerinde alçak bir duvarın yanından geçiyor ve dimdik nehre iniyordu. Kervanlar birbirlerini izliyordu –iki yanlarındaki dağ gibi yükleriyle arka arkaya giden yüzlerce deve, arabaların geçmesi için bazen çok az yer bırakıyor, dümdüz ilerleyerek hiçbir biçimde yana çekilmiyorlardı. Ancak bu benim değil, Ahmet'in sorunuydu. Ben vadinin aşağısına inmiştim ve arada sırada Ahmet'in bağırıldığını işitiyor, hareketli bir zincir gibi yamaçta ağır ağır ilerleyen kervanları görüyordum.

Develer yedişer ya sekizer, art arda semerden başlığa bağlanarak giderler. At kılından yapılan yularlar çok sağlamdır; ama hayvanlar birbirlerine, hafifçe gerildiğinde çözülebilecek bir iple bağlanırlar. Bir devenin aniden başını yukarı savurduğunu, yularını önündeki devenin semerine bağlayan bu yün ipi ısırdığını görebilirsiniz. Gevşek ip bunun içindir; deveci hemen gelir, ipi eski haline getirir. Eğer ip hiçbir biçimde çözülmezse, hayvanın delireceği, ileri fırlamaya ve bağırmaya başlayacağı, bunun kaçınılmaz sonucu olarak da bütün takımın aynı şeyi yaparak bacaklarını ve boyunlarını kıracaklarını anlatırlar. Ancak kendisini bunaltan ip çözüldüğünde, hayvan hemen rahatlar, duraklamadan yalpalaya yalpalaya yürümeye devam eder.

Bu vadinin bir köşesinde bir gölcüğün kenarında, önünden geçilen dar bir pencereden görüyormuşçasına bir an kadim zamanları görür gibi oldum. Bir iki saniye sürdü bu; ama bu sürede Yunan yontucuların ne gördüğünü ve yontularda neyi yakalayabildiklerini anladım. Üstünde yalnızca ince, beyaz pamuklu bir “don” dışında bir şey olmayan çıplak bir adam balık avlamak için gölcüğe ağ atıyordu. Sudan henüz çıkmış kıyıda duruyordu. Genç ve esmer tenliydi, güneşte yanmıştı, siyah saçlıydı; iri yarı değildi ama çok biçimli ve kaslıydı. Hareket ettikçe kollarındaki, göğsündeki, bacaklarındaki kaslar geriliyordu. Hemen ağı bir elinde topladı, –herhalde kurutmak için– başının çevresinde çevirmeye başladı; bunu yapınca Yunan yontularının gerçek ruhunu içinde barındıran doğal ve bilinçsiz bir duruş aldı. Ayakta dik duruyordu –bacaklarını, çok fazla değil ama ayırmış, başını arkaya atmıştı; bir koluyla hızla çevirdiği ağı sallayıp, öteki kolunu dengesini bulmak için sade bir zarafetle uzatmıştı. Güneşin altındaydı, arkasında su, suyun arkasındaki yamaçta çalılıklar ve kayalıklar vardı. Eski yontucular da zaman zaman böyle rastlantısal imgeler görürlerdi. Gördüklerini zihinlerinde taşıdılar, yakaladıkları o ruhu uygun bir ustalıkla eserlerine yansıttılar. Bu geçici imgelemleri esinlendiren insanlar, erkekler, kadınlar, kendi çevrelerinin ürünleriydi –Ege Deniz’inde ve çevresinde olan ve başka hiçbir yerde bulunmayan denizin, dağın, adanın, ılık açık havanın, güneşin, gökyüzünün, rengin, kayanın, akarsuyun ve ormanın kendine özgü ve ayrılcık bileşimleriydiler.

Bu adam Rum olmalıydı; ama emin olmak için sordum; bu ülkedeki birçoğu gibi adının Alkibiades ya da Perikles ya da Homeros olduğunu umdum. Ancak adının Hıristos olduğunu söyledi. Bu ad, Yunanca olmasına karşın hiçbir romantik çekiciliği olmayan, daha çok, uzaktan bakan Batılı hayranlarının hazin bir biçimde kadim ününe ulaşacağını düşündükleri modern Yunanistan’a özgüydü.

Havza’dan birkaç saat ileride vadinin Merzifon Ovası’na açıldığı yerde yol bölündü. Solda Bağdat Yolu, eski, yüksek eğimli, tek sivri kemerli taş bir köprü ile nehrin öbür tarafına geçiyor, yamaç boyunca Amasya’ya doğru devam ediyordu. Öteki yol, ovaya ve Merzifon’a ulaşmak için sağdaki alçak çıkıntıları izliyordu. Güneybatı yönünde on altı kilo-

metre uzaktaki bu kasabaya gitmek istediğimden, burada bir süreliğine Bağdat Yolu'ndan ayrıldım.

Kısa bir süre sonra kahverengi ovada geniş, koyu bir ağaç kuşağı –Merzifon'un bağlarını, meyve bahçelerini ve cevizliklerini biliyordum– uzaktan görünmeye başladı. Yaklaştıkça, ara sıra sağımda ceviz ağaçlarının üstünden bir minare göründü. Bu Marınca Köyü caminin minaresiydi – Marınca gözlerden uzak bir köy olsa da bir evladını² bir süre için heyecan ve yeterince kargaşaya neden olduğu Avrupa içlerine yollamıştı. Sulama yapılan her yerde sık ve bereketli bağlar, meyve bahçeleri ve bahçeler Merzifon'u çevreler: Bunların arasından, üzerlerinden sarkan ceviz ağaçları ve yaban asmalarıyla iç içe geçmiş alıçların arasındaki dar bir yolu izleyerek geçtim. Sonra kasabanın kenarındaki, koleranın birçok kurbanının yeni mezarlarıyla, bir kıyımın Ermeni kurbanlarının üzerine yığılan acıklı büyük taş yığınlarının bulunduğu, Müslümanlarla Hıristiyanların ayrı mezarlıkları geldi. Daha sonra yol evlerin arasından alçak bir tepeyi tırmanarak üzerinde kapıcı kulübesi bulunan bir ana kapıya ulaştı: Amerikan misyonerlerinin duvarlarla çevrili yerleşkesine girdim.

MERZİFON, BAĞ KAVGALARI, KALACAK BİR YER OLARAK TAŞHAN,
ERMENİLER İLE TÜRKLER, PİŞTOVLAR, KARA MUSTAFA PAŞA:
EŞEKÇİ, YENİÇERİ, SADRAZAM, ÖYKÜSÜ, VİYANA YENİLGİSİ,
BOĞULARAK ÖLDÜRÜLMESİ

Merzifon, Anadolu'daki tarihsel önemi olmayan az sayıdaki kasa-
badan biridir ya da en azından bilinen kadim bir kentin sit alanı
üzerinde kurulmamıştır. Kendi başına önemi hiç olmamıştır.
Büyük orduların yolları üzerinde değildi, eski çağlarda bir kale olması için
uygun doğal özelliklere sahip olmadığı düşünüldüğünden hiçbir zaman bir
kalesi de olmadı. Çiftçilik yapılan bölgede her zaman ovadaki bir pazar ka-
sabasıydı. Kasaba ve bölge Türkler arasında bir bakıma Osmanlı Boeotia'sı¹
olarak ünlendi ya da daha kötüsü: aptallık, kabalık ya da edepsizlik imleyen
bir yergi olarak "Merzifonlu gibi" diye biliniyordu.

Bununla birlikte burası konumundan ötürü şanslı bir kasabadır.
Arkadaki 1900 m kadar yüksek ve sarp Tavşan Dağı'nın yumuşak bayır ve
tepelerin ovayla buluştuğu yerde kurulmuştur. Yükseklik kasaba önlerinde
beş altı yüz metreye kadar düşer; sonra da kuzeyinde Akdağ, güneyinde
daha alçak dağlar bulunan beş ile on altı km genişliğindeki bir ova halin-
de Tersakan Çayı'nın ikinci vadisine ve Amasya'ya kırk, elli km uzaklıktaki
devasa mavi dik uçurumlara doğru devam eder. Kasabayı geçince Tavşan
Dağı'ndaki derin bir vadiden doğan Kavşak Çayı akar. Ancak akarsu burada
sulama için kanallara ayrılır; geriye doğal yatağında, çakılların arasında hoş
olmayan birikintiler yapan zayıf bir su kalır.

Merzifon, sanki 20.000 kişinin yaşadığı açık bir kasaba değil de,
surlarla çevrili bir kentmiş gibi, daracık ara yollar ve sokaklarla avluların
bulunduğu kalabalık mahallelerden oluşur. Bununla birlikte, kerpiçten
olmalarına karşın, birçok binanın yüzü kireçle badanalandığından, kırmızı-
kahve çatılarıyla beyaz bir kasaba etkisi yarattığından uzaktan göze hoş
gözüktür. Kasabalarda evleri birbirine yakın inşa etmek ve her varlıklı ev

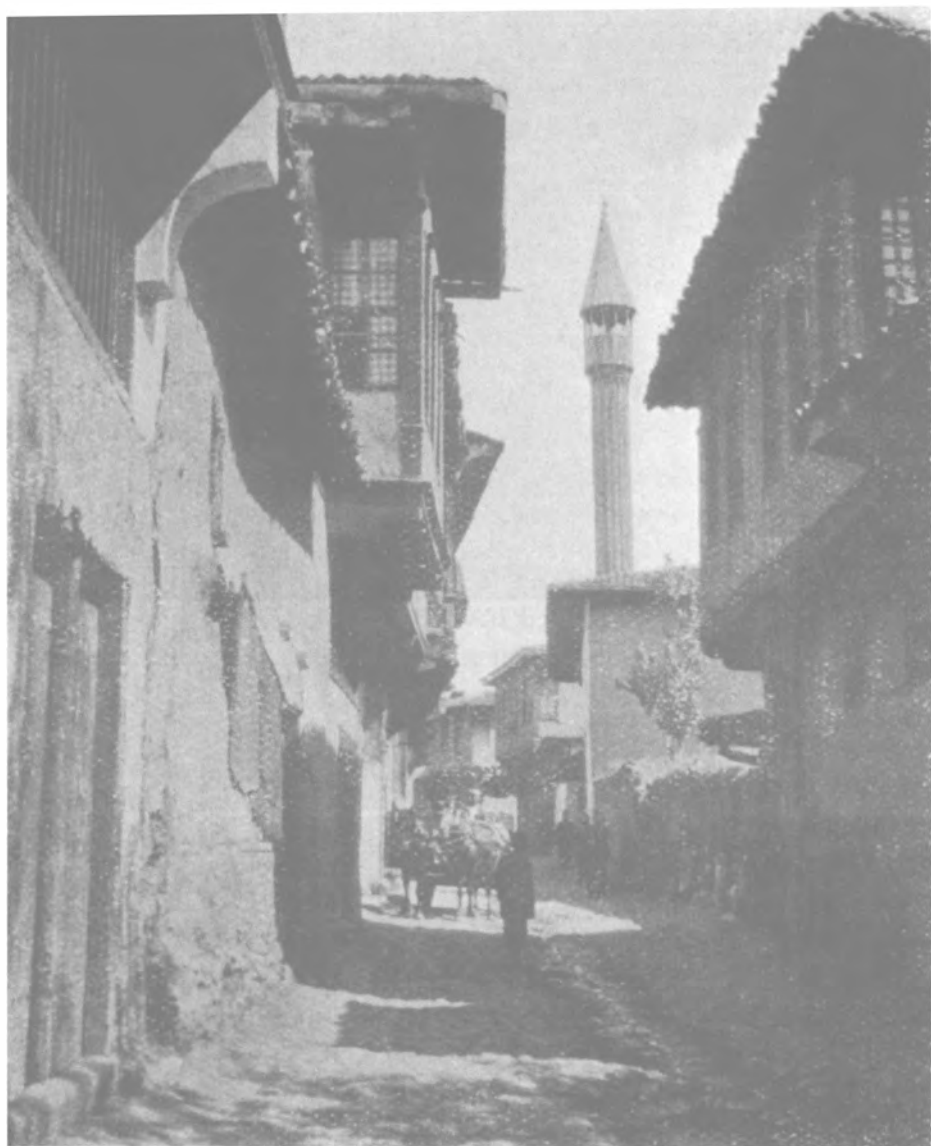
1 Atinalıların, Korint Körfezinin kuzeyinde bir bölge olan Boeotia'da yaşayanları aptal olarak niteleme-
lerine bir gönderme yapılıyor –çn.

sahibinin kasabanın hemen bitişişinde işlenmiş bir parça toprağa sahip olması gibi alışkanlıklardan ötürü, bağlar, bahçeler ve meyvelikler bu tikiş tikiş beyaz duvarların ve sıcak çatıların üzerinden yükselen tepelerde yer alır. Bu nedenle, evlerin bir kilometre kadar uzağında bağların, ağaların arasında patikalar ve suyuollarıyla ayrılmış, benek benek yazlık kulübelerle dolu sayısız arazi vardır.

Çiftçiler, üreticiler bol bol buğday, arpa, sebze, meyve –üzüm, elma, kayısı, kavun, kiraz– üretirler. Buğday, tahta bir pullukla toprak yüzeyi çok az kazıldıktan sonra serpilerek ekilir. Haziranda olgunlaşan ve rüzgârda yamaçlarda hışırdayan başalar kılıklı, sert ve uzun taneli buğdaylar verir. Aşağıdaki ukur yerlerde afyon için yetiştirilen en kârlı ürün haşhaştır. Bunlar sıra sıra dalgalanarak toprağı örter. Merzifon’un çevresinde eğer sulanırsa az emekle daima her şeyin yetiştiğı bereketli topraklar vardır.

Her arazinin uygun bir ücret karşılığında sulama hakkı vardır; su akış süresine göre ölçölür. Bir yetiştirici, sulama sırası geldiğinde fırsatı değerlendirmeli ya da zarara katlanmalıdır. Hızlı ve sıkı çalışacağı birkaç saati vardır: Suyu arklara çevirmek, set çekmek, setleri açmak ve suyu çekmesi için olabildiğince çok su yolu açmak. Bu aynı zamanda onun için kavga zamanı olabilir: Ya su hakkının arkasında dimdik durmak ya da hakkını alamamak ile karşı karşıyadır. Örneğın, Ali, kendi sulama zamanı geldiğinde ortak su yolunda hiç su bulamayabilir ya da su az ve yetersizdir. Ali bu durumda suyun yukarısına doğru öfkeyle gider. Daha önce de böyle bir şey başına gelmiştir; ne yapacağını da bilir. Abdül adında birinin su yolunu tıkağığını, kasten suyun yolunu değiştirdiğini görmek için biraz yukarı çıkması gerekecektir. Ali, kimseyi uyarmak için zaman yitirmeden çamur ve ottan yapılma seti tekmeler. Bir sonraki aşamaya hemen geçilir ve Ali ile Abdül silah taşıdıkları için atışmaktan hemen birbirlerine ateş etmeye geiverirler. Sonuçta, her ikisi de kasten ve yakın mesafeden ateş ettiklerinden Misyoner Hastanesi’ne bir ya da büyük olasılıkla iki vaka birden gelir.

Merzifon’da, sıradan olsalar da yaklaşık üç yüz yıllık birkaç önemli taş bina vardır. Geçmişi günümüzden çok daha iyi açıklayan bu binalar, insanlarda özgün bir tarzda ve güzel kentler yaratma yetisi bulunduğunu ve bunda epeyce başarılı olduklarını gösteren işaretlerdir. Bu Müslümanların,

Merzifon'da bir sokak

küçük bir motivasyon artışı ve dinsel inanışlarında bir iki küçük değişiklikle, sanayileşmekte ve enerji kullanımını etkinleştirmekte dönemin herhangi bir kentiyle karşılaştırılabilecek düzeyde kentler inşa edebildiklerini anlarsınız.

Bir cami avlusunu çeviren yüksek, koskocaman, eski bir taş duvar geçmişin böyle bir işaretidir. Bu duvarda yüksek kemerli bir kapı vardır; kapıdan içeriye bakınca parmaklıkla çevrilmiş mezarları, bir çeşmenin sütunlarla desteklenen sayvanını, renkli giysileriyle girip çıkan Doğulu insanları görürsünüz. Bu duvarın üstünden alaca taş şeritlerle süslenmiş cami ile uzun ve dal budak salmış olmasına karşın, eğri büğrü gövdesi dallarına göre orantısız gibi duran yaşlı bir çınar görünür. Eski duvarın dışında, bir tarafında üst katlarından uzanmış çıkmalarla, pencerelerini dövme demir süslerin perdelediği beyaz yapıların bulunduğu dar bir yol vardır. Duvarın serin gölgesinde Doğulu figürler alçak taburelere oturmuş, güneş ışığının yakıcı sıcağından korunmaya dikkat ediyorlar. Burası, çalışkan demirci çekiçlerinin ve yakındaki çarşıda birbirine çarpan kap kacağın çıkardığı seslere aldırış etmeden oturan miskin erkeklerin kahveyle, dedikoduyla ve sigarayla günü geçirdikleri bir tür açık hava kahvehanesidir.

Bir başka görüntü eski hamam ya da Türk hamamıdır. Burası kızıl-kahverenginde, açık havada solgunlaşmış, düzgün kare kesme taşlardan yapılma, alçak, büyük, kemerli bir yapıdır; çatısı, ışık delikli basık bir kubbedir. Kapının önünde, çardağı saran asmadan solgun yeşil bir ışığın yayıldığı küçük bir avlu vardır.

Epeyce ünlü Taşhan aynı döneme ve tarza ait, kızıl-kahverengi taştan bir başka yapıdır. Dörtgen bir iç avlu çevresine inşa edilmiştir; avluya açılan sivri kemerli, iki katlı revakları vardır. Hepsini dört yekpare, penceresiz dış duvar çevirir. Bu yapının revaklarında yalnızca tek bir kapı ile dışarıya açılan, koca duvarların arkasında olmaktan hoşnut yüz kadar tüccarın tezgâhı ve dükkânı vardır. Kapı, tek başına çok şey anlatır: İnanılmayacak kadar ağır, sağlam, kuşaklı ve demir halkalar kelepçelenerek kilitlenen, bir kez kapatıldı mı, patlayıcılardan başka hiçbir şeyin açamayacağı bir kapı bu. Yapı ile kapı, kavgaların, ayaklanmaların ve baskınların bugünkünden de sık olduğu bir döneme aittir. Tüccarlar malları için bir kalenin güvenliğine gereksinim duyunca ve kira ödemeye istekli olunca, bu tür yerler kârlı birer

Merzifon'daki misyonerlik yapılarından biri

girişim oldular. Hanlardaki tezgâhlara her zaman talep olduğunu ve kapının her zaman çabucak kapanmaya hazır tutulduğunu söyleyen tüccarlar bu tür yerleri hâlâ sever. Dükkânlardan birine girin; burasının birbirine açılan bir alçak, loş odalar yuvası olduğunu görürsünüz. Burada kiloyla çok güzel havlular alabilirsiniz, bunları satan Ermeni size kasabada bu havluların –Anadolu’da bazı pamuklu dokumacıların izlediği sürece uygun olarak– Manchester’den ithal edilen iplikten elle dokunduğunu İngilizce olarak anlatır.

Malını satarken bir yandan da kendi soyundan, çektiği acılardan ya da bu kasabanın başına gelenlerden, bir saatte katledilen yüz elli kişiden, katliamın her an yeniden patlak verebileceği korkusunun arttığından, yıkıcı bir depremten sonra bir başka depremin ilk sarsıntılarını beklermiş gibi sürekli olarak seslere kulak vermekten, işaretlere karşı tetikte olmaktan söz eder. Son katliam sırasında halkından yüzlercesinin bu Taşhan’a sığındığını, büyük kapıyı kapatıp kol demirini vurunca bağnaz Müslümanların

öfke fırtınası yatışınca kadar korunduklarını da anlatır. Bunları dinledikten sonra, isteseydi Amerika'ya gidebilecekken neden burada kalmaktan memnun olduğunu merak edersiniz. Kalmayı seçmiş olması, risklerini nasıl değerlendirdiğinin bir ölçüsü gibidir; gerçekte riskleriyle yararlarını dengelemiş gibi görünmektedir.

Ermenilerin, kendilerini alçakça kullanan Türklere karşı tavrı ancak soylarının acayıplığı ile açıklanabilir. Batı Avrupa'da Ermeniler zararsız, barışçıl, sakin, baskıya karşı direnme gücü ve savaşçı bir ruhu olmayan insanlar olarak kabul edilirler. Bu düşünce onlara karşı büyük bir haksızlıktır. Bu kentli Ermeniler için olduğu kadar köylüler açısından daha da yanlış yaygın bir yargıdır. Ermenilerin, Yahudilerden daha fazla kazanç aşkı olan tufeyli sınıfları –mültezimler, tefeciler ve dükkân sahipleri– her gün hiç de küçümsenmeyecek bir fiziksel cesaret gerektiren tehlikeler içinde yaşarlar; inatçı, uzlaşmaz bir türdürler. Köylüleri haşındır ve Anadolu'nun bazı bölgelerindeki en iyi savaşırlardır. Örneğin, bir Ermeni ortalama bir Rumdan daha dövüşkendir. Bir Ermeni, bir Ruma hiçbir zaman hayranlık ve saygı duymaz, tarihi boyunca da duymamıştır. Bir Ermeni, Rumlarla kavga ederken yeterince yırtıcı, cesur ve gerçekten ahlaki üstünlüğünün bilincinde görünmektedir. Ancak bir Müslümanla karşılaşırsa, kendine güveni hemen yerini, nedenini anlayamadığınız çaresiz bir umutsuzluğa bırakır.

Bununla birlikte, bu sıradan Ermeni bir Avrupalı ile beraberken, Müslümanlara karşı tavrı küstahlık derecesinde saldırganlaşabilir ve başını büyük bir belaya sokmaya istekli olabilir. Bir yolculukta bana arabacı olarak hizmet eden böyle bir Ermeni kabadayılık tasladı ve onları ürkütmek için yanımızdan geçen bir kervanın develerini kırbaçladı. Ermenilerin bu huyundan söz eden Amerikalı bir misyoner doktor, Ermeni uşağının arabayı geniş şosede yol kenarında oturan Müslümanların üstüne kasten sürdüğünü, kendisinin de canını kurtarmak için oradan dörtnala kaçmak zorunda kaldığını anlatmıştı.

Bu çalışkan ve savaşçı insanların umarsızca Türklerin insafına kalmış olmaları her şeyden önce kendi kusurlarından kaynaklanmaktadır. Aralarında atışıp dövüşmek eğiliminde olup, birbirlerinden nefret ettiklerinden, ortak düşmanlarına karşı birleşmek için kişisel düşmanlıklarını bir yana

bırakmaya sıra gelince, işi ağırdan alırlar. Böyle uğursuz bir anlaşılamama yetisi, Türklere karşı direnmeyi neredeyse başarısız kılan bir iki özelliikle de bir araya gelir.

Geçen yüzyılın sonundaki katliamlardan sonra Ermeniler kendilerini savunmak için silahlандılar. Elbette haklıydılar ve makul düzeyde bir birlik ve akıl bunu izleseydi katliamlar kısa sürede sona ererdi. Ancak silahlanmak, bununla böbürlenmek, üstelik daha sonra olacaklarla övünmek, ardından da böbürlenmenin bir yere varamayacağını kanıtlamak, ölümden de beterdi. Ermenilerin bu garip çelişkili yapısını herkesten iyi bilen Müslümanlar, onların şişinmelerini anımsayıp savunma hazırlıklarına güldüler. Tüm bunlar *saman alevi* gibidir dediler.

Merzifon'da başıma gelen öğretici bir olaydan sonra istemeyerek ben de böyle düşündüm. Eğer kasabada bulunabilirse gizlice –çünkü bunları taşımak yasaktı– bir mavzer satın almak istedim. Ertesi sabah ticaret yapmaya istekli bir Ermeni tüccar beni aradı. Bana hiç mavzer olmadığını söyledi; ama beş sterline daha iyi bir silah olduğunu söylediği bir Mannlicher marka bir silah vardı. Bunu söyler söylemez masaya yepyeni bir Mannlicher ile bir fişeklik koydu. Namlusu tedbirli Türk yasalarının izin verdiğinden daha uzun olduğundan, mavzer gibi Mannlicher de yasaktı. Tüccarın Mannlicher lehine söyleyeceği çok şey vardı. Mavzer kadar karmaşık değildi; daha zor bozulduğundan çoğu Ermeni bunu kullanıyordu. Merzifon'da en az beş yüz hemşerisinde bu müthiş silahtan vardı. Bana silahı alıp denememi önerdi; tekrar geldiğinde onu satın alacağımdan emindi.

Bu silah bir tüfek gibi ateş ediyordu ve elde rahat tutuluyordu; ama her üç ya da dört atışta bir tutukluk yaptı; temizlesem de, yağlasam da daha iyi bir sonuç alamadım. Tüccar bir dahaki görüşümde söylediklerime şaşır-
dı ve düş kırıklığına uğradı. Daha önce bu tür bir silahtan yakınıldığını hiç duymadığını söyledi ve bana bir sır olarak Sivas'taki herhangi bir bozukluğu hemen düzeltebilecek bir Ermeni silahçının adresini verecekti. Bu adam bir silah uzmanıydı ve devrimci Ermeni cemiyetlerinden birine silah yapıyordu.

Sonunda, Mannlicher'i satamayacağını anlayınca, aklına başka bir fikir geldi. Yeleğinin düğmelerini açtı ve gizlenmiş uzun bir fişekliği çözerek aynı marka büyük bir piştov çıkardı. Bunun yılladır kendisine ait oldu-

ğunu açıkladı. Gündüzleri daima yanında taşıdığını, geceleri de başucuna koyduğunu anlattı. Altı sterline mal olmuştu ve 900 metreden hedefi vururdu. Bu silahı, Müslüman vahşetine karşı attığını vuran bir atıcı kadar tılsımlı görüyordu. Aslında satılık değilmiş; ama hatırı için öteki gibi bunu da deneyebilir miymişim? Üzerimde kurnazca bir satıcı oyunu denediğini düşündüm ve silahla tepelere çıktım. Bu da öteki gibi tutukluk yaptı; dönünce tüccara eline bir sopa alsın daha iyi olacağını söyledim. Bir sorunla hiç mi karşılaşmadığını sordum.

Dalgın ama kaybettiği bir şeyi düşünüyormuş gibi garip bir sesle, “hayır,” dedi. Sonra gerçek ortaya çıktı: bu piştovla hiç ateş etmemiş, bir altıpatlarla bir iki kez dışında hayatında hiç ateşli silah kullanmamıştı. Gerçekten silah kullanmak gereksinimi doğarsa ne yapmayı düşündüğünü sordum ve hemen çalışmaya başlamasını önerdim.

“Bu hafta mermilerinin yarısını kullan,” diye ısrar ettim.

Elleriyle umutsuz bir hareket yaptı ve “mermiler çok para,” dedi. Ancak pahalı denemezdi; fiyatı İngiltere’dekinden yüksek değildi. Akıllı görünen, kendini savunabilecek güçlü kuvvetli, gençten bir adamdı. Kuşkusuz saldırıya uğradığı zaman Müslümanlara karşı cesurca dövüşecekti; aslında kazanç peşinde olan biriydi ve paradan vazgeçmek ona acı geliyordu. Soydaşlarına silahlanma bir zorunluluk olarak dayatılınca, kendisi gibi bedelini ödeyebilecek gücü olanlar beş altı sterline otomatik birer piştov satın almışlardı, kendilerine alışverişin bir parçası olarak da yüzer mermi verilmişti. Bu silahları kalitesinden ötürü etkili, pahalı koruyucu araçlar olarak kabul etmişlerdi. Bu silahları gerçekten yararlı hale getirmek için harcanacak bir iki sterlin bunları alanların yaradılışlarına aykırı bir düşünceydi. Aslında bu tür silahları satın alanlardan pek azı bunları ustaca kullanmak için zahmete girdi. Bu piştovların, ne aldığını bilmeyen, benzer herhangi bir şeyin sokuşturulabileceği Ermenilere satıldığından kuşku yok.

Merzifon’un onu Avrupa tarihine bağlayan kolay unutulamayacak bir bağı vardır. 1683’te Viyana kuşatmasında Türk ordusuna kumanda eden ve hilali Orta Avrupa’ya yerleştirmeye çok yaklaşan Kara Mustafa Paşa burada, daha doğrusu kasabadan bir kilometre uzaktaki Marınca’da doğmuştu. Bir zamanlar Hristiyan dünyasında çok iyi bilinen ve korkulan adı şimdi nere-

deyse unutulmuşsa da Merzifon'da günlük konuşmada kısaltılmış biçimiyle hâlâ sözü edilir. Bunlar paşanın doğduğu kasabaya armağanları olan Paşa Camii ve Paşa Hamamı ile kasabaya su getirtmesidir. Paşa, Taşhamı bir yatırım amacıyla yaptırmıştır; kira gelirlerini bugün hâlâ mirasçıları almaktadır. Marınca'da annesinin anısına yaptırdığı köy camii kendi adını taşımaktadır.

Onun romantik yükselişi Türk İmparatorluğu'nda görülen birçok örnekten biriydi. Sultanlar, amaçlarına hizmet edecek adamlardan yararlanmak istedikleri ve hiçbir rütbe ya da doğumdan gelen ayrıcalıktan etkilenmeden seçim yaptıkları için tanınmayan kişilere yüksek mevki veriyorlardı. Bir seyis, bir hadım, bir nargileci, bir kahveci, bir asker, zeki herhangi biri, hükümdarın bir tek sözü ile birden kendini ikbale ermiş bulabiliyordu. Kara Mustafa istikrarlı biçimde yükseldi, sultanın hemen altındaki en üst makama da çok hızlı geldi.

Bir yerde Kara Mustafa'nın bir beyin oğlu olduğunu okursunuz; yerel halktan ise babasının eşekçi ya da katırcı olduğunu ve genç Mustafa'nın memleketinde bu işi on yedi yaşına değin yaptığını öğrenirsiniz. Günümüz kırsalındaki gençler gibi o da kuşkusuz keçi derisinden çarıklarıyla hayvanlarının peşinden sıcakta, toz toprak içinde, Amasya'ya, Samsun'a, Ankara'ya, Sinop'a, bazen de dik bir keçi yolundan Tavşan Dağı'nı aşarak evinden otuz kilometre ötedeki Vezirköprü'ye yorgun argın gidip gelirdi. Belki de ikbale doğru ilk adımlarını burada attı; çünkü Türk tarihinde Köprülü olarak ünlenen, devlete iki sadrazam veren –üçüncüsünü, hatta dördüncüsünü de yetiştirecek olan– toprak sahibi büyük bir aile yaşıyordu.² Onlardan biri genç Mustafa'yı gördü, görünüşü hoşuna gitti; bundan sonra delikanlının İstanbul'a ulaşması çok zaman almadı.

Kitaplar bize ünlü yeniçeri ocağının tutsak alınan Hristiyan çocuklarından devşirildiğini, dinlerinin değiştirildiğini, silah kullanmak için eğitildiklerini ve yaşamlarını, kendilerini tutsak alanlara ömür boyu savaşıarak hizmet etmeye adadıklarını anlatır. Bu öyküde başlangıçta belki bir ölçüde doğruluk payı vardı; ama bu sonradan çok azaldı. Bunda bitkin düşmüş Bizans Rumlarıyla, daha dişli Balkan Hristiyanlarının yaralı gururu fark edi-

2 1656-1735 arasında sadrazamlık yapan, Köprülü Mehmed Paşa, Köprülü Fazıl Ahmea Paşa, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Köprülü Amcazade Hacı Hüseyin Paşa, Köprülü Numan Paşa, Köprülü Abdullah Paşa –çn.

lebiliyor. Hristiyan toprakları ve askeri saygınlığı Müslümanlar karşısında yitirilince, Hristiyan tarihçiler yenilgiyi [Osmanlı yeniçerilerindeki] Hristiyan kanının yiğitliğine mal ederek kâğıt üzerinde bir şeyleri kurtarmaya çalıştılar. Yeniçeri ocağı kendi saflarında on binlerce atılan ve hırslı insanı tutabilecek yeterince cazip uğraş sunduysa, Müslüman olarak doğanların bu olanaklara ortak olmayacaklarını varsaymak hayaldir.

Bize her halükârda, Müslüman oğlu Müslüman genç Mustafa'nın başkente gidince yeniçeri ocağına katıldığı anlatılır. Mustafa kısa sürede sultanı korumakla görevlendirilenlerden biri oldu. Savaşlara katıldı, hızla yükseldi. Koruyucusu Sadrazam Köprülü'nün [Mehmed Paşa] kızlarından biriyle evlendi. Zamanla da sadrazam oldu, arkasından da felaketi olacak yaşamındaki en büyük olay geldi. Viyana'yı ele geçirme projesini kendisinin tasarladığı söylenir. Bunun görünürdeki nedeni imana ve sultana bağlılığı, dışa vurulmayan nedeni ise kendi kişisel yükselme arzusuuydu. Mustafa Paşa'nın orta Avrupa'da büyük bir İslam eyaleti oluşturma ve birkaç yıl içinde de bunu kendi sultanlığı altında sıkıca birleştirme hırsı içinde olduğuna inanılır.

Böylece 80.000 askerle dört ay boyunca Viyana'yı kuşattı ve kenti almaya çok yaklaştı. Viyana'nın, Polonya Kralı John Sobiesky ile Saksonyalı August'un emrindeki Saksonlar tarafından kurtarılması şimdi parlaklığını yitirmiş olsa da, o tarihlerde Londra'daki kahvehanelerde çok konuşulmuş eski bir öyküdür. İslamın Avrupa'da batıdan ilerlemesine karşı Chalons Savaşı³ nasıl belirleyici olmuşsa, doğudan ilerlemesine karşı Viyana da o ölçüde belirleyici olmuştur. Aslında Tuna'dan gelen tehlike daha büyüktü.

Savaşın yapılacağı gün, Kara Mustafa'nın, oğlu ve komutanlarına bir ziyafet verdiği, Doğululara özgü bir gösteriş içinde ziyafet çadırını biraz uzaktaki Hristiyan ordularına bakan bir yamaçta kurduğu söylenir. Şimdi ise, Viyana dışında kaderin tecelli ettiği o öğleden sonra Saksonların ele geçirdiği Kara Mustafa Paşa'nın kılıcı, otağı ve eşyalarını Dresden Kalesi'nin Yeşil Kubbe'sinde görebilirsiniz.

3 Chalons Savaşı (ya da Catalaunum Savaşı), Roma İmparatorluğu Generali Flavius Aetius ve müttefiki Vizigotlar ile Attila arasında Galya'da gerçekleşen dönemin en kanlı savaşlarından biridir. Muharebe sonunda Hunlar Ren Nehri gerisine püskürtülür. 551'de gerçekleşen bu savaşın, doğaldır ki İslamla bir ilişkisi olamaz –çn.

Kara Mustafa Paşa ordusunun çok küçük bir bölümü ile Belgrat'a geldi; tasarıları boşa çıkmış, itibarı yok olmuştu. Mağlup baş komplocunun kişisel emellerinin ayrıntıları hemen sultana ulaştırılmıştı. Kara Mustafa'nın yaşamı Viyana yenilgisinden bir yıl sonra, Belgrat Kalesi'nde celladın ipiyle son buldu. Kara Mustafa Paşa çıkarcı bir kahraman olmasına rağmen, Osmanlı ordularını Avrupa içine dek sokmuş, anısı hemşerileri arasında yüceltilmiştir. Merzifon Kolejinden dönemin Türk tarihine tarafsız yaklaşan bir Ermeni profesör bana bir keresinde İstanbul'da Mustafa'nın türbesine rastladığını ve özenle korunmuş görüldüğünü anlattı.⁴

4 *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne göre "6 Muharrem 1095 (25 Aralık 1683) tarihinde idam edilen Mustafa Paşa'nın vücudu Belgrad'da bulunan sarayın karşısındaki caminin avlusuna, bir başka rivayete göre ise sur haricine (Şeyhî, I, 604) defnedilmiş ve başı yahut yüzülen kafa derisi Edirne'ye getirilmiş, bir süre sonra da buradaki Saruca Paşa Camii haziresine gömülmüştür. Viyana müzesinde bulunan bir kafatasının Mustafa Paşa'ya ait olduğu iddia edilirse de (Hammer, GOR, VI, 519, 740) dönemin tarihçilerinden gerek Silâhdar Mehmed Ağa gerekse Kantemir kafasının padişahın emriyle İstanbul'daki külliyesinde defnedildiğini yazar."

BEŞİNCİ BÖLÜM

MERZİFON'DAKİ AMERİKAN MİSYONERLER, "ZENGİN" BİR MİSYONERLİK," ESKİ YERLEŞKE, İNGİLİZ HEMŞİRELER VE HASTANENİN BAHÇESİ, DUVARLA ÇEVİRLİ BİR AMERİKAN KÖYÜ, "AYRILIK AĞACI," HAREKETLİ GÜNLER, "MÜDÜR," ANADOLU KOLEJİNİN ÖĞRENCİLERİ, FARKLI MİLLİYETLER, RUS ÖĞRENCİLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ, ERMENİ ÖĞRENCİLER, İHTİLALCİLER VE KOLEJ, RUM ÖĞRENCİLER: KADİM YUNAN ÖZELLİKLERİ

Ancak Merzifon'da kesinlikle yerel olan konuların dışında ilgi duyulacak başka konular da var ve bunlar bir tezat olarak Yeni Dünya'dan kaynaklanıyor. Amerikan misyonerlik topluluğu yüz küsur yıldır Anadolu'yla ilgileniyor. Küçük bir takımla başladılar; ama şimdi hizmetlerinde büyük ve güçlü bir misyonerlik örgütü var; bu misyonerlik örgütü İran sınırından İstanbul'a değin tüm ülkeye yayılmış bulunuyor. En büyüğü de Merzifon'da.

Yaygın misyonerlik algısı birkaç misyoner, Katolikliği kabul etmiş beyaz giysiler içindeki birçok itaatkâr yerli, kamış ya da sazdan yerli kulübeleri, bu türden okul olarak kullanılan büyükçe bir kulübe ile bundan da büyük bir kilise kulübesidir. Bir misyonerse, çoğunlukla çalışkan ve cana yakın, tropik giysiler içindeki beyaz sakallı bir adam olarak betimlenir. Genellikle ata biner, İncil ve şemsiye taşır, elverişli palmiye ağaçlarının altında yerlileri kendi etrafına toplar. Küçük Asya'daki Amerikan misyonerlikleri, özellikle de Merzifon misyonerliği ile buradaki kadronun uyguladığı yöntemlere ilişkin genel kanı eğer bunun gibi veya buna yakınsa bu gerçeklerden çok uzak olur. Anadolu'daki Amerikan misyonerlikleri Massachusettes eyaletinin tanıdığı bir imtiyazla kurulmuş bir Amerikan Board'unun malıdır. Anadolu, Suriye ve İstanbul'da Amerikan misyonerlikleriyle vakıflarının mal varlıklarının değeri milyonlarca doları –hatta milyonlarca sterlini bulur ve giderek artmaktadır. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin başlıca görevlerinden birinin Amerikan vatandaşlarının çıkarlarıyla misyonerliklere ait mülkleri korumak olduğu anlatılır.

Merzifon misyonerliği konumu nedeniyle daha çok gözetilen kıyı kesimlerdeki misyonerlikler kadar bağış ve yardım alamadığından yakını-

yor. Merzifon'a gemiyle, demiryoluyla ya da otomobille gidilemez. Varlıklı denen insanlar, araba ile yolculuk yapabilen ve pis hanlarda kalmaktan hoşlanmayan kimselerdir. Varlıklılar kıyidan ayrılmazlar, Amerikan bayrağının dalgalandığı tarihsel yerlerde yapılmış binaların bulunduğu büyük misyonerlikleri görürler, arkasından bağış ve vasiyet gelir. Merzifon misyonerliği, eğer bize daha kolay erişilebilseydi, işler çok daha iyi olurdu diye hayıflanıyor. Kıt olanaklarla yaptıklarımız nasıl görünürlük kazanır, gelirimiz ikiye katlansa iyi işler yapmak için gücümüzün nasıl dörde katlanacağı besbelli! Samsun'daki Rum tüccarlar gibi Merzifon'daki misyonerler de demiryolunu umutla bekliyor.

Merzifon'un durumu yine de kötü sayılmaz. Daha içerlerde, Merzifon'u bir tür layık olmadığı ölçüde ayrıcalıklı misyonerlik merkezi gibi gören misyonerlikler var; iç kesimlerdeki ıssız yerlere dağılmış bu misyonerlikler Merzifon'dan ağız birliği etmişçesine yalnızca parasal kaynakları değil, misyonerleri de kendine çeken "zengin misyonerlik" diye söz ederler. Bununla birlikte, bence Merzifon misyonerliğini ziyaret eden her konuk misyonerliğin olanaklarının kısıtlandığını değil, sürekli arttığını görmek isteyecektir.

Ama en iyisi bu misyonerliğe ilişkin kararı kendiniz verin.

Misyonerlik, iki tarafında Türk kasabasının perişan evleri ve daracık yolları bulunan, çevresi duvarla çevrili, yaklaşık 80 dönüm büyüklüğünde bir yerleşkede yer alıyor. Diğer taraflarında bir km uzaktaki dağlara değin tarlalar uzanıyor. Yerleşkede, Anadolu Kolejinin, kız lisesinin, sağır dilsiz okulunun, altmış yetmiş yataklı bir hastanenin ve erkek yurdunun binaları bulunuyor. Ayrıca zanaatların öğretildiği işlikler de var, kolej öğrencileri buralardan kazandıkları ile eğitim giderlerini karşılıyor; 4.000 kişinin gereksinimini giderecek kapasitede bir değirmen; bir fırın; baskı makinesi ve ciltevi; Amerikalıların evleri ve bir Türk hamamı da var. Yatılı öğrenciler, hastalar ve Amerikalılar dahil olmak üzere yerleşke sınırları içinde yaklaşık 700 kişinin yaşadığını öğrenirsiniz. Ancak alan sınırlı olduğundan yerel hizmetliler ile yerel öğretmenler yerleşkenin dışında otururlar.

Yerleşke tasarlanırken düzenlilik sağlamaya çalışılmamış, ivedilikle istenen şeyler için binalar yapılmış veya eklenmiş, böylece ortaya pitoresk bir köy çıkmıştır. Misyonerlerin evlerinin bazıları Akdağ ve ova görüntüsü için

doğu yamacında yapılmıştır; ötekiler, batıdaki dağları ve gün batımlarının unutulmaz güzelliğini görmek için batıya bakarlar. Evlerin hiçbirisi birbirine benzemez; önyüzleri de aynı çizgi üzerinde değildir. Çoğu kırmızı çatılıdır; kiremitlerin üzerinde likenler büyür; mor salkımlar taraçalara tırmanır; kahvaltı yaparken olgun meyvelerini topladıkları büyük kiraz ağaçlarının gölgelediği balkonlar –ya da Amerikalıların dediği gibi sundurmalar– vardır. Evlerin arasından yaşlı ayva, elma, kiraz, beyaz dut ve ceviz ağaçlarının altından parke taşı geçitler, ara yollar geçer, her evin kendi bahçesi olduğundan oraya buraya serpilmiş narlar, bir çitin üstünden sarkan mısırların uzun yaprakları görünür. Kolejin de yazın ağaçların gölgelediği, keyifli bir bahçesi vardır. Hastanenin de çok güzel bir bahçesi vardır; bu bahçeyi birbirinin yerini alan İngiliz hemşireler, İngiliz evlerinden taşıdıkları bahçe sevgisi ile düzenlemişler ve ona hasta bakımı özeniyle bakmışlardır.

Hastane avlusundaki büyük havuzlu çeşmenin çevresine çim ekmişler, avluya–kızgın güneş altındaki ve yetersiz yağmur alan bu toprakta kaçak, iç gıcıklayan şeye– “çimenlik” demişler; ithal bir çim biçme makinesi getirtmişler, biraz çim biçerek ve sürekli çok sulayarak –hâlâ bir parça düş gücü gerektirse de– gerçekten “çimenlik” demeye değer bir yer olmuş. Çim için iklim sert olsa da sulandığından öteki bitkiler büyümüş, hoş bir bahçe ortaya çıkmış. Buraya gelen ilk hemşire dut ağaçlarının altında bir yürüyüş yolu yapmış, yolu çevreleyen tarhlarda uzun paskalya zambakları, güller büyümüş, ağaçların altlarına diktiği menekşeler gelişmiş, yabani otlar gibi yayılmış. Daha sonra gelen hemşireler işi devam ettirmişler ve renk renk açan mevsimlik çiçek tarhları yapmışlar; şimdi hastane bahçesi çimenliğiyle, şırıldayan çeşmesiyle, gölgeli yürüyüş yoluyla ve canlı çiçekleriyle bu tür bir çevreye alışık olmayan hastaların oturduğu, dinlendiği, iyileştiklerini gördükleri bir yer. Bahçenin misyonerlik hastanesindeki hastaların iyileşmesine etkisi kolay kolay göz ardı edilemez. Bahçe, bütün hastaları etkileyen bir ortam yaratıyor; hastalar, hastaneye gelir, iyileşir iyileşmez canlı ve hoş anılarını başkalarına aktarırlar; böylece önyargıları ve düşmanlıkları yumuşatırlar. Bütün yerleşke keyifli bahçeleri, evleri, temizliği, düzeni ve hoşluğuyla aslında benzer kurumların sessiz ve en güçlü temsilcisidir. Kapısından içeri adım atan herkesi hayran bırakan kalıcı ve

şaşırtıcı bir karşıtlık oluşturur. Bir adımda daracak yollardaki sefillikten, süprüntü birikintilerinden pırl pırl yerleşkeye girer, bir başka dünyaya geçmiş gibi olursunuz.

Bunu tekrar tekrar yapmak üzerinizde garip bir etki yaratır: Bu etki, açıklanmayan bir nedenle bu muhitte kurulmuş olan yerleşkenin başka bir milletin duvarla çevrilmiş köyü olmasından gelir. Ashında duvarla çevrili bu köy –şimdiye dek kimsenin görüp işitmediği– duvarla çevrili bir Amerikan köyüdür. Kasaba yönündeki ana kapısı, batı kapısı ve bir de kuzey kapısı vardır; her birinde bir kapı görevlisi –ya da bekçi diyelim– bulunan parmaklıklı, sağlam, ağır, doğrama kapılar ayaktakımına birçok kez zorluk çıkarmıştır. Evler arasında telefon bağlantısı varsa da elektrik ile aydınlatma çözülmemiştir; ama burası öznel olarak işleri yolunda, içten, konuksever insanların eski moda duvarla çevrili bir köyüdür. Anadolu'da bir araya gelen bunca Amerikalı, içgüdülerinin ve gerekliliğin sonucu olarak ortaçağın bazı pitoresk kalıplarını benimsemek zorunda kalmışlardır.

Merzifon'daki eski misyonerlik yerleşkesi böyle bir özgün yerleşim ve duyarlılık yeridir. Ashında eski de değildir; ama zaman, özellikle sürgünler için, kısa sürede anılar biriktirir. Yerleşkenin bir köşesine gizlenmiş, gözlerden uzak, yeşil bir alan, elli yıldır ölülerini gömdükleri ve anılarını sakladıkları misyonerlik mezarlığıdır. Birçok şeyi çağıştıran ama şimdi yitmiş başka bir yer daha vardı. Bu, bağ yolunun yanında, yerleşkenin bir kilometre dışında, yaşlı bir ceviz ağacından başka bir şey değildi. “Ayrılık Ağacı” diyorlardı ona. Misyonerlikte yıllardan beridir hep beraber oraya gitmek, ayrılanlara veda etmek bir âdetti; çünkü bunun son veda olduğu sıkça kanıtlanmıştı. Ancak sanırım orada şarkı söylüyorlar, belki dua da ediyorlardı; bu da ağacın sahibinin ya da bir başka Müslümanın ağırına gitmiş olmalı ki ağaç kesilmişti. Sanki ağacın gitmesiyle birlikte uzun süre onu kutsallaştıran bağlantılar da gitmiş gibi şimdi yalnızca ağacın kütüğü gösteriliyor ve orada yeşeren geleneğin artık terk edildiği anlatılıyor.

Misyonerlik bu haliyle dingin bir köy kisvesi görünümündeyse de, onda köy yaşamının geleneksel mahmurluğu yok. Her gün saatlerce kıpır kıpır kıpırdanan bir yer. Misyonerlik evlerinde saat yedide kahvaltı yapıyor; sekizde gündelik işlere başlanıyor ve durmaksızın gece ona kadar devam

ediliyor. Kaç görevli olursa olsun, her zaman eleman yetersizdir. Eleman sayısının artması, zaten bütün güçleriyle çalışanların rahatlamaları değil; yüklenilen işin artması demektir. Misyonerlerin izin zamanı geldiğinde, açıkçası kadın erkek herkes buna çok fazla ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Yapılan işin niceliğini ve işbölümü gereksinimini dikkate almazsanız, misyonerlikteki görevlilerin garip işler yaptığını düşünürsünüz. Kimi ders ve vaaz verir, kimi bir hastaneyi yönetir; gerçekten coşkulu bir misyonerin yapacağı, kural olarak mizacına uygun olmayan başka görevler de vardır. Misyonerlik, ticari işlerinin papazların, eğitimcilerin, doktorların ellerinde iyi gitmediğini çok önceden anlamıştı. Bu nedenle Amerika'dan bir işletme yöneticisi ve sayman getirtilerek misyonerlik işlerini yürütmekle görevlendirildi. Şimdi onu ofisinde, etrafındaki iş yığını içinde –kasalar, kasa defterleri, dosyalar, yazışmalar vb– görebilirsiniz; çok meşgul bir adamdır. Misyonerliğin bir başka umulmadık seküler üyesi, “resmi stenograf” da aşırı meşguldür.

Misyonerliğin temel işi olan Anadolu Koleji, öğrencileri dışında her şeyiyle Anadolu'da yerleşik bir Amerikan okuludur. Öğrenciler içinde bir düzineden fazla farklı soyu görmek, bu öğrencilerin nerelerden geldiklerini öğrenmek çok ilginç oldu. Evleri Dalmaçya, Arnavutluk, Ege Adaları, farklı Balkan ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Trakya'daki toprakları, Anadolu ve hepsinin ötesinde en beklenmedik olan Rusya'daydı. Rus öğrencilerin neredeyse hepsi Kafkaslar'dan gelmişti; 1878 Savaşından sonra oraya yerleşmiş askerlerin oğullarıydılar. Benzer karma bir erkek grubundan çok, bu kolejde olduğu gibi çeşitli milletlerden bir araya getirilmiş bu çocukları görünce, soylarına özgü niteliklere ilişkin belli izlenimler edinilebilir. Soy özellikleri çocuklarda tam olarak ortaya çıkar; yetişkinlerde maskelenebilir –en azından bu kadar temiz değildir. Anadolu Kolejindeki bu öğrenciler, davranışları ve tutumlarıyla bilinçsizce kendi soylarının farklı tarihlerini fazlasıyla örneklemiştir.

Rumlarla Ermeniler öğrencilerin dörtte üçünü oluşturuyorlar; Rus öğrencilerin sayısı yirmiden biraz fazla; ama bunlar cesur ve açıkgozdu. Açık yürekli, candan, açık sözlü, kayıtsızdırlar ve arkadaşlarının içinde bildiklerini okurlar. Kendi okullarından buraya gelmelerine neden olan İngi-

lizceyi insanı şaşırtacak derecede çabuk öğrenseler de öğrenci olarak itibarları çok iyi değil. Her şeyin ötesinde onlar Rus vatanseverlerdi, vatanları da geleceği karanlık bir ülke değildi. Yakın zamanda silah zoruyla alınan ücra bir eyaletten geliyorlardı; ama kendilerini Rus İmparatorluğu'nun kalbinde gelenler kadar Rus kabul ediyorlardı. Ayrıca Rusya'nın kendi içinde eritme gücünü de gösteriyorlardı; konuştuğum biri, baba soyunun Rum olduğunu söyledi, Ermeni olan bir başkasından söz etti; ancak ikisinde de üstün vatandaşlık bilinci vardı. Kolej yetkilileri, Rus çocukların sergiledikleri kişilik ve bağımsızlığın, bu özellikleri zayıf olan öteki öğrencilere örnek olacağı umuduyla onları seve seve kabul etmişlerdi.

Ermeni öğrenciler ne yapmaları ya da yapmamaları gerektiğinden asla emin görünmüyorlardı. Çiçeği burnunda Rusların gelişini ve Rumların sayısının biraz artışı sanki kolej kendi tekellerindeymiş gibi kıskançlıkla kabullendiler. Davranışları savunmaya yönelikti ama bunun ruhsuz bir savunma olduğu anlaşılıyordu. Bununla birlikte, bu dış görünüşün cesaretlerini tümüyle gizlediğini ve gerektiğinde her şeyi yapabilecek sert bir mizaca sahip olduklarını tekrar tekrar göstermişlerdi.

Kolejin kurallarından biri hiçbir öğrencinin ihtilalci bir örgüte üye olamayacağıdır; bir başkası ise ateşli silah bulundurmaya yasaklar. Her iki kural da gereklidir ve ikisi de zaman zaman amacına ulaşmada başarısız olmuştur. Ermeni ihtilalci örgütler, faal oldukları dönemde kolejdeki Ermeni öğrenciler arasında bir taban oluşturdular ve onlu yaşlarını bitirmemiş olan bu çocuklarla gençler yeterince sahip olmadıkları sanılan cesaret ve gizlilik içinde onların emellerine hizmet ettiler. Yaptıklarıyla ilgili olarak, bazen çılgın dedektif öykülerine benzer çok da eskiden olmayan öyküler vardır. O günlerde, devletin hiçbir zaman iyi gözle bakmadığı yabancı bir okul tedbirli olmak ve öğrencilerinden doğru davranmalarını istemek zorundaydı. Yine de, uzun zamandır polisin peşinde olduğu çaresiz Ermeni ihtilalciler Merzifon'a geldiler ve ortadan kayboldular; diğer öğrenciler varlıklarından hiç kuşkulananmadan kolejdeki kendi öğrenci yurttaşları onları saklayıp beslediler. Bunlar ancak tesadüfen fark edilince kasabaya kaçmayı başardılar. Aynı gün sığındıkları bilinen yer zaptiyelerce kuşatıldı ve bir çatışmadan sonra kaçaklar vuruldu.

Bir baskı makinesinin kolay gizlenecek ya da gizlice çalıştırılacak bir nesne olmadığı sanılır; ama kolej bir ara ihtilalcilere ait bir baskı makinesini saklamakla suçlanmıştı. Misyonerlik içtenlikle suçlamayı reddetti. Baskı makinesini aradılarsa da izine rastlayamadılar. Misyonerlik içinde olmadığı bilinen bir şeyin bulunması olanaksız dediler. Ancak Türk vali suçlamasında ısrar etti: Misyonerlik yerleşkesinde ihtilalcilere ait baskı makinesinde gazeteler ve broşürler basılıyor dedi –ona göre bunun kesin kanıtları vardı. Kendisi arama yapmak için davet edildi; memurlarına yardım edildi, bütün köşe bucak, olası her yer arandı; yine de bir baskı makinesi bulunamadı. Yerleşkede gerçekten de bir baskı makinesinin olduğu ve etrafa ihtilalci malzemeler dağıttığı çok sonra ortaya çıktı; ama baskı makinesi öyle şeytanca saklanmıştı ve basımcılar öyle sadakatle gizlenmişti ki en sıkı aramada bile bulunamadılar.

Anadolu Kolejinde Rum öğrenciler diğer milletlerden gelenlerin hepsinden daha fazladır ve ister Avrupa’dan, ister Asya’dan olsun bütün Yunanlar gibi ilgi çekici bir özellikleri vardır. Diğer milletlerden öğrencilerin genel zekâ, kavrama çabukluğu, öğrenme yetisinde –ne birbirleriyle zıtlaşmada ne de her şeyden dağlar gibi anlaşmazlıklar çıkarmada– onlar gibi olmadıkları söylenir. Onları incleyen bir gözlemci geleneksel Yunan özelliklerinin güçlü bir biçimde sürdüğüne ve bugün bir Anadolu Rumunun muhtemelen yirmi yüzyıl önceki Yunandan çok az farklı olduğuna giderek daha çok inanır.

Günümüz Rumlarının bir toplantısı, özellikle bir tartışma için toplanmışlarsa, dünyadaki başka bir halkın toplantısına benzemez. Hepsi çok akıllıdır; sözcükler akar, eller kollar konuşur; önemsiz konularda ateşli ve iyi konuşmalar yaparlar, her sorunun elli farklı tarafını görürler ve bir anda elliye ayrılırlar. Gerçekten basitçe çözüm bulmak için konuşmaktan çok, bireysel konuşma ve anlama yeteneklerini sergilemek için konuştukları izlenimini verirler; hepsi içten içe bir lafebesi gibidir. Böyle bir toplantı neden Yunan devletlerinin Perslerin yanında Yunanlara karşı savaştığına, neden eski Yunanın olanaklarını hiçbir zaman çok iyi değerlendiremediğine, kadim Yunanların Küçük Asya’nın kıyı ve deniz yolu ticareti ellerindeyken neden hiçbir zaman iç kısımlara yayılmadıklarına ve

bu güzel ülkenin tamamını soylarının sonsuz kalıtı olarak koruyamadıklarına ilişkin ipuçları vermektedir.

Soyların ve ulusların gizli yazgı düzeninde, Yunan soyunun Küçük Asya'yı doldurmasının amaçlandığı düşünülebilir, tabii eğer ulusların gelişimine hükmeden yasalar çerçevesinde hareket edebilselerdi. Yunanlar buna sezgisel olarak giriştiler, kolay kıyı şeridinde de başardılar; ondan sonra başarısızlığa uğradıklarını herkes bilir. Belagatli Yunanlar bir araya geldiğinde tek tek herkes diğerlerini etkileyebileceğine kanaat getirmiştir ve bunun için çaba sarf eder; işte bu içgüdüsel "salona" oynama, seyirci çekme isteği belki de Yunanların başarısızlığında büyük rol oynamıştır.

MERZİFON MİSYONERLİK HASTANESİ, MİSYONERLİK DOKTORLARI VE
HİRSIZLAR, “MARDEN EFENDİ,” HASTANEDEN GÖRÜNTÜLER,
BİR KENDİNİ SAKATLAMA OLAYI, “DAĞLAMA” BÜYÜSÜ, EMEKLİ MAAŞI ALAN
KAÇAKÇI, VURULANLAR MEVSİMİ, ÇOK ÇALIŞAN TIP PERSONELİ,
KOŞUŞTURAN CERRAH VE HEMŞİRELER, SİSTEMLİ VE DÜZENLİ ÇALIŞMAK,
YABANCI HEMŞİRELERİN OTURMA ODASINDA

Merzifon'daki Misyonerlik Hastanesi, tüm soylardan ve inançlar-
dan insanlara kolej ya da okuldan, herhangi bir misyonerlik giri-
şiminden daha çok el uzatmaktadır. Yalnızca bu hastane ve diğer
misyonerlik hastaneleri Müslümanları cezbeder. Müslümanlar, kolejlerle
okulları Hristiyanlara bırakır ve misyonerlerden uzak durur; ama herkes
gibi rahatlıkla hastanelere gelirler, doktorlara da saygı ve minnet duyarlar.

Misyonerlik doktoru yolda rastladığı bir grup adama ünlü eşkıya
çetesinin son icraatlarını sorunca, “Korkma efendi,” diye yanıt vermişler ona,
“korkma; eşkıya biziz.” Doktor onları tanımasa da onlar doktoru tanımışlardı
ve doktor ferah ferah serbestçe gezebilir ve sağ salım geri dönebilirdi.

Hastanenin sağlık kadrosu ikisi Amerikalı, biri yerli üç doktorla,
biri İngiliz, diğeri Amerikalı, altı ya da sekizi de yerli hemşireden oluşuyor
ama bu kadro genellikle doldurulamıyordu. Her birinde aşırı çalışan tek
doktor ve hemşire bulunan öteki misyonerlik hastanelerine göre Merzifon
gıpta edilecek bir kadro fazlalığına sahipti. Ama ne zaman ücra yerlerdeki
doktor ya da hemşire, veya bunların ikisi birden çalışamaz duruma düşse,
boşluğu doldurmak Merzifon'a düşüyordu. Aksi halde hastane kapanırdı.
Benim orada olduğum sırada ikinci Amerikalı doktor böyle bir göreve
gitmiş, yerli doktor da silah altına alınmıştı. Sağlık personeli ihtiyacının
baskısı altındaki hastanenin, yardım edebilecek herkesten seve seve yarar-
lanmak istemesi anlaşılır bir şey. Bundan ötürü, daha önce kan gördüğüm
ve olasılıkla bayılmayacağım için beni de gelecek vaat eden bir acil durum
anestezisti olarak gördüler. Kasabadan yerli bir doktor istenmişti; ama o
hemen gelebilecek durumda değildi. Ertelenemeyecek ameliyatları yap-
mak zorunda olduklarından onun yerini almak üzere hemen bilgilendiril-

memi önerdiler. Neyse ki, sonunda adam geldi de işe yarayıp yaramadığını sınanmadı.

Misyonerliğin sağlık hizmeti profesyonel beceriye ek olarak misyonerlik ruhuna uygun tam bir fedakârlığı gerektirir. Hizmetin karşılığı ücret, asgari yaşam düzeyine göre orantılandırılan ve bütün atanmış misyonerlerin aynı ücreti aldığı geçinmeye ancak yetecek bir maaştır. Kolejin müdürü, doktor ve en genç misyoner, hepsi aynı maaşı alır. Bir misyonerlik doktoru muayene ücreti alabilir –bazen hatırı sayılır bir gelir elde eder; bunu hastaneye verir; çünkü yalnızca mesleki becerisiyle değil, aynı zamanda kazancıyla da hastaneyi destekler, hatta mümkün olduğunda yeni bir hastanenin yapılmasına da katkıda bulunur. Onunki gönüllü bir çalışmadır; mesleğinin karşılığı olarak becerisini uygulamak için sınırsız olanak bulmaktır. Hareket özgürlüğü vardır ve tartışılmaz, eleştirilmez ya da uyarılmaz. Bir misyonerlik cerrahı sadece mesleki ahlaka ve vicdanına bağlı olarak uygun gördüğü her ameliyatı yapar ve pek az kişinin sahip olduğu becerileri elde eder. Merzifon’daki Amerikalı cerraha genellikle günde beş altı büyük ameliyat düşer. Ameliyatlara konan sınır, genellikle boş yatak sayısı ile cerrahın –klinikindeki ve hastanedeki diğer görevlerinin yanı sıra aşırı kullandığı– dayanma gücüdür.

Hastanenin kendisi –eski hastane; çünkü yüz elli yataklı yeni bir hastane yapıyorlar– derme çatma eski bir bina ile hastane gereksinimlerine kabaca uyarlanmış barakalardır. Koşulları hastane yapımının hemen hemen bütün ölçütlerine aykırıdır. Donanımları yalnızca geçici çözümler için fevkaladedir. Hasadı izleyen ölü mevsimde erkekler, karılarının, çocuklarının ve kendilerinin çektiği hastalıkları düşünme fırsatını bulur. Artık yolculuk için de zamanları olduğundan hastane neredeyse ağzına kadar dolup taşar; hastalar odun, alet edevat ya da meyve depolamak için kullanılan basık karanlık odalara doluşur. Ancak hastane onları kabul etmeseydi daha da kötü durumda olacaktı. Hastanedeki ölüm oranı bina, donanım ve aşırı çalışan personele ilişkin tüm kısıtlamalara karşın o kadar düşüktür ki, koşullar mükemmel olsa bile daha iyi olamayacağı söylenebilir.

Misyonerlik hastanesini bir ay, hatta birkaç hafta bile gözlemlerseniz, Anadolu yaşamının özellikleri konusunda, altı aylık bir yolculuk

sonrasında elde edeceğiniz fikirden çok daha iyisini edebilirsiniz. Doktorun kliniğinde acı çeken, akla gelebilecek en umutsuz zavallılar toplanır. Bazıları kasabadandır; ama çoğu uzaktan gelmiştir. Bu insanlar, ünü Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yayılmış Marden Efendi'nin tedavi mucizelerini duyduklarından, günlerce arabada sarsılmış, kağnıda sürünmüş, eşeklere binmiş, gün doğumundan gün batımına dek yürümüşlerdir. Birçok hasta tedavi için bir miktar para öder; ama yer varsa, umutsuz durumda olmayan hiç kimse, ödeme yapamayacaksa bile geri çevrilmez. Her hafta tuhaf ve acıklı olaylar olur. Bunlardan biri, küçük bir çocuğun yol gösterdiği, kucağında hiç görmediği bebeğiyle yüz elli kilometreden uzun bir yolu yürüyerek aşan kör kadındı. Ama umudu boşa çıkmadı; yapılan ameliyat görmesini sağladı. Yerel yöntemlerin ve sık sık başlarına gelen sakatlıklarla başa çıkmanın bir göstergesi olarak şu örnek yeterli olmalı: Birkaç günlük yoldaki dağlardan, bir kolu kemiğe kadar açılmış bir adam çıkageldi. Dört ya da beş hafta önce kazayla kendi elini vurmuştu ve iyileşmek yerine eli sürekli soyulmuş, kemiği ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine o da eline dikiş atmıştı.

Kadınlar garip sinir hastalıkları nedeniyle getirilirler –konuşamadıkları, yürüyemedikleri kuruntuları dışında bir şeyleri yoktur. Akrabaları, lokmaları yutamadığına inanan bir kadını aceleyle misyonerlik hastanesine getirdiklerinde kadın açlıktan ölmek üzereydi. Şimdi bazı anlaşılmasız nedenlerle bu tür vakalar daha sık görülüyor ve yakınları gerekli izni verirlerse kesin tedavisi var; ancak yakınlarının izin vermesi ve ameliyata tanıklık etmeleri gerekli. Tam olarak ne yaptıklarını bilmiyorum; ama “dağlama”nın önemli bir rolü olduğu söyleniyor. Bunun güçlü etkisi altında birden hastanın dili çözülür; fiziksel olarak sağlam olduğu halde son zamanlarda yürüyemeyen, boylu boyunca yatmaktan başka bir şey yapamayan bir kadın aniden ayağa fırlar ve hızla iyileşerek minnetle doktorun dizlerine sarılır. Yutamayan kadında da aynı şey görüldü; iyileştiğini göstermek için alelacele su içti ve ekmek çiğnedi, bekleneneği gibi doktorlara minnettar kalmıştı. Ancak apansız iyileşivermesine tanık olan yakınları hemen terslik çıkardılar. Aslında hiçbir şeyi yokken neden tedaviye gerek oldu diye itiraz ettiler; hasta onlara çok sıkıntı çektirmiş, altından kalkamayacakları

harcamalara neden olmuştı; onu gereksiz yere çektikleri sıkıntılarının bir tesellisi olarak alıp götürdüler ve iyice patakladılar.

Bu hastanedeki tuhaf olayların sonu gelmez.

Çimenlerin üzerinde bir cesedin çevresinde sıkıntı içinde oturan garip bir grup gören İngiliz hemşire, “Bu insanlar kim?” diye sordu.

Doktor, “bir kolera vakası getirdiler,” diye yanıtladı. “Buraya alamam. Yetkililer onu koyacak bir yer buluncaya dek burada bekliyorlar.”

Bir gün öğleden sonra ben balkonun önünden geçerken uzun, ince, yaşlıca, giysisinden seçkin biri olduğu anlaşılan bir adam, balkon demirlerine yaslanmış duruyordu. Doktor daha sonra bana onun öyküsünü anlattı:

“Ünlü bir tütün kaçakçısıydı, bir kaçakçı çetesine elebaşılık eden ya da denetleyen biri,” dedi. “Tütün Rejisi’nin silahlı kolcuları onu hiç içeri atamıyordu. Her şeyin arkasında onun olduğunu biliyorlardı; yıllarca yakalamaya çalıştılar ama hiç başaramadılar. Sık sık hastalanıyordu. Büyük bir darbeye hazırlanırken hep hasta oluyor, bazen hastane masraflarını kendisi ödeyerek burada kalıyordu. Böyle bir adamın kolunu nasıl bükersiniz? Her nasılsa polis onu yakalamaktan vazgeçti ve daha iyisini yaptı. Onu Reji’den emekli ettiler; kıpırdamaması için en ucuz yol olarak ayda on ya da on iki İngiliz lirası verdiler. Şimdi emekli maaşını alıyor ve artık kaçakçılık yapmıyor. Bugün ziyaret günü; yaralanan oğlunu görmeye geldi.”

“Oğlu da kaçakçı mı?” diye sordum.

“Tabii,” dedi doktor gülerek. “Bence babasının yerine geçti.”

Her zaman çok sayıda silahla vurma vakaları oluyor, ama hastane kayıtları belirli bir vurma mevsimine işaret ediyor.

Bahar ayları yeni ürünler için suyun çok değerli olduğu, bahçelerle bağlarda üreticilerin suyun dağıtımı için gırtlak gırtlığa geldikleri mevsim. Böyle bir olaydan sonra, birbirlerinin mermilerinin karınlarında açtığı deliklerin üzerine ellerini kapamış iki adam koşarak hastaneye geldi. Birinin bağırsağında beş, diğerinde yedi delik bulundu. Ancak dayanıklı adamlardı, üç hafta sonra yeniden dövüşebilecek duruma geldiler.

Hastane personelinin sıkışık zamanlarda oradan oraya durmadan koşturdukları gerçekten söylenebilir –en azından ben onları genellikle koşuştururken görüyordum. Görünüş büyüleyiciydi; kendimi sürekli onla-

rın koşuşmalarını izlerken buluyordum; ev sahibimin balkonun altından uzun, hızlı adımlarla yürümesi, birden hızını artırması, aynı balkonun sürme kapılarından hemşirelerin fırlayıp tıpış tıpış gözden kaybolmaları. Her sabah böyle nefes kesen bir hareketlilik görürdüm. Bazen bu mikrop onlara bulaşsa da, yalnızca erkek hademeler bu genel telaşa kapılmıyor görünüyorlardı; bir keresinde, genel kurallara göre yavaş gitmesi gerekirken bir hademenin koştuğunu gördüm. Bir sabah hastane bahçesindeyken onu İngiliz hemşirenin tarhları arasında çiçek ekerken gördüm –çünkü bu işte de her türlü yardım memnuniyetle karşılanıyordu. Bir tarha açılan ameliyathane kapısı uzakta değildi; doktorun önünde çok yoğun bir gün olduğunu söylediğini duydum; onun için her zamankinden daha büyük bir hareketlilik bekledim. Bir zilin tiz sesi duyulduğunda ameliyatlar başlamıştı bile: bu ses listedeki sonraki hastanın ameliyat masasına getirilmesi için hızlı, buyurgan işaretti. Bir iki dakika kimse gözükmedi; ama hemen verandanın öteki ucunda, bir hademenin yardımıyla yavaşça yürüyen gri pijamalı biri görüldü. O anda zil tekrar çaldı, öncekinden daha keskindi. Ameliyathanede zaman kaybedildiği düşünölüyordu. Sonunda kendini korkulu masaya giderken bulan hasta şimdi acı acı inliyordu. Biraz daha gitmesi gerektiğinden sendeleyerek durdu, geri dönmek istiyor gibiydi; hademe olmasaydı yere yıkılacaktı. Bu manzara karşısında yardım etmek için bir iki adım attım; ama Ermeni hademe her olasılığa hazırđı. Kulaklarında hâlâ çınlayan zilin keskin sesiyle protokolü bir yana bıraktı. Eğilip başını hastanın karnına dayadı, topallayan adamı kaldırdı ve o omuzunda sıkıca doldurulmamış bir çuval gibi sarkıp sallanırken, daha çok gecikmek için ameliyathaneye doğru koşturdu.

Hastanede yabancı hemşirelere, yani İngiliz ve Amerikalılara ait güzel bir oda var. Burası iki koğuşa açıldığı için aynı zamanda bir nöbet odası. Hemşireler bu odada çok hoşlandıkları akşam çayı âdetini asla kaçırmıyorlar; ben de bazen burayı ziyaret ediyordum. Bu oda görüntü ve sesleriyle Anadolu'da bir misyonerlik hastanesindeki yaşamın ve sahnelelerin canlı yansımalarını veriyordu. Burada çok zor bir aralıksız çalışma hali ile karşılaşıyordunuz: umutlarını ve başarılarını, hastaların öykülerinden parçaları dinliyordunuz; ayrıca çığlıkları ve iniltileri de duyuyordunuz çün-

Merzifon ovasında
yol kenarındaki türbe

kü bu arada pansumanlar da yapılıyordu. Arada sırada, koğuş kapılarının arasından, yan yana dizilmiş yataklardaki kara suratlı hastalar gözünüze ilişiveriyordu. Açık sürgülü kapıların dışında, yapraklarının arasından sızan güneşin duvarda ve yerde ışık ve gölge örüntüleri yaptığı acemborusunun sarıldığı bir balkon vardı. Hastalar, güneşten yararlanmak ve hava almak için balkonda bir aşağı bir yukarı yürüyorlardı. Geçerken odaya hep merakla bakarlar, rahat koltuklarına, çay masasına ve ülkelerinin âdetlerini sürdüren yabancılara şaşarlardı. Balkonun ötesinde çimenlik ile bahçe, bir perde oluşturan fidanlar, sonra da kasabanın sıkış tepiş etrafında toplandığı yerleşke duvarı uzanıyordu; kırmızı tuğla minare o kadar yakın görünüyordu ki, imamın küçük şerefede yürüdüğünü, elini yanağına dayadığını görebilir, ezanın her sözcüğünü duyabilirdiniz. Bir gün öğleden sonra bu odadayken bir çuval buğday gibi taşınarak ameliyat edilen hastayı sordum.

Sanki başka bir şey beklenemezmiş gibi İngiliz hemşire mutlu bir biçimde, “İyileşiyor,” dedi.

O sırada, yatağın hazır olduğuna ilişkin bir haber geldi. Haberi getiren odadan çıkarken, “başka bir vurulma vakası,” dedi. Aklına evi gelince, “Bromley’i biliyor musunuz? Kent’teki Bromley?” diye devam etti.

Ancak sözünü bir başka şey kesti –bir çığlık “Posta geldi!” Hemen ardından genel bir telaş ve hareketlenme, misyonerliğin postanesine doğru hızla seğırtten ayak sesleri, postanın gelmesi haftanın en önemli olayı.

MERZİFON OVASI'NDA, FETHEDENLERİN BİR ÖZDEYİŞİ, BULGAR MUHACİR AHMET, KÖMÜRCÜLER, ENDER GÖRÜLEN BİR VADİ, PEKMEZİN YAPILIŞI, KAYGI VEREN GÜRÜLTÜ, AMASYA, ANADOLU'DAKİ EN PİTORESK KENT, AMASYA'NIN SARP KAYALIKLARI VE IRMAK, YEMEK SEÇMEK, KEBAP, AYIN DOĞUŞU, ŞARKILAR VE DAVULLAR

Merzifon'dan ayrılmadan önce Ahmet yolculuk için bir şart koştı. Sivas'a kadar gelecekti, iki yüz elli kilometre kadar; ama daha öteye gitmeyecekti. Gidecek olursa, kar nedeniyle bahar gelinceye kadar geri dönemeyeceğinden korkuyordu. Dediğine göre, karısı ile ailesi Merzifon'daydı ve onlara bakmak zorundaydı, onları aylarca yalnız bırakamazdı.

Parlak, güneşli ve ıslıl ıslıl bir sabah, sekizden önce misyonerlikten ayrıldım, yorumlardan kaçınmak için ana sokaklardan geçtim ve kasabanın sınırına geldim. Öteki ucunu, akşama varmayı hedeflediğim elli kilometre uzaktaki Amasya'nın büyük mavi kayalıklarının çevrelediği ova önümde yavaş yavaş alçalıyordu. Yolun çatallandığı yerde, sonunda Küçük Asya'ya ulaşacağımı hissederek adı çoktan unutulmuş bir evliyanın yıkık türbesinin yanından Amasya yoluna döndüm. Yürüyerek yapılacak her mükemmel yolculukta olduğu gibi ana hedefim, güneyin sıcak topraklarına ulaşmaktı. Yolculuk boyunca, çok az yabancıların bakmış olduğu görülecek çok şey vardı! Yayladaki eski kentler, büyük dağlar, mağaralarda yaşayanların memleketi Kapadokya, Toroslar'ın iç kesimlere geçit veren boğazları, tarihi Kilikya Geçidi ve belki de Pompeius'un¹ üzerine yürüdüğü Pamfilya ve Kilikya korsanlarının dağlardaki unutulmuş kaleleri –bu kalelerin bazıları hâlâ araştırılmalı hatta bulunmalıdır. Herkesin keyifle sözünü ettiği Kuzey Suriye'nin çiçek ve buğday kaplı alçak tepelerine ulaşmadan önce, gideceğim yolda pek çok değişiklik yapmayı umuyordum. Umut ve beklentinin bu sabahında yerimi kimseyle değişmezdim.

Neşe içinde Merzifon Ovası'nı geçen bozuk yolu izledim. Çiftçiler harman sonrasında harman yerlerini temizliyor, büyük küfelerdeki sama-

1 Gnaeus Pompeius Magnus (MÖ 106-48), Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerindeki askeri ve siyasal liderdir. MÖ 65'te, günümüzde Şebinkarahisar olan bölgede Pontus Kralı VI. Mitridates'in ordularını yenerek Pontus'u Roma'ya bağlamıştır –çn.

nı kara öküzlerin çektiği arabalara yüklüyorlardı. Her birinin başında bir çobanla bir köpek bulunan keçi ve koyun sürüleri etrafa yayılmıştı. Bu ovanın atlarıyla ünlendiğini neredeyse yirmi yüzyıl önce söylemiş olan Strabon’u doğrulayan sürü sürü at başıboş dolaşıyordu.

Aşağı yukarı şöyle yorumlanabilecek bir Türk atasözü vardır: “Bereketli topraklar Osmanlılara; dağ taş ötekilere.” Fethedenlerin bu özdeyişi olup biteni dosdoğru yansıtır. Bu ovalarda, bereketli vadilerde, nerede suya, güzel ağaçlara, iyi ürünlere rastlasanız mutlaka bir Müslüman ahali bulursunuz. Hristiyanlar da bulabilirsiniz ama Müslümanlar çoğunlukta-
dır. Ancak dağlara gittiğinizde, kıvrımların içine gizlenmiş ya da yamaçlara tutunmuş köyler görürsünüz; görünüşe göre bunlar Rum ya da Ermeni köyleridir. Bu nedenle, Merzifon Ovası’ndan geçerken, küme küme ağaçların üzerinden yükselen birçok köy camisinin minarelerini gördüm. İngiliz kırsalına dağılmış köylerin çan kuleleri oraların Tanrı’ya saygısının izlerini iletirler; burada da, her birinin üzerinde ışıldayan hilaller olan minareler benzer bir fikri uyandırır.

Ahmet, öğleyin yemek için yol kenarında durduğumuzda yürüyüş hızıyla geldikleri ve hava sıcak olduğu halde atların üzerini özenle örttü. Bundan ötürü de, atların onun mu olduğunu yoksa birçok arabacının yaptığı gibi onları bir handan mı kiraladığını sordum. Bu soru onu irkiltti, hassas bir yerine dokunmuş gibi göründü. Topraklarının kime ait olduğu sorulan hiçbir küçük toprak sahibi çiftçi benim arabacımdan daha coşkulu bir yanıt veremezdi bana.

Konumunu yanlış değerlendirdiğim ve bunu bütün yolculuk boyunca yaptığım düşüncesi onurunu incitmiş gibi, “Benim” diye hararetle haykırdı. Aslında o Asyalı bir Türk değildi; Bulgaristan bağımsızlığını kazanınca, çocukken ailesiyle Varna’dan gelmiş bir Bulgaristan muhaciriydi. Bu muhacirlerin –bunların sayıları çok fazladır– Anadolu’da yerleştikleri yerlerde farklı bir zümre oluşturdukları kayda değer bir gerçektir. Çalışkanlığı, girişkenliği ve güvenilirliği ile anılmayan bir muhaciri hiç duymadım. Tutumlu, komşularından daha iyi durumda ve sıkı pazarlık yapmaya istekli insanlardır bunlar; ama sözünün eri kimselerdir ve birçok Müslüman gibi işlerinde dürüsttüler. Katliamlara katılmadıkları söylenir, böyle zaman-

larda Hristiyanları korudukları bilinir. Düşünce biçimlerinin, yüzlerinin, görünüşlerinin Anadolu Osmanlıları ile çok az ortak yönü vardır; Müslüman Slavlar olduklarından ya da en azından Slav kanı taşıdıklarından pek kuşku duymazsınız. Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi Müslüman tebaalarının her zaman Avrupa'dakiler –Trakya, Bulgaristan ve Arnavutluk'takiler– olduğu, onlar olmadan Türk imparatorluğunun uzun zaman devam edemeyeceği gözlenmiştir. Osmanlı ordusundaki en iyi askerler ve devletin en üst kademelerindeki yöneticiler bu bölgelerden gelmiştir. Plevne savunmasının en çok Trakyalı ve Bulgar Müslümanların başarısı olduğunu duydum: Orta yaşlı redifler hem güçlü kuvvetli, hem de savaş sırasında soğukkanlı ama ateşli askerlerdir.

Öğleden sonra birkaç saatte yolumun birkaç kilometre ötesinde, ovanın kuzey kenarında dimdik yükselen Akdağ'ın yanından geçtim. Vadiler ve yamaçlarla kesilmiş ön tarafı batmakta olan güneşin ışık ve gölgesinde kalmıştı. Yamaçlarda koyu orman ve çalılıklar vardı. 2.000 metre yüksekliğindeki kayalık kurşuni tepeler üzerinde bir iki bulut süzülüyordu. Samsun'dan gelirken diğer tarafı aşağılara kadar bembeyazken, bu güney yüzünde kardan eser yoktu.

Akdağ'ın yukarılarında kömürcü ateşlerinden birkaç duman sütunu yükseliyordu. Bu duman sütunları durgun havada, uzakta mavilik içinde ince- lip görünmez oluncaya kadar diklemesine ve titremeden yükseliyorlardı. Bu kadar boş ve ulaşılmaz görünen yamaçta yine de yaşam vardı! Yamacı saran ormanlardan geçimini sağlayan insanlar çalışıyorlardı; uzaklaşırken onların duman sütunlarına dönüp dönüp defalarca baktım. Gerçekten uzaktaki bir yamaçta, özellikle ormanla kaplı bir yamaçta görünen bir duman sütununda herkesin içgüdülerini harekete geçiren bir şeyler vardır. Tepelerin üstündeki kalelerinden ve kazıklı çitlerle çevrilmiş köylerinden uzaklara bakan barbar atalarımız karanlık ormanlardan yükselen böyle duman sütunlarıyla çok ilgileniyorlar, zaman zaman da onlarda büyük bir düşmanlık görüyorlardı. Daha sonraki bir tarihte, kuşaklar öncesinde de değil, tehlike ve haberleşme için yakılan ateşlerin herkes için bir anlamı vardı.

Bu nedenle, hele de bir keresinde bu bölgelerden birinde kömürcülerin konakladığı bir yerde onlarla karşılaştığımdan bu yana kömürcülerin

uzakta yanan ateşlerine her zaman ilgiyle, hatta saygıyla baktım. Akdağ'a birkaç saat tırmanınca barınaklarında tam da böyle bir gruba rastlıyorsunuz: Garip biçimdeki baltalarıyla dalları kesen, ağaçları sürükleyen ve yeni bir ocak yapan üç ya da dört kişi; belki de gece çalışacağı için içlerinden biri uyumaktadır. Onlar yalnız kir pas içinde değil, güven duyamayacağınız kötü görünümlü insanlardır. Gerçekten, buraya yalnız geldiyseniz asla dönemeyebilirsiniz de. Konsolosluğun sizi araması söz konusu olabilir ya da en azından Küçük Asya'da kaybolan ve hiçbir iz bırakmayan Avrupalılardan biri olarak tanımlanırsınız. Bu kömürcüler, muhtemelen Jason ile Argonotların gördüğü, hâlâ da orada olup tıpkı eskisi gibi odun kömürü ile demiri ergiten Karadeniz kıyısındaki Haldiyalıların² akrabalarıdır.

Yolumun üzerindeki dar vadide bulunan ünlü Amasya Geçidi'ne öğleden sonra erken bir saatte ulaştım ve geceyi geçirmek için Amasya'ya akın eden yoğun hareketliliğin toz duman içinde bıraktığı Bağdat Yolu'nu yeniden gördüm. Havza'dan beri iç kesimlere doğru yolculuğum sırasında Tersakan Çayı'nın yatağını izliyordum. Yol, çayın aktığı dar vadinin bazen bir yamacını, bazen de öteki yamacını izliyordu. Ovanın sonuna gelirken bahçelerle meyvelikler görüldü ve bunlar çok geçmeden daralan alanı doldurdular: Eskiden Amasya'nın tüm Küçük Asya'da Anadolu'nun Bağdat'ı olarak anılmasına neden olan bereketli bahçeleriyle ünlü bir yöreye giriyordum.

Bu dar vadinin tabanıyla kenarları, vaha ile çöl gibi birbirlerinin tam zıddıydı. Aşağıda, bentlere rağmen hızla, ama çırpınmadan akan çayın iki yanında, su seviyesinde, bahçeler ve sık ağaçlar vardı. Bu zengin bitki örtüsünü bin metre, hatta daha da yüksek çorak sarp yamaçlarla korkutucu kayalıklar çevreliyordu. Yolu birden buraya düşen biri şaşkınlıktan hangi bölgede, dünyanın neresinde olduğunu kestirmekte zorlanır. Hava çok sıcak, güneş pırl pırlıdı, akbabalar bulutsuz gökyüzünde daireler çiziyor, su çarkları tıkırdıyor, görünmeyen bir yoldan trafiğinin uğultusu yükseliyordu. Hemen hiçbir bina görünmüyor, bodur bağ kütükleri dışında, ağaçlar ve bitkiler bir İngiliz bahçesine benziyordu. Kayalıkların üzerindeki ağaççıkların yaprakları oraya buraya kıvrıl bayraklar serpiştirmiş gibiydi.

² Antik çağlarda Karadeniz ve kuzeydoğu Anadolu'nun dağlık iç kesimlerinde oturan Chaldoi (ya da Chalybes) diye adlandırılan halk. Yaşadıkları bölgeye Haldiya (Yunanca: Χαλδία, Khaldia) denilmiştir. İsim, Bizans döneminde 840 yılından itibaren Haldiya Theması (Yunanca: θέμα Χαλδίας) olarak bilinir –çn.

Yamaçlarda bunlardan hiç yoktu. Renkleri o denli parlaktı ki, ne olduklarını merak ettim. Bakmak için tırmandım ve bunların bodur kayınların güz yaprakları olduğunu gördüm.

Bu topraklarda, hangi rastlantıların sonucunda keşfedildiğini merak etmenize neden olan –yiyecek hazırlama, toprak işleme vb– ilginç üretim süreçleri var. Bunlar henüz makineleri kullanmayan eski bir halkın zanaatlarıdır. Bu ilginç süreçlerden birine şimdi tanık oldum. Yolun kenarından düzenli bir karıştırma sesi geliyordu. Ne olduğunu biliyordum; ama o sesi çıkaran işlemi hiç görmemiştim. Türkiye’de dahi pek fazla Avrupalı bir Türk kadının pekmez yapısını görmemiştir; ama söğütlerin arasından sakınarak bakınca ben bunu gördüm. Pekmez üzüm suyudur; kaynatılır ve karıştırılarak hazırlanır. Bu süreçte akışkan bir sıvıdan neredeyse melas kadar koyu renkte bulanık bir bala benzeyen kısmen kristalize olmuş yoğun bir maddeye dönüşür. Bu yöntemler oldukça açıktır; asıl ilginç yanı karıştırmanın, başka bir şeyle değil, yalnızca elle yapılmasıdır. Pekmezi, tahta, kemik ya da metal ile karıştırarak yapamazsınız denir.³ Ayrıca karıştırmaya bir kere başlanınca ara verilmeden sonuna kadar devam edilmelidir; yoksa pekmez bozulur. Bu nedenle, üzüm hasadından sonra pekmez yapılırken Türk kasabalarında ve köylerinde karıştırma sesleri yankılanır. Bu karıştırma sesini gün boyu ve bütün gece duyarsınız; çünkü süreç uzundur ve –öylesine uzundur ki, kadınlarla kızlar nöbetleşe yaparlar ve elleri su toplayınca, ağrıyınca kadar karıştırırlar. Bazen işin bir gün bir gece sürdüğünü söylenir. Çalıların arkasından yaklaşık altmış santim çapında alçak, geniş bir kazanın önünde yere çömelmiş bir kadın gördüm. Çıplak kolları ve elleriyle durmadan kazanın içindekileri karıştırıyordu; yarı kapalı gözleri ve mütevekkil görünüşüne bakılırsa, bir süredir çalışması bir yana, bu inatçı şeyin pekmez olmaktan hâlâ çok uzak olduğunu düşündüm.

Daha bir kilometre bile gitmemiştim ki, bir başka ses dikkatimi çekti. Gümbürtülü ve yüksek bir sest; genişliği dört yüz metreyi bile bulmayan dar vadiye yaklaştığımda giderek yükseldi ve vadi titreşen bir gürleme ile doldu. Sanki bir tünelde ilerleyen görünmeyen bir trenin gümbürtüsü gibi

3 Üzüm suyu kaynamakta olduğundan bir alet kullanmadan çıplak elle karıştırılmaz. 4-5 saat süren üzüm suyunun kaynatılması sırasında kevgir benzeri bir aletle sürekli olarak havalandırılması gerekir. Karıştırma işlemi aslında havalandırma amaçlıdır.

bana yaklaşıyordu; hemen gözümün önünde şelaleleri, kasırgaları, toprak kaymalarını, kayaların yuvarlandığını canlandırdıysam da, makul bir neden bulamadım. Bağdat Yolu'ndaki bir dönemeçten bir dizi cephane arabası hızla çıkınca gizem çözüldü. Öndeki zaptiye birliğiyle, beyaz hilalli kırmızı bir bayrak taşıyan kılavuz aracının arkasından otuz ya da kırk araba bir toz bulutu içinde sarsıla sarsıla geliyordu; onlar görünür görünmez yoldaki diğer arabalar aceleyle kenara çekildiler. Askeri kol sarsıla sarsıla, tangırdayarak yankılanan olağanüstü bir gürültüyle ve Türk İmparatorluğu'nda askeri sevkியatın zorluklarını sergileyerek geçip gitti; bu cephane, bir İtalyan çıkarmasına karşı Çanakkale Boğazı'nı savunan ordunun kullanması için Sivas'tan İstanbul'a götürülüyordu.

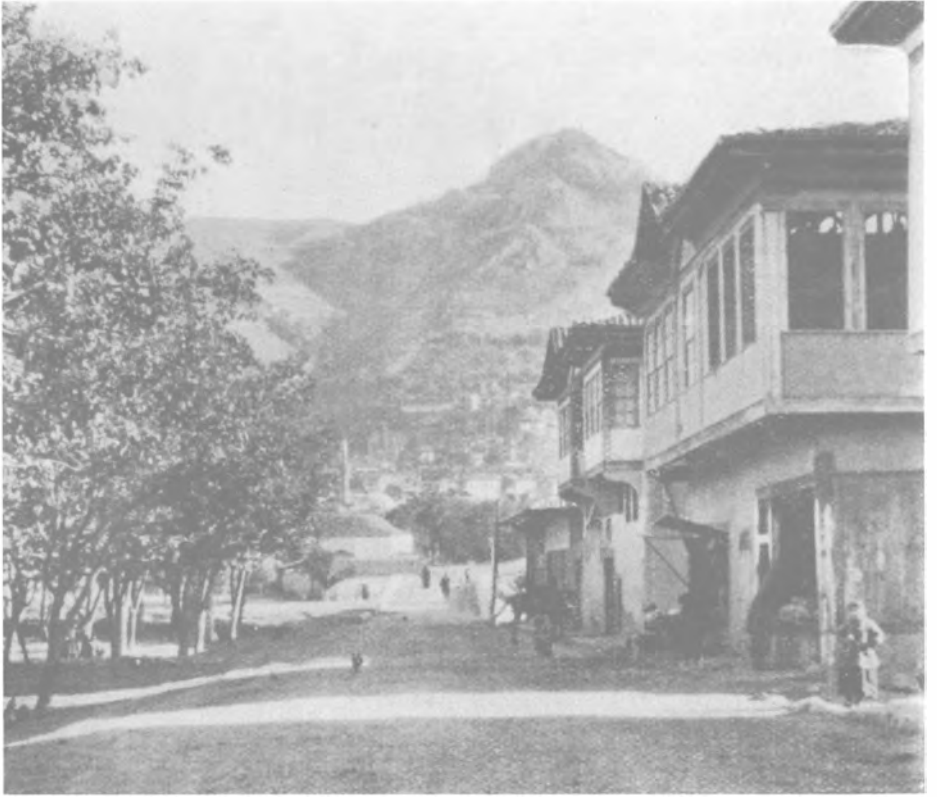
Az ötede iki yol birleşiyordu; sonra toz içindeki bir alay hayvan ve öküz arabasıyla Amasya'nın dış mahallelerine ulaştım. Güneş hâlâ yüksekteydi; ama daha şimdiden batıdaki sarp kayalıkların gölgesi kasabanın üstüne düşmüştü.

Amasya'nın Anadolu'daki en romantik ve pitoresk kasaba olduğu söylenir. Bu doğrultuda o kadar çok şey duydum ki, anlatılan her öyküyü abartılı bulmaya hazır, kuşkulu bir ruh hali ile yaklaştım buraya. Neredeyse sıradan bir Türk kasabası keşfedeceğimi beklerken Amasya göründü.

Ancak vadinin kızgın kayalıklarından ve bahçelerden birdenbire çıkıp büyük geçide girince, önemsiz bir yan sokaktan muhteşem bir caddeye girmiş gibi anlatılanların doğru olduğunu gördüm. Hatta anlatılanların buraya hakkını vermediğini de düşündüm ve kanaatlerinden kuşku duyduğum insanları özür dileyerek andım. Anadolu'da koşullar iyileştiğinde, demiryolları ve düzgün yollarla yolculuklar kolaylaştığında, çok sayıda yabancı Amasya'yı görmeye gelecek, burasının olağanüstü konumu ve unutulmaz çekiciliği karşısında böyle bir şeyi hiç görmediklerini söyleyeceklerdir.

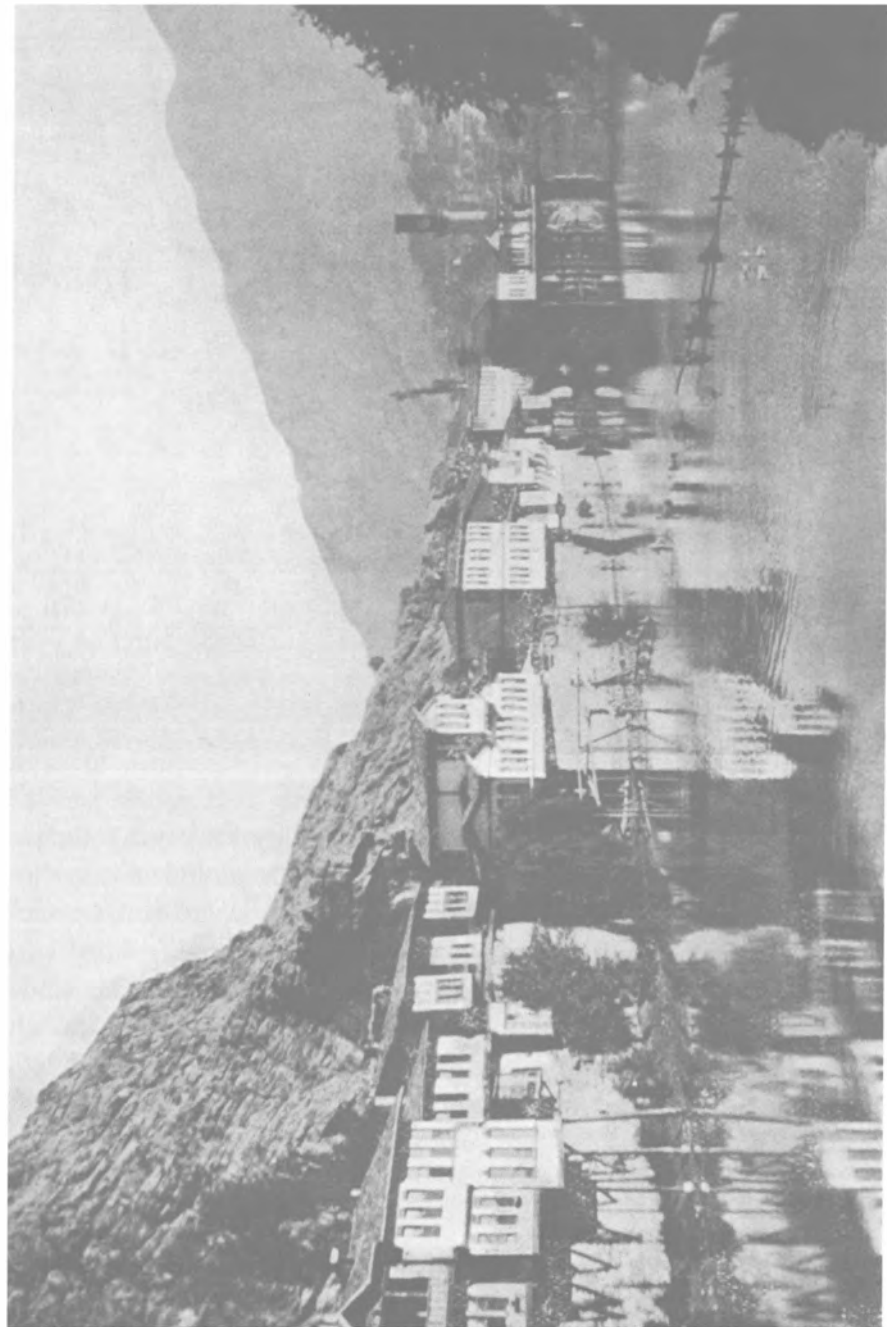
Biraz Dinant'a⁴ benziyor ama bu kasabanın fiziksel özellikleri Amasya ile karşılaştırılamayacak kadar büyük. Doğu tarafında yüksekliğinin 900 metre olduğu söylenen, batı tarafındaysa onun üçte biri kadar yükseklikte çıplak uçurumların çevrelediği vadinin genişliği yaklaşık bir kilometredir. Küçük yanal geçitler dik olarak kayaların ortasına tırmanır.

4 Dinant, Belçika'da, Namur eyaletinde, olağanüstü konumu olan bir kenttir –çn.

Amasya'ya girişı

Batı kenarında, kasabadan üç yüz metre yukarıda sarp bir kayalığı taçlandıran güzel bir eski kale var. Bu yüksek uçurumların dibinde uzanan ve bir zamanlar Pontus'un başkenti ve Büyük Mitridates'in doğum yeri olan Amasya bugün 60.000 nüfusu ile hâlâ önemli bir yer. Kent, Yeşilırmak'ın –belki de daha çok bilinen antik dönemdeki adıyla İris'in– iki kıyısında bir kilometre kadar uzanıyor. Bahçeler, ağaçlar, camiler, ilginç cumbalı eski yapılar ve kalabalık Doğu sokakları arasından akan nehrin üstünden, en az birinin Roma, diğerlerininse Selçuk eserleri olduğu görünen bir dizi köprü geçer. Nehrin üzerinde sulama için su çeken birçok büyük su dolabı var. Bu dolapların hafif eğik gözlerinin çıkardığı, devasa saatlerin tik

Yeşilirmak üzerindeki Amasya

taklarına benzeyen ses her yerden işitiliyor. Sarp kayalıkların arasındaki vadiyi, teraslanmış dar vadilerle yamaçlardaki evler ve bahçeler doldurmuş. Şehirde Selçuklu camileri, okulları, hanları ve anıtları bulunuyor. Roma ve Mitridates'in eserleri de var; batıdaki sarp kayalıktan hepsine bakınca beş büyük kayaya oyulmuş kral mezarları görünür. MÖ 65'te burada doğan Strabon bunları yazdığından çok eskidiler ve oyuldukları zamandan bu yana değişmeden ve hasar görmeden duruyorlar. Bir denizin, nehrin ya da gölün yanında yükselen sarp kayalıklar çok etkileyicidir; ama burada olduğu gibi sıkışık bir kasaba şeridi üzerinde büyük bir heybetle yükseldiklerinde müthiş oluyorlar. Ana yol üstündeki hana doğru yavaş yavaş yürürken böyle düşündüm. Yolda eski tekkeleri, camileri, cami avlularını, köprüleri ve nehri gördüm; bir yanda, parlak güneş ışığı altında sarp kayalıklar, ağaçlar ve yapılar, öbür yanda, koyu gölgeler altında yarlar, ağaçlar ve yapılar vardı; üzerimde dimdik yükselen yarların da hep farkındaydım. Bu şekilde Amasya'ya girerken, konumundan ötürü şimdiye kadar gördüğüm en etkileyici kasaba olduğunu düşündüm. Baharın gezip görmek için en güzel zaman olduğu söylenir; ben ekim sonunda gördüm ve çok beğendim.

Handa bir oda edindikten sonra yeniden dışarı çıktım, sokaklarda yürüdüm, vakit henüz erken ve gökyüzü hâlâ aydınlık olduğu için ışıkla gölgenin saydam loşluğu içinde karanlık basıncaya kadar köprülerde oyalandım. Şimdi de kendime yemek hazırlamak yerine bu kasabanın yemeğini tatmak istedim. Ahmet'i çağırdım, taşıması için ısıllı alüminyum tabakları verdim ve beni bildiği en iyi aşevine götürmesini söyledim. Oradan alacağım yemeği kaldığım yere taşıyacaktı. İnsanlarla dolu bir sokak boyunca, kararan yolda bir kilometrenin dörtte biri kadar yavaş yavaş yürüdük. Sonra Ahmet alçak bir kapıdan içeri dalarak merdivenlerden indi. İçerde yemek pişirilen ve müşterilerin oturup yemek yedikleri loş bir taş oda vardı. Odanın bir yanında, odun kömürü ateşi için ortası delik bir tür taş tezgâhın üzerinde, her birinde başka bir yemek bulunan, üstü açık bir dizi bakır sini duruyordu. Birinde bamya, bir başkasında domates, üçüncüde kuru fasulye vardı; hepsi etliydi ama azıcık etli, daha çok sebzeliydi. Daha büyük bir kazanda, erimiş koyu sıcak kuyruk yağına bulanmış lapa gibi pirinç pilavı vardı ve aşçı beni müşteri olarak isteklendirmek için kepçeyi yağlı pirinçe doldurdu.

Amasya'da kral mezarları

Daha da ilginç olan eti nasıl pişirdikleriydi. Bildiğimiz fırınlanmış büyük parça eti Türkiye’de hiçbir zaman bulamazsınız. Et ince ince dilimlenir, metal bir şişe geçirilir ve yüzlerce dilim, şişin üzerinde belki 60 santim boyunda, üstü 20 ya da 22 santim genişliğinde bir huni oluşturacak biçimde yerleştirilir. Şiş, odun kömürü ateşi önünde döndürülür; et istendiğinde, huninin dış yüzündeki et uzun keskin bir bıçakla doğranır ve düşen dilimler ustalıkla bir tabağa alınır. Sabahleyin öylesine çok görünen etten huni akşam neredeyse metal şişe kadar kesilmiş olur.

İki kişinin yiyeceğinden daha çok döner, yahni ve pilava bir şilinden daha az ödedim. Ahmet’in ziyafeti paylaşıcağını bildiğini düşündüm; çünkü hana dönerken beklenmedik bir nükte nöbeti tuttu onu. Hepsisi dolu parlak tabakları önüm sıra taşıırken arada bir arabacıların “Vardar! Vardar!” naralarını atıyordu.

Yemekten sonra hanın arkasındaki balkona çıktım, yük ve yolcu arabalarıyla dolu bahçeye baktım. Arada bir ahırdaki atların tepinme ve kişneme sesleri geliyordu. Erkekler gruplar halinde sigara içiyordu; aşağıdaki

ortak odadan alçak perdeden seslerini, konuşmalarının ve kahkahalarının uğultusunu da duyabiliyordum. Doğudaki büyük yar düzensiz hatlarıyla, hâlâ tuhaf bir biçimde aydınlık olduğunu düşündüğüm gökyüzüne karşı tepemde kapkara ve baskın biçimde duruyordu. Minarelere baktım, sigara içenlerin sigaralarının yanıp sönmelerini seyrettim, bir Türk kentinin –başka hiçbir yerde buradakinden daha kuvvetli olmayan– tarifsiz kokusunu içime çektim ve sonra durakladım. Etrafıma garip bir ışık yayılıyordu. Avludaki belirsiz nesneler şimdi belirgindi. Karanlık minareler şimdi beyaz sütunlara dönüşmüşlerdi. Bir yerde bir yangın çıktığını düşündüm; yine de hiç alarm sesi duyamıyordum. Bunun üzerine, gözlerimi yukarıya çevirdim, ayın yarısı yarın üstünden yükseliyordu. Tıpkı duvarın üzerinden etrafı gözetleyen meraklı biri gibiydi. Hareket edişini adeta takip edebiliyordum. Pırıl pırıl ve yusuvarlak yükseldi, camilerle kubbeleri, minareleri, bahçeleri gündüz gibi gösteren bir ışık seli ile kentin üzerinde parladı. Kısa bir süre sonra uzaklarda mandoline benzeyen bir çalgının eşliğinde Türk şarkıları melankoliyle söylenmeye başladı. Sonra derisi tahta gibi gerilmiş küçük bir davul –saz dediklerini sanıyorum– ait olduğu milletin içgüdüsüne kesinlikle uyan, bir barbar cüretkârlığında bir ezgi çalmaya başladı. Bu davulların Ermenilerin ya da Rumların çalgıları olduğunu asla düşünemezsiniz. Böyle davulların Orta Asya’daki Ceyhun Nehri’nde, ilk Türk göçerler batıya hareket ettiğinde çalındığını düşleyebilirsiniz. Aynı davullar ve daha birçoğu, kenti güzelleştiren bu kadar çok yapıyla Selçuklu sultanlarının en gözde kenti olduğu zaman da kuşkusuz burada çalınırdı. Timur burayı fethetmeye geldiğinde onun davullarının da bu türden olması gerektiğini düşünürsünüz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AMASYA'DA TUTUKLANMAK, BİR ERMENİ YARDIM ETMEYİ ÖNERİYOR,
BİR ECZACININ ECZANESİNDE, "SİR EDWARD GREY KİM?,"
VALİYLE GÖRÜŞME, AHMET DAĞA TIRMANIRKEN, KALE,
ANADOLU'DA SAHİBİ BİLİNMEYEN HAZİNE, İŞARET GÖNDEREN
GÜNBATIMI, SABAHIN ERKEN SAATLERİNDEN SAHNELER, BİR HIRSIZIN
CEZALANDIRILMASI, AMASYA'DAKİ ESKİ BİNALAR, AYNALI MAĞARA,
AMAZONLARIN ÜLKESİ, BUGÜNKÜ AMAZONLAR, AMASYA BAHÇELERİ,
BİR ALMAN KOLONİSİ

Gece Ahmet'e kentte bana rehber olarak eşlik etmesi için sabah sekizde hazır olmasını söyledim; ama sabah o saatte ortalarda görünmedi. Hava harikulade güneşli ve açıktı; bir süre bekledikten sonra, gün ışığının boşa harcandığını düşünerek tek başıma fotoğraf çekmeye başladım. Acele etmeseydim daha iyi olacaktı.

Dışarı çıkınca çok geçmeden yanıma iki zaptiye geldi. Nereden geldiğim, nereye gideceğim ve uyruğuma ilişkin sorulardan –yalnızca nazik formaliteler– sonra onlarla zaptiye amirliğine gelmem gerektiğini söylediler. Karşı çıkmak boşunaydı; kendilerine verilen buyruğu yerine getiriyorlardı; pasaportuma çok saygılı bir biçimde baktılar; ama hemen zaptiye amirliğine gitmeliydim. Keşke Ahmet'i beklemiş olsaydım. Böyle bir durumda Müslüman bir hizmetkâr en geçerli pasaporttur. Size kefil olur. Bir Müslümanın size eşlik etmesi, deyim yerindeyse, yalnızca Müslümanlardan yanasınız demek değil, bir Müslüman tarafından da kollanılıyorsunuz demektir. Neye benzediğinize, ne yaptığınıza, nereye gittiğinize ve gideceğinize ilişkin olarak tanıklığına güvenilir. Ahmet'le olsaydım rahat bırakılırdım.

İşlek ana yolda yürüdük; meraklı bir kalabalık toplanmaya başladı. Çocuklar, önümüzden arkamızdan koşular; küçük kabilemiz geçerken bir dizi kasabalı merakla baktı. Amasya'nın iyi halkı pek sık yabancı görmez. İşte! Zaptiyelerin yakaladığı biri. Kapitülasyonlar, Türk İmparatorluğu'nda bir yabancıyı neredeyse dokunulmaz kılmıştı; yerel hukukun ona uygulanması halkın hoşuna gidiyordu.

Birazdan kalabalığın içinden biri İngilizce olarak "Ne yapıyorsunuz?" diye seslendi. Ermeni olduğu besbelli olan genç bir adam yaklaştı.

Kendisini, Sivas Amerikan Koleji mezunu ve bana yardım etmek isteyen biri olarak tanıttı.

Kendimle ilgili birkaç ayrıntıyı verince “Vali arkadaşımıdır,” dedi. “Konağa geldiğinde ona çıkalım.” Bir Türk valinin bu dostluğu kabul edeceğinden kuşku duyuyordum ama yeni bulduğum Ermeni yardımcıma yine de müteşekkirdim.

Zaptiye amirini hemen görmek mümkün değildi; o nedenle zaptiyeler beni ön inceleme için oralı bir eczacının eczanesine götürdüler. Dediklerine göre bu adam pasaportumu anlayabilecek biriydi. Anadolu’da eczaneler hekimlerin gün boyunca toplandıkları bir yerdir. Orada sigara tütündürler, kahve içerler ve hasta beklerler; hastalar da onları bulmak için oraya gider. Yeni gelen hasta, toplanmış hekimler arasındaki seçimini onların itibarına, dış görünüşüne ya da vizite ücretinin insafı olup olmadığına göre yapar. Her hekim, hastayı kendisine çekmek için çaba harcar. Bu koşullarda mesleki rekabeti denetleyen bağlayıcı bir kural olduğunu duymadım. Ünlü Tüfekçiyen Efendi hasta ile anlaşmıştır; ama eczanenin arkasındaki küçük muayene odasına geçmek üzereyken hasta birden vazgeçebilir; yükselmeye çalışan yetenekli genç Köpekciyan Efendi daha düşük ücret önerme fırsatını bulmuş ve hasta da oltaya gelmiştir.

Zaptiyeler bir İngiliz tutuklu ve olaya karışan bir Ermeniyle beraber hekimlerin beklediği böyle bir buluşma yerine geldiler; eczacı, bütün bu topluluğun huzurunda İngilizce bilgisini göstermek zorundaydı. Kısa boylu, şişman, gençten, kara bıyıklı, boncuk gözlü bir adamdı; uzun, siyah bir *istanbulin*,¹ siyah pantolon, kırmızı çarık giymişti ve elinden gelenin en iyisini yapmak istiyordu.

İngiliz pasaportunun ağıdalı dili buradaki gibi pek çok sahneye neden olmuş olmalı. Güçlük, başlangıçtaki sözcüklerle başladı. Eczacıya göre, “Biz, Sir Edward Grey,” kesinlikle pasaportun hamiline atıfta bulunuyordu.

“Değil mi? Sir Edward Grey, o kim?”

“İngiltere sadrazamı,” diye etkileyici bir biçimde açıkladım.

Afallayan eczacı Türkçe “pekâlâ” sözcüğüne sığınarak, “peki,” dedi. Durumun nazikleştiğini görerek artık yüksek sesle okumaya, açıklamada

1 Dik yakalı, boğazından aşağıya, dizlere kadar inen uzun bir ceket –çn.

bulunmaya kalkışmadı. Parmağıyla izleyerek, kaşlarını çatıp dikkatini verdiğini göstererek, sessizce ve yavaşça boğuşa boğuşa, baştan sona okudu. Sonunda benim bir üst makama çıkarılmam gereken biri olduğuma karar verdi. Bu arada, nezaketsizliğe yer olmadığından kahve ve sigara getirtildi. Böylece bir saat geçirildikten sonra, zaptiye amiri yerine valiye gidilmeye karar verildi. Böylece vali konağına gittik.

Valiyi kabul salonunda bulduk. Konuyu hemen ele aldı; çünkü Türk yönetiminin kusurları ne olursa olsun, yöneticilere ulaşmada zorluk çekmek o kusurlardan biri değildir. Yoksul ya da varlıklı olun, kabul salonunun kapısı işlevi gören keçe perdeyi açıp makamın huzuruna çıkabilirsiniz. Ve bu makam sizi sahiden dinler. İster uygulama, ister gelenek sonucu olsun, küçük bir kasabanın kaymakamından ilin valisine değin, bütün bu özel yöneticiler, sabırlı, tarafsız bir tavırla sorunu ciddiyetle değerlendirdikleri, tarttıkları izlenimi vermektedirler. Birçoğu yozlaşmış olabilir; eğer kişisel çıkarlarıyla çatışıyorsa çok azı hakkaniyete özen gösterebilir; ama o makamı işgal ederken, düş kırıklığına uğramış ya da zarar görmüş bir davacıyı çok nadiren hırpalırlar.

Vali benim vakamda işte böyle bilgece oturdu ve söylenenleri öyle dikkatle dinledi ki, suçsuz olduğumu apaçık anladı sandım. Bu nedenle de, zararsız olduğuma ikna olmadığını görünce şaşırdım. Pasaport, devletin gizli bir düşmanı olduğum kuşkusunu ortadan kaldırmadı. O anda elimdeki eski bir tezkereyi, on sekiz ay önce, iç kesimlerde seyahat etmeme izin veren bir izin tezkeresini anımsadım. Daha sonra tezkereler iptal edilmişti; bu bir yararı olacağını umduğumdan değil, daha çok reform öncesi Türkiye'den ilginç bir anı olduğu için bu belgeyi saklıyordum. Ancak tezkere burada tam anlamıyla özgün değerine sahipti. Vali rahatlayarak belgeye gözlerini dikti, tezkeredeki gizemli harflere ve sultanın tuğrasının örümcek ağı gibi hattına ve nihayet koskoca mor damgaya daha dikkatle baktı, nazik ama kuşkulu tavrı kayboldu. Görünüşümü belgedeki betimlemeyle karşılaştırabilmesi için ayağa kalkmamı söyledi.

“Boylu boslu” diye okudu, “kırmızı ve gri” diye gözlere geçti, ama bu iki sözcük ancak yaklaşık olarak ifade ediyordu o gözleri. Artık tatmin olmuştu, tutuklandığım için özür diledi. Ülkede savaş olduğunu söyledi;

etrafta casusların dolaştığı biliniyordu ve yetkililerin dikkatli olması gerekiyordu. Kuşkusuz benim ülkemde de böyle özen gösteriliyordu; orada da benzer bir yanlışlık yapılabilirdi. Bir İngilizle tanışmak ve onun için bir şey yapmak ona zevk vermişti; çünkü İngiltere her zaman Türkiye'nin dostu olmuştu. Bana, başıma başka bela gelmemesi için zaptiye amirine yazılmış bir mektup verecekti. Fotoğraf çekmek de istediğim için bu mektup gittiğim her yerde, hatta Suriye'de bile bana bu olanağı sağlayacaktı; bunun için güvence veriyordu.

Mektubu –kocaman kırmızı bir kamyş hat kalemi, mor mürekkeple yazıldığını, mürekkebi kurutmak için rıh kullanıldığını görsem de– kapatıldığı ve karakola giderken bana eşlik eden zaptiye verildiği için hiç görmedim. Uzun bir mektuptu ama yazanın ileri sürdüğü denli etkili olacağından kuşkuluydum. Bu kentin valisinin uzak yerlerdeki yetkililerin –belki valinin yetkilerini kıskanan askeri görevlilerin– iyi niyetini sağlayacağını düşünmüyordum. Bununla birlikte şu da var ki, daha sonra nereye gittiysem, hatta yabancıların sıkıca izlendiği sıkıyönetim altındaki yerlerde bile her zaman serbestçe fotoğraf çektim ve yetkililerce rahatsız edilmedim. Anadolu'da İngiliz uyruklu olmak çok önemliydi.

Beni bezdiren bütün bu işler günümün beş saatini aldı; sonra Ahmet ile buluştum ve daha önce kaleye çıktığı için yolu bulacağına güvenererek kaleye yöneldik. Ağustos'a göre yeterince sıcak bir gündü, bayır yukarı üç yüz metre oflaya pufloya tırmanış, evin çatısına çıkmaya benziyordu. Ahmet, kendini neyin beklediğini bilseydi rehberlik etmek için bu denli hevesli olmazdı. Üstündeki giysilerden başka, beline defalarca dolanan bir kuşak sarmıştı; pantolonu kalın bir kumaştandı; üstüne de uzun, kalın bir palto giymişti. Ayakkabıları çok ağırdı; ayağından kolayca atıvermesi ve camiye gittiğinde çıkarması için arkası da açıktı. Kötü giysilerinin yanı sıra cüsseli, sarp kayalıklara tırmanmaktan çok arabasının önünde bağdaş kurup oturmaya alışık kalın bacaklı bir adamdı. Öğleden sonra üç sularında gölgede sıcaklık 27 derece dolayındayken yamaca tırmanan adam böyle biriydi. Daha önce Ahmet'e hatırı sayılır bir saygı duymuştum; ama bugünkü deneyim duyduğum saygıyı daha da artırdı. Ayakkabıları durmadan ayağından çıkıyor, onları almak için bazen beş on metre aşağıya inmek zorun-

da kalıyordu. Nefes nefese kalmıştı. Kayanın üzerinde bir fil gibi hantaldı, bazen düşüyor, bazen kayıp yuvarlanıyordu. Ne olursa olsun o zorlukları daima hafife alıyor ve işine sımsıkı sarılıyordu. Tepede, yıkık duvarlara tırmanmak gerektiğinde, oturup bekleyebileceksen, nereye gitsem, benimle birlikte gelmeyi bir onur meselesi haline getiriyordu.

Kuşatma üstadı Timur bile bu kaleyi almanın gücünü aştığını görmüştü. Kaleye yalnızca dar bir geçidi kullanarak alabilirdi; kalede yıllarca yetecek erzak ve dağın ortasında da derin bir kuyuya giden bir tünel vardı. Yedi ay süren kuşatmadan bir sonuç alınamadı; yalnızca Asyalı Napoléon'un başarısını engelleyen bir başka kale oldu. Kalenin büyük bölümü yıkıntı halindeydi; sağlam kalanlar genellikle kör duvarlardı, iyi bir taş işçiliği olduğu dikkat çekiyordu. Romalılardan kalma bölümleri de vardı; bir Roma tuğlası ile biçimsiz bir tunç parçasını aldım.

Şansınız varsa, Anadolu'daki kadim ören yerlerinde bulunabilecek hemen her şeyi bulabilirsiniz. İki üç bin yıldan beri ayakta kalmış surlarla çukurlar arasında dolaşırken bu inanç sizi sarar ve bir saplantı halini alır; ayrıca bu yapılar, insanların konumunun üstünlüklerini kavradıkları ilk günlerden beri uğrunda savaştıkları yerlerde yükselmektedir.

Şiddetli yağmurun bu yerleri her yıl aşındırdığını, sizin gibi düşünerek harekete geçen binlerce gözün yüzyıllarca çevreyi araştırdığını bilirsiniz; yine de umudunuz vardır. Hiçbir ödül kazanmadan buradan ayrılma olasılığı olsa da umutlu olmak için nedenleriniz vardır. Her yıl birçok nesnenin böyle bulunduğunu bilirsiniz; belki de bunlardan bazılarını görmüşsünüzdür. İzmir'in ve Körfez'in üzerinde çok heybetli görünen Kadifekale'deki kalıntılarda zaman geçiren bir arkadaşım günün birinde büyük bir servete kondu. Araştırmacı gözleri, on binlerce kişinin bildiği bir yerde, hiç düşünmeden ya da aramadan, mükemmel durumdaki işlemeli bir nesneye takıldı. Parçanın İskender döneminden kaldığı ve parlak bir zümrüde oyulduğu anlaşıldı. Oysa her zaman gözünü dört açan, daima böyle yerlere saldırıp yeraltı geçitlerinde sürünen, hep bir sopayla yerleri eşeleyen, hep orayı burayı kazan ve bir Hitit anlaşmasının ya da Hitit alfabesinin yazıldığı bir gümüş tablet bulabileceğini daima hisseden ben, değersiz bir iki bakır sikke ile birkaç kemikten başka bir şeyi asla bulamadım.

Amasya Kalesi'ndeki surlardan birinde namlusunun altında üç yüz metrelik bir uçurum bulunan, arkadan dolma bir sahra topu vardı. Ramazan'da otuz gün boyunca her akşam masa başında oruç bozmayı bekleyen insanlar için o önemli anı –o kadar önemli ki, işaret verme görevini devletin üstlendiği– iftar saatini bildiriyordu. Bu patlamayı Ramazan'da İstanbul Boğazı'nda da duyabilir, insanları açık havadaki kahvehanelerde, ellerinde bıçakla sesi duymak için beklerken gözleyebilirsiniz; bu ay boyunca aynı gümbürtü ve görüntüyü Türk İmparatorluğu'nun her kentinde duyabilir ve görebilirsiniz. Dindarlar bu konularda kesinliğe çok önem verir ve kendileri tek başlarına bunu yapamayacaklarından devletin iftar saatini bildirmesine gerek görürler. Bu göreneği doğru olarak yerine getirmek o denli yaşamsaldır ki, bazen devlet bile yetersiz kalır. İstanbul'daki İslamın dini yetkilileri, bir rasathanenin verdiği güvence üzerine yeni ayın görüldüğünü, bu nedenle bayramın –başka bir kutlama da olabilirdi– başlayabileceğini bütün eyaletlere telgrafla bildirdiler. Başkent'in bayramın başlamasını bildirmesinden hiç kuşku duymayan Amasya, bu telgrafi alınca kayalıkların tepelerinden ısrarla baktı, ama yeni ayı göremedi. Telgrafla güvenmenin ağır bir hata olacağının sorumluluğu ortadaydı. Bu koşullarda Amasya bekleyeceğini ve yeni ayı kendisinin göreceğini İstanbul'a bildirdi.

Eyfel Kulesi'nden Paris ya da Corcovado Dağı'nın doruğundan Rio Janeiro nasıl görünüyorsa, Amasya da kalenin bulunduğu kayalıktan öyle görünür. Amasya'ya diklemesine aşağıya bakarsınız. Etrafı ağaçlarla çevrilmiş dolana dolana akan ve köprülerle bölümlere ayrılan ırmağı görebilir, hamamların alçak kubbelerini, minareleri, cami avlularını sayabilir, sokakların planını çıkarabilirsiniz. Karşıda bir buçuk kilometre ötede yamaçtaki binalar yüksek değil de, vadinin dibinde gibi görünüyorlar. Ancak onların üstünde güneşte ısınmış doğudaki büyük boz kayalık vardır; bunlar yükselebilir, kalede durduğunuz yerden daha da yükselir ve vadinin bu tarafındaki kayalıkların üstünden bütün Merzifon Ovası'ndan ve çevreleyen dağlardan görünür. Irmağın yukarısına ya da aşağısına bakınca, vadide bir dönemeç onları kapatıncaya değin iç içe ve sık, orman gibi bahçeler, meyvelikler görürsünüz. Kayalıktan ayrıldığında güneş henüz batmamıştı ama aşağıda kararan uçurumda ışıklar parıldamaya başlamıştı.

Yabancı bir yerde sabahın ilk saatleri akılda uzun süre kalacak izler bırakır, yolcunun beraberinde götüreceği anıları renklendirir. Amasya'daki ikinci günümün sabahındaki görüntülere ve seslere yeterince aşınaydım ama onlara daha önce kadim bir kent dekorunun dar sokaklarında ve büyüleyici havasında hiç rastlamamıştım. Tan ağarmadan uyandım ve hemen Doğuda olduğumu anladım; şimdiye kadar hiç böyle hissetmemiştim. Haritalardaki Doğu değildi bu, romansın ve geleneğin Doğusu, gerçek hayatta değil çoğu zaman kitaplarda rastlanan Doğuydu. Kıyı bölgelerine sinmiş olan o hoş Rum etkisi kaybolmuştu; duyguları tamamen Asyalı olan insanların arasındaydım.

Penceremden dışarıdan gelen seslere bakarken işte böyle hissettim. Yıldızlı gökyüzünde, kalenin olduğu simsiyah kayalıkı gördüm. Kafesli pencerelerini yeni fark edebildiğim aşağıdaki dar sokakta, toz duman içinde zıt yönlere giden hayvanlarla adamların iki sıra halindeki gölgeleri vardı. Biri denize, öteki iç kesimlere doğru yola koyulmuş kervanlardı bunlar. Karanlıktan çıktılar ve karanlıkta kayboldular.

Ancak onlar belirsiz hayaletler gibi geçip giderken çanların musikisi, –develerin yumuşak çan sesleri, heybetli atların kafalarını her sallayışlarında çanlarının çınlayışı ve hafif adımlarla yürüyen eşeklerin çan şıkırtıları– sokağı kapladı. Ben onları seyreder ve dinlerken horozlar ötmeye başladı; arada sırada köpeklerin havladığını duydum. Sonra, içeride kullanmadan önce zehirli dumanı gitsin diye odun kömürleri tutuşturulmuş büyük bir mangal penceremin tam karşısındaki kemerin altına kondu, alevlerin ışıltısı görüntüyü biraz tuhaflaştırmıştı. Bu arada, denkleriyle yayalar, öküz arabaları, yük arabaları ve arabalar geçiyordu; belli ki uzaklara gidiyorlardı. Tekrar gökyüzüne baktığımda, yıldızlar hâlâ parlak, kalenin bulunduğu kayalık kapkaranlıktı; saatim ise beşi birkaç dakika geçtiğini gösteriyordu.

Kentte bir gün daha geçirmek için handan çıkarken, eylemine tanık olduğum bir hırsızın duruşmasız cezalandırılmasını merakla izledim. Hanın avlusunda, iki öbek arpa arasına serilmiş büyük bir çarşafın üzerine çömelmiş iki adam, alıcıyla ve satıcı, tahılı dikkatle ölçüp tartıyordu. Tartıyı sallamaya, fazlasını üstün düzleyip atmaya, fazla ya da az sallandığı için tartışmaya o denli dalmışlardı ki, yalınayak bir oğlanın arkalarından uzanıp

Amasya Bimarhanesi

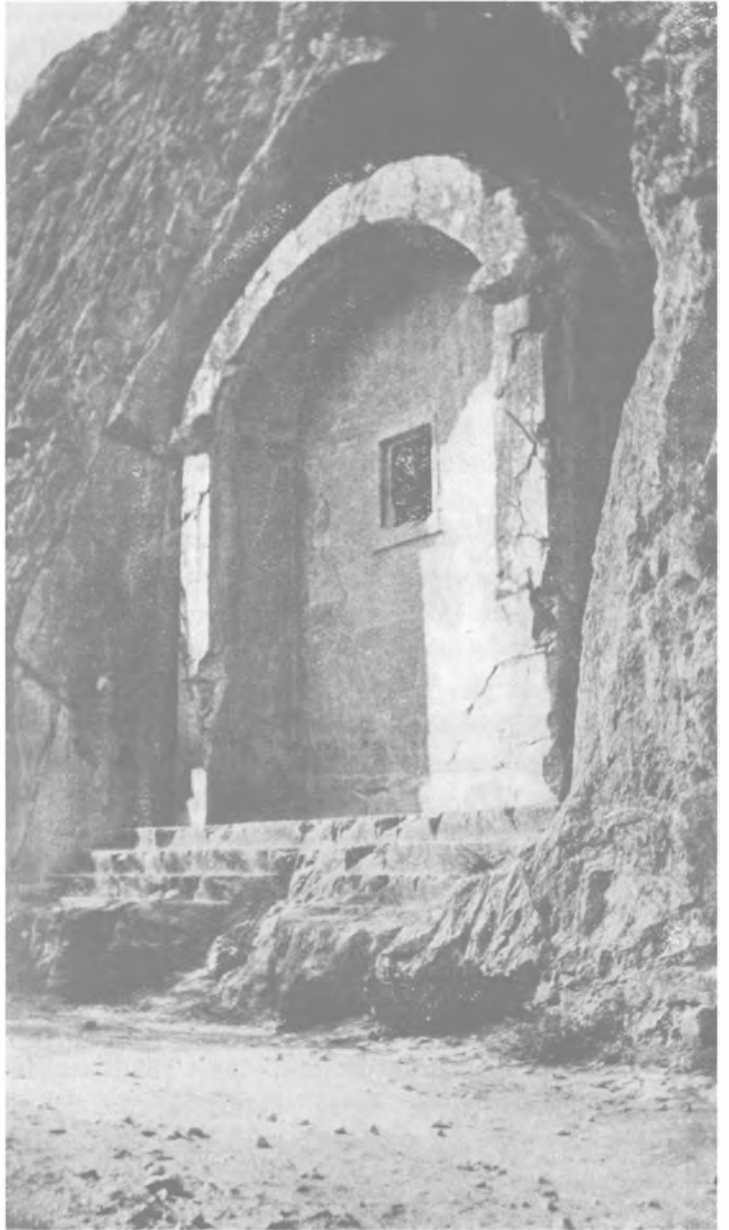
arpa çaldığını fark etmediler. Planı basit ve cüretkârdı. Arpayı bir tasla sessizce çalışıyordu; taşı dolduruyor, sıvışıyor ve yeniden geliyordu. Birkaç kez başarıyla gitti geldi, sonra değişiklik yapıp ortaya çıkararak arpayı tartışlarını ilgisizce seyretti. Nihayet son taşı doldururken fark edilince kaçtı, ama arpa tüccarı daha hızlı koşarak yola açılan kemerde onu yakaladı. Tüccar hırslı yere sererek hanın avlusundaki bir ayakkabı tamircisinin kulübesine sürükledi, eşikte kurbanın başını basamağa bastırdı, yassı başlı bir çekiç kaptı ve basamağı örs gibi kullanarak vurmaya başladı. Başına vuruyordu ve darbeler de hafif değildi. Çocuğun çığlıkları durdu, ben de müdahale ettim. Çocuk bayılmış gibiydi. Ancak öfkeli arpa tüccarı görünüşe göre böyle bir şeyi daha önce de yapmıştı ve ne yapacağını biliyordu. Vurmayı bıraktı ve kendine gelmesi için çocuğun kulaklarını, önce birini sonra ötekini şiddetle çekti, çığlıklar yeniden başladı ama ceza bununla bitmişti.

Amasya'da kapalı avlularıyla eski camiler, Selçuklu medreseleri, tekkeler ve hanlar görürsünüz; eski köprüler, eski evler ve kaya mezarlar vardır; ama onları esas olarak sorup soruşturarak ve kendi çabanızla bulur-

sunuz. Rehber kitaplarda araştırmanıza yardımcı olacak, yapıların tarihine ve kurumlara ilişkin çok az bilgi vardır; kentin tarihine ilişkin ya hiçbir şey yoktur ya da çok az şey vardır. Toplayabildiğiniz bilgi kırıntılarını bir araya getirdikten sonra da hayli karanlıkta kalabilirsiniz. Bir arkeolog bir eski eseri yeterince tanımlamış ve doğru değerlendirmiş olsa bile, size yalnızca kuru bir çerçeve sunulmuştur. Bir Selçuklu avlusu ya da hanı kendi başına güzel olabilir; ama tarihsel çerçevesi, onu yapanlarla ilgili bilgi, duvarları içindeki yaşama ilişkin bir anlatı yoksa ölü bir şeydir. Bu tür yapılara bakarken Doğu'nun romantik tarihini, umutlarını, korkularını, emellerini, çabalarını ve trajedilerini gördüklerini, çok ilginç öyküleri olduğunu bilirsiniz; ama bu öykülerin tamamen kaybolduğunun da bilincindesinizdir. Selçuklu tarihini biraz araştırdığınızda başvuracağınız fazla bir kaynak bulamayacaksınız. Türk halklarının en önemlisi, soydaşları içinde yerel tarzda güzel, kalıcı binalar yapan yegâne halk çok az yazılı tarih bırakmıştır. Bu nedenle, Amasya'da –ve başka kentlerde– dolaşırken, az çok sağlam yapılarla ya da kazaen güzel taç kapılar, başka parçalar, çiniler ve oymalarla karşılaşır, onların esasında az bulunur bir mükemmellikte olduklarını görürsünüz.

Sıcak öğleden sonrada Ahmet'le bölgedeki en güzel anıt mezar olan Aynalı Mağara'ya gittim. Vadide kentten yaklaşık üç buçuk km uzakta, ırmaktan doğu tarafına bakan büyük bir kayanın önyüzüne oyulmuştur. Neredeyse yarım çember biçiminde dokuz on metre genişliği, yüksekliği daha da fazla olan dış kemer, kayaya yaklaşık üç metre derinliğinde oyulmuştur. Kemerin bulunduğu dar sahanlığa sekiz basamakla çıkılır. Sahanlıktan üç dört metre yukarıda mezara açılan dikdörtgen bir kapı vardır. Kemerin içindeki tüm dış yüzey parlatılmıştır; mezarın içinin de böyle olduğu ve adının da bu parlatılmış yüzeyden geldiği söylenir.

Amasya'da böyle bir anıtlarla, kente yukarıdan bakan buna benzer Kral Mezarlarının varlığı insana burada bu tür bir geleneğin bulunduğunu düşündür; ama yoktur. Yalnızca Avrupa'daki kuramların yankılarını ve hazine öykülerini dinlersiniz. Bu anıtların Strabon'un zamanında mevcut olduğu bilinmektedir; ama kimler tarafından yapıldığı ya da bunlara hangi hükümdarların gömüldüğü –hatta yapıldıkları yaklaşık tarih– bunların hepsi ucu açık varsayımlardır. Bu ülkeden herhangi bir otantik geleneği

Aynalı Mağara,
Amasya

sürdürmeye izin vermeyecek kadar çok işgalci ordu geçmiştir. Bugünkü halk için büyük ya da küçük bu tip bir anıt yalnızca bir “şey”dir.

Basamaklarda oturup ırmağın karşı tarafını ve kayalıklardaki bahçeleri seyrederken, Aynalı Mağara’nın önünü gölgeleyen ceviz ağaçları şükredilecek bir sığınak olmuştu. Dar keçiyolunda birbiri ardına dizilmiş kara ve ak keçi sürülerinin yürümeleri dışındaki tek ses yalnızca su değirmeninin tıkırtısıydı. Bölgedeki birçok hayvan gibi keçilere de çan takıyorlardı; ama onlarınki bir yumurtadan daha küçüktü; sesleri öylesine ince ve tizdi ki, uzaktan titrek kavakların aralarından geçen rüzgârın hışırtısı denli az duyuluyorlardı. Çobanları ve köpekleriyle birkaç sürü geçti, aşağıdaki kayalıkların etrafında dönüp kayboldular. Söylencedeki gibi, yabanıl, romantik bir kırsala giden sıra dışı bir yol izlediler. Bu iki nehrin birleştiği yerin yukarısında Amazon Dağları’nın² yükseldiği Yeşilirmak ya da İris Vadisi’nde bir günlük yürüyüşle Çürüksu Vadisi’ne ulaşılır. “Efsanevi Amazonlar”dan söz ediyoruz; eski öyküleri efsane değerleriyle alırsak, tamamen gerçek dışı olduklarına inanarak gerçeklerden uzaklaşmamız olasıdır. Eğer tüm söylenceler az çok süslenmiş gerçeklerse, bu söylence en az idealleştirilmiş olanlar arasında sayılmalıdır. Çürüksu’nun yukarısında ki bölgelerde yaşayan dağlılar arasında hâlâ anlatılan ilginç öyküler vardır. Bazıları onlara akrabaları olmayan insanlar der. Ancak hangi soydan gelirlerse gelsinler, kadınları etkileyen görenekleri, özellikle bu törelerin hâkim olduğu ülkenin Amazonların eski ülkesi olduğunu hesaba katarsak, dikkat çekicidir. Kadınlar evin geçimini sağlayan kişilerdir –tarlada çalışan ve sürüleri güden işçilerdir; onların üstün bir fiziki yapıları vardır, efendiler onlardır; erkekler ise vazgeçilmez asalaklardan başka bir şey değildir. Böyle anlatılır. Bu öyküyü Çürüksu ve Aşağı Yeşilirmak boyunca değişik kaynaklardan dinledim.

Amasya’ya bir ay önce ulaşmış olsaydım, bu yolculuğun bir parçası olarak Amazon ülkesine de giderdim. Ancak şimdi mevsim çok geçti ve orayı görmeden devam etmem gerekiyordu; ama kendi kendime ümitle bir dahaki yıl bir yolculuk daha yapar, bu bilinmeyen bölgeyi ziyaret eder, bu tuhaf

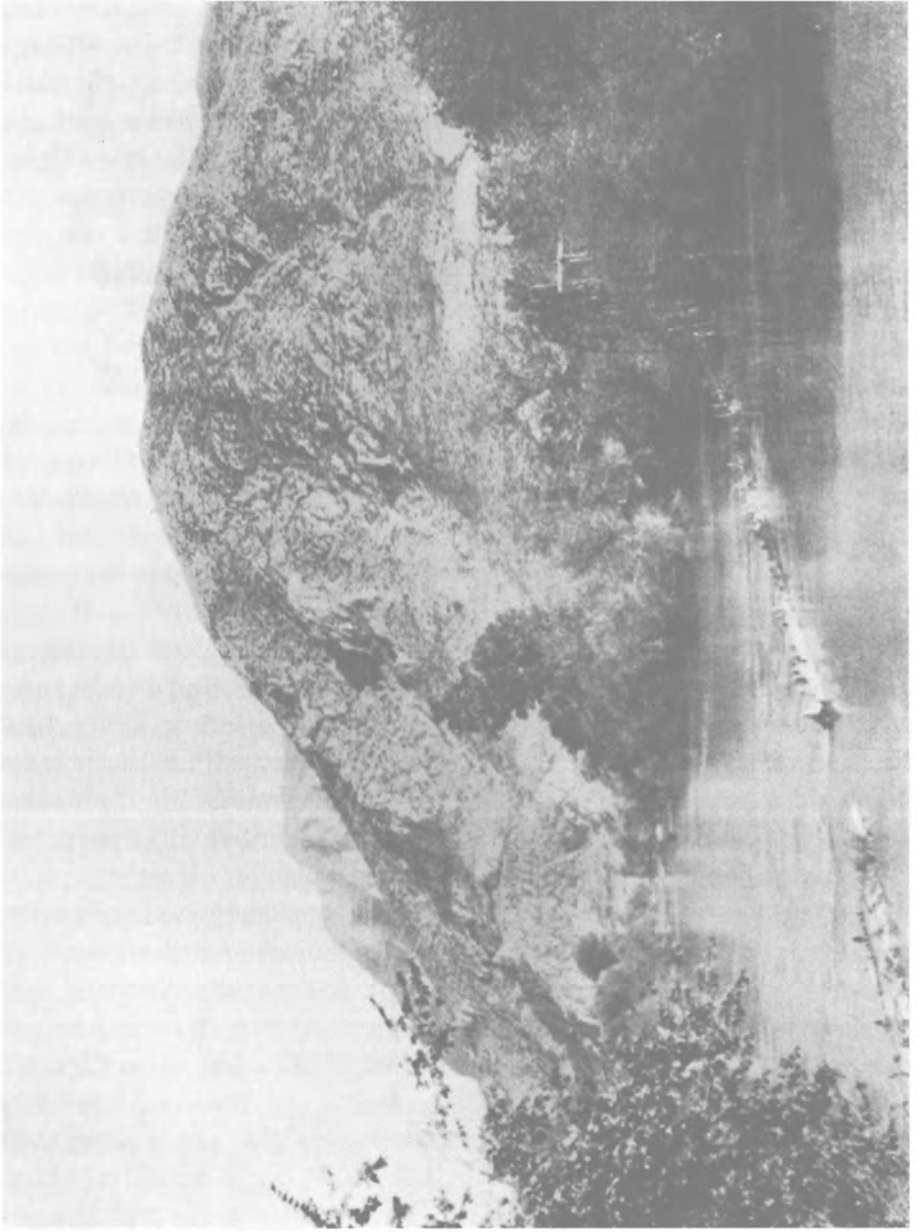
2 Terme suyunun (Termedon) yanındaki dağların adı bazı yabancı harita ve ansiklopedilerde Amazon Dağları (Amazonius Mountains) olarak geçer –çn.

kadınları görürüm dedim. Böylece keçi yolu boyunca bir sonraki dönemece gittim; daha sonra izlemeyi umduğum bu vadiye oradan baktım. Güneş gören doğudaki sarp kayalıklar hafif pembe, en uzak tepeleri mordur; yolların üzerinde orada burada alev alev kırmızı sonbahar yaprakları, cam gibi ırmağın yanında meyve bahçeleri, onların üzerinden sarkan ceviz ağaçları ile kayalıkların altında kâh gölgeden, kâh güneşten geçen beyaz-tozlu keçi yolu vardı. Mezarının buraya oyulmasını isteyen o bilinmeyen eski kral vadiyi bugünkü gibi bir öğleden sonra görmüş olmalı diye düşündüm.

1802’de bu uzak yerde hapsedilmiş Fransız savaş tutsaklarının sıkıcı saatlerde Kral Mezarlarının kenarlarına kazınan adlarının izinden gitmeye çabalayarak bir saat sonra Amasya’daydım.

Anadolu’da hiçbir yerde Amasya’daki gibi meyvelikler ve bahçeler yok. Bunlar vadinin yukarı ve aşağı ucuna uzanırlar; Merzifon Ovası’ndan vadiyi doldurduklarını görmüştüm. Verimli toprak, bol su, kayalıklardan yansıyan güçlü güneş ışığı ve aynı kayalıkların gece verdiği ısı vadiyi ve boğazı dev bir seraya dönüştürüyor. Ancak meyveler daha soğuk kuşakların meyveleridir; çünkü kışlar serttir –benim gittiğim yıl ısı sıfırın çok altına düşmüştü. İstanbul’da ve Doğu Akdeniz’de bilinen en güzel elmalar, en iyileri bu meyveliklerden gelir. İlk tohumlar yaklaşık yüz yıl önce İngiltere’den getirildiği için Amasya’da buna “İngiliz elması” da derler. Anadolu’nun güneyindeki Göller Bölgesi’nde yetiştirilen ve bu elmalar kadar ünlü Isparta armutlarına da aynı nedenle “İngiliz armudu” denir. Amasya elmaları benim bilmediğim bir tür değildi; ama iklim ve diğer yetiştirme koşulları çok iyi bilinen özelliklerini değiştirmiş olabilir.

Selçuklu sultanlarının neden Amasya’yı sevdiklerini anlamak kolayca da, geçen yüzyılın ilk yarısında bir Alman kolonisini cezbetmesinin ya da buraya gönderilmesinin nedenleri o denli açık değildir. Almanlar, ipek böceği üretme çiftlikleri kurdular; ipek dışsatımı yaptılar; daha sonra buharlı makinelerle çalışan un değirmenleri kurdular; başka işlere de girdiler, her şeyin altından kalktılar ve zenginleştiler. Ancak, uyrukluklarını koruyamamış görünüyorlar. Ermenilerle evlilikler ilk kuşakta başlamış ve şimdi böyle bir Alman kolonisi hiç kalmamış. Ancak Almanların soy özellikleri Alman kolonisinden gelmiş olanların dış görünüşlerinde ve başat özelliklerinde

Aynalı Mağara'dan görünüm, Amasya

yeterince belirgindir. Bu Alman-Ermenilerinden biri kendi toplumunda ihtilalci ve önemli bir önder olmuş. Anlatılanlara göre, gençliğinde Türk yönetimine tahammül edememiş ve birçok Ermeni hemşerisinden önce isyan ederek dağa çıkmış. Yıllarca süren serüvenden sonra yeterli destek almadığından bir çarpışmada vurulmuş.

Bu Alman-Ermenilerden bir başkasıyla birkaç kez karşılaşma mutluluğuna eriştim ve onu çok ilginç buldum. Gençliğinde Berlin'e gitmiş, oradaki üniversitede Türk Dili'nde doçent olmuş; ama birkaç yıl sonra Anadolu'ya dönmüş. Onun son derece yetenekli olduğunu söyleyebilir, yetenekleri ve kazanımları tamamen daha büyük bir dünyaya uygunken neden iç kısımdaki bir Türk kasabasında yaşamayı yeğlediğini anlamakta zorlanırsınız. Babasının Ermeni olmasına karşın davranışları ve görünüşüyle o bir Almandı. Birkaç dili akıcı konuşuyordu; arkeolog, bitkibilimci ve gezgin araştırmacı olarak Anadolu topografyasını dikkat çekecek derecede iyi biliyordu. Onun çalışmalarından biri aneroit yükseklikölçerle yükseklikleri ölçmek ve kaydetmektir –hiç doğru bir yerölçümü yapılmayan bir ülkede yararlı bir merakı bu.

Genellikle Almanlar Anadolu'nun bu kısmıyla hiç ilgilenmeseler de –belki bütünün bir parçası olarak– hâlâ çekimine kapılıyorlar. Amasya'dan birkaç kilometre ötede, elbette küçük, yine de ilginç özellikleriyle, bir başka ve daha yeni bir Alman kolonisi var. Büyük bir sermayesi olduğu ama kâr etmediği, zengin bir adamın özel merakı olduğu söyleniyor. Suriye'deki Karmel Dağı'nda ve başka yerlerde kanlarını yerli halkla karıştırma riski altında olmayan, kendi kendine yeten hırslı Alman kolonileri vardır. Gerçek şu ki, Almanlar yüzyıllar boyunca Küçük Asya'ya karşı duyarlı olmuşlar ve Bağdat Demiryolu serüveninden önceki kuşaklar bu duyarlılığı zeki ulusal hedeflere dönüştürmüşlerdir; görünmeyen, uzak erimli bir Alman etkisi giderek zemini hazırlamıştır.

AMASYA'DA PAZARCILAR, BİRÇOK MİLLET, KAYALIKLARDA YAŞAYANLAR, DİLENCİ ÇOCUKLAR, PROFESYONEL BİR DİLENCİ, YOL KENARINDAKİ DÜKKÂN, FİYAKALI KÜRT, YENİ PAZAR HANI, ZİLE VE JULIUS CAESAR

Sabah köylüler pazara gelirken Amasya'dan ayrıldım, kilometrelerce sel gibi akan köylülerin ve hayvanların yanından geçip gittim. Her ülkede pazarın kurulduğu gün halkı incelemek için en iyi olanağı sağlar; ama art arda gelen fetih ve işgaller ve kanların karışmasını engelleyen birbirine düşman inançlarla Anadolu'nun kalabalık pazar yerleri tarihi görünür hale getirir. Tek bir yönetim altında bu büyüklükteki başka bir yerde bu kadar çok farklı milletin bulunup bulunamayacağı sorgulanabilir.

Herhangi bir Anadolu kentindeki pazarda, öylesine farklı kökenden insanlar görürsünüz ki, hiçbir tipin baskın olmadığı söylenebilir. Hatta genelleştiremez ve bütünüyle esmer ya da sarışın veya ikisinin harmanı diyemezsiniz. Harmanlama tamamlanmadığından, şimdiye kadar buraya gelmiş her türden insan vardır. Bu sabah yolda bir saatte yedi ya da sekiz yüz köylünün yanından geçtim ve tarihsel kökenleri kadar farklı insanlar gördüm. Kırmızı yanaklı kumrallar, kızıl saçlılar, albinolar, neredeyse kapkara ve esmer sayılacak insanlar vardı. Yüzleri de ten renkleri kadar farklıydı: Bazı yüzler şahini andırıyor, bazıları hain ve biçimsiz, Çinli sanılabilecek birkaç Moğol ve arada bir de Süryani tipi ortaya çıktı. En garibi ise, biçimi ve ifadesiyle şaşırtacak kadar İngilize benzeyen yüzlerdi. Bu insanların bu çevrelerde hangi kan bağlarından ortaya çıktığına ilişkin hiçbir kestirimde bulunamam. Amasya'nın güneyinde çok az gördüm; ama pazarın kurulduğu günlerde Amasya ile Sinop arasında –bizim doğu kıyılarındaki balıkçılar gibi, kızıl kahverengi saçlı, gri mavi gözlü ve beyaz tenli insanlar– görülebilir.

Amasya'nın dışında vadi genişlemeye başladı; ama yamaçlar dağların tepesine kadar hâlâ dik ve sarptı. Yol, düz alanı dolduran bahçeler, bağlar, ağaçlar ve tarlalar arasından kıvrılarak akan nehri izleyerek vadinin dibinden ilerliyordu. Yolun kenarında develerin konak yerleri vardı. Develer yolculuklarda zaman zaman bir gün dinlendirilir; dolayısıyla bu konak yerleri genellikle doludur ve kervancının çadırının çevresinde yığın yığın

eyer ve mal dizilir, hayvanların bir kısmı yere çökmüştür ya da uzakta, sanki yöredeki tek sürü onlarmış gibi otlamaktadırlar.

Kentin birkaç kilometre dışında, görünüşe göre birkaç yerinden duman çıkan kayalık bir tepe görüldü. Aklıma kireç ocakları ile tuğla fırınları geldi; ama yanlış yola saptığım için kaya konutlarda yaşayan ve bir tavşan kolonisi gibi oyuklardan içeri dışarı koşuşturan bir topluluğa rastlamıştım. Bu kolonide yaya bir yabancı olarak daha önce gördüklerinden çok daha umut veren bir kurban olduğumu fark eden, hepsi de insanın yakasını bırakmayan birçok dilenci çocuk vardı. Kovandan oğul halinde ayrılan heyecanlı arılar gibi deliklerinden çıktılar ve durmadan “bahşiş, efendi, bahşiş,” diye bağırarak yanıma koştular. O kadar çoktular ve beni öylesine yakından sıkıştırdılar ki, birbirlerine saldırmaya başlayıp öndekiler geri çekilinceye ya da arkadakilerce alaşağı edilinceye kadar yoluma devam etmekte zorlandım. Ben birkaç kuruş atıncaya kadar itişip kakışarak yanımdan ayrılmadılar. Hemencecik yerde bir küme oluşturdular; arkama baktığımda, çok renkli, zıvanadan çıkmış küçük küme hâlâ oradaydı.

Güneş içindeki dağlar ve kayalıklar arasındaki bu güzel yoldan salına salına giderken üzerine boya sıçramış pis beyaz bir paçavra yumağı yolun kenarından bitiverdi ve yavaşça avucunu açtı. Önce paçavraların içinde insana benzer bir şey göremedim; çünkü ne başı ne de kol ve bacakları görünüyordu; ama ben bakarken yığın kıpırdanmaya başladı ve bir yüz ortaya çıktı. Bütün bu gösteride dilencinin sanatı belirgindi. Bana bir şekilde dayanılmaz bir solucan düğümünü anımsatan bu kıvranan yığın, yerde paçavraların yanında durduğu için kopmuş gibi görünen başın duruşu ve gözleri cılk yaralar içindeki korkunç yüz sıra dışı bir kurnazlık ve beceri ürünüydü. Daha önce dilencilerin yaralar için ustaca renkli hamur kullandıklarını görmüştüm; ama şimdi bu adamın yöntemlerini incelemek için bir istek duymuyordum. Yol kenarında fıçıdan biraz daha büyük bir çukurdan ibaret evinin ilginçliği ise tartışma götürmezdi. İçinde birkaç kapacak, kömür parçaları ve daha paçavra vardı; girişin önünde de, deliğin ağzının kapatılabileceği dağınık bir taş yığını bulunuyordu. Gelecekte dilenci bir evliya ilan edilebilir ve anısını yaşatmak için sığınağı bir türbeyle onurlandırılabilirdi.

Sonra hoşuma giden küçük bir dükkâna rastladım. Yol kenarında, yalnız bir ağacın gölgesinde bir başına duruyordu. Manzarada, yer yer kırmızı çalılarla boyanmış kahverengi tepeler, uzakta yumuşak yamaçlı dağlar, bulutsuz gök, sıcak, üzerinde çok az yolcu bulunan beyaz tozlu yol yer alıyordu. Dükkâncı, önü açık dükkânında müşteri beklerken bağdaş kurmuş, kendi halinde sigara içerek oturuyordu. Bütün malları ortadaydı: Kahve, ucuz sigaralar, bir leğen zeytin, ekmek, sarımsak, pekmez, helva denilen tatlı ve güneşte kurutulmuş et dilimleri olan pastırma. Ayrıca, içine peynir doldurulmuş tulum, yük arabacılarının kullandığı yular kangalları, kibritler, tuz, şeker, elma, arpa –Bağdat Yolu’nda bir ağacın gölgesine sığınmış, her malı satan bir dükkâncıydı bu.

Yol kenarındaki bu dükkânı görünce alışveriş yapma isteğine kapıldım ve ağacın altına döndüm. Hediye etmek için zeytin ve sigara aldım, kahve istedim ve tuzlu beyaz peynir ile helva ve pekmezi tattım. Ben böyle oturur, yolun keyfini çıkarırken, güneyden aheste aheste bir atlı geldi. Dükkâna baktı, bir an duraksadı, sonra attan inerek atını ağaca bağladı ve ekmek, zeytin, bir fincan da kahve alarak yemeye başladı. Dükkâncıya, Dersim Kürt bölgesinde bir kasaba olan Divriği’den olduğunu, Amasya’ya gideceğini söyledi. Uzun ve zayıftı, Yahudiye benziyordu; bütün Kürtler gibi kurnaz bakışlıydı ve çaktırmadan etrafı tarassut ediyordu, çalımlı bir havası vardı. Büyük altıpatlarını ateşe hazır biçimde çok renkli ipek kuşağına sokmuştu. Bir taşra cakası içinde güzel atı ve güzel giysilerinin, kent için beğenilerek bakılacak bir bileşim oluşturduğundan emin görünüyordu. Bana aslında bir yabancıya kendini göstermek için bu dükkânda durdu gibi geldi. Bazı insanlar Kürtlerden hoşlandıklarını açıkça söylerler ve onlarda her türlü erdemi bulurlar –ben de bazen bunu yapabilmeyi isterim. Kürt soyundan herhangi bir grubu alın; aynı cinsten kuşlar gibi hepsi birbirine benzediğinden, tek tek yüzlerine baktığınızda başka bir soyda bulunmayan kurnazlık ve zalimlik izlenimini giderek daha çok duyarsınız. Bana hep böyle görünürler; bir Kürdün karşısındayken, güçlü bir didişme eğiliminde olmadığımı hiç mi hiç anımsamıyorum.

Sonunda yol Yeşilirmak Vadisi’nden ayrıldı, yer yer kaynıklar ve karaçalılarla beneklenmiş tepeler arasındaki alçak boğazı tırmandı. Her

ikisinin de göz yaprakları öylesine g z alıcıydı ki, yamaçlar uzaktan kırmızı gelincikler serpiştirilmiş gibi görünüyordu. Yaprakların kızarması don nedeniyle olamazdı; henüz hiç don olmamıştı; ülkenin bu kesiminde çok belirgin olan kuraklıktan, sıcağın ve havanın kuruluğundan kaynaklanıyor olmalı. Öğleden sonra, güneyde hafif eğimli, geniş ve verimli bir vadide yolculuk yaptım, güneyde arsız  alıllıklarla kaplı dağlar vardı. Burası, içinden akan çayın yanında tek tük kayın ağ alarıyla sürülerin bulunduğ  kırık bir vadiydi. Yol uzaklarda dolanıp kıvrılarak uzanırken zaman zaman yükselerek kendini gösteriyor; böylece görülebilen her kısmında üzerindeki trafiğın tozları yükseliyordu.

Gece konaklayacağım yer olan Yeni Pazar'a geldiğimde güneş dağların tepesindeydi. Buraya köy bile denemezdi; küçük kerpiç bir han ile içinde iki üç zaptiye bulunan bir karakoldan ibaretti. Bu yapayalnız binalar, sessiz ve güneş ışığı altındaki uzak bir vadide bulundukları düşüncesini akla getirtiyordu; sabahki Amasya bir rüya haline gelmişti, ulaşacağım kentler de sonsuzcasına uzakmışlar gibi görünüyordu. Geniş, bilinmeyen, boş bir bölgenin kenarına gelmiş gibiydim.

Handaki odama ulaşmak için üst katın uzun zamandır bitirilmeden bırakılmış d şemesiz kirlişlerine dikkatli basmak gerekliydi. Hancı da  ift i olduğundan altta keçiler ve öküzler için yerler vardı. Ancak oda temizdi, yere hasır seriliydi ve duvara çakılmış çiviler vardı; burada bir handa olunabileceğ  kadar rahattım.

Tuhaf ama, bu akşam kendimi şaşkınlık içinde buldum; çünkü kasvetli sessizlikte ve vadinin yalıtılmışlığında yönümü öyle bir yitirmiştim ki nerede olduğumu bulayım derken harita bile beni şaşırttı. Beni şaşırtan, güney görüşümü sınırlayan dağların yirmi beş kilometre ötesinde küçük Zile Kasabası'nın, Julius Caesar'ın "*veni, vidi, vici*" [geldim, gördüm, yendim] sözlerini söylemesine neden olan zaferin yeri olduğunu keşfetmemdi.¹ Caesar'ın harekâtlarının ne kadar geniş bir alana yayıldığını anlamak için Zile yeterince yakındaydı. Caesar'ın en kuzeydeki savaş alanlarını görmüş, bazılarında biraz zaman geçirmiştim. şimdi işte burada böyle bir

1 Zela Muharebesi, M  2 Ağustos 47'de Zela'da (bugünkü Tokat'ın Zile İlçesi) Roma Cumhuriyeti'nin komutanı Julius Caesar ile Pontus Kralı VI. Mitridates'in oğlu II. Farnekes arasında gerçekleşen muharebe –ed.n.

savaş alanı beklenmedik şekilde bir kez daha karşıma çıkıyordu. Sanırım burası onun savaş alanlarının en doğuda olanıydı. Onun savaş alanlarından özellikle birini anımsadım ve Yeni Pazar'daki handa bu akşam haritanın üzerine eğildiğimde o alanın Zile ile ilginç karşıtlığı ortaya çıktı.

Thames kıyısında, Brentford'un, bir yabancıнын kolayca bulamayacağı dumanlı, sağlıklı bir köşesinde bir zamanlar Caesar'ın başarılarının yazılı olduğu bir anıta bakmıştım. MÖ 54'te, bir kalenin yanından bu noktada Thames'i geçtiği ve karşı koyan İngiliz kabilelerini yendiği anlatılıyordu. Anıtın yanında konuştuğum bir kayıkçı, Caesar'ın figürünü neredeyse görüş alanım içine getirmişti. Ona göre, "bu çatlak Caesar" çok gerçekçi bir adamdı; kayıkçı, kaleyi Caesar'a karşı savunmak için kazıklı çite ait bazı antik meşe kazıklarını kendi gözleriyle görmüştü. Gerçekten de bir sabah, bir 20. yüzyıl amacı için dip tarama ya da hafriyat yapıldığında bu kazıklar açığa çıkmış, o da kendi elleriyle –böyle dedi– bunlardan birkaçının çekilmesine yardım etmişti. Söylediğini desteklemek için, kazıkları görebileceğim ve öykülerini okuyabileceğim yerel müzeye gitmemi önerdi.

Yeni Pazar'da Caesar o güne kadarkinden çok daha evrensel bir figür oldu. Britanya'dan Mısır'a, İspanya'nın en uzak köşesinden Küçük Asya'nın doğusuna kadar en ücra yerlerle ayrılmaz biçimde bağlanan adına rastlarsınız. Hepsi ne çok yolculuğu temsil eder: İlkel teknelerde yelken ve kürekle seyir; karada at sırtında, arabayla yolculuk. Onun ilk seferi olan Midilli Kuşatması ile ölümü arasındaki otuz altı yıllık askeri faaliyetleri sırasında yolculuk halinde geçirdiği zaman hiç de küçük olmamalıdır. Yolculuk yöntemlerinin zorluğu ve her ülkenin doğal özelliklerinin çok iyi incelenmesi gereği dikkate alındığında, hiç kimsenin bu kadar çok ülkeyle ilgili engin bilgiye Caesar kadar gereksinimi olmadığı her geçen gün daha iyi görülecektir.

Bir yük hayvanı ile yolculuk yapıyor olsaydım, Zile Dağları'nı öğleye kadar aşardım; ama bir araba için yol dolambaçlıydı ve oraya gidip gelmek üç günlük bir yolculuk demektir. Yani Zile'ye Yeni Pazar'dan daha fazla yaklaşamadım.

YENİ PAZAR'DAN BİR KERVAN YOLU, FRANSIZ HARİTACILARIN KAMPI,
ÖKÜZ ARABACILARI YASAYA KARŞI GELİYOR, TURHAL VE SİNEKLERİ,
BASİLEİOS VE AYDINLATICI GREGORİOS ANNESOI'DE, CELLATHAN,
OSMANLI İMPARATORLUK POSTASI, ÜNÜ KÖTÜ YOL, ÖNLEMLER,
YOLUN ADETLERİ, KUŞKULU ATLI, TOKAT'A GİRİŞ

Sabahleyin Yeni Pazar'dan hareket ettikten sonra neredeyse iki saat boyunca, tozlu da olsa hayal edilebilecek en güzel yolda seyahat ettim. Daha önce de benzer yollara rastlamıştım; ama hiç bu denli uzun sürmemişlerdi. Kervanların çiğnediği, sıra sıra yüzlerce yüklü devenin ezip geçtiği bir yoldu bu; hayvanların hepsi hiç sektirmeden tam tamına öncü hayvanın ayak izlerine bastıklarından, yoldan çıkan en küçük adım bile görülebiliyordu. Yolun genişliği altmış santimden azdı; ama yüzeyi toprak bir tenis kortu kadar düz ve sertti; her iki yanını kalın, el değmemiş yumuşak bir toz kaplamıştı. Toynak ve tekerleklerle bozuluncaya dek çamura, toza batmış bu dümdüz kervan yollarında her sabah giden gelen olur ve yol nadiren tenhadır; ama bugün konaklama yerlerinin konumlarından ötürü develerle arabaların arasında büyük bir açıklık olunca ben de aralarına girerek bozulmamış yolda ilerledim.

On iki on üç kilometre önümdeki vadi, sabah güneşinde mavi ve çekici tepe ve dağlarla çevrilmişti. Orta mesafeler geri plan gibi görünmese de neredeyse her gün, gideceğim yolu yamaçlarda kıvrılan ince bir beyaz kurdele gibi uzaktan görürüm. Ancak şimdi gözümü dikip baktığımda yoldan eser yoktu. Yol görünmeyen bir vadinin tabanını mı izleyecekti, yoksa tepelere mi tırmanacaktı? Bunların arasında bir yerde Çengel, yani öğlen varmam gereken bir köy vardı ve derin bir vadide olduğu belirtilmişti: yol kendi güzergâhını daha fazla gizleyemezdi. Bilinmedik bir yolda, dağlarla kaplı bir bölgede, böylesine bir belirsizlik ve beklenti gezgin için bir zevke dönüşür.

Yol tepelere doğru döndü, hafif bir yokuşla yükselebilmek için ana güzergâhından ne denli ayrıldığına aldırmadan yukarıya doğru sinsice süzölmeye başladı. Buralarda bir yerde, biraz ötedeki küçük bir tümsek üzerine kurulmuş birtakım beyaz askeri çadırlar görüldü. Yanlarına gidin-

ce, Bağdat Yolu için ölçüm yapan Fransız mühendislerin kampını buldum. Bazı ayrıcalıklar karşılığında –iç kesimlerde motorlu araç hizmetlerine ilişkin tekel kurma hakkı– bir Fransız şirketinin Sivas ile Karadeniz arasındaki yolu iyileştirmeyi üstlendiğinden Samsun’da söz edilmişti. Umut verici bir projeydi ama beklenmedik zorluklarla karşılaşmaları olasıydı. Türk yetkililerin iyileştirilmiş yollarla sorunları olmuştı; onların başarmadığı yerde yabancı bir şirket de başarısız olabilirdi. Sorun kağınlardan çıkmıştı. Bunlar bu ülkenin araçlarıdır; buna bağlı yerleşmiş çıkarların sadece nüfuzlarıyla değil, silah zoruyla da güçlü olduğu söylenebilir.

Kağınlara sağlam ahşap tekerleklerinin üzerinde bir ton ya da daha fazla yük taşıyabilir; [tekerlekler] yarım daire biçimli iki dilimden oluşur; bunlar göbekte on beş santim, dış kenarda dört santim kalınlığındadır ve bu kalınlıkta demir bir kasnakla çevrilidir. Bu kağınların örneğin Bağdat Yolu’nda bir hafta gidip gelmeleri her türlü makadam yolda¹ şerit şerit çukurlar açar. Yolun genellikle yuvarlatılmış iri taşlarla döşenmesinin nedeni budur. Sık yerleştirilmiş ekmek somunları gibi yuvarlatılmış iri kırma taşlı bir yüzey, yolu bozan bu tekerleklerle dayanabilecek tek kaplamadır. Makadam yollar yapılırca, bu yollar tekerlekleri geniş olmayan kağınlara yasaklanmıştır. Değişiklik yeni tekerlekler gerektirdi ve gerçekten ülkedeki herkesi etkiledi. Bunu, haklarının ihlali, yabancıların nefret edilecek bir yeniliği olarak kabul ettiler; bu görüşten hareketle, direnebileceklerine güvenerek yasaya meydan okudular. Yasayı uygulamak yalnızca başkaldırıları bastırma sorunu değil, ateşli silahlara sahip ve bunları kullanmaya alışık, öfkeli ve inatçı büyük kitlelerle savaşıyordu. Zorlama, zaptiyelerle jandarmanın gücünün ötesindeydi; geleneksel aracın kağın olduğu her yerde yeni yasa sürüncemede kaldı ve makadam yollar tahrip oldu.

Çengel’de bu yolda yaya gitmenin birkaç sakıncasını keşfettim. Yürüyerek yolculuk eden biri olarak büyük kentler arasındaki araba konaklarına ulaşamıyor, bu yüzden de iyi hanları kaçıırıyordum. Çengel’e, yanından akan temiz bir çay akan yoldan, kayaların ve ağaçlıklı tepelerin arasından geçerek gittim; vadinin aşağısında, güzel bir yerde yan yana iki mükemmel han

1 “Makadam,” yolların kaplanması için kullanılan, genellikle 4-7 cm arasında parçalara bölünmüş taştır (mıcır). Mıcır döşenip silindirik geçirilerek yapılan yola da “makadam yol” denir. 1800’lü yıllarda John Loudon McAdam tarafından bulunmuştur –çn.

vardı. Burası Amasya'ya gelip giden araba yolcularının durakladıkları yerdı. Benim için ise değildi; henüz öğle vaktiydi ve pek fazla yol almamıştım. Benim konaklama yerlerimin yayalarınki –eşekçilerin, yük hayvanı güdenlerin, kağı sürücülerinin vb– olması gerektiğini anladım; onların kaldıkları hanlarda kalmalıydım. Günde ortalama altmış kilometre giden hızlı bir araba, yolu uygun hanların bulunduğu birtakım konaklara böler; günde ortalama kırk kilometre ya da daha fazla yol giden yayalar ise, yolu başka tür hanların olduğu farklı konaklara bölerler. Dolayısıyla benim köylülerle yol almam gerekiyordu; bunun, bazı ilgi çekici şeylere tanık olma olasılığına karşın sakıncaları da vardı. Ancak yiyecek konusunda bağımlı değildim, yalnızca bir odaya ve suya gereksinimim vardı; gerisi için Türk köylülerinin nadiren eksik olan nezaketine ve iyi niyetine güvenmek zorundaydım.

Çengel'den sonra yol, tamamen düz, her yeri sürülmüş, güzel, dolambaçlı bir vadiyi izledi. Sürülmüş arazilerin arasında, orada burada tek başına bir ağaç duruyordu. Her iki yandaki tepeler, yer yer ormanlar dışında dik ve çıplaktı; doruklara doğru ayrık yarlarla parçalanmışlardı. Güneş ışığında ve açık havada bu yüksek kayalar çok güzel kahverengiler, griler ve pembelerle sırlanmışlardı ve yükseklerde o denli farklı duruyorlardı ki, ortamın etkisiyle uzaklık değişiyor gibi görünüyordu.

Bu kayalıklara bakarak bunların en fazla çeyrek kilometre uzakta olduğunu söyleyebilirdim. Bununla birlikte, uzaktaki ağaçları, uzun dik yamaçları, aşağıdaki düzlükte sürülmüş kuşağı dikkate aldığımnda, en az iki buçuk kilometrenin beni büyüleyici kayalıklardan ayırdığını fark ettim.

Vadinin daralmaya başladığı yerde Türk tarımının ilginç bir sahnesiyle karşılaştım. Yolun yanındaki bir tarlada bir adamla karısı, iki küçük öküzün yandan çektiği genç bir çam gövdesiyle tapan çekiyorlardı.² Kesekler güneşte kurumuş, sertleşmişti ve kolay işlenemediğinden kadının görevi adamın yanında, tapanın üzerinde durup ona ağırlığını vermektı. Tarlalarda çalışan kadınlar bildik bir görüntüydü; ama bu kadın olağanüstüydü. Beyaz üstüne sıрма ve kırmızı, mavi ve pembe ipek işlemeyle parlayan pelerin gibi bir şey giymişti. Kadının arkasındaki ışıltılı renk ve desen o denli göz alıcıydı ki, mihrap örtüsüne özgü gibi görünüyordu. Genellikle kayıtsız kalan ve

2 Yeni ekilen tarlanın, tohumları kapatmak için düzeltilmesi –çn.

duygularını belli etmeyen Ahmet bile, tozlu tarladaki bu gösteriye hayretle baktı ve kadının neden böyle giyindiğine ilişkin bir açıklama bulamadı.

Fark edilmeyeceğini düşünerek, çiftin hemen bir fotoğrafını çekmek için davrandım. Ancak adam görünüşe göre ne yapacağımı bir parça kestirdiğinden hareketlerimi gözledi, kuşkuları arttıkça karısının önüne geçti ve bana kızgınlıkla yapmamamı söyledi. Bu protestonun yetersiz olduğunu düşünerek, bir parça kesek aldı ve atmaya yeltendi. Bunun üzerine geri döndüm ve yeniden tapan çekmeye başladıklarında, arkaları dönükken çiftin bir fotoğrafını çekmeyi başardım.

Yolun yaya konaklarını izleyince bu akşamki durağım, kötü bir şöreti olan Turhal olacaktı.

İstanbul'da, Merzifon'da ve Amasya'da, değişik biçimlerde "Turhal'da durma," öğüdü verilmişti. Turhal'dan geçen herkes Samsun ile Sivas arasındaki yol boyunca, burasının en hafif deyişle, en kepaze kasaba olduğunu kabul ediyordu. Bazen kirli bir yer ve bağnaz insanlar açıklaması yapılıyordu.

Bir süre basit koşullarda yaşamaya karar vermiş biri olarak Turhal'a bir gece dahi dayanamamamın tuhaf olacağını düşündüm. Yerlilerin uyuduğu bir yerde benim de uyuyabileceğime inanıyordum. Sonunda başka bir yerde değil de, Turhal'da gecelemeyle adeta kendime bir onur sorunu yaptım.

Turhal, tepelerle ve dağlarla çevrelenmiş, ortasında adalar gibi duran birkaç büyük ayırık kayalığın bulunduğu küçük yeşil bir ovada kuruldu. Girdiğim yolun her iki yanında da su vardı, suyun ötesinde de kahverengi kırsalla canlı bir zıtlık oluşturan zengin yeşil çayırlar bulunuyordu. Kasabanın yanında, evlerin üstünden yükselen bir kayada resimsi bir kale vardı. Turhal'a garip bir biçimde kara çalındığını düşündüm.

Ancak uzaktan edindiğim olumlu izlenim ana yola girer girmez yok oldu. Daha önce kirli Türk kasabalarında –örneğin tifo salgını bulunan Vezirköprü ile Sinop'ta– bulunmuştum; ama hiçbirini bunun kadar kötü değildi. Ayağımı ıslatmamak için bazen kenardan, sinekli küçük dükkânlarla, arabanın çalkaladığı otuz santim derinliğinde pis kokulu bulanık su birikintilerinin arasından geçmek gerekiyordu. Berbat kahvelerde oturan insanlar da kasaba denli iç karartıcı ve iticiydi. Başka insanlardan çok daha perişan, kirli ve uyusuklardı, sanki her hafta sıtma ateşine tutuluyormuş

gibi görünüyordular. Öyle büyük bir sinek sürüsü içinde oturuyorlardı ki, görmeden kimse anlayamaz. Bu sinekleri hiç umursamıyorlardı.

Turhal'da gecelemeyle ilişkin niyetim ciddi biçimde sarsılmadan ancak iki yüz metre gidebilmişim. Ama önce hanın neye benzediğine bakacaktım. Han da kasaba denli kötüyse, kaleye gitmeyi ve geceyi idareten orada geçirmeyi tasarladım. Turhal'ı neden böyle ağız birliğiyle mahkûm ettiklerini anlamıştım. Ben de daha şimdiden Turhal'ın aleyhinde konuşanlar arasında yer almaya niyetlenmişim.

Sonunda arabaya bindim; kasabadaki tek hana giderken Ahmet'e ben içeriyi kolaçan ederken dışarıda beklemesini söyledim. Han dükkânlardan da pisti. Mısır'daki dördüncü belada³ olduğu kadar çok sinek vardı ve vızıltıları hiç değişmeden ortalığı kaplıyordu. Yalnız alışılmış büyük ve küçük ev sinekleri değil, Anadolu'da her zaman hayvanlarla birlikte gördüğünüz iğrenç, yassı, hızla uçan sinekler de vardı. Bazen insanın boynuna konar, öylesine dümdüz yatar, sıkı sıkı ve inatla yapışır ki, kovsan da gitmezler, kazıyıp atmanız gerekir; o zaman bile hızla geri dönmeye çalışırlar. Bu aşamada kasabada geceleme düşüncesinden tamamen vazgeçtim; kale de artık ilgimi çekmiyordu. Ahmet, bir saat uzakta bir han bildiğini söyledi. Başka bir han düşüncesi bana umut verdi. Turhal'dan bir saat uzaklıkta olması daha da iyiydi.

Yine de Turhal'da bir gün geçirmek isterdim. Şimdi çevredeki arazilerle birlikte terkedilmiş olsa da, kasaba ile bu bölge her zaman böyle değildi. Bizans döneminde burası, biri Bizans imparatorlarına ait, zengin ve bütünüyle işlenen büyük tarım arazilerinin bulunduğu bir yerdi. O döneme ilişkin yazıtlar hâlâ bol bol bulunuyor. Eski Turhal, Ibora'ydı;⁴ yakınında da Basileios ile kardeşi Aydınlatıcı Gregorios'un⁵ doğduğu Annesoi malikânesi vardı. Kasabadan yürüyerek bir saatten daha az uzaklıkta, Basileios'un bir süre keşiş olarak yaşadığı, derelerin gürüldediği ve büyük uçurumların yer aldığı ıssız bir vadi vardır. Belki onun inzivaya çekildiği yerde çocukluk

3 "On Bela" ya da "Mısır Belaları," Tevrat'ta, Çıkış (Exodus) kitabının 7.-12. konularını anlatan, köle olan İsrailoğullarının serbest bırakılması için Yehova tarafından Mısır firavununa gönderilen "on bela"nın dördüncüsü, insanlara ve hayvanlara zarar verme yetisi olan sineklerdir -çn.

4 Bugün Erbaa ilçesinde İverönü -çn.

5 Yazar Aziz Basileios'un kardeşi olan Nyssalı Aziz Gregorios (d. y. 335) ile Yunanca adı Gregorios olan Ermenilerin koruyucu azizi Surp Krikor Lusavoriç (Aydınlatıcı, d. 240) karıştırmış -ed.n.

anılarının izleri bulunabilir. Annesoi'de bu karanlık koyakta gezinmiş olmalıdır; herhalde çekici bulmuş ki bir çocuk gibi fırsat bulduğunda oraya kaçmış. İnzivaya çekilmeye karar vermesi onu buraya çekmiş olmalıdır. En azından insan böyle düşünmek istiyor. Kendisi istemese de Gregorios Ibora piskoposu oldu. Önce piskoposluğu reddettiği, sonra Amasya piskoposunun ısrarlı telkini üzerine kabul ettiği söylenir.

Bu ova Anadolu'da olağandışı görüntüye sahip ovalardan, iyi işlendiği günlerde çok daha güzeldi herhalde. Turhal'dan ayrılırken onun kendine özgü çekiciliklerini de yakaladım. Yol Yeşilırmak kıyısı boyunca devam etti; suyun yanında, ağaçların gölgesinde beyaz duvarlı bir tekke vardı; ağaçlar yapının üstünde ve aşağısında ırmağı çevreliyordu; tekke ile ağaçlar ayna gibi suyun yüzüne yansıyor. Yansıma, benzeriyle özgünü arasında hangisinin gerçek olduğunu seçemeyecek kadar mükemmeldi. Irmağın her iki kıyısında yükselen arazide, yumuşak dalgalarla tepelere ulaşan ısıltılı yeşil çayırlar vardı ve tepelerin, dağların, ırmağın ve yeşil ovanın üzerine akşam ışığı insanın görebileceği en enfes biçimde yayılıyordu. Anadolu'da daha önce hiç duymadığım bir yumuşaklık ve huzurun görüntüsüydü bu ve Anadolu'ya özgü değilmiş gibi görünüyordu. Bu güzel topraklara hiç çökmeyen yumuşak yarı saydam ışıktaki İngiliz kırsalının hüznü derin huzuru vardı. İnsan bu manzaraya bakıp ne kadar olağanüstü olduğunu görünce, hayatlarının büyük bölümünü başka yerlerde geçirenlerin burada mülk edinmek ve yaşamak isteyeceklerini düşünüyor. İmparatorları ve başka insanları kadim Ibora'ya getiren şey, bölgenin Asya'ya ait olmayan yumuşak dinginliği ve yeşilliği.

Ahmet'in bir saat uzaklıkta bir han bulunduğunu anımsamasının hata olduğu ortaya çıktı. Tekkenin biraz ilerisinde yolda rastladığımız adam, bize üç saat uzaktaki Cellathan'dan daha yakında başka bir han bulunmadığını söyledi. Birazdan parlak bir ay ışığının da olacağı bu harika akşamda yakınlarda bir han bulunması hoş bir beklenti olacaktı. Dağlarla çevrelenmiş geniş dalgalar halindeki arazi gün batımında mora kesmişti. Böyle bir rengi aslında uzaktan algılayamaz insan; ama bu, şaşırtacak denli canlı, yalnızca birkaç yüz metre uzaktaki yamaçlarda ve kayalıklarda görülecek denli güçlüydü. Onun aşağısında, yolun yakınındaki göçebe Yörüklerin siyah çadırları koyu mor olmuştu. Gün batımında, onlar olmasa bomboş

kalacak ovada alevleri oynayan ateşleri ve hareket eden insanlarıyla bu belli belirsiz çadırlar Bizans uygarlığını çökerten Asyalı işgalcileri çok iyi temsil ediyord gibiydi.

Ana yoldan üç kilometre uzaktaki Çerkez köyü Cellathan'a giderken parlak bir ay yolumuzu aydınlattı. Han kalabalıktı ve kaba harmaniyelere sarınmış adamlar açıkta uyumak için kağnılarının altına yerleşmişlerdi bile. Kuşağında kamasıyla uzun, ince bir adam olan Çerkez hancı beni ikircikli karşıladı. Sıkıntısı –benim isteyeceğimi sandığı türden boş bir odasının olmasından kaynaklanıyor gibi görünüyordu. Kuşaklı harmanisi, kaması ve darmadağınık saçlarıyla, o belli belirsiz ışıktaki vahşi bir figür çiziyor, konuşma biçimi görünüşüyle uyuyuyordu. Onu lambanın ışığında gördüğümde konuşmasındaki tuhaflığın nedeni açıklanmış oldu ama görünüşü daha da vahşileşti. Ağzı, ön dişlerini döken bir darbeye yaralanmış, dudaklarının yerinde kapanmayan bir boşluk, seslerin çıktığı daima açık bir delik oluşmuştu. Biraz gecikmeden ve gönülsüzlük gösterisinden sonra nihayet benim için bir oda bulundu. Oda çatıdaydı; çam dallarından örülmüş bir tavanı vardı ve penceresi dış duvarına açılmış bir oyuktan ibaretti. Güvercinler odayı güvercinlik olarak kullanmışlardı; onları çıkarmakta zorlandım; sabahleyin pencerenin önünde tıraş olurken, kovduğum kuşlardan biri içeri girip başıma çarptı. Hangisi, insan mı yoksa kuş mu daha çok korktu diye merak ettim.

Ertesi sabah sekizde Cellathan'dan ayrıldığımda hava o denli sıcaktı ki, kasımdan çok ağustosta gibiydik. Tokat'a giden geniş ve ağaçsız Yeşilirmak Vadisi'ne ulaştığımda, zaten kavrulmuş ve sımsıcak olan bölgede gerçek bir yaz sıcaklığı vardı. Vadide birbirinden bir kilometre bile uzak olmayan, biri ötekinin hemen hemen otuz metre yukarısında iki paralel yol vardır; ama bütün farkı bu küçük mesafenin yarattığı söylenir. Yukarıdakine Yaz Yolu diyor ve yazın alt yoldan geçmeyi olanaksızlaştıran sinek ve böceklerden kaçmak için kullanıldığını söylüyorlar. Birbirine bu denli yakın yolların bu açıdan bu kadar farklı olacağı düşüncesine dudak bükerek alt yoldan gittim. Çok geçmeden keşke yerlilerin alışkanlıklarına uymuş olsaydım diye düşündüm. Burada çok fazla eşekarısı, yaban arısı, kene, çekirge, kınkanatlı ve her türlü sinek vardı; görünüşe göre ırmaktan uzaklaşmıyorlardı ve yukarı yol onların bulundukları yere uzak kalıyordu.

Vadinin kuzey tarafında yol sık sık kuru akarsu yataklarından geçiyor ve ani taşkınların bütün izleri görülüyordu. Bu kuru yatakların geldikleri tepelerde hiç köy, ağaç ya da çalı bulunmuyor ve pek az otlak görünüyordu. Ancak vadinin güneyi yani ısırmıcı güneşli tarafı değil de, aşağıya doğru uzanan yanı, yer yer ağaçlık ve çalılıktı. Bu tarafta birkaç köyün bulunduğu bir otlak da vardı.

Cellathan ile Tokat arasındaki yolun neredeyse ortasında ırmağı geçen eski bir taş köprüünün kalıntıları vardı. Oraya ulaştığımda, güneydeki yamaçtan yukarı uzanan ve doruğu küçük bir dağ geçidinden ya da çukurdan geçen belli belirsiz düz bir şerit göründü. Bu bir Roma yolu değilse bile ona çok benziyordu. Kuzey doğrultusu da onu zengin Çürüksu Vadisi'ne, Roma yapıtlarının çokça bulunduğu bir bölgeye götürüyordu. Antik kalıntılarla dolu ama tamamen kayıtsız kalınan bu topraklardaki bir Roma yolu, mevcut yol kadar iyi olsa bile hiç dikkat çekmiyor.

Nedenini söylemek kolay olmasa da, Anadolu yollarından Osmanlı postasının geçmesi her zaman ilgi çeker. Herkes onun gelişini gözler, geçmesini izler, gittiği zaman arkasından bakar; ben de postanın geçişini belki de yerlilerden daha ilginç buldum. Sanırım bunun nedeni, genel kuralın “yavaş” olduğu bir ülkede olağandışı bir acelecilik gösterisi ile ilintisi vardır.

Onun için şimdi önümüzde, çok uzakta bir toz bulutu belirince, Ahmet kamçısı ile işaret etti ve olağandışı bir şevkle “Posta” diye haykırdı. Bulut, içinde ne olduğu hâlâ görülemeyecek kadar yoğun ve çok uzakta olmasına karşın büyüdü büyüdü. Ancak sonunda belirsiz bir biçimde atlar, sonra bir değneğin üstünde cesurca dalgalanan hilalli bir bayrak, ardından sürücü, onun arkasında da lacivertler içinde aşağı yukarı sallanan bulanık insan figürleri fark edildi. Kafile, ülkedeki kötü zeminli yollardan bezen yolcuların, iyi havalarda yoldan saparak belki de elli metre kadar ötede paralel bir yol oluşturduğu o garip kavislerden birinde ilerliyordu. Görünüşü buram buram otorite kokan Osmanlı postası bir toz bulutu içinde önümüzden geçiyordu. Eşkin iki iyi atın çektiği, yaysız, boyasız, sarsıla sarsıla giden atlı arabanın arkasında lacivertler içinde, sırtlarında tüfek, iki zaptiye vardı. Takırtılar, şakırtılar duyuluyor, hızla hareket ediliyor, hilal dalgalanıyor, güneş silahların üzerinde parlıyordu; usta binicilerin zarafetiyle at süren zaptiyeler rahat,

arabacıyla arabada bağdaş kurmuş bir başka subay ise garip biçimde kayıtsız görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sivas'tan kıyıya giden posta teşkilatından kısacık izlenimler işte bunlardı. Sık sık atları ve askerleri değiştirerek ve hava koşulları iyi olduğunda, yirmi dört saatte yüz elli ya da iki yüz kilometre kat ederek bu şekilde gece ve gündüz giderler.

Geçen yıllar içinde Cellathan ile Tokat arasındaki vadide yol birçok soyguna sahne olmuş, soygunlar şimdi bile tamamen kesilmemiş.

Bu yol, Kürdistan ve Lazistan gibi yasa tanımayan bölgelere yeterince yakındı ve Tokat ile Sivas'ın varlıklı tüccarları tarafından kullanıldıklarından soygun için gereken bu iki koşul her zaman mevcuttu. Bu yolda soyulan insanları biliyordum, anlattıklarını da dinlemiştim. Eşkîyalar tek sıra halinde ve genellikle arkadan gelip yandan geçecekmiş gibi yaklaşıyorlardı; sonra altıpatlarılarıyla sürücü ile arabadakileri hallediyorlardı. Böyle basit bir yöntemin bende işe yaramayacağını düşünüyordum. Türkiye'de yollarda soygun genellikle kurbanların dikkatsizliği kadar eşkıyaların pervasızlığından da kaynaklanıyor. Meydanı onlara boş bırakmazsanız, bunun hiç de iyi bir fikir olmadığını düşünebilir ve daha az hazırlıklı olanları soymak üzere size selam verip geçip giderler. Yerlilerin ıssız yollarda uzaktan geçmeyi alışkanlık edindiklerini keşfettim. Bana doğru gelen birkaç kişi, henüz uzaktayken yavaş yavaş sağa sola yönelecek ve yol imkân veriyorsa arada sekiz on metre mesafe bırakacaklardı. Hava karardıktan sonra ya da kuşkuyla bir durumda içlerinden biri açıktan geçmeleri için diğerlerine seslenecekti. Yollardaki âdetlerin böyle olduğu bilinince, gerekli olduğu düşünülen basit önlemleri almak zor değildi. Hiç kimsenin bana çok yaklaşmasına izin vermedim; bütün atlılara kuşkuyla izlenmeleri gereken insanlar diye baktım, özellikle de arkamdan gelen atlılara karşı dikkatli oldum ve genellikle yüzüm onlara dönük olarak yol kenarında geçmelerini bekledim. Elbette bu önlemlerin uzun vadede bana ne denli yararı olacağı varsayımlar dışında bilinmez; ama üzerinde bulunduğum bu yolda işime çok yaradığını hep düşüneceğim. Arkama bakınca, peş peşe iki Çerkez atının geldiğini gördüm; aralarındaki uzaklık yaklaşık benimle araba arasındaki uzaklık –yüz metre– kadardı. Ortalıkta başka kimse yoktu. Durum ciddi –sık sık duyduğum şey– gibi görünüyordu. Elim ceket cebindeki Browning'in üzerinde, yol kenarından geçip gitmeleri-

ni izledim; ikisi de onlardan kuşkulandığımı bilerek bana kaçamak bakışlar attılar. Ertesi gün Tokat'ta bu ikisini birlikte gördüm.

Tozlu yol, birkaç kilometre ötede Tokat'ın duvarlarla çevrilmiş meyve bahçelerinin arasına girdi. Genellikle tek odalı, yerden iki, iki buçuk metre yüksek, geniş bir sundurmaya açılan yayla evleri bahçelere serpiştirilmişti. Bu evlerde ev sahipleri ile aileleri sadece meyveler toplanırken, hatta yaz boyunca otururlardı; hava hâlâ çok sıcak olduğundan birçoğu bugünlerde de doluydu ve çitlerde uçuşan beyaz giyecekler, canlı renkleriyle çizgili atkılar asılıydı. Erkekler ağaçları balta ve testere ile buduyor, çocuklar oynuyor, kadınlar dışarıda ev işleri ile uğraşıyorlardı. Gülüyorlar, gevezelik ediyorlardı, budama sırasında düşen dalların sesleri işitiliyordu. Tokat'ın büyük çoğunluğu Ermenidir; bu meyve bahçelerindekilerin çoğu da bu çalışkan ama mutsuz insanlardır. Kendi kadim vatanlarında acıya katlanarak yaşıyorlar ve dendiğine göre zaman zaman "idari lüzum" gereği katlediliyorlar. Yine de, katliamlar arasında, burada olduğu gibi her günkü tehlikeyi görünüşte görmezden geldiklerini ya da kayıtsız kaldıklarını seziyorsunuz. Bir yanardağın eteğinde yaşayıp da, her patlamadan sonra, verimli rahat yıllar geçirmek umuduyla eski tarlalarına ve yamaçtaki köylerine aceleyle dönenleri anımsatıyorlar.

Yanında bostan dolabı olan çok kemerli, güzel görünümlü eski taş köprüyü geçtikten hemen sonra Tokat'a girdim ve sıcak bir günde yaptığım yolculuğu sonlandıracak hoş bir kentle karşılaştım. Saat dörttü ve sokağın gölgeli tarafındaki dükkânda termometre neredeyse 26 dereceyi gösteriyordu.

TOKAT, HANÇER TAŞIYAN İNSANLAR, GÜZEL BİR HAN, ERMENİ ASKERLER, YOĞURDA DAİR, AHMET, AŞÇI YAMAĞI, BİR RUM ZİYARETÇİ, TOKAT KALESİ, OSMAN PAŞA, HENRY MARTYN'İN ÖLÜMÜ, AHMET İLE NÖBETÇİ, BİR TÜRK EVİNE TECAVÜZ, TOKAT'TAKİ TİCARİ HANLAR, BİR ERMENİ PAPAZ, YOLUMUN ÜSTÜNDEKİ ERMENİ KATLIAMI SÖYLENTİLERİ

Tokat, büyüğünün genişliği bir buçuk kilometreden daha fazla olmayan iki derin vadinin birleştiği yerde. Vadilerden biri yapılar arasında, iki yüz, üç yüz metre yükseklikteki sarp bir kayada son buluyor. Kayanın üzerinde çok güzel bir kale var. Tokat'ın nüfusu, Amasya'nın yaklaşık yarısı kadar.

Tokat'a ilişkin hepsi hoş, hepsi renkli ve garip biçimde canlı anılarımı hiç unutmuyorum. Aklımda, güneşli, bulutsuz gökyüzü, kırmızı çatıları, yeşilliği, sarp tepeler arasından kıvrılarak akan nehri ile canlı, temiz, küçük bir kasaba olarak kaldı. Doğusunda ve kuzeydoğusunda asi yöreler bulunduğundan sokakta kılıç ya da hançerle dolaşan çok insan vardı. Silahlarından ve onları kuşanma biçiminden bir adamın kendini beğenmişliğini kolayca değerlendirir, üstelik konumunu ve kişiliğini de irdelersiniz. Tokat sokaklarında bir saatlik bir yürüyüş bu tür gözlemlere olanak verir.

Ancak Tokat izlenimlerimi en çok kaldığım han renklendirdi. Yalnız rahatlık açısından değil, seçkin havasıyla da şimdiye değin rastladığım en iyi handı. Tokat'taki birçok han arasında rakipsiz olarak en başta yer alıyordu; yine de otel olmaya kalkışmamıştı ve yalnızca konaklama, su ve ocak sağlıyordu. Konaklamadan yararlanmak isteyenler kendi şilte ve örtülerini getiriyorlar, kendi yemeklerini hazırlıyorlardı; ama bu koşullara karşın, yerel ölçülerde rahatlık ve temizlik arayanlar için bir yerdi. Tokat her zaman büyük bir ticari ve resmi ilgi odağı olmuş. Varlıklı pek çok kişi iş için bir süre kalmak üzere buraya gelirler. Bu ziyaretçiler kuşaktan kuşağa hana bugünkü özelliklerini kazandırmıştır. Bütün ülkelerdeki güzel hanların aynen yapıldığı ve günlük yaşamlarının gösterildiği bir sergide –eğer böyle keyif verici bir sergi yapılabilirse– Tokat'ta kaldığım han sonuncu olmaya-
cak, en güzel ve çekici görüntüye sahip olanlar arasında yer alacaktır.

Tam bir eski han olarak gösterişli bir dış görünüşü yoktu. Kireç badanalı taş bir yapıydı, yerlere de aynı taştan döşenmişti. Ben girerken bir uşak ortalığı serinletmek için dışarıdaki taşları ıslatıyor, süzgeciyle özenli desenler yaparak eğleniyordu. Büyük bir han olduğundan, revaklarla odaları, henüz arabaların doldurmadığı geniş, güneşli avlunun üç yanını sarıyordu. Her odanın kapısında bir numara yazılıydı ve sayılar bir çiçek halkası boyanarak çerçevelenmişti. Odam temizdi, tozları alınmıştı. Yerdeki halı Avrupa'da iyi para ederdi ve duvardaki kumaş baskılar yerel sanatın mükemmel örnekleriydi. Mavi çini soba ve altın yaldız çerçeveli ayna insanı şaşırtan diğer lüks eşyalardı.

Hana geldikten birkaç dakika sonra, revakta oturmuş, çay içerek susuzluğumu gideriyor ve yeni gelenlere bakıyordum. Aralarında silahlı uşakları ile sivil atlılar, emir erlerinin eşlik ettiği hakiler içindeki birkaç subay göze çarpıyordu. Ancak yolcuların çoğu toz içindeki arabalarla gelmişlerdi: Osmanlı uyrukluğunu işaret eden kırmızı fes dışında Avrupalı tarzında siyahlar giyinmiş adamlar ve giysileri pek de Avrupalı olmayan Ermeni kadınlar. Az sonra, konaklamak için hakiler içindeki bir bölük asker geldi. İlk bakışta kuşku uyandırıyorlardı ama daha yakından bakınca güven veriyorlardı. Temiz ve tıraşlıydılar, üniformalarının nasıl giyileceğini, dolaklarının nasıl dolanacağını biliyorlardı. Yüzlerine, duruşlarına ve görünüşlerine bakarak mükemmel askerler denebilirdi. Yeni üniformaları, göz alıcı başlıkları ve kalkık burunlu kahverengi çarıklarıyla insanın bakmak isteyeceği gösterişli ve kuvvetli bir bölük askardı. Birden şaşkınlıkla bunların Ermeni olduklarını fark ettim. Hangi düşmanla savaşmanın onları memnun edeceği belli değildi –ırklarının amansız bir uzlaşmazlık içinde olduğu Osmanlı Devleti için cansiperane savaşacakları düşünülemezdi; bununla birlikte, farklı zamanlarda, hatta yakınlarda, Ermeni askerler Türk İmparatorluğu için de savaşmışlardı. Ancak bu askerler memnun görünüyordu, moralleri de çok iyiydi; ama onları inceleyince memnuniyetlerinin o andan kaynaklandığını düşündüm. Yatacak iyi bir yere denk gelmiş olmaktan ötürü kendi kendileriyle ve başkalarıyla benim gibi barışıklılar ve günlük olarak yaşayabiliyorlardı.

Revakta otururken, karşımdaki alçak çatının üstünden, karanlık kayalığın önünde net olarak göze çarpan uzun beyaz bir minareyle, sarp ka-

yalıkta yükselen kaleyi görebiliyordum. Arada kırmızı çatılara tırmanmış asmlar göze ilişıyordu. Güvercinler hanın avlusunda, erkekler, arabalar ve atlar arasında kanat çırpıyorlardı. Kasaba, bu sıcak rüzgârsız öğleden sonrasında, mavi gökyüzünün altındaki tepelerin arasında uykudaymış gibi görünüyordu. Burada yaşamın çok hoş olması gerektiğini düşündüm.

Ben bu izlenimleri edinirken, hancı yemeği sormak amacıyla geldi. Dediğine göre, Tokat'taki aşevleri ünlüymüş, yemekleri de en iyisindenmiş; istediğimi getirtmek için birini gönderebilirmiş. Bildiği bir aşevinde kuzu çevirme varmış. Bir başkasında balık olabilmirmiş. Yoğurt var mı diye sordum. Bu memleket âşığı derhal evet diye yanıtladı ve Tokat'ın yoğurdunun Silivri yoğurdundan daha iyi olduğunu ekledi. İstanbul'da en çok itibar edilen yoğurt Çatalca'ya yakın Marmara kıyısındaki Silivri'de yapıldığı için bu çok büyük bir iddiaydı.

Böylece, siparişim üzerine bana yoğurt getirdiler. Miktarla ilişkin bir şey söylemediğimden ve iştahımın geleneksel İngiliz cüzdanıyla orantılı olması gerektiğini zannettiklerinden, bana kalaylı bir bakır kapta dört litre kadar yoğurt getirildi. İstedğim kadarını aldım, kalanı, minnettarlığından daha büyük bir armağanı hak eden Ahmet'e verdim. Az sonra onu bir arkadaşıyla kabın önünde bağdaş kurmuş, yanlarında birkaç somun ekmek ve sırtlarından bile belli olan sevinçli halleriyle büyük tahta kaşıklarla yoğurdu kaşıklarken gördüm.

Sırası gelmişken, Türk yoğurdu, herkesin sevdiği ulusal bir yiyecek olduğundan hakkında birkaç kelime edilmesini hak ediyor. Yoğurt tek ulusal yiyecektir –hayır iki tanedir çünkü bence ötekisi keşkektir; ama bunun bir Avrupalının yetersiz beğenisinden kaynaklandığı düşünüleceğinden şimdilik keşkekten söz etmeyeceğim. Bir Anadolu köylüsü büyük bir taze yoğurt kabının ve yarım somun ekmeğin başına oturunca gönül hoşluğu ile keyiflenir. Haz duyması için haklı bir nedeni vardır; çünkü varlıklı olsaydı da daha lezzetli bir şeyi, daha besleyici bir yiyeceği isteyemezdi. Bu yoğurt İngiltere'de yoğurt diye satılan mide bulandırıcı asitle kesinlikle karıştırılmamalıdır.

Anadolu yoğurdunun koyun, manda, keçi, inek sütünden yapılan birkaç çeşidi vardır; en besleyici olan birincisi, en bol ve belki de en çok tercih edilen de ikincisidir. Yoğurt yapmak ve satmak Türk kentlerinde başlı

başına bir iştir; ama kırsal bölgelerde her köylü kadında o beceri vardır. Bir yoğurtçunun küçük dükkânında bütün süreci izleyebilirsiniz. Sütü dikkatlice ısıtmasını, yavaş yavaş kaynatmasını, sonra talebe göre değişik büyüklükteki kaplara boşaltmasını görebilirsiniz. Arkadan en önemli işlem gelir. Süt soğurken en uygun ısının bulunması gerekmektedir. Termometre olarak serçe parmağını kullanır ve ürününün görünüşünü gözetmesi gerektiğinden kaymağı dikkatle iterek serçe parmağını her kabın kenarına batırır. Uygun ısyı bulunca eski yoğurttan bir kaşık alır, yine kaymağı bozmamaya dikkat ederek kenardan içine koyar, ustaca bir iki karıştırır. Bitirirken, nazar değmesin diye ortasına birkaç siyah tohum atar. Kaplar soğuyunca yoğurt yemeğe hazırdır; sulu olmayan, süt kesiğinden daha koyu, on iki saat boyunca hemen hemen hiç asitsiz kalan bir madde. Göçebe kökenli bir yiyecektir bu. İnsanın yıl boyunca günde iki kez severek yediğı ve değiştirmek istemediğı Anadolu yoğurdu işte böyle bir şeydir. Çiğ süt içerseniz ölümlle burun buruna gelirsiniz; ama tecrübe, hastalanmaktan korkmadan her yerde yoğurt yiyebileceğınızı göstermiştir.

Önceki hanlarda kendi yemeğimi ve bu gibi şeyleri kendim yapma kuralımı gerçekleştirmekte hiç zorlukla karşılaşmamıştım. Ancak bu handa bu tür işleri yapmanın zor olacağını farkındaydım. Çünkü beni izliyorlardı ve her yaptığımı gizlice yapmak zorundaydım. Kapımın kapalı olmasına aşırı bir dikkat gösterdim; domuz eti kızartırken ya da çorba pişirirken penceremden hiç koku çıkmamalıydı. Bu önlemlerle işin üstesinden oldukça iyi geldim; ama sıra kirli sudan kurtulmaya gelince zorluk daha büyüdü. Önceki yerlerde, diğer yolcular gibi, aldırış etmeden neşeyle revaka çıkar, doğru olanı yaptığımı bilerek bu gibi atıkları avluya atardım. Ancak burada, İngilizlerin nasıl davrandığını gözlemlediklerinden bu ilkel yolun olanaksız olduğunu hissettim ve Ahmet'i yardıma çağırdım. Pis su nereye atılacak, diye sordum. Aşağıya dedi, bu ani cahilliğime biraz şaşıracak. Onun atmasını istediğimi anlayınca daha da şaşırdı; daha önce beni ne yapacağını şaşırmış durumda hiç görmemişti; geçmişte gördüklerini anırırsayınca şimdiki acizliğimi şaşırtıcı buluyordu. Sevecen bir sesle, "Efendi hasta mısınız?" diye sordu. Hasta olmadığımın emin olduktan sonra bu işin sırrını çözmekten vaz geçti. Leğeni aldı, hiçbir uyarıda bu-

lunmaya lüzum görmeden içindekileri güvercinlerin ve arabaların üstüne rastgele boşaltıverdi.

Az sonra “Numero üç”teki müşteri bana seslendi. Kibar, çok uzun, ince yüzlü, kır bıyıklı, ağırbaşlı, sokulgan bir Rumdu. İngiltere’de bulunmuştu, İngilizceyi oldukça iyi konuşuyordu, İngilizlerin takım elbiselerine benzer bir şey giymişti; onu merakla incelerken bir noktada onun bu lakayt tavrının nereden kaynaklandığını fark ettim. Bir elini pantolonunun cebine sokmuş, öteki elinde sigarasını tutarak konuşuyor ve sırtını bir İngiliz şöminesinde yanan ateşte ısıtıyormuş gibi duruyordu.

“Bugün öğleden sonra geldiğinizi gördüm,” dedi. “Yaya yolculuk yaptığınızı duydum. Galler’de yürüyüş yaptınız mı? Galler’e gittim. Galler bu ülkeden çok daha güzel. İngiltere güvenli ve saklı bir bahçe; yine de siz oradan ayrıldınız. İngilizler her yere gidiyorlar. Bütün yabancılar İngiliz yasalarına ve düzenine hayran kalıyor. Orada gazetelerin saldırısına uğrarsanız mahkemeler tazminat almanıza karar verir. Sokakta başınıza tuğla düşse yapının sahibi para öder. Türkiye’de vurulursunuz, bıçaklanırsınız, soyulursunuz ama hiçbir tazminat alamazsınız.”

Petrol ya da maden aradığımı düşünüyordu, başarılı olacağımdan hiç kuşkusu yoktu. Kendisine gelince, Van, Bitlis ve Erzurum’dan dönmekte olan bir tür tüccardı.

Son zamanlarda bu bölgelerde Ermenilere kötü davranıldığına ve öldürüldüklerine, Ermeni kızların Kürtler tarafından kaçırıldığına, yolların her zamankinden daha tehlikeli olduğuna ilişkin haberler gelmişti. Rum, bu söylentileri reddediyordu. Sıra dışı bir şey ne görmüş ne de duymuştu. Yollara gelince, tabii ki kervanlarla birlikte yolculuk yapmıştı –bu ülkede böyleydi– ama yolcuların saldırıya uğradığına dair bir bilgi yoktu. Bu söylentilerin, en azından bu zamanda böyle şeyleri duymak isteyen dünyanın önünde Ermenilerin yakınmalarını canlı tutmak amacıyla türetilmiş uydurmacalar olduğunu düşünüyordu.

Şimdi Anadolu’da kaç Ermeni olduğunu düşündüğünü sordum.

“İki milyon kadar,” diye, sanki herkesin bildiği bir konuymuş gibi hemen yanıtladı.

“Ve kaç Rum?”

“Dört milyon.”

Konu, iki milletin de güçlü iddiaları olan bir konudur: İkisi de az çok benzer rakamları kullanmaktadırlar; ama her biri kendi adına daha yüksek tahmini benimser.

Ertesi sabah, engabeli kayalıktaki kaleye gitmek için yola koyulduk; doğru dürüst bir yol bulamadığımızdan sonunda dik kayalığa vurarak zor bir tırmanıştan sonra tepeye ulaştık. Kale bir ortaçağ yapısıydı; ama çok da ilginç değildi. Bir bölümü cephanelik olarak onarılmıştı; öteki bölümler yıkık döküktü. Tırmanışımızın gerçek ödülü muhteşem manzaraydı. Kentin etrafını çeviren dik, yuvarlak tepeler; ağaçlar arasından bir sukemerî geçen ormanlık bir vadi; pırıl pırıl parlayan bir ırmak; ardı ardına sıralanan uzun beyaz ana yollar; kırmızı çatılar, beyaz duvarlar ve minareler; pek uzakta olmayan güneydeki mavi dağlar. İnsanı bu kadar memnun eden bir manzara zor bulunur. Plevne’yi savunan Osman Paşa Tokat yakınlarında doğmuş, memleketini çok sevdiği söyleniyor. Şimdi yaptığım gibi Tokat’ı, uçuk mavi bir gökyüzü altında, sabah havasında seyrederken onun duyduğu sevgiyi anlamakta hiç zorluk çekmedim. Ancak doğduğu kasabanın insanları ona aynı değeri vermiyorlardı. Çoğu Ermeni olduğu için bu son büyük Müslüman askerin adını yeterince saygıyla anmıyorlardı. Bunu bana söyleyen kişi sanki onun gerçekten sonuncu olduğunu düşünmekten hoşnut gibiydi.

Bazı İngilizler Tokat’a umulmayacak bir ilgi gösterebilir. Geçen yüzyılın başında Hindistan’daki misyonerlik çalışmaları çok iyi bilinen Henry Martyn şehrin bir bahçesine gömülüdür. İngiltere’ye dönerken burada ölmüştü. Hakkında o kadar çok şey duymuştum ki, bilmem gereken başka bir şey olmadığını sanıyordum; ama Sivas’ta daha fazla ayrıntı veren bir broşür elime geçti. Anlaşılan kim olduğu bilinmeden yapayalnız ölmüş, naaşı şehrin yukarısındaki tepelere gömülmeden atılmış. Tokat Protestan Kilisesi’nin eski bir papazı daha sonra beyazlaşmış kemiklerini bulunca, şimdi bir anıtının da bulunduğu kilise bahçesine gömülmüş.

Kaleye tırmanırken, herhalde serserilerden başka hiç kimsenin daha önce kullanmadığı bir yolu seçmiş olmalıyız; çünkü tepede diğer taraftan tırmanan kolay bir geçiyolu bulduk. O yoldan dönerken, yamacın dibine yakın bir yerde, bir nöbetçinin süngülü tüfeğiyle aşağı yukarı yürüdüğü bir askeri

Tokat

karakola rastladık. Asker biz yaklaşırken durdu; anlaşılan, çıkarken görmediği izinsiz geçen insanları inerken görünce çok şaşırmıştı. İhmalci davranışı yüzünden başı derde girecek gibiydi. Kendini bir şekilde kurtarmaya çalışarak kalenin yasak olduğunu haykırdı ve durmamızı emretti. Yalnız olsaydım hemen itaat ederdim; ama Ahmet aldırmadan yürümeye devam etti ve yanımdan geçerken, yanıt olarak, küçümser bir biçimde kendi iri kışına bir şaplak attı; ben de bu paha biçilmez arabacının koruması altında umursamazlıkla yola devam ettim. Ahmet'in bu davranışı, savaş zamanında ve nöbet tutan bir askere karşı tehlikeli gibi görünüyordu; ayrıca bu nöbetçi bizi dize getirerek görevini layıkıyla yaptığını kanıtlayabilecek biriydi; neden böyle davrandığını sordum. Yanıt olarak, kısa ve sert biçimde "Ermeni" dedi. Bu yanıt davranışını açıklamaya yeterliydi ve beni zayıf bir Ermeni nöbetçinin, saldırgan, iri yarı bir Müslümana ne yapabileceğini düşünmeye sevk ediyordu.

Nöbetçi için bu bir sorundu; üstelik kendi başına gelebilecekler işi daha da karmaşık hale getiriyordu. Bir Ermeninin (beni, yani bir yabancıyı bir yana bırakın) bir Müslümanı öldürmesi ya da yaralaması her zaman çok ciddi bir olaydır. Müslümanlar, Müslüman kanı dökülmesinin öcünü almak için ayağa kalkabilecekler, kasabanın Ermenileri, erkekler kadar kadın ve çocuklar da zarar göreceklerdi. Bütün bunları nöbetçi çok iyi biliyor ve aklından geçiriyordu. Düşüncelerini biraz olsun kestirebilmek için arkama baktım. Kaleye çıkmak yerine indiğimize şükrederek nöbetine döndü; her şeyi dikkate alırsak en akıllıca iş buydu.

Öğleden sonra, Ahmet'in bir Müslüman olarak sorun yaşanmadan hallettiği bir başka olay oldu. Kasabanın ve kalenin güzel bir görüntüsünü alabileceğimi umduğum, yamacın üst kısmındaki bir kayalığa çıkmak istedim. Birkaç yüz metre ötedeki bir açıklığa çıkmak için bir çıkmaz sokaklar labirentinde boş yere yarım saat geçirdik. Sonunda daha ileriden çıkmayı denemeyi önerdim; ama Ahmet itibarının söz konusu olduğunu ve buradan bir yol bulması ya da açması gerektiğini düşündü. İnatçılık ederek evlerin içinden geçeceğini söyledi. Açmayı denediği birkaç kapı kilitliydi. Sonunda bir kapıyı kuvvetle itince açıldı ve kendisini izlememi söyleyerek içeri girdi. Belli ki bir yoksulun eviydi, bir Türkün... gözlerden ırak tutulan kadınların evi; İngilizin evi onun kalesidir derler ya, bu da yoksul Türkün kalesiydi, hatta belki daha da önemliydi onun için; buradan geçmektense başka evlerden geçmeyi yeğlerdim.

Ancak, sonucunu düşünmeden onu izledim. Evin içinden geçtik, bahçeye çıktık ve orada peçesiz bir kadınla yüz yüze geldik. Ben çığlıklar atmasını, küfretmesini, komşuların toplanmasını, bir galeyan hali gibi bir şey bekledim; ama Ahmet sakinleştirici birkaç şey söyledi ve her şey yoluna girdi. Böylece, duvarların üzerinden atlayarak, bahçeleri aşarak yolumuza devam ettik, bir başka evden daha geçtikten sonra, nihayet açıklık yamaca ulaştık. Ahmet burada oturup alnını sildi, bir sigara yaktı; yalnız yüzü değil, duruşunda da tam bir memnuniyet vardı. Bu meseleyi ne kadar büyük bir gurur meselesi yaptığı halinden anlaşıyordu.

Tokat'ın eski ticari hanları, karanlık, taş duvarlı, kocaman yapılar, eski zamanlarda yapılan büyük ticarete tanıklık ederler. Bu hanlar Merzifon'daki

Taş Han gibi, tüccarların yangından, çatışmadan ve soygundan kaçmak için sığındıkları, mallarını koydukları, işlerini güven içinde yaptıkları ama daha eski zamana ait gibi görünen yerlerdir. Bu yapılar, büyük kentlerdeki pazarların taşradaki küçük ölçekli benzerleridir ve Doğuya özgü aynı havayı, kokuları ve görüntüleri taşırlar. Tokat'taki bu güzel hanlardan birinin avlusunun ortasında taş bir çeşme vardı. Çevresinde birkaç küçük ağaç büyümüştü. Bekletilen hayvanlara gölge yapması için yüksek bir çardağın üstüne asma sarılmıştı. Avluda tütün balyaları, arpa, buğday çuvalları, yığın yığın kürek, demir çubuk, pösteği, odun ve odun kömürü, yani basit bir ülkenin basit mallarıyla onlar için serpilen buğdayla beslenen yüzlerce güvercin vardı.

Kale ile kaya, bu hanın yakınında, kırmızı kiremitli çatıların üstünden kapkara ve tehditkâr biçimde masmavi gökyüzüne yükseliyordu. Bu haliyle kalede gizli bir özellik, hayali ülkelerdeki hayali kalelerin resimlerinde algılanan türden bir şey vardı. Bununla birlikte, kale ve kaya açıkça eski zamanın vahşi gerçekliğine özgü bir birleşim oluşturuyordu ve ilkel ticari malların arasında develerin, eşeklerin ve garip giyimli insanların gelip gitdiği eski hanın avlusundan bakınca, bir biçimde içinde zevkle gezindiğim ortaçağdan aydınlık bir sahneyi dolduruyor gibi görünüyordlardı. Hepsi de kazanç peşindekilerin sevimsiz bakışlarını sergileyen bugünkü Tokatlı tüccarlar bu ortamda işlerini yürütürler. Tezgâhtarlar, nerede gölge ve rahat bir yer bulurlarsa orada bağdaş kurup otururlar, durmadan tütün içerler, kamış kalemle yazarlar ve mürekkebi kurutmak için rıh dökerler.

Handa bir İngiliz yolcunun bulunduğu duyan İngilizce bilen birkaç Ermeni gün bitmeden ziyaretime geldi. Çoğu Ermeni olan on binlerce öğrenci çeşitli Amerikan okullarından ve kolejlerinden geçti ve İngiliz dilini öğrendiler. Sonuç olarak, her kentte, hatta bazı köylerde İngilizce konuşabilen insanlar var.

Bu ziyaretçilerden biri Amerikan misyonerliğinin sevgili çocuğu Protestan Ermeni Kilisesi'nin papazıydı. Bu Ermeni Protestan papazlardan daha zavallısı başka bir yerde yoktur. Soylarının yazgısı karanlıktır —onlarınki daha da karanlıktır. Katliamda ilk gidecekler arasındadırlar. Bir papaz ya da rahip bir esnafa yeğlenir, daha makbul bir kurbandır. Bir grup papazın ya da rahibin katli canı bağnazların gözünde gerçekten büyük bir başarıdır.

Bundan ötürü, papazın payına düşen rahibe göre daha zordur: kendi kilisesinin çekirdeği, temeli ve simgesinin her düşman milletin [hedefi] olduğu bir ülkede kendi halkının çoğunluğu ile bağlarını koparmıştır. Gerçekten bu papazların tuttuğu yol hemen hemen herhangi bir papazlığın izlemek durumunda olduğu yol denli belirsiz ve zordur: bu yolu izlerken özel bir hüznle etiketlenmelerine pek şaşmamak gerek. Hepsi Amerikan okullarında okumuşlardır; zevkleri, hayata bakışları Doğuludan ziyade Batılıdır. Akıllı, bilgili insanlardır; kendilerini görevlerine adanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu Ermeni papazlardan daha zararsız, daha dürüst ve iyilik yapmaya onlar kadar istekli yurttaş yoktur. Gene de onlarla ilgili ters bir şeyler olduğunun da bilincindedesinizdir. Oraya uygun olmadıklarını, ortaya koydukları örneğin kendi insanları için en büyük yararı sağlayan örnek olmadığını, başka tür bir papazın daha iyi olabileceğini hissedersiniz.

İşin kökeninde, ölümcül bir çarpıklıkla sana vurana öteki yanağını çevir düşüncesi vardır. Bu, yaptıkları her şeye damgasını vurur. Bunu kesinlikle Amerikan misyonerlerinden öğrenmediler; Anadolu'daki Amerikan misyonerlerinin bu tür yanılsamaları yoktur. Bazıları görevlerine silahlı giderler; omuza asılmış bir tüfek birçok misyonerin yakın dostudur; aralarında silahlarıyla, ömrünüzde hiç karşılaşmayacağınız kadar tehlikeli olanlar da vardır. Osmanlı hükümeti, misyonerliğin haklarını ciddi bir biçimde ihlal eder ve bunu kısa sürede telafi etmezse, bir Amerikan savaş filosofunun gelişinin uygun çözüm olduğundan hiç kimse misyonerler denli emin olamaz. Ancak bu gibi ilkeler Ermeni papazlarının çoğunluğu tarafından özümlememiştir; bireyin kendini koruması gereğinin var olmanın temel koşulu olduğunu bilmiyorlar. Deyim yerindeyse, manevi biçimdeki Şeytana karşı çıkmak için kaygı içinde birbirlerinin üstüne titrerler; ama Şeytan fiziksel bir biçim alır da yok etmek ve öldürmek için gelirse, fiziksel karşı koyuşu yersiz bulurlar.

Ziyaretçim Ermeni papaz, soylarının talihsiz koşullarında kardeşlerinin ve onların tutumlarının iyi bir örneği idi. Çelebi biriydi ve gözlerinde yumuşak, hüznü bir bakış vardı. Bütün ülkelerden üstün görülen, hepsinden mutlu, hiçbir şeyin yanlış olmadığı bir ülkeden söz eder gibi, İngiltere'den minnettarlıkla ve hayranlıkla söz etti ve bu ülkeyi benim

bildiğimden daha iyi bir yer olarak betimledi. Hukukun üstün olduğu bir ülkenin huzurlu bir köyünde ya da kentinde kendini rahat hissederci; ama burada, kurtların olmadığı otlakları özlemle düşünürken, kurtlar arasındaki sürüsünü kaygıyla izleyen, sonuna kadar tehlikeleri onlarla paylaşmaya kararlı, savunmasız bir çobandı.

Tokat'tan ayrılmadan önce beni ziyaret eden bir başka Ermeni, Sivas yolu üstünde bir yerlerde bir sorun çıktığı haberini vermişti. Ayrıntıları veremiyordu. Yollarda aktarılan birçok söylenti gibi hanlarda yayılan bir söylentiydi; Müslümanlarla Ermeniler arasındaki karışıklıklarla ilgili söylentilerden biriydi.

ON İKİNCİ BÖLÜM

TOKAT'TAKİ HANDAN SABAH GÖRÜNTÜLERİ, GÜNEY YOLUNDA,
TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI, BİR GRUP, KAÇAKÇILIK EYLEMİNDE,
TEHLİKELİ BİR KEÇİYOLU, MÜZİKAL KAÇNILAR, ÇİFTLİK HAN

Ertesi sabah revaka çıktığımda, Tokat'taki handa, yolcuların at değiştirebildikleri eski hanların ruhu vardı. Burada, öteki hanların avlularında görmeye alıştığımız araba ve eşeklerden eser yoktu. Han yalnızca yolcular için bir konaklama yeri idi ve şimdi tekerlekler üzerinde gün batımına değin ağır ağır gidecekleri belki altmış kilometrelik yola koyulmak üzere bekliyorlardı. Yolcular, arabalar yüklenir, atlar koşulurken, koşum takımlarının ve çanların çingirtıları, toynakların tepinmesi, tekerleklerin gıcirtısı, eşya taşıyan uşakların koşuşturması arasında kahvelerini içiyorlardı. Yola çıkmaya hazırlanan on kadar araba civcivli bir karışıklığa neden oluyordu. Bu asla Avrupa'ya özgü bir sahne değildi; tam olarak Doğulu da değildi. Kırmızı fesli, şalvarlı, parlak desenli gömlekler giymiş, baş ve omuzlarını örten başlıklar giymiş bazı adamlar bulunsa da, memur görünümüne siyah giysililer ve haki üniformalılar ile tüvit giysili bir iki kişi de eksik değildi. Bununla birlikte, neresi olduğu pek önemli olmayan, bize tamamen yabancı bir ülkenin eski günlerine ait hoş bir hava vardı.

Modern yolculukların konforu ve hızı için seviniyoruz. Ama bu ilerlemenin eski günlerdeki büyük hazzı yok ettiğinin bilincine varamıyoruz. Şimdi tren ya da otomobille seyahat eden biri, güzel bir sabahın mükemmelliğini, uykulu bir öğleden sonrasında güzel kırların büyüsunü, eski hanların sıcak karşılaşmasını, yiyecekleri, içecekleri ve güzel yerlerdeki rastgele ilişkileri, atların çektiği bir arabadaki seyyah kadar fark edebilir mi? Yetmiş yıl önce yabancı diyarlara yapılan yolculuklarda, şimdi yeniden yakalamanın zor olduğu bir haz ve sürpriz duygusu vardı.

Ancak Tokat'ta bu hazların çoğunu, hem de eksiksiz buldum; çünkü at arabasıyla yolculuktan daha da iyisini yapan bir seyyah tım. Ben daha eski bir evreye gitmiş tım; yoldaki her dönemeçte bir serüvenin ortaya çıkabileceği büyük bir romantik ülkede, ben o boş zamanı olan, özgür, çalımı ve zevk almasını bilen, paralı aylak takımındandım.

Handan ayrıldığımda saat neredeyse on birdi ve önümde altı saatlik bir yolculuk vardı. Kasabayı ve meyve bahçelerini geçtikten sonra yol, dibinde pırıl pırıl bir derenin aktığı ormanlık küçük bir vadiye girerek Kurtdağı'na tırmanmaya başladı. Uzak mesafe kervan ve arabaları sabah erkenden ayrılmışlardı; ama yol şimdi yerel trafikle ve Tokat'ın günlük ticaretiyle dolmuştu. Her birine iki çuval yüklenmiş kömürcü eşekleri; odun satıcılarının semerlere bağlanmış ağaç kökü, kütük, çalı çırpı taşıyan eşekler; tütün balyaları, mısır küfeleriyle atlar; tahıl çuvalları yığılmış öküz arabaları ve arada birkaç da deve. Ayrıca, yolun soyluları olan, atları ve silahlarıyla gururlu Kürt ve Çerkez atlılar; keçi derisinden çarıklarıyla yaya köylüler, eşeklere binmiş daha nanemolla köylüler de yollardaydı. Omuzlarına asılı tüfekleriyle lacivert üniformalı iki atlı zaptiye de tütün kaçakçılarına karşı tetikte rahvan gidiyordu.

Tütün kaçakçılığı çok kazançlı ve şerefli bir meslek olarak kabul edildiğinden Anadolu'da bu işi yapan çoktur. Kaçakçılık, tütün ticaretinin özel bir şirketin yetkisinde, titizlikle korunan bir devlet tekeli olmasından kaynaklanmaktadır. Tütün, ekim belgesiyle yetiştirilebilir; kaliteli yapraklar ihraç edilebilir; ama kalan kısmını belirlenen düşük fiyattan tekele satma zorunluluğu vardır. Üreticiye ödenen fiyatla tüketicinin ödediği nihai fiyat arasındaki, bir bölümü devlete giden kâr çok büyüktür. Dolayısıyla, tütün yetiştirilen bölgelerle tütün yetiştirmeyen bölgeler arasında yasadışı ticareti özendiren pek çok neden vardır. Yük hayvanı olan herkes bir kaçakçı adaydır; hayvanını ya da arabasını tütün bölgesine götüren herkes az çok kaçakçı olur. Anadolu'da az yol vardır; ama mükemmel bir keçi yolu ve tali yol ağı bulunur; bu nedenle, bir kaçakçının kazanma şansı fazladır; risk ve heyecanın kesin, başarı ödülünün de yüksek kazanç olduğunu çok iyi bilir. Yetiştirilen tütünün en azından yarısının tekelden kaçırıldığı söylenir.

Bu koşullarda kaçakçılık, kuralları, yolu yöntemi, neredeyse ahlaksal değerleri olan bir meslek durumuna gelmiştir. Bir beyefendinin de yapabileceği bir ticaret olarak cesur insanlara saygın bir meslek sunar. Örneğin, aşiret reisi bir Çerkezin pazarda esnaflık yapması hayal bile edilemez –görenekler buna izin verseydi bile ne yeterli yeteneği, ne sabrı vardır, ne de yeterince alçakgönüllüdür. Ancak kaçak tütün ticaretine kolayca girer; bu uğraşta

askeri güdülerini ve yürekliliğini gösterme fırsatını bulur, bu niteliklerini kullanarak para ve ün kazanır. Sonunda, işinde büyük adam olmuşsa, tekeli şirketinin onu bir emekli maaşı ile satın alma düzeyine ulaştır. Bu koşullarda onurlu bir emeklilik kuşkusuz pek az kişiye nasip olur; ama bazen kuvvet kullanarak bastırmanın uzun dönemde başarısız olduğu da olmuştur.

Bu profesyonel kaçakçıların yaptıkları türden tütün kaçakçılığı sınır savaşını andırmaktadır. Asker, jandarma, zaptiyelerin tümü onlara karşı kullanılır; ama kaçakçıların gerçek düşmanı tütün şirketinin hizmetinde olan bir grup kolcudur. Kolcular devlet hizmetinde değildir; silah taşımalarına, üniforma giymelerine, yetkili olmalarına karşın, vatan hizmeti yapanlar gibi saygı görmezler. Ayrıca, kaçakçılar onların üzerlerine ateş açmadan, ateş etmelerini yasaklayan tuhaf bir kısıtlama vardır. Pek çok şey bununla bağlantılıdır. Kolcularla kaçakçılar arasındaki hemen hemen her karşılaşmada, her iki taraf da saldıranın ötekiler olduğuna yemin eder. Türk yasalarının ince ayrıntıları konusunda deneyimli olanlar, kolcuların yasadışı olarak vurdukları kaçakçıları yasaların koruduğunu, kaçakçıların yasal olmayan bir biçimde saldırıya uğrayan yurttaşlar olarak her türlü olanaklarıyla kendilerini savunabileceklerini, bu arada bir iki kolcuyu öldürmüşlerse, bunun suç olmadığını ileri sürerler. Bundan ötürü her şey kimin önce ateş ettiğine ilişkin kanıtı dayanır ve yemin billah ederek kurtulma şansı da vardır.

Bir askeri, jandarmayı ya da zaptiyeyi öldürmek ya da yaralamak, failin amansızca kovalanması demektir ve bunu yapan, resmi görevleri faili yakalamak olsa da böyle bir niyetleri bulunmayan takipçilerce er ya da geç vurulurlar. Onlar faili, giydikleri üniforma adına hesaplaşmak için kovalamaktadır. Ancak söylendiğine göre devletin düzenli askerleri kolcuların kan davalarını üstlenmek istemediği için, fırsat bulduklarında kendi hesaplarını kendileri görsünler diye olanları görmezden gelir. Bu nedenle, kolcularla kaçakçılar arasındaki düşmanlıklar aşiret kavgalarına benzer.

Profesyonel kaçakçıların ulusal üniformaya saygı göstermesi istense de, kaçakçılar bu saygının kendilerini engellemesine izin vermezler. Bu durumda da, ne olup biteceği büyük ölçüde kendilerine karşıt gücün tavrına bağlıdır. Yüklerini, yasayı temsil eden haki ya da lacivert üniformayı giyiyorlar diye devletin esas unsuru olmayan bir güce uysalca teslim etmez-

ler. Böylece, resmi yetkililerin de onayladığı düzgün işleyen bir gelenek ortaya çıkmıştır. Zaptiye ya da jandarma kendilerine karşı koyacak gücü olan kaçakçılarla karşılaştığında, eğer yanlarında kolcular yoksa başını öte yana çevirir ve harekete geçmek için bir neden görmez. Bu her bakımdan dürüstçe bir çıkar anlaşmasıdır. Yasa, görmezden gelerek yüceliğini korur; devlet, örgütlü cezalandırmanın maliyetinden kurtulur; görevli, postu deldirmeden onurunu kurtarır. Kaçakçılar da kendi adlarına sağ salım ve güven içinde, mallarını kaptırmadan, hatta ileride bir sorunla karşılaşmaktan endişe etmeksizin geçip gitmekten memnundur.

Kaçakçıların cezasız kalmasının önemli bir nedeni halkın onlara sempati duymasıdır. Bu büyük prestijin bir örneği Tokat'ın hemen dışında atlı iki zaptiyeyi geçtikten bir iki saat sonra gözlerimin önünde gerçekleşti. Kurtdağı'nın zirvesine yakın, yük hayvanları güden beş altı esmer, sert görünümlü adam, sanki saklanacak bir yer arıyormuşçasına aniden yolu geçip, öteki taraftaki çalılıklara daldı. Endişeliydiler ve aceleyle hareket ediyorlar, sanki kovalanıyormuş gibi görünüyorlardı; yaptıkları iş hiçbir açıklamaya gerek olmayacak şekilde belliydi. Onlarla karşılaşan yalnız bir zaptiye, bakışlarını kaçırarak, hatta dostça bir selam vererek geçip gidebilirse bundan sadece şükran duyar diye düşündüm. Ben de yalnız bir zaptiye gibi bu çok mantıklı geçici saldırmazlık için şükran duymam gerektiğini biliyordum.

Zaptiyeler gözden kaybolunca, adamlardan biri durdu ve yoldan geçen bir köylüden zaptiyelerle ilgili bilgi aldı. Sonra da bana saati sordu; ben alafranga saati (farkın her gün değiştiği) Türk saatine çevirmek için gerekli hesaplamayı yaparken, sanki benim de herkes gibi yasaları ihlal edenlerin tarafında olduğumdan eminmiş gibi yüzünde yumuşak bir gülümsemeyle bekledi. Daha sonra düşündüğümde bana tuhaf gelse de, hakkımdaki yargısı hiç de yanlış değildi. Gerçekten, ona içtenlikle iyilik diledim, hatta bana güvenen hali gururumu okşadı; ona ve arkadaşlarına beni şaşırtacak derecede yardım etmek istedim.

Kurdağı'na tırmanan yol bir yerde büyük bir yay çiziyor, çalılıklar ve dağınık ağaçların arasından geçen bir keçi yolu bu dönemeci kullanmadan kestirmeden gidiyordu. Yayalar için en doğal yolun keçi yolunu izlemek olduğu görülüyordu; bu, oraya vardığımda o yolu seçmiş bir grubun bana

seslenip arkalarından gelmemi söylemeleriyle de iyice belli oldu. Öteki köylülerden farksız, iyi niyetli insanlara benzedikleri için hiç kuşkulandım. Ancak yoldan ayrılırken Ahmet arabasını durdurdu, ne olduğunu anlamak için döndüğümde başını şiddetle yukarı kaldırması –buralı insanların olumsuzluk işareti– önemli bir uyarı gibi geldi. Merakla geriye döndüğümde tavrı çok etkileyiciydi.

“Gitme. Onlar soyguncu,” dedi.

Tokat’ta kaldığımız sırada onları görmüş ya da duymuştu –soyguncudan çok galiba yol kesen eşkıyalardı– her ne olurlarsa olsunlar kötü bir ünleri vardı.

Gün batımında ya da yağmurlu ve rüzgârlı bir günde bu keçiyolunun görünüşü Ahmet’in uyarısını kuvvetlendirebilirdi; ama şimdi bu güleç gün ışığında yakında bir tehlike görünmüyordu. Gerçekten tehlike var idiyse de, çok ayartıcı bir yüzü vardı. Daha önce keçiyolundan gitme niyetim olsaydı bile, şimdi oradan gitmeyi çok daha fazla istediğimi biliyordum. Nedeni olmayan garip bir etken beni kışkırtıyordu; aynı şekilde garip bir başka etken de yoldan ayrılmamam için zorluyordu; kestirme yolun lehinde ve aleyhinde olanları özetleyerek keçiyolunun başında kararsız durdum. Sonunda yola döndüm; gereksiz risklere girenlerin başlarını derde soktuklarını düşündüm; ama yolda giderken, görünen tek canlının otlayan birkaç deve olduğu o güneşli açık alanda, –varsa, eğer– başlamadan biten olayın ne olabileceğini çok merak ettim. Dönemeci geçtikten sonra, görünmeyen biri tarafından atılan bir taş yakınımaya düştü; bunu gayet yerinde olan ihtiyatlılığım için alaycı bir hediye olarak kabul ettim.

Kurdağı’nın iki tepesi arasındaki semer görünümlü düzlüğe inmeden önce yol yüksekçe, ağaçsız tepelerden geçti. Bunlar dağdan biraz daha alçaktı; bu tepelerden akşamüstüne doğru aşağıdaki, yirmi beş, otuz kilometre ötedeki dağlık bir düzlük olan Artık Ova’yı [Artova] gördüm. Güneyi ve doğusu, en yüksek tepesi yaklaşık 2700 metre olan Yıldız Dağı’nın da bulunduğu sıradağ ile sınırlanmıştır. Biraz sonra Turhal’dan ayrılırken ilk kez gördüğüm o büyüleyici mor ısıltı yavaş yavaş yeryüzüne çöktü ve yarım saat içinde tüm görüntü tek renkli bir çizime dönüşüverdi. Bu tamamen saydam bir renkti; durgun havada, birkaç köyden çıkan duman ile aşağıdaki

kalabalık yoldan yükselen toz şeridi dışında bir puslanma bulanıklığı yoktu. Ova, görüntünün en koyu kısmı koyu mora boyanmış gibi uzanıyordu.

Doruklar pembeleşirken, Yıldız Dağı'nın sırtında güneş ışığı hâlâ oyalanıyor, dünyanın her yerinde aynı olan bir renge bürünüyordu. Gerçekten de yatay ışık berrak havada her vadiyi, çıkıntıyı, çukuru ve kayayı açık bir şekilde görünür kılar; onları akla hayale gelebilecek derecede her çeşit mor ve erguvanla gölgelendiren bu silsile, ertesi gün erişilecek vaat edilmiş bir toprağın göz kamaştırıcı dağlarıydı. Hepsinin üstünde bulutlarla beneklenmemiş bir gökyüzü kubbesi vardı; günbatımında altından yeşile, ardından daha şimdiden yıldızların görünmeye başladığı doğuda koyu bir griye geçmişti. Toprağı kavuran uzun bir yaz ve güz sıcağından sonra bazen Anadolu yaylasında böyle akşamları yakalarsınız.

Ovaya doğru inerken, bana ulaşan sesler anlatması zor bu güzel akşama çok uygun düşüyordu. Önce arabamın tatlı tıngırtısından ve atların toynaklarının sıkıcı, sürekli temposundan başka bir şey olmadığını düşündüm. Ancak dinlerken zayıf ve kesik kesik bir başka ses, yavaşça, ara ara yükselip alçalan, duran, sonra yamaçta yeniden dalgalanan bir çığlık gibi yaklaştı. Bir süre sonra, yakacak odun yüklü, kayından dingilleri keman telleri gibi tınlayan, eve dönüş yolundaki iki öküz arabası sol tarafımda, ufukta görününce bu sesin nedeni ortaya çıktı. Tekerleklerin biraz sonra hangi yeni çeşitlemeleri yapacağını, ne kadar aşırılığa kaçacağını belli eden bir işaret yoktu. Çığlık siren gibi yükselecek, havada adeta yavaşça düğümlenip iniltiye dönüşecek, sonra da yine kulakları tırmalayan bir notaya yükselmeden yeni bir dalga patlayacaktı.

Tekerleklerden gelen bu tuhaf müzik tesadüfi değildir. Arabacılar, öküzlerinin bu sesle arabayı daha iyi çektiğine inanırlar; bu ses olmazsa, hayvanlar yapılacak az şey olduğu kanısına kapılıp ya yavaş gidecekler ya da tamamen duracaklardır. Bu nedenle arabacılar kağıdı dingilini yağlamak için yanlarında ceviz yağı bulundurur ve sesi kuvvetlendirir, daha sürekli ve düzensiz hale getirirler. Bu tahtaya sürtünen tahtanın kulakları delen sesi sakın havalarda inanılmaz bir uzaklığa ulaşır; kadınların, kocalarının arabalarının uzaklardan gelen tekerlek seslerini tanıdıkları, böylece akşam yemeğini ne zaman hazır etmeleri gerektiğini bildikleri söylenir. Yani

geç kalmış bu iki kağının sesinin yararına pekâlâ inanabilirdim. Onları kilometrelerce geride bıraktık; yine de dingillerinin sızlanan zayıf sesleri karanlıklar içinden bize hep ulaştı.

Ovanın ortasındaki Çiftlik Han'a varmadan hemen önce soğuk bir yel esti. Ani ve şiddetli bir fırtına toz bulutlarını havaya kaldırdı ve gündüzün sıcağının ardından ortalık neredeyse buz kesildi. Ancak han soğuk hava için hazırlıklıydı; bana toprak tabanlı sıcak bir oda verdiler, reçineli çam dallarından hemen bir ateş yaktılar. İyi bir yemekten sonra uyku tulumumda uzanmış kitap okurken, birinin dışarıda don olduğunu söylediğini duydum; sıcaktan ve parlak güneş ışığından yorgun düşmüş halde ertesi günkü temiz ve sağlıklı havayı ipe çekiyordum. Gerçekten don olmuştu; sabahleyin hanın dışında su bir santim kalınlığında buz tutmuştu; ama güneş çıkınca, gece ne olmuş olursa olsun, o günün soğuk olmayacağını gösterdi. Parlak güneşi görünce, kalın giysiler giymekten vazgeçtim ve bir hasır şapka giymeye karar verdim, her zamanki gibi matarayı da doldurdum.

BEKLENMEDİK BİR KARŞILAŞMA, YENİ HANDA KATLİAM SÖYLENTİLERİ,
ÇAMLİBEL’İ GEÇİŞ, SAKLI KÖYLER, ÇAMLİBEL’DE TÜRK ASKERLERİ,
YENİ HAN’DAKİ OLAY, İVEDİ ÖNLEMLER MÜSLÜMANLARIN RUH HALİ,
ÇERKEZLER VE KEM GÖZ, YOL KENARINDA NAMAZ,
UYGULAMADA ANGARYA, “SÖĞÜTLÜ HAN”

Çiftlik Han’dan tam ayrılmak üzereyken, güneyden büyük bir hızla toz içinde bir araba geldi. Arabacı, yolcusunun seçkinliğinin bir tarz gerektirdiğini düşünüyor olmalıydı ki, şaklayan kamçısı, şakırda-yan koşumları; açıkça önemli biri havasıyla hanın avlusuna olanca hızıyla dalıverdi. Araba yoldan dönerken, içinde kürklere sarınmış, yanında köpek olan birini gördüm. Köpekleri lanetleyen bir ülkede yanında bir köpek taşımak gibi garip zevki olan bir yolcu diye düşündüm.

Biraz ilerlemiştim ki, handa bir kıyamet koptu. Sanki bir işaretle birden ortaya çıkmış gibiydi. Köpekler azgın azgın havlıyor, hancı ile uşağı bağılıyor, tahta kaplı duvarlara sert darbelerle vuruluyordu. Vahşi bir itiş kakış gibi geldiyse de, yeni gelen iki kişi de dahil binada yalnızca dört kişi olduğunu biliyordum. Ne olup bittiğini anlamıyordum. Sonra, gizemi derinleştiren ve kişisel olarak ilgilenmeme neden olan ağız dolusu bir İngilizce küfür duyunca, adımla seslenilse bundan daha hızlı hana dönemezdim. Çok basit bir açıklama beni bekliyordu. Yolcunun köpeği tavukları kovalıyor, yolcu köpeğine küfrediyordu; görünüşe göre, umutla para koparmak ile davacı olma arasında kalan ve hiç kuşkusuz para almayı başaracak olan Ermeni hancı ile uşağı, en azından kovalıyormuş gibi görünerek, önce köpeği, sonra da tavukları kapadılar. Yolcu köpeğini kurtardıktan sonra bana Sivas’tan geldiğini, iki yıl boyunca kasvetli kentteki tek İngiliz olduğunu söyledi. Bölgede yasalara uygun avcılık yapılabiliyor diye ekledi; kendisi bir avcıydı, köpeği de bir av köpeği olduğu için görür görmez kuşları öldürüyordu.

O günkü işimiz, Çiftlik Han’dan ayrıldıktan sonra yolculuk sırasında geçilecek en yüksek geçit olan Çamlıbel’i geçmekti. Yüksekliği yaklaşık 1800 metreydi; kar erkenden gelir, çok yağar, uzun süre kalırdı. Birçok yolcunun Çamlıbel’den saygıyla söz ettiğin işitmiştim. Ancak bu sabah, yolun

hangi vadiyi izleyeceğini, geçidin hangi sırtta bulunduğunu merak ederek bayıltıcı sıcakta yoğun bir toz içindeki ovayı geçerken kardan eser yoktu.

Birçok dağ silsilesinin olduğu bu bölgede bilinmedik yollarda bu gibi söylentiler keyif verir. En azından, önündeki görüntü her zaman belirgin, acele etmeden yürüyen, bu nedenle akli baktığıyla meşgul olan bir yaya için böyledir. Bir geçidin doruğundan yolunuzun karşısındaki uzak bir mavi sıradağı görürsünüz. Yarın oraya ulaşacağınızı bilirsiniz. Ancak sizinle onun arasında geçilmesi gereken vadiler, tepeler, belki de küçük ovalar vardır. Geçitten aşağı iner, aşağıdaki engebeli araziye ulaşırsınız; uzaktaki sıradağlar bir süre gözden kaybolurlar. Sonra, belki bir tepenin doruğundan ya da aradaki tepelerin çöküntüsünden tekrar görünürler; şimdi daha yakın, daha heybetli, daha belirgin, daha mavidirler –öbür tarafta olması gereken, güzel bir yazın hüküm sürdüğü toprakları gizleyen sıradağların canlı, çekici mavisi.

Dağlar bir kez daha gözden kaybolur, ne zaman yeniden karşıma çıkacaklar, neye benzeyecekler diye merak edersiniz; uzaktaki bu hedefe ulaşmak için ne kadar yol gideceğinizi içgüdüsel olarak hesaplar, ne kadar yaklaştığınızı merak edersiniz. Yavaş yavaş ilerleyen kervanları ve arabaları geçerek, neredeyse dağları unutup toz içinde, sıcakta bir iki saat gidersiniz; sonra bir tepeyi tırmanırken yeniden göründüklerinde artık görkemlidirler. Bundan sonra, belki her saat daha büyüyerek, gözünüzün önünde ışıktı ve gölgede değişerek, maviden yeşile ve kahverengiye dönüşerek, çalılıklarla ormanları, kayalıklarla vadileri, ovaya uzanan dağ çıkıntılarını göstererek, tüm özellikleri belirginleşinceye değin gözden hiç kaybolmazlar. Birazdan yolunuzu birkaç kilometre saptıran ve sizi akşamki hanınızın bulunduğu düşündüğünüz dağların eteklerinde dolandıran çıkıntıdan yukarıya uzanan ince bir yol görürsünüz. Çok geçmeden uzun bir vadi önünüzde açılır; vadideki hanınız ile yukarıdaki tepeler arasındaki düzlüğe giden yol görünür; tepeye tırmanan bu keçi yolunun yalnızca bir dağ köyünün yolu olduğu ortaya çıkar. Anadolu yollarında çoğu kez böyle bir gün geçirebilirsiniz.

Çamlıbel'in eteğinde, yol tırmanmaya başlamadan hemen yoldan uzakta bir Çerkez hanı vardı. Handa Tokat'ta duyduklarıma benzer söylentiler anlatılıyordu. Ancak buradaki söylentiler, geceyi geçirmeyi kurduğum

geçitten sonraki kasabada, Yeni Han'da Ermenilerin öldürüldüğüne ilişkin-
di. Söylentiye göre, askerlerle jandarmalar da Sivas'tan kargaşanın olduğu
yere doğru harekete geçmişlerdi.

Yakındaki bir köyde yaşayan en az bir düzine yaşlı Çerkez bu handa
oyalanıyordu. Daha sonra, Yeni Han'a dağın bu tarafındaki gençlerin gön-
derildiklerine dair kuşkulanmamın nedenleri vardı. Kuşkusuz Çerkezler iki
tarafa da oynamak ve mümkünse bir şeyden emin olmak istiyorlardı. Yeni
Han'da katliam ve yağma yapılıyorsa, ya da yapılacaksa aşiretten bazıları
bunun içinde olmalıydılar; bundan kaçınmak, fırsatı ganimet bilmemektir.
Ancak askerlerle jandarmaların kargaşayı bastırmak için yola çıkmasının
gösterdiği gibi, yetkililerin güvenilmez tutumu karşısında köydeki bütün
sağduyu sahibi erkekler sükûnet içinde evlerinde kaldıklarını kanıtlamak
isteyeceklerdi. Belki kafalarında mayalanan bu gizli güdü bu güzel resim
veren adamlardan yedi sekizinin fotoğraflarını çekerken acemice sıralan-
malarına neden oldu. Gönüllü değillerdi ama ikna edilmeye hazırlardı.
Fotoğrafi, fotoğraf makinesini bilmiyorlardı; gerçekten şeytanın gözü ola-
bilirdi ama oradan geçen bir İngiliz onları görmüştü ve bu yararlı olabilirdi.

Saat birde geçidin tepesindeki cılız çam ağaçlarının altına sığınmış,
rüzgâr buz gibiydi, yemeğimi yiyor, geldiğim yola bakıyordum. Berrak
havada Kurtdağı'ndan gelen yol tamamen görülebiliyordu. Orada burada
yükselen bir toz bulutu yoldaki trafiğe işaret ediyordu. Tek tük köyler de
görünüyor; ama büyükçe bir alanı gördüğüm halde, boz ovada yarım
düzineden fazlasını sayamadım.

Yerleşik nüfusun göze çarpan bir biçimde azlığı Anadolu'nun çeşitli
bölgelerini gezenleri şaşırtmış olmalıdır. Tüm ülke yollardan görünenlere
göre değerlendirilirse, Anadolu nüfusunun büyük ölçüde abartıldığı düşü-
nülebilir. Ancak sorunun başka bir yanı, yalnızca ana yollara bağlı kalanlara
aşıkâr olmayan bir yönü daha vardır. Köylerin gözlerden uzak yerlerde
kurulması aslında basit bir önlem meselesidir. Silahlı çeteler ile eşkıyalar-
dan pek kolay ayırt edilemedikleri günlerde yasaları hiçe sayan askerler ana
yollardan geçerlerdi; bu yollar, temelde doğal özelliklerin belirlediği de-
ğişmeyen yollardı ve yol kenarlarındaki küçük köyler yaşayamazdı. Ancak,
tehlike karşısında gözden ya da yoldan bir iki kilometre uzakta olmak çok

farklıydı. Bitkin askerler, en kısa yoldan ayrılmak, başı sonu belirsiz bir arayışla zaman ve güç yitirmek istemiyorlardı; tersini yapanlarsa ya çok azdı ya da çok güçlülerdi. Bu nedenle, aslında yalnızca rastladığınızda görebildiğiniz, kayalıkların arkasına, kıvrımlara, dar vadilere, ulaşılmaz çukurluklara, hatta dağların doruklarına gizlenmiş şaşırtacak denli çok köyle karşılaşırırsınız. Özellikle Ermeni ve Rum köyleri kendilerini böyle gizlemeye bayılırlar.

Çamlıbel'in öteki tarafına ilk adımlarımı atarken, Türk birliklerinden bir kol göründü; dokuz yüz metre kadar uzakta, yamaç yukarı hızlı hızlı geliyorlardı; onlardan uzak durmayı düşünsem bile kaçınamazdım. Yollar da karşılaştıkları Türk askerler, hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, özellikle de Yemen'e gitmek üzere emir almış askerler, gezginlerin gözünde kötü bir üne sahiptirler. Askerler kendileri için mutlak bir tehlike olduğundan, birliklerin hareketini gözetleyen bir Ermeni ya da Rum hiç gecikmeden tepelere ya da başka güvenli yerlere doğru yol değiştirir. En iyi ihtimalle kalabalıkların taşkın duyguları içinde kendi dostane tabiatlarını köreltmışlerdir, kolayca trajediye dönüşebilecek oyunbaz şeytanlıklara yatkındırlar; ama eğer Yemen'e gidiyorlarsa, içlerinde bir katil yatar; çünkü bir Türk için Yemen'de askerlik yapmak kendi soy sopundan da bildiği gibi, geri gelme olasılığının çok zayıf olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, genellikle kendini bu hizmetten alıkoyacak her şeyi yapmaya, hatta uzun süreli bir hapis cezasına bile hazırdır. Arabistan'a gitme emri verilmiş askerler her yıl subayları ve başkalarını öldürmektedir.

Bu yüzden, yaklaşan bu askerlere ilgisiz ve gönülsüz baktım; yanlarında hiç subay ya da jandarma olmadığından, özellikle yoluma çıkmamalarını diledim. Hepsi bir arada insanın karşılaşmak istemeyeceği denli vahşi görünüşlü ve çirkin bir güruh oluşturuyorlardı. Bazıları bohça, bazıları yalnızca sopa taşıyordu; çoğu paçavralar, ötekilerse temiz beyaz giysiler içindeydi. Öndekilerden biri, beyaz zemin üzerinde kırmızı hilal bulunan ev yapımı bir bayrak taşıyordu, dağınık yürüyen seksen ya da yüz asker de arkasından geliyordu. Yemen'e gitmek için yanlış bir yola girmişlerdi ve yol buraya kadar büyük ölçüde daha tehlikesizdi; bayağı yaklaşmışlardı, keyifleri yerinde, bir yabancı ile karşılaşmış olmaktan biraz memnunlar, diye düşündüm. Yaklaşınca resimlerini çektim, sonra da sağduyulu hare-

Askere alınan köylüler Çamlıbel'i geçerken

ket ederek güler yüzle hemen bayraklarını selamladım. En azından her iki hareketimi de bir iyi niyet göstergesi olarak kabul ettiler; bayrağı taşıyan, dostça bir teşekkür için onu salladı; ıssız bir dağ tepesindeki bu karşılaşma epey iyi geçirilmiş oldu.

Askerlerin gözden kaybolmasıyla Yeni Han'da neler olacağını merak ederek geçitten indim. Anadolu'nun adını kötüye çıkaran katliamlardan birine tanık mı olacaktım? Öyleyse hangi yolu izlemeliydim? Yalnız bir İngilizin bu tür olaylara başarıyla müdahale ettiğini duymuştum; ama böyle bir deneyimi olan biriyle hiç karşılaşmamıştım. Nasıl çabaladıklarını, nasıl incelikli bir yetenekle Müslüman bir kalabalığı etkilediklerini düşündüm. Şiddetli bir öfke göstererek olmadığını sanıyorum; böyle bir şey bütün başarı fırsatını kesinlikle yok edecektir; savaşında yer almak daha iyidir. Açık bir kayıtsızlık –ne denli kayıtsız olunursa o denli iyi– içinde olmalı, dışa dönük böyle bir tavırla ve ülkesinin saygınlığının yardımıyla koşullar onu yönlendirecek, mümkün olanı yapaçaktır, diye düşündüm. Yine de, bir kargaşa çıktıysa bile zaten bitmiş olmalıydı. Ben duyalı iki gün olmuştu. Ayrıca, Çiftlik'teki memleketlimin sabah buna değinmemesi garipti.

Geçidin sonuna ulaştıktan biraz sonra boz bir yamaçta, güneşin sıcaklığında uyuyan küçük, beyaz Yeni Han kasabası görüldü. Birkaç saatlik –belki dolambaçlı yoldan on beş kilometre– uzaklıktaydı; öğleden sonranın güneş ışığında, yukarı kısmındaki çukurları dolduran yumuşak gölgelerle çok sakin ve huzurlu görünüyordu. Duman ya da yangın işareti yoktu; belli ki ciddi bir şey olmamıştı. Ancak, kasabanın dışında küme küme insanlarla arabaları gördüğüm zaman hareket tarzına ilişkin kurgularım yine canlandı.

Kasabaya vardığımda, bir şeyler olduğu açıktı. Olağan dışı gruplar, besbelli kasabanın yerlileri, heyecanlarını bastırarak, hayra yorulmayacak bir biçimde köşelerde konuşuyorlardı. Süngülerini takmış atlı jandarma ve haki üniformalı piyade sokaklarda devriye geziyordu. Gittiğim hanın kapısında nöbetçiler vardı, avluda da iki nöbetçi bulunuyordu. Bütün bu askeri gösteri beş altı bin kişinin yaşadığı bir kasaba ile orantısız görünüyordu; dolayısıyla başka bir şey anlatıyor, üst düzeydeki yetkililerin İtalyan saldırısı karşısında yabancı ülkelerin anlayış göstermesini isterken, bir katliamdan kaygılandıklarını yansıtıyordu.

Bir katliam da olmamıştı. Olanlar, eğer istenirse başkaldıranların kolayca denetim altına alınabildiğini gösteriyordu. İki üç gün önce, kasabadan bir Müslüman ile Ermeni dövüşmüşler, geçmiş örneklerin tersine Ermeni Müslümanı öldürmüştü. Kasabada azınlık olan Müslümanlar intikam almak için Ermenileri katletme kararı almışlar, yardım etmeleri ve ganimeti paylaşmaları amacıyla köylerdeki Müslümanları çağırmışlardı. Yetkililer istemiş olsaydı, burada büyük bir katliam olması için her şey uygundu. Ancak yetkililer bunu istemiyorlardı; gerçekten tam da o anda bir katliama kesinlikle karşıydılar, vali de böyle durumların üstesinden gelebilen bir adamdı. Vali, bir avuç zaptiyeyi takviye etmek için jandarmaya telgraf çekmiş ve Sivas'tan ardında arabalarla taşınan piyadenin bulunduğu bir birlik bütün gece yol alarak zamanında ulaşmıştı. Ancak bir Müslümanın kanı dökülmüştü ve bağnazlar kana kan istiyorlardı; her şeyin bittiğine ilişkin ümitlerini daha kaybetmemişlerdi.

Hâlâ öfkeliydiler ve ziyaretimin amacını iyi görmedikleri için bana karanlık bakışlarla bakıyorlardı. Müslümanların Avrupalılar için hoşlanmama ya da hor görme anlamında kullandıkları bir deyiş olan “şapkalı” sıfatı

ilk kez bana burada, sokakta sarf edildi. Hakaretin amacının, şapkanın siperinin, Mehdi yeryüzüne indiğinde şapkayı giyenin onu umursamadığının beyanı olduğu söylenir. Kasabada şöyle bir dolaştıktan sonra handan dışarı çıkmamanın daha iyi olacağına karar verdim

Rastlantı sonucu, odanın penceresi küçük bir çimenliğe ve ortasında bakımsız bir ağaç olan çıplak bir yere bakıyordu. Ertesi sabah erkenden bu pencereden bakarken, bu alanı neredeyse doldurmuş bir kalabalık gördüm. Sessiz, heykel gibi hareketsiz duruyorlardı ve mest olmuş, yapılan gösteriyi izliyorlardı. Bu gösteriye odaklanmış ilginin nedenini öğrenmek biraz zamanımı aldı. Sonra o yerin keçi ve koyunların kesildiği, derilerinin yüzülmesi ve kanının akması için ağaca asıldığı kasabanın mezbahası olduğunu anladım. Bir deve getirilip kesilince –galiba yolda yıkılıp kalmıştı– kalabalık daha da hareketlendi. Kalabalık içinde insanların sırtlarının, genelde duygularını önlerinden daha açık yansıttığı söylenir; burada, onların olup biteni hiç kımıldamadan seyretmelerinin aşırı derecede gergin ve tehlikeli olduğunu düşündüm. Sonra, son üç gün içinde olanları aklımdan geçirdim; gösterilen bu ilginin düş kırıklığına uğramış bir ruh halini yansıttığını şimdi anlıyordum.

Sabah Yeni Han'ı arkamda bırakırken, handa çok sayıda Çerkez bulunuyordu ve hepsinin kağnısı var gibi görünüyordu. Genellikle bu insanlar gün ışıırken yola çıkarlar, öğleden sonra geç saatlere değin durmazlardı; ama burada yol kenarında konaklamışlardı, büyükbaş hayvanları hâlâ çözülmemişti ve yola çıkmak için hiçbir hazırlık yapılmadığı açıktı. Zaman öldüren bu insanlarla kasabadaki olay arasında ilişki kurmadan edemedim. Ermenilerin yağmalanmasını garantiye alma hırsıyla burada toplanmış ya da durmuşlardı; bu işe girişen başkaları gibi onlar da umutlarını yitirmemişlerdi. Yetkililerin katliamı bu kez hakikaten engelleyeceklerine inanamıyor, geçmiş deneyimlerini buna kanıt gösteriyorlardı. Ancak daha sonra duyduğuma göre, bu sabırları ödüllendirilmemişti.

Durdurulmuş bu ilginç gruplardan birinin fotoğrafını çekmek istedim; ancak fotoğraf makinesine düşman olmamakla birlikte ondan hoşlanmadıklarını ve fotoğraf makinesinin karşısına geçmenin etkisinin ne olabileceğinden kuşku duydukları için bunu istemediklerini fark ettim. Ancak altıpatlıklarını çektikten sonra itiraz etmekten vazgeçtiler. Bunu silahlarını

beyhude yere göstermek amacıyla değil, bir önlem olarak yapmışlardı. İster Hristiyan, ister Müslüman olsunlar, birçok insan gibi onlar da kem göze ve kem gözlerden korunmanın gerekliliğine inanıyorlardı. Bazıları mavi boncuğun koruyacağını düşünür, bazıları da mavi boncuğa kuşkuyla bakar ve kem gözün kesin bir karşı koyma ile daha etkin bir biçimde önlenebileceğine ya da bozulabileceğine inanır; ama hepsi asıl ölümcül olanın kem göze farkında olmadan yakalanmak olduğunu kabul eder. Kem gözün nerede pusuya yattığını anlatan bir atasözü yoktur. Ancak bir fotoğraf makinesi olası bir gizlenme yeri olabilir; bu yüzden Çerkezler fotoğraf makinesi onlara çevrilince birkaç el uyarı ateşi açarak kendilerini güvence altına aldılar.

O gün yolumun büyük kısmı, yokuş aşığı değil, daha çok yokuş yukarı, çıplak, engeli dağlık bir bölgeden geçiyordu. Güneş parılıyordu ama soğuk bir rüzgâr da esiyordu. Rüzgâra açık, iç karartan, yüksek, hiçbir evin bulunmadığı, güneşte kurumuş kalın ot tabakasının tekdüze kahverengisini kıran tek bir çalının bile görülmediğı bir yerdi. Öğleye doğru tamamen Müslümanlara özgü bir görüntüyle karşılaştım: Yol kenarında namaz kılan adamlar görmek ilginç bir gösteri çoktan olmaktan çıkmıştı; ama şimdi içten bir inançla namaz kılan iki kişiyle karşılaşmıştım. Bir süre hiç kimseye rastlamamıştım. Sonra tek başlarına namaz kılan bu iki kişi birden yol kenarında görüldü. Ayakkabılarını çıkarmış, yüzlerini Mekke'ye dönmüş, [yere serdikleri] ceketlerinin üzerinde namaz kılıyorlardı. Kahverengi toprak üzerinde renkli gömlekleriyle iki parlak yama gibi duruyorlardı. Adamlar, arabam görünmediğı ve yaklaşırken otlar sesinin duyulmasını önlediğı için yalnız olduklarını, ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebileceklerini düşünmüşlerdi. Bu nedenle, insanın yaptığı iyiliklerle kötülüklerin hesabını verirken hazır bulunan meleklerle şeytana doğru âdet olduğu üzere başlarını sağa sola döndürmek yerine, yüzlerinde uygun bir ifadeyle var olduğuna inanılan bu iki tinsel varlığa birkaç saniye baktılar. Daha önce bir kez bir Müslümanın yeşil asmaların arasında, namaz kılarken başkalarının görmediğini düşünerek böyle yaptığını görmüştüm. Müslümanları namaz kılarken görmemiş olan biri bu ibadet tarzını tebessümle karşılayabilir; ama gizlice tanık olunca, en çok düşmanlık duyanın bile elinde olmayarak saygı göstereceğini zannediyorum.

Tokat'tan ayrıldığımdan beri, zaman zaman yol kenarındaki, ilk bakışta karakola, daha yakından inceleyince savaş görmüş koruganlara benzeyen küçük sağlam taş yapıların yanından geçiyordum. Taş duvarlar, demir panjurlu pencereler, demir kaplamalı kapılar atılan kurşunlardan delik deşik olmuştu. Belli ki yoldan geçenler eğlence olsun diye yapılara ateş etmişlerdi. Bu küçük korunaklı yapıların varlığının halkın duygularını incittiği sanısına kapılırdınız. Yabancı olduğunuzdan size bir şey ifade etmese de, halkın duygularını paylaşmak için ve içgüdülerinizin dürtüsüyle, siz de silahınızı çekmek ve ateş etmek istersiniz. Ancak bu yapılar köylüler için çok şey ifade eder ve bunlara karşı oldukları izleniminiz harfi harfine doğrudur. Gerçekten de, her yapı açıkça angaryayı hatırlatır. İçlerinde yol onarımı için aletler olan, ya da harap birinde birkaç kazma ve kürek bulduğuma göre olacağı varsayılan, bir depo vardır.

Her yirmi, yirmi beş kilometrede bir bu yapıları görüp ahlaki açıdan değerlendirdikten sonra, sonunda angaryayı da gördüm. Altmış yetmiş adam, bir denetçinin ve iki zaptiyenin gözetiminde yolda çalışıyordu. Vakit ikindiye geçmişti ve adamların Türkiye'de daha önce hiç görmediğim bir gayretle çalışmalarından belliydi ki yapılacak daha çok işleri vardı. Ertesi gün gelmek istemediklerinden, dünyada yol onarımında çalışan işçilere örnek olurcasına kürekliyor, kazıyor, taş toprak atıyorlar ve hızlı hareket ediyorlardı. Zorla çalıştırılan bu insanları seyrederken, Londra caddelerinin bakımında angarya uygulansa, yolun aynı gün içinde "bitirilmiş" ve "çökmüş" olabileceğini düşünmekten kendimi alamadım.

Yolumuz, bu çalışkan işçilerden biraz uzakta dar, derin Yıldız Irmağı Vadisi'ne girdi, eski bir taş köprüden ırmağı aştı ve karşı taraftaki dik, kayalık yokuşu tırmandı. Burası geldiğim araziye tepeden görecekt denli yüksekti. Öğleden sonra geç bir saatti, hava pırıl pırıl ve açıktı. Şimdi arkaya, güneye doğru bakınca beyaz yol boyunca uzanmış, toz duman içinde yürüyüşe geçmiş bir ordu gibi yavaş yavaş ilerleyen trafiği görebiliyordum. Usulca vadiye doğru ilerler ve dar köprüde sıralanırlarken, karıncalardan oluşan siyah bir şerit gibi görünüyorlardı.

Söğütlü Han'a geldiğimde güneş hâlâ ışıyordu. Hancı, Sivas'ın dört saat uzaklıkta olduğunu söyledi; bunun üzerine gece orada kalmaya, kente

sabahleyin daha uygun bir vakitte girmeye karar verdim. Han ve çevresi güzeldi; her seyyahın burada konaklamak isteyeceğini düşündüm. İki katlı büyük beyaz bir yapıydı. Üst kısmı pencereless bir orta sahn ve koridorlar tarzında yapılmıştı. Kapının önüne develer çökmüşü. Söğütler, sayıları az ve doğru düzgün büyümemişse de, ağaçsız bir yerde elbette söğüt sayılırlardı. Biraz uzakta, yüzeyi ışıklar içinde, denize döküldüğü yerden altı yüz kilometre uzakta olduğı halde hâlâ büyük bir nehir olan Kızılırmak vardı. Görünümü boz tepeler çevreliyordu; vadide uzaktan uzağı kağı tekerlekleri feryat ediyordu. Her yer akşam dinginliğı içindeydi.

Beni alt kattaki bir odaya götürdükleri zaman itiraz ettim; pencerelerin olduğı üst katta bir oda istiyordum.

“Orada oda yok,” dedi hancı. Sonra elimden tutarak beni hemen girişin dışındaki bir kapıya sürükledi ve kederli bir biçimde kapıyı açarak içeriye bakmamı söyledi. Baktım ve buranın bir ahırın içi gibi boş olduğunu gördüm. Yapı hiç bitirilememişti ve yalnızca gösterişten ibaret bir kabuk halindeydi. Hesabı yanlış çıkmış bir Türk, daha doğrusu bir Ermeni yatırımdı ve heba olmuştu. Rahat odalara, derelere, söğütlere ve tepelere güvenerek Sivas’tan birçok insan buraya gelmiş olmalıydı. Ama beğenileri doğru değerlendirilmediğı için buradan uzak durmuşlar; dertli hancı da yolcuların gece yatmaktansa Sivas’a gitmeyi yeğleyerek önünden geçip gittiklerini görmüşü.

Gene de, ertesi gün, başka bir hancı olsa daha iyisini yapabilir diye düşündüm; çünkü bu hancı, orada gecelemem için beni aldatmış, elindeki müşteriye kaçırmamak için Sivas’ın uzaklığını iki katına çıkarmış, üstüne üstlük fiyatı da üçe katlamıştı.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİVAS'A GİRİŞ, BÜYÜK GEÇMİŞİ OLAN BİR KENT, BİR ERMENİ GÖÇÜ,
SELÇUKLU MEDRESELERİ, SİVAS VE RUS SAVAŞLARI,
KARA VE DEMİRYOLU MERKEZİ, EĞRİ KÖPRÜ, VALİNİN KARŞILAŞTIĞI
ZORLUK, SÜRGÜNE GÖNDERİLMİŞ KIRK PAŞA, İNGİLİZ ASKERİ KONSOLOSLARI,
AMERİKAN MİSYONERLERİ, ERMENİ NİŞAN MANASTIRI,
SİVAS'TAKİ ERMENİ PİSKOPOSU, PİSKOPOSUN TİMUR ANLATISI

Sabahleyin Söğütlü'de güneş ilerdeki tepeyle, öfkeli bir bulut arasındaki yarıktan soğuk yeşil bir gökyüzüne doğunca kaygılanmışım. Böyle yeşim yeşili bir gökyüzü parçasına bu yörede kar işareti deniyor. Handan ayrıldığı sırada da serseri serseri savrulan kar taneleriyle hafiften kar yağmaya başlamıştı. Demek bütün bu güzel havaların ardından sonunda karla da karşılaşacaktım! Kat etmek zorunda olduğum 250 kilometrede hiç kar yağmasa ne kadar sevinirdim! Kar örtüsünün en kalın ve tehlikeli olduğu bu yol beni Kayseri'ye, kışların her zaman daha yumuşak geçtiği bölgeye götürecekti. Güzel havaların tadını bu denli uzun süre çıkardıktan sonra, tam paçayı kurtaracakken kış beni yakalamış gibi görünüyordu.

Yolda hava biraz açıldı ve kar durdu, ben de hava durumuna işaret eden her şeyle ilgilenerek kendime yeni bir uğraş edindim. Bulutlara daha önce hiç bakmadığım gibi baktım. Kar yağmayacak denli yüksekteydiler. Bir tarla kuşu neşe içinde uçunca, bunda açık havanın devam edeceğine dair bir kehanet gördüm.

Saat ona geldiğinde, uzun, düz, tozlu yoldan kente yaklaşırken nihayet çıplak bir kayalığın tepesindeki kalesi ve heybetli görünüşüyle kurşunu Sivas belirdi. Geride, soldaki daha yüksek ve engebeli bir kayalıkta cami ile minaresi bulunuyordu. Yüksek kule gibi diğer yapılar çatıların üzerinden yükseliyordu; bunların, kent Selçukluların başkenti olduğunda inşa edilen Selçuklu minareleri olması gerektiğini biliyordum. Genel olarak Türk kentlerini çevreleyen bahçeler ve meyvelikler görülüyordu; bu nedenle de bozkır, duvar gibi aniden ortaya çıkan yapılara dayanıyordu.

Sivas, Kızılırmak Vadisi'nde kurulu; vadi burada neredeyse dümdüz, dokuz on kilometre genişliğinde bir ova. Güneydoğu tarafı, ova-

iki üç bin metre yükseklikte, dorukları aniden yükselen ağaçsız dağlarla çevrili. Vadinin karşı tarafı ağaçsız yuvarlak tepelerle kapanmış. Bu tepeler alçıtaşından yarlar ve küçük vadilere bölünmüş, birkaç kilometre ötede daha yüksekteki Merakum Yaylası'na doğru yükseliyorlar. Suyun bol olmasına karşın, birkaç kavakla 'söğüdün dışında hiç ağaç görülüyor; burası orta yerinde sıkıcı bir kentin kurulduğu, iç karartıcı, çirkin bir yer. Nedeninin iklim olduğunu söyleyenler var; uzun kışların, yoğun kar yağışı ve şiddetli buzlanma ile geçtiği, deniz yüzeyinden 1300 metre yükseklikteki bir vadide bitki örtüsü ve meyve ağacı bulmayı beklememeli, buğday ve bölgeye özgü kocaman lahanalarla yetinmelisiniz. Ancak, ormandan ve verimli meyve bahçelerinden hoşlanan hangi seyyah bunu yeterli bir açıklama olarak kabul eder? Gerçek şu ki, eski bir kent olarak Sivas seksen doksan kilometre çevresindeki ormanlarını basiretsizce yakmıştır; meyveye gelince, kışların daha soğuk, yazların serin olduğu ama çeşitli meyvelerin yetiştirildiği birçok yer vardır. Bir seyyah Sivas ahalisine baktığında ormansızlığın gerçek nedenini görür. Bu ima edilince bazıları hükümeti, bazıları Türkleri suçlar, bazıları da bütün bunların aslında Timur'un marifeti olduğunu ileri sürer.

Sivas, büyük ve hazin geçmişisi olan antik bir kenttir. Küçük Asya'da Romalılar döneminde gelişmekte olan Sebastea adlı kentti bu. Bizans döneminde daha önem kazandı ve en refah içindeki günlerini büyük Iustinianus'un hükümranlılığı sonrasında yaşadı. Bu çağda Anadolu'nun nasıl bir yer olduğunu ancak belli belirsiz çıkarsayabiliriz; ama büyük kentlerle dolu olduğunu, hepsinin içinde Sebastea'nın ikinci sırada –bir zamanlar nüfusu 400.000 olan Caesarea'nın [Kayseri] birinci– olduğunu biliyoruz. 11. yüzyılda Sebastea tuhaf bir siyasal hareketle bir Ermeni kenti oldu. Ermeni Kralı I. Senekerim, Van Gölü çevresindeki krallığı Selçuklu sultanlarının topraklarına komşu olunca, ülkesinin geleceğinden endişe duydu. Bu güçlü ve kıpır kıpır komşularıyla mücadele etmek yerine, kişisel rahatını ve huzurunu gözetti. Sınırdaki krallığını Bizans imparatoruna devretti, karşılığında genel vali ve kral olarak yönettiği Sebastea eyaleti ile kentini aldı. Ermenilerin birçoğu hem o zaman, hem de sonrasında krallarını izlediler, böylece kent ve bölge bugüne değin varlığını sürdüren büyük bir

Ermeni nüfus kazandı. Korkak bir kralın göçünden bir buçuk yüzyıl sonra Selçuklular Sebastea'daydılar.

Bunu iki yüzyıllık bir refah izledi, sonra da geçerken Erzurum ve Erzincan'ı alan, zapt edilmez kalelere büyük bir kuvvetle saldıran, ordularını sevk etmek için dağ geçitlerini ağaçlar ve kayalarla dolduran Timur geldi. Askeri uzmanlığı ve zorbalığı ile Sebastea'yı bir hamlede alt etti ve yüz bin olan nüfusu üçte iki oranında azalttı. Anadolu'da –batıda İzmir'e kadar gidecek buraya da saldırdı– Timur'un genelde tazeliğini ve gerçekliğini koruyan izlerine her adımınızda rastlarsınız; Sivas'ta ise bu izler çok belirgindir.

Bugün 70.000 dolayındaki nüfusu ile Sivas Anadolu'nun iç kesimindeki en büyük ve en önemli kent kabul edilir. Soğuk, boğucu, Doğunun renkliliğinin ya da büyüünün çok az ya da hiç bulunmadığı kötü yapılandırılmış bir kenttir. Sizi kendine kesinlikle çekmez. Kentlerin insanlar gibi bir kişiliği vardır; bazılarını olduğu gibi kabullenir, bazılarını reddedersiniz. Sivas katı bir tavırla reddettikleriniz arasında yer alır; bir daha asla ziyaret etmeyi düşünmezsiniz. Her şeyden önce uzaktan ilk görünümünün sizi aldattığının bilincindesinizdir. Uzaktan bakınca, kale ile kayalık birlikte güzel, çarpıcı, şaşırtıcı bir yığın oluşturur; kesin bağıntılar kurmamak koşuluyla, birçok şeyi çağrıştırır ve ilgi çeker. Ancak, bu Anadolu'daki en aldatici kaledir; çünkü büyük bir kısmı tahta kaplamadır ve bu uydurma yapıyı taşıyan kaya da buna uygundur. Orada bir iki saat geçirmeme karşın, kayanın izine rastlamadım ve onun yapay bir toprak yığınının başka bir şey olmadığından kuşkulandım.

Bir başka kayanın üstündeki Aziz Yuhanna Kilisesi de denen Abdülvehhab Camii düş kırıklığı yaratan bir başka yapıdır. Tabanında Pirkinik Çayı, nehrin öbür tarafındaki dış mahalleler, dağlık burnun tepesindeki cami ve minare ile ovaya uzanan sarp çıkıntı bulunan kayalık sağlamdır ve konumu iyidir. Ancak yapı küçük, vasat ve virandır; onun Müslümanların el koyduğu eski bir Hristiyan kilisesi olduğuna inanamazsınız. Ama bu yapıyı Sivas'ta kaybettikleri birkaç kiliseden biri olarak kabul eden Ermenilerin ona attettikleri tarih böyledir.

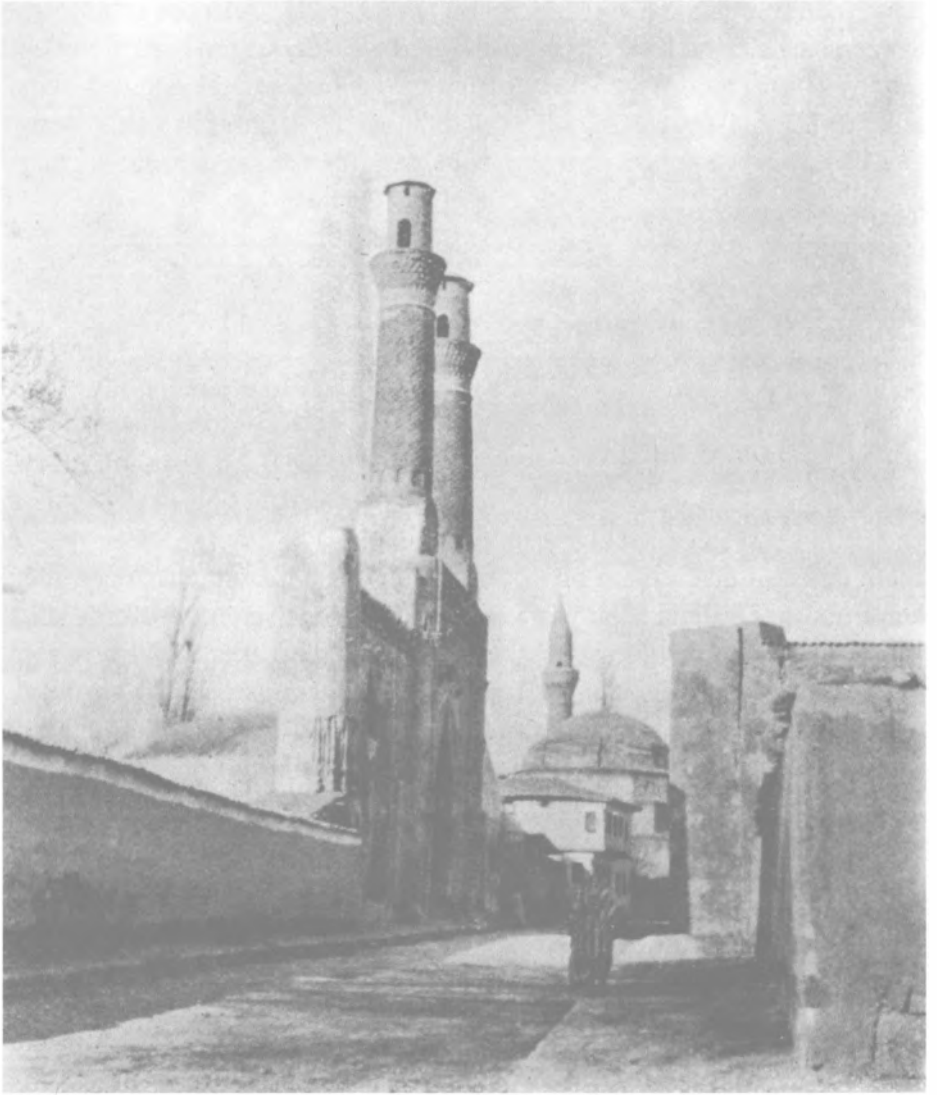
Sivas Selçukluların başlıca kentlerinden biri haline gelince, Selçuklu sultanlarının 13. yüzyılda yaptırdığı medreseler ve camiler –hepsi

beş ya da altı tane– dışında kentte görülecek çok az şey vardır. Ama bu binalar ve sonraki tarihlerden belki birkaç çeşme Doğunun havasını taşırlar. Bu medrese ve camilerin birkaçından sağlam kısımlar kalmıştır; ötekiler de korunmuştur ve hâlâ kullanılmaktadırlar. Tuğla örgüye rastlansa da bunlar genellikle sıcak sarı renkli taşlarla yapılmışlardır. Oymalı ve güzel mavi çini kaplamalı büyük derin taç kapıları, gövdesi ve şerefesi kaplama ve oymalarla süslenmiş sivri minareleriyle Selçuklu sanatının en iyi örnekleridirler. Eski zamanların bu harap olmuş heybetli kalıntılarına bakarken, bir Selçuklu kentinin en debdebeli zamanını belli belirsiz hayal edersiniz ve Doğunun geleneksel şöretinin daha çok Selçuklulardan geldiğini düşünürsünüz.

Bu düşüncelerden hareket edip modern Sivas'ın sokaklarına adım atmak sarsıcı bir düşüştür. Gözleriniz akıllı bir kentsel çözüme, ayaklarınız ıslanmadan sokağı geçebilesiniz diye birbirinden 90 cm kadar ayrıık döşenmiş, otuz santim yüksekliğinde taşlara takılır. Bunların karlar erirken –kolayca inanabileceğiniz gibi– yararlı olduğu söylenir; araç ve hayvanların aşınalığının verdiği güvenle bu sokaklardan rahatlıkla geçtiklerini fark edersiniz.

Kentin itibarını sarsan birçok şeyin içinden olumlu küçük bir özelliği –demirci ustalarının süslü demir işçiliği sanatını yitirmediği– dikkat çeker. Sokağa bakan pencerelerin çoğu demir pazarından çok düşük fiyata kiloyla satın alınabilen dövme demirden güzel süslü kafeslerle örtülmüştür. Bu demircilerden birini izlerseniz, onun el çabukluğu ve kalıtsal bir beceriyle çalıştığını, demire ustalık ve hızla karmaşık bir biçim verdiğini görürsünüz.

Sivas'ın geçmişte büyük bir kent olmasının yeterli ve aşikâr nedeni, verimli topraklara sahip olmasıdır. Çevresinde, çetin kışlarına karşın, söz gelimi, tembel insanların yetiştirmeye çalışacağı her şeyin yetiştirilebileceği geniş bir kırsal bölge yer alır. Sivas, tarımsal ve hayvansal ürünleriyle tanınmış bir bölgedir. Kendisine yetecek ve uzak pazarlara uygun fiyatlarla, ilkel ulaşım araçlarının taşıyabileceği ölçüde buğday, arpa, yulaf, patates, büyükbaş hayvan, keçi, koyun üretilir. Bugünkü zor koşullar altında bile Anadolu'nun kuzeydoğusu için bir tahıl ambarıdır; bu sınır bölgesindeki Türk ordusu her zaman yiyeceğini Sivas'tan sağlamıştır.

Sivas'ta Çifte Minareli Medrese

Bütün ülkede çok iyi bilinen bu gerçek Sivas'ı Anadolu için barış ve savaşın barometresi haline getirmiştir. Harbiye Nezaretinin basit bir önlemi burada ortaya çıkar ve gizli de tutulamaz. Ülke halkının tek düşman olarak tanıdığı Rusya ile zamansız bir savaşın habercisi olarak Sivas fırıncılarına ekmek yapmaları ve bütün yollar boyunca camileri peksimetle doldurmaları için emir verildiğine ilişkin bir rapor vardır. Bu savaş habercisinin arkasında eski gelenekler yatar. 1829, 1854 ve 1876 savaşlarından önce böyle olmuştur ve kuşkusuz günümüzdeki savaştan önce de böyle oldu; sevkiyatın sınırlı araçlarla yapılması nedeniyle orduların iâşesi hâlâ eski yöntemlerle yerel olarak karşılanmak zorundadır. Genellikle arkasından savaş gelmediği halde söylentiler etkileyiciliğini hiç yitirmemiştir. Bu söylentiler ziyaretim sırasında da vardı ve dalga dalga yayılmıştı; İtalya'yla birlikte mutlaka Rusya'nın da geleceği düşünülüyordu çünkü. İnsanlar, İtalya Osmanlıya karşı başarılı olmayı başka nasıl umabilir ki, diye düşünüyordu.

Sivas'ın geçmiştaki görkeminde etkili olan, günümüzde ve gelecekte de etkili olacak olan bir başka etmen doğal güzergâhlar üzerindeki konumudur. Ovalarla kaplı ya da arazisi kolay geçit veren bir ülkede yolların güzergâhları koşulların gereğine göre değişebilir; ama dağların ve vadilerin doldurduğu, üstelik büyük mesafelerin söz konusu olduğu bir ülkede güzergâhlar değişmez, kendilerini belirleyen doğal özellikler gibi onlar da sabittir. Dağlık bir ülkede verimli toprakların yakınlarındaki elverişli yollar kentlerin konumlarını belirlerler. Anadolu'da Sivas kadar önemli, bu kadar çok güzergâhın birleştiği ve kesiştiği başka bir nokta yoktur.

İstanbul'dan Erzurum'a ve Rus sınırına giden yol Sivas'tan geçer. Karadeniz'den Bağdat'a giden ünlü yol da Sivas'tan geçer. Yine Karadeniz'den Akdeniz'e giden yol da... Bu ana yollardan başka bölgelere tali ama önemli yollar uzanır, netice olarak bu yolların taşıdıkları trafik Sivas'tan geçmeye dayanır. Mutlak olarak Sivas'ın denetiminde olan ve büyük bir alana hizmet eden en az on yol sayabilirsiniz.

Karayolları gibi demiryolları da doğal yolları izledikleri için ileride demiryollarında da böyle olacaktır. Şimdiye kadar Anadolu için önerilen her demiryolu yapım planı Sivas'a ulaşmayı ya da Sivas'ı merkez alarak aktarmayla öteki demiryollarına bağlanmayı hedefler. Sivas'ın Anadolu'daki en

Sivas'ta pazar yeri

büyük, en önemli demiryolu kavşağı olması yazgısında mevcut gibi görünmektedir; çevresindeki bölgenin tarımsal ve hayvansal değeriyle birlikte bu etmen, iyi bir yönetim altında, kente geçmişte olmadığı denli çok zenginlik getirecektir. Sivas'ın bir ticari başkentin doğal nimetlerinden nasibini almış merkezi bir kent olarak Anadolu'nun kalbi ve iletişim ağlarının odağı olduğundan söz edenler, bunu haklı bir nedenle söylerler.

Anadolu'daki kentlerin –birçoğunun arasından yalnızca birkaçının adını sayarsak, Milet, Sart, Efes, İzmir, Sinop, Mazaka¹, Comana,² Caesarea– geçirdiği dalgalanmaların, yükselmelerinin ve düşüşlerinin nedenlerini incelemek ilginç bir çalışma olacaktır. 18. yüzyılda, şimdi nüfusu 40.000 bile olmayan, 400.000 kişilik Diyarbakır kenti vardı. Hangi ticaret yollarının kapanması ve açılmasının, belki de Anadolu'nun sınırlarının dışındaki hangi siyasal olayların bu yerlerin yükselmesiyle düşüşünü doğurduğunu izlemek

1 Eski çağda, Kapadokya Krallığı'nın başkenti, bugün Kayseri yöresi –çn.

2 Hummani, Kumani, Komana, Hanyeri adlarıyla da anılır. Kalıntıları bugünkü Adana'da, Tufanbeyli'nin Şar Köyü'ndedir –çn.

tamamen olanaksız olmasa da zor olabilir. Bir şeyden emin olabiliriz: benzer sonuçların izleyeceği daha büyük ölçekteki benzer etkiler, günümüzdeki savaşın sonucu olarak gözlerimizin önünde söz konusu olacaklardır.

Sivas'ın yaklaşık üç kilometre güneyinde Bağdat Yolu sivri kemerli eski bir taş köprüyle Kızılırmak'ı geçer ve Tecer Dağı'na tırmanır. Bir sabah, Kral Senekerim'in kızının yaptırdığı söylenen ve ilginç bir adı olan "Eğri" Köprü'yü görmek üzere uzun yolumun en uç noktasına geldim. Köprü, akıntıya karşı geniş bir kavis çizen bir plana göre yapılmıştır. Kışın ve ilkbaharda nehirden çok buz gelir ve bazen, basınca dayanması için böyle garip bir biçim verilen köprünün önüne yığılır.

Sivas bir vilayet merkezidir ve sultanı temsil eden valinin ikametgâhıdır. Vali görevi gereği çok önemli bir adamdır. Aslına bakılırsa, idam ve af yetkisi vardır. Vilayeti bizzat yönetir ve Doğuya özgü biçimde herkes ona ulaşabilir; böylece vilayet, iyi vali ile kötü vali arasındaki farkı kısa zamanda anlar. Şimdiki valiye silik biri deniyordu; çünkü kısa bir süre önce vilayette yetenekli bir vali vardı ve halk onu anımsayarak diğerlerini ona göre değerlendiriyordu. Bu becerikli vali, konumunu sarsmak isteyenlere karşı uzun bir mücadeleden sonra Viyana'da Osmanlı büyükelçisi olarak daha kolay ve çok daha rahat bir göreve atanmıştı.

Bu vali Sivas'a geldiğinde, yollardaki soygunlardan ötürü vilayetin çok kötü bir ünü olduğu söyleniyor. Soygunlar, yalnızca sıradan haydutların, eşkıyaların değil, operasyonlarla büyük kazançlar elde eden gerek vilayet içinden, gerek vilayet dışından yüksek mevkilerdeki kişilerin yönettiği örgütlü çetelerin de işiydi. Vali, devletin rezilliğini yansıtan bu tür kanunsuzluğu engellemeye koyuldu. Vilayeti büyüktü –belki 50.000 km²– ve yasaları ihlal edenlerin yasalardan daha önemli görüldüğü, sağ salım, şerefle güvenli sığınaklarına döndükleri Kürt bölgesiyle komşuydu. Ancak vali elinden geleni yaparak birçoğunu yakaladı ve kanunnameye ölüm cezası olmadığından hapse attı; ama o da faillerin görülmesi ve ele geçirilmesi arasındaki belirsiz sürede –bir kaçma girişiminin olabileceğinin akıllıca algılandığı o kısa sürede– epeyce adam öldürmeyi başardı. Böyle bir girişim, zanlının hukuk tarafından korunmasını geçici olarak kaldırır; bundan sonra olanların kovalayanların takdirine kaldığını bilirsiniz.

Valinin yöntemlerinin başarısı kısa zamanda soygunculuğun aşırı tehlikeli bir iş olarak kabul edilmesine yol açtı. Hatta Kürtlerin kalelerinden gelenlerin işleri bile kötü gitti; geldiler ama genellikle dönmeyi başaramadılar. Birkaçının belki demir parmaklıklardan ekmek dilenerek Sivas hapisanesinde çürüdüğü görülebilir; ötekiler ıssız yamaçlarda zaptiyelerin kurşunlarıyla öldüler. İster bir kişi, ister yolu birkaç saat etkili biçimde kesen silahlı bir çete yapsın, soygun eski kazancını ve çekiciliğini yitirdi.

Yasanın gücünü kabul edenler arasında, aşiretiyle birlikte Sivas yöresine yerleşmiş bir Çerkez aşireti reisi de vardı; onun rolü, sadık ve yurtsever bir insan olarak çalım satarak harekâtları yönetmek olduğundan, kendisi oyunda asla doğrudan yer almamakla birlikte, o ve aşiretindekiler soygunlardan büyük kazançlar sağlamışlardı. Sultanın haremünde akrabaları vardı ve vilayette eşrafın önde gelenlerden biri olduğu kabul ediliyordu.

Soygunculuk uğraşı böyle sarpa sarınca artık bir şeyler yapması gerekiyordu; çünkü geliri eriyordu ya da eriyip gitmişti ve bir Çerkez beyi olarak para kazanma olanakları azdı. Bu nedenle vali ile kuşkusuz gizlice görüştü; gerçi açıklayamayacağım ama görüşmenin özü kamu mallarıydı.

“Beni mahvediyorsunuz,” dedi bey, “ve siz beni mahvedemeyeceksiniz. Kız kardeşimin sultanın haremindeki yerini bilmiyor musunuz? Size dikkatli olmanızı öneririm: Sizi sürgüne göndertebilirim. Doğubayazıt’a gönderilmeyi ister misiniz?”

Bu görüşmeden önce, yalnızca böyle şeylerin gelişimini fark edebilecek konumda olanların izleyebildiği bir kavga çıktı. İncelikli bir kavgaydı bu: Zekâya karşı zekâ, hamleye karşı hamle; çünkü beyle kız kardeşinin ağır topları vardı ve valinin ihtiyatlı hareket etmesi gerekiyordu. Sonunda, kavganın öyküleri, sırlarının yankıları, açık sonuçları ortaya çıktı.

Bey konumunu güçlendirme sürecinde halife ve sultana derin bağlılığını ilan etti. Vilayetdeki en vatansever insan tavrını takındı. Bir gayretkeşlik gösterisi olarak aşiret mensupları arasından bir atlı Çerkez alayı kurdu ve bu alayı şatafatlı bir biçimde sultanın hizmetine sundu. Bu tehlikesiz bir hareketti; çünkü o sırada onların silahlarına hiç ihtiyaç yoktu. Ancak bey, istekli olduğunu göstermiş ve puan kazanmıştı. Ne var ki, vali fırsat kolladı ve yaklaşık her iki yılda bir ayaklanan Yemen’de isyan çıkıp da Müslüman

askerlere gereksinme olunca, Harbiye Nezaretindeki bir arkadaşının Sivas'taki Çerkez beyinin vatansever önerisini anımsamasının yolunu açtı. Bu aşamada öneri minnetle kabul edildi ve alaya Yemen'e gitme emri verildi.

Bey emri iptal ettirmek için çalmadık kapı bırakmadı ama başaramadı. Sonunda güzel bir sabah vakti, bey ve beş yüz adamı Yemen'e gitmek üzere Sivas'ta bir geçit töreni yaptılar. Sonra da valinin, beyi alayının soylu duruşundan ötürü herkesin önünde kutladığı, sultanı temsil eden vali olarak hepsinin gösterdiği büyük vatanseverlik için minnettarlığını ve subaylarla erlerin gerekirse şerefli bir biçimde öleceklerine olan güvenini belirttiği anlatılır.

Sivas bu külhani Çerkez alayını sevinçle uğurladı; daha da büyük bir hoşnutlukla geri dönüşüne tanık oldu. Çünkü Yemen'de bir iki yıl görev yaptıktan sonra yalnız otuzu geri döndü. Bey hayatta kalmıştı ama etkisini ve olanaklarını büyük ölçüde yitirmişti. Arkasından Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve haremının dağıtılması geldi. Benim ziyaretim sırasında, beyin varlıklı günlerinde yaptığı hatalardan dolayı bir Sivas hapisanesinde uzun bir hapis cezasıyla yatan tanınmış bir mahkûm olduğu söyleniyordu.

Sivas, başkentten uzak oluşundan, soyutlanmışlığından ve konuk sevmeyen karakterinden ötürü Abdülhamid'in gözde sürgün yeri idi. Canını sıkkan varlıklı paşaların oraya gitmelerini, orada yaşamalarını emrediyordu. Bir kere oraya gidince Sivas'ta yaşamak, belli bir uzaklığın ötesine gitmemek dışında bir kısıtlamayla karşılaşmıyorlardı. Boğazdaki saraylar ve kayıklar, adalardaki evler, Osmanlı başkentinin bütün o tatlı ve pırıltılı yaşamı yerine Sivas'ta ikamet etmek cezanın incelikli biçimiydi. Sürgündeki bu paşalarla ailelerinin Sivas'ta yaşamı nasıl çekilir duruma getirmeye gayret ettiklerini bir gün çarşıya giderken öğrendim. Her şey bulunuyor gibi görünen bir dükkâna gittim; tel çiviler, beller, pamuk ipliği makaraları ve yerel tulum peynirleri; ayrıca, ipekler, kasketler ve mürekkep –bu basık, karanlık ve badanasız dükkân gerçekten bir büyük mağazaydı. Yol için yoğunlaştırılmış süt³ istedim; buraya gelinceye kadar bulacağımdan kuşku vardı. Dükkân sahibi, bana hizmet ettikten sonra, Ermenilerin güçlü ticari içgüdüleriyle, “Lütfen başka şeyler de alın efendim,” dedi.

3 Şekerli süt, pekmez kıvamına gelinceye kadar uzun süre kaynatılarak hazırlanırdı –ed.n.

Bu naif rica hoşuma gitti ve ilgisizce neleri olduğunu sorduğumda, “Size İngiliz sosu *piquante*⁴ veririm. Çilekli, ahududulu İngiliz reçeli veririm. İngiliz peyniri veririm,” dedi.

“İngiliz peyniri” Hollanda peyniri çiksa da gerçekten onda bu tür malzemeler vardı. Soho reçelleri ve Worchester sosu bulduğuma şaşırımsız halde, bunların buraya nasıl geldiğini sordum. Vaktiyle Sivas’ta yaşayan kırk sürgün paşası olduğunu, –bazıları belki Türk değillerdi, hatta İngiliz bile olabilirlerdi– bu nefis yabancı yiyecekleri bir yığın garip damak zevki olan paşalarla haremlerinin istedikleri yanıtını verdi. Abdülhamid tahttan indirildiğinde sürgündeki paşaların Sivas’ı alelacele terk ettiklerini, bu mal-ların da elinde kaldığını sözlerine ekledi.

Otuz küsur yıl önce Anadolu’daki çeşitli kentlere asker kökenli İngiliz konsolosların atandığı kısa dönem şimdi İngiltere’de pek anımsanmayabilir. Ancak onlardan kalan anılar, kendilerinin ve ülkelerinin onurlarının izleri hâlâ belleklerde tazeliğini korumaktadır. Sivas’ta gerek Amerikalı misyoner-ler, gerek yerel halk bu subaylardan sık sık söz ettiler. Zayıfları koruyabilen ve koruyan, büyük haksızlıklara karşı varlıkları bile bir güvence olan, önlerin-de valilerin dahi dize gelmek zorunda kaldığı bu insanlar, güçlü, kararlı, dü-rüst kişiler olarak ülkenin hafızasında büyük bir yer edindiler. Onlara, belki de gerçekten sahip oldukları güçten daha büyük bir güç atfediliyordu; örne-ğin şöyle sözler duydum: “Eğer burada bir İngiliz askeri konsolosu olsaydı katliam olmazdı.” Ya da bir misyoner bu konsolosların “ne insanlardan ne de şeytandan korktuklarına” işaret ettikten sonra, yerel sorunlarla baş etme-deki bu özelliklerini ve ustalıklarını Hindistan’da görev yapmış olmalarına yoran ilginç yorumlar yaptı. Bu konsolosların zamanında, İngilizlerin bu-radaki saygınlıkları doruğundaydı. Bazılarının İngiliz himayesi istedikleri, hatta bunun için dua ettikleri söylendi. Anadolu’da çok deneyimli olan bir Amerikalı bana, bir derviş şeyhinin bir zamanlar kendisine, “İngilizler gel-medem bu ülkede hiçbir şey yolunda gitmez. Hacca giderken Mısır’a gittim, İngilizlerin orada neler yaptıklarını gördüm,” dediğini anlattı.

Sivas’ta önemli bir Amerikan misyonerliği var; ama Merzifon’un tersine bunun okulları, hastanesi ve evleri bir yerleşkede toplanmamış.

4 Fransız kökenli acı bir sos –çn.

Merzifon, yardım ve bağış dünyasından koparılmış olduğundan yakınıyor-
sa, Sivas'ın yakınması için çok daha fazla neden var. Sivas'a giden yolun ba-
ğışlara daima aç Merzifon'dan geçtiğine işaret ediliyor. Kesesi dolu anlayışlı
bir ziyaretçinin yolunu pusuya yatıp bekleyen Merzifon'dan sonra Sivas'ın
pek şansı yoktur. Böyle ziyaretçiler Sivas'a ulaşmazlar bile. Misyonerler ko-
nusunda da Merzifon'un yeni gelenlerin aklını çeldiğini ve bir daha oradan
kopamadıklarını ileri sürüyorlar –gerçekte Merzifon bu bölgede misyoner-
lik evreninin güneşidir ve her şeyi kendine çeker. Bu nedenle, Sivas Mer-
zifon'dan “yaldızlı misyonerlik,” kendisinden de birçok zorlukla mücadele
eden sıradan bir topluluk diye söz etmekten hoşnut kalır. Bununla birlikte,
Sivas'ın da yaldızlı olmak için gayret ettiğini, hatta en azından büyük bir
yerleşke oluşturmak, böylece her türlü misyonerlik kapasitesini yükselt-
mek için umudu olduğunu fark edersiniz.

Bir gün bu misyonerliğin başkanı beni kentin birkaç kilometre dışın-
daki eski Surp Nişan Manastırı'nda ikametgâhı bulunan Sivas'taki Ermeni
piskoposunu ziyarete götürdü. Manastır, tümsekten biraz daha büyükçe al-
çak bir tepenin üzerinde, kırıkta tek başına duruyordu. Uzaktan, eski kilise-
nin piramit biçimindeki çatısının yükseldiği yüksek gri dış duvarın dışında
pek bir şey görmüyordunuz. Düz, korumasız, dayanıksız bir dış duvarın kat-
liama karşı pek işe yaramayacağını düşünseniz de, karışıklık zamanlarında
bu manastır yüzlerce Ermeniye korumuş ama hiçbir zaman ayaktakımının
saldırısına uğramamıştı. Onu kentten ayıran kısa mesafe bile bir koruma
işlevi görmüştür. Katliama eğilimli bir güruhun içinde kent dışına iki kilo-
metre gidip gelmektense hiç gitmeyen birkaç kişinin her zaman bulunduğu
söylenir. Gözü ile gördüğü işleri yeğleyen, düş gücü sınırlı olanlar da vardır.

Bir kapı görevlisi bizi manastırın büyük kapısından içeri aldı. So-
nunda, uzun saçlı, siyah cüppeli bir papaz tarafından loş, küçük bir odaya
götürüldük. Odaya içine eski küflü bir kütüphane kokusu sinmiş bir tür or-
taçağ havası hâkimdi; ama birçok Ermeni evinin içi gibi her şey tertemizdi.
Doğramalar boyasızdı, duvarlara basit duvar kumaşları asılmıştı; kalın bir
kapitone deri, kapı işlevini görüyordu; oda biz girince dışarı çıkarılan bir
mangalla ısıtılmıştı. Herhalde keşişler yüzyıllarca böyle yaşamışlardı; ya-
pının bu bölümünün inşası iki yüzyılı geçmemiş olmasına karşılık manas-

Aziz Nişan Manastırı'nda kürsü, Sivas

tır 13. yüzyılda kurulmuş, o zamandan bu yana varlığını sürekli korumuş. Âdetler değişmiş ama bu değişim çok yavaş olmuş.

Piskopos bizi fazla bekletmedi, hatta ziyaretçileri kabul etme fırsatından memnun göründü. Cemaatin ve sıkıntı içindeki bir halkın kilisesinin piskoposu ve bu göreve üstün niteliklerinden ötürü getirilen biri olduğu söylendiğinden, ona sıra dışı bir ilgiyle baktım. Kuşkusuz daha yaşlıydı ama elliden fazla göstermiyordu; gür sakalı ve uzun saçları siyah, boyu çok kısa, güçlü ve kırmızı yanaklıydı. Ermenice konuştu ve Amerikalı arkadaşım çevirdi. Daha önce başka bir yerdeki bir Ermeni piskoposun cemaatini ateşli silahlar almak için gerekirse gömleklerini satmakla vazifelendirdiği söylenmişti. Ancak Sivas piskoposu böyle biri değildi; sağduyuya ve sabra güveniyor görünüyordu. Devletle iyi ilişkiler içinde olmayı kabullenmişti, şimdiki davranışından ve niyetlerinden de memnundu. Ancak ben, onun yalnızca papazlara ve cemaatine rehberlik etmek zorunda olmadığı, muhalifleri olan Türk yetkililer ve Rum kilisesiyle, iyi kâğıtların kendisine gelme şansının hiç olmadığı bir siyasal iskambil oyununda yer almak zorunda olduğu sonu-

cunu da çıkardım. Bu İstanbul'daki Ermeni patriğinin Türklere ve Rumlara karşı oynadığı oyun kadar önemli değildi ama aynı özelliklere sahipti.

Sohbet birçok konuda devam etti; ama piskopos bariz bir çaba göstermeksizin millete ve kilisesine ilişkin çeşitli anıştırmalarda bulunmayı başardı. Pek açık olmayan dolaylı birkaç hamleden sonra gerçek amacına gelerek bize Gregoryen Kilisesi'ni anahatlarıyla anlattı. Onun eskiliğine, geleneklerine, ne yazık ki şimdi cami olarak kullanılan eski kiliselerine, kutsal emanetlerine, eski yazmalarına, eşyalarına ve papaz giysilerine değinen göndermeler yaptı. Ayrıca, Venedik lagünleri arasındaki Mikhitharist Manastırı'na, Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı bir Gregoryen kurumu olarak değil, bir Ermeni manastırı ve Avrupa'da bir öğrenim merkezi olarak değindi. Tarikatın kurucusu Mikhithar'ın⁵ da üç yüz yıl önce Sivas'ta doğduğundan söz etti. Birçok konunun ortaya atıldığı yarım saatlik parça parça konuşmalarda piskopos şimdi baskı görseler de, halkının ve kilisesinin iyi durumda oldukları ve umutlarını yitirmedikleri izlenimini yarattı.

Sivas'taki bir anlatıya göre Timur'un kenti ele geçirdiği zaman kent savunmasında Türklere yardım eden 4.000 Ermeni savaşçıyı canlı canlı gömdüğü belirtilir. Ermeniler hâlâ bu gömülme yerini gururla gösterir ve buraya "Kara Toprak" derler. Piskoposa yalnızca anlatılardan başka bir bilgi olup olmadığını sorduğumda, ilgisi arttı, yerinde sabırsızlıkla kımıldandı, sonra sözcüklerle değilse de davranışıyla, dünyevi bir şey gibi öyküyü bir kenara bırakmış göründü. Onunki gerçek, daha uhrevi, kilise için daha muhteber, Timur'u daha yıpratıcı bir öyküydü.

Piskopos gerçek şu ki, dedi –yine hafiften hoşgörüsüz göründü– kent düşünce kilise fatihin kalbini yumuşatmak için 4.000 çocuğa beyazlar giydirdi ve kutsal emanetleri taşıyan bu çocukları Timur'a gönderdi. Timur'un kutsal emanetlerle birlikte canlı canlı bir çukura fırlatıp attığı, üstlerini toprakla örterek Kara Toprağı oluşturduğu bu 4.000 çocuktan Ben piskoposun öyküsünün dünyevi olandan daha değersiz olduğunu düşündüm. Ciddi bir piskopos tarafından anlatılmış olsa bile bana yapay geliyordu. Sanki kiliseyi korumak gayretkeşliğiyle halkına zarar veriyor, onların

5 Mikhithar, asıl adı Manuk Bedrosyan, Ermeni din adamı, eğitimci ve yayıncı. Mikhitharistler tarikatının kurucusudur. 1685-91 arasında Sivas'taki Surp Nişan Manastırı'nda, 1691-92'de de Eçmiadzin, Sevan ve Erzurum'daki manastırlarda öğrenim gördü –Vikipedi.

savaşçı tarihinden bir olguyu alıyor gibiydi; oysa milleti en çok da tam bu tür bir tarihe muhtaçtır.

Sonra incelememiz için 13. yüzyıla ait bir elyazması getirildi. Piskopos daha eski bir elyazmasını gösterecekti ama kilitli bir yerdeydi ve anah-tarı burada olmayan birisindeydi. Vaspurakan Krallığı'nı Sivas eyaletiyle de-ğışen I. Senekerim'in tahtı aynı nedenle gsterilemiyordu. Dokuz yüzyıllık bu taht, onu yücelten Ermeni halkının ulusal mirası arasındadır. Ancak bir yabancı için –II. yüzyıldan, sade, sağlam, genelde i görünümü biraz Nor-man mimari üslubunda ama bir miktar Bizans süslemeli, iyi korunmuş bir taş yapı– Aziz Nişan Manastırını daha ilginçti. Kilisede bir de çok eski olduğu varsayılan ahşap bir Bizans kitap kürsüsü vardı.

Bu dikkatli ve nazik piskoposun, Anadolu'daki son vahşet sırasın-da işkence gördüğü sonra da öldürüldüğü bildirilen Sivas'taki piskopos ol-duğuna ilişkin pek kuşku yok gibi görünüyor. Musul'a giderlerken kendi halkından birçok insanla birlikte öldüğü söylenmişti. Ancak işkence etmek için, önce çıplak ayaklarına, yerel âdet olduğu üzere, öküzlerin tırnaklarını nallar gibi demir nallar vilenmişti. Yeterince vilenince yürümeye zor-landı, yolda dayanamayıp öldü –Senekerim'in kızının yaptırdığı Eğri Kp-r'nden geçen ve Tercan Dağları'na giden yol, aynı yoldur. İnsan, o ve onun gibi soydaşları kadim Aziz Nişan Manastırını sığınsalardı da dış duvarını savunurken lselerdi daha iyiydi diye düşünüyor.

Sivas'tayken özellikle ilginç bulduğum olaylara ilişkin bir haber gel-di. Daha yeni geçtiğim yolda, eski soygunlara benzer iki soygun olmuştu. Birinde, büyük bir iş karşılığında her zamankinden daha çok para aldıktan sonra Samsun'dan dönen bir grup öküz arabacısına bir Çerkez etesi saldır-mişti. Arabacılar karşı koymuşlar ve bir iki arkadaşlarıyla birlikte paralarını da kaybetmişlerdi. Öteki soygun sanki daha eski günlerden kalmaydı: Bir-takım soyguncular yolu birkaç saatliğine kesmişler ve o günkü işleri bitene dek gelip geçen herkesi soymuşlardı.

BAŞKA BİR ARABACI SEÇMEK, MEHMET, ŞAMATACI TÜRK ASKERLERİ, KAYSERİ YOLUNDA, ARGAEUS [ERCİYES] DAĞI'NIN UZAKTAN GÖRÜNÜMÜ, MEHMET'İN GARİPLİKLERİ, BİR MÜCADELE, KÖPEKLER VE DAHA ÇOK KÖPEK, RENKLİ TEPELER, YOLDAKİ LAZLAR, SİVAS'LA KAYSERİ ARASINDAKİ KADİM YOL

Bağdat Yolu'nu güneydoğu yönünde Sivas'a kadar üç yüz kilometreden fazla izledikten sonra, artık Kayseri'ye ulaşmak için güneybatıya dönecektim. Yol yükseliyordu; üzerindeki kar başka yerlerdekinden daha korkutucuydu. Kayseri'ye yaklaşık iki yüz kilometre vardı; kötü hava korkusuyla mesafeyi dört günde katetmek istediğim için bir başka araba daha tutmak istedim.

Aynı gün, yolu bildiğine güvence verilen kızıl saçlı ufaktefek bir Müslümanı bana gönderdiler. İrikıyım Ahmet'le karşılaştırılınca bu yeni arabacı bütünüyle hayal kırıcıydı; yalnız ufaktefek ve becereksiz görüldüğünden değil, bazen konuşmasının bir parçası haline gelen sürekli ve rahatsız edici bir öksürüğü de vardı. Gözleri de kötü durumdaydı ve sulanıyordu. Üstüne üstlük, tavsiye edilmesinin esas dayanağı, bir ara, çok değil kısa bir süre önce, Amerikan hastanesinde iki hafta yatmış olmasıydı. Arabanın başına bir şey gelse onun yığılıp kalacağını ve arabayı çekip çıkarmanın bana düşeceğini hayal ettim. Yolda bir yerde saldırıyla karşı karşıya kalırsak, bu ufak adamın meraklı bir izleyici olmaktan başka bir şeye yaramayacağını düşündüm. Kesinlikle benim istediğim gibi bir adam değildi: ama hiçbir arabacı da bu mevsimde yolculuk yapmak istemediğinden başka birini bulmak için pek şansım yoktu: daha fazla zaman yitirmektense, endişeyle hayırlı olsun diyerek Mehmet'i işe aldım. Onu daha yakından gözlediğimde, görünüşünde bana güven veren bir şeyler gördüm. İlk başta kendinden emin bir tavır olduğunu, ardından kaygısız bir kişiliği olduğunu düşündüm; sanırım bu zayıf bedende her şeye karşın büyük güç ve cesaret vardı. Ancak bütün değerlendirmelerime karşın, Mehmet'in daha sonra nasıl biri olacağını tam olarak kestiremedim.

Üç gün önce hafif bir yağmur yağmıştı; mavi gökyüzünde büyük beyaz bulutların süzüldüğü, hafif bir güney rüzgârının estiği güneşli bir

sabah yola çıktım. Kasım'ın 21'i'di ve hava konusundaki şansım beni şaşırtıyordu.

Kentin dışına çıkan dar yolu, bizimle aynı yöne giden, tıkiş tıkiş Türk askeri bindirilmiş elli kadar yaysız araba doldurmuştu. Askerler Samsun'a gittiklerini söylediler. Bu güzel sabah vaktindeki taşkınlıkları nedeniyle bir yabancı gezgin için tatsız yol arkadaşlarıydılar. Arabacılarını arabama çarpmaya zorladılar; ilk girişim başarısız kalıp, tersine kendi arabaları birbirine çarpınca, yaygaracı bir asker bu işin nasıl yapılacağını göstermek üzere arabanın dizginlerini eline aldı. Sonunda, yol kenarında, biraz manevrayla bizi sıkıştırılabileceği kör bir duvar göründü. Artık iyice azıtmışlar, patırtı gürültü ve heyecanla arabadan arabaya bağrışıyorlardı. Ancak sarsıla sarsıla hızlanan ağır arabalar zorlanıyordu. Bize zarar vermeye kararlı olmalarına ve her kafadan bir ses çıkmasına karşın, çarpışmaktan sıyrılıp duvardan kurtulduk. Mehmet bu kargaşa içinde işini iyi becerdi. Bazen hızlansınlar diye kendi atlarını, ama daha çok da canları yansın diye arabalardakileri kırbaçladı.

Arabalar kent dışında açık bir araziye çekildi ve zaptiyelerce üç kısım halinde dizildiler; kafiye tekrar yola çıktığında, biz birkaç kilometre öndeydik ve ana yoldan ayrılmıştık. Sivas'tan beş kilometre ötede bir noktada Kayseri yolu ana karayolundan ayrılarak güneydoğuya döndü. Kızılırmak'ı ülkeye özgü, daha müreffeh ve nüfusun daha büyük olduğu zamanlarda yapılmış bir başka eski taş köprüyle geçti ve vadi içinden tırmanmaya başladı. Yamaçta zikzak çizen yolu görebiliyordum; sırta ulaşınca Fırat ile Kızılırmak arasındaki su ayrım çizgisini oluşturan uzun, rüzgâra açık yaylayı aşacaktım. Bu arada, vadide köylülerin öküzlerin çektiği tahta pulluklarla sürdüğü tarlaları geçtim, zaman zaman kesik kesik tuhaf türküler, bazen kahkahaları duyuluyordu. Havada düzinelerce tarlakuşu bu güneşli sabahın kadrini bilerek ötüşüyordu. Arabistan'dan gelip dağların üzerinden esen hafif ve ılık rüzgâr yüzünden insanlarla kuşlar baharın geldiği kanısına kapılmışlardı.

Sırta üç saatlik tırmanış boyunca neredeyse tek bir insan bile görmedim. Güneş ışığı ve onu kovalayan gölgelerle alacalanan aşağıdaki büyük derin vadi gibi çevremdeki kahverengi yamaçlarda sürülerden ya da çobanlardan bir iz yoktu.

Bu dağın tepesi bütün yolculuk boyunca ulaştığım en yüksek noktaydı ve denizden yüksekliği 2.000 metrenin biraz altında olabilirdi. Dorukta, güneşte yanmış iniş aşağı bir yayla hafiften güneye doğru uzanıyordu. Güney tarafında alçak mavi dağlar bulanıklaşıyor, sonra batıya doğru gözden kayboluyorlardı. Bunları seyrederken, en uzaktaki hayal meyal bir dağda belli belirsiz üçgen biçimli sedef renginde bir doruk fark ettim. Güneşli gökyüzünde zar zor görülebiliyordu; ama onu gölge düşmüş karından tanıdım ve Kayseri'nin dışında 3.900 metre yükseklikteki, Türkiye'deki dağların efendisi, Argaeus [Erciyes] Dağı'ndan başkası olamayacağını anladım. Kuş uçuşu 190 kilometre uzaklıktaydı; sonradan duyduğuma göre, bu noktadan çoğunlukla görünmezmiş. Mehmet bunun gerçekten Erciyes Dağı olduğu düşüncesini küçümseyerek reddetti.

Sanki bu meseleyi halledermiş gibi, başını yukarı doğru atıp olumsuzlayarak, "Erciyes Dağı yok," diye haykırdı; ama yanılıyordu. Doruğun batı tarafında hafif bir bayırı seçebiliyordum ve ertesi sabah aynı dağı tekrar gördüğümde, Mehmet de Erciyes'i işaret ettiğinde, doruk ve bayır ilk görünüşündeki gibi oradaydı.

Artık yaylaya ulaştığımız, daha fazla tırmanmamıza da gerek olmadığı için, yol diye bir şey varsa, o da yokuş aşağı gittiğinden, Mehmet garipliğini sergilemeye başladı. Uzun tırmanış sırasında yürümemden çok memnun olmuştu; çünkü daha hızlı gidebiliyordu. Ancak dorukta arabaya binmemi uygun görüyordu. Kar bastırmasından ölesiye korkuyor ve Kayseri'ye üç günde varmak istiyordu. Bunun için, ne pahasına olursa olsun atlarını zorlamakta ve Türk yollarında hızlı sayılan günlük altmış kilometrelik etapları tamamlamakta kararlıydı. Ancak ben yürüyerek gideceğimi düşünerek dört günlük bir yolculuğu şart koştum. O kendi adına bu kaprisli ve manasız yürüme kararını anlayamıyordu. Ben dört günlük yolculuk için pazarlık ederken, atlarının bu yolu daha kısa sürede alamayacağını düşündüğümü sanmıştı. Beni bu yanlış düşünceden vazgeçirmek istiyor, bense onun canını sıkmak için sallanıyordum. Daha önce böyle bir yolcusu hiç olmamıştı.

Mehmet'in Türklere özgü olmayan özelliklerini bu koşullar içinde keşfettim. Onun ya da babasının Müslüman olmuş bir Ermeni olduğundan kuşku yoktu; çünkü Ermeni arabacılarıdaki bütün rahatsız edici özellikler

onda da vardı. Küçük bedeninde kızıl saçlıların dillere destan huysuzluğuyla, bir hastanın asabiyeti gibi birkaç şeytani aksiliği barındırıyordu. Arabaya binmeyi reddettim; o adımlarımı hızlandırmak için ayaklarımın dibinde atlarını şingırdatıp durdu. Birkaç dakika dursam, o yola devam etti ve beni hızlı yürüyerek ya da koşarak –artık hangisini seçersem– ona yetişmeye zorladı. Beni kırk elli metre geriden izlemesini söylediysem de, fotoğraf çekmek için durduğumda bu başına buyruk küçük adam yoldan çıkıp beni yine geçmeye çalıştı. Bu kez atların dizginlerini tuttum ve o öfkeden çıldırırken, aklının başında olmadığından ikirciklenerek arabayı yola çektim. Bu yolculuğun nasıl sona ereceğine dair daha fazla kuşkuya düşmüştüm. Üstelik beni geri dönmekle tehdit edince, buna kalkışmaması için onu daha yakından gözlemem gerekti. Küçük derin bir vadiye girip de günün istendiği gibi geçmeyen yolculuğunu Kayadibi’ndeki küçük bir hana da sona erdirdiğimizde karanlık bastıralı bir saat olmuştu.

Ertesi sabah bana güneye gittiğimi hissettiren ve anlatan o tanımlanamaz etkiyi sanırım ilk kez Kayadibi’nde algıladım. Arazinin görünüşü hiç de güneydeki gibi değildi; yüksekti, rüzgâra açıktı ve ekilmemişti; eli kulağında olan acı soğuğa karşın ılıkça bir güneş vardı. Güneyi anımsatan tek şey, düz toprak damını taş silindire sıkıştıran adamın görüntüsüydü. Kaldığım han da düz damlıydı. Üzerinde bolca taze arpa filizi gördüysem de yine de güneye özgü bir damdı; sahibi yazın üzerinde uyuduğunu söyledi.

Kayadibi’nin dışında kırsal alanda karşılaştığım köpekler gördüklerimin en büyük ve en vahşileriydi. Newfoundlandlara benziyorlardı ama daha iri, kara kafalı ya da kara ağız-burunlu, sarı gövdeli, uzun kıvrık kuyrukluydular. Yol üstünde neredeyse yarım kilometre içinde otlayan her sürüden bir köpek hemen kopar, saldırmak için hantal adımlarla gelir. Onları çobanların saldırttığından –bir yabancı geçerken Türk çobanların çok iyi bilinen bir numarasıdır bu– hiç kuşku yoktu; ama Mehmet’in çobanları kışkırttığından da kuşkulandım.

Türkiye’de köpekleri vurmamak istemeyen bir yabancı gezgin hiç olmamıştır. Ancak bunu yapmak söz konusu olamaz; Türk yasaları, daha da önemlisi, Türk töreleri bu canavar yaratıkları etkin bir biçimde korur. Kuramsal olarak kendinizi onlara karşı koruma hakkınız, hatta bunun için

onları öldürmeye kadar vardır: ama uygulamada, büyük bir risk ortaya çıkmadıkça bunu yapamayabilirsiniz. Mahkemede köpek öldürmeyi gerekçelendirmenin zor olduğu söylenir; ama kırlarda görülen uygulamalarla karşılaştırıldığında yasa daha hafif kalabilir. Vurulan bir köpeğin uluması, bir yodel¹ gibi bir tepeden ötekinde duyulunca köylüler ateşli silahlarıyla fırlar. Sizinle konuşmak için uğraşmazlar; bir toplum düşmanı olduğunuz için size ateş açarlar. Atlıysanız, tehlikeyi göze alarak, hayatınızı kurtarmak için kilometrelerce dörtlüyle kaçarsınız. Geri gelecekseniz, bu yoldan dönmemeye dikkat etmelisiniz, hatta bu yoldan sonsuza kadar kaçınmalısınız; çünkü size ilişkin anılar yalnızca kötü olmakla kalmaz, kolay da unutulmaz...

Böylece, kırlardaki köpeklerden, daha da çok onlara zorunlu bir saygı göstermekten nefret ederek yürüdüm. Türkiye’de yolculuk yaparken gerçekten hiçbir şey –ne pis hanlar, ne her yeri kaplayan çamur, ne hastalık tehlikesi, ne de soyulma olasılığı– bu vahşi köpek belası denli tatsız değildi.

Kayadibi’nin dışındaki yolda bir kez köpek saldırısına uğradımsa da gün boyunca birkaç kez daha saldırdılar. Ağır çelik uçlu sopamın yanıma yaklaştırmadığı, havaya sıçrayan, ağızlarından köpükler saçan bu canavarlarla vakarımı koruyamadığım üç ya da dört çatışmadan sonra, ne zaman ilerde bir keçi ya da koyun sürüsü görsem hemen arabaya bindim. Mehmet’in bu yeni yolculuk biçimini benim köpekleri sevmediğime yormayacağını umuyordum. Bazen ben arabayı beklerken yüzünde hafif bir gülümseme belirmediğini düşündüm; ama bu kanaatimi duyarlı bir düş gücüne yordum. Değişen yolculuk biçimi arabacıyı son derece memnun etti. Arabaya binince, atlarımı kamçılararak bir kilometre kadar sertçe tırıs ya da eşkin gidiyor, sonra inmem için hemen duruyordu.

Ancak gözleri zayıf olan Mehmet’in beni arabaya bindiren dürtüye akıl erdiremediğinden emindim; çünkü sürüleri görmek her zaman kolay olmuyordu. Gelgelelim sonunda meseleyi anlayarak beni gafil avladı. Ben arabanın önünde yürürken Mehmet’in haykırdığını duydum: “Köpek!” Oysa ben bir koyun sürüsü görmemiştim; bu nedenle bir gulyabani gördüğünü sandım; özsaygımın bu küstahlık gösterisini hoşgörüyü nasıl karşılayabildi-

1 İnişli çıkışlı, yinelemelerle süren bir tür şarkı –çn.

ğini düşündüm. Sonra Mehmet aynı uyarıcı sesle, sanki görevinden başka bir şey yapmıyormuş gibi, “İki,” diye bağırdı. Bu sefer bir krizle yüzyüze olduğumuzdan emindim; Mehmet’in zekâsına değer versem de ona bir ders vermeye karar verdim. Oysa gerçek ondan yanaydı; bana elli metre kadar ileride, yolun kenarına yakın bir yerde yatan iki kocaman sarı yarattığı işaret ediyordu. Ondan sonra, ben de, o da hiç rol yapmadık; öyle uyanıktı ki, günün geri kalanında köpekleri hep uzaktan fark etti ve binmemi salık verdi.

Yol, bazılarının Hınzır, bazılarının ise Tercan Dağı dedikleri yüksek yaylanın ardından genellikle derin olmayan vadilerden geçti. Yol bu çöküntü boyunca saatlerce döne döne gidecek, sonra aşağıdaki bir geçidi aşacak, bir başka çöküntüye girecekti. Görüş alanı her zaman dar ve kapalıydı. Yoldan ayrılıp birkaç kilometre doğuya ya da batıya doğru gidip sonra da birkaç bin metre yüksekte aşağıdaki araziye bakacağınız aklınıza hiç gelmezdi. Fırat’ın batıdaki su ayırım çizgisi olmasına karşın, burada kayda değer pek az şey vardı. Çok küçük bir nüfusun yerleştiği, çorak, güneşten kavrulmuş kuru otlarla kaplı bir bölgeydi; orada buradaki boşluklarda yer yer sürülmüş toprak, yulaf ve kış buğdayı vardı.

Bu iç karartıcı arazi bazen yoldan üç dört yüz metre yüksekteki, gökkuşağının renklerini sergileyen olağanüstü renkli tepe zincirleriyle renklenirdi. Yeşil, kahverengi, kırmızı, sarı ve mavi arasında değişen, düzenli genişlikte şerit şerit katmanları açıkça belirgin çıplak volkanik kül ya da kayalardan oluşmuşlardı. Bu çıplak tepelerde ve çevredeki bütün öteki tepelerde erozyon düzeni bir şemayla gösterilmiş gibi açıktı. Erozyonu, tepenin eteğinden doruğuna, aşağıdaki derin yataklardan yamaçlara, çeşitli yan kollarla küçük oyuklara, taa yukarıdaki kıvrımlarda bitene kadar izleyebildiniz. Bu renkli tepelerin, harika bir berrak havada ve parlak güneşte, özellikle batıya doğru hareket eden güneş çukurları yumuşak gölgelerle doldurduğu zaman büyülü bir gerçek dışı görüntüsü vardı.

Kar korkusu, bu görünüm ve hava koşullarında sorun olmaktan çıktı. Bugün ya da yarın kar yağması olasılığı akla uygun değildi, dikkate almaya değmezdi. Soğuk kış bastırmadan önce, birkaç gün içinde gerçekleşmeyecek tam bir mevsim değişikliği ortaya çıkmış olmalıydı. Aynı bunun gibi, insanın haziran ayında kar korkusu duyması da pekâlâ mantıklıydı.

Bu beklenmedik güneşli yol şimdiye kadar bildiklerimden çok daha ıssızdı. Bütün bir sabah yol alsam bile belki ancak bir araba ya da birkaç atlının yanından geçebilirdim. Öğlene doğru, güneyde çalıştıkları yerlerden kışı geçirmek için evlerine dönen, yatak ve eşya denkleleriyle bohçalar taşıyan bir grup yaya erkek görünebilirdi. Bazen bu erkekler kısa cepkenleri ve bacak kısmı dar, ağ ve arka kısmı körüklü zıpkalar içindeki Lazlar olurdu; ama çoğunlukla Sivas, Şebinkarahisar ve Erzincan'dan olurdu bunlar. Paralıydılar, evlerine gidiyorlardı ve hava güzeldi; bu nedenle de arkadaş canlısıydılar, selamlayarak, gülererek, Mehmet'e nereden gelip nereye gidiyorsun, diye kalıplaşmış sorular sormaya hazır dılar.

Kayseri ile Sivas'ın yükseldikleri dönemde bu yol şimdi olduğundan çok daha önemliydi ve aynı zamanda kuzeyle güney arasındaki ana yoldu. Bugün denizyolu daha kolay bir yolculuk sunduğundan bu yolun kıyıları arasındaki ulaşım değeri kaybolmuştur. Ancak, kuzey ile güney arasındaki Osmanlı postası kar yağınca dek düzenli biçimde bu yolu kullanır; sonra da İstanbul üzerinden gitmeye başlarlar. Yol, kaplaması olmadığı halde trafiğin azlığından dolayı oldukça iyi durumdadır; yüzeyine çakıl dökülmüştür ve trafikle yağmur gerisini halleder, sonunda da ancak bir bisikletin geçebileceği dar bir şeride döndürür. Ayrıca, Sivas'tan Bağdat Demiryolu'nun bulunduğu Konya Ereğli'sine gitmek isteyen askeri birlikler de sık sık bu yoldan geçer.

KARAGÖL KONUKEVİNDE, BİR ERMENİ KÖYÜ, ANADOLU'DA İNGİLİZCE, MEHMET'LE BİR TARTIŞMA DAHA, KATLIAM KORKUSU İÇİNDEKİ ERMENİLER, HIRSLI ÖĞRETMEN, İTİBARLI BİR YOLCU, UNUTULMAZ BİR KAVAS, SULTAN HAN, GÖRKEMLİ ERCİYES DAĞI, LALEBELİ'NDE TİPİ, ÇÖKÜK YOLLAR, HALI DOKUYAN BİR HALK, TERK EDİLMİŞ BİR SELÇUKLU MEDRESESİ, AKŞAMLEYİN YANLIŞ YOL, TALAS'TAKİ AMERİKAN MİSYONERLİK HASTANESİ'NDE

Sivas'tan sonraki ikinci günümüzde öğleden sonra Ermeni köyü Karagöl göründü. Yolun geçtiği vadi aşağıdaki küçük bir ırmağa açıldı, çevreleyen ağaçsız bayırlar belirgin tepeler olarak yükseldi. Köy böyle bir çevre içinde, yeni çimlenen buğday tarlaları arasında uzanıyordu. Burasının beklentilerimi karşılayacak bir konaklama yeri olacağını düşündüm; ama Mehmet doğal olarak böyle düşünmedi. O sekiz kilometre daha gitmek istedi, ben orada kalmakta ısrar edince de huysuzlaştı.

Köy büyükçe bir gölcüğün, köye adını veren Karagöl'ün yanına kurulmuştu; ben köye girerken hoş bir akşam faaliyeti içindeydi. Birçok büyükbaş hayvan çeşmenin yanında su içiyordu. Kızlarla kadınlar sıralarını bekliyor, ilginç bir taş kuyudan su çekiyorlar, erkelerle oğlanlar o gün harman sonrasında etrafı süpürüyor, taneleri sepetlerle taşıyorlardı. Bir çalışma, hızlı hareket ve düzen havası köyü karakterize ediyordu.

Mehmet atlarının nereye yerleştirileceği konusunda titizlendiğinden o ahıra bakmaya giderken ben konukevine götürüldüm ve iyi karşılandım. Mehmet dönünceye kadar köyün yaşlılarıyla öğretmen alalecele geldiler; çünkü konukların gelmesi bu köylerde, özellikle Ermenilerin yaşadığı yerlerde önemli bir olaydı. Konuklar, az sayıda berbat gazetenin bulunduğu bir ülkede dış dünya hakkında ve Avrupa'da Ermeniler yararına ne yapıldığına dair kesin haberler almak anlamına gelir.

Ermeniler, Avrupa'daki gelişmelerle Anadolu'daki öteki milletlerden çok daha fazla ilgileniyordu. Genellikle onların durumu Avrupa siyasetindeki dalgalanmalara çok bağımlıdır. Bu insanlara Avrupa devletleri, Ermenilere nasıl ve ne zaman yardım edeceklerini daima müzakere eden

belirsiz birkaç kişi olarak görünür. Bu yardım uzun zaman ertelenir, bazen en çok gereksinme duyulduğunda gelmez; geldiğinde de hiç yardım gelmesinden de daha kötü sonuçları olabilir ve Ermenileri zalimler karşısında daha fazla sıkıntıya sokabilir. Ancak zaman zaman çok değerli yardımlar yapılmış, buna dayanarak Avrupa ve Amerika'dan bu gibi yardımların hep geleceği düşünülmüştür.

Bir İngiliz ya da Amerikalı ziyaretçi bir Ermeni köyünde her zaman hoşnutlukla karşılanır ve neredeyse insanı zor duruma sokacak derecede onun ülkesini temsil ettiği düşünülür. İngiliz olmanın itibarını, belki de başka yerde olmadığı ölçüde böyle bir köyde keşfedersiniz. Gerçekten Anadolu'da, etkisine tanık olmayanların anlayamayacağı bir itibarı vardır İngiliz olmanın. İngiliz olduğunu söyleyen birinden çok şey beklenir ve bunların yerine getirileceğinden de emindirler. Adilsinizdir, doğrusunuzdur, sözünüze sadık kalırsınız, sözlerin arkasına saklanmazsınız, dürüstsünüzdür, liberalsinizdir, pazarlık etmezsiniz; bütün bunlar siz İngiliz olduğunuz içindir –İngilizlerin arasına Amerikalıları da katıyorum çünkü onlar da bu itibarı paylaşırlar. Çarçabuk kazanılmış bir itibar değildir bu; yerli halkın kuşaklar boyunca onlarla ilişkisinde yaşadığı deneyimlerin bir sonucudur. Bu itibarımızı büyük ölçüde birbirlerinin ardından bu ülkeye gelen çok sayıda İngiliz görevli –büyükelçiler, maiyetindekiler ve daha da çok İngiliz konsoloslar– kazandırmıştır.

Amerikan misyonerleri de itibar kazandırmışlardır. Ortalama yerli insan, İngiliz ile Amerikalıyı kolayca ayırt edemez; ikisi de aynı özelliklere sahiptir ve Amerikalıları bir tür İngiliz olarak kabul ederler; onlar ülkede İngiliz dilini öğreten yegâne öğretmenler değil midirler? Bu misyonerler gerçekten İngiliz dilini yaymışlar, hem İngilizceyi yayarak hem de kendi saygınlıklarıyla İngilizler namına çok şey yapmışlardır. Sayıca çoklar ve Anadolu'da bir yüzyıl aşkın süredir çalışıyorlar. Yerli ahaliyle, İngiliz görevlilerden daha yakın ve yaygın bir ilişki kurmuşlar, her zaman iyi Amerikalılar olmalarına karşın, onlara iyi İngilizler de denmeli ve etkileri minnetle teslim edilmelidir. Anadolu'da nereye giderseniz gidin onlar sayesinde dilinizi konuşan birini bulabilirsiniz.

Karagöl'deki konukevinde de böyle oldu; öğretmen içeri girince elini uzattı ve dedi ki:

“Nasılsınız, efendim? Köyümüze hoş geldiniz.”

Sivas’taki Amerikan okulunda okumuştı ve iki yıldır İngilizce konuşmamasına karşın İngilizceyi unutmamıştı; çünkü “İngilizce kitaplar okuyorum,” dedi.

Konukevi dışarıdan ne gösterişliydi ne de diğer evlerden iyiydi; ama içi olağandışı özelliklere sahipti. Gerçekten, aynı mükemmellikte başka bir konukevi görmedim. Zeminden yuvarlak ahşap direklerle desteklenen masif ahşap kirişler düz toprak damı taşıyordu; kirişlerle direkler parlatılmış ya da cilalanmış maun ağacına benziyordu. Uzun duvarların önlerine, yastıklarla kaplanmış ahşap sedirler konmuştu; kapı odanın bir ucunda, ocak onun karşısındaydı ve iki sedirin arasında iki metre genişliğinde toprak zemin bulunuyordu. Bir sedir bana, yatağıma ve eşyalarım ayrıldı, ötekine de diğerleri yerleştirildi. Tezekle bir ateş yakıldı; bana bir konukseverlik töresi olarak –çünkü bol miktarda ekmeğim olduğu görülebiliyordu– bir somun ikram edildi;

Geleli çok olmamıştı ki, Mehmet iki Ermeni’yle tartışmaya başladı. Güya derdi atlarına ayrılan yerin kötülüğüydü; gerçek neden ise, istemediği halde Karagöl’e zorla gelmiş olmaktı. Sertleşti, küstahlaştı, zorba bir efendinin köleleriyle konuşması gibi konuştu. Bu noktada ona susmasını söyledim. O hatasını ararken bir dakika sessizlik oldu; sonra kalktı, koşumlarını aldı, artık odada kalmayacağını, ertesi gün de Sivas’a döneceğini söyleyerek büyük bir öfkeyle çıktı. Ermeniler onun atların yanına gittiğini söylediler. Hiç umursamadım. Ev sahiplerim gerekirse bana bir yük beygiri verebileceklerini söylediklerinden, ne yapacağına hiç aldırmadım. Ayrıca parası ödenmemişti, gitmesi ve parasından vazgeçmesi bu nedenle mümkün değildi.

Mehmet odadan çıkınca Ermenilerin tavrı değişti; onun yanında neşeliydiler, şimdi başlarında büyük sıkıntılar olan insanlar gibiydiler. Öğretmen bana Karagöl’ün yakın tarihini, sabahın erken saatindeki dehşeti ve yağmayı, arkasından gelen yangını ve katliamın öyküsünü anlatırken diğerleri ah vah ettiler.

“On sekiz kişi öldürüldü, bazıları yaralandı, diğerleri tepelere kaçtı,” dedi sade bir şekilde, sanki yağmurdan ya da kaçınılmaz herhangi bir başka

doğal olaydan söz eder gibi. Kadere boyun eğmiş bir biçimde köylülerin her gün bu sahnelerin yineleneyeceği korkusunu taşındıklarını sözlerine ekledi.

Saldırını bölgedeki göçmen Çerkezlerin ünlü bir aşiret reisinin emrinde, Uzun Yayla Çerkezleri yapmıştı. Şimdi İtalya, bir Hristiyan devleti Trablusgarp'ı ele geçirirken, aynı aşiret reisi ile aşireti misilleme olarak Hristiyanlara ne yapılabilirse yapmaya niyetliydi; Karagöllü Ermenilerle yakındaki öteki köylere el altındaki en kolay kurbanlar olarak bakıyorlardı. Ermeniler bu nedenle bir sabah aşiret reisiyle adamlarının kendilerini öldürmek amacı ve kastiyle doğudaki tepelerden geleceklerinden korkuyorlardı. Onlara güven vermeyi denedim ve Osmanlı Devleti'nin özellikle şimdi büyük devletlerin yanında yer almak istediğine, bu nedenle katliamı mutlaka önleyeceğine değindim.

Ancak birkaç saatlik uzaklıktaki aşiret reisiyle adamlarından duydukları korku büyük devletlerden söz edilerek giderilemezdi. Çerkezler çok somuttu, büyük devletler uzak ve anlaşılmazdı, tutumları güvenilmez, etkileri daha da güvenilmezdi. Yeni Pazar hadisesinin umutlu olmak için daha sağlam bir zemin oluşturduğunu düşünüyorlardı. Yetkililerin bu denli çabuk ve kararlı hareket etmiş olması, katliamın eşiğinde yaşayan Karagöl'deki bu zavallı insanlar için iyi bir haberd; çünkü bundan kendi devletlerinin niyetini okuyabiliyorlardı.

Siyaset konusu tüketilince öğretmen kendinden söz etmeye başladı; ama bunları yaşlıların bilmesi gerekmiyordu. Burada öğretmen olarak fırsat kolluyordu; çünkü çok geçmeden Beyrut'taki Amerikan Tıbbiyesine girmeyi ve sonunda doktor olmayı umuyordu. Bu amaçla İngilizcesini koruyordu. Kazara bende İngilizce tıp kitabı –ya da herhangi bir tür tıp kitabı varsa ona verebilir miydim? Onda zaten bir iki tane vardı ama onları ezberlemişti.

Sabah Mehmet daha yumuşamış ve Sivas'a dönme niyetini unutmuştu –aslında zıt yönde yola çıkmak için can atıyordu; ben kahvaltı ederken o arabayı hazırlamıştı bile. Onsuz gidebileceğimi düşünmüş gibiydi; hali tavırla özür diliyor gibiydi ve tedirgindi. Bu duyguların etkisi altında, parlak sabah vaktinde sabırla bekledi ve hiçbir aksilik göstermedi.

Öğleye doğru tepeden inen, sanki Gemerek'in biraz güneyinde Kayseri'den gelen bir araba görüldü. Bir buçuk kilometre uzakta olmasına

rağmen, bu araçta arabalara alışık birinin hemen dikkatini çeken bir şey vardı. Doğal olarak hızlı gelebileceği uzun yumuşak bir yokuştan iniyordu; ama hızı alışılmıştan fazlaydı ve genel görünüşü olağandışıydı. Bir toz bulutu içinde yaklaştı; yine de bu toza rağmen açıklaması zor bir hareket gözle seçilebiliyordu.

Alışılmış iki at yerine yan yana üç atın çektiği, arabacının yanında birinin oturduğu ve dörtnala koştukları görülüyordu. Ancak atların hareketi ve arabacı ile arkadaşının hali dikkati çekiyordu. Ara sıra bir kamçı şaklatılıyor, atlar uyum içinde dörtnala koşturulamıyor, bu nedenle başları ve yeleleri düzensiz savruluyordu; atın biri de arada bir zıplıyordu. Oturduğu yerden öne uzanmış, elinde kamçı, dizginleri sıkıca tutmuş arabacı becerisini göstermek için bu oyunu oynar gibiydi. Yanındaki adam lacivert üniformalıydı, dimdik oturuyordu, uyanık, hazır ve önemli birinin canlı örneğiydi. Donanımın canlı etkisini tümüyle iletmek zor; ama arabacının alışılmadık bir ağırbaşlılık bilinciyle sürücülüğünü sergilediğini, yanındaki tedirgin eden, önemli bir gizli yolcunun azametini yansıttığını, Avrupalı bir yolcunun yanından geçerken de gösteriyi abarttıklarını kesinlikle fark ediyordunuz. Bu denli farklı hareket eden ve hizmetkârlarını bu denli özenle giydiren yolcunun kim olabileceğini hiç merak etmedim. Toz bulutundan ötürü onu iyi görmek olanaksızdı; ama görünüşe göre azametinin bilincinde olmayan ve yolculuktan hiç sıkılmamış, kaykılmış birini seçtim. Ancak kavasını daha iyi gördüm, tavrı ve geçerken etrafı iyi tarayan benzersiz bakışıyla onu her zaman anımsamam gerektiğini biliyordum. Eğer arabanın önüne birden bir uçuşum çıksaydı kavasın bir yolunu bulup efendisini koruyacağından emindim.

Öğleden sonra geç saatte yol bir tepeyi aştı, ardından hafif hafif alçalıp dümdüz sekiz kilometre kadar giderek, söğüt ağaçları arasındaki akşam yakılmış ocaklardan dumanların yükseldiği bir yapı grubuna ulaştı.

Mehmet, kırbacı ile köyü işaret etti, sonra gökyüzüne bakarak, “Sultan Han,” dedi. Sultan Han’dan Kayseri’ye bir gün sürecek yol onun için bu yolculuğun son etabıydı; sıcak ve bulutsuz hava da devam ediyordu. Bu rahatlatıcı düşüncelerle neredeyse neşelendi. Yolculuğun önceki günlerindeki gibi köy hanına sıcaktan pişmiş, toz içinde ve susamış girdim.

Yedi yüzyıl önce, Sivas ve Kayseri'nin görkemli günlerinde sultanlar bu iki kent arasındaki yolu sık sık kullanıyorlardı, bu ve öteki saltanat yollarında birbirinden yaklaşık kırk kilometre uzaklıkta sultan hanları inşa edilmişti. Kaldığımız han onların en iyilerinden biriydi. Köye de adını vermişti; şimdi harap haldeydi ama geriye kalanlar bir zamanlar ne kadar görkemli olduğunu göstermeye yetiyordu. Uzunluğu yaklaşık yetmiş metreydi ve tamamen kesme taştan yapılmıştı; sultan, haremi ve maiyetindekiler için odalar, sultanın kervanındaki develer için kemerli ahırlar vardı. Her devenin de kendi kemerli ahırını vardı. Kemer açıklığı on iki metreyi aşan ve bir kısmı hâlâ ayakta kalan bu ahırlar bir sıra küçük şapeller gibi büyük eyvanın her iki tarafına açılırlar. Bu güzel eski yapı, etrafında gelişen yoksul köyün taşlarını söktükleri bir taşocağı haline gelmiştir.

Köy hanında, hizmetkârlarının yarattığı büyük debdebe içinde üç atlı arabasıyla kuzeye doğru giden o yolcudan söz ediliyordu. Akdeniz kıyısından Samsun'a koşullar elverdiği ölçüde hızlı ve rahat giden bu yolcu, Anadolu'daki konsolosların âdet edildiği üzere, askeri açıdan yolların ve köprülerin durumunu gözlemleyen bir İngiliz konsolosuydu. Kim olduğunu öğrenince, başka şeyleri de anladım. Aslında, anlaşılmaz biçimde kibirli bu yolcunun sadece bir İngiliz konsolosu olabileceğini anlamalıydım. Hizmetkârların davranışı, atlarla arabaya kattıkları tarıfsız şey ve sürüş biçimleri onların görünümelerini temsil ediyordu ve bu görünüm konsolosların ülkeleri adına eriştikleri itibarı yansıtıyordu.

Gökyüzüne yaslanmış Erciyes Dağı, doruğunu Tercan Dağı'nın tepesinden hayal meyal ilk kez gördüğümden beri benimle hep bir saklambaç oyunu oynadı. Yeniden ortaya her çıkışında giderek daha görkemli hale geliyordu. Yalnız seyahat eden yaya bir yolcu için ne zaman tekrar görüneceği ve bu kez hangi değişiklikleri göstereceği ilginç bir tahmin oyunu olmuştu. Sultan Han'dan ayrıldıktan biraz sonra yol Erciyes'in taa tabanına kadar görülebildiği bir yamaca tırmandı. Elli kilometre uzakta görkemli, yamuk bir koni bulutsuz gökyüzünde yükseliyordu. Yamaçlarının alt kısımları mordu, uzaktan menekşe mavisine dönüşen kayalık ve yarıların araladığı pırlıl pırlıl bir kar takkesi bu yamaçların üzerinde yükseliyordu. Bu tepeden bakınca 4.000 metre yükseklikteki bu dağ tek başına her yere hâkimdi ve

öyle derli topluydu ki, tabanının çevresini üç günde kolayca dolaşabilirdiniz. Bundan sonra hiç gözden kaybolmadı. Dünyanın, bir dağ silsilesinin parçası olmayan büyük doruklarından biri olarak artık çok net görülüyor ve bakışları kendine çekiyordu.

Aynı tepeden, Lalebeli olarak bilinen uzun bir sırt yavaş yavaş Kayseri Ovası'na iner. Karın sebep olduğu ölüm nedeniyle Anadolu'da başka hiçbir yer buradan daha kötü şöhretli değildir. Kışın neredeyse hiç uyarmandan bastıran yerel bir tipi burada sık görünür; kör edici bir kar ve soğukla öyle şiddetle gelir ki, ona yakalanmak çok tehlikelidir. Yolu böyle bir tipiyle kesilenlerin tek sığınağı, sırttan inerken güzergâhın ortalarında bulunan bir karakoldur. Tipiyi iyi bilenler, benim iyiliğim için Lalebeli'ni birçok kez böyle anlattılar. Bunları duyduğumda hiç inanmamıştım; bu güneşli sabah vaktinde kuşkuvarım daha da büyümüştü. Lalebeli'ni gerçekten unutmuştum ve fark etmeden geçip gidebilirdim, neyse ki karakolla orada kalan birkaç zaptiye göründü. Yine de, karakol olmasa bile belki de geride bırakmadan önce Lalebeli'ni anımsardım. Çünkü yamaçtan sekiz yüz metre inmişim ki, güneşin parlaklığına ve havanın şimdiye dek sakin, gökyüzünün iyice berrak olmasına karşın, kuzeyden soğuk, kuvvetli bir rüzgâr esti. Bir fırtına gibi aniden geldi; insanı afallatan ayaz rüzgârı doğrudan Erciyes Dağı'nın göz kamaştıran, uçsuz bucaksız, sürekli karla kaplı yerlerinden esiyor olabilirdi, ama onlar aksi yöndeydi; ısınacak bir yere kendimi atmak için koşar gibi yürüdüm. Koşarken bir yandan da saygıyla buranın ünlü tipisini düşünüyor ve Lalebeli'ni daha fırtınalı halinde görmediğime memnun oluyordum.

Buradan biraz uzakta volkanik kaya tabakalarıyla örtülü bir bölgeye girdim. Bunlar Erciyes Dağı'nın son marifetiydiler. Yanardağ çok uzun zamandan beri uyuyordu ve jeolojik açıdan bu lav tabakaları o kadar eskidirler ki, onun faal olduğu zamana dair hiçbir anlatı mevcut değildir. Bazı yerlerde kaya tabakasının incelendiği görülebilir, çok kalın gibi görünen yerleri de vardır; arazi lavla düzlenmiş dalgalı bir yöreye benzer ve bitkilerle dolu büyük yarıklar bulunur. Bu yörede geçmiş zamanlarda kalabalık bir nüfusun yaşadığına ilişkin işaretler vardır; çünkü kayanın yüzeyinden antik yol ağları geçmiştir. Bu yollar her yöne gider, yine de garip şekilde paralel uza-

nan dizilerle başlangıçta bir bilmece gibidir. Ancak birkaç dakika içinde bil-mecenin anahtarını bulursunuz ve bir haritayla, bu yolların yönüne bakarak, Anadolu'nun en büyük kenti olduğu zamanlarda Casarea'yı kuşatan çeşitli kentlerin ve köylerin konumlarını kabaca belirleyebilirsiniz. Bu eski yollarda antik yolları, ortaçağ yollarını, daha sonraki zamanların yollarını tanıyabilir, şimdi sizin yolculuk yaptığınız bu yolda onları devam ettiren süreci görür-sünüz. Bu antik karayollarının bazıları yumuşak kayaların içine üç, dört, beş metre gömülmüştür ve kadim anıtlardır; çünkü yüzyıllar boyunca –belki iki bin yıldan fazla– süren trafiğin aşındırmasıyla kayalara oyulmuşlardır. Her yol oyunu kabaca ters bir yarım daire kesitidir. Dibinde her zaman araçların tekerleklerinin oluşturduğu iki derin, dar, paralel hat vardır. Onların arasın-da, ortada insan ve hayvan ayaklarının çigneyip çukurlaştırdığı, derin olma-yan kör bir şerit bulunur. Tekerlekler yolları insan ayaklarından daha hızlı yıprattıkları için tekerlek izleri zamanla dingiller ortadaki şeride vuruncaya değin derinleşir ve yol araçların gidemeyeceği duruma gelir. Bu aşamada önemli yollarda şeritler ve belki yol kenarları da bozulmuş görünür; sürekli daha çok bozulma ve aşınmanın izlediği bir yıpranma sürer gider. Bu yol çukurlarından birine bakar ve süreci gözümün önünde canlandırırken dingili tam ortadaki yüksekçe şeridi sıyrıp geçerek gelen yüklü bir öküz arabası göründü. Arabacı önde yürüyor ve arabasını engelleyebilecek küçük bir çıkıntı görünce onu büyük bir taşla parçalıyordu. Ancak daha ileride, bu yöntemle parçalayamayacağı çok büyük bir çıkıntı ortaya çıkınca, tekerlek çukurlarının üzerine taşlar koyarak tekerlekleri yükseltti. Aslında eskiden, yolun daha işlek olduğu günlerde tekerlek çukurlarının zaman zaman dol-durulduğunu, böylece yol izleri değiştirilen tekerleklerin yeniden çukurlar açtığını düşünebilirsiniz. Paralel yollar bir başka sürecin örnekleriydi ve bunlar yanlarda yeterli alan olduğu durumlarda yapıldılar. Tekerlek çukur-ları tekerlekler için çok derinleşince eski yol terk ediliyor ve trafik onun yanındaki yeni bir yoldan geçiyordu.

Kayseri bölgesinde çok halı ve kilim dokunur. Bu sanat günlük yaşa-ma da girer ve hiç beklenmeyen garip yerlerde ortaya çıkar. Bir köylünün beyaz pamuklu pantolonunun arkasında ilk kez bir karışık halı deseni par-çası gördüğümde, onun beceriksizce yapılmış bir yama olduğunu düşün-

düm; ama benzer yamaları başka pantolonlarda da fark edince, onların bir sanat ifadesi olduğunu ve saygıyı hak ettiğini anladım. Bunların örnek desen çalışmaları diyebileceğimiz çalışmaların ürünleri olduğunu duydum. Bunların küfe gibi atların sırtına atılan at kılından örülmüş heybelerde kullanılması da âdetidir; tahıl yüklü bir öküz arabasındaki her çuvalda gördüğümüz böyle iki üç karışık desen parçası da, bu kısa ömürlü içgüdüsel sanatın örneklerini verir.

Öğleden biraz sonra Selçukluların bilimde ve sanatta çok ilerlediğine işaret eden özgün Selçuklu yapılarından biriyle karşılaştım. Görünürde başka bir yapının olmadığı yol kenarında tek başına duran küçük bir medreseydi bu. Batı tarafındaki duvarın yanında, yarım düzine manda arabasının bulunduğu kumlu bir yol vardı ve boyundurukları çıkarılmış iri kara hayvanlar dinleniyorlardı. Yapı, uzun tarafı otuz metreyi biraz geçen bir dikdörtgen biçimindeydi. Büyük bölümü mükemmel durumdaydı; sarımsı düzgün kesilmiş taş duvarları yüzyıllarca önce yapıldığı zamanki kadar temiz ve yeni görünüyordu. Kuzey ucunun köşelerinde külahsız minare gibi iki sekizgen kule, onların arasında mukarnas bir giriş kapısı vardı; diğer duvarlar yekpare, kusursuz, yedi ya da sekiz metre yüksekliğinde, zeminden epey yüksekte her birine iki ya da üç pencere açılmış taş duvarlardı. Kapılar kapalıydı; ama içeriye bir göz atılırsa, üstü açık revaklı avlunun çevresinde öğrenciler için hücreler görülebiliyordu. Medrese çok uzun zaman önce terk edilmişti ve şimdi kendi toprağında pek hatırlanmayan bir soyun sahipsiz anıtı olarak yıkık duvarları arasında hayvanları dinlendirmek için kullanılıyordu.

Akşam bastırıldığında biz hâlâ Talas'taki hedefim olan Amerikan Misyonerlik Hastanesi'nden epey uzaktaydık. Ali Dağı'nı hemen arkasına almış yüksek bir kayalığın üstünde, Kayseri'ye dokuz-on kilometre uzaklıkta, şehrin uzak bir banliyösü olan Talas birkaç saatten beri gözle seçilebiliyordu. Talas'a ulaşmak için bir yerlerden güneye dönmek zorundaydık; ama yolda hiçbir işaret yoktu; Mehmet de, akşam ufukunda minarelerin, Selçuklu türbelerinin ve mavi dumanların yükseldiği Kayseri'ye doğru durmaksızın devam etti. Karanlık bastırmadan önce bu yönde çok uzağa gittiğimiz belli oldu. Karanlığa kalmış bir köylü birkaç kilometre önce sap-

mamız ve çekinmeden bağların içinden geçerek –yol olmadığı için burada âdettendi– gitmemiz gerektiğini söyledi; şimdi neredeyse Kayseri’ye kadar gidip oradan Talas anayoluna çıkmalıydık.

Bunu öğrenen Mehmet öfkeli bir yeisle yerinden fırlayıp, “Canı cehenneme” diye bağırdı. Gece oluyordu, hâlâ gidilecek sekiz kilometre kadar yol vardı ve kendine bir han bulması gerekiyordu; bütün kaygısı Sivas’a dönmek için ertesi sabah erkenden yola çıkamamaktı.

İnatçı bir ısrarla kamçı sapını basamağa vurarak, “Bin, efendi! Bin, bin,” diye haykırdı.

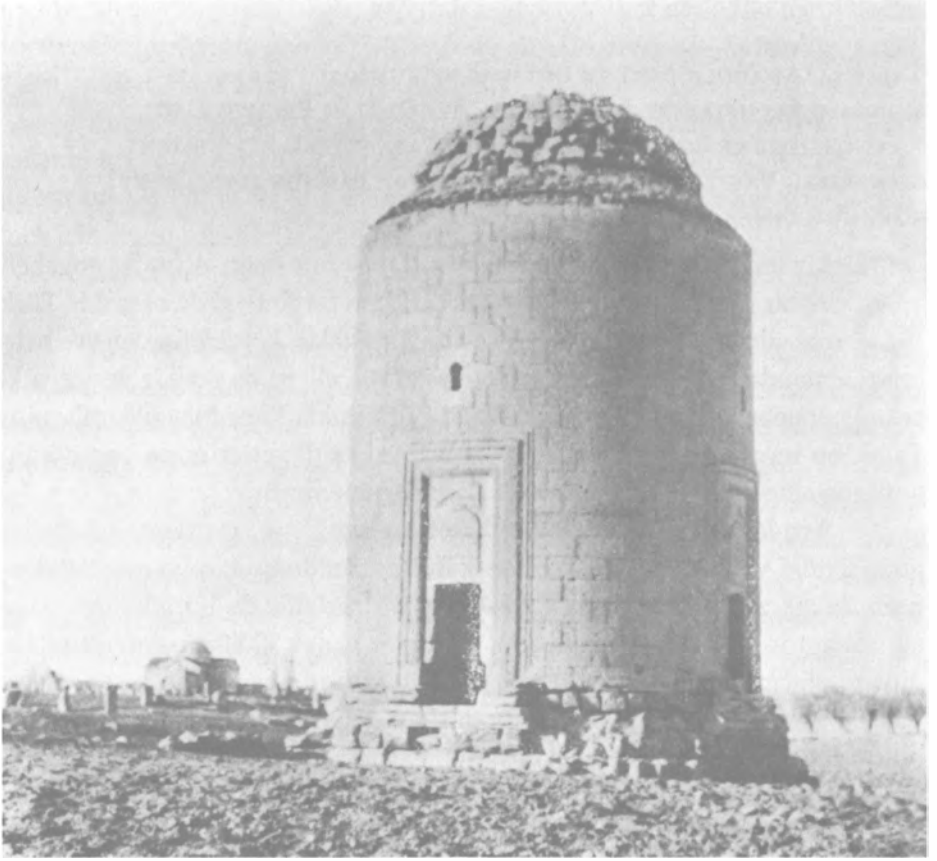
Arabaya bindim ve onu paldır küldür, ova boyunca ışıkların parlamaya başladığı Talas’a doğru sürdü. Atlarını Amerikan Hastanesi’ne giden birkaç metrelik dik kavisli yolu tırmanmaya zorladı ve doktorun konuksever kapısında beni ve eşyalarımı indirmek için hiç zaman kaybetmedi. Ücretini aceleyle cebine koydu ve kapı kapanmadan kendine yatacak yer bulmak, dönüş yolculuğuna çıkmadan önce birkaç saat uyumak için yoldan aşağı Türk mahallesine gitti.

Dört gün sonra kar yağdı, kuzeye baktığımda beyazlaşmış tepe ve dağlardan başka bir şey göremedim; ama Mehmet’in tehlikeli girişiminin ödülü olarak üç poundluk bir servetle bir gün önce evine ulaştığını çok iyi biliyordum.

TALAS'TA, ANADOLU'DAKİ EN ORTAÇAĞ GÖRÜNÜMLÜ SOKAKLAR, RODOSLU TAŞ USTALARI, MANGALLAR, ALİ DAĞI VE ERCİYES DAĞI, KRAL GEORGE VE ERCİYES DAĞI, BİR MAÇARA ŞAPELİ, BİR ERMENİ MANASTIRI, VAFTİZCİ YAHYA'NIN KEMİKLERİ, BİR YÜK HAYVANI VE SÜRÜCÜ ARAMAK, İHSAN'I İŞE ALIYORUM

S ekiz-on bin nüfusu Talas, Kayseri Ovası'nın doğu ucunda, engebeli dik bir yamacın yüzeyini kaplar. Yamacın eteğindeki düz arazide Türk mahallesi vardır; Hristiyan kesimi kayalıklar, koyaklar ve meyve bahçeleri arasından teraslarla onun yukarısına, yüz elli ya da iki yüz metre yüksekteki engebeli yaylaya tırmanır. Halkı çoğunlukla Kapadokya Rumlarıdır; Talas, bu insanların pek çoğunun dünyanın çeşitli yerlerinden geri dönüp oralarda elde ettikleri kazançlarla yaşadıkları bir yerdir.

Anadolu'nun ortaçağ özelliklerine sahip ve resmetmeye değer güzellikteki yol ve yapıları, kısmen kentin kurulduğu sarp yamaçtan, kısmen de dış etkilerden ötürü Talas'tadır. Bu nedenle de bu etkilerin nasıl aktarıldığına ve sürdüğüne ilişkin ilginç bir örnek oluştururlar. Rum taş duvar ustaları, uzun zaman önce Anadolu'nun güney ve batı kıyılarından Talas'a gelmişlerdir. Aralarında Rodos'tan gelen taş duvar ustalarının da bulunduğu söylenir. Bu Rodoslu yapı ustaları, Rodos'taki St. Jean Şövalyeleri'nin yaptırdığı yapılardan aldıkları fikirleri getirip burada uyguladılar, sonuçta Talas'ın sokakları büyük ölçüde ortaçağ Fransa, İngiltere ve İtalya'sından etkilenmiş bir yapı tarzı gösterir. Bu taş duvar ustalarının çalıştıkları malzeme de onlara çok yardımcı olmuştur. Bu gri-yeşil bir volkanik taştır, hafiftir ve öyle yumuşaktır ki, taş ocağından çıkarıldığında tebeşir gibi kolay kesilebilir. Yapı ustaları deneyimlerine dayanarak bu kolay malzemeyle cesurca yapılar inşa ettiler. Yapıların üst katları, sıra sıra dirseklerinin taşıdığı çıkmalar halinde yapılmış, bildik biçimler olarak kemer ve tonozlar kullanılmış. Olmaz denen yerlerde çarpıcı geçitler tasarlanmış; basit bir bahçe duvarındaki kapının bile süslemeye değer olduğu düşünülmüş ve gösterişli bir kemer ya da süsleme eklenmiş ya da bir yüzeyine bir resim yapılmış. Genellikle merdivenli olan dar sokakların hiçbirisi düz

Kayseri yakınında Selçuklu türbesi

değil. Sokaklar, ortaçağ görünümlü taş tonozlu geçitlerle yapıların altından geçer. Yapılar üst üste binerler, birinin düz damı kimi zaman üstündeki komşunun en alt katıyla bitişir. Beklenmedik şeyler hiç eksik olmaz. Örneğin, büyük taş yapıların arasındaki bir geçidi biraz izlerseniz, bir kemerli yola daldığınızı, sizi aşağıda bir çavlanla bahçelerin, meyveliklerin bulunduğunu, taş bir köprüden geçilen derin bir koyağa götürdüğünü görürsünüz. Talas'ta su sıkıntısı yoktur: akarsular arkadaki dağlardan gelir ve sulama için kanallarla bahçelere taşınır.

Talas'tan batıya doğru bakınca, ova güneyde, ülkenin en iyileri arasında sayılan meyve bahçeleri ve bağlarla örtülü Erciyes Dağı'nın ilk yamaçlarıyla sınırlanmıştır. Kasabadan böyle ekili binlerce dönüm görülebiliyor. Bunlar bölgedeki tek bitki örtüsüdür; meyvelikler ve bahçeler dışında herhangi bir yerde bir düzine ağaç zor bulunur. Kuzeyde kıvrımlı çıplak kahverengi birçok tepe vardır; ovanın büyük bir bölümünde de aynı çıplak görüntü söz konusudur.

Talas'ın olduğu tepedeki hemen bütün yapılardan Kayseri Ovası'na baktığınızda on kilometre uzakta tıktış tıktış düz damlar ve minareler görünür. Gözünüz daha ötedeki Yılanlı Dağ ile çevresindeki tepelere kayar ve Kapadokya başkentini Akdeniz limanlarına, Bağdat Demiryolu'na, Konya'ya, İstanbul'a ve dünyaya bağlayan tek büyük anayolu fark eder. Öğleden sonra geç saatlerde, arabalarla, atlarla, kağnılarla ve kervanlarla gelenlerin tozu bu yolu örter. Gelenler önce Yılanlı Dağ'ın kahverengi ucundan görünür, sonra kentin batı ucuna ulaşıncaya dek izlenebilir.

Talas'tan Kayseri'ye özgü yerel âdetleri de fark edebilirsiniz. Durgun sabah ve akşam zamanlarında minareler arasına mavi bir pus düşer, giderek havada koyu mavi bir duman asılı kalır. Bu duman, altmış bin nüfuslu, sıkıştırılmış, sabah akşam mangalları ya da maltızları odun kömürüyle yakıp, içeri almadan önce –bu tedbiri elden bırakmayan yerel bir âdettir– düz damlara ya da sokağa koyan kentten gelir.

Halkının tümü yeni yakılmış bir mangalın kapalı odada insanı öldürebileceğini bilir; bu nedenle de mangal yakarken dikkat ederler. Aklima gelmişken, bunun bölgeye özgü olduğunu, yabancıların katılmadığını düşündükleri söylenebilir. Bir handa mangal istediğinizde, açıkça belirtilen talimatlar nedeniyle korlanıncaya dek orada bırakılması için kapının dışına konur; dikkatli bir hancının ya da adamlarının sabırsızlanmadığınızdan, her şeyin yerinde ve iyi olduğundan emin olmak için arada bir bakmaya geldiklerini de görürsünüz. Bu çokbilmiş Doğulu insanlara bir Avrupalı birçok konuda bir safdil gibi görünür.

Erciyes'in doruğu yirmi beş kilometre bile uzakta değildir; ama Talas'ta oturanlar sanki yokmuş gibi Erciyes'i görmezler; çünkü Ali Dağı büyük bir maden ocağı tepesiymiş gibi araya girer ve kasabanın üstünde dokuz yüz metre yükselir.

Talastan bir görünüm

Talas'ın romantik sokaklarından bir koyağa geçince, beklenmedik ve kısa bir yolun yukarı uzandığı Ali Dağı'nın dik yamaçlarına varılır; kara rağmen zikzak çizen bir keçi yoluyla bir buçuk saatte doruğa ulaştım ve taşların yuvarlandığı bir dere yatağından kırk beş dakikada geriye döndüm. Erciyes, Ali Dağı'nın tepesinden olduğu kadar başka hiçbir yerden bu ölçüde iyi görünmez –iki doruk, kuş uçuşu yalnızca yirmi kilometre uzaklıktadır ve birinden diğeri bundan daha iyi başka hiçbir yerden görülemez. Erciyes devî Ali Dağı'ndan bütünüyle görülür ve uzaktaki dağlardan ayrı düşmüş olması burada çok daha açık belli olur. Yollarla tarlaların bir haritaya bakıyormuşçasına görüldüğü dar derin bir vadi büyük dağı küçüğünden ayırır. Eteğinden doruğuna dek Erciyes'in profilinin tamamı iki yandan da görülür; daha aşağıdaki sırtların sarplaştığını, dağı çevreleyen yaklaşık üçte biri yüksekliğindeki kubbe gibi tepecikleri, sonra da simetrik olmayan küt bir koni gibi kabarmış üstteki kütleyi görürsünüz.

Erciyes'i Ali Dağı'nın doruğundan, bulutlar aşağıdaki vadilerde kısırılmışken çok kuvvetli bir güneş ışığında seyrettim. Yüksekte bir parça bulut, rüzgârda uçan bir dantelin tasasızlığıyla bir yana doğru süzülüyordu; onun üstünde kaya, kar ve buz içindeki bir dağ, gökyüzüne doğru maviden pırlıl pırlıl beyaza geçerek bin beş yüz, iki bin metre yükseliyordu.

Erciyes'e tırmanmak için en iyi ay ağustos ayıdır; kasım çok geçtir. Ne zaman tırmanmalı ve nasıl yapmalı diye araştırırken, Boer Savaşı'nda bir süvari alayında görev yapmış Talas'taki Kanadalı bir misyonere yolladılar beni. Erciyes'e üç defa tırmanmıştı ve dağı başkalarından çok daha iyi biliyordu; bir kez daha tırmanmayı düşündüğü söyleniyordu. Ancak, düşünülen bu dördüncü tırmanış saklı tutuluyordu. Bu asker-misyoner kendi istediği için tekrar tırmanmayacaktı dağa –zaten Erciyes'i yeterince, hatta yeterinden çok görmüştü. Ancak Kral George Kayseri'ye gelirse –ki Anadolu'ya gelme ihtimali çok azdır– majesteleri istediği takdirde, o zaman neden Kanada'nın Britanya Kolombiyası eyaletinden biri majestelerine Anadolu'daki en büyük dağın doruğuna tırmanmak için rehberlik yapmasın ve Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan topraklara bakmasını sağlamasın?

Bir gün öğleden sonra Amerikalı doktor ev sahibim Talas'ın arkasında tepeler arasındaki bir köye giderken ona eşlik ettim. Mesleğiyle ilgili işini

Talas'ta küçük bir vadi

bitirince köyden bir çocuğa “yazılı bir taş” bilip bilmediğini sordu; çünkü bu bölgede antik yazıtlar ararken neye rastlayacağınızı hiç bilemezsiniz. Çocuk bazılarını biliyordu; kayalar ve böğürtlenler arasından yüz otuz, yüz kırk metre dik bir tırmanıştan sonra bizi kısmen büyük bir taşla gizlenmiş yamaçtaki bir oyuya götürdü. Oyuğun ağzı vahşi bir hayvanın inine benziyordu; o denli alçaktı ki, girmek için çocuğun emeklemesi gerekti. Yüksekliği bir buçuk metreyi geçmeyen, yirmi metrelik yatay bir dehliz bizi kibritle aydınlattığımız terk edilmiş eski bir şapel olduğu anlaşılan bir odaya götürdü. İki apsisli şapelin çapı belki altı metre ya da biraz fazlaydı. Tavan dört ya da beş metre yüksekliğinde, tam yuvarlak olmayan bir kubbeydi. Besbelli mağaranın oyulduğu gevrek volkanik taşın ufalanmasından ötürü zeminin ve pervazların üzerini kalın bir kum tabakası kaplamıştı. Ancak bir pervazın, görünüşe göre altının üstünde –bir çocuğun yaptığı gibi tuhaf orantılı ve basit– ilkel insan figürlerinin seçilebildiği çıkıntı bir alçı yüzey vardı. Kapadokya'daki bu şapelde ve birçok benzerinde yer alan bu saygısız resimler bana Bakire Meryem heykelinin önünde hokkabazlık yapan adamın hikayesini çağrıştırdı; her iki çeşit sanatçı da ellerinden gelenin en iyisini yapmışlardı, başka hiçbir şey söylenemezdi.

Talas'a geldiğimiz yoldan dönmek yerine, oradaki önemli bir Ermeni manastırını görmek için küçük vadide yolumuza devam ettik. Dibinde bir keçi yolu, gürül gürül akan bir dere bulunan vadi daralarak yarılarla çevrelenmiş kayalık bir boğaza dönüyordu.

Yağmur yağıyordu, gün olağandışı kasvetli, hiç güneş görmeyen dar vadi şimdi kayalıkların arasında kapkaranlık bir boğazdı. Tam da her şeyin en iç sıkıcı görüldüğü yerde, uçurumun kenarına kondurulmuş küçük kireç badanalı bir yapı topluluğu olan bir manastır vardı. En küçük manastırlardan biri olmalıydı. Kapadokya'nın geleneklerine bakılırsa, burada da kazılarda görüldüğünden daha fazla yaşam mahalli olması gerekiyordu. Yine de, tarikata mensup birçok rahibin burada yaşadığını hayal etmek zor. Uçurumdan uzaktaki bölüm kulübeden büyük değildi ve nehirle doruk arasındaki dar çıkıntının tam ortasıdaydı. Çatılarla duvarlar kayalığa karışıp kayboluyordu. İnsanların yaşadığı bu barınağa güneşin hemen hemen hiç erişmediğini düşünürsünüz. Buraya yalnızca kayalığın karşısındaki dar keçi yolundan gelinebiliyordu.

İngiliz geleneğindeki neşeli Katolik papazların Asyatik versiyonları burada yaşamadılar. Bunlara keşiş denebilir; ama bu koşullarda inzivaya çekilen herkes aslında yürekten bir münzevi olmalıdır. Yalnızlığını kendisi gibi birkaç kişinin eşliği ile hafifletebilir; ama gerçek bir toplumsal hayatın ruhu burada yoktur. Az güneş alan, çok havasız; hiç hareket etme olanağı olmayan; temel kitapları, ezbere bildikleri Katolik dua kitabı, tek değişmez işleri kiliselerinin ibadet ve dini törenleri olan; gökyüzü ile nehir arasına tutunmuş mağaralarda hapsolmuş birkaç hüznünlü dindarı tasavvur ederseniz, manastır yaşamının çekici bir tablosunu göremezsiniz. Siz en iyisi, abartılı kötü davranışlarına rağmen bereketli çayırların ortasındaki, bol kira geliri elde eden kiliselere inanın; hatta daha iyisi, size güzel bir bira ikram eden, Rahip Tuck'lar¹ ve Rahip John'lar² yetiştiren ve sonuçta hoş isimler, resim gibi sevimli yapılar ve hiç de kötü olmayan anılar bırakan şamatacı biraderlere inanın. Kapadokya'daki bu manastırlarda yaşayan keşislere –soluk yüzlü, kafası karışık, mahmur bakışlı adamlara– bakınca, elinde tası, baltası, nura ni bir yüzle yollarda dolaşan basit, güneşten yanmış, sofı dervişleri içtenlikle yeğlersiniz. Bu iki tip –ruhsuz Ermeni ya da Rum keşişlerle canlı dervişler– aciz Hristiyanlıkla egemen Anadolu Müslümanlığını çok iyi simgeler.

Kapadokya'da erken dönem Hristiyan Kilisesi'nin etkisi belli bir biçimde yaşamaktadır; Basileios ile kardeşi Gregorios'un vatani olarak onların eserini yitirmemiştir ve bir Hristiyan manastırları yurduudur. Gerçekten, Müslümanlar bile bu bölgede dini yapılar yapmak için bir dürtü hissetmiş gibi görünmektedirler. Yeniçeri ocağını kuran ya da kurulması ile çok yakından bağlantılı olan Bektaşiliğin kurucusu Horasan doğumlu Hacı Bektaş'ın ünlü Bektaşî dervişlerinin tarikat merkezi Talas'ın doksan kilometre kuzeybatısındaki Hacı Bektaş'tadır. Talas çevresinde çeşit çeşit büyük Rum ve Ermeni manastırları vardır. Bir Rum bunlardan, Zincirde-re'deki Vaftizci Yahya Ortodoks Manastırı'na gitmem için ısrar etti. Bunun için ileri sürdüğü nedenlerden çok içtenliği beni etkiledi.

1 York kenti yakınlarındaki St. Mary Kilisesi'nin eski rahibidir. Otoriteye karşı bazı hareketlerde bulunduğ u için kiliseden sürülünce Robin'in çetesine katılmış ve onun en önemli adamlarından biri olmuştur –çn.

2 Bir Fransiskan rahiptir. Romeo ve Jülyet'te, Montague ve Capulet aileleri arasındaki düşmanlığın sona ereceğini umarak Romeo ile Jülyet'i evlendirmiştir –çn.

Talas'ta bir Rum

Ürgüp yakınlarından bir görünüm

“Manastırda,” dedi, “Vaftizci Yahya’nın gerçek kemiklerini görürsünüz. Buradan uzak değil ve kemikler gerçek. Hoşunuza gidecek.” Sonra kendisi için araştırmış ve gerçeği bulmuş biri gibi konuşarak ekledi:

“İnanmıyor musunuz? Azizlerin kemikleri çoğu kez başkalarının kemikleridir; ama bunları görmeyi yanılgıya düşmeden tavsiye ederim. Onlara inanabilirsiniz ve hiç kuşkunuz olmasın ki, bu manastırda Vaftizci Yahya’nın başka hiçbir kilisede göremeyeceğiniz gerçek kemikleri var. Bu fırsatı kaçırmayın çünkü kemikler iyi durumda.”

Zincirdere’ye gitmedim. Geçmişte bir Ermeni kralının orada bir Rum piskopos ile piskoposluğa bağlı olanları katletmiş olmasına karşın, konu beni pek ilgilendirmedir. Ayrıca manastır dört saatlik uzaklıktaydı; oraya gidip gelmek bir günümü alacaktı ve bence bu süre çok fazlaydı.

Kalın kar tabakalarının kapladığı bölgeden çıktığım ve artık yolda acele etmeme gerek kalmadığı için, daha önce niyetlendiğim gibi rahat bir yolculuk yapmaya karar verdim. Buraya değin yolları izlemiştim; artık keçi yollarını izlemeyi ve eğer hiç keçi yolu yoksa yola yeniden yola dönmeyi tasarladım. Tanımadığım bir adamla تنها yerlere gitmek bir tür kumardır; ama ben –her zaman çabuk parlayan Mehmet dışında– Müslümanlarla hep iyi anlaştım. Üstelik Müslüman bir hizmetkâr önemli bir yol belgesidir. Bir Türk Müslüman hizmetkârın sadık kalma olasılığı ile bir görüşme sırasında birinin kişiliğiyle ilgili öğrenebileceklerimi bir araya getirince, kötü hizmet göreceğim konusunda kuşkulananmama pek de gerek kalmamıştı; gerisini ise kendim halledebilirdim.

Bir öğleden sonra, bu adamı görmek üzere doktorun bahçesine çağırıldım. Önümüzdeki yolculuğun başarısının ya da en azından zevkinin büyük ölçüde tutulan rehberle bağlı olduğunu bilen bir insanın duyabileceği büyük bir merakla gittim. İlk izlenimlerin değerine kuvvetle inanıyordum ama bunların beni etkilemesi ihtimaline karşı da tetikteydim. Ama hoşuma gitmeyen bir sürprizle karşılaştım. Yüzünde yaşlılığın verdiği güçsüzlüğün boş gülümsemesiyle, beyaz sakallı, mırıldanan yaşlı bir adam çıktı karşıma. Bu aday hiç olmaz diye düşündüm; gene de, ona yakından baktıktan sonra bu ilk izlenim kayboldu. Elbette beyaz sakallıydı; ama hareket etmesi ya da konuşması değişmese de, merakımı ve dikkatimi, hatta saygıyı çeken bir

başka yönü ortaya çıkmıştı. Elleri, üst kısmı bol ve geniş, bilekleri dar, lime lime çikolata kahverengimsi poturunun ceplerinde, Hollandalı bir köylü gibi kendinden emin ve rahat duruyordu. Gömleği mavimsi bezdendi, geniş bir kuşağa sokuşturulmuştu, rengi atmış siyah bir ceketi vardı, kirli beyaz bir yazma dolanmış fesi başını örtüyordu. Orta boylu, geniş omuzlu, zayıf ve sert görünümliydi. İlk izlenimlerimin çok yanlış olduğunu anladım. Aslında hatları keskin, düzgün, alnı çıkık ve şahin gibi bakışlarıyla yakışıklı yaşlı bir adamdı. Uzaktan biraz da kaygıyla fark ettiğim o bunakça tebessüme daha yakından bakınca, önerdiğim yolculuk karşısında üstünlük taslayan, neredeyse küçümseyerek benimle eğlenen bir tebessüm olduğunu gördüm; sanki yollarda yaşlanmış da bir aceminin planlarına gülüyordu.

Doktorun günde kaç saat yürüyebileceğini sorması üzerine, altı, sekiz ya da on saat dedi ve aptalca bir kuşkuya işaret eden bu soruya güldü. Geçmek istediğim bütün bölgeyi iyi biliyordu; yolları, keçiyollarını biliyordu; konukevleriyle hanları biliyordu. Daha uzaklara da gitmişti; Halep, Şam ve Beyrut'u biliyordu, Konya'da, Ankara'da, Silifke'de, Karaman'da, Tarsus'ta, Adana'da, hatta Acemistan'da bulunmuştu. Artık istediğim rehberi bulmuş gibiydim: çünkü iddia ettiği gibi dinç ve güçlüyse yaşı ve deneyimi yararlı olabilirdi. Adının İhsan olduğunu söyledi. Atına gelince, dediğine göre Kayseri'de ondan iyisi yokmuş.

Bu arada ben de onu keşfetmenin benim için bir şans olduğunu düşünmeye başlamıştım; işe uygun dedim; o ve vekilharç çalışma koşullarını belirlemek için kenara çekildiler. Günde bir meci diyeye benimle her yere gelmesi konusunda anlaşıldı. Bu paraya kendisinin ve atının beslenmesi dahildi ve onu istediğim zaman işten çıkarabilecektim; dönüş yolculuğu için de bir talepte bulunmayacaktı. İki gün sonra benimle Kayseri'de bir handa buluşacak, atını getirecek ve yola çıkmaya hazır olacaktı.

İHSAN İŞE BAŞLIYOR, HANDA ATEŞLENMEK, KAYSERİ'Yİ GÖRMEK, SELAMLAŞMAK, İÇİNE KAPANIK TÜRK SUBAYLAR, HUNAT HATUN CAMİSİ'NDE, KALE, ZİNDANLAR, KALE KULESİNDE, MAZAKA, AZİZ BASİLEİOS VE KAYSERİ, PAZARDA ALIŞVERİŞ, "BAŞKA BİR İNGİLİZ GELMİŞ," HANDA BİR YEMEK PARTİSİ, BİR YAHUDİ DÜŞMANI

Eşyalarımı Kayseri'ye arabayla götürdüm ve kenti keşfetmek üzere iki üç gün geçirmeyi hedefleyerek Yeni Han'da konakladım. Bir yük hayvanı ile yolculuğun sorunlu olacağına ilişkin bazı öngörüler nedeniyle, yola çıktığımızda beni nelerin beklediği konusunda kaygılıydım.

İhsan kararlaştırılan günde tam zamanında geldi. Ayakkabılarını kapıda çıkarttı, önümde diz çökerek kaba çizmeli ayaklarımı kaldırıp başına, omuzlarına koydu ve dizlerime sarıldı. Bu beni utandırdı, yalnızca özsaygımı değil, dengemi de korumakta zorlandım; çünkü ayağımı kaldırdığında neredeyse oturduğum tabureden arkaya devriliyordum. Bana sadakatle hizmet etmeye söz veriyordu bu şekilde; ben de onun bu amacını anlatan herhangi bir töreni kesmeye niyetli değildim, dolayısıyla tek elimle tutunup gülünç bir halde düşmemeye gayret ederken yüzümdeki ciddiyet ifadesini bozmadım. Yine de ondan fena halde işkilleniyordum. Kaygıyla bir şeyler geveledi ve neredeyse ağlayacaktı. Yolda tükeneneceğini ve ona bakıcılık yapmak zorunda kalacağımı daha çok düşünmeye başladım. Sözleşmede iâşesinin kendisine ait olmasına karşın, onu iyi beslemeye karar verdim, yola devam etmesini ancak böyle sağlayacağımı umuyordum.

Ayaklarıma ve dizlerime sarılıp öptükten sonra endişelerim dağıldı. Tavrındaki tamamen bilinçsiz olmadığını sandığım küçük bir değişiklikle sanki başka bir insan haline geldi. Bağdaş kurarak yere oturdu ve silahlarını çıkardı: önce yirmi santim uzunluğunda bir hançer, sonra fildişi kabızlı, gümüş kaplı, 44 kalibre, uzun namlulu güçlü bir silah, bir Smith Wesson altıpatlar. Onu bir kaşık gibi rahatlık ve alışkanlıkla eline aldı, açtı, fişekleri çıkarıp taktı ve silahıyla ilgili her şeyi bildiğini gösterdi. Sonra yedek fişekleri için elini kuşağına daldırdı ve üstündeki yirmi yedi fişeği çıkardı. Bunları el yordamı ile yaparken, tütün için kullandığı gümüş kaplama eski bir İngiliz

İhsan

enfiye kutusu ile gümüş bir İngiliz saatini de ortaya çıkardı. Bunların hepsini sık sık gittiği Beyrut'tan aldığını söyledi. Bu arada, önceki davranışının bütün izleri yok olmuştu ve yetki kullanmaya alışık bir adam gibi böbürleniyordu; ayrıca biraz içine kapanık olsa da, bunu ara sıra unutuyordu. Daha önce ne iş yaptığını sordum; ilginç geçmişi olan bir insana benzemiyordu. Askerdi, bir çeşit çavuş; beş yıl Yemen'de görev yapmıştı. Sanki önemsiz bir şeymiş gibi, Türk evlatlarına mezar olan bu yerde iki oğlunun yitip gittiğini söyledi.

Yolculuk yaptığım mevsim sıtmaya yakalanma ihtimalini azaltıyordu; ama daha iyi korunmak için her gün kinin alıyordum. Bu önleme karşı,

Kayseri'ye geldiğimin ikinci günü ateşlendim. Önce bunun ateşli bir üşütme olduğunu düşündüm ve hemen geçeceğini umdum; ama günler haftaya döndü; iyileşmek yerine kötüleştim. Kalktım, doktoru görmek için Talas'a gittim; ama doktor dışarıdaydı ve beklemektense daha önceleri soğuk algınlıklarında yaptığım gibi kendi kendimi sağaltmak için Kayseri'ye döndüm.

Yerli bir şişe konyak, iki limon, şeker ve yarım litre kadar yulaf bulaamacını kaynattım, umutla, iyi niyetle içtim ve yanımdaki her şeye sarınarak uyku tulumuna girerek sonucu beklemeye başladım. Çok geçmeden hiç unutamayacağım bir nöbet kendini gösterdi. O gece başıma gelen böyle bir ateşlenme, sayıklama, ateşten kavrulma hissi ve bir sürü acayip düşünle daha önce hiç karşılaşmamıştım. Küçük oda kocaman bir salon oldu, öylesine büyüktü ki, akıl almaz büyüklüğüne şaşakaldım. Dama çıkıp Erciyes'e baktığımda, yıldızların parlak ışığında belli belirsiz ve hayalet gibi karlı biçimi, odayla orantılı kocaman bir dağ oluverdi. İnsan gözü böylesine kocaman bir dağ hiç görmemiştir. Bitkin düştüm ve şaşkınlık içinde baygın halde uyku tulumuna tekrar girip, sonunda uykuya daldım. Sabahleyin sırsıslıkla uyandım; öyle ki, ilk başta bir su tankına düştüğümü düşündüm; ama bu terdi ve garip görünse de iyiydim, kendimi her zamanki gibi iyi hissediyordum –biraz halsiz belki ama bir avcı kadar iştahlıyım ve gezmeye hazırdım; kahvaltıdan sonra İhsan'la Kayseri'yi görmek için yola düştüm.

Bu onun hizmetimdeki ilk gerçek göreviydi. Ateşliyken benimle ilgilenmiş, her sabah bir şey yapabilir miyim diye beni görmeye gelmişti; ama bir şey yapamayacağını anlayınca atına atlayıp Talas'taki evine gitmiş, akşam döndüğünde tekrar uğramıştı. Şimdi ben birden iyileşince çok sevindi, doğup büyüdüğü ve herkesçe tanındığı kentte beni her yere götüreceğini söyledi.

Kayseri, Anadolu'da her zaman en bağınaz kent. Her şeyin üç yüzyıl önce şimdikinden çok daha iyi olduğuna inanan ve çöküşü geciktirmek için ellerinden geleni fazlasıyla yapan, davasından dönmeyen Türklerin kenti olarak ünlenmiş. Osmanlı İmparatorluğu'na yabancılar baskı yapınca, Kayserililer toplantılar yapmış, İstanbul'a sert kararlar göndermişler. Ayrıca, görüşlerini eylemle desteklemeye de her zaman hazır olmuşlar; son zamanlarda birçoğu İtalyanlarla savaşmak için Trablusgarp'a gitmiş, oraya denizden

ulaşmak mümkün olmadığından önce Mısır'a gitmişler, kılık değiştirerek varış noktalarına böyle sızmışlar. Kent gâvurlara kötü gözle bakmalarıyla da ünlüdür. Ziyarete gelen gâvurlar burada, her yerde olduğundan daha çok taşlanma ya da üzerlerine başka şeylerin atılması riski altındadırlar. Sokakta itilip kakılabilirler ya da odun kömürü yüklü eşekler kaza denemeyecek sıklıkta üzerlerine sürülebilir. Ayrıca kendine "şapkalı" diye bağırıldığını mutlaka işitecek ve herkesin buna katılması gibi nahoş bir tecrübe yaşayacaktır; sanki genel olarak ondan hoşlanan yoktur ve çoğu bir an önce bunu ifade etme endişesi içindedir.

Ancak İhsan'ın yanında rahatsız edilmedim, tersine iyi karşılandım. İhsan'ın kenti ve insanlarını tanıdığını söylerken övünmesi boşuna değildi. Pazarda, sokakta, cami avlusunda, kapalıçarşıda biz geçerken hep selam verip selam alıyordu. Belki bir yabancı onun sorumluluğunda olduğundan, bu selam alıp vermeler baştan savma değil, sıra dışı bir titizlikle yapılıyordu. El, bir askeri selamın kusursuzluğuyla önce dizlere sonra göğse ve alına gidiyordu. Bu, din adamlarından biriyle karşılaştığımız zaman özellikle böyle dikkatli yapılıyordu. Büyük teşrifatla ve iki taraf için de aşikâr bir içgüdü ve iyi niyetle yapılan, farklı hareketlerle bu kadar çok şey ifade eden bu karşılaşmaları görmekten hiç bıkmadım. Beyaz cübbeli bir şeyh hiç selam beklemiyormuş gibi çevik adımlarla geliyordu. Ancak İhsan'ın durması ve elini dizine götürmek için eğilmesiyle, şeyh bir iki adım geri çekilerek, çok şaşırmış ve gönlü alınmış birinin edasıyla hemen gösterilen saygıya karşılık vermeye hazırlanıyordu. Bu pozisyonu aldıktan sonra İhsan'dan bir ölçüde daha hızlı hareket ederek, ama sınırsız bir zarafet ve nezaketle selamını alıyordu. Bildiğim kadarıyla bu nazik şeyhler bağnazların en yobazı ve en sofusu olabilirler; ama onları bu koşullarda görünce hayranlık duydum. Eğer onurun, nezaketin ve iyiliğin bir değeri varsa, benim onları gördüğüm gibi gören birinin derinden etkilenmeyeceğini hayal edemem.

Rastladığımız Türk subaylarının tarzları tamamen farklıydı; onlarda başka hassasiyetler daha belirgindi. Sanki başka türlü gitmek onlara yakışmazmış gibi her zaman atlıydılar –Kayseri'de yaya bir subaya bir kez bile rastlamadım. Tek kaygıları görüntüleriymiş gibi görünüyorsa da tavırlarının bir başka nedeni daha vardı. İtalyanların Trablusgarp'a saldırması

karşısında ülkelerinin güçsüzlüğü Türk subaylarını can evinden vurmuş, onurlarını zedelemiş ve onları duygusallaştırmıştı. Her yabancıyı, en azından araya mesafe konulması gereken sessiz bir eleştirmen olarak görüyorlardı. Bu arada, ellerinden geleni yapmış olmak ve eleştirmeni olumlu etkilemek için zevahiri kurtarmaya çalışıyorlardı.

Bundan ötürü, burada Türk subaylarının beni gördüklerinde eyerlerinin üzerinde dikleşmelerine, kasılmalarına, kibir ve umursamazlıkla birleştirdikleri gösterişli at binmelerine alıştım. Gösteri yaptıkları yabancıya aşırı ölçüde ilgisiz, dimdik oturan binici, rahatça ve zarafetle atını sürerken, başlarını savuran ve yerinde duramayan atları sabırsızca yürüyorlardı. İhsan bu iyi binicilerle ilgilenmedi. Ona göre haki uniformaları, sırmalı haki fesleriyle yeni orduyu, yeni düzeni, Genç Türkleri –kısaca Avrupa düşüncelerini– temsil ediyorlardı. Yolculuğun başında olmamıza karşın, Genç Türklerin öne sürdüğü her şeye karşı Abdülhamid dönemini yeğlediğini, yenilikçi partiye karşı hor görme ve nefretten başka bir şey hissetmediğini anladım. Beni kentte dolaştırırken İhsan'ın vefalı bir Müslüman olarak önem verdiği ilk şey şeyhlerin türbelerini göstermek oldu. Bunlar ot bürümüş, parmaklıklarla çevrilmiş iç karartıcı yerlerdi. Bu hüznü veren yerlerden camilere, özellikle büyük Hunat Hatun Camisi'ne geçti. Tam öğle namazı öncesiydi ve yüzlerce adam namaza hazırlanmak için aptes alıyorlardı. Bir Hristiyan için ne yer ne de zaman elverişliydi; ama rehberimin özelliği hoş karşılanmamı sağladı, ben de bunu bir kabul görme gibi aldım. Bir molla, bir yobazın vahşi bakışları, kocaman kolları ve elleri olan, iri, siyah sakallı bir adam camiye girmemizi önerdi; İhsan'ın bu öneriyi nezaketle geçiştirdi, bahanesinin ardında bir parça temkin bulunduğunu düşündüm. Bir Müslüman davet etse bile Hristiyanların camiye girmesini ibadet edenler her zaman kabul etmez. Daha önce de başıma gelmişti; bir Müslümanla birlikte bir camideyken, bir Hristiyanın orada bulunmasının kendisini rahatsız ettiğini ileri süren bir Müslüman buna razı gelmemişti. Gösterdiği bu sağduyudan sonra İhsan'a daha çok güvendim; artık birçok durumda onun önerilerini kabul etmeye hazırdım; bu nedenle oranın bir fotoğrafını çekmemi önerdiğinde bu bana yeterli bir güvence gibi göründü. Herkes istekliydi –o kadar istekliydiler ki kareye girebileceklerden daha

fazlası toplanmıştı. Böylece siyah sakallı mollanın çevresinde toplanan bir insan kalabalığının resmini çektim.

Kayseri Kalesi Selçuklular zamanına dayanan bir yapıdır; ama Roma temelleri üzerine kurulduğu söylenir. Şimdi içinde, bağnaz Müslümanların bir tür kapalı yerleşimi haline gelmiş bir köy vardır. Riski göze almadan, doktor dışında hiçbir Hristiyanın buraya girmeye cesaret edemeyeceğini söylediler; ama İhsan, burada arkadaşları bulunduğu için beni bu kaleyle köye getirdi. Arkadaşlarından biri olan kale muhafızını arayarak küçük evlerle bahçelerin arasında teklifsizce dolaştı. Bu adama, dakikliğin çok önemli olduğu Ramazan ve bayramlarda, akşamları top patlatma görevi verilmiş. İmanı bu kadar sağlam bir kentte topçu önemli bir adam. Topu ateşleme anının bir tarafında yemek yemenin yasak olduğu süre, öteki tarafında oruç bozmayı bekleyenlerin iştahı vardır. Topçu sadece bunu hatasız yaparsa işini güvenceye alır ve ahalinin saygısını kazanır. Bu, düzenli alışkanlıkları olan, güven veren bir performansla sahip, iyi bir Müslüman ve Osmanlı olarak bilinen birine verilen bir görevdir. Ben de muhafızın böyle birisi olduğunu gördüm –Türk oğlu Türk, Müslüman oğlu Müslüman. İhsan'ın kaleyi baştan aşağı gezmek istediğini söylemesi üzerine demet demet paslı anahtarlar çıkardı. Bunlar o denli büyüktüler ki, taşınması bayağı zordu; yardım etmesi için oğlunu çağırdı, mum da istedi. Önce zindanlara götürüldüm. Toprağın iyice altında, bazen sürünerek geçebileceğiniz kadar dar geçitlerle ulaşılabilen yerlerdi bunlar. Penceresiz, karanlık, duvarlardaki eski paslı halkalara metrelerce paslanmış ağır zincirin bağlandığı bu basık hücreler yaşamın kısa olduğu ve umudun bulunmadığı yerlerdi. Kent birçok kez el değiştirmişti ve her yeni fatih, ister Bizans, Selçuklu, Moğol ya da Osmanlı olsun zindanlara ihtiyaç duymuştu; buradakiler de en iyi zindanlardandı. Son yirmi beş yılda bu hücrelere, beklenileceği gibi içlerinden bazılarının öldüğü hırsızlar kapatılmıştı.

Muhafızla İhsan alçak geçitlerde gereksiz yere sürünmektense dışarıda olmak daha iyi diye düşünüyorlar ve bu yeraltı mağaralarına inmekten kaçınıyorlardı; muhafızın oğluyla ben, kullanılmayan kanalizasyon kanallarına benzeyen karanlık yerlerde el yordamıyla ilerlerken onlar yukarda beklediler. Zindanlardan sonra, merdivenleri tırmanarak ana kuleye çıktık ve muhafızın esas görev yerine, düz dama ulaştık. İftar topları, kutu kutu

barut, tapalar ve fitil bağları burada bulunuyordu; Ramazanda burada oturup güneşin tepelerin arasından batışını seyrediyordu. Bunlar, barut hazinesi on, tapa boşluğu on beş santim derinliğinde dökme demirden iki toptu. Ev sahibimiz bize kahve, sigara ve genellikle “Türk Lokumu” diye tanınan *rahat lokum*¹ ikram ederken bu havadar yerde bir saat geçirdik.

Böylece, Kayseri’nin başka bir noktadan yakalayamayacağımız en güzel manzarasını buradan gördük. Buradan eski kale duvarlarıyla bunların içine tıkmış köy de görünüyordu. Bu yükseklikten mahremiyetlerini kaybeden, ibadet eden Müslüman kadınları gördüğümüz düz damlara baktık. Bu arada minareler sayılıyor, dindar bir kıvançla camilerin adları söyleniyordu.

Erciyes’in her zamanki görkemi bir yana, Kayseri konumu da kendisi de güzel olmayan sıkıcı bir kenttir. Kurulduğu yer elverişli değildir; ne yeşillik ne de su vardır. Yakın çevresinde volkanik kül örtülü geniş alanlar vardır, az sayıdaki bostanlar dışında bu alanlar çoraktır ve işlenmemiş durumdadır. Erciyes’in tek başına görkemle yükseldiği güneyi dışında, ovayı biraz uzaktan çevreleyen kahverengi tepeler o kadar yakındır ki, bunların ilk yamaçları neredeyse kent sınırlarına dayanır. Ancak, Kayseri’nin bu ulu dağın gölgesinde yer alması nedeniyle kötü konumu kayda değer ve çekici olmuştur. Kapadokya’nın daha iyi konumlanmış antik başkenti, en eski şehirlerden Mazaka’nın Erciyes yamaçlarındaki bağlar ve meyvelikler arasında kalmış kalıntılarını kuleden iyice görebiliyordum. Eski kentle yenisi arasındaki uzaklığın bir kilometreden biraz fazla olmasına karşın, çok daha iyi bir yerin neden terk edildiğini anlamak zor. Belki sadece bir önyargı, ama bugünkü Kayseri bir zamanlar bir pagan başkentinin Hristiyan dış mahallesiydi ve o başkent Hristiyanlığı kabul edince tapınaklarını yakmıştı.

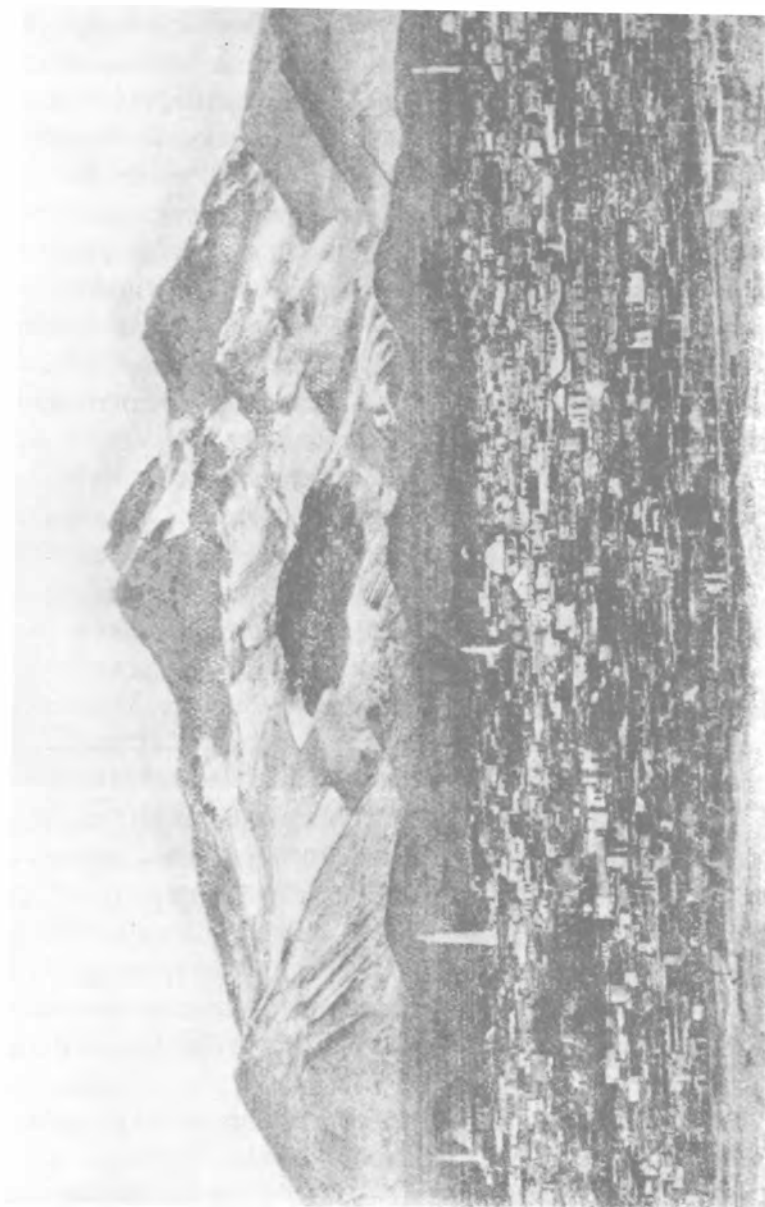
Havanın güneşli ve açık olduğu bir günde Mazaka’ya gittim ve şimdi kentin yamaçlarını kaplayan meyvelikler arasında dolaştım. Meyveliklerin arasında, yaz sıcağı Kayseri’nin dar sokaklarını ve sıkışık evlerini neredeyse dayanılmaz hale getirdiğinde sahiplerinin geçici konut olarak kullandığı derme çatma yayla evleri vardı. Oraya ulaşır ulaşmaz, toprağın kireçtaşı üzerine çakmaktaşı serpilmiş bir alan gibi bolca tuğla, taş ve mer-

1 Rahatül-hulkum, boğazı rahat ettiren. Genellikle şekersiz kahvenin yanında ağzı tatlandırmak, boğazı rahatlatmak için verilen lokum. —çn.

mer parçalarıyla karıştığını fark edersiniz. Bahçeler arasındaki harçsız taş duvarlar kırık taşlar yığılarak yapılır; aynı malzeme yayla evlerinde de kullanılır. Asmalar, bozulmamış doğal taştan molozların ya da tuğla duvarların üzerine yayılmıştır. Su kent hayatında büyük bir rol oynadığından orada burada tuğlayla yapılmış arkaların parçaları görülebilir; yamacın üzerinden dış tarafları yıkılmış, içleri yıkıntı ve toprakla dolmuş eski kemerler geçiyordu. Arada sırada cilalanmış olduğu anlaşılan parlak bir mermer, yontulmuş bir yüzey –bir yaprak, bir yazı ya da bir korniş– parçası göze takılıyordu. Yerleşim yeri daha geniş araştırılınca stadyum görülür ve derin olmayan vadinin çıplak yüzeyine yanlamasına düşen sabah güneşi, biraz uzakta, açıkça bir amfiteatrın büyük basamaklarını akla getiren bir dizi belli belirsiz düzenli gölgeyi ortaya çıkarır. Erciyes’ten inen bu alçak dağ kollarıyla aralardaki vadilerde gerçekten büyük bir kent bulunuyordu.

Burada birkaç saat dolandıktan sonra, İhsan yanımda sessizce beklerken boş bir yayla evinin sundurmasında oturdum. Buradan, üzerinde ince mavi bir duman tabakası olan boz, düz damlı, minareli kente baktım; ufuk çizgisinde, ovanın kuzeyinde, yeşil lekeli tepelerde birkaç cılız kavak vardı, kuzeydoğuda dağlar karla kaplıydı. Hristiyan inancının erken dönem tarihiyle ilgilenenler buraya ilişkin olarak üzerinde düşünecek çok şey bulurlar. Aziz Basileios Kayseri’de doğmuştu –o zamanki adıyla Caesarea– ve zamanla şehrin piskoposu oldu. Selçuklular yapının çeşitli parçalarını söküp götürünce yapı zamanla biriktirdiği hazinelerini yitirdi. Aziz Basileios’a ithaf edilmiş bu antik kilisenin kalıntıları hâlâ mevcuttur. Seküler tarihte de göz açıp kapayıncaya kadar çok şey oldu. Sasani Kralı Şapur burayı işgal etmiş, yamaçtaki enkaz yığını yaratmak için kendi payına düşeni yapmıştı. Bizanslılar, Selçuklular, Moğollar ve Timur’un orduları da... Kent en azından iki kez katliam gördü; şehrin Ermenilerin kontrolünde olduğu zamanlarda da böyle uygulamalar vardı, örneğin bir Ermeni kralı şehrin ahalisini toplu halde sürgün ederek Bitlis yakınlarında iskân etmişti. Onlar da ötekiler gibi güçlü olunduğunda ne yapıyorsa onu yapmışlardı.

İhsan’ın ayağındaki eski çarıklarla on-on iki kilometre nasıl yürüyeceği benim hep kuşku duyduğum bir konuydu. Bu nedenle, yola çıkmadan bir gün önce niyetimi açıklamadan ona bir avans verdim. Parayı vakur bir

Kuzeyden Erciyes Dağı ve Kayseri

minnettarlıkla aldı ve Talas'a gidip yarısını karısına vermek için izin istedi. Kalan kısmını yolculuk için gerekli olan şeylere harcamaya niyetliydi. Üç saat sonra dönerek pazarda alışverişe çıktı.

İstedğim şey büyük bir heybeydi; atın sırtına atmak için at kılından küfe gibi iki hurç. İhsan'a, "yolculuk bitince heybe senin olacak; iyi bir şey al," dedim. Bir heybe satıcısı seçmemiz için tezgâhına çeşitli heybeler koydu. Bunlar parçalar halinde, halı gibi motifli, siyah beyaz, atın boyuna ve istenen heybenin ölçüsüne göre değişik uzunluk ve genişlikteydiler. Yaklaşık üç metre uzunluğunda, bir metre genişliğinde bir parça seçildi; ben beklerken uçları yaklaşık altmış santim kıvrıldı, kenarları bükülmüş at kılıyla dikildi ve heybe hazırlandı. Yaklaşık yedi şiline mal olan bu heybe bana çok ucuz gibi geldi.

İhsan bu çifte torbayı omzuna attı, alışverişimizi yaparken aldıklarımızı da içlerine koydu. Yürüyüş ayakkabısı olduğunu düşündüğü bir çift ayakkabı aldı: Sivri ve kalkık burunlu, tabanı çift katlı, iç tarafı yumuşak keçe gibi kalın, dış tarafı sert ve nalça çakılmış. Türk piyadelerinin giydiğine benziyorlardı: topuksuzdu ve sıırımla bağlanıyordu; ama Hitit heykellerindeki ayakkabılara benzemesi daha da ilginçti. Besbelli aynı şeylerdi. Kapadokya'daki bu dağlık arazide yürüyüşe geçen Hitit savaşçıların ayaklarını korumak için geliştirdikleri ayakkabılar öyle iyiydi ki bugün bile kullanılıyorlar. İhsan ayrıca başparmak için parmağı olan, öteki parmaklar için parmaksız, torba gibi, kalın koyun derisinden eldiven de satın aldı, onları bağlayan at kılını burkarak boynuna astı. Bir kangal ip, fesi için yeni bir yazma ve bir çift kalın çorapla alışverişini tamamladı.

Hana döndüğümüzde heybe ağırlaşmıştı. İçinde yiyecek olarak yarım kalıp Bulgar peyniri, elma, portakal, kuru incir, ceviz, yarım düzine ekmek, tütün tenekesinde zeytin ve kalın bir parça pastırma vardı. Bitkin düşmesini önleyeceğini umduğum peynir, zeytin ve pastırma sevdiği yiyeceklerin yanında yemesi için İhsan'ındı. Türklerin yalnızca bir parça ekmek yiyip olağanüstü dayanma başarısı göstermelerine tanık olursunuz. Bu vejetaryenlerin usturuplu bir masalıdır. Ekmek, Türklerin başka bir şey bulunmadığında hayata geçirdikleri, İngiliz kuramcıların hiç düşünemeyecekleri miktarlarda yedikleri düşük değerli bir besindir. Yerli işçilerin bir günde, tayın olarak verilen dört beş somun esmer buğday ekmeğini yediklerini, arkasından pilav

ya da başka bir şey yemeğe hazır olduklarını gördüm. Bir Türk, bulabilirse eğer, gün içinde, bir Avrupalının yiyeceğinden çok daha fazla yemek yer.

Kayseri'deki bu son akşamda hancı heyecan içinde yanıma geldiğinde yemek hazırlıyordum. Söylediğine göre, bir İngiliz daha gelmişti ve yandaki odadaydı, bir handa iki İngilizin bulunmasını çok şaşırtıcı buluyordu. Bu önemli bir haber olmasına karşın, hancının tavrını açıklamıyordu. Ancak öteki İngilizin uzun, çok uzun boylu olduğunu anlatınca ve kollarını kaldırarak boyunun neredeyse iki metre olduğunu gösterince, hancının şaşkınlığını anlamaya ve paylaşmaya başladım, bu yeni gelenin kim olduğunu anlamak için seğirttim. Yandaki odaya gittim, dışarıda düz damın üzerinde yemek yapan garip bir hizmetkârın yanından geçtim, seyyar bir yatağa uzanmış, görünüşe göre uykuya dalmış, çok uzun sarışın bir adam gördüm.

Zayıf bir Yorkshireliya benziyordu; ama yatakta doğrulurken küt kesilmiş kısıp saçları görününce tam bir Alman benzedi. Ancak, ne olduğu söylenmeyen bir iş yüzünden buraya sürüklenmiş cana yakın bir Avusturyalı çıktı. Önceliğinin buradan olabildiğince çabuk uzaklaşmak olduğunu söyledi. Bir aşçı ve bir sandık şarapla birlikte yolculuk eden konuksever biri olarak beni neredeyse hazır olan yemeğe davet etti. Ancak benim yemeğim de hemen hemen hazır ve kendi yemeğimi kendim pişirdiğim için, özellikle de çorba çok hoşuma gittiğinden bu yemeğe layık bir katkıda bulunmak için iznini istedim.

Kayseri'de, Avrupalı iki kimsesiz olarak yiyeceklerimizi bir araya getirdik ve biraz bol keseden sayınca beş çeşit yemek olduğunu gördük. Beni yemeğe davet eden bu adam dünyadaki sorunların yarısının Yahudilerden kaynaklandığını düşünüyordu ve Avusturyalıların Yahudilere karşı önyargılarının hepsine sahipti. Her siyasal harekette, sermayenin her değişiminde Yahudi parmağı keşfediyordu. Daha önemsiz konularda bile aynı gizli etkinin hâkim olduğunu ama bunun izini süremediğini iddia ediyordu. Gerçekten onun şimdi, istememesine rağmen Kayseri'de bulunmasına, eğer bu bir yazgı değilse Yahudi kanı taşıyan birinin mi yol açtığından emin değildi. Ayrılırken Selanikli Türk Musevilerine [Sabetaycılara] karşı uyanık olmamı öğütledi.

YÜK BEYGİRİ İLE YOLA ÇIKIŞ, SIKICI BİR YOL VE HAVA, GECE KARANLIĞI,
YORGUN GEZGİNLER, İNCESU HANI'NDA BOŞ ODA YOK, KÖYDE BOŞ ODA YOK,
KONAKLAYAN ASKERLER, BİR BERBER DÜKKÂNI BİZİ KONUK EDİYOR,
İNCESU ŞARABI, İNCESU'NUN DAVULCUSU, OSMANLI DAVULLARI

Bu sabah eşyalarımı toplayıp yere yığdığım da ne kadar çok oldukları beni şaşırttı, tek bir atın sırtında hepsi nasıl taşınacak diye merak ettim. Bir beygiri yüklemenin ve yükü bağlamanın bir hüner olduğunu biliyordum; İhsan bunu yapabileceğini iddia ediyordu; bense, umudum az da olsa bu kocaman yığını öyle bir yerleştirme becerisi göstereceğini ki, sorun çıkmadan yolculuk edebileceğim diye düşünüyordum. Bir yük beygiriyle yolculuk eden biri olarak bir Ispartalı sadeliği içinde yolculuk ettiğimi sanıyordum, ama işte bütün bu eşyalar vardı!

Görünüşe göre kendimi lükse kaptırmıştım ve yeniden düşündüğümde de gözden çıkarabileceğim bir şey yok gibi göründü. İki gözü çok önem verdiğim yiyecekler, konserve ve peynirlerle dolu heybe; yatak takımı, seyyar karyola, halı ve uyku tulumuyla doldurulunca şişip koskocaman olmuş çadır bezinden büyük bir hurç; adamakıllı doldurulmuş iki deri bavul; ayrıca, rahatıma ve mutluluğuma çok katkıda bulunan bir şey, özellikle değer verdiğim halde daha önce değinmediğim yemek sandığı vardı. Bir yanı kapak olarak menteşelenmiş ve kilit takılmış, bir metre 20 santim uzunluğunda tahta bir sandıktı. İçi çeşitli öteberinin sıkı sıkı yerleştirildiği gözlemlere bölünmüştü. Bir gözünde ocak; bir başkasında beş litrelik bir gazyağı tenekesi ve bir litreden biraz fazla mavi ispirto vardı. Bütün alüminyum aletler, çay, şeker, süt ve bir iki günlük malzemelerin konulduğu kutular sandığa sıkı biçimde yerleştiriliyor ve taşınıyordu. Bir hana varınca yukarıya taşınan ilk şey her zaman bu sandık olurdu; açılan kapağı masa işlevi görüyordu; gerekli her şey el altındaydı; öteki eşyalarım odaya taşınıncaya kadar su kaynıyor, çay yapılıyor ve yemek yapmaya başlayabiliyordum. Bu paha biçilmez sandığı Merzifon'daki misyonerliğin atölyesinde, çeşitli zorlukların üstesinden yaratıcılığıyla gelen bir Ermeni ustabaşı benim için yapmıştı.

Bu en önemli eşyaların yanı sıra daha az önemli olsalar da vazgeçilmez olanlar da vardı. İçine altı ya da sekiz büyük somun ekmek konulduğunda hiç de küçük olmayan bez bir ekmek torbası; meyve, fındık fıstık ve patates için buna benzer ama daha küçük bir torba; emaye kaplı demir bir leğen. Hepsi birden yüz-yüz elli kilo tutuyordu; buna İhsan'ın eşyaları da eklenecekti.

İhsan'ın hoş karşılamadığı bazı akıl hocalarından meraklı bir kalabalık hanın avlusunda atın yüklenmesini izledi. Önce fedakâr hayvanın sırtına katlanmış bir halı kondu, iki kolanla sağlama alındı, sonra heybe atıldı. Ardından İhsan, her şey ayrı ayrı üst üste yerleştirildiğinde, her birini tek tek değil, sırasıyla bağlamak için heybenin üzerine gevşek ama belli bir düzenlilikte çok dikkatli bir biçimde karmaşık bir ip dizgesi kurdu. Sonra deri bavullar birlikte atıldı, her biri atın bir tarafına asılıp iple bağlandı. Onların üstüne iki yandan birbirlerini dengeleyen ve hayvanın göğsünden aşırılarak daha fazla iple bağlanan yemek pişirme sandığı ile hurç kondu. Yığının tepesinde, hurçla sandığın arasında, içine ekmek, meyve torbalarıyla leğenin, İhsan'ın koyun postu gocuğunun, bohçasının, eski ayakkabılarının atıldığı güvenli bir boşluk vardı. Su şişesi atın bir yanına asıldı, İhsan'ın eski şemsiyesi iplerden birine, benim yağmurluğum bir başkasının altına sıkıştırıldı; hasır şapkam bile böylece sağlama alındı. Bütün bu eşyalar yerleştirilince, İhsan sağlamlığını denemek için büyük yığını yanlardan, önden arkadan çekti; sağlam ve dengeli duruyordu.

İşine beğeniyle bakarak “Bitti,” diye seslendi. Sonra sopasını aldı, “Haydi,” diye bağırdı ve dizginleri tuttu; hanın avlusundan çıkarak uzun yolculuğumuza başladık.

Aralığın altısıydı. Gece don yapmış; şimdi hava arada çiseleyen yağmurla sise dönüşmüştü. Bu, Samsun'dan ayrıldıktan sonra, yoldaki ilk güneşsiz sabahı.

Soğuk ve kasvetli gün gibi yol da sıkıcıydı. Sağda solda hiçbir şey görünmüyordu; aslında yamaçlarının alt kısmında bağlar bulunan çıplak Yılanlı Dağ'ın –yılanlı dağ denmesi nedensiz değil– eteklerinden geçerken sis bir iki kez biraz aralandı; ama yolun geri kalan bölümü, her iki tarafındaki birkaç yüz metre bomboş ova ya da bataklıkla iç sıkıan düz bir yoldu.

Arada sırada bir arabayı ya da yaya köylüleri geçiyorduk. Önce batıya doğru gittik, sonra hep Erciyes'in kenarından giderek, çok yakınında olmamıza karşın bir kere olsun dağı da, yamaçlarının altını da göremeden yavaşça güneye döndük.

Gideceğimiz yer İncesu'ydu; ovada, Kayseri'den yalnızca altı saatlik bir yolculukla varılacağı söylenen bir köydü bu. Türk usulünde yolun uzaklığı her zaman saatle hesaplanır. Ancak yolu bilmiyorsanız –düz mü, inişli çıkışlı mı, yüzeyi nasıl– önünüzdeki uzaklığı doğru kestiremezsiniz. Söylenen saatler genellikle araba yolculuğuna ilişkindir; ama yük beygiriyle mesafe daha farklı olabilir.

İncesu yolunun araba ile altı saat olduğu söylenmişti; daha önce altı saatlik uzaklığı bildiğimden, otuz kilometrenin biraz üstünde bir uzaklık hesapladım. Bu nedenle, köye öğleden sonra ulaşmayı umarak yola oldukça geç çıktım. Ancak akşam olmasına rağmen hedefimiz hâlâ görünmüyordu; hava biraz açmış olsa da puslu tepelerin ardında uzak bir minare gözüküyordu. At da, sahibi de yavaşladı –adam da hayvan da açıkça yorulmuştu. Şimdi bir lav tabakasından geçen o taş yollardan birinde gidiyorduk ve oluklu yüzey karanlıkta hayvanlarla yayalar için tehlikeli oluyordu. Karanlık iyice bastırdı ve bizi, hedeflediğimiz yeri görüp cesaretlenemeden güçlüklerle yürürken yakaladı. At içgüdüyle bir oluğu tutturdu; arada bir durmak dışında bu riskli gidişle beklenenden daha iyi ilerledi. Biz de yaya olarak tek sıra halinde atı izledik.

Birkaç saat boyunca, İncesu ne kadar uzakta soruma İhsan'ın yanıtı “yarım saat” olmuştu. Arada iki kez sordum, aynı yanıtı alınca artık sustum. Defalarca oraya gidip gelmişti; nerede olduğunu çok iyi bilmesi gerekiyordu. Ancak tekrarlanan soruda iğneleme bulduğundan onuru kırıldı. Ayrıca yorgundu ve yorgunluğu her kilometrede gözle görünür bir biçimde artıyordu. Huysuz olmasını çok iyi anlıyordum; çünkü ben de acıkmış ve yorulmuştum onun kılavuzluğunu da sorgulama eğilimindeydim. Geçirdiğim ateşli hastalık beni bitirmişti, belirsizlik içinde karanlıkta düşme kalkanı uzun süre yürümek de kızgınlığımı artırıyor. Ayrıca kışın yük hayvanıyla yolculuk etmenin başka bir nahoş özelliğini keşfettim. Yola çıkınca durup dinlenmek yoktu; öğlen yemek ve dinlenmek için durulmayacaktı. Bu

konuda kabul etmek zorunda olduğum bir sürü mantıklı nedenle İhsan kendi adına hiç de esnek değildi. Durmak, atın terinin soğuması riskini taşıyordu; üstelik yükü indirmek ve yeniden yüklemek anlamına geliyordu. Bu hatırı sayılır işten kaçınmak gerektiğinden yerli usulü yürümeye devam ettik ve yürürken katır kutur ekmek, peynir ve elma yedik.

Ancak bu usulde bana en çok yavaş yürümek zor geldi. Arabayla birlikte saatte altı kilometre sallana sallana yürümeye alışmıştım; şimdi saatte üç buçuk kilometreden az yürüyüp ağırdan almaya uymalıyım. Bu, yük taşıyan atların, eşeklerin ve sürücülerinin genel hızıydı ve yapabileceğim bir şey yoktu. Dizginleri ben alsam hayvanı ite kaka çekmem lazımdı; kısa sürede bu işten yorulup sıkıldım. Yük beygiriyle yolculuk etmenin her zaman bıktırıcı bir hızla –soğuk bir günde beni ısındıramayacak denli yavaş– gitmek anlamına geldiğini gördüm. Yüklü bir beygiri ve yavaş bir sürücüyü nasıl hızlandıracığımı henüz öğrenememişim.

Artık saat yedi olmuştu ve o denli karanlıktı ki, adamı da, atını da göremiyordum; durmadan on saat yol almış, çok az şey yemiştik. Ortalarda ışık gibi bir şey de görünmüyordu. Yoldan ayrıldığımızı sandım ve rehberimin kaybolduğunu düşünmeye başlamıştım ki, atın ayak sesleri iki taraftan kesin biçimde yankılandı; görerek değil, içgüdüsel olarak bir kemerden geçtiğimizi anladım.

“Bu ne,” diye sordum.

“Kapı,” diye yanıtladı İhsan ters ters; o denli bitkindi ki zor konuşuyordu. Biraz ilerde ışıklar ve yapıların hatları görüldü; kesinlikle bir sokaktaydık ve bunu bilmek keyifliydi.

“İncesu,” dedi İhsan, yorgun sesinde haklılığını kanıtlayan bir tonla.

Kalabalık bir evden hayra yorulamayan uğultuların geldiği bir hana gittik. Kapıdaki hizmetkâr bizi içeri almadı; çünkü han avluda bile konaklayan askerlerle doluydu; İhsan, umut olmadığını gösteren bir hareket yaparak döndü. Kapıları çala çala, kalacak yer sora sora sokaktan aşağı yürüdük; ama her evde askerler vardı ve umudumuz iyice yitti gitti.

İhsan bu aşamada dizginleri elime tutuşturdu, daha fazla soruşturmak için sendeleyerek giderken orada beklememi söyledi. Yarım saat geçti, görünmedi. Muhakkak bitkinlikten çökmüş olmalıydı; bütün bu süre için-

de tamamen tükenmeden etrafta dolaşabileceğini düşünemiyordum. Sonra karanlığın içinden onun, “gel,” diyen sesini duydum; yeniden ortaya çıktı, atı çekerek ilerledi, bir ara sokakta, bir ışın demetinin karanlığa döküldüğü açık bir kapı önünde durdu. İçeriye bakınca küçük bir oda gördüm, on metre kareden büyük olmayan, içinde iki berber koltuğu, sırasını bekleyen yarım düzine müşteri ve sakalı sabunlayıp köpürtmek ve tıraşlamakla meşgul iki berber vardı. Arkada bir oda olacağını umdum ama yoktu; bu küçük berber dükkânı bulabileceğimiz tek sığınaktı ve 2.000 Türk askeri konakladığından köyde bunu bulduğumuza şükretmemiz gerektiğini anladık.

Dükkânın arkasında bir metre genişliğinde bir divan şeref konuğu olarak bana ayrılmıştı. Divanda bekleyen müşteriler ayağa kalktılar; yatağını üstüne koydum, yemek pişirme sandığını açtım, çay yaptım ve önceki akşam yaptığım çorbayı ısıtmaya başladım. Bütün bu işlemler öylesine ilgi çekti ki, oda boğulacak denli kalabalıklaştı. Müşteriler gitmektense seyretmek için kalınca, berber araya girip seyredenleri dışarı çıkarmak zorunda kaldı. Tıraş olduktan sonra koltuktan kalkan her müşteriye, “Haydi! Haydi!” diye seslendi. Kapıdan gelen ışık, mutfak gereçlerinin gümüşü parıltılarını, ocağın mavi alevini ve İhsan’ın kendinde güç bulup da “İngiliz” gezginin ülkesinin yemek yeme alışkanlıklarını uyguladığını ve İngiliz yiyecekleri yediğini anlatmasını dışarıdan izlemekten hoşnut birçok Rembrandtvari karanlık yüzün üzerinde ışıldıyordu. Bütün bu genç köylülerin aralarında benim için eşek şakaları yapmaları ya da benimle alay etmeleri beklenebilirdi. Ancak hep alçak sesle konuşuyorlar ve hiç gülümsemiyorlardı; bir adam sigara sarıp bana dostça ikram etti. Müşteriyle dolu bir İngiliz berber dükkânında eliyle pilav yiyen bir Türk benim burada korktuğumdan çok daha fazla korkardı.

İncesu şarapları ile ünlüdür. Ünü bölgenin dışına taşan İncesu şaraplarını üretmek için toprak, iklim ve belki de burada Müslümanlarla yan yana yaşayan Rum bağcı-şarap üreticiler bir araya gelmiştir. İncesu da olup da şarabını tatmamak olmazdı; bu nedenle, bana bir şişe şarap bulabilirler mi diye sordum. Benim fırçalarımla saçını fırçalamaya başlamış olan yuvarlak kafalı Müslüman bir genç hemen bir bağcıdan alıp getirmeyi önerdi. Ona beş kuruş verdim ve döndüğünde kendisine para vereceğimi söyledim.

Orada bulunanlar, o gittikten yaklaşık bir saat sonra, yolun yarım saat gidiş, yarım saat geliş tuttuğunu söylediler. Delikanlı birkaç dakika sonra bir Rum gazetesi ile ağzı tıkanmış bir litrelik bir şişeyle geldi ve bana üç kuruş geri verdi. Sürekli ne yapıp edip paranızı almayı düşünen milletlerle hiç karşılaşmamış olanlarınız yerlilerin bu dürüstlüğünü önemli görmeyebilirler. Ancak beklemediğim bir şey olmasa da bunu minnetle karşıladım ve takdir ederek gönüllü hizmetine karşılık beş kuruş daha ekledim ve sekiz kuruşun onun için olduğunu söyledim. Sanki bir haftalık çalışması karşılığında çift ücret almış gibi şaşkın ve memnun gitti.

İhsan'a daha yakından bakınca, nasıl tamamen tükenmiş olduğunu görüp rahatsız oldum. Gergin yüzü kül renginde, kaskatı oturuyordu. Önüne konulan bir bardak çaya dokunmadı; içinde bir Müslümanın yemeyeceği hiçbir şey olmadığını bildiği –çünkü yapılırken görmüştü– halde bir tabak yahniye de el sürmedi. Sigara bile içmedi; en kötümser önsezilerim doğru çıkıyor gibiydi.

Tıraş iki saat daha aralıksız devam etti; sonra berber bütün izleyicileri çıkarttı, kapıyı sürgüledi. Dışarıya göndermiş olduğu oğlu bir tas pilavla geri geldi. Ekmek, bir parça pastırma, bir tas pilav, arkasından kahve geldi; ikisi ve bu arada biraz toparlanmış olan İhsan kendilerine bir ziyafet çektiler. Hizmetkârım yemeğini yerken gücünü yeniden kazandı; iştahı o denli açılmıştı ki, yemek bitince yahniye el attı, onu da bitirdi. Gönül rahatlığı ile bir köşeye çekildi, koyun postu gocuğunu üzerine çekip hemen uyudu.

Bu daracak odada dört kişi yattık; hayatımda ne bu denli iyi uyumuş ne de kalktığımda kendimi bu denli dinlenmiş hissetmiştim. Uyandığımda kapı açıktı. Dışarda berber, oğlanın tuttuğu delikli bir tenekeden damla damla akan bir suyla yüzünü yıkıyordu; çünkü bir Müslüman her zaman akan suda yıkanır. Yıkanma bitince hemen işe girişti; müşteriler gün ağızları ağarmaz geldiler.

Dışarı çıktığımda sokağın uykulu, üstü başı darmadağın, haki üniformalı, durmuş yiyecek bekleyen askerlerle dolu olduğunu gördüm. Güneyden geldiklerini ve Sivas'a gittiklerini söylediler. Onlara bakarken, Avrupalı gibi üniforma ve tozluk giymenin onlara ne denli zor geldiğini düşündüm. Davul sesleri duyuldu ve bir davulcu görüldü; kırmızı, lacivert

ve sırmalar içinde, beline bağlanmış iri bir tatlı kâsesinden büyük olmayan iki küçük davulla göz kamaştıran bir figürdü. Arada bir durarak, sırasıyla kuzeye, doğuya, güneye ve batıya dönerek yavaşça ilerledi, her durumda tımtırlı çaldı ve yeniden adım atarken basit bir ritmik tempoyla vurdu. Bu, o kasvetli sabahta işi, ne fazla ne eksik, bir düğünü duyurmak olan köyün tellahıydı. Sonunda dükkânın önündeki açıklıkta yerini aldı ve orada yarım saat boyunca bir davulcunun işinde kazanmayı umduğu beceri ve doyumla davullarını çaldı. Bir davulda zor bir ritim çalacak, sonra birden kesecek ve öteki davulda daha zor ritimle işi karmaşıktıracaktı. Bir davulu yavaş, diğerini hızlı çalacaktı; hatta tekdüze çalgı aletlerine bir anlam kattığı ve onu dinlemenin keyifli olduğu bile söylenebilirdi.

Davula Türklerin ulusal çalgısı denebileceğini düşünüyorum. Elbette, Anadolu'dan, çalınan bütün öteki müzik aletlerinden daha çok davulların anılarıyla döndüm. Davulları gece, gündüz, akşam, oruçlarda, bayramlarda, kutsal günlerde duydum; ayrıca savaş çıktığında, köylerde erkekleri seferberliğe çağırmak –görünmeyen uzak köylerden gelen çok etkileyici bir ses– için çalınan davulu da, İzmir'in ilginç kavanoz biçimli silindiri, bir ucu açık, öteki ucu deri kaplı, elle çalınan tok sesli toprak dümbeğini de dinledim. "Mehter Marşı" denen marşta davulların nasıl çaldığını, ilk başta uzaktan gelip giderek yakınlaşan, geçip giderek uzaklarda kaybolan bir sesi biliyor musunuz? Bu davul müziğini her kim bestelediye, Osmanlı davullarının gerçek ruhunu en doğru biçimde yakalamış.

YİRMİNCİ BÖLÜM

MAĞARADA YAŞAYANLARIN YURDUNA GİTMEK ÜZERE İNCESU'DAN
AYRILIYORUM, İHSAN KAYBOLUYOR VE DÖNÜYOR, UFKTA GARİP BİR YER
GÖRÜNÜYOR, İHSAN YARA İZLERİNİ GÖSTERİYOR, ÜRGÜP'ÜN KOVUKLARI,
MAĞARA YAŞAMI İLE TANIŞMAK, GEZGİN BİR TÜCCAR, KAYAYA OYULMUŞ
EVLER, MANASTIRLAR, AHIRLAR, KİLİSELER VE MEZARLAR,
BİR KALENİN KAPISI

Eğer olanak varsa İncesu'da güneye giden anayolu bırakıp, birkaç gün için batıya doğru, dağların ötesinde, insanların mağarada yaşadıkları bölgeye gitmek istedim. Gidip gitmemem havaya bağlıydı; çünkü bölge yüksek, Topuz Dağı geçidi de genellikle kardan kapalıdır; orayı gördükten sonra tekrar İncesu'ya dönerek güneye doğru yolculuğuma devam etmeyi istiyordum. Bu sabah hafif yağmur yağıyordu, bulutlar dağları örtmüştü; ama henüz kış havası değildi, umutla yola koyuldum. Kar geri dönüşümü engellerse, daha batıya doğru gitmeyi ve Axylon'a¹ –Anadolu'nun büyük ovasına– inmeyi, İstanbul'dan Kilikya'ya gelen antik yolu izleyerek Akdeniz'e ulaşmayı tasarladım.

Köyden Topuz Dağı'na giden keçi yolu, birkaç kilometre boyunca her tarafında bağlar bulunan vadiyi tırmanıyordu. Kenarında ot şeritleri, ağaçlar ve dere bulunan keçi yolu, bu nemli yeşil vadinin başında birden ıssız ve ürkütücü bir araziye açıldı. Likenlerle kaplı taşlar ve kayalar her tarafa yayılmıştı, neredeyse hiç bitki örtüsü yoktu –keçi yolu çıplak, karanlık bir yamacı bazen dümdüz çıkıyor, bazen vadinin ta dibine iniyordu. Şimdi girdap gibi dönen sisin elli metrenin ötesindeki her şeyi örttüğü, bazen kar getiren bulutlara değin yükselmiştik.

Yamacın bu tarafında bulunan son su olduğu için çok dar ve derin bir vadiyi geçtikten sonra İhsan geri dönüp dereden su içmeyi kafasına koydu. O denli uzun süre kayboldu ki, onu arama zorunluluğu hissettim; birkaç yüz metre gitmenin neden yarım saat sürdüğünü anlayamıyordum. Bu yüzden, onun yolundan vadiye gittim; ama ondan bir iz bulamadım.

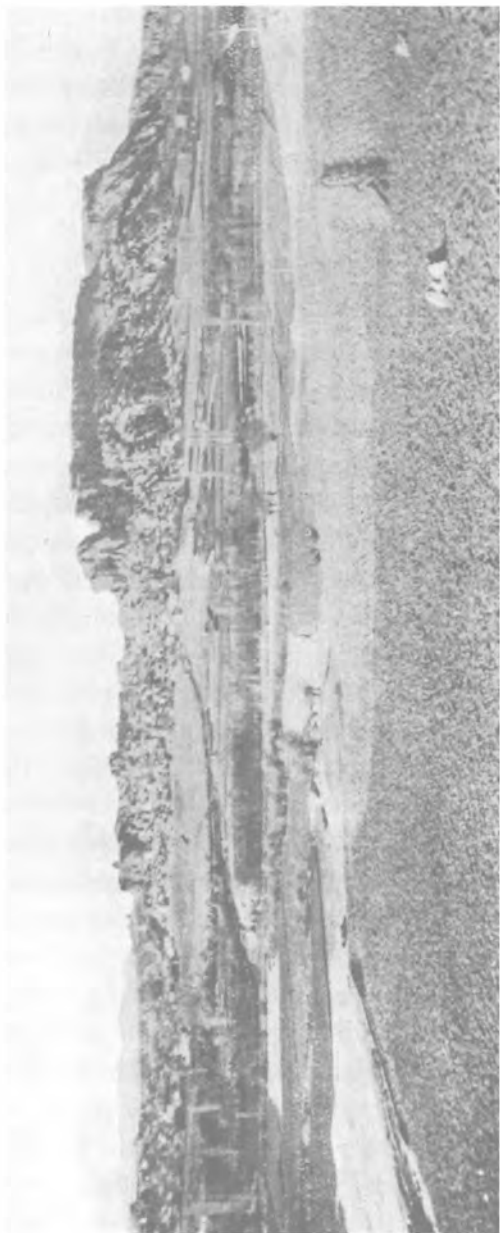
1 Anadolu platosunun orta kısmındaki Tuz Gölü civarı antikçağda Axylon yani ağaçsız topraklar diye anılırdı –ed.n.

Adını seslenerek aşağı yukarı yürüdüm; karşılık olarak yalnızca sesimin yankısını duydum. Eğer dere, taşlar arasından akan incecik bir su olmasaydı da kuvvetle akan bir su olsaydı boğulduğunu düşüncektim. Nereye gittiğini kestirmek mümkün değildi. Vadi o denli karanlık ve ürkütücüydü, o denli yoğun bir sise bürünmüştü ki, hiçbir sıradan ortadan kaybolma kuramı mantıklı görünmüyordu; açıklama olarak ancak bir uğursuzluk olduğu akla geliyordu.

Bu aşamada atı bırakmakla aptallık ettiğim kafama dank etti; çünkü biri siste ona rastlayıp götürse, atı da eşyaları da geri alma ümidi olmazdı. Bunun üzerine, indiğimden daha hızlı dağa tırmandım ve hayvanı yerinde bulunca sevindim. İhsan'ın her zaman atı hareket ettirmeye özen gösterdiğini dikkate alınca, uzayan yokluğu daha da açıklanamaz hale geldi. Beklemek en iyisiydi; ama kuşkulanarak yirmi metre uzaklaştım ve görünmeden izleyebileceğim bir kayanın arkasına gizlendim. Burada kendi kendime, gafil avlanmaktansa –eğer böyle bir şey hazırlanıyorsa– avlayan ben olacağım dedim.

Ne olacağını görmek için bu şekilde bekledim; bir kaya yamaçtan dar vadiye yuvarlanarak indiğinde bir şeylerin döndüğünden kuşku yoktu. Epey yukarıdan, aynı noktadan tepemden aşağı bir kaya daha indi; hâlâ kimseyi göremiyordum. Sonunda birini seçebildiysem de yoğun siste onu hemen gözden kaybettim; birazdan yeniden göründü ve gittiği yönün tam tersinden dönen İhsan ortaya çıktı. Siste yolunu kaybettiğini söyledi; o zaman makul gelen bir açıklamaydı ama sonradan olayın bu kadar basit olmadığını hissettim ve onun vadide biriyle buluştuğundan kuşkulandım. Her ne ise, burası birkaç hafta sonra kızgınlıkla ağzından kaçırdığı bir sözle ilişkilendirebildiğim tek yerdi.

Yolun düz kısmına vardığımızda saat üç dolayında olmalıydı; bu kanıyı doğrulayan bir şeyin görünmemesine karşın belli ki burası geçidin doruğuydu. Burada her zaman olduğu gibi, kırağıyla örtülmüş kayalarla, yamaçları bir gizleyen bir açığa çıkaran büyük halkalar halinde girdap gibi dönen koyu bir sis vardı. Keçiyolu yavaş yavaş aşağı inerken sis incelmişti, elli metre geride kaldı, parlak güneşe çıktık, ayaklarımızın altındaki yer alçaldı, şaşkın gözlerimi epey aşağıda berrak mavi gökyüzü altındaki güneşli kesimden ayıramadım. Değişiklik o denli ani ve beklenmedikti ki, sisin hâlâ

Ürgüp Köyü'nün vadiden görünümü

dağın öteki tarafında olup olmadığını ya da kalkıp kalkmadığını görmek için birkaç yüz metre geriye gittim. Gerçekten o tarafta sis hâlâ yoğundu ve her zamanki gibi nemli ve soğuk olan yamaçlar boyunca yuvarlanıyor, ama sanki bir duvarın arkasındaymışçasına sıra dağların o tarafında duruyordu.

Geçitten baktığımız manzara olağanüstü genişti. Kuzeybatıdan güneybatıya karla kaplı birbirinden uzak yalnız doruklar görünümü kuşatıyordu; güneybatıdan güneydoğuya uzanan karlı sıradağlar vardı. İhsan, sırasıyla bunların adlarını söyledi, verdiği isimler haritadan da doğrulandı. Gerçekte, ona mı yoksa haritaya mı daha çok itibar etmek gerektiğini pek bilemedim; ama ikisi de tam uyuşuyordu. Kuzeybatıda Bozak Dağı vardı, Kırşehir'in yanında; onun ötesinde Ankara'ya yakın, belli belirsiz beyaz dağlar, bunların batısında ve daha yakında Tuz Gölü'nün yanındaki Hoca Dağı. Axylon Ovası'ndan yükselen sönmüş bir volkan olan Hasan Dağı'nın ikiz zirveleri güneybatıda doksan kilometre uzakta görünüyordu. Arkasından en güneybatıda, Antalya Körfezi'nin tepesinde bir yerden başlayan ve güneyde çizgileri belirginleşinceye değin daha beyazlaşan, daha göze çarpan incimsi bir bulut gibi doğuya uzanan Toroslar'ın uzun dümdüz duvarı geliyordu. Orada daha yakındaki Bulgar Dağı'na, sonra da bir testerenin dişleri gibi diş diş beyaz dorukları mavi gökyüzünde daha küçük görünen Aladağ'a karıştılar. Doğuda, daha uzakta birçok beyaz yüksek tepe vardı ve İhsan bunları Acemistan ya da İran dağları diye geçiştirdi.

Uzaklarda görünen bütün bu yön bulma işaretleriyle gitmek istediğim yolun izini sürmek olanaklıydı. Yolun bir bölümünde Aladağ'ın tepelerinin altından geçen birkaç yüz kilometre uzunluğundaki az bilinen ıssız yoldan gitmeyi hedefledim. İhsan bu uzun vadiden söz ederken dili çözüldü. Orasını iyi biliyordu. Konukevleri her zaman iyiydi, su tatlı, yoğurt boldu. Bu uzak dağlara bakarken ve gezginlerin hazzını anlatırken, göğsünü açtı, kollarını sıvadı. Bu hareketiyle garip bir biçimde canlandığı için ne yapmak istediğini merak ettim: dövüşmeye ya da ani, beklenmedik bir işe hazırlanır gibi görünüyordu. Ancak yalnızca göğsündeki ve kollarındaki –gençken aldığı ve bunca yıl pek anmadığı– yara izlerini göstermek istiyordu. Dirseğinden eline değin gelen kesikle kurşun yaralarını Aladağ'da almıştı. Hasan Dağı'nın yanında bıçaklanmıştı. Bir başka yara Bulgar

Dağı'ndaki köyde olmuştu. Çok şey görüp geçirmişti; bu dağların adlarını kanını dökerek öğrenmiş ve hiç unutmamıştı. Bu anılarla dirilince sakalını sıvazladı, bıyıklarını çekti, dikleştirdi, başını arkaya atarak umursamazca yana çevirdi. Gençliğinde işte böyle aslan gibi olduğunu söyledi; istediği yere gitmişti ve korku nedir bilmezdi.

Bu tuhaf sahne sona erdiğinde –ihtiyarın gözyaşlarının gösterdiği gibi çok daha insani bir şeyler vardı o sahnede– hemen önümdeki bölgeyi gözden geçirdim. Kadim zamanlardan beri Kapadokya'nın bu bölümü münzevilerin yurdu olmuştu. Dört bir yönde elli kilometre ya da daha fazla bir büyüklükteki bir alanda, yarlar ve kayalıklar kendi seçimleriyle hâlâ eski usulde yaşayan insanlarla dolup taşan sığınaklar ve köylerle doludur.

Genel görüntü garip biçimler ve yerlerle o denli doluydu ki, insana bir gerçek dışılık duygusu veriyordu. Masalları resimleyen biri özgün bir masallar diyarının nasıl olacağı konusunda buradan bir fikir edinebilirdi. Şövalyelik romansları ya da elbette *Amadis de Gaula*, *Don Bellianis*, *Florismarte*'yi² ve daha pek çoğunu bu bölgeyi bilmeden yazanlar burada gezinmeliydiler. Kuytu bir köşeye çekildim ve garip ayrıntıları olan, böylesine tuhaf etkiler bırakan bu ilginç araziye seyrederek güneşte yarım saat oturdum.

Arazi sayısız küçük tepelere, vadilere ve dik kayalıklara bölünmüştü; güneş batmaya başladığı için bunlar hayret verici biçimde karmaşık, yoğun ışık ve koyu gölgeleri değişen bir gösteri yapıyorlardı. Yine de, bir süre için araziye soluk yeşim yeşili bir renkte gördüm; hemen sonra bunun bir yanılsama olduğunu anladım. Önce içinde bitki örtüsü yeşilinin gerçekten çok az olduğu kahverengi, kırmızı, sarı, yeşil ve beyaz kümelerde açık ve koyu birçok rengin birbirine karıştığını gördüm. Aslında çıplak volkanik bir kayalıkta, içinde gri-yeşil ve sarının hâkim olduğu çok renkli bir kuma bakıyordum. Orada buradaki beyaz lekeler uzun bir süre baktığınızda beyaz evli sıcacık kasabalara dönüşüyordu. Uzakta, parmak parmak yükselen, bir yanı ışıktaki, bir yanı gölgede kalmış beyaz kayalar vardı. Dağın eteğinden kıyılarda sığırların bulunduğu bir nehir akıyordu. Yamaçlarında bazen dik kayalıklar bazen çayırlar ve ağaçlar vardı. Suya gölgeler düşüyor, yansımalar yapıyordu ve arazinin bu tarafı geçitten hemen sonra dik bir bayırın dibinde

2 Üçü de, 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında yazılan ilk şövalye romanslarının önemli yapıtlarıdır –çn.

bulunduğundan yarların harikulade biçimleri ayrıntılarıyla görülebiliyordu. Her yüzeyde rüzgârın yığıldığı kar birikintileri gibi kıvrımlar vardı; oyuklar, çıkıntılar ve sarkıtlar, periler ülkesinin yeşil, sarı, yumuşacık gölgeli fantastik yüzeylerine benziyordu ama bu kıvrımlar rengarenk taştandı.

Bölgeye bu yoldan girdikten sonra geceleme için hedefim kaya köylerin en büyüğü olarak bilinen Ürgüp'tü. Geçidin on on iki kilometre ötesindeydi ve derin olmayan bir vadiye bakıyordu; kalacak bir yer bulmayı uman bir yolcunun aşırı ilgisi ile etrafıma baktım. Genel olarak umut vericiydi ama birçok belirsizlik bulunması merakımı artırıyor. Engebeli bir tepenin eteği boyunca uzanan karmakarışık beyaz yapılar, önündeki nehre doğru inen çayırılık ve meyveliklerle göze çok hoş görünüyordu. Bir kasabanın görünümünde olsa da büyüklüğünü kestirebilmek zordu. Gerçekten de temiz, hoş ve hareketli bir kasabaya o kadar benziyordu ki sonunda gece kalmak için eski bir mağara ev bulacağımı umuyordum. Artık güneş batmaya başlamıştı ve ayaz havayı iyice soğutmuştu.

İhsan beni burada neyin bu denli tuttuğunu merak ederek, kaygıyla ve yeniden yola çıkmak isteğiyle "at üşüdü," dedi. Bunun üzerine yolun dönemecini aşıp yamaçtan aşağı indik, nehri sığ bir yerinden taşlara basarak geçtik ve kayalara oyulmuş evlerle dolu Ürgüp'e karanlık basmadan ulaştık.

Çok geçmeden mağara yaşamının olduğu iç mahallelere ulaştık. Gittiğimiz han taştandı: bir yanı yar olan iç avluyu iki katlı sivri kemerli bir revak çevreliyordu ve bölgedeki öteki hanlar gibiydi. Etrafa bakınırken, burada konaklanacak fazla mağara yok diye düşündüm. Ama beni üst kata çıkardılar, yan revaklardan birinden geçtik ve en dipteki, kayaya mağara gibi oyulmuş bir odaya eşyalarımı koydular. Belki dokuz metre kare büyüklükte, kemerli tavanının en yüksek noktası yerden iki metre yükseklikte, yer, duvarlar ve tavan sıvasız taştan küçük bir odaydı. Bir kapı ile bir pencere revağa açılıyordu, arkadaki duvarda bir kapı daha vardı, merakımı uyandıran derme çatma bir şey. Bu kapıyı açınca yankılanan ses ve zincir şakırtılarıyla, ağır bir havanın yükseldiği karanlık bir aralık gördüm. Hemen tatsız olasılıkları düşünüp tasalandım. İstedğim bir mağaraydı; bilmediğim ama hakkında çok fazla şey hayal edebileceğim iç galerilere bağlı bir mağara değildi.

Bunun üzerine hanın sahibi çağrıldı; o aralıktan içerlere gidersem neyle karşılaşacağımı öğrenmek isteyince, o rahatlatıcı bir biçimde buradan ahırlarla ambarlara gidildiğini söyledi. Bu mağara köylerde evlerin, temelde dış tehlikeye karşı korunmak için, tepenin içinden güvenli labirent gibi geçitlerle birbirlerine bağlandıkları söylenir; ama odamın böyle bir sistemin parçası olduğu düşüncesi hoşuma gitmediği için önlem almaya karar verdim. O bölümden gelebilecek hiç kimse beni gafil avlamamalı diye yemin ettim kendime; böyle ziyaretçiler geldiklerini açık bir biçimde belli etmeliydiler. Onun için eşyalarımı kapının önüne yığdım, yatağımın ayağını da bu eşyalara dayadım, en azından rahatımı kaçırmadan kapıyı açamazlardı.

Akşam bir Rum tüccar odama geldi, üzerinde adından sonra “İpekçi, Tahlıoğlu Pazarı, Kayseri” diye kendini tanıtan kartını verdi, ipek ya da başka bir şeyin ticaretini yapmamızı teklif etti. Genç, sivri yüzlü, ufak siyah bıyıklı ve Amerikalıların dediği gibi “paragöz” biriydi. Başında fes, siyah redingot, pantolon ve kırmızı çarığı ile tipik bir yerli Rum tüccardı. Abartılı el hareketleriyle çekici biçimde gösterdiği ipek işlemeli peşkirler, mendiller ve şallar satmak için çabalayarak epey zaman harcadı. Ancak daha da ilginç, laf arasında işini nasıl yürüttüğüne dair verdiği bilgilerdi. Yazın genellikle yolculuk yapıyor, kârlı alım satım yapacağını düşündüğü her yere gidiyordu; kışın ise Kayseri’de kalıyordu. İş yapmak için gitmeyeceği yer yoktu. Şimdi, eve dönüş yolundaydı ve Kırşehir yoluyla Ankara’dan geliyordu; ama Nevşehir onu bir günlüğüne yolundan alıkoymuştu, hiç kâr edemediği için hayıflanıyordu. Kentleri, kâr ettiği veya etmediği, insanları da satanlar ve satın alanlar olarak ikiye ayırdığından Nevşehirliileri adamdan saymıyordu.

Ertesi sabah kahvaltıdan sonra kasabaya gittiğimde pazar yeri dolmaya başlamıştı. Eşek ve develer gruplar halinde ya dikiliyor ya da çökmüşlerdi, tezgâhlar kuruluyor, mallar yığılıyordu. Güneşe rağmen hava çok soğuk olduğundan parlak renkli giysiler içindeki insanlar aceleyle hareket ediyorlardı. Ama daha sonra fark ettiğim gibi, kum ve gözenekli taştan oluşan bu yüksek ve kuru bölgede buzlanmanın görünür işaretleri yoktu. Parlak bir güneşle birlikte insanın içine işleyen bir soğuk vardı; ama buz tutmuş bir kazana, donmuş bir çeşme ya da dereye gelinceye dek gördüklerinize aldanır, ne denli soğuk olduğunu fark etmezsiniz. Böylece güneş

altındaki parlak renkleri ve develeriyle bu pazaryeri, buzlu havaya karşın sıcak ve Doğuya özgü bir izlenim uyandırıyor.

Bu sabah Ürgüp'te henüz pek dolaşmadan, önceki gün öğleden sonra Topuz Dağı'ndan kasabanın neden bu denli belirsiz ve gizemli göründüğünü keşfettim; birçok yapının görünürde yan duvarları bulunmuyordu ve yalnızca ön yüzleri vardı. Yoldan bakınca yeterince gerçek görünen evler, yandan biçimsiz, bağımsız kaya kütlelerine ya da çıkıntılarına dönüşüyordu. Kasaba, büyük kaya parçalarının düştüğü, küçük kayaların çıkıntılar oluşturduğu, parçalanmış bir sarp kayalığın eteğinde kurulmuştu; insanları kayaların içinde yaşamaya sürükleyen içgüdüleri, bu ıssız kütlelerin sunduğu olanakları her zaman hesaba katmıştı. Yeterince büyük bir kaya veya belirgin bir çıkıntı odaları yapmak için oyulmuş. Geleneksel olarak yapılara ön yüz yapmak gerekmiyor, yalnızca giriş için küçük bir kapı ve belki daha yukarıda havalandırma ve ışık için bir delik açılmış. Ancak mağarada yaşayanlar, yerleşikliğin geliştirdiği koşullar, inşa edilmiş evlerin örnekleri ve üstünlükleri sürekli olarak önlerine çıkınca bir orta yol buldular. Yine tavşanlar gibi yaşayacaklardı ama bununla daha alışılmış evlerin üstünlüklerini birleştireceklerdi. Böylece yekpare kayaları oyarak odalar açtılar, ön yüzlerini inşa edilmiş evlere benzeyen biçimlerde yonttular. Ama konutların dışını içlerine uydurmakta sık sık zorluk çıktığı için bunların ön yüzlerini bilinen yollarla yapmaya başladılar. Olanaklı durumlarda bu uzlaştırmamanın benimsenmesine rağmen bu evlerin birçoğu, oyulmuş odaları ve yontma taş cepheleri ile gerçekle yapay arasındaki garip bir bileşimi sergiliyorlar. Kasabanın kaya kütlelerinin bulunduğu yerlerin dışında kalan evleri geleneksel usulde yapılmış, ama bu yapılar da daima eski biçimi hatırlatacak şekilde inşa edilmişler.

Gerçekten de Ürgüplüler ahşaba ilgileri az, taşı tanıyan ve cüretkâr biçimde kullanan taş yontucularının soyundandılar. Bunu yanlarından geçerken açıkça gördüm. Küçük bir kapalı çarşı yapıyorlardı. Bir yanında dik bir yamaç, öteki yanında bitmiş dükkânlar bulunan bir yolun üzeri kapatılıyordu. Yapı ustaları hiç zorluk çekmeden, işlek yolun üstünden yamacın öbür tarafındaki dükkânlara uzanan bir dizi kemerli taş giriş yapıyorlar, bunların açıklıklarını hafif taştan bir tonozla örtüyorlardı. Peribacası

sakinleri böylece küçük bir harcamayla kasabalarını kapalı çarşıları olan kentlerle aynı düzeye taşıyorlardı.

Ancak Ürgüp'ün en dikkat çekici yeri bugünkü köyün kuzey tarafındaki kayalıktadır. Antik Ürgüp, gerçek kaya köy, Ürgüp mağaraları, nerelere değin dal budak sardığı, ne denli eski olduğunu kimsenin bilmediği iyi korunan yer oradadır. İnsanların tehlike nedeniyle ve bunun karşısında ne yapabileceklerini fark ederek önce burada yer altında gizlendikleri sonra da o zamandan beri burada kayalıklarda yaşayıp öldüklerini söyleyebiliriz. Mağara yaşamı, kayanın yumuşak, kuru ve volkanik olmasından ötürü bütün Kapadokya'da öteki bölgelerden daha çok kabul görmüştür. Kaya fazla yağış nedeniyle çok rutubetli olabilirdi; ama rutubetin fazla olduğu iddia edilen bir peribacasına hiç girmedim. Eski Ürgüp'te kayaların dikliği, evlerin kayanın içine yatay olarak yayılmasına ve güvenliği azaltmadan ışık ve hava için yukarıda ağızlar açılmasına yararı oldu. Bu ağızlar, bütün kayanın az sayıda girişi bulunan kalabalık bir mahalle olmasını sağlıyordu. Burada mağara sakinlerinin yüzyıllardır bildiği her türlü kullanım amacını karşılayan kayaya oyulmuş odaların örneklerini bulabilirsiniz: yalnızca oyukları kalmış en eski barınaklar; ambarları, ahırları, iç merdivenleri ile daha karmaşık bölümler; yemekhaneleri, oturacak yerleri ve masalarıyla manastırlar –ve duvar resimleri ile kiliseler. Bir başka tür de, münzevilerin tecrit edilmiş küçük hücreleri ile sayısız mezardır. Kayanın aşağısındaki herhangi bir küçük vadiye girerseniz, kayaların parçalanmasıyla açıkta kalmış hücreler ya da mezarlar bulacağınızdan neredeyse emin olabilirsiniz.

Kayanın içine açılan bir ağızda, tehlike karşısında bu tür girişleri kapatmak için kullanılan ilkel düzeneklerin izleri görülebilir. Geçidi kapatan yuvarlak taş yok olmuştur ama içinde hareket ettiği oyukun bir kısmı kalmıştır. Yarın bir yerinde tam bir örneğinin bulunduğu söylendiyse de ben bulamadım. Başka yerde birkaç tane daha olduğu bilindiğine göre bir zamanlar bütün önemli girişlerin bu düzenekle kapatıldığı düşünülebilir. Bu biçimde kapatıldığını gördüğüm geçit bir buçuk metre kadar yükseklikteydi ve bir metreden biraz genişti. Kayanın ön yüzünden içeriye doğru tünelin üç ya da üç buçuk metre derinliğinde her iki yanda dikey bir girinti vardı ve görünüşe göre ona benzeyen ama derinliği daha az olan yatay bir

girinti ya da bir oyuk tünelin zeminini dik açıyla kesmişti. Bu oyukta, belki otuz santimden daha kalın değirmen taşı gibi yuvarlak düz bir taş kenara çekilmiş duruyordu. Kullanılmadığı zaman girintilerden birinde dururdu: girişi kapatmak için aşağıdaki oyukta tüneli tamamen kapatıncaya dek yuvarlanıyordu; yerine yerleştirilip giriş kapatılınca, barutu bulunmayan hiçbir kuvvet onu yerinden oynatamazdı. apı geçidin yüksekliğinden biraz az olmalıydı; yoksa oraya nasıl yerleştirildiğini anlayamazdınız.

Böyle kayalara oyulmuş beklediğimden az sayıda eski yer gördüm; ama bunun nedeni yalnızca benim buralara tek başıma, hatta İhsan'la birlikte bile, girmeyi istememek gibi tedavisi zor gnlszlğm yüzündendi. Hiç çok derinlere inmedim ve her zaman kaçmak için dönüş yolunun açık olmasını sağlama aldım. Asıl istediğim, güvenilir birinin dışarıda kalmasıydı. İhsan'a güveniyordum ama gizemli bir soyun karanlık yeraltı evlerine yabancılarla birlikte girdiğim zaman onu nöbetçi bırakacak kadar değil. O da benimle içeri girse, o zaman dışarıda kalması gereken dostlara daha çok gereksinim duyacaktım. İgdm böyle yerlerde bir gruba ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle ilk birkaç ziyaretten sonra bu mağaraları tek başıma keşfetmekten vazgeçtim.

Yirmi Birinci Bölüm

KAPADOKYA'DA GÜZEL BİR SABAH, MAĞARALAR VE BAHÇELER VADİSİ, GÖREME VADİSİ, ÇADIR GİBİ DURAN KONİLER, MAĞARADA YAŞAYANLAR, GÖREME PİSKOPOSLUĞU, UÇHİSAR KÖYÜ VE KAYASI, BİR MÜSLÜMAN TOPLANTISI, NEVŞEHİR, BİR RUM TÜCCAR DAHA, NAR: MAĞARA SAKİNLERİNİN GÜZEL BİR KÖYÜ, ORTAHİSAR KAYASI VE KÖYÜ

Istanbul'da ve Anadolu'nun kıyı kentlerinde beylik bir söz vardır: "İç kısımlarda her şey mümkün." Bu düşünce beni hiç terk etmedi ve yolculukta her gün beklentimi acımasızca renklendirdi. Her sabah, bugün ne olacak diye büyük bir beklentiyle yola çıktım; her akşam, antik topraklarda bilinmeyen yolları görmek için ertesi günü keyifle bekliyordum. Bir sonraki tepenin, bir sonraki dağın arkasında ne olduğunu hayal ediyor, bana her dönemecin arkasında ya da yolun sonunda sonu gelmeyen görüntü, olay ve serüven olanakları gizliymiş gibi geliyordu; gerçekten bu hoş belirsizlik her kilometreyi keyiflendiriyordu. Ancak önümde tuhaf Kapadokya bölgesinin bulunduğunu bilerek, bir dere yatağını dolana dolana kasabanın arkasındaki tepelere tırmanan kumlu yolu kullanarak Ürgüp'ten uzaklaşırsan, bu sabahki kadar güçlü bir beklenti içinde hiç olmamıştım.

Ürgüp'te geçirdiğim bir günün sonunda kasaba, mağarada yaşayanların netice itibarıyla çökmüş, büyük ölçüde ilkel basitlikten dolayı yıkılmış başkenti gibi geldi bana. Ancak şimdi o insanların değişmemiş uğrak yerlerini görecektim: çünkü neredeyse tekinsiz denilen ve evlerinden çok karışık bir rüyadaki fantezilerine benzeyen köyleri bulunduğunu duymuştum. Yine de, gergin bir beklentiyle ve gece bastırmadan önce büyüler göreceğine inanan biri gibi neşeli bir ruh halinde girdim kasabaya.

Hava da neşe ve zindelikten yanaydı. Aralığın ilk haftasıydı; yine de görünüşü ve uyandırdığı duyguyla bir ilkyaz sabahı gibiydi. Elbette ayaz vardı; ama 1.500 metre yükseklikteki ayaz değildi bu. Aslında güçlü bir don olmuştu; gene de yol kenarındaki bir çeşmeden sarkan buz dışında bunun bir kanıtı görünmüyordu. Bunun dışında, sarhoş edici bir hava, hiç bulut olmayan koyu mavi gökyüzünden bir kubbe, Topuz Dağı'nın sırtında seyreden güneş ve açık havada şaşaalı görünen renkli kayalıklar

vardı. Ayaklarımın altında, önceki yolların taşları ve kalın toz tabakasından sonra, memnuniyetimi tamamlamak istercesine keyifli bir yol vardı. Bu yollar, bazen kenarda bir parça çayırın sınırladığı, pekişmiş temiz kumdan-
dı, bazen de yüzeylerinde şiddetli rüzgârlarla toplanan kar yığıntılarının düzensiz kıvrımları görülen sarıdan yeşile, kahverengiye, tuğla kırmızısına dönen parçalanmış kaya yığınları arasındaki çökmüş yollara benzeyen derin çukurlara giriyordu. Bu yığınlardan başka orada burada, uzakta ya da çok yakında ağaç yerine sivri kaya tepecikleri görünür ki, bunların üstünde daha sert düzensiz bir büyük taş bulunduğundan yerel dilde bunlara “şapkalı kayalar” denir.

Yürüyerek gezen herkes yoldaki çok özel keyifli anları anımsar; ama bu sabah erkenden Kapadokya’nın romantik yaylalarında hiç kimse-
nin karşılaşmadığı denli iyi bir şeyle karşılaştığımı biliyorum. İhsan bile günün güzelliğini ve canlılığını hissetti. Yularından çekerek atının önünde yürürken oynamaya başladı.

Zıplayıp tempo tutuyor, başını öne eğmiş ayaklarına bakarken, “Altmış! Altmış! Altmış!” diye bağıriyordu. Kuşkusuz sabahki havadan etkilenmişti; ancak altmış diyerek yaşını itiraf etmesinin ve beklenmedik hareketlilik gösterisinin ardında belli ve kasıtlı bir amacı da vardı. İncesu’ya geldiğimizde çok bitkindi, Ürgüp’te de öyleydi; şimdi aleyhine olan bir izlenimi düzeltmeye, hiç olmazsa azaltmaya çalışıyordu.

Çok geçmeden, kenarı çayırılık, bir gözeden su sızan dar bir vadiye daldık. Vadideki düz arazinin tamamı özenle işlenmiş, meyve ağaçları dikilmişti –armut, kayısı, elma, badem– ve orada burada bağlar vardı. Türkiye’de daha önce hiçbir yerde böylesine özenle işlenmiş toprak görmemiş-
tim. Toprak işinden profesyonelce bir gurur duyan biri tarafından derince belenmişti; yüzey düzgündü, toprak sürülmüş, tarlanın kenarı düzgün bir hatla bitirilmişti ve neredeyse hiç yabani ot kalmamıştı. Ayrıca çiftçinin, doğal sınırların ve çevrenin etkisinin bilincinde olduğunu gözlemlemek de olanaklıydı. Aynı bölgedeki açık bir arazide de işini buradaki gibi düzgün yapabilirdi; ama sevgi dolu özenin sonuçları, kayalıklarla sınırlanmış bu bozuk arazide olduğu denli kendine ya da başkasına böylesine açık görünmeyebilirdi. Burada onun dağınık, toplamda bir hektardan küçük bir

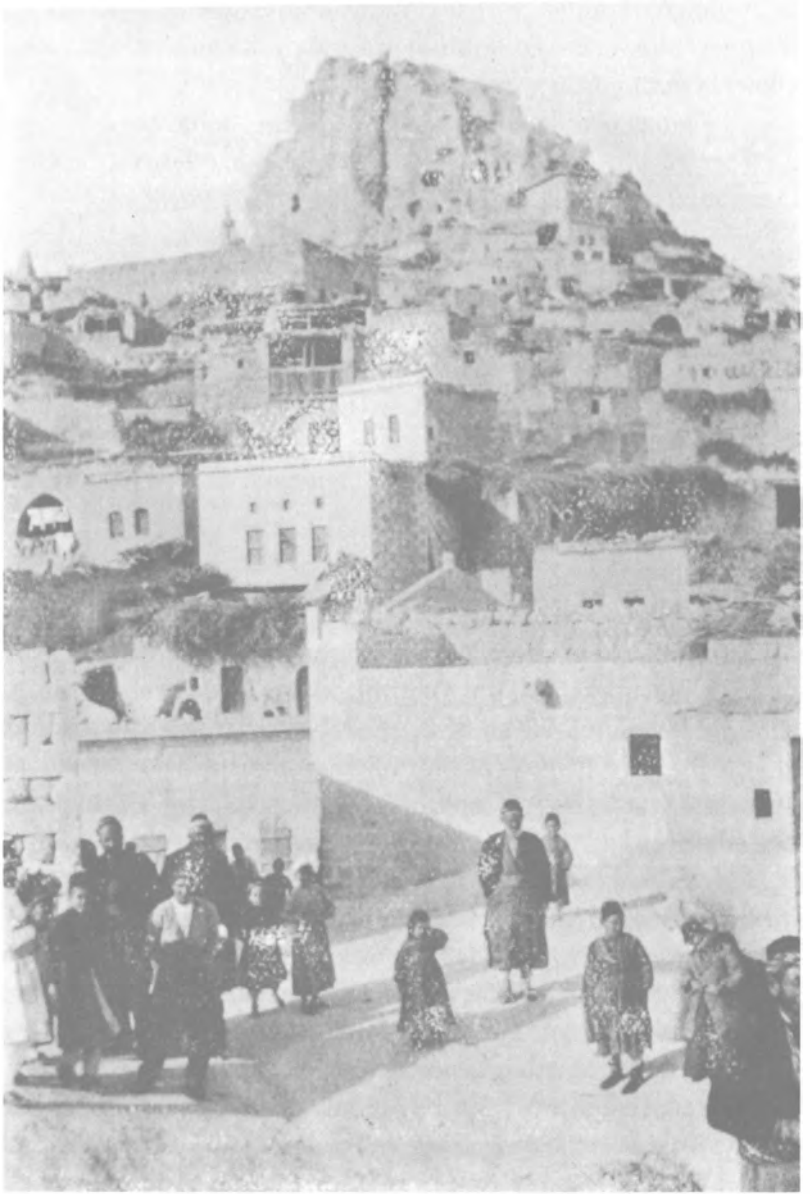
toprağı vardı ve bunu en iyi şekilde kullanmak istiyordu. Daha bu sabah tarlanın kenarındaki bir kayayı (parçalar dikkatlice yığılmış duruyordu) kırmış, böylece birkaç metre yer kazanmış ve tarlasının biçimini düzeltmiş oluyordu. Ta bayırın ucuna dek toprağı sürmüştü. Renkli kayanın yeni sürülmüş topraktan aniden yükseldiğini görmekten çiftçinin hoşlandığını güvenle ilan edebilirsiniz. Türk, Rum ya da peribacası sakini olsun, kesinlikle buranın yerlisi olan, doğru bahçecilik yeteneğine sahip bu titiz çiftçiyle tanışmak istersiniz. Onun evi buralarda bir yerdedir ama ne kendisi ne de evi görünmektedir.

Biraz uzakta, vadinin daha genişlediği yerdeki alçak kayalıklara, bunlar parçalanınca ortaya çıkan antik odalar oyulmuştu. Uçurumun yüzü boyunca uzanan ve şimdi mağara görüntüsü olan bu odaları birbirine bağlayan elli metre uzunluğunda, iki ya da üç metre yüksekliğindeki tünelin yarısını görebilirdiniz. Ayrıca, bu tünelden hâlâ sağlam olan kaya kütlesinin içlerine giden tünel gibi başka oyuklar da vardı.

Vadinin daha da genişlediği yerdeki açık bir alanın ortasında, eni on beş yirmi metre, yüksekliği dokuz metre ya da biraz daha fazla olan büyük kırık bir kaya engebeli bir ada gibi duruyordu. O da kayalardaki aşınımınla açığa çıkan geçitleri ve hücreleriyle petek petek olmuştu. Bu ilkel evlere bakarken, yere yakın bir çukurda bir şey hareket etti ve bir çocuğun ablak esmer yüzü görüldü. Sokak arasındaki bir gecekondu çocuk gibi, çevresine alışkın ve habersiz bakan bir çocuk dışarı çıktı; ama beni görür görmez korkmuş bir yabanıl hayvanın ani hareketi ile gözden kayboldu.

Koyak bizi bir buçuk iki kilometre kadar sonra, o noktadaki genişliği üç dört yüz metre, derinliği ise otuz metrenin üzerinde olan bir vadiye götürdü. Vadinin tabanı düzdü; çevreleyen renkli sarp kayalar aşınarak dalgalı kıvrımlar oluşturmuştu. Bazen Göreme Vadisi de denilen bu ünlü vadiye neredeyse tam öğle saatinde geldim. Vadi birden önüme seriliverdi; düşündüğümünden de fevkalade bir görüntüydü.

Koyaktan çıktım, birbirine yakın, ev olarak kullanılan birkaç devasa kaya koninin arasından geçtim. Toprak seviyesinde kapı yerleri, daha yukarıda pencere delikleri vardı; içeride odalarla geçitlerin bulunduğu dair belirtiler vardı ama merdiven basamaklarının izi yoktu. Kaya koniler, bir

Uçhisar

sürü büyük şişe gibi beklenmedik biçimde vadinin tabanından yükseliyorlardı. Benzer koniler çevredeki vadiyi dolduruyor gibiydi; yakınımıdaki, birbirinden biraz uzak iki koninin arasından bakınca uzakta çadır gibi duran yüzlerce koni görünüyordu.

Genel olarak koniler kelle şekerine benziyorlardı; ancak bazıları çiftti ve tek bir tabanda üç ya da daha fazla olanları vardı. Kimi üç metre, kimi otuz metreydi; ancak çoğu on beş ya da yirmi metreyi geçmiyordu. Bakanları en çok etkileyen şey, çok sayıda olmaları ve birbirlerini ite kaka dizilmeleriydi. Hiçbir yerde yalnızca düzinelerle bulunmuyorlardı; çünkü bir bakışta yüzlercesini görüyordunuz. Gerçekten, bunlardan binlerce olmalıydı; tam olarak nerede bittiklerini de söyleyemezsiniz. Uzaktan vadiyi boğmuşlar gibi görünüyorlardı; bazı yerlerde birbirlerine o denli yakındılar ki, kollarınızı açarak geçseniz, yol seviyesinde bile, aynı anda ikisine birden değmeniz mümkündü.

Daha büyük koniler ev ya da başka amaçlar için kullanılmak üzere oyulmuştu; yüzlerce insan bir arada oturuyordu. Duvarlarında kabaca yapılmış resimler olan antik kiliseler vardı. Konilerden en azından biri dükkândı. Bir başkası, garip bir dünyanın içeceğini tatmak için durup kahvemi aldığım da, beni vadideki her şeyden daha şaşırtıcı bulan adamların sabah güneşinde dışarıda oturup kahvelerini yudumladıkları bir kahvehaneydi. Köyün adını sordum; bir adam Matyan' dedi ve adı birkaç kez dikkatle yineledi.

Bu adı duyunca şaşırdım. Eski zamanlarda bu bölgede Matiana Piskoposluğu vardı. Bir piskoposun mağarada yaşadığı düşüncesi ne çabucak ne de kolayca kavranabilir. Ancak burasının piskoposluğa adını verdiğinden kuşku yoktu ve burada hiçbir şey hiçbir zaman şimdikinden çok daha farklı olmamıştı. Bu nedenle, piskoposların çevrelerine uyum sağladıklarını düşünmek gerekiyordu. Matiana piskoposları oyulmuş bir konide mi yaşadılar? Öyle yaptıklarına hiç kuşku yok; bu konilerden birinde piskoposluğun işlerini gördüler, aynı biçimde barınan rahipleri yönettiler ve kayalara oyulmuş manastırlara göz kulak oldular. Bu manastırlar o kadar çoktu ki bir aralar erkek nüfusun büyük kısmını kapsadığı düşünülür. Üstelik burada, eski Kapadokya'da ve genel olarak bütün Bizans İmparatorluğu'n-

1 Göreme'nin eski adları Matiana, Korama, Maccan ve Avcılar'dır -çn.

Göreme Vadisi'nde Peri Bacaları

da uhreviden çok dünyevi bir manastır yaşamının telkin edildiği söylene kuşku duyabilirsiniz. Oysa bazılarına göre, o günlerde eğer bir papazsanız mülkünüzü ve diğer varlıklarınızı papaz olmayanlardan daha güvenle korurdunuz. Yani en azından daha az vergilendirilir ve bir aşamada, usta bir hukuksal entrikayla, masraflı kişisel malikânenizi kendiniz ve eğer çevirdiğiniz dolaba biraz renk katmak istiyorsanız size bağlı birkaç bira-deriniz için özel bir manastıra dönüştürebilir, böylece her iki dünyada da kesinkes kabullenilirdiniz. Dahası, ülkeniz büyük bir tehlike altında olsa da bir papaz olarak savaşa gitmek istemeyebilirdiniz.

İncelediğim bir koninin tabanı yaklaşık on iki metre, yüksekliği yir-mi dört metreden fazla, kapının yanındaki duvarın kalınlığı ise iki buçuk metre kadardı. Duvardaki basamaklar, aşağıdaki kubbeli hücreden yukar-daki, tek başıma keşfetmeyi istemediğim esrarlı yerlere gidiyordu. Aynı

biçimde, hücreden kayanın aşağısına doğru gittiği söylenen bir dehlize girmek yerine özelliklerini ve erişebileceği her şeyi memnuniyetle hayal ettim. Bu insanlar Hristiyan olabilirlerdi; ama görünüşleri bana güven vermiyordu. Güneş ışığında hepimiz kendi yeteneklerimizle ayakta kalıyorduk; ama yeraltındaki daracık inlerinde üstünlük mağara sakinlerinde olacaktı; içgüdüm, onlara inanmamam için beni uyarıyordu.

Vadideki bütün koniler oluşumlarını, korunan kısmın dışındaki yumuşak madde aşınmaya devam ederken tepelerini örten sert taştan bir kapağa borçluydu. Bazı konilerin kapakları hâlâ duruyordu. Birçoğu kayacak gibiydi; ama taş duvarlarla desteklenmişti. Kapağı olmayan koniler, aşınmanın belirtisi olan sivri uçlu tepe noktayı gösteriyordu. Kapağı düşen, bu nedenle aşınmanın tüm etkilerine maruz kalan büyük koniler çok ilginçti. Dış duvarlar yer yer yıkılmıştı ve ikiye kesilmiş bir evi seyreder gibi çıkmış odaları, döne döne çıkan merdivenleri, içeriinin düzenini görebiliyordunuz. Böyle terk edilmiş harap koniler çok büyüktü ve ilk yerleşilen, en süslü olanlar gibi görünüyordu; çünkü bazılarının alt kısımları sekizgendi, hatta sütun gibi süslü kaideleri olduğunun işaretleri vardı. Öteki konilerin dış yüzeylerine saz gibi tümsekli dikey ince yivler oyulmuş, kapılarla pence-relerin üzerlerine kaba alınlıklar yapılmıştı. Pencere azdı ve bunlar mazgal gibi küçük kare boşluklardı.

Taşın doğal yapısından dolayı koni oluşuyor gibiydi; çünkü vadinin kenarlarında her birinin sert taş kapağı cevizden büyük olmayan birçok küçücük tepelik vardı. Bu yumuşak kütlelerin üzerinde sert taşların ya da belki de giderek küçük parçalara ayrılan ince bir tabakanın biriktiği anlaşılıyor. Sonra aşınma ve ufalanma başladı ve alttaki taşın korunmayan kısımları gitti. En büyük koniler vadinin iki tarafının kotunu hiç geçmemiş ve kayaların renkli katmanları konilerin aracılığıyla bir taraftan diğer tarafa uzanıyor.

Göreme'nin yaklaşık üç kilometre güneyinde vadi birden bitiyor. Bu noktada, yüksek bir sütun gibi bir kaya kütlesi, bir yanardağ boynu vadinin oyulduğu yaylanın kenarından yükseliyor. Onun çevresinde bir araya toplanmış düz damları çukura inen ve aşağıdaki büyük konilere karışan Uçhisar köyü var. Sarp kayalığa dehlizler, odalar, mezarlar oyulmuş, çok eski zamanlardan kalan bir kale gibi görünüyor. Yer üstünde köy evleri

Göreme Vadisi'nde peribacaları

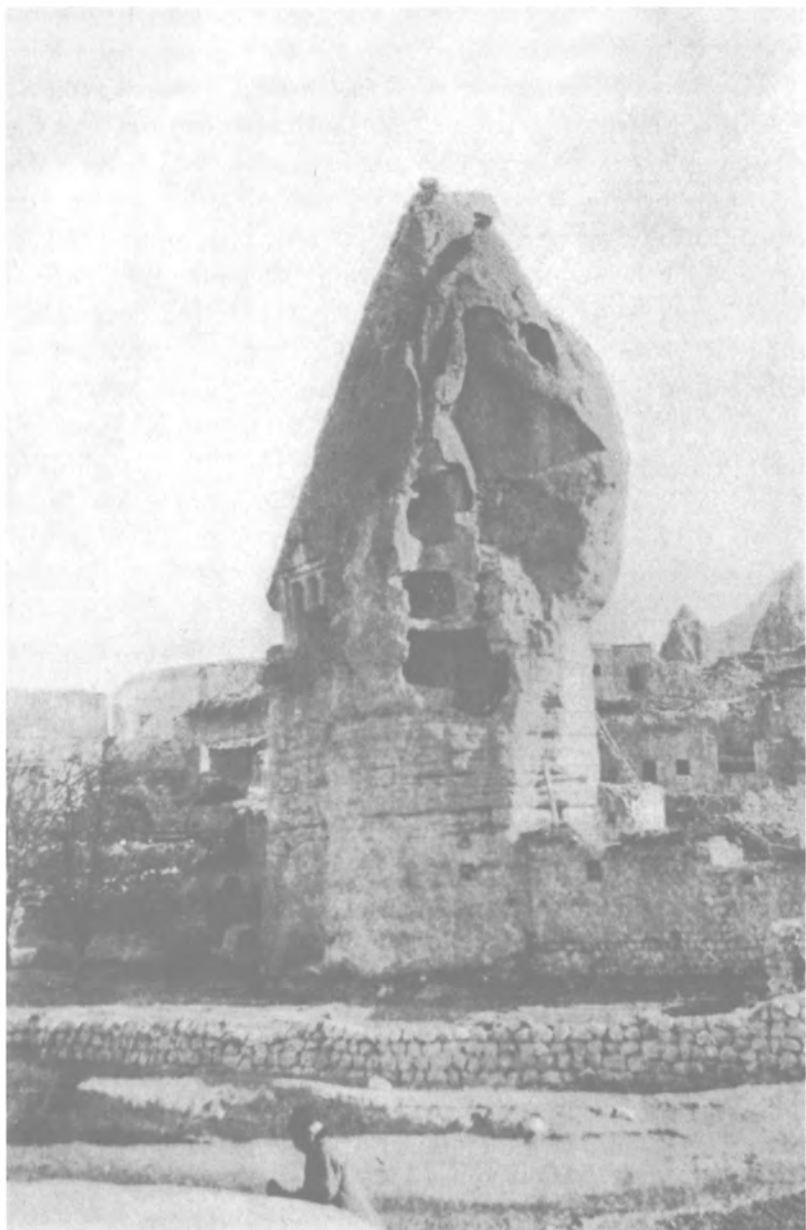
olduğu gibi, belki de bunlardan daha çoğu yeraltında; çünkü kaza kaza kayanın eteğini ve vadinin yamacını delik deşik etmişler. Bu taştan evlerin birine bakarsanız arkasında odalar bulur, dar dehlizlerden geçerken sık sık sağlam bir zemine mi yoksa insan eliyle yapılmış bir yapının çatısına mı bastığınızdan emin olamazsınız.

Yeraltında oturan bu insanların hangi soydan ve inançtan olduklarına ilişkin hep kuşkularım oldu. Bazıları yeraltında yaşamının gayrimüslim nüfusun mutlak işareti olduğunu söyler; çünkü Müslümanlar hiçbir zaman yeraltında güvenli yaşamaya gerek duymadılar ve hiçbir halk gönüllü olarak bu yaşam biçimini benimsemek istemez. Uçhisar'a gelmeden önce burada yaşayanların Müslüman olup olmadıklarını İhsan'a sorduğumda Müslüman olduklarını öne sürmüştü. Ancak köy görüldüğünde hiç minare görmedim; bundan ötürü, Uçhisarlıların Müslüman değil Rum olduklarını söyledim. O sırada bu sav onu susturdu; ama bana içerledi ve tersini kanıt-

lamak için fırsat kolladı ve köydeki küçük bir camiyle minaresini gösterdi. Bu kanıtla yetinmeyerek oradaki Müslümanları da göstereceğini söyledi. Böylece ben bir evin düz damında beklerken o da bir arkadaşını ziyaret etme bahanesiyle gitti ve kısa süre sonra başkalarının da izlediği bir grup adamla döndü. Selimler, Mustafalar, Mehmetler Mahmutlar, Ahmetler, Süleymanlar, aynı adı taşıyan birkaç kişi, Uçhisarlı Müslümanlar olarak sunuldu. İhsan sesinde ve tavrında soylu bir zafer edasıyla gelenlerin adlarını söyledi: İşte üç kardeş, bunlar iki kardeş, bu Mustafa'nın babası Nevşehir'e gitmişti, bu genç Selim'in dört kardeşi askerdi vs vs bir arada büyük bir sayıyı buluyorlardı. 2.000 olan nüfusun birkaç yüzünün Müslüman olduğunu hesapladım. Ötekiler Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olmanın verdiği güçle kendilerine Rum diyen karışmış soydandılar.

Peribacası sakinlerinin arasına giren biri, görüşlerinin bir Yunan'dan ya da ülkede yaşayan başka kökenli inanlardan ne kadar farklı olduğunu hemen anlar. Belki Yunan soyundanlar ama belirgin özelliklerini ve niteliklerini kalıtım yoluyla bazı antik halklardan alan Hristiyanlaştırılmış bir halktır bu. Geçmiş zamanlarda bu peribacası sakinlerinin kökü asla kazınmazdı; ancak küçük kayıplar vermiş olabilirler. Böyle bir halkı ele geçirmenin ne kadar zor, bitmez tükenmez, zahmetli bir iş olduğunu bir düşünün. Bir kere, onlara büyük bir darbe indirme olasılığı yoktur. Küçük bir ev grubu ancak büyük çabalarla kazılıp ortaya çıkarılabilir; bu arada orada yaşayanlar yeraltı dehlizlerinden başka bir güvenli yere kaçabilirler. Onları yok etmek üzere uzun süre uğraşmaya geçecek kadar önemli olmadıkları gibi saldırgan da değildiler. Şimdiki sığınaklarını ve onları birbirine bağladıkları söylenen kilometrelerce uzunluktaki antik dehlizleri düşünürseniz, bu insanların başka hiçbir yerde yaşamamış olan bir soyun geride kalanları olduklarına inanırsınız. Sığınakları, eski manastırları, kiliseleri ve mezarları araştırılabilse çok değerli bilgilerin gün ışığına çıkacağına da inanırsınız.

Uçhisar kayasının alt kısımlarına fazla çaba harcamadan tırmanılabilir ve buranın harikulade bir manzarası vardır. Köyün kenarından koniler birbirlerinin üstüne gölgelerini düşürerek Göreme'nin ötelere uzanır ve büyük bir ordunun, yamaçları renkli bir vadide, meyveliklerin içine kurduğu, aralarında insanların hareket ettiği çadırlara benzerler; çünkü buranın

Göreme'de
peribacısı

işini iyi yapan üreticileri vadide nerede açık bir alan varsa oraya meyve ağaçları dikmişlerdir.

Hava öğleden sonranın ilk saatlerinde, patika ve yan yolları rahatça dolaşamayacağımız denli sıcaktı, biz de Uçhisar'dan Nevşehir'e gittik. Şurada burada küçük derin vadilerle kesilen çıplak, dalgalı bir araziden geçtik. Etrafımızda meyvelikler, bağlar, sarı, kahverengi ve yeşilin hâkim olduğu çıplak tûf alanları ile uzakta kayalıklar vardı. Güneyde birkaç kilometre ötede, bir hat halinde alçak tepeler görünüyordu; doğuda Erciyes'in parlayan beyaz üçgen doruğu Topuz Dağı'nın sırtına bakıyordu. Bazen sık söğüt ağaçlarıyla çevrelenmiş küçük bir derenin kenarından ilerliyor ama daha çok, ufalanıp kum gibi olmuş bir tûf kayalığındaki keçiyolundan geçiyorduk. Hemen hemen insana hiç rastlanmadığından çevreye hep büyük bir yalnızlık duygusu hâkimdi, evler de her zamanki gibi yeraltındaydı. Aslında, bir kere bağda çalışan uzun dimdik biri göründü. Uzaktan tuhaf bir etki yaratan kar gibi beyaz giysiler giymişti; daha yakından görmek için yoldan ayrıldım. Sapı bir buçuk metre kadar olan bir kürekle toprağı kazıyordu. Toprak yumuşak olduğu için ne ayağıyla küreği bastırmasına ne de eğilmesine gerek vardı, bu nedenle de hızlı çalışıyordu. Üzüm kütüklerini köklerini uzun düz sıralar halinde ekmişti, güneşe gösterip güçlendirmek için sıranın bir tarafındaki kökleri ortaya çıkarmıştı. Bu sabahki işinin bu olduğunu söyledi. Bu kara kökler güneşe serilmişken, sıraların arasını da kazdı. Akşam olup don bastırmadan üstlerinin örtülmesi gerektiğinden kökleri hemen yeniden toprağa gömecekti ve bu da öğleden sonraki işi olacaktı. Ertesi kış her sıranın öteki tarafına da aynı şeyi yapacaktı.

Biraz daha ileride, eyer topuzunda deri posta çantasıyla at sırtında bir Osmanlı postası bizi süratle geçti. Küçük bir posta olmasına rağmen, beyaz güzel bir ata binmiş, tüfeğini eyer topuzuna takmış, lacivert üniforma giymiş, bir zaptiye ona eşlik ediyordu. Güneşin altında kaçaklar gibi koşuşturan iki pitoresk figür, manzaraya 17. ve 18. yüzyıl gravürlerini, özellikle de Otuz Yıl Savaşlarıyla büyük kralın savaşlarını hatırlatan capcanlı bir dokunuş –tam ne olduğunu söylemek zor– katıyordu. Belki görüntüde bu önceki dönemlerin ruhu vardı; onları resimleyenlerin doğru ve farkında olmadan yakalayıp levhalarına işledikleri o ruhu içeriyordu.

Sokak çeşmesi,
Nevşehir

Öğleden sonra geç saatte, sekiz ya da on bin kişinin yaşadığı Nevşehir'e ulaştık. Halkı bir araya toplamak için savunulabilir bir konum daima etkili olduğundan, Anadolu'nun birçok kenti gibi yüksek bir kayada kalesi bulunuyordu. Nevşehir bir peribacası kenti değildi; benim için yalnızca peribacalarında oturanların yaşadıkları Nar, Çat, Tatlar ve diğer köylere gideceğim bir konaklama yeri idi.

Birçok Türk kentinde Yeni Han adlı bir han vardır; bu ad yalnız son yenilikleri değil, salgın hastalıklara neden olan haşaratın da az olduğunu ima eder. Bu nedenle, daha çok müşteri çekme açısından anlamlı bir addır. Nevşehir'de, örneğin, İhlisan'a yer hakkında bir bilgim olmadan Yeni Han'ın yolunu tutmasını söyledim. Gerçekten bu adda bir yer vardı; geçit gibi dar ve pis sokaklardan geçilerek gidilen, gösterişli, yekpare taştan, beyaz yeni bir binaydı.

Girince ana kapının üstünde dikkatimi çeken bir yazıyla, gördüğüme inanamadan birden durdum. Öğle yemeğini üç dört saat önce, eteğinde ilkel evlerin olduğu Uçhisar kayasında yemiş bir gezgine kapının üstündeki beklenmedik yazı iki kat kuvvetli geldi. Bir adımda antik dünyadan modern dünyaya adım atmış gibiydim ve bu han gezginler için olabilir mi diye kuşku duydum. Kalın harflerle şöyle yazıyordu: “Agence Commerciale du Chemin de Fer Ottoman d’Anatolie.”² En yakın demiryolunun Toros Dağları’na yüz altmış kilometre uzaktaki İstanbul-Bağdat hattı olduğunu bildiğimden, bu ticaret merkezinin hangi güçlü etkiyle doğduğunu merak ederek avluya girdim.

Han gerçekten yeniydi. O denli yeniydi ki, bana verilen odanın çıplak taş duvarlarında çiy gibi rutubet damlaları oluşmuştu. Etrafta haşarat işaretleri yoktu; sıcak ve kuru odaların dost yadigârları olarak neredeyse özlemine çekerek onları düşündüm. Ancak hana bir kez girince yeniden çıkmak istemedim. Bu nedenle savurganca odun kömürlü iki mangal – oda dayanılmayacak kadar rutubetliydi– istedim ve bunlar hazırlanırken, demiryolunun tanıtıldığı anda etrafa bakındım. Genellikle gezgin hanlarıyla ticari hanları birleştiren bir handı bu. “Agence Commerciale” giriş katındaydı. Üzerindeki katta avlunun bir tarafını benimki gibi odalar, ötekini küçük depolar gibi yerli ve yabancı işyerleri kaplıyordu. Bu depolar yerli ve yabancı emtia balyaları ve kutularla doluydu, hatta Chemnitz’den³ gelmiş mallar bile vardı. Buraya yabancı bir hava hâkimdi; odama dönmeden önce, işyerlerinden birini tutan Rum tüccar benimle konuştu. Önce Alman olduğumu sandı, hata yaptığını anlayınca buralarda Almanlar gördüğünü söyledi. Ürgüp’te de uyruğumu aynı biçimde yanlış değerlendirilmişti. Besbelli Bağdat Demiryolunun izinde, Alman nüfuz alanındaydım.

İngiliz olduğumu ve Karadeniz’den geldiğimi öğrendikten sonra Rum tüccarın bir çocuk gibi merakla sorup durduğu sorular bölgedeki dedikoduları ve görüşleri aktarıyordu. İngilizlerin yapacağı bir demiryolu hattı için keşfe çıkmış bir İngiliz mühendis miydim? İngilizlerin Anadolu’da demiryolları yapmak için teklifte bulundukları doğru muydu? İngilizlerin Bağdat Demiryolunu satın aldıkları doğru muydu? Anadolu’da

2 Osmanlı Anadolu Demiryolları Acentesi. Osmanlı Anadolu Demiryolları İdaresi 1888’de kuruldu –çn.

3 Almanya’nın Saksonya eyaletinde bir kent –çn.

demiryollarına kim sahipse ülkeye de o sahip olurdu. Özetlediği bir başka görüş de, İngilizlerin çok geç kaldıkları, geleceğin Almanlarda olduğuydu. Dediğine göre, kendisi İngilizleri sevse de, onlar gümüşün değil, daima altının peşindeydiler. Bu sözlerini İngilizlerin küçük değil, yalnızca büyük ticaret olanaklarına önem verdikleri biçiminde yorumladım. Sözlerini, ülkede demiryolları olursa Anadolu ticaretinin çok büyüyeceğini ve bu ticaretin Almanların olacağını söyleyerek bitirdi. Yani Anadolu'da dolaşan herkesin apaçık bildiği bir gerçeği tekrarlıyordu. Bu bölgeden güneye ve batıya doğru ilerlerken Bağdat Demiryolu ve Almanlar herkesin dilindeydi.

Neşehir, ticarete rağmen o kadar perişan ve küçük bir kentti ki, sokaklarda geçirdiğim kısa süre bana boşa harcanmış gibi geldi, hatta kale bile ilgimi çekmedi. Böylece, atı burada bırakıp, o günü, görülmeye değer olduğu söylenen iki köyde, Nar ve Çat'ta geçirmek üzere saat dokuzdan önce yola çıktık.

Nar, birkaç kilometre içinde birden göründü. İlerde ne olduğunu görmenize olanak vermeyen hafif inişli çıkışlı arazi çok büyük bir taşocağı gibi ayaklarımın dibinde yayıldı. Kendimi, bir tepenin kenarında, dört beş yüz metre genişliği, bunun iki üç katı uzunluğu, belki de elli metre derinliği olan bir vadiye bakarken buldum. Köy, daha uzaktaki bir yamacın altında, bembeyaz ve sabah güneşinde pırıl pırıldı; tepeyle köy arasındaki araziyle vadideki tüm diğer topraklar bahçeler, bağlar ve çayırırla doluydu. Vadiye dökülen bir dere sulama amacıyla birçok arka çeşitli yerlere akıtılıyordu. Kahverengi ve çıplak yaylanın kenarından bakarken Nar'ın bıraktığı izler, sonbahar yaprakları, çayırırlar, şırıldayan akarsu ve boydan boya parlak, sıcak güneşti. Yamaçtan inip, bahçelerle dolu vadiyi geçerek köye girince burasının umduğumdan bile daha iyi olduğunu gördüm. Kayalar, bağlar, ağaçlar, eski ve hoş yapılar arasında temiz, dar ve kumlu yollar dolanıyor, yokuş aşağı, yokuş yukarı gidiyor, her dönemeçte karşıma beklenmedik akarsular çıkıyordu. Keçi yolu denli dar bir yol bana etrafı gezdirecek ya da belki ayrı sarımsı bir kayanın üzerinden geçirecek ve belki de kayanın öteki tarafında dışarının gözetlendiği kafesli pencereler bulunacaktı; çünkü o kaya aslında bir evdi. Evlerle dehlizlerin Ürgüp'te olduğu gibi güvenli, erişilmez yerlere oyulduğu kayalığa giden yollar ve merdivenler. Bazen ağaçların üzerinden

Nar Köyü

görünen beyaz minareden şimdi ezan sesi geliyordu. Daha sonra, oyulmuş kayaların, beyaz yapıların, kayalar arasındaki bir bahçeye yakışan yolların arasında dolaşırken, çocukların hep bir ağızdan neşeyle bağırdıkları duyuluyordu. Bu ses duyuluyor, kayboluyor sonra yine duyuluyordu, geçmişten kalan bu eski köyle uyumlu hoş bir sestti bu. Sonunda yapılarla ağaçlar arasındaki küçük bir alana çıktım ve kumlu bir zeminde bağdaş kurmuş, hemen öğrencilerini susturup vakur bir nezaketle beni selamlayan beyaz sakallı, sevecen görünüşlü, babacan bir molların gözetiminde Kuran ayetlerini tekrarlayan bir sınıf dolusu çocuk buldum.

Burada İhsan'a fırsat doğdu. Onda sözcükleri sesinin tonu ve hareketleriyle birleştirerek anlatacaklarını en açık biçimde somutlaştırma yeteneği vardı. Bu yeteneğini göstermediği bir gün bile geçmedi. Şimdi mollaya, camiye, oturan çocuklara baktı, gözleri köye kaydı, sonra bana çevrildi.

Haklı çıkmaktan memnun, yavaşça, "Müslüman çok," dedi; çünkü Uçhisar'da bu köylerin nüfusunun Rum olduğuna dair iddiamı hatırlayaca-

Aladağ

ğımı biliyordum. Şu ana kadar anladığım kadarıyla Nar'da yaşayan ahalinin üçte biri Müslümandı, bunların çoğunluğunun da ihtida edenler olduğundan kuşkulanıyordum.

Köyün dışındaki bahçelere çok özenle bakılmıştı; sulanabilecek her karış toprak, çayır, sebze ya da meyve için kullanılmıştı ve aralık ayı mevsim normallerine göre daha güneşli olduğundan şimdi çukur arazilerde bile sulamayla ot yetiştirebiliyorlardı. Bazıları bir tenis kortundan büyük olmayan bu sulak çayırlar teraslar halindeydi ve her arazi parçası yaklaşık otuz santim yüksekliğinde bir toprak setle çevrilmişti. Araziler sırayla sulanıyordu ve otlar hayvanları beslemek için yaşken biçiliyordu.

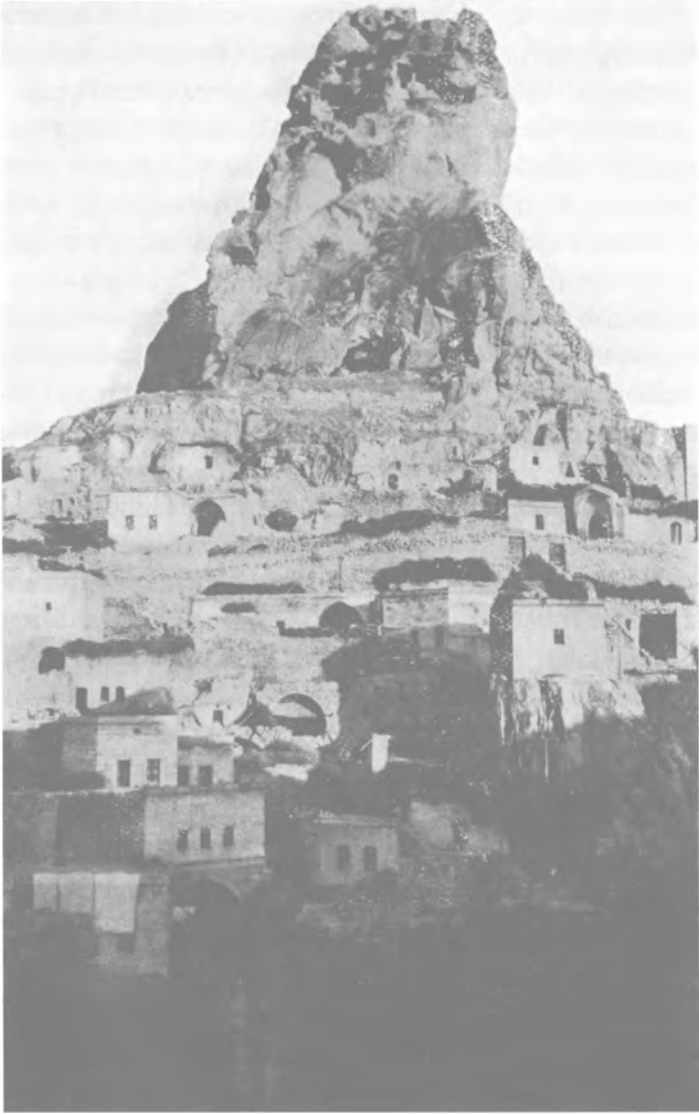
Nar'da bir saat kalmayı düşünmüştüm ama dört saat kaldım ve on bir on iki kilometre ötedeki Çat'a gitmek için zaman kalmadı. Ayrıca ne Çat'ın ne de bu peribacası köylerinden başka birinin Nar kadar ilginç olmayacağı kanısındaydım, çok daha önemsiz olmalıydılar; bu nedenle, burasını ötekilerin yerine koyacak ve gördüklerimle yetinecektim. Beni

etkileyen bir şey daha vardı: Artık havanın kötüleşeceğini haber veren işaretleri önemseyen biri olarak önemsiz şeyleri bile dikkate alıyordum. Bu görkemli bölgede delicesine bir cesaretle dolaşmıştım, bir tür çalınmış haz duygusu onun cazibesini artırıyor. Kendimi yakalanmamak için hep tetikte duran bir kaçak gibi hissediyordum. İşte şimdi, gün biterken, epey aşağıda kuzeydoğu yönünde gökyüzünde beyaz bir bulut ve onun altında, bulut ile dağ arasında apaçık bir yeşil şerit görünce, kar uyarısını tanıdım. Merakla gitmek istediğim Çat, Tatlar ve öteki yerlere, ön yüzlerine on altı kat oyulmuş kayalarıyla Soğanlıdere'ye, köylerin tamamen düz arazide yer altında bulunduğu ve kömür madenlerindeki gibi dikey bacalarla girip çıktığı Melegobia'ya [Derinkuyu] gitmemeye karar verdim. Nevşehir'e geri döndük ve aynı gün öğleden sonra, İncesu'ya dönmeden önce bir gün daha geçirmek üzere Ürgüp'e doğru yola koyulduk.

Ürgüp yolunda bir keçi yoluna girdikten sonra ufukta yavaş yavaş bir kayanın ucu belirdi. Büyük bir güvercinlik gibi delik delik bir görünümü vardı; ama İhsan adını bilemedi. Doğuda, biraz bizim yolumuzun dışında, Topuz Dağı'nın altındaki vadiye sokulan kesimdeydi. Oraya yöneldik; bir buçuk saat yürüdükten sonra, Uçhisar gibi, eteğinde büyük bir köyün kümelendiği bir kaya olduğunu görecektik denli yaklaşmıştık. Öğleden sonra çok geç bir saat olduğundan bir köylünün Ortasa [Ortahisar] dediği bu köyü ertesi günkü gezintiye bıraktım.

İhsan yürüyerek saatte beş kilometreden hep daha az yol alıyordu; son gün gezintiye çıkarken onu bir yayanın atlı rehberi olarak ata bindirdim. Bu değişiklik bize daha fazla yol alma olanağı, ona da gerek duyduğu dinlenme imkânını sağladı. Yerli ahalinin gözünde ise bana saygınlık kaybettirdi; çünkü gerçekten önemli bir insan olarak ben ata binmeli, İhsan ise yürümeliydi; daha da iyisi ikimiz de ata binmeliydik ama o silahlı bir hizmetkâr olarak arkamdan gelmeliydi. Ancak bu erişilmez bir mükemmelliği, olsa olsa ata sırayla binebilirdik; zaptiye ve mahkûmdan oluşan bir takım görünümümüze rağmen işime geldiği için bu görünüme aldırmadım.

Bu yolculuk düzeni İhsan'ı çok eğlendirdi. Gözlerinden yaş gelene kadar güldü; ne zaman arkama baksam onun hâlâ eğlendiğini, hâlâ bu hoş görülmez ters durumun farkında olduğunu fark ettim. Ancak insanlarla

Ortahisar

karşılaştınca ciddileşti, efendice davrandı ve Müslümanlar durup ona ne yaptığını sorunca görünüşteki gizemi benden yana açıkladı.

Öğleden sonra üç sularında neredeyse kuzeydeki Kızılırmak'a kadar uzanan dolambaçlı uzun bir yürüyüşten sonra, Göreme'nin bulunduğu vadiye geri dönerek, önceki gün devasa kayası dikkatimi çeken Ortahisar koyağına girdik. Biraz uzaktan etrafı açık gibi göründüyse de, daha yakından bakınca olağandışı bir biçimde engebeli olduğu anlaşıldı. Küçük dere yatakları ve düzensiz sarı kaya kütleleri nehrin yamacını kaplıyordu. Sonunda koyağın dibini dolduran ve büyük kayanın tepesine kadar uzanan köye ulaştık.

Yeraltı dışında başka hiçbir yere gitmiyor gibi görünen karmakarışık dehliz ve dar sokaklarda hemen kaybolduk. Üç yüz metreden yakın görünen kayaya ulaşmak istedim; ama kayaya gitmeye kalkışsak bir labirente düşebilirdik. Bir dehliz, bir kapıda, bir evin merdivenlerinde bitebilir ya da bayırdan aşağı inebilirdi. Sağlam bir zemin üzerinde olup olmadığımız da belli değildi.

Başkasının mülküne izinsiz girmenin verdiği ciddi rahatsızlığı hissederek, tüm ekibin bir at ve iki adam halinde yabancı birinin damında bulunduğunu birkaç kez fark ettim. Sonunda bir kadın derdimizi anladı ve bizi doğru yola çıkardı; bir süre bizimle geldi, yine yanlış yoldan gitmediğimizden emin olmak için gözden kayboluna dek arkamızdan baktı. Yaşlı bir kadındı, yardım ettiği için bahşiş vermek istedim, ama bu yardımı içinden geldiği için yaptığından parayı almayı hoş bir biçimde reddetti.

Dolanarak ilerleyen dik bir dar sokak görünüşte eski bir duvarı ve Roma yazıtına benzer duvara gömülmüş bir levhayı aştıktan sonra bir kemeirin altından geçtik, sonra da tepenin üstündeki açık alana geldik. Köyün erkekleri öğleden sonra güneşinde, epey ayaz olmasına rağmen taburelere oturmuş, sigara ve kahve içiyorlardı. Kaya tepelerinde bir kule gibi yükseliyordu, tepesine yakın yerlerde açılmış deliklerin bazıları tıka basa samanla doldurulmuştu; sanki yeraltında oturanların içgüdüleri bu üst odalardaki temiz havaya isyan ediyordu.

Öğleden sonra hava, uzaktaki bütün nesneleri kristalimsi ve olduklarından yakın gösteren olağanüstü bir parlaklıktaydı. Kuzeydoğuda Topuz Dağı'nın üzerindeki inci gibi birkaç bulut saçığının dışında gökyüzü

bulutsuz ve kuvvetli bir güneş ışığı vardı; oksijeni az kuru hava tamamen durgundu. Bu durum, eğri büğrü yüzeyine birbirine zıt ışık ve gölgeler serpilmiş masif sarı kayaya, uyuklayan küçük meydana ve dibinde oturan öbek öbek adama anlatılmaz bir tuhaflık veriyordu. Büyük çoğunluğu beyaz giysiler giymişti, ama şurada burada bir renk lekesi görünüyordu; kimi sırtını duvara dayamış, kimi bacaklarını uzatıp çarıklarını çıkarmış, kimi yere uzanmış, son derece sakin ve huzurlu oturuyorlardı. Osmanlı uyrukları olarak yazgıları Batı dünyasında merhamet uyandırır da, onlar için hayat kolay ve oldukça hoştu. Müslüman olmadıkları için inançlarından ötürü ayrıcalıklıydılar. Soylarını doğrulamak için İhsan'ın hor gören tek hecelik "Rum" sözüne pek gerek yoktu. Koyu tenleri ve düz, uzun profilleri onların peribacalarında oturanların ve bölgedeki en eski soydan olduklarını gösteriyordu. Uzaklara yolculuk edip birçok antik yer görseniz de, geçmiş yüzyılların uzak ve değişmez kalıcılığının izlerini taşıyan Ortahisar kayasının altındaki bu köy meydanından daha canlı bir yer bulamayabilirsiniz. Sanki kestirilemeyecek denli eski bir geçmişin yeniden canlandırılmasıydı bu. Bunun için hangi gezgin minnettar kalmaz ki?

Hana geldiğimizde çok üşüyordum; ama kayaya oyulmuş odam sıcaktı. Peribacası yaşamına alışmış olanların değişim konusunda isteksiz davranacaklarını ve bu yaşamı bilmeyenlerin göremeyecekleri avantajlarını öne süreceklerini anlıyordum. Gerçekten de, han sahibi bana en iyi odasının boş olduğunu, istersem orada kalabileceğimi söylediğinde, ona iyi bir yere yerleştiğimi ve daha iyisini istemediğimi söyledim.

Yirmi İkinci Bölüm

İNCESU'YA DÖNÜŞ, YEREL BİR ÇAMAŞIR GÜNÜ, YİNE DAVULCU,
HANDAKİ PAŞA, ESKİ BİR KERVANSARAY, ÇİNGENELER, ANADOLU'DA
KALELER, DEVELİ KARAHİSAR'DA TUTUKLU BİR KATİL

Ertesi gün, öğleden sonra, pastırma yazı havasında Topuz Dağı geçi-
dindeki uzun yoldan yine İncesu'ya döndüm. Görünüşe göre güneş-
li ve parlak havanın manzaraya hiç yararı olmamıştı. Sis çevredeki
çoraklığı örttüğünden tırmanış sırasında yalnızca dar bir alanı görmüştüm;
ama şimdi her yere yayılmış, çıplak, taşlık dağ yamaçlarını görüyordum.
Çekici tek öge, yamaçlarıyla doruğu doğudaki bir tepenin üzerinden
mavi-beyaz dev bir piramit gibi parıldayan Erciyes'ti.

Sanki oradaki bütün kadınlarla kızlar kasabanın bir iki kilometre
yukarısında, İncesu Vadisi'ndeki dere kenarında çamaşır yıkamak için top-
lanmışlardı. Şalvarlı bir Türk kadını olağanüstü bir şeydir. Aman ne şalvar!
Çünkü kadının kalçaları genişse, şalvarı ondan üç kat bol, paçaları bilekle-
rinde büzülen ters bir kabarık bir etek gibidir. Bu giysi içinde o iş yaparken
badi badi yürür, işine geldiğinde diz çöker ya da bağdaş kurar, kalçaları ile
bacaklarını saran kumaşın içinde kaybolmuş görünür. Böyle şaşırtıcı kadın-
lar, yaş giysileri havada çevirip taşlara vurmak için dere kenarında sıra sıra
dizilmişlerdi; yüz yüze çift çift durmuş, onlara benzeyen acayip kadınlar
da, aralarında tuttukları, yakından bakınca sıktıkları anlaşılın şeyle boğu-
şuyorlardı. Güneşli bayıra ve güneş gören her büyük taşla kaya parçasının
üzerine kurumaları için giysiler yayılmıştı. Bu işi kınalı saçları altın gibi
parlayan genç kızlar yapıyordu.

Ben işleriyle uğraşan bu kadınların yanına gitmeden İncesu'da duy-
duğum küçük davulların keskin notaları vadiden dalgalanarak geldi. Yük-
selerek, alçalarak, bazen kaybolur gibi, bazen hemen yanımdaymış gibi
kesilmeden duyuldular. Köye varmadan önce davulcuyu seçebiliyordum.
Yine şatafatlı biçimde giyinmiş, berber dükkânının önündeyken sergilediği
aynı vazifesinas çalışkanlıkla, titreken sesli ve canlı parçalar çalarak gelin evi-
nin düz damında duruyordu. Davulunun sesini duyurmak için korkuluğun
kenarına basarak o zaman yaptığı gibi şimdi de sırasıyla dört bir tarafa

döndü. Ben geçerken, gün batımı karşısında mavi, altın sarısı ve kırmızılar içinde kabartma bir figür haline gelerek davul sesinin aracılığıyla istediğiniz denli hayal edebileceğiniz mükemmel bir Doğu görüntüsü oluşturdu.

Hana geldiğimizde, kâr bırakacak bir gezgin olarak bana sunulan en iyi oda boştu. Henüz ocağımı yakmaktan başka bir şey yapmamıştım ki avluya bir araba girdi; hakiler içinde sırma kordonlu, kılıçlı, çarıklı, hancıyla gerekli olduğundan daha uzun konuştuğunu düşündüğüm bir Türk subayı indi. Aceleyle gelen İhsan gibi ben de konuşmanın konusunu tahmin ettim.

“Acele et,” dedi en ters haliyle ve hemen ardından bir kavgada taraf olmak istemeyen biri gibi ortadan kayboldu; akşam da tekrar ortaya çıkmadı. Onun yapacağımı düşündüğü şeyi yaptım, hem de fazlasıyla: Odamı elimden kaçırmamak için en umut verici yöntem olarak aceleyle domuz eti kızartarak odanın havasını büyük hızla murdar ettim. Subay acele etmedi, yerinden kıpırdamayan, hareketsiz tabiatlı biriydi, kapıdan baktığında çoktan önlemimi almıştım. Onu, iki elinde domuz eti tutan, hatta ağzında bile bir parça domuz eti bulunan neşeli bir Hristiyan karşıladı; odayı tavada yanan murdar etin kokusu ve dumanı sarmıştı. Rakibim yüzünü ekşiterek geri dönünce onu savuşturduğumu düşündüm; ama biraz sonra hem yüzü, hem davranışları endişeli olan hancı çıkageldi. Konuyu dolaylı olarak açtı. Benimkine bitişik, zemini hasır döşeli bir başka iyi oda vardı. Küçüktü ama ben tek kişiydim; oysa paşa ile hizmetkârı, gördüğüm gibi, iki kişiydiler. Yeni gelenin paşa olmadığının kesin olmasına karşın, böyle söylemesi hancıya istediğini yaptıracak kadar önemliydi. Sorun yaratmamak için odayı değiştirmeyi kabul ettim. Yarım saat sonra subayla hizmetkârı odanın durumundan hâlâ hoşnut değillerdi; çünkü gayretle havayı haliyle yelliyorlardı. Daha sonra açık kapıdan içeri göz attığımda, ikisi de etrafta olan bitene ilgi duymadan namazlarını kılıyordu.

Sert, tehditkâr bir sabah vaktinde yolumun sonraki aşamasına başladım. Kasabadan ayrılırken, büyüklüğü bir zamanlar bu tarafa gelen muazzam bir trafiğin varlığına işaret eden eskiden kalma bir kervansaray, harap İncesu Hanına saptım. Yolculuğum sırasında gördüğüm öteki hanlardan farklı olarak Doğuya özgü eski bir hanın gerçek örneği idi bu; ayrı ayrı odaları olmayan yapı sadece kervanlar ve yolcular için geceleri güvenli bir yer, bir

sığınak sağlıyordu. Etrafı tek katlı, taş revaklarla çevrelenmiş geniş, dikdörtgen şeklinde bir yapıydı. Revakların dayandığı alçak taş duvarlar da pencere-sizdi. Açık avluda yüzlerce deve için yer vardı; yolcular revaklarda kendileri için sığınak ve yiyecek buluyorlardı. Ağır kapılar kapatılınca da çepeçevre yekpare duvarlar, büyük yapıyı bütün yağmacıları engelleyen bir kale haline getiriyordu. Bu sığınağı burada yapmak için vaktiyle çok iyi nedenler vardı.

Ürgüp ve Nevşehir'den geçerek İstanbul'dan batıya giden eski yol, Kayseri ile Akdeniz arasındaki yolla İncesu'da birleşiyordu. Birçok zengin kervan geceyi geçirmek için Kayseri'den bir günlük yoldaki bu kavşakta buluşuyordu ve burası kanun tanımazlığıyla bilinen yöreden bir günlük uzaklıktaydı. Erciyes'in güneydoğusundaki, eski zamanlarda yarı bağımsız haydutların toprağı, yirmi yıl öncesine dek eşkıyaların yuvası, şimdilerde de bir suçlunun takip edilemeyeceğı söylenen bu ıssız yöreden Fraktin'e' ulaşan bir yol İncesu'ya geliyordu. Zengin Kayseri ile dış dünya arasındaki ana yolun kenarındaki bu ulaşılmaz engebeli yörede güç koşullarda yaşayan insanlar bu yoldan daima geçiş parası aldılar. İşte İncesu'daki bu sağlam han onların bu pervasız eylemlerine karşı yapılmıştı. Herkese açık bu görkemli sığınak, kendine neden gereksinim olduğuna, önceki çatışmalara, cinayetlere, malları gasp edilen öfkeli tüccarlara tanıklık ediyor hâlâ.

Aralarında dolaştığım yıkık revaklar şimdi de kullanılıyor ve önceki sahnelerden bazı küçük ipuçları veriyordu. Bir grup Çingene geceyi geçirmek için buraya sığınmıştı; muhteşem kilimleri –Çingene arabalarının özelliğidir genellikle çok güzel halılara sahip olmalarıdır– revaktaki denkerlerinin üzerine gelişigüzel atılmıştı. Cırlak sesli kadınlarla çocuklar yemek yapar ve günün yolculuğuna hazırlanırken, birkaç kişinin baktığı develeri avluda yere çökmüşlerdi öteki adamlar da duvar kenarında hâlâ uyuyorlardı. Hantal yürüyüşleri, kaçamak bakışları, nerede konaklanırsa daima evde olma duygusu gibi Çingene özellikleri ilk bakışta göze çarpıyordu.

Ben eski handayken başlayan yağmur bir saatten fazla sürmedi; gün soğuk ve iç karartıcı geçti; ama Erciyes'in kenarından geçerken yağmur yağmıyordu. Yol, soldaki bataklığın az sonra gölle birleştiğı kumlu ovada iler-

1 Kayseri'nin Develi İlçesi'ne bağlı, Erciyes'in 23 km güneydoğusunda bir köydür. Hitit dönemine uzandığı söylenen adı değiştirilerek Gümüşören yapılmıştır –çn.

liyordu. Dağın batı eteği boyunca uzanan, büyük bir havzanın yağmurunu alan otuz kilometre genişliğindeki denize çıkışı olmayan bir su kitlesinin başlangıcıydı. Su, kışın ve ilkyazda geniş bir alana yayılır, kurak mevsimde buharlaşma ile çekilirdi; ama en düşük seviyede büyük bir göl olarak kalırdı [Sultan Sazlığı?].

Yol bu sıkıcı ovada neredeyse yok oldu; trafik insanların ya da hayvanların izini sürerek ilerliyordu. Tek bitki örtüsü, çivit mavisini saplarıyla çalı gibi duran kurumuş devedikenleriydi. Bu bitki, devedikenlerinin vatani olan bu topraklardaki dört yüz çeşitten biri. Arada sırada aceleyle giden bir araba veya ağır ağır giden bir dizi öküz arabası ya da kuzeye doğru zorlukla yavaş yavaş ilerleyen bir kervan görünüyordu; uzaktan bakınca böceklerle benzeyen develer ovaya yayılmış dolaşıyorlardı. Belli bir nedeni olmaksızın deve ve eşek iskeletleriyle leşleri her yerdekinden çoktu, akbabalar da ovada olağandışı bir beslenme ortamı bulmuş gibi ortalıklardaydılar. Bu ıssızlığın ortasındaki bir hayvan yalağında karşıma eski Roma yazısı çıktı; önemli bir anayolun yakınlardan geçtiğini anlatan ağır kilometre taşlarından biriydi bu. Zamanında büyük ve kalabalık bir anayol olan, Casarea ile Akdeniz arasındaki yolun buradan geçtiğini bildiriyordu. Taş yerinden sökülmüş, içi oyularak hayvanları sulamak için bir yalak yapılmış ve böylece değersizleştirilmişti.

Erciyes sıkı sıkı gizlenmiş olsa da ovanın karşı tarafından görünümü daha iyiydi. Çünkü burada üç yüz metre yüksekliğindeki bir tepede, kasvetli gökyüzünde etkili bir silüet olarak duran simsiyah Develi Karahisar Kalesi ve aynı adı taşıyan Develi Karahisar Köyü vardı. Günün büyük bölümünde hep önümde bir hedef olarak göründü durdu. Bu muazzam mazgallı kale mutlaka bu topraklardaki kalelerin en büyüklerinden biri olmalıydı; ancak geçmişinden geriye hiçbir şey kalmamıştı. Yedi ya da sekiz yüz yıllık bir geçmişi olmasına rağmen yapıldığı dönem, hükümdarlarının adları ve savaşlarının gidişatı unutulmuştu. Bir ülkenin tarihinin genel akışını güçlü kalelerinden çıkarsayabilirsiniz; barış dönemlerini, güçlü merkezi iktidarları, daha az güçlü iktidarları, yalnızca küçük devletlerle soyguncu derebeylerinin dönemlerini izleyebilir, böylece tarihin iskeletini elde edersiniz. Ancak iskeletin giydirilmesini, tarihleri, ayrıntıları vermesini, bu eski denetim yapılarını inşa edenlerin, yönetenlerin ve savaşanların kişiliklerine

ilişkin bazı ipuçlarının ortaya çıkmasını istersiniz. Bu ayrıntıları istersiniz ama Anadolu'da bunları hiç öğrenemezsiniz. Bu kalelerin, hak ettikleri saygıyı göstermek için mantıklı adları olmasını da beklersiniz; aksi halde yaşamdan ve gerçeklikten koparlar. Anadolu'da kalelerle sık sık karşılaşsınız; ama o kaleler bir tarihsel kent ya da kasabaya ait değilse, saçma sapan adlarından her zaman tedirginlik duyarsınız. Birçok Karakale, birçok Akkale, Yılanlıkale, Toprakkale, Burunkale vardır; genellikle yalnızca “kale”den başka bir adları yoktur. Hatta Kale Kalesi anlamına gelen bir Hisar Kalesi² de vardır. bu anlamsız adlar, ülkeyi bir uçtan bir uca çığırırken bu yapıları bulan ama onları hiç kullanmadıkları gibi sahiplerinin kullanmasına da izin vermeyen istilacı bir soyun hemen oracıkta takiverdiği adlardır; şimdi de o yapılara bakarken ardındaki gelenekle ilgilenmezler.

İncesu gibi, Develi Karahisar yolu da öngördüğümünden daha uzun sürdü. Ancak sonunda meyve bahçelerinin alışıldık koyu çizgisi, onların üstünde bir ya da iki beyaz minare görüldü; sonra da iki saat içinde hana ulaşıldı. Bizden biraz sonra, güney tarafındaki dağlarda yakalanan bir tutukluyu götüren iki zaptiye geldi. Kelepçelenmiş adamın ayakları kanlı paçavralara sarılmıştı. Çok uzun bir yol yürümüştü, çok bitkin ve kederli görünüyordu. Ondan çok ünlü bir soyguncu olarak söz ediyorlardı. Birkaç hafta önce yaya yolculuk yapan bir gezici tüccara saldırıp adamı bıçaklayıp öldürmüş, mallarını da almıştı; şimdi yargılanmak üzere götürülüyordu ve belki de Türk yasalarına göre adam öldürmekten en yüksek cezayı, yirmi yıl hapis cezasını alacaktı.

Akşamları çıkan ateşim geliyor demeden yine çıktı ve hiç anımsamadığım yirmi dört saat boyunca devam etti. Günü handa geçirdim; ikinci günün sabahında yine yola çıkmaya hazırdım.

Yirmi Üçüncü Bölüm

AKDENİZ'E GİDEN KERVAN YOLU, SONUNDA YOÇUN KAR,
ENİGHİL'DE¹ KONUKEVİ, ÖNÜMÜZDEKİ SOYGUNCULAR,
KAVLUKTEPE'DEKİ ÇERKEZLER, BİR TÜRK MEZARLIĞI, İHSAN İÇİN
BİR ANI YERİ, ALADAĞ'IN ALTINDA, BADEMDERE'DE KONUKEVİ,
MEYDAN OKUNAN BİR SABAH ZİYARETÇİSİ

Güneye doğru yola devam etmek için Develi Karahisar'dan ayrıldığım anda artık kışın gelmiş olduğunda hiç tereddüt yoktu. Hava kapalı ve endişe vericiydi, rüzgâr dondurucu soğuktu; kenarlarındaki çelik gibi gri ışık dışında karanlıkta pek az görülebilen yuvarlak kurşuni bulutlar bütün kuzeye yığılmıştı. Karın, hem de fazlasıyla karın, eli kulağında diyebilirdiniz.

Buradan tekrar batıya dönmeyi ve peribacalarında yaşanan başka bir kesime gitmeyi ummuştum; ama hava ve henüz tamamıyla atlatamamış olduğum ateşin etkisi beni yeni bir yola sapma düşüncesinden caydırdı. Bu sabah dışarıda sıkıntılıydı. Köy sokaklarında toz bulutları uçtu, bununla birlikte hızla birkaç kar tanesi düştü. Issız kırsal bölge, kerpiç han, üstü kuru dallarla örtülmüş yıkılmaya yüz tutmuş kerpiç meyve bahçesi duvarı, bunların hepsi yolculuğun büyüsunü yok eden bir görüntü oluşturuyordu. Yine de yolculuğun en iyi bölümüne, büyük bir umutla beklediğim bölümüne başlamak üzereydim. Akşam Gülek Boğazı ile Akdeniz'e giden uzun, dar, dağlarla çevrili vadide olmalıydım ve bu yolla deniz yalnızca bir haftalık uzaklıktaydı. Bu düşüncelerle İhsan'ı isteklendirmek için büyüülü "haydi" sözcüğünü söyledim. İhsan, değneğiyle sertçe atına vurarak "haydi" diye tekrarladı; haliyle toz ve rüzgâra karıştı.

Handan ayrıldıktan kısa süre sonra ovayı izleyen anayolu bıraktık ve kestirmeden gitmek için tepelere daldık. Öğlen gibi güney taraflarından çıkarak Araplı Köyü'nde çatallanan yolla yeniden birleştik. Ereğli'de Bağdat Demiryolu'na, oradan Konya ve İstanbul'a giden anayol güneybatıda, ovayı geçip Bulgar Dağı'nın² ya da Toroslar'ın kuzey yamaçlarının kenarından

1 Tam yeri bilinmemekle birlikte Edikli olduğu düşünülmektedir –çn.

2 Bolkar Dağları'nın eski adı –çn.

gider. Bir keçi yolundan daha geniş olmayan öteki yol doğrudan Gülek Boğazı'nı ve denizi hedefleyerek güneye doğru dağlara vuruyordu. Önem-siz görünen bu yol aslında Anadolu'nun Kayseri dolayındaki geniş iç bölge-sinin, Mersin Limanı ve Çukurova'yla bağlantı kurduğu kervan yoluydu. Bu yoldan hiçbir araç geçemez. Konya yolunu kullanmak ve Ereğli yolundan gitmek zorundadırlar ki, bu da Araplı ile Gülek Boğazı arasındaki yolculuğa yüz altmış kilometre ekler.

Atların açtığı bu yol yolculuğumun hedeflerinden biriydi; yüksek-liği 4.000 metreye yaklaşan Aladağlarla Bulgar Dağları arasındaki dar bir vadiyi doksan ya da yüz kilometre izleyen yolun bölgedeki en görkemli dağ görüntülerinden geçtiği anlatılmıştı. Kayseri'de bu yolla ilgili çok şey duymuştum. Herkes onunla ilgili bir şey biliyordu; herkes bölgeyi görmek istiyorsam oradan geçmemi öneriyordu; bir Rum da, hızlı ve rahat gitmek istiyorsam araba ile gitmemde ısrar etti, arabaların bu yoldan geçebilece-ğinden emindi. Doğrusu, İhsan dışında yolu bilerek konuşan bir kişi gör-medim. Bir kere haydutlar konusunda adı çıkmıştı, bunlar eskiden olduğu denli tehlikeli değillerdi ama hâlâ oldukça çoklardı; ayrıca arabalar gidip gelmediğinden yolda hiç han yoktu.

Çatal yol üçgeninde, zaman zaman bir zaptiyenin çividi üniforma-sının görüldüğü bir küme beyaz bina vardı. Burası, daha önce eşkıyalığa karşı kurulmuş bir karakoldu, yolcular korunmak için bugün bile buradan bir refakatçi temin edebilirlerdi. Bunun için günde iki şilin vermeleri ve zaptiye ile atının yiyeceğini karşılamaları gerekiyordu. İhsan'a bir zaptiye ye ihtiyacımız olup olmadığını sordum. O da ben de bir zaptiye yim yanıtını verdi ve sorumu daha çok onu adamdan saymamam olarak algıladı.

Bütün öğleden sonra hafif bir kar yağmıştı; ama Araplı'yı geçtikten bir saat sonra kar arttı. Bu bir kar fırtınası değil, yoğun kış karıydı. Birden görüşümüzü engeller hale geldi, biraz sonra da yolu göremez olduk. Eğer dağınık dededenleri arasında yola işaret eden çarpık çurpuk bir hat olma-saydı çalılıkların arasına dalacaktık.

Bir sokağın genişliğinden daha az olan görüş mesafemizin içine iki atlı girdi. Bunlar güneyden gelen bir yolcuyla ona eşlik eden zaptiye ydi. Bizimle, yani fırtınada ilerleyen vahşi doğaya düşmüş zavallı bir yaya ekiple

karşılaşınca dek ne kadar talihsiz olduklarını düşünen, kardan şekilleri biçimsizleşmiş insanlardı bunlar. Yolcu olan varlıklı bir Ermeniydi, yoğun kar yağışı altında yolda yürüten besbelli biri İngiliz iki zavallı yayaya rastlayınca bu işte yerine oturmayan bir şey olduğunu düşünmüştü herhalde. Denizdeki gemiler gibi yalnızca selamlaşarak geçtik; ama atlılar gözden kaybolurken karın içinden bir ses duyuldu: “Dikkatli olun.” Kuşkusuz fırtınayı kastediyordu; ama nasıl dikkatli olacaktık, bilmiyordum. Sözcükler dostça bir kaygıyı ifade ediyordu; bundan ötürü Ermeni’ye içimden teşekkür ettim.

Enighil Köyü’ne ulaştığımızda akşam oluyordu ve kar yürümeyi güçleştirecek denli derindi. İhsan’la at sürüne sürüklene öyle yavaş ilerliyorlardı ki daha hızlı hareket edemediğim için bedenimi ısıtamıyordum, hizmetkârım da mosmor kesilmiş, soğuktan zangır zangır titriyordu. Besbelli, böyle bir havada pek yolculuk edemeyecek, kar yağarken yolculuğa mecburen ara verecek ve büyük bir olasılıkla Akdeniz’e varmadan önce kimi zaman kardan mahsur kalacaktık.

Biz oraya vardığımızda Enighil Köyü’nün kahvehaneleri eşek ve at sürücülerıyla dolup taşıyordu. Kalınabilecek yerlerden birkaçını gördükten sonra, dört metreye dört metrelik bir odaya kaç kişinin sıkıştırılabileceğine ilişkin bakışımı değiştirmek zorunda kaldım. Arkasına kadar açılmayan kapıyı biraz itince, zemini sigara dumanının içinden yere bağdaş kurmuş adamların kafaları ve yüzleriyle döşenmiş gibi görecektim ki, bir kişinin daha girmesi hayal bile edilemezdi. Bütün yerlerin dolu olduğunu gördükten sonra, İhsan, bize bir oda bulabilecek olan tanıdığı köy muhtarını anımsadı. Muhtar hemen dükkânını kapatan sakın görünüşlü bir adamdı ve bizi köyün konukevine bakan Müslüman bir adamın evine götürdü.

Avrupalıların çoğu konukevlerini hanlara yeğlerler; ama ben kendimce Türk köylülerinin konukseverliğini her zaman çok bezdirici bulurum. Önünüze bol bol koyduğu yiyeceği yemezseniz ev sahibiniz çok incinir; neler yemek zorunda kalacağınız da söylenmez. Özel bir yemek olarak size yarım litre kadar kuyrukyacağına kırılmış yumurta verebilir ve işin kötüsü lezzetli olan ikram edilen yumurtalar değil de yağdır. Gerçekten değerbilir bir konuk olarak önce yumurtaları yer, sonra iştahla yağ bitirirsiniz. Aslında kızartılmış bir tavuk iyi olabilir; ama ev sahibiniz elleriyle parçalara ayır-

mıştır, üstelik el çabukluğu ve titizlikle tavuğu parçalarken bir hakkak gibi beceriklidir. Arkadan pilav gelince o da bir derттir. Pilav kuyrukyağı katılmış beyaz pirinçten bir tepe halindedir ve herkesin elleriyle ya da belki kaşıkla içinden yediğı büyük bir çanakta gelir. Çocuklar da her zaman bu yemeklerde yer alırlar; pis, hastalıklı ve şımarık değillerse şans yüzünüze fevkalade gülmüştür. Kirli elleriyle yemeğı mıncıklarlar ve bu güzel hareketleri için onlara gülünür. İki yanınızdakilerin faaliyet alanından dikkatle kaçınarak pilavda kendinize ayırdığınız bir noktadan yemeğı çalışıyorsanız ve bunu başardığınız için kendinizi kutluyorsanız, belki yüzü yaralarla kaplı bu korkunç çocuklardan biri mutlaka sizin memnuniyetinizi fark eder ve yiyeceğinizin tam içine tiksindirici elini daldırır. Ne içip ne içmeyeceğiniz daha da zor bir sorundur. Türkler su erbabıdırlar: Suyu tatlı ya da acı bulurlar ve zevklerine uygun suyu edinmek için hiçbir zahmetten kaçınmazlar. Ancak, suyun sözde tatlılığı yalnızca tadı, pırıltısı, berraklığıdır ve çözümsel saflığı ile hiçbir ilgisi yoktur. Suyun yedi, ya da belki dokuz, taşın üzerinden aktıktan sonra içilebileceğine inanırlar ve bu rahatlatıcı inançla, su tatlı ve berraksa, onu işkillenmeden içerler, konuklarından da bunu beklerler.

Bu konularda deneyimli olduğumdan, her zaman bir konukevindeki konukseverlik yerine bir handa tek başıma kendi yemeğimi yemeyi yeğledim. İhsan, nedenini bilmeden bunu fark etti ve konukevi varken hana gitmemden dolayı hep hayıflandı. Doğrusu, bu ilgisinin iyi bir nedeni vardı; konukevinde sayemde bedava yatacak yer buluyor, handa ise kendi payına düşeni ödemek zorunda kalıyordu. Şimdi zorunlu olarak konuk olduğumuzdan, ona her zamanki gibi kendi yemeğimi yapıp yiyeceğimi, evdekiler ne verirlerse onun alabileceğini söyledim.

Ev sahibimiz üşümüş ve aç konuklarının ilk gereksinimi olarak ocağı yakmak üzere hemen seğırtti. Burası ağaçsız bir yer olduğundan tezek (samanla karıştırılmış ve kurutulmuş sığır tersi) ve devedikeni tek yakıttı. Kökleriyle sökülmüş, kesilmiş ve arapsacı gibi kökleri birbirlerine dolanmış, saplı lahana gibi devedikenlerinin harlı ateşi turba gibi yanan tezekle kıvamına getirildi. Bundan iyisi can sağığıydı.

Ne yemek istediğimiz sorulduğunda, İhsan benim İngiltere'den kendi yiyeceğimi getirdiğimi söyledi; ama kendisi çorba, yoğurt ve pilav –oranın

ahalisi açısından çok iyi bir yemek– istedi. Yemek hazırlanırken, köy imamı, öğretmen ve yaşlılar geldiler. Odanın büyüklüğü ve düzeni –iki tarafta alçak birer divan, bir uçta ocak, onun karşısında kapı– diğerleri gibiydi; tek küçük pencere kepenkle örtülmüştü. Bütün bir divan bana ve yatağıma ayrıldı; İhsan, ev sahibi, çocukları ve arkadaşları ötekine doluştular.

Onur konuğu olduğum kadar, biraz sonra görüldüğü gibi, o kadar da orta oyuncusuydum; çünkü ocağımyı yakıp da yemeğimi pişirmeye başladığımda gösteri öyle büyüleyiciydi ki, ortalığa bir ölüm sessizliği çöktü, hatta oradan oraya koşuşturan hayalet gibi ev sahibemiz öteki odada hazırlık yapmayı bırakıp beni seyretmeye başladı. Efendisi ona görevini anımsatmak zorunda kaldı; ama o kapı aralığından ara ara gizlice bakmaya sürdürdü.

Yolculuğun ta başından beri hanlarda bir önlem olarak akşamları alüminyum takımlarımı beni izleyenler arasında dolaştırmıştım; çünkü parlak metal ellenip, iyice incelenmezse gümüş zannedilebilirdi. Belki de burada kuşku uyandırmamak bana başka yerlerde olduğundan daha da akılcıca görünmüştü. Orada bulunanlardan çok, yayılabilecek çılgınca haberlerden korkuyordum. Böylece, adi bir metal olduğuna hepsinin akılları yatıncaya dek tabaklarla kupalar odada dolaştı, havaya atıldı, tutuldu, tartıldı, elden ele geçirildi, bıçaklarla tıngırdatıldı.

Yerlilerin karşısında İhsan giderek bana, ikimize de övgüler düzilecek bir tür şovmen gibi davranmaya başlamıştı. Rehberim ve hizmetkârım olmasına karşın, bir bakıma ayı oyanıtıcısı oydu ve bu konukevinde becerisini gösterme şansını iyiden iyiye buldu. Nerelere gittiğimizi anlattı. Dahası nereye gideceğimizi de söyledi. Bu uzun, kapsamlı yolculukta ona da itibar ediliyordu ve hiçbir noktayı kaçırmadı. Ayrıca çeşitli donanımızı da açıkladı –ocakları, uyku tulumunu, küçücük bir şeyken bir çekişte büyü-yüveren katlanan yatağı. Dikkatle boşaltılan Browning’imi elden ele geçirdi ve onu sekiz yüz metreden bir adamı, hatta bir atı öldürecek ve tekrar doldurmadan sekiz el atış yapılabilecek bir silah olarak anlattı. İhsan, her yerde bilinen ve büyük bir saygı duyulan anlı şanlı İngilizlerin birinden sorumlu olduğu için çok şanslı bir adam olarak görüldü.

İhsan için bir İngilizle hizmet etmek iyi olsa da, övgüyle dolu bir Müslüman için efendisinin güç bir özelliği ortaya çıktı. Yemek hazırlığı bit-

mek üzereydi: ay yapılmış, patatesler haşlanmış, çorba ısıtılmıştı ve başka etim kalmadığından mecburen domuz pastırması kızartacaktım. Teneke kutudan domuz dilimleri çıktıkça, merakla baktılar ve fısıf fısıf ne olduğunu sorduklarını duydum. İhsan'ın yanıtını duymak için gözler ve kulaklar dikildi. O bakışlarını umursamazca etten çevirip çocuklardan birine baktı. Çocuğun başını sıvazladı ve benim duymadığımı düşünerek, alçak sesle, “domuz,” dedi. Biraz daha açmak, belki daha uygun ya da hoş görülebilir bir et olduğu algısını vermek için, “İngiliz domuzu,” dedi. Ancak domuz yemekten suçlu bulunduğum için, tıpkı hakkında “aslında iyi biri ama içki nöbetleri geçiriyor” diye fıslıdanan bir adam gibi itibarım zedelendi.

Her şey yenip bittikten sonra kahveler içilirken, İhsan dinleyicilerinin nefesini kesen bir hikâye anlattı; evin sahibinin Türk karısı bile dinlemek için kapıda dikildi. Ben gnlğm yazıyordum; bunun için kulak kesilmemiştim; ama hizmetkrımın gözünde anlaşılması zor bir insan olduğumu öğrenecek kadarını duydum. Hikyesinin konusu Ürgüp'teki son gnmzd: Onun at bindiği, benimse nden yürüdüğüm günkü o önemli olaydı. Bunu anlatması on beş dakika sürdü ki, bu sürede esas olaydan pek ayrılmadı, tadını çıkara çıkara ona tekrar tekrar döndü; bu olay hakkımdaki düşüncelerini kestiremediğim denli renklendirmiş ve ona olağanüstü keyif vermiş gibi görünüyordu.

Neredeyse kaldığım bütün öteki yerlerde olduğu gibi Enighil'de de ille de ilk elden satmak için olmasa da, görüşümü almak için –yerli ahalinin bir eşyayı satmadan önce değişik kişilerden teklif almak için başvurdukları yöntemi– antikalar getiriliyordu. Hazineyi çoğunlukla eski sikkeler, aşırı okside olmuş küçük tunç kaplar, lambalar, bilezik gibi ss eşyaları ile Avrupa malı alışılmamış ıvır zıvır oluşturuyordu. Sanıyorum, burada biri bakır üzerine yapılmış ve iyi korunmuş eski bir Fransız minyatürü, bir kadın portresi getirmişti. Ayrıca, alışmayan İngiliz ve Fransız eski kol saatlerinin yanı sıra pirinç bir mum söndürücü de vardı. Odada en az yüz adet tunç sikke olmalıydı. Birçok kylde bulunan küçük tunç sikkeler, Anadolu'daki antik Yunan kentlerine ve devletlerine aitti. Bu tür sikkelerden değerli olanlar çok seyrek bulunur; bunlar genellikle satılamayıp elde kalanlardır çünkü Ermeni ve Rum tüccarların bunlarda her zaman gözü vardır ve neredeyse

gördüğünüz her sikke daha önce defalarca alıcı adaylarına gösterilmiştir. Ancak, zaman zaman bunları bulan kimseden gerçek bir hazine satın alınabilir. Bir keresinde, bir köylüden satın alınan Makedonyalı Philippos'a ait bir florin büyüklüğünde şahane bir gümüş sikke gördüm. Ancak, aynı nadir sikkenin birkaç kez el değiştirdikten sonra Avrupa'da ustalıklı taklit edildiği anlaşılan mükemmel bir örneğini de görmedim değil. Yalnız ülkede nümismatlara gösterilen ilgiye ilişkin olarak şunu göz önünde tutunuz: Bugün çeşitli bölgelerde yaşayanlar şiddetli bir yağıştan sonra sürülmüş tarlalarında sikke aramayı kârlı bir iş olarak görürler.

İhsan konukevindekiler arasında ona olağanüstü değer veren ve saygıyla davranan eski arkadaşlarıyla karşılaşmış gibiydi. Onlardan, uzun süredir görmediği arkadaşları olarak söz ediyordu. Ben uyku tulumuna girdikten sonra üçü dördü odada kaldı. Divanda bağdaş kurup ağız ağza vererek alçak sesle konuşmaya dalmalarını bir süre seyrettim. Sarık dolanmış fesleri, dalgın duruşları, ikisinin yüzünde parlayan, ötekileri kısmen gölgede bırakan titrek ateş, bu tuhaf küçük dumanlı odada onları Doğulu bir grup komplocu gibi gösteriyordu, bu denli ciddiyetle ne konuştuklarını merak ettim. Şimdi İhsan'ı yeni bir açıdan görüyordum; çünkü bu anlık izlenimlerde bana fazlasıyla dirayetli yaşlı bir adam gibi göründü.

Ertesi sabah kahvaltı ederken İhsan birkaç kilometre ötede, vadideki Kavluktepe Köyü'nden³ üç Çerkezin yolda soygun yaptıklarını söyledi. Geçen hafta birkaç yolcunun yolunu kesmişlerdi; önceki gece arkadaşlarının söylediklerine göre dikkatli olmalıydık. Konuyu sözlerinden çok onun tutumuna göre değerlendirdim. Olayı olağan bir şey olarak görüyor, sanki taşmış bir nehri geçmekten söz edercesine bunu pek dert etmiyordu. Eğer o iyi bir atı kaybetmekten endişelenmiyorsa, benim de haberi ciddiye almam için pek bir neden yoktu. Ayrıca, Türkiye'de bir İngilizci taciz etmek ya da soymak hafife alınacak bir konu olmadığı gibi, alacağımız önlemlerin Çerkezler için göze alınamayacak bir risk oluşturacağını düşündüm.

Gece fırtına dindi, bunu sabaha karşı bir güney rüzgârı izledi; havaya bakmak için dışarı çıktığımda kar eriyordu. Konukevinin kapısının önünde atımız yüklenmiş, çocuklara da bahşiş verilmişti; konaklama

3 Şimdi Kavluktepe –çn.

için ödeme yapmamız reddedildi. Sonra da ev sahibimiz bize yolda birkaç kilometre eşlik etti. O ayrılmadan önce havanın daha iyi olacağı umudu da doğdu. Yoğun alçak bulut kümeleri dağları hâlâ saklıyordu; ama bulutlar yavaşça dönüyor, yuvarlanıyor, ayrılıyor ve tekrar toplanıyorlardı. Aralarında zaman zaman yarıklar ortaya çıkıyor, mavi gökyüzü cepleri güneş ışığı ile doluyordu. Kavluktepe'ye ulaştığımızda, doruklar solumuzda görkemli biçimde belirdi. Öyle yüksek, ama öyle yakınlardı ki, kıvrır kıvrır bir bulut dünyasının üzerinde birden keşfedilince garip bir biçimde havada duruyor gibi görünüyorlardı. Sonra bulutları delen güneş ışığı yol yol karlanmış kahverengi yamaca düşerek bütün dağı hızla kapladı. Bu görüntüyle birlikte güzel bir gün başladı.

Kavluktepe'de yola yakın birkaç ev vardı; burada oturanlar, geçerken bize bakmak için evlerinden çıktılar; belki görünüşümüz ve silahlarımızdan aldığımız cürete karşılık asıl değerimizi tartan gözlerle bize değer biçtiler. Bizi daha yakından görmek için koşan uzun boylu biri özellikle dikkatimi çekti. Gizlendiğini, görünmediğini düşünüyordu, yolun yanındaki bir yapının arkasından yavaşça çıkınca tamamen ilgisiz göründü. Başını birazcık çevirmesine, kemerli çerkeskasını fistan gibi savurarak yavaş ve kibirli yürüyüşüne bakınca, bizi neredeyse hiç fark etmediğini sanırdınız; oysa bizi daha yakından incelemek için bir çocuk gibi koşmuştu. Dimdik, biçimli Çerkez hatları olan, kartal bakışlı, yaşlı bir adamdı. Kıyafeti bir reis olduğunu gösteriyordu; o ve onun köyü hırsızlara sahip çıkmasa da, onun bilgisi ve rızası olmadan soyguncuların yollara dökülmeyeceklerini kestiriyordum. Selam verdiğimde, görünüşe göre epey şaşırdı; ama nezaketle selamımı aldı, sonra merakla keşfedilen biri gibi döndü gitti.

Toplu cezalandırmaya gidildiği bilindiğinden köyün yakınında bize karşı herhangi bir girişimin olmayacağı besbelliydi; bazen bu cezalandırma çok ağır oluyordu. Eğer bir tehlike varsa bu daha sonra gelecekti; belki de ertesi günden önce olmayacaktı. Yine de uyanık bekledim ve düşman topraklarında olduğum duygusunu hep taşıdım. Ayrıca bu duygularım, bir iki kilometre uzakta, sağ tarafımızdaki arka tepelerin ufuk çizgisini dörtlüyle geçen ve bize doğru çapraz gelen iki atlıyı görünce doğrulandı. Yolumuzu keseceklermiş gibi vadide dörtlüyle giderken beş dakika sonra

birkaç saniye göründüler. Onları bir kez daha çok ilerimizde, yola yaklaştırlarken gördüm. Sonra gözden kayboldular. Sanırım, bizim esrareniz bir grup olduğumuzu zannederek yakında bir yerde saklandılar. Ancak, iki yaya Çerkez –üç saat sonra gördüğümüz ilk insanlar– yolda beliriverip yavaş yavaş bize yaklaşıncı, aynı kişiler olduklarından hiç kuşku yoktu. İhsan da diğer taraftan geçmelerini söylemekte hiç duraksamadı; özellikle akşam karanlığında, gerekli olduğunu düşünürseniz böyle yapmanız bir âdet olmuştur; karşı taraf da gıcunmaz. Bu ikisi de gıcunmadı. Bizim gibi onlar da bize dikkatle bakarak biraz, belki on beş metre kadar uzağıımızdan geçip gittiler.

Bu arada etraf yeşermiştı; bir dere yol kenarından hızlı hızlı akıyor-du; biz de Akdeniz ile iç kesimler arasındaki sınırı oluşturan denizden 1.400 metre yükseklikteki boğaza tırmanıyorduk. Bu dere, sabah Erciyes'in gölgesinin düştüğü göle hızla akar ve geçitte küçük Körkün Çayı başlar, buradan itibaren Aladağ'ın altındaki uzun vadiyi izler ve hemen Kilikya Ovası'nda eski Saros'a, şimdiki Sihon'a [Seyhan] dökülerek Akdeniz'e ulaşır.

Boğaz'ın en tepesinde terk edilmiş bir Türk mezarlığı –gri, toprağa düzensiz saplanmış, yontulmamış, yazısız, liken kaplamış taş parçaları– yolun iki tarafında uzanır.

Bütün Türk mezarlıkları hüzünlü yerlerdir; tamamen ihmal edilirler ve göçebelerin ölüleri unutmalarını çok iyi ifade ederler. Bu mezarlıklarda ot yetişirse, bunlar sert ve sık olur; bir yerlerde böğürtlen yetişiyorsa, burada da yetişir; ender olarak bir duvar ya da çit vardır; mezar taşları biçimsiz kırık ve parçalanmış taşlardır ve hemen hemen daima yalnızca dik olarak yerleştirilirler; çünkü dik bir mezar taşı ölmüş bir Müslümanı işaret eder ve sadece Müslümanlara mazhar olur, Hristiyanların [dik taş dikmesine] izin verilmez. Boğazın tepesinde tam da böyle, yılanıp kalmış bir mezarlık vardı. Kertikli taşların üzerini kaplayan kart likenler yüzyılların ürünü gibiydi. Gerçekten bu eski taşların bazılarının altında unutulmuş savaşlarda katledilen Müslümanların kemiklerinin olması olasıydı; çünkü burada boğaza saldırmak ve boğazı savunmak isteyen insanlar savaşmıştı.

Ben görüntüye merakla bakar ve bu boğazla yolun ülkenin tarihi üzerindeki etkisini düşünürken, İhsan mezar taşlarını dikkatle inceledi;

bildiği bir taşı arıyor gibi görünüyordu. Onu hemen buldu ve bana kurşunlarla nasıl çentiklendiğini gösterdi. Onun için anlık bir ilginin ötesindeydi bu; on beş yıl önce burada ölüm kalım savaşı vermişti. On bir Kürt hafif eğimli Aladağ'dan gelerek ona saldırmış, İhsan bu taşın arkasına saklanıp en iyi şekilde çarpışınca, onlar da mezarların arasına saklanarak onu kuşatmışlardı. İhsan altıpatlarla değil, martini tüfekleriyle vuruştuklarını söyledi. Yeterince atış yapıldıktan sonra bıçaklanmış, soyulmuş, ölüme terk edilmiş, düşman atını ve nesi varsa alıp gitmişti.

Hem boğaz, hem de boğazdaki trafik koşulları böyle vurgunlar için çok uygundu. Hiçbir haydut çetesi, hiçbir eşkiya takımı bir fırsat bulacağını bilmeden buraya gelemeydi: İki dağı birleştiren yüksek bir çukuru geçen yol; sabah ve öğleden sonra bir iki saat akan yoğun trafik; arada beklenmedik serseriler; kilometrelerce hiçbir evin olmaması; her tarafta yalnızca keçiyolları ile geçilen üçra dağlar. Gerçekten, yasaları hiçe sayan adamlar burada kurbanlarını soyabilirler, bildikleri gibi işlerini görürler ve az risk alırlar.

İhsan Kürtlerin geldiği yamaçtan aşağı bakarken, o sahneyi yeniden yaşıyor gibiydi. Heyecanlandı, hayalinde çarpışmaya girdi, altıpatlarını çekerek on birden fazla hayali Kürde nişan aldı. Doğal olarak bunun ardından vücudundaki yara izleri aklına geldi. Topuz Dağı'nda gururla gösterdiği çatışmalarda aldığı eski yaraların izlerini o öğleden sonranın ruh haline dönerek bir kez daha gösterdi.

Şimdi bulutlar yükselmiş, Aladağ ile Bulgar Dağı'nın koşut silsileleri gözlerimizin önüne serilmişti. Onların arasında derin, çıplak, kahverengi, altı yedi kilometre genişliğinde, dibinde ağaçsız kıvrımların yükseldiği bir vadi güneye doğru sınırsızca uzanıyordu. Tepede parça parça gökyüzü maviydi; üstlerinden dorukların görüldüğü başıboş beyaz bulutlar daha yakındaki dağların yüzeylerinde yüzüyordu. Güneş ışığı ve gölgeler oraya buraya yayılmıştı. Vadi baştan sona seçilebiliyordu; çünkü öteki ucunda arkasına safir mavisi gökyüzünü almış açık bir geçit görünüyordu. Bu vadinin doğu tarafında uzanan parçalanmış Aladağ silsilesi, bir sıra doruk, üç bin metre yüksekten vadinin tabanına heybetli sarp yarılarla iner. Batı tarafındaki, Bulgar Dağı'nın daha yakın silsilesi karla kaplı olmasına karşın, o denli dik ve yüksek değildir; ama uzakta bu silsile rakibiyle boy ölçüşecek

ölçüde dikleşti ve yükseldi. Aladağ “alacalı dağ” anlamına gelir; bu alacalılık kayanın kırmızılığından, kar düşen yerlerde de karın beyazlığındandır.

Gece Bademdere’de konaklayacak bir yer aramak için yoldan ayrılp Bulgar Dağı’ndaki dar bir vadiye döndüğümüzde, Aladağ’a beyazlar ve donuk kırmızılar içinde görkem veren güneş hâlâ dağların tepesindeydi. Türk köylerinde olduğu üzere bu köy de yoldan gizlenmişti. Vadide bir dönemeci geçtikten sonra köy göründü –ortasında bir su akan dar bir sokak, iki tarafında küçük yapılar ve İhsan’ın rahat edeceğimizi, iyi yemek bulacağımızı söylediği, eskiden bildiği bir konukevi. Avrupalı bir konuk o denli ender geliyordu ki, konukevine değin bize küçük bir kalabalık eşlik etti, birçok el, atın yükünü indirmeye, eşyamızı içeriye taşımaya yardım etti; İhsan hayvanı ahıra götürürken iki adam çabucak odadaki ocağı yaktı. Gelişimiz Bademdere’nin münzevi yaşamında önemli bir olaydı. Odaya girdikten birkaç dakika sonra pencereden bakarken insanların hızla konukevine doğru aktığını gördüm. Hiçbir şey kaçırmak istemeyen papaz çevik adımlarla geliyordu, arkasından hoca ya da öğretmen yürüyor, onları da farklı yaşlardaki adamlar izliyordu –bu telaş içinde kiliseye geç kalmış bir insan selini andırıyorlardı.

Enighil’de kazandığı deneyimle İhsan hem kendisi, hem de benim adıma şimdi çok daha iyi bir sunuculuk yapıyordu.

Ben yemek için hazırlıklarımı sürdürürken, İhsan alçak sesle, “Şimdi ‘celebi’ çay içecek, patates ve İngiliz eti yiyecek,” dedi. Bu bilgi odada fısıldanarak dolıştı. “İngiliz eti,” domuz eti için belki kendi iyiliğini gözeterek uydurulmuş düşünceli bir örtmeceydi; çünkü domuza gönderme yapıldığını duymadım ve hepsi seyredecek o denli çok şey buldu ki, herhalde etin cinsini daha fazla sorgulamak unutuldu.

Köyde hiç ekmek yoktu; yalnızca sindirimi güç, yarı pişmiş, bir asbest levha üzerinde yeni baştan pişirdiğim yufkalar vardı. Onların temel yiyeceğinin eksikliklerini gidermek için çabalaşımı ayrı bir ilgiyle izlediler. Birkaç defa yine ocağın üzerindeki yufkadan duman çıkmaya başlayınca bir düzine ses hep birlikte, “ekmek yanıyor,” diye bağırıldı.

Bu köyde iki ya da üç zeki politikacı vardı; özellikle de ince yüzü, siyah sakallı, gözleri pırıl pırıl bakan, başka bir ülkede köktenci ya da sosyalist olabilecek öğretmen. Yeni hükümetten yana, Abdülhamid’e karşıydı;

sürükleyici konuşmalarını dinleyen küçük bir hayran kitlesi olduğu anlaşıyordu. Genç Türkler hesabına yalnızca ülke için yapacakları şeyleri ileri sürüyordu; ama eski hükümete karşı gerek yaptıkları, gerek yapmadıkları için söyleyecek çok şey buluyordu. Eski hükümette Abdülhamid'in her şeyden sorumlu tek adam olduğunu iddia ediyordu. Abdülhamid kendisi için çok büyük miktarlarda para harcamıştı; hatta yabancılara bahşış mahiyetinde daha da fazlasını vermişti. Bu para orduya ve donanmaya gitmeliydi; para böyle kullanılmadığından ülkeye bugünkü sorunlar hâkim olmuştu. Sonunda Abdülhamid Mısır ve Trablusgarp'ı kaybetmişti. Şimdi İhsan'ın söyleyeceklerini dinlemek istiyorlardı; çünkü iyi tanınan ve sayılan biri gibi görünüyordu.

Öğretmenin tersine o ateşli konuşmadı. Sözlerine ağır ağır ve aşağılayarak başladı; ceketinin ucunu baş parmağı ile işaret parmağı arasına özenle aldı ve tiksintiyle salladı. Bu hareket son derece aşağılayıcı bir yerel jest sayılır ve bilinen belli haşaratın –bazen yapılması gerektiği gibi– silkinip atılmasına işaret ettiği söylenir. Yeni hükümet, özgürlük ve geri kalan her şeye ilişkin olarak böyle düşünüyordu. O, en iyisi olduğundan eski hükümetten yanaydı; şimdiki hükümet biçimi ile geçmişin büyük sultanlarını karşılaştırarak Abdülhamid'in, Sultan Abdülaziz'in, Sultan Murad'ın, Sultan Selim'in tarafını tutuyordu. Bahşış konusuna gelince, asıl yabancılar Abdülhamid'e bahşış vermişlerdi. Tekrar ceketini sallayarak sözlerini bitirdi.

Kişisel gerekçelerle gibi görünüyordu ama aslında öğretmene karşı çıkan birkaç genç İhsan'ı destekleyen görüşler ileri sürdü ve kısa sürede sıcak bir ağız dalaşı başladı; gençlerden birinin boş bir yoğurt kabını, öğretmeni hepten ortadan kaldırmak istercesine onun başına vurduğu bir eşek şakasıyla bitti. Yaşlılar bu saygısız davranışa içerlediler; bunun sonucunda failler çekildiler; sonra yirmi otuz yıl önce buralarda dolaşan bir çetenin öyküsü hep birlikte anlatıldı. Bu konu Enighil, Develi Karahisar ve İncesu'daki konukevlerinde de açılmıştı –bütün bu yerlerde eşkıya ile civelek adamları yöre halkının kahramanlarıydılar.

O gece İhsan eşyalarımızı kapının önüne yığdı ve kapı itilirse düşün diye üzerine büyük bir bakır tepsi koydu. Ben “Dostlar arasında değil miyiz” deyince, “Belli olur mu” diye kısaca yanıtladı.

Tepsinin düşmesiyle kesinlikle biri odaya girmeye çalıştı, diye düşünerek uyandığımda oda ve İhsan'ın meydan okuması gece yarısı gibi kapkaranlıktı; “Yavaş,” diye seslendi İhsan. Bu sözcüğün birçok kullanımı vardır; bazıları uyarı anlamında değildir, bazıları ise tonlamaya ve koşullara göre değişen uyarılardır. Bu dostça bir tavsiye olabilir ya da resmi bir meydan okumadır ve fazla tantana çıkarmadan ateş edebileceğiniz anlamını taşır. Şimdi hem uyarıyor, hem de soru ifade ediyordu ve garip bir biçimde imalıydı –dosta dostça bir uyarı, ama gerekirse eyleme geçileceği doğrultusunda bir ima. Dışarıdaki, kapıyı daha fazla itmeden açıkladı: Kalkma zamanıydı, konuksever biri gelmişti, ocağı yakacak, yiyecek hazırlayacaktı.

BADEMERE'DEN GÜNEYE, YAYA TRAFİĞİ, YELATIN HAN'DA,
SOYGUNCU HABERLERİ, SALDIRI BEKLEYİŞİ, ARAMA YAPAN ZAPTİYELER,
FINDIKLI HAN, POZANTI, BAĞDAT DEMİRYOLU, ALMANLARIN HEDEFLERİ,
AKKÖPRÜ'DE DÜKKÂN, KİLİKYA GEÇİDİ, TOSUN ALI'DE ŞARAP DÜKKÂNI

Konukevinin tek küçük penceresi kepenkle sıkıca kapatılmış olduğundan kahvaltımı lamba ışığında yaptım; sonra odadan çıkınca insanoğlunun ancak Tanrı'nın lütfuyla karşılaşabileceği kadar ışıltılı, berrak, canlandırıcı bir sabahın şaşırtıcı karşılığına adım attım. 17 Aralık'ta olduğumuza göre kış için mükemmel bir havaydı. Parlak sabah güneşi, bulutsuz bir gökyüzü, az buçuk don, uzaktaki nesneleri yumuşatmak yerine onları keskin ve sert gösteren havanın o tuhaf özelliği insana yaşamın güzel olduğunu hatırlatıyordu.

Aladağ'ın dış dış uzanan büyük duvarı karşımızda açık ve belirgin biçimde duruyordu. Alt kısımları açık kahverengi, üstü kırmızı ve beyazdı, kenarları şurada burada buzun pırlıltısıyla parlıyordu. Dağın bize bakan tarafının gölgede kalmasına rağmen, buzla kaplanmış sarp kayalıklarıyla, buz tutmuş doruklarının her ayrıntısı ve her çıkıntının üzerindeki kar birikintisi görülebiliyordu. Yoldan heybetli sarp kayalıkların eteği iki kilometreden fazla görünmüyordu. Ama aradaki vadinin tabanına baktığımda yolun birçok kıvrımı döne döne aşarak dağlara vurduğunu gördüm. Yakındaki bir yamaçta beliren bir adam gerçekten küçüktü. Uzaklığı böyle doğruladıktan sonra dağların altı yedi kilometre mesafede olduğunu düşündüm; ama oradan itibaren sarp kayalıklarla yükseliyordu. Daima Körkün Çayı'nı izleyen yolda bütün gün otuz kilometreden fazla ilerledik ve benzer heybetteki dağları aşmayı başardık.

Kavlakepe'den ayrıldığımızdan beri soyguncularla her an karşılaşabilecek kişilerin alacağı tüm önlemleri biz de almıştık, ama bugün daha da tedbirliydik. Yoldaki her yolcu bizim açımızdan bir zanlıydı; geçip gidinceye dek onu izliyorduk. Karşılaştığımızda geçmesi için ona yol da verdik; eğer aramızdaki mesafeyi azaltırsa niyetine dair bir belirti göstermek zorunda kalacaktı. Neyse ki vadi ağaçsızdı ve yolun dışında saklanacak yer

azdı; ama nerede böyle saklanacak bir yer karşımıza çıksa İhsan'dan önce orayı ben inceliyordum, sonra da at yaklaşıyordu. Her şeyi hesaba katarsak üç Çerkezin bize karşı fazla şansı olmadığını düşünüyorduk.

Öğleden önce, omuzlarına attıkları yatak ve eşyalarıyla dağınık gruplar halinde güneyden gelen adamlar ortaya çıktı. Her birinin elinde bir ucu çengel gibi bükülmüş, öteki ucu sivriltilmiş çelik manivela kolları vardı. İhsan, giysilerinden bazılarının kendi memleketinden ya da bölgesinden yaya yolcular olduğunu anladı ve durup nereden geldiklerini, ne yaptıklarını sordu. Hepsi, Bağdat Demiryolu'ndaki hafriyatlarda çalışan, kışın işten çıkarılmış, ilkyaza değin evlerine giden ve sonra yine güneydeki işlerine dönecek olan işçilerdi. Aralarında Sivas yöresinden olanlar da vardı; Karadeniz kıyısındaki Lazistan Dağları ve ormanlarındaki uzak evlerine dönen Lazlar da.

Akşam kalacağımız Yelatin Han, Bulgar Dağı'ndan aşağıya uzanan vadinin aşağılarda neredeyse küçük bir geçit gibi daraldığı noktada, görünürde başka bir konutun olmadığı büyük bir çıkıntıda tek başına duruyordu. Körkün Çayı önünden gürültülü biçimde hızla akıyor, arkasında Aladağ'ın en sarp doruklarından biri yükseliyordu. Burası da vadinin diğer yerleri gibi vahşi ve ıssızdı; bir tarafı bayıra gömülmüş aşağıdaki kasvetli han ısınılıp dinlenilecek, yenip içilecek bir yerden çok taş duvarla çevrilmiş bir ağıla benziyordu.

Tek konuk odası, kısmen yeraltındaki ahırın üstünde, eğimli alçak bir çatıyla örtülmüş, karanlık bir tavan arasıydı. Bu bölmede çatlaklardan ve küçük açıklıklardan giren rüzgâr uğuldayıp ısılık çalıyor, tahta kaplı zemindeki tozu bir bulut gibi havaya uçuruyor, fırl fırl döndürüyordu. Bir mumla bu havadar odada etrafa göz atmak için dolaşırken, duvarın önünde bir paçavra yığınının bastım. Bu uyuyan bir adamdı ve elinde tuttuğu manivela kolundan demiryollarında işçi olduğu belli oluyordu. Gece oda arkadaşı istemediğimden, onu uyandırıp eline bir şilin değerinde para tutuşturarak odayı terk edip aşağıda kalmasını önerdim. Onun açısından bu adil ve kârlı bir öneriydi. Kesin kazançlı taraf oymuş ve bu alışverişte karlı çıkıp çıkmayacağı kuşkulu olan taraf benmişim gibi parayı aldı; düşünde zengin olduğunu görüp uyanığında bunun gerçek olduğunu anlayan biri gibi hoşnut ayrıldı.

Yelatin Han.

Bu paçavralar içindeki adam bohçasını alıp gider gitmez, İhsan her zamankinden daha heyecanlı biçimde geldi. Onu çok heyecanlandıran haberi vardı. Çerkezler yakındaydılar ve bir saat önce hanın arkasındaki tepede görülmüşlerdi; evvelki gece de atları çalmak için hana saldırdıklarını söylemişlerdi. Onu bu kadar rahatsız eden şey atların peşinde olduklarının belli olmasıydı. Bu gece yine geleceklerine emindi. Evini savunmak isteyen bir adam edasıyla cephanesini çıkardı, ahırın kapısına bariyer kurarak ve onu dışarıdan yüklenilmediği takdirde yalnızca içerden açılacak biçimde ayarlayarak orada yarım saat geçirdi. Bunu bitirince tavan arasının kapısına barikat kurdu ve girişlere açılan kapıları, özellikle de ahır girişini gözden geçirdi. Uyuduğunu sanmıyorum. Ben de uyuyamadım, çünkü şiddetli fırtına küçük vadide gece boyunca gürledi, tavan arasında ısılk çalıp feryat etti, hızla akan Körkün Çayı'nın sesi de aradaki boşlukları doldurdu. Ancak Çerkezler, önce işi sağlam kazığa bağlamak isteyen gönülsüz hırsızlar olduklarından hava iyi olsaydı da buradan uzak dururlardı.

Ertesi sabah yola çıktığımızda acı bir soğuk vardı. O kadar soğuktu ki, bayırdaki kaynak ve dereler donmuş, her yer takır takır buz tut-

Dübekçi Han

muşt ; ama rüzgâr durmuşt , hava da güneşli ve berrakt . Dağlar uzakta gölgeler içindeki kar n tüm mavi ve mor tonlarıyla renklenmişt , güneş ışınları buzlara değdiği bin bir noktada parıldıyordu. Arkamızdaki Körkün  ayı, ışığın garip bir dokunuşuyla sanki kayalar arasında koyu mavi gölcükler varmış gibi görünüyordu. Yalnızca sahneyi tamamlayacak zarif ağaç yaprakları eksikti; gerçekten tek başına bir ard   –karaard  la servi arasında bir şey– derenin yanında dimdik, yalnız başına duruyordu ve Develi Karahisar’daki meyve bahçelerinden bu yana ilk ağaç olarak dikkat çekiyordu. Ancak   yleye doğru ormana vardık; önce kahverengi yamaçlara yayılmış koyu ard   şeridi, sonra da yamaçların tepesine uzanan ard   ve  amlar geliyordu.

Körkün  ayı’nın bizi bırakıp keskin bir dönüşle doğuya döndü, derin küçük bir vadiye dalarak ormanlık alana girdi. Biraz sonra vadinin güneyinden gelen üç yaya zaptiye ile karşılaştık.  erkezleri arıyorlardı ve gerekirse onları dağlarda takip edebilmek için yayaydılar. Belki de adamları tanıdıkları için riske girmiyorlardı, o gün ava çıkmış avcılar gibi pervasızca uzaklaştılar, kolayca pusuya düşürülebilir ya da ele ge irilebilirdiler.

Vadinin tabanı, yamaçları çam ve ardıç ormanlarıyla kaplı, dik bayırlı ve dar birçok vadi ve sırta dalıp çıkıyordu. Keçi yolu, ağaçların altında hiç ot ve bitki görünmeyen bu son derece engebeli ormanlık alanda öyle dolambaçlı dönemeçlerle ilerliyor ve inip çıkıyordu ki ilerlemek çok yavaş ve zahmetliydi. At yorulup defalarca durduğu için onu çeke çeke götürmek gerekti. Biz de yorulduk ve usandık, birkaç gündür az yemek yediğimiz için asabileştik. O güne değin İhsan hep yol kenarındaki dere ya da çeşmeden su içmiş, beğenmediği için benim kaynamış suyumı reddetmişti; ama bu ormanda birden bire benden su istedi, ben de bu isteğini aksiliğine yorarak kendisine bir çeşme bulmasını söyledim. Benim su şişemden ağzıyla su içmesi iticiydi; ama onu reddettiğim anda çok pişman oldum. O ne denli yorulursa yorulsun hiç yakınmayan, hep gururlu, sabırlı yaşlı bir adamdı. Her zaman iyi huylu ve sadık biri olmuştu. Birden, onun bana biçtiği değer ile benim kendime biçtiğim değer in çok altına düştüğümü hissettim; ve yine hissettim ki bir kere daha sınıandığımızda, onun ve onun standartlarının benden ve benim standartımdan daha üstün olduğunu gösterip göstermemek artık ona kalacaktı. Ancak anında cevabı yapıştırmasına hazırlıklı değildim.

“Su da mı İngiliz?” diye sordu. Eğer öyleyse suyun niteliğini benimleölçeceğini ima ediyordu. Ses tonu inceden inceye alaycıydı; ama en zarif özelliği şaşkınlık tınısıydı.

Ürgüp’ten yola çıktıktan sonra, İhsan birkaç kez Fındıklı Han’dan her şeyin bulunduğu güzel bir yer olarak söz etmişti. Orayı orman içinde, yakacağı bol, suyu tatlı, yoğurt ve diğer yiyecekleri iyi bir yer olarak betimlemişti. Fındıklı Han’a ulaşmaya can atıyorduk; ama akşam oraya girdiğimizde burasının anımsadığı eski ve iyi günlerdeki gibi olmadığını üzülerekkördük. Yaşlı hancı ölmüş, hanı da bir Kürt satın almıştı. Küçük han şimdi yeni sahibinin nahoş kişiliğini yansıtıyordu. Hâlâ çam dallarının çatıya süründüğü uğultulu ormanın içindeydi, su ve yakacak boldu; ama ekmeğinin yerini yufka almıştı; yoğurt ve çorbaya gelince, insan bira istese daha iyi olurdu, hancı da kaba saba adamın tekiydi. Yatacak yer de eskisinden daha kötü olmasa da en basitindendi. Benim kalacağım yer bayıra kazılmış penceresiz bir hücreydi. İhsan ise gündüzleri dükkân olarak kullanılan küçük bir barakada kıvrılıp uyudu. Bağdat Yolu’nun sıcak hanları, pisliklerine ve

haşarata rağmen, bol yiyecekleri ve çok sayıda odalarıyla benim için hızla geçmişte kalan hoş anılara dönüşüyorlardı.

Gülek Boğazı'ndan Toros Dağları'nı geçerek Akdeniz'le iç kesimler arasındaki eski Kilikya anayolu ile Bağdat Demiryolu'na yaklaşıyorduk. Gittiğimiz yolun ünlü anayolla kesiştiği Pozantı, Fındıklı'nın yalnızca on iki kilometre güneyindeydi. Pozantı'nın on altı-on sekiz kilometre güneyinde, oradan yolun Kilikya Ovası'na ve Akdeniz kıyısına indiği Kilikya Kapıları [Gülek Boğazı] olarak bilinen dar geçit bulunur.

Ancak, denize inmeden önce Pozantı'dan içeriye doğru Kilikya yolunu izlemeyi tasarlamıştım. Altmış kilometrelik derin vadiyi geçerek Toroslar'dan Ulukışla'ya, oradan da Konya'ya gitmek için trene binmek istemiştim.

Günbatımında bambaşka bir yerde olmamız gerektiğini bildiğimizden Fındıklı Han'dan erken ayrıldık. Ancak, Enighil'den ayrıldığımızdan beri paylaştığımız yiyeceklerimiz artık tükendiğinden ilkönce yiyecek bulmayı umuyorduk; konserve ete dokunmayan İhsan iki gündür yalnız yufka ve yoğurt yiyordu. Yolumuzdan ayrılıp Bulgar Dağı'na dönmemizi, iyi bildiği ve bize on beş kilometre kazandıracak batı yönündeki bir dağ yolunu izlememizi öneriyordu. Böylece daha erken ekmek bulabilecektik. Fındıklı'dan sonra bu sapa yolu buldu, bu sık sık kaybolan, yeniden bulunması gereken bir keçi yolu. Bu yolu kullanarak birkaç saat içinde çalılıklar, çam ormanı, boz yalçın kayalıklar, yuvarlanmış kayalar arasından Bulgar Dağı'ndaki tepelere tırmandık.

Tırmanırken uzaktan gök gürlemesi gibi gelen ses uçurumların ve dorukların arasında tekrar tekrar yankılandı. Sabah hiç bulut yoktu, hava güneşliydi; ama Toroslar'ın gök gürültülü sağanaklarının kendi yasaları olduğu, ansızın bastırdıkları söylenir. Bu nedenle gök gürültüsü şaşırtıcı olmadı. Bu bölgede, kuru vadilerde kayaları ve ağaçları sürükleyen üç metre derinliğinde kudurmuş sellere neden olan ve bir saat içinde kesilen ani fırtınaları çok duymuştum; doğrusu bu ani sağanaklardan birini görmeyi isterdim. Belki şimdi seli görebilirdim ama ıslanmaktan kaçınmalıydım. Ancak bazen uzakta, bazen daha yakında gök gürültüsü devam ediyordu; gökyüzü hâlâ açık ve hava sakindi: sanki büyük toplar ateşleniyormuş gibiydi. Merak ettim, İtalyan donanması kıyıdaki bir kenti bombalıyor olabilir miydi?

Keçi yolu sonunda dağın tepesine ulaştı. Çok yüksekte aşağıya, Kilikya anayolunun –Büyük Kiroş’un, Büyük İskender’in, Aziz Pavlus’un ve birçok ünlü ismin– geçtiği dar vadiye baktım. Sonra, şimdi önemi belirginleşen çeşitli konuları inceden inceye anlamaya çalışarak bir çam ağacının altında yarım saat oturdum. Bir kere, gök gürültüsünün gök gürültüsü değil, Bağdat Yolu için yapılan kazı ve tünellerdeki patlama olduğu anlaşıldı. 600 metre kadar yükseklikte çok dik bir tepeden Toroslar’daki Alman demiryolu çalışmalarının merkezine bakıyordum. Hemen altımda, bir parça düz zemin üzerinde, kare biçiminde düzenlenmiş Alman atölyeleri, onların yakınında yine düzenli bir örnek köy gibi işçi barakaları, idare binaları, yemekhaneler, mühendisler ve yöneticilerin evleri, daha sonra öğreneceğim üzere bir Alman oteli de vardı. Bir tünelden çıkan demiryolunu da görebiliyordum. Daha fazla inceleyince, şingirdayan bağlantı manşonlarıyla toslayan inşaat katarlarını, buhar üfleyen lokomotifleri, karınca gibi çalışan ekipleri keşfettim; bunların tamamında birden ve beklenmedik biçimde Avrupa’yı görüyordunuz. Bununla birlikte, derin kabile güdülerini de canlandıran ve beni de herkes gibi bir kabile üyesi yapan bir görüntüydü bu. Bulgar Dağı’ndaki bu yüksek çıkıntıda ben, Alman kabilelerinin benimkinin yıkımı için kurnazca icat ettikleri düşmanca bir faaliyete kuş bakışı bakan İngiliz kabilesinden biriydim.

İnsan ister istemez gözetlemeye uygun bu yerden bu demiryolunun amacını ve kaynağını uzun uzun düşünüyor. Ancak, en çok da bir İngilizin, nihai amaç olarak Anadolu’da ticari nüfuz elde etmek amacıyla üstlenilen, övülmeye değer bu büyük Alman girişimini takdir etmesine hayret edersiniz. Doğuda ulusal kazanım ve egemenlik elde etmek için yapılan bu Alman atılımının arkasında birçoklarının sandığından daha fazla duygusal bir baskı –belki zayıf ama etkili bir baskı– olduğunu da anımsarsınız. Bir keresinde bir Alman dost, ülkesinin Anadolu’yla özellikle ilgilenmesinin birçok nedeni olduğunu söylemişti.

Geniş bir coğrafi bakış açısıyla, “Germen halklarının vatanlarından gerçekten çok uzakta değil,” demişti. “Burası Birleşmiş Almanya’nın kolay ulaşılabilir Asya artalanı. Belki biliyorsunuzdur, Haçlılar döneminde ulusal kahramanlarımızdan Friderich Barbarossa bir Alman ordusuyla Orta Avrupa’dan Küçük Asya’ya kara yoluyla gitti. Yüz binden fazla askeri vardı,

Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra bu orduyla birçok savaşı kazandı. Konya'da büyük bir zafer kazandıktan sonra ilerlemeye devam etti; ama denize varmadan az evvel Toros Dağları'nda boğuldu. 12. yüzyıldaki Alman ordusu Orta Avrupa'dan Filistin'e yürüdü ve tarihimize büyük gurur duyduğumuz bir bölüm yazdı. Küçük Asya o zamandan beri Almanlar için Doğuda daima bir düş ve vaat edilmiş yer haline gelmiştir.”

Yüzyıllarca üzerinde derin derin düşünülmüş ve büyüleyici hale getirilmiş bu büyük ortaçağ Almanya'sı serüveninin, önümdeki hiç de şiirsel olmayan demiryolu inşaatı manzarasıyla ne ilgisi vardı, kim söyleyebilir? Ama çamlarla benek benek olmuş kurşuni uçurumlara ve birkaç bin metre yüksekliğindeki güneşli yalçın dağlara bakarak nelere tanık olduklarını biraz olsun hatırlayınca ve anılarla dolu o kadim güzergahı gaspeden Alman demiryolunu görünce, duyguların en azından Almanlara izleyecekleri yolu gösterdiğini hissettim.

Kadim anayola eski Arap köprüsü, Akköprü'nün yanından girdik ve burasının oluklu sac barakaların merkezi olduğunu gördük. Uzun dükkân bir hangar gibiydi, ama altın madeni kasabalarındaki dükkânlara pek benzemiyordu. Dükkâna girdiğimizde iki aç adamdık; berbat bir yer olsa da, şu an bazı avantajları olduğunu hissediyorduk. Rum bir dükkâncı, ağzında sigara, siparişimi almak için kaba tahta tezgâhın üstünden ilgisizce eğildi.

“Ekmek var mı?” diye sordum. “Var,” yanıtını verdi. Başka şeyleri, peynir, tereyağı, süt, reçel, et, art arda sıraladım; her soruya rahatça olumlu yanıt verdi. Sonra “Şarap?” diye sordum; yanıt olarak yanındaki bir fıçıyı işaret etti. Bölgenin şarabı olduğunu söyledi, bir tadımlık –bir büyük su bardağı– doldurdu ve önüme koydu. Tatlı bulanık, açık mercan pembesi renginde bir şaraptı ama hiç bilmediğim ferahlatıcı ve her zaman minnetle anımsayacağım bir içimi vardı. Sonra bu harika dükkânın Pilsener birası sattığı da ortaya çıktı ve uzun zaman biradan yoksun kalmış biri olarak, içtiğimden daha iyi bir Pilsener olamaz diye düşündüm. Bu arada dükkâncı çok şey satabileceğini gördü ve mallarını ortaya sürmeye koyuldu. Uyuşumunu anlayarak ve ulusumun ününden hareket ederek İngilizce konuşmaya başladı ve “Policeman marka viski” diyerek viski önerdi ve bakmam için bir şişe çıkardı. Hiç duymadığım, bir viski için çok tuhaf netameli bir markaydı,

şaşkınlık içinde şişeye ve üzerindeki lacivert polise bakmakla yetindim, bu adın nasıl verildiğini merak ettim. Ama bir an sonra bunun Alman viskisi olması gerektiğini anladım; saf Doğuda, Britanya yasalarını ayakta tutan o ünlü gücün sağlıklı ve başarılı içkisinin maskesine bürünmüştü.

Dükkândan somunlar, peynir, sardalye, Bologna sosisi konserveleleri ve mataram şarapla dolu çıktık. Yürürken halimizden memnun atıştınyorduk. Tesadüfen arkaya bakınca, İhsan'ın yüzü dişleriyle parçaladığı bir somun sarı güzel buğday ekmeğine neredeyse gömülmüş, arada bir nefes nefese “güzel, güzel” diye kendi kendine konuştuğunu gördüm. Yiyeceğe düşündüğümüzden daha fazla gereksinimimiz olmuştu; özellikle de İhsan'ın yerli halktan biri olarak yufkayla idare etmesi beklenirdi. Vejetaryenlerin genel geçer kuramlarına göre, kepekli undan yapılmış bu yufkalarda yeterli besin bulunmalıydı. Ancak, hiç kötü niyetim yok ama bir diyetisyenin Develi Karahisar'dan –çünkü son ekmeği orada bulmuştuk– bu yana bu kuramını her gün yanımızda kanıtlamasını isterdim. Gerek duyduğu denli yufkası, suyu, bulabildiği denli sütü, yumurtası ve peyniri olmalıydı. Sonunda baygın düşmezse, yüzü bitkinlikten çökmezse, sinirli ve öteki yiyecek ve içeceklerde gözü kalmıyorsa, kuramı daha önce hiç olmadığı ölçüde kabul görecekti.

Akköprü'den ayrıldığımızda ve ünlü dar vadiden batıya döndüğümüzde ögle sıraları olmalıydı. Günün kalanında, dar geçitte, demiryolunun ve huzur bozan Çakıt Suyu'nun eşliğinde uçurumlar, sarp kayalıklar ve yüksek dağlar arasındaki antik yolu izledik. Yol mükemmeldi. İçerilere doğru neredeyse fark edilmeden yükselerek uzanan bir yol. Yalnızca Çifte Han Karakolu'nda dağlara dönüyor, bir düz şeritten ötekine yüz elli iki yüz metrelik zikzaklarla tırmanıyordu. Batıdan birçok kervan ve araba geliyordu ve hafif eğimde zaman zaman bir araba zangır zangır aşağıya doğru uzaklaşıyordu.

Yol, üzerinde trafiğin yarattığı bir toz tabakasıyla virajları dolanarak güneş ve gölgelerin içinden geçip gidiyordu. Şurada burada daha yüksek dağ doruklarında sarp yamaçlar boyunca çelenkler halinde kar görünüyordu; ama dağınık çamlar ve bir iki Lübnan sediri sayılmazsa, ağaçsız boz kayalar, uçurumlar, kahverengi yamaçlar dar vadinin başlıca özellikleriydi. Öğleden sonra saatler ilerledikçe, güneş alçaldı, ayaz çıktı ve kar pembe,

mavi ve mora çaldı ya da solup hayalet gibi beyaza büründü. Doruklarda güneş ve gölge yan yana durdu, çamlar karardı. Bu kış akşamında Kilikya Geçidi'nin belirgin bir kimliği vardı, ama her şeyden çok geçmişinin bilincini koruyor gibiydi.

Dünyada hiçbir anayolun Kilikya Geçidi'nden [Gülek Boğazı] geçen yol denli eski ve tarihsel anılarla dolu olmadığına inanabilirsiniz. Bu yol tarihte ilk günlerden beri Konstantinopolis ile güneydoğu, daha geniş anlamda Doğu ile Batı arasında en kolay ve en doğrudan karayolu olmuştur. Bu geçidin kuzeyinde birleşen Toroslar'la Aladağ, Erciyes'in eteklerine ulaşınca kadar başka geçit vermezler. Gerçekten, güneybatıda Toros engelini aşan iki geçit daha vardır: Mersin'in batısındaki Dümbelek Boğazı ve Silifke'nin yukarısındaki Cambazlı Boğazı; ama ikisi de hem daha yüksektir hem de Kilikya Geçidi gibi doğrudan ve kolay erişim sağlamazlar. Bu nedenle Kilikya Geçidi Küçük Asya'da doğu ile batı, kuzey ile güney arasındaki başlıca yol olmuştur. Kuşkusuz bu geçit tarihin doğuşundan önce kullanılmaya başlanmıştı –özellikle Hititler ordularını buradan göndermiş olmalıdır– ve o zamanlardan beri dünyanın bu en işlek mücadele alanında boy gösteren neredeyse bütün soyların ve devletlerin ordularını tanımıştır. Persleri, Yunanları, Romalıları, Bizanslıları, Arapları, Haçlıları, Mısırlıları ve daha az bilinen birçoklarını görmüştür; çünkü Kilikya Geçidi ordular için Anadolu'nun geniş iç kesimlerindeki kalelere giden ya da onlardan gelen yolların güneydoğudaki tek kapısıydı. Gerçekten de, bir ordu ya gelip bu yoldan geçti ya da hiç gelmedi.

Şimdi geçidin önemi yine doğrulanıyor ve güneye indirilen Bağdat Demiryolu batı ile güneydoğu arasındaki tek doğal ve bilinen yol olan bu dar geçidi izliyor. Bugüne değin değişmeyen bu tarihsel yolu mahvettiği için keşke demiryoluna başka bir yol bulunsaydı diyebilirsiniz. Koyaklar, kazılan tünellerden ve kayalardan atılan taş yığınlarıyla dolduruldu; akarsulara aynı pervasızlıkla set çekilerek akış yolları değiştirildi; çıplak toprak dolgular vadide duvar gibi uzandı; her kuytu köşede çadırlar ve çöp –paçavralar, saman ve işçi kamplarından boş tenekeerler– vardı. Gürültüye gelince, püfleyen, çangırdayan ve çarpan makinelerin, kamyonların ve uzaktan yakından gelen patlatma sesleri bütün bu kutsal şeylere saygısızlığın işa-

Kilikya Geçidi'ne Akköprü'den giriş

retleriydi. Kiros'un, İskender'in ve Harun el Reşid'in anayolunun başına Almanların elinde bu işler geldi.

Demiryolu hattı yolu ve nehri büyük köprülerle aşır Çiftehan'a yakın bir noktada vadinin kuzeyinden güneyine geçiyordu. Bunlar yapılırken bir süre durdum ve iş başındaki Alman ustabaşılara baktım. Anadolu'da ne zaman bir Alman ustabaşı görürseniz daima güçlü bir yeterlik etkisi bırakırlar. Bu neredeyse gereksiz bir yeterliktir; çünkü yaptıkları işten çok daha nitelikli bir işe uygun gibi görünürler.

Hep çalışırlar, hep ortadadırlar, hep soruları doğru yanıtlamaya hazırdırlar, bir sorun çıktığında hep ne yapacaklarını bilir gibi gözükürler. Belki seçilmiş adamlardır –ve öyle olmalarını beklersiniz– çünkü yetenekleri şaşırtıcı derecede etkileyicidir. Ancak bütün bunların arkasında görev aşklarından, sanayiden ve beceriden daha incelikli başka bir şey vardır. Birkaç soyutlanmış kişide fark ederek duyularınızdan çok içgüdülerinizle bilincine vardığınız bu garip niteliği adlandırmayı bilemezsiniz; ama bunu arazideki birçok Almanda keşfedince aslında ne olduğunu kavrayabilirsiniz. Bu şey ulusal bilinçtir; her bir bireyin şimdiki çıkarlarının ötesinde, büyük dolaylı amaç olarak ülkenin yararını gözetken kafa yapısıdır. Onlar aslında her anlamda kabile üyesidirler, bireysel kazanım ile kabilenin kazanımının uygun ve ayrılmaz olduğunu içgüdüsel olarak duyumsayan Alman kabilesinin üyeleridirler. Bu güdülere sahip oldukları için bireyci değillerdirler; ama her biri kendini Orta Avrupa'daki büyük Alman topluluğunun bir temsilcisi sayar. Bu topluluğun çıkarlarını daha güçlü ve etkili kılmak her birinin amacının bir parçasıdır; çünkü her biri kendi geleceğinin ve çocuklarının geleceklerinin devletlerinin geleceğine bağlı olduğunu görür.

Akköprü, Ulukışla arası kırk kilometreden fazladır. Bu nedenle, akşam olurken geceyi geçirmek için yarı yoldaki Tosun Ali Köyü'nde durduk. Köy, vadinin kayalık heybetini kaybedip, kahverengi dağlar arasında derin bir vadiye dönüştüğü yerdeydi. Bu köy Bağdat Demiryolu'nda rayların döşendiği son noktaydı. Köye ulaştığımızda yolcu vagonları istasyonda duruyordu; ama bunun bir deneme treni olduğu anlaşıldı; Ulukışla hâlâ ilk istasyondur. Tosun Ali'de kalacak tek yer, kârı arttıkça sahibinin cin fikirleri

Kilikya Geçidi'nde Bağdat Demiryolu çalışmaları

de artan ve artmaya devam eden bir Rum şarap dükkânıydı. Uzun dar bir oda bar ve kafe olarak kullanılıyordu; bunun uzunlamasına iki metresi baş hizasında bir perde ile ayrılınca geceyi geçirmek için oluşan bu bölmeyi güçlükle tuttum. Akşam olunca kafe, demiryolunda çalışan gürültücü Rum ve İtalyan işçilerle doldu. Ayağa kalkarak perdenin üstünden bakabiliyor, Napolilileri, Sicilyalıları sofraya şaraplarıyla, Avrupalı Yunanlar ile yerli Rumları mastikalarıyla görüyordum; hepsi kâğıt oynuyorlardı. Ancak geç saatlere dek içen adamlar değillerdi ve ben zemini dolduran patates ve sarımsak çuvalları ile gazyağı tenekeleri arasında yeterince iyi uyuyabildim.

Ancak sabahleyin iş ödemeye gelince, dükkân sahibi ile aramda ciddi bir uyuşmazlık çıktı. O dört yatak için ödeme yapmamı istiyordu; ben olmasaydım bölmedeki dört yatağı doldurabileceğini söylüyordu ama benim inanmamak için iyi bir nedenim vardı. Bir yandan da talebini güçlendirmek için patatesleriyle sarımsaklarını yediğimi ileri sürüyordu. O bir Rumdu; bu nedenle de bir fırsatçıydı; yatacak yer ve soğuk su için yalnızca dört şilin ödeyerek kurtulmayı becerdim.

Ancak benim bu adamla tartışmam İhsan'inkiyle karşılaştırıldığında hafif kaldı. Ondan at yemi için çok yüklü bir para istenince İhsan'ın Müslüman ve Türk olmaktan gelen üstünlük bilinci onu birden değiştiren bir öfke patlamasıyla alevlendi. Gerçekten kan beynine sıçramıştı. Bir "Rum" onu dünyada soyamazdı. Köpürerek, korkmuş düşmanını sakalından yakaladı ve yapılması gerekeni göstererek, elinin kenarıyla boğazını bıçakla keser gibi yaptı. Öğleden sonra Ulukışla'ya vardığımızda bile öfkesi geçmemişti. İçan'da, görünüşe göre benim eşyalarımı yukarıya taşıyacak olan yakışıklı bir ayakçı duvara kayıtsızca yaslanmıştı. İhsan küçümsemeyle ona memleketini sordu.

Delikanlı, kımıldamadan arsız arsız, "Silifke," diye yanıtladı. Bunun üzerine yaşlı adam ağır heybeyi delikanlının omzuna attı, kulağından tutup merdivene götürdü ve işini baştan sona iyi yaptığından emin oldu.

Yirmi Beşinci Bölüm

ULUKIŞLA, “ALMAN KALELERİ,” BÜYÜK OVADA, KONYA DEMİRYOLU, ÇOBANLAR, KARAMAN’DA KOŞAN İNSANLAR, KONYA’DA GAR OTELİ, KONYA, SELÇUKLU BAŞKENTİ, AZİZ PAVLOS’UN İKONİUM’U, MÜSLÜMAN MEDRESELERİ, GELECEKTE OSMANLI BAŞKENTİ OLARAK KONYA, ULUKIŞLA’YA DÖNÜŞ, KAR FIRTINASI, KARLA BOĞUŞMAK

U lukışla eski bir taş hanı, çeşitli modern hanları ve taştan yeni bir demiryolu istasyonu olan kerpiç evlerden oluşmuş bir köy; Toroslar’ın çıplak iç çıkıntılarında, genişleyen boğazın vadiye açıldığı yerde bulunuyor. Atıyla İhsan’ı ve eşyalarımın çoğunu Konya’dan dönüşümü beklemek üzere burada bıraktım. O dinlenecek, sigara içecek, uyuyacak, köy kahvesinde yaşlılarla kahve içip dedikodu yapacaktı; sonra ben bir hafta içinde aynı yoldan Akköprü’ye döndüğümde, oradan Kilikya Kapılarından geçip Akdeniz kıyısını ve başka yerleri gezecektik.

Konya treni sabah yediden önce kalktı; tarife göre iki yüz kırk kilometreyi yaklaşık on saatte alacaktı. Hava güzel ve açıktı, vagon mükemmeldi, yaşlı, alicenap görünümlü, haki üniforma üzerine sırma işlemeleriyle ısırlı iki Türk subayı kompartımanı benimle paylaştıkları için kompartımandakiler de ilginçti –ya da ben öyle olacağını düşündüm. Yaya dolaşmak çok iyiydi; ama lüks bir demiryolu vagonuna geçerek değişiklik yapmanın da iyi olduğunu düşündüm. Anadolu’nun iç kesimindeki en iyi otelin Konya’da olduğu söylenmişti. Bu da çekiciydi; çünkü kısıtlı yiyeceklerle idare etmek zorunda kalan herkes gibi benim de uygarlığa dönünce kafam yiyeceğim yemeklerle çok meşguldü.

Ereğli’de dağlardan uzaklaşmış ve Axylon’a,¹ büyük Anadolu ovasına girmiş oluyorsunuz. Burada Kayseri’den gelen yol, Sivas’tan gelen demiryoluyla ve Kilikya Geçidi’nden geçen antik yolla buluşur. Bu nedenle Ereğli’de, güneyden gelen yolcuların Kayseri’ye ve Anadolu’nun orta bölgelerine gideceği umuduyla burada şamatacı sürücüleriyle birçok araba bekliyor. Ayrıca, Bağdat Demiryolu’nun İstanbul’dan Kayseri’ye giden en kolay ve en hızlı yol olmasından ötürü, Niğde üzerinden kuzeydoğuya

1 Bkz. Yirminci Bölüm, dipnot 1.

yürüyüşe geçecek askeri birlikler de buraya geliyorlar. Hatta Sivas'a gitmek için de demiryolu iyi bir seçenek olmuştur. Uzaklık açısından Ankara-Sivas yolu ile Kayseri üzerinden Ereğli-Sivas yolu arasında fazla fark yoktur.

Ereğli'den sonra tren, zaman zaman ovada adalar gibi yükselen alçak tümseklerle parçalanmış, güneşin kuruttuğu ağaçsız bir kırsal alandan geçti. Şurada burada sürüler vardı. İşli beyaz kepeneklerini omuzlarına bir çadır gibi geçirmiş çobanlar, soğuğa, sıcağa, yağmura aldırmandan bunların başında hareketsiz bekliyordu. Karlı dağlar, kuzeybatı dışındaki her tarafta manzarayı kapatıyordu. Aralarında, adlarını bildiğim halde iki hafta öncesine dek hiç görmediğim birkaçını tanıdım. Hasan Dağı'nın volkanik zirveleri, buzul sırası gibi parıldayan daha alçak Bulgar Dağı'nın üstünden görünen Aladağ'ın testere dişleri doğuda; hatları gayet belirgin, kar kaplı Toros duvarı da güneydeydi. Toros Dağları'nı ilk kez Topuz Dağı Geçidi'nden, uzakta, ta güneybatıda yassı bir bulut gibi görmüştüm. Bu coğrafi şekiller, bulunduğum nokta yüz doksan kilometre ya da daha fazla değiştiği halde hâlâ belli başlı yön işaretleriydi.

İstasyonlarda uzun uzun duran, askere gidenleri, köylüleri, bazen de çizmeleri uzun konçlu Alman subayları alan tren bu dekorda yavaş yavaş yol aldı. Hepsi de Alman modeli olan bu istasyonları görenler, bunların hayal meyal sezilebilen denetim rollerinin İhsan'ı nasıl çarptığını anlarlar. Ulukışla'ya geldiğimizde, yüzünü ekşiterek, "İşte bir Alman kalesi daha," dedi.

Öte yandan bu istasyonlar geleceğe sınırsız bir güven gösteren ölçekte yapılmış büyük yapılardı. Güya yabancı bir özel girişim tarafından yatırım amacıyla yapılmış bir demiryolu olmasına karşın, devlet inşa tarzının bütün özelliklerine sahipti: Giderlerin dikkate alınmaması, buradaki her şeyin gerekli olmadığı halde başka yerlerde gördüğünüz benzer demiryollarından daha ağır, daha büyük ve dayanıklı görünmesi. Bunun maliyetini karşılayanlar uzun vadeli düşünüp, bu toprakların eski sahiplerine intikalinin kendi ellerinde olduğuna inanmışlardı.

Bugün büyük bir kasaba olan ve bir zamanlar Osmanlı [Karaman Beyliği] başkentliği yapan Karaman'da demiryolu istasyonu yerleşimin birkaç kilometre uzağına yapılmıştı. Belirlenen politikaya göre demiryolu üzerindeki bütün istasyonlar, hizmet ettikleri yerleşmelerden uzak tutulmuş

ve böylece yerleşmenin demiryoluna ait araziye doğru yayılması sağlama alınmıştı. Ayrıca –eleştirel bir görüşe göre– genel bir karışıklıkta kalabalığı yaklaştırmamak üzere tüfek ateşi için açık bir alan sağlanmıştı.

Karaman peronunda beyaz kalın keçe kepeneklerini giymiş birkaç çoban vardı. Düzenli sıralar halinde durduklarından bunların neredeyse şıklıklarını göstermek için buraya geldiklerini düşünebilirdiniz. Sert kepeneklerin omuz başlarının arası bir buçuk metre kadardı, giysi omuzlardan ayaklara doğru daralarak bir üçgen oluşturunuyordu. Yeşil, sarı ve kırmızı işlemelerle süslenmiş beyazlar içindeki bu insanlar, kara kafalarıyla acayip bir ters piramit gibiydiler.

İstasyonda uzun uzun bekledikten sonra, uzaktaki hareketli Karaman yolunun üstünde küçük bir toz bulutu belirdi ve biraz sonra bunun koşan insanlar olduğu anlaşıldı. Bu arada uyarı çanı çaldı, artık tren harekete hazır. Oradaki biri koşanların kesinlikle trene yetişemeyeceklerini düşünürdü. En fazla bir kilometre uzaktaki kalabalık artık açıkça görünüyordu, önlerinde uzun bir yol bulunan ama yetişmeye kararlı insanlar gibi yavaşça koşuyorlardı. Onların durumu bir anda bütün yolcuların ilgisini çekti; pencereler kafalarla doldu, kapılar açıldı ve onlara yakınlık duyanlar daha iyi görmek için trenden indiler; aslında trenin beklemesi isteniyordu. O sırada lokomotif yine düdüğünü çalarak harekete geçti, yolcular keşme-keş ve telaş içinde yerlerine döndüler ama koşanlara ilgi hâlâ sürüyordu. Kimi vagonlardan bağırды, kimi kollarını salladı; herkes gibi ilgilenen kompartımanımıdaki iki subay biraz öfkelenildiler. Karaman'dan koşar adım gelen adamlar arkada bırakılacaklardı; ama neden? Tren on dakika daha beklemesin diye!. Henüz trene alışmamış bir halk için buradaki çekilmez dakikliğe bağlılık, dürüst insanların kendi istekleriyle omuzladıkları bir yükü açığa çıkarmıştı. Bu düşüncelerin kıskırttığı yolcular duygularını ısrarla dile getirince tren durduruldu ve adımlarını hızlandırmaları için onlara bir iki düdük çalarak Karaman'dan gelen adamları bekledi. Ancak onlar verilen işareti başka türlü algıladılar; terlemiş ve solukları kesilmişti, trenin beklediğini anlayınca da yavaşlayıp kendi tempolarıyla ilerlediler.

Karaman'la Konya arasında demiryolu hattı geniş ölçüde sulama çalışmalarının yapıldığı bir bölgeden geçiyordu. Su güneydeki dağ gölleri-

nin birinden getiriliyordu, sanırım Suğla demişlerdi, Beyşehir de olabilirdi. Su kanalları ve hazneleriyle bölünen 40 hektarlık bir kırsal alan sulanacak ve verimliliği artırılacaktı; çünkü bütün sorun suydı. Bazı haritalarda Tuz Çölü denen ovanın büyük bölümü gerçekten verimlidir ve sulamayla her şey yetişecektir. Su, özellikle yüzeyi 770 kilometre kare olan Beyşehir Gölü'nün bulunduğu altmış yetmiş kilometre ötedeki dağ göllerinden getirilebilir; ama çalışmalar çok büyük harcama gerektirmektedir. Girişimci ve sermayedar Deutsche Bank olduğu için uygulanan ve neler yapılabileceğini göstermek için bir başlangıç niteliğinde olan plan elbette ki Almanlara aittir.

Konya İstasyonu'na varınca çevreyi beklenmedik ölçüde Avrupalı bulursunuz; çünkü eski kent biraz uzaktadır ve istasyonun yakınında türeyen yapılar Avrupa tarzındadır. Bakımlı bir arazi üzerinde büyük Hotel de la Gare ile tramvayların kente gelip gittiği geniş, düz, ağaçlı yol vardır. Ancak bu görüntüler sahtedir. Caddenin öteki ucunda, her açıdan bir Türk kenti olan, bir zamanlar başkent olmasına rağmen –ve belki tekrar başkent olması kaderinde yazılı olan– sıradan ve iç karartıcı Konya vardır.

Hotel de la Gare'da fiyatları koşullara uygun buldum. Bu fiyatlarla kâr etmeleri garanti olmasa da, en azından zarar etmezler. Bu düşünüşle paniğe kapılan yönetim, sabahki iştahıma dayanarak bir oturuşta oteldeki bütün sütü ve birkaç kişilik kahvaltıyı zaten tükettiğimi ve bu durumda benden iki kat ücret alınması gerektiğini bildirdi. Ancak sonunda, kahvaltı ücretinin ikiye katlandığı, ama öteki yemeklerin fiyatının değiştirilmediği dostça bir uzlaşmaya vardık.

Konya, denizden 900 metreden daha yüksek büyük bir ovada kurulmuştur. Birkaç kilometre ötede, kuzeyinde ve doğusunda alçak tepeler yükselmekte, güneyinde karla kaplı Toroslar belirmektedir; ama kentin konumunda hiçbir çekicilik yoktur. Yazların aşırı sıcak geçtiği, yağışın olmadığı, kış aylarında bölgenin doğu kesimlerine düzenli olarak kar yağarken, kente ender olarak yağdığı ve ısının sıfırın altına düştüğü söylenir. Bölgenin Ege'ye doğru uzanması ve Karadeniz rüzgârlarından çok Akdeniz rüzgârlarını alması nedeniyle Rusya havası buraya gelmeden hızını kaybeder.

Hiçbir zaman nüfus sayımı yapılmadığından ya da yapılmış olsa da sonuçlar hiçbir zaman kamuya açıklanmadığından, Osmanlı kentleri ya

da kasabalarının nüfusu her zaman bir tahmin konusu olmuştur. Örneğin Konya, nüfusu 60.000'in üzerinde olduğu sanılan Kayseri'den daha küçük bir kent gibi görünmektedir; bununla birlikte, Kayseri nüfusunun Konya'nın ancak üçte ikisi kadar olduğu da ileri sürülmektedir. Konya, konutlarda göze çarpmadan yaşayarak nüfusu artıran bir zümrenin, binlerce öğrencinin devam ettiği Osmanlı medreselerinin merkezidir. Bazı mahallelerde bu delikanlılar sokakları dolduruyor ve geçtiğiniz her pencereden bakıyor gibi görünür. Konya'da okumanın ayrıcalık ve saygınlığından ötürü buraya gelirler, dip dibe ve idareli yaşamaya, kendi ev işlerini görmeye razıdır.

Konya bir zamanlar, Aziz Pavlus'un Timotheos² ile karşılaştığı Ikonium Kenti'ydi; ama bu antik ve önemli kentten bugüne kırık çanak çömlek parçalarından ve şans eseri günümüze ulaşmış bazı yazıtlar dışında pek bir şey kalmamıştır. Ancak, Selçuk Türklerinin işgal ettiği bütün öteki kentlerde olduğu gibi burada da onların yaptığı güzel yapılar vardır; çünkü Yunan ve Roma zamanından beri eserlerinde yerel değer ve özgün nitelikler yaratan büyük mimarlar sadece Selçuklulardır. Konya, Selçukluların gözde başkentiydi ve şimdi çok harap olsalar da güzel kapılarla süslenmiş uzun kent surları bu refah döneminde yapılmıştı; burada Selçuklu sultanlarının yıkık bir sarayı da vardır. Dönemin camileri ve türbeleri çok sayıdadır ve bazıları beklenenden daha iyi korunmuştur. Ancak burada tarifi güç, köklü göçebe güdüsü nedeniyle temelinde geçici çözüm ve süreksizlik bulunan o belirgin ve kendine özgü –Türk yönetiminin ve Türk halkının şaşmaz işareti– bir perişanlık vardır. Bu bazı yerlerde daha az görünür; ama nerede en az görünürse, orada Rum ya da Ermeni nüfusun çoğunluğu oluşturduğunu fark edersiniz.

Konya, Osmanlıların erken fetih tarihiyle ve Osmanlı hükümranlığının yükselme zamanıyla çok yakından ilişkili olduğu için Türk Müslümanların Konya'yla duygusal bağları hâlâ güçlüdür. Osmanlı sultanlarının unvanlarından biri "Konya Çelebi Sultanı"dır. Konya gerçekten yine Osmanlı başkenti olabilir; çünkü İstanbul tehlikede olduğunda Müslümanlar Konya'yı bu amaca uygun bir yer olarak düşünürler. Konya, kâfirlerin nüfuz ve egemenlik yolu olan denizden uzak ve ulaşılmaz bir yerdedir; Konya'da huzur bulabileceklerini, Avrupa'nın baskısından kurtulabilecek-

2 Aziz Pavlus'un en büyük destekçisi olan Listralı genç –çn.

lerini, kendi durgun tarzlarında yaşayacaklarını ve hükmedebileceklerini düşünürler. Mehtaplı yaz gecelerinde Boğaziçi'nde kayıklara, saraylara, Marmara Denizi'nin nefis adalarındaki yazlık evlere almış kişiler için böyle bir aktarım ne değişiklik ama! Onlar için Konya'ya taşınmak ürkütücü ve neredeyse düşünülmesi olanaksız ıssız bir yere gitmektir. Bu kente hükmeden padişahın yazgısı ne olursa olsun, birçoklarının İstanbul'daki keyifli yerlerini terk etmemeyi yeğleyeceklerini kestirirsiniz.

Konya'da bir hafta geçirdikten sonra, yanımdaki taze yiyeceklerle ve kar yağarsa her şeyi aldığımı bilmenin rahatlığıyla yine trenle Ulukışla'ya gittim. Karaman'da kar fırtınası başladı ve Ereğli'ye varıncaya dek şiddetli bir tipiye döndü. Oradan Ulukışla'ya değin elli kilometrelik rampa, güçlü lokomotifle rağmen dört saat aldı ve tren birkaç kez kar yığınları nedeniyle neredeyse durdu. Ancak uzun bir gecikmeden sonra karanlıkta, toz gibi fırl fırl dönen ve yoğun biçimde yağan karda gara girdik; kar öyle ince ve yoğundu ki, vagondan istasyon binası ve lambalar görünmüyordu. İhsan perondaydı ve eski alışkanlığıyla elimi öptü, durum duygusallığa pek yer vermese de keyifle haykırdı. Han yalnızca iki yüz metre ötedeydi; yine de oraya ulaşmak zor oldu; çünkü savrulan kar o denli yoğun ve sersemleticiydi ki, pek bir şey görülmüyor, yön duygusu hepten kayboluyordu. Vadiden gelen rüzgâr karanlıkta inanılmaz bir şiddetle esip gürleyince öyle bir dehşet duygusu yarattı ki sanki bir felaketin yaklaştığı belli belirsiz hissediliyordu –şeytani bir şeyi yedeklemiş kötü ve bilinmedik ruhlar bu gece etraftaydılar.

Sanki fırtınaya karşı yürüyormuşuz gibi öne doğru eğilerek istasyondan çıktık. Görünmeyen yapıların kuytularına birikmiş iki metre kalınlığında gevşek kar yığınlarına battık. Bunlardan kurtulmaya çalışırken, kendimizi birden rüzgâra açık yerlerde bulduk. Ancak çok yüksek sesle bağırınca, birkaç metre öteden duyulabiliyordu. Soluk soluğa kalan İhsan, taşıdığı yükün ağırlığıyla sendeleyip düştü. İhsan'ın, yanında karla boğuşan iki adamdan yardım istemek için “gel, gel,” diye bağırdığını hafifçe duydum, sonra o ve diğer adamlar ortadan silindiler. Bu denli bulutlu karanlık, bu denli yoğun kar, bu denli inanılmaz uğultulu rüzgâr bir dağı çökertebilir. Lalebeli'ndeki tipinin böyle bir şey olduğunu düşündüm.

Sonunda hanı buldum, eşyalarımı orada bırakarak İhsan'ı aramak için geri döndüm; ona fırtınada sarhoş gibi yalpalayarak, yolda bata çıka yürürken ama taşıdığı her şey sağlam durumda rastladım.

Trenle birçok Türk askeri gelmişti ve köyde yatacak yer bulmak zorundaydılar; bu nedenle birkaç saat içinde han henüz konaklayacak yer tahsis edilmemiş askerlerle doldu ve arada sırada bir rehber tarafından gruplar halinde dışarıya çıkarıldılar. Hepsi dağıtıldığı zaman bile han hâlâ kalabalıktı; bu durumda bana ayrılan odayı iki Türk subayıyla paylaşmak zorunda kaldım.

ULUKIŞLA'DA TÜRK SUBAYLAR, TÜRK SUBAYLAR VE ASKERLER, LULU KALESİ, "TARSUS'UN KALE DUVARI," YİNE BAĞDAT DEMİRYOLU, TAHTAKÖPRÜ'DE ŞARAP DÜKKÂNI, BİR KEZ DAHA KARA YAKALANMAK, "AVCILAR" GELİYOR, BİR SAVAŞIM, ÇERKEZ DÜZENBAZLAR, BİR SOYGUNCU, BİR GECE ALARMI, DÜBEKÇİ HAN'A VARİŞ

U lukışla'da odamı paylaştığım Türk subaylar, ince yapılı, kır saçlı haki üniformalı bir binbaşı ile lacivert ve sıрма üniformalı daha genç bir deniz subayıydı. Bu adamın rütbesi belli değildi ve bildiğim ölçütlere göre görünüşü denizciye benzemiyordu. Kısa, tıknaz, esmer, siyah bıyıklıydı ve kara rağmen trenden kırmızı çarıklerle inip gelmişti.

Çok geçmeden bir metrekareden biraz büyük daracık odada bir ölçüde yakınlık kurduk. Birbirimize sigara, içecek ve yiyecek ikram ettik. Ben bir mangal istedikten sonra, subaylar gereksinim olduğunda kendilerinin de iki tane gönderilmesini isteyeceklerinde ısrar ettiler; ama bu küçük inceliklerin dışında yirmi dört saatte fazla bir ilerleme kaydetmedik. Sessizce yataklarına uzanan ya da alçak sesle birbirleriyle konuşan oda arkadaşlarımdan üzerinde beceriksizliğe varan bir çekingenlik vardı. Nedenini biliyordum; ama onları rahatlatmak için bunu kurcalamadım. O sırada bütün Türk subayları gibi onlar da İtalya ile savaşın gidişatından onur duymuyorlardı ve onlarla benzer duyguları paylaşmayan eleştirici olabilecek bir yabancıyla aynı odada sıkışıp kalmak istemedikleri bir şeydi.

Geldikten bir saat sonra çektikleri zorlukları gösteren örneklerden biri ortaya çıktı. Yemeklerini getiren er, Türk âdetlerine uygun biçimde kapıda ayakkabılarını çıkardı. Her adımda arkasında ıslak bir leke bırakan pis, delik deşik ordu çoraplarından parmakları çıkmış olarak odaya girdi. Gizli kusurunu talihsiz bir biçimde açığa çıkarması dışında, yeni haki üniforması, pırıl pırıl donanımı ve güçlü askerce vücut yapısıyla ülkesini gururlandıracak bir görünüşü vardı. Odaya girerken elimde olmadan çoraplarını gördüm ve daha sonra hep başına baktım. Ancak binbaşı benim görmezden geldiğimi anladı sanıyorum ki peşinden odaya çıktı. Daha sonra emir eri her ortaya çıkışında, orduda kullanılan

kaba çoraplardan değil, üstüne ait olduğundan kuşku olmayan temiz çoraplar giymişti.

Belirgin moral bozukluğuna, belini sıkıca saran palaskasıyla iyice şişen şişman bedenine ve garip görünümüne karşın, deniz subayının denizcilere özgü şen bir hali vardı. Bazen coşkuyla konuştu, hatta güldü; en azından İngilizce küfredebileceğini çıkarsadım. Ertesi akşam, binbaşı odada yokken, kendini tutmaktan vazgeçti ve birden savaş konusuna girdi. Liman subaylığı yapmak için bir Suriye limanına gittiğini, İtalyan ablukasından dolayı karadan gitmek zorunda olduğunu söyledi. Şimdi buzlar çözülmüştü; ülkesinin aşılanmasından ve üzerine çöken felaketlerden büyük bir acıyla söz etti. Trablusgarp'ı ele geçirme projesi olgunlaştırılırken Osmanlı hükümetinin sinsice aldatıldığını ileri sürdü. İtalyanların yalanlarıyla kandırılmışlar ve aynı fail tarafından uyutulmuşlardı; İtalya'nın verdiği altınların sonucunda Trablusgarp'ta savaştan önceki Türk garnizonunun küçültüldüğünden emindi. Garnizonun küçültüldüğünü biliyordu ve İtalyan parasının nereye gittiğini kestirmekte zorluk çekmiyordu.

Özellikle iki noktada öfkeden kuduruyordu. Birincisi, yeniden düzenlenen Türk ordusu –yeniden örgütlenme tamamlanınca ortadan kalkacak olandan daha iyi olacaktı– o sırada durumu seyretmekten başka bir şey yapamazdı. Bu, kırk yıldır donanmanın ihmal edilmesinin sonucuydu. Bir zamanlar Türk donanması Akdeniz'deki en büyük donanmaydı; şimdi devlet türedi bir düşman tarafından parçalanırken, donanması bir limanda demir atmaya zorlanmıştı.

Onu asıl çileden çıkaran, saldırının İtalya'dan gelmiş olmasıydı, oysa Yunanistan'dan da gelse gurur kırıcı olurdu. Trablusgarp'ı İngiltere, Fransa ya da Almanya ele geçirmiş olsaydı, bu büyük bir felaket olurdu ama Türk İmparatorluğu için daha az onur kırıcıydı. Yenilgi unutulmazdı, ama katlanılabildi. Ama İtalya! Elli yıl önce İtalya yoktu. O büyük Roma'nın adından beslenen türedi bir devletti ve yolunu güç yerine kurnazlıkla buluyordu.

Bu öfkeli suçlama yapılırken binbaşı döndü ve suskun biçimde oturdu, şimdi ona sözcüklerin bile boş bir çaba olarak geldiği, üzgün görünüşlü kaderci bir adamdı. Ancak konuya tekrar şevkle sarılan konuşmacı, eğer 40.000 Türk askeri olsaydı –30.000 bile olsa– İtalya istilaya cesaret

edemezdi diye haykırınca, binbaşı sessizce, meslekten yetişme bir yetkili gibi, “yirmi bin,” diye itiraz etti. Deniz subayının umudu, İtalyanların Anadolu’da ya da Suriye’de şanslarını denemeye kalkışmalarıydı –Ah! İzmir ya da Antalya’ya büyük bir kuvvet çıkarsalardı! O zaman Türk ordusunun eline fırsat geçecek ve Trablusgarp’ın utancı silinecekti. Ancak binbaşı ne yazık ki böyle bir şans için pek olasılık görmüyordu.

Binbaşı öbüründen çok daha yaşlıydı ve “takdiri ilahi”nin uyuşturucu etkilerinin giderek umut yeteneğini yok ettiği yaşlara gelmişti. Diğerleri gibi birinci sınıf bir Avrupa devletinin ordusuna karşı büyük bir savaş kazanan Türkiye’nin yazgısının değişeceğini umarak gereğinden uzun yaşamış, çok şey görmüştü. Genç Türklere, İttihat ve Terakkiye ve görünen başka iyi belirtilere karşın, ülkesine olan inancını içten kaybettiğinden emindim: onun için geriye, ölmekte olan imparatorlukta bir vatansever ve sadık bir Müslüman olmaktan başka bir şey kalmamıştı. Bir yabancıнын yanında bile ne hissetmediği bir umut havası ne de soğukkanlılık taşıyordu.

Türk subaylarını ve askerlerini gören hiç kimsenin, subay sınıfının komuta ettiği askerlere lâıyk olmadığına, askerlerin verebileceği her şeyi almakta yetersiz olduğu kanısında olacağını düşünmüyorum. Türk subaylarının yabancı dilleri hızlı öğrendikleri, matematikte iyi oldukları, meslekleriyle ilgili kuramları edinmeğe hazır oldukları söylenir. Doğuştan cesur oldukları da kuşku götürmez, inançlarındaki kadercilik bunu destekler ve doğrular; ama belki iş gerçeğe dönüşünde biraz azalır. Ancak alışlagelenden ve kuramdan, alışılmadık durumlarda uygulamaya geçmek zorunda kaldıklarında bütün orduların felaketine yol açan otorite, kavrama, hamle ve karar verme isteğinde eksiklik gösterirler. Başarmak için yaşamak ve askeri gidişatı örgütlemek yerine felaketin getirdiği karışıklıkta kendilerini feda etmekte daha yeteneklidirler.

Neredeyse her zaman Türk subaylarının tuhaf “ipeksiliği”nin farkına varırsınız. Önce bu özellik doğal nezaket ve kibarlıktan ileri geliyor gibi görünse de, kısa sürede bunun daha fazla bir şey, bu niteliklerin dışında bir şey olduğunu anlarsınız. Bu, aklın ve bedenın güçlü olmamasının ve yetersiz fiziksel enerjinin sonucudur. Yedek fiziksel enerji olabilir ama bu akıl ve beden gücünü doğuran ciddi bir çaba için inatçı itkiyi göstermez.

Bir uğraş edinmektense, boş zamanını arkadaşlarıyla bir kahvede oturup sigara ve kahve içerek, dedikodu yaparak geçirmeyi yeğleyen ortalama bir subayın hareketsiz bir yaşamı vardır. Sporda yetenekleri gelişmemiştir; ama ne kendi sporları vardır ne de İngiliz sporlarını yaparlar. Bu nedenle, dayanıklı, kaslı ve yapılı bir Türk subayını çok ender görürsünüz; genellikle ufak tefek ve tombuldur, iyi beslenir, gençken balıketindedir, yıllar geçtikçe şişmanlar. İstisnalar Arnavutlar, Çerkezler ya da çekirdekten yetişenlerdir.

Öte yandan, erlerin tamamen bambaşka fiziksel ve zihinsel özellikleri vardır. Zayıf ve sıırım gibidirler, irikıyım değillerdir, iç giysileri pek sevdiklerinden, ilk bakışta göründükleri denli de iri değillerdir ve asker olarak birçok kişinin sandığından daha akıllıdır. Köylü olduklarından çok çalışmışlardır, genellikle bir yerden bir yere yaya giderler, basit ama bol yiyecekleri olmuştur. Sonuç olarak, dayanıklı adamlardır, uzun süre yürüyebilirler, basit yiyeceklerle yetinirler ve yüzleri subaylarının tersine çarpıcı biçimde serttir. Askerce kayda değer bir başka üstünlükleri daha vardır: Sinirleri kuvvetlidir: yine de savaşa karşı inatçı bir ruhla birleştirilen belirli bir yetenekleri vardır ve tetik dururlar.

Onların saldırıdan çok siperlerin arkasında daha iyi olduklarını söylemek âdet olmuştur. Doğru olabilir; ama başarısızlığın onların sorumluluğu olmadığını düşünürsünüz. Başarı eğitim ve komutada, subaylarına güvenme isteğinde yatar; bu tamamen subay sınıfına yüklenebilecek bir kusurdur. İngiliz subayları ya da benzerleri tarafından eğitilen ve komuta edilen Türk birlikleri saldırmaktan ve direnmekten başka bir şey düşünmeyen farklı bir tür olacaklardır.

Ulukışla'daki hapisliğimizin üçüncü gününde kar erimeye başladı ve ertesi sabah yol, çok çamurlu olsa da açıldı. Askerler sıraya girip yürüyüşe geçtiler; ama subaylar arabalara bindi; aynı arabada giden binbaşı ile denizci subay da aralarında idi. Liman subayı yol bu durumda iken ne giymesi gerektiğine karar veremiyordu; sonra bir orta yol buldu. Gri yünlü kumaştan bir pantolon, kemeri ve kılıcıyla sıрма kordonlu redingot giydi, ayaklarındaki kırmızı çarıkalarını çıkarmadı.

Birlikler sabahleyin yola erkenden çıktılar. Yolu ezerek bize açmaları için araya bir saat bıraktık, sonra izlerinden gittik. Yolun iniş çıkışı işi

kolaylaştırırsa bile, bir süre için yarı erimiş karda yürümek sıg suda kürek çekmek gibiydi. Güneydoğudan gelen yoğun bulutlar yavaşça dönen toplar gibi hareket ederek vadide toplanıyordu. Bazen biraz açılıyor ve dokuz on kilometre güneydeki, Toros'un ana doruğu hariç karla kaplı olan dağları gösteriyorlardı. Bu kocaman çıplak doruk boz kayalardan oluşan karanlık bir uçurum gibi görünüyordu ve yüksekliğine yaraşır bütün görkeme de sahipti. Şurada buradaki düz çıkıntıları karla kaplıydı. Çevresindekiler tarafından abartılan ve kendinden üstün olanların boyuna bosuna ve haşmetine öykünen vasat bir dağ değildi; o, 3000-3500 metre yüksekliğinde olduğunu iddia eden, bu kuzey tarafı neredeyse dimdik inen ve aradaki beyaz tepeleri bir duvar gibi sırtlayan ana doruktu.

Ulukışla'dan birkaç kilometre ötede, aradığım ama ters yönden gelirken göremediğim şeyi, vadinin kuzey tarafındaki antik Lulu Kalesi'ni fark ettim. Yoldan birkaç kilometre uzakta, beş yüz metre yükseklikteki bir tepenin üzerindeydi. Yamaçlar kahverengiyken onu kayalık zannederek geçmiştim; ama şimdi karın üzerinde kendini kapkara gösteriyordu, serüven peşindeki şövalyeler için bir hüznün kalesi olan bu kale geçidin iç kısımlara açılan ucunu kapadığından, eski dönemlerde, kıyadaki Araplara karşı önemli bir Bizans mevkiiydi. O zamanlar haç ile hilalin sınırı burada başlıyordu ve Lulu ile seksen kilometre ötedeki Kilikya Kapıları'nın arası saldırı, karşı saldırı ve savaşların cerayan ettiği yoldu. Lulu'nun yüksek tepesinden Arap akınlarını ya da istilasını haber veren uyarı ateşleri kale zincirleri boyunca yakılıyor ve sonunda Konstantinopolis Boğazı'ndan görülüyordu. Harun el Reşit ile İmparator I. Nikeforos'un -803 yılında Aix la Chapelle'de Şarلمان'la anlaşma yapan Nikeforos- orduları bu kalenin ya da daha önce aynı yerde olan kalelerin çevresinde fırıl fırıl döndüler. Nikeforos *Binbir Gece Masalları*'nın halifesine karşı çıkmak için buraya geldi, savaşta kaybedince de haraç ödedi. Düşman Müslümanlarla Hristiyanlar, Doğu ile Batı, herhalde başka hiçbir yerde olmadığı denli sık ve farklı rastlantılarla bu yörede karşılaştı. Bununla birlikte, bütün o savaş ve entrika, başarı ve düş kırıklığı yüzyıllarına ilişkin çok az şey biliyoruz. Bu boğaz, Toroslar'ın içe ve denize bakan bu yamaçları ciltler doldurmaya yetecek sayıda heyecan verici olay görmüştür; ama hiçbir efsanesi yoktur, öykülerde ve şarkılarda geçmez ve

günümüze olayların yalnızca birkaç kaba ayrıntısı kalmıştır. Şansız savaşçılardır bunlar, çünkü *Binbir Gece Masalları*’nda yaşayan Harun el Reşit dışındakiler birer isimden ibarettir.

Öğleyin güneş çıktı, kar yoldan kalktı ve yolculuk kolaylaştı. Yolun zikzaklarla yüz elli iki yüz metre indiği Çiftehan’ın üstündeki vadiye geldik. Bizimde, don bastırmıştı, hava soğuk, açık ve durgundu. Önemli bir tünelin yapıldığı bu noktada Çakıt Suyu çavlanlarla dar derin bir vadiye dökülür. Bu kısımda, bütün demiryolu çalışmalarının kaya kütlelerinin içinde yapıldığı görülüyor, dinamitleme hızla devam ediyordu. Büyük kaya parçaları havaya savruluyor, tünelin ağzından sürekli kamyonlar çıkıyor, yığın yığın kaya parçalarını dışarıya döküyordu; Berlin’den Basra Körfezi’ne uzanan demiryolu için dağın içi boşaltılıyordu; bu gözü dönmüş faaliyet ve ses gene bana ülkeme karşı düşmanlıkla dolu gibi göründü. Sonra bu planı gözden geçirince, aklıma Berlin’deki komplocular düştü; İstanbul’daki baş kumpasçı von Bieberstein’ı¹ ve çalışma ekibini Almanya’nın Myrmidonları² olarak gördüm. Eğer hepsini burada bir arada bulmuş ve bir dağı üstlerine yıkabilecek durumda olsaydım, bunu yapmayacağımdan emin değilim.

Yolculuk için şimdi hava iyiydi ve görüntü çok görkemli ve çarpıcıydı; ikisinin de tadını çıkarmak için yolumuzu uzattım. Çiftehan’da durmak yerine Tahtaköprü’ye kadar dokuz on kilometre daha gittik. Burada konaklayacak bir yer vardı –han ile kahvehane ve şarap dükkânı arası bir şey– ama esas olarak bir şarap dükkânı; İhsan’ın tanıdığı bir Müslüman işletse de, hem kâfirler hem de mümin Müslümanlar için bir işletmeydi. Burada bize Tosun Ali’deki Rumdan daha iyi bakacaklarını söyledi. Yukarıdaki zirveler gün batımı ışığıyla parladığı halde vadi karanlığa büründüğünde buraya ulaştık.

Tahtaköprü Hanı, demiryolunun gittiği her yerde yerel kavram ve âdetlerde meydana gelen ani değişikliği gösteriyordu. Yapı, yolun karşısın-

1 Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein (1842-1912) İstanbul’a büyükelçi olarak atanan Alman siyaset adamı. Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında iktisadi işbirliği yoluyla Almanya’nın Doğu’daki etkinliğini artırmaya çalıştı. Bu çabasında Bağdat Demiryolu merkezi bir rol oynadı. Bieberstein sayesinde demiryolunun inşası bir Alman konsorsiyumuna verildi.

2 Yunan mitolojisinde Zeus ile su perisi Aigina’nın oğlu Aiakos’un yaşadığı Aigina Adası sakinleri yebadan ölünce Zeus onu ödüllendirmek için karıncaları (*myrmekes*) insana dönüştürerek ada halkını yeniden oluşturur, bu yüzden bu insanlara Myrmidon denilir –çn.

da ahır olarak kullanılan eski taş duvarlarla örölmüş küçük hanın yerine oluklu saçtan yapılmış, altıya dokuz metre bir barakaydı. Farklı uyrukluların gereksinimlerini karşılaması amaçlanmıştı. Küçük bardaklarda kahve ve çay satılıyor, Müslüman olan sahibi Hıristiyanlar için mastika (Rumların en çok sevdikleri içki), bira, şarap ve rakı bulundurmakta hiçbir kötölük görmüyordu. Küçük bir barın ya da mutfağın gizli bir yerinden Bologna sosisinden, elmadan portakala değin hemen hemen her şey çıkarılıyordu. Yanları kıpkırmızı bir saç soba odanın ortasında duruyordu. Duvar dibinde Karadeniz kıyısından doldurulmuş bir ayı, bir tüneğın üstünde de başını ağır ağır döndürünceye dek onun da doldurulmuş olduğunu sandığım büyük bir akbaba duruyordu. Hanın sahibi tıknaz, kendi halinde, sakalı kırçillaşmış, kendi halinde Türktü; ama hali tavrıyla densiz müşterilerin zaman zaman dışarı atılacağını anlatan uzun boylu genç yeğeni ona yardım ediyordu. Odanın iki tarafında tahta bir divan uzanıyordu; bir tarafta, divandan bir buçuk iki metre yukarıda bir ranza yapılmıştı. Böylece yan yana uzanan otuz kadar adam divanlarda ve ranzada yatacak yer bulabiliyordu.

Odada sekiz kişiydik ve divanların el verdiği ölçüde kızgın sobaya yakın yattık. Sabahleyin şiddetli bir yağmur yağıyordu ve yola çıkmak olanaksızdı; yağmur öğleden önce, çatıda ve duvarlardaki her çatlaktan, her gedikten toz gibi karın içeri girdiğı şiddetli bir tipiye döndü. Gün boyunca çeşitli uluslardan insanlar geldiler: Önceki fırtınada kopan telleri onaran bir Türk telgraf tamircisi ve iş arkadaşı; hançerli altı Çerkez; Türk ve Kürt arabacılar; hemen tekrar giden bir zaptiye; baltası ile bir gezgin derviş. Öğleden sonra da, işlerini ve durumlarını pek anlayamadığım Rum ve Ermeni grupları geldi. Tuhaf görünüşlü, golf pantolonlu, bazıları çoraplı, bazıları yumuşak deri tozlukluydular; Avrupa tarzında ceket ve Fransız jokeyleri gibi çok büyük siperi olan kumaştan kasketler giymişlerdi; hepsinin silahı ya da revolveri vardı; omuzlarına deri çantalar atılmıştı. Hepsii iliklerine değin ıslanmış ve soğuktan neredeyse donmuşlardı.

Bir Rumun teklifsizce "avcı" sözcüğünü kullandığını duyunca kim olduklarına ilişkin gizem kısmen çözüldü. Daha sonra, birkaç kilometre uzakta, Toroslardaki dar bir vadide küçük bir yer olan, Küçük Asya'daki en zengin gümüş madeninin bulunduğu Bulgar Dağları'ndaki Maden

Kasabası'ndan olduklarını duydum. Son yoğun kardan sonra bu sporcular geyik ve başka av hayvanları avlamak için dağlara vurmuşlar, fırtınaya yakalanınca da en yakındaki Tahtaköprü'ye sığınmışlardı. Öğleden sonra saatler ilerledikçe başkaları da geldi ve oda adamakıllı kalabalıklaştı. Sakin, adam-sendeci olsa da han sahibi sıkıntı kokusunu alınca önlem almaya başladı. Günlük fiyatın hemen ödenecek beş kuruş, yaklaşık bir şilin, olduğunu yüksek sesle duyurdu. Bunlar katı kurallardı ve gevezelik edenler suspus oldular. "Avcılar" parayı ödeyerek sobanın yanındaki yerlerini korudular; ödemeyi yapmış olmaları kendilerini daha da evlerindeymiş, en iyi yerleri tekellerine almaya hakları varmış gibi hissettirdi. Ancak çaycı Çerkezlerin yanına gidince, onu atlattılar –bu sefer limonlu bir çay daha içtikten sonra hemen gideceklerdi ve giderken parayı ödeyeceklerdi. Çerkezler, Rum ve Ermenilerden farklı değerlendirilirlerdi –Müslümandılar, bir aşirete mensuplardı, bütün hancıların düşman olmaktansa dost olmayı yeğledikleri bir topluluktandılar. Ayrıca Çerkezler ünlüydü ve bunlar silahlı adamlardı. Herkesin ateşli silahı olsa ve çekinmeden kullansalar da kırk beş santimlik Erzurum hançeri, taşıyanlara itibar sağlardı. Bu nedenle çaycı içgüdüsel olarak çay parasını istemek yerine onlara çay verdi.

Yarım saat sonra Çerkezler gitmek için kalktılar; önderleri gibi görünen içlerinden biri, hancının yanına gitti ve açtığı avucunun içine bir şey bıraktı. On kuruş diye düşündüm; böylece gruba büyük bir indirim sağlıyordu. Ancak, hancının açık avucunun içinde büyük bir gümüş para değil, küçük bir portakal, İngiltere'de nasıl elma bolsa, Akdeniz'de bol olan o küçük portakallardan biri vardı. Odaya yine sessizlik göktü; bu kez bekleyiş sessizliği, şimşekle gök gürlemesi arasındaki bekleyiş. Çaycı, turuncunun pırıltısını görür görmez kendine ortalıkta görünmeden yapacak bir iş bularak aceleyle mutfağa seğirtti. Bu arada hancı hâlâ açık avucundaki portakala gözlerini dikmiş duruyordu. Bu küçük güldürü devam ederken Çerkezler, duygusuz suratlarıyla, hançerleri ve uzun, kemerli Çerkezkalarını savurarak, kendi istediğini yapan adamların havasıyla çalım satarak çıktılar. Son adam da çıkınca hâlâ portakala bakan hancı, "tıpkı Çerkez gibi," dedi ve sonra kaç bardak çay verildiğini sordu. Şekerli on beş çay dendi, ayrıca bir paket sigara da verilmişti.

Belki de bu zararını Rumlardan ve Ermenilerden çıkarmak için ev sahibimiz bu kez açgözlü bir duyuru daha yaptı: geceyi handa geçirmek isteyenler peşin yedi kuruş vereceklerdi. Aniden canlanması doğru söylediğine kuşku bırakmıyordu. Nitekim parayı hemen istedi ve yaygara kopmasına rağmen toplamaya başladı. Ancak hancı, dostları dışındakilere çok katıydı; şimdi hiç korkmadığı insanlarla başa çıkması gerekiyordu ve efendi ile uşağı kurallara göre davranmıyorlardı. Öde ya da git ve hemen. Bu seçenek karşında kalanların çoğu bağrışıp çığırarak paraları gönülsüz ödediler.

Odadakilerden biri şişmanca, orta yaşlı bir Türk arabacıydı. Çok uyuyordu; ama şekerlemelerin arasında hep neşeliydi; arkadaşları arasında anlayamadığım gülünç bir tarafı vardı. Ne zaman konuşsa kahkahalarla gülüyorlardı, hatta saygı gösterilen –resmi görevli sayılan ve benden sonraki en iyi yeri alan– telgraf tamircisi bile zaman zaman usulca gülüyordu. Öğleden sonra kestirirken birden uyanıp bardak istedi. Öyle ani olmuştu ki, çaycı ona dört küçük su bardağı verinceye dek onun boğazına bir şey kaçtığını ve suya ihtiyacı bu nedenle olduğunu düşünebilirdim. Sokak çalgıcılarının “zilleri” gibi iki elinde ikişer bardağı ustalıklı şingırdatarak, tiz bir sesle şarkı söylemeye başladı. Aletlerinin pek bir şey vaat etmemesine rağmen, bütün eksiklikleri hüneriyle giderdi. Hafif müziksel cınlamaların, tempo ve ritimle yarattığı karmaşık çeşitlemenin –bir eliyle yavaş, ötekiyle hızlı, ikisi de bağimsız, yine de birbirine bağımlı– bardaklardan çıkması olanaksız görünüyordu ama sonunda dinleyicilerini büyüledi. Yükseltilmiş ranzada bağdaş kurmuş, gülünç limoni bir yüzle gözleri tavana dikilmiş otururken, nakaratı Diyarbakır yolunda yağmur ve rüzgâr olan uzun bir türkü söyledi. Bir Budist heykeline benziyordu ve öyle çekici ve yöresel bir türkü söylüyordu ve bardakları öyle maharetle cınlıyordu ki, dinleyiciler çok memnun oldular ve ondan sonra onu ne zaman uyanık bulsalar hep türkü söylemesi için sıkıştırdılar.

Gece, sobanın etrafında çömelmiş, birbiriyle itişip kakışan Ermenilerle Rumlar arasında ülkede sık sık rastlanan türden bir gerginlik çıktı. İtilerek sobadan uzaklaştırılan bir Ermeni, suçladığı Rumu sertçe itti. Bir anda kavga iki kişi arasında olmaktan çıktı ve iki düşman milletin kavgasına dönüştü. Rumlar ve Ermeniler, Türklerden egemen konumda oldukları için nefret ederler; ama kıskanç eşitlerin kindarlığıyla birbirlerinden de

nefret ederler. Böylece odadaki bütün Rumlar öfkeyle parladılar, kendi aksi davranışlarıyla Ermeniler de öyle yaptı ve sobanın yanındakiler bir anda birbirine girmiş kol bacak ve sanki insan değil, hayvan gibi ses çıkarıp debelenen yarı çıplak insan yığınının döndüler. Tam da çaycının efendisine kendi varlığını tehlikesizce kanıtlayabileceği ve belki de Çerkezlerle karşı yetersizliğini telafi edebileceği bir durumdu; bu nedenle fırsat bulmuş biri gibi canla başla, hatta tadını çıkararak işe girişti. Hemen ardından Müslümanlar ona katıldılar, hancı, çaycı ve arkadaşları dövüşenlerin bazılarını sürükleyip ayırdılar, kavga da başladığı gibi çabucak bitti.

Çaycı, barış koşulu olarak, Rumlarla Ermeniler arasındaki sınırı yatağının ayakucu olarak belirledi. Bu iki millet arasına konan fiziksel sınır oldu ve bizim Anadolumuzu bir süreliğine sakinleştirmiş gibi göründü; ama İhsan tam orada oturuyordu ve bir Rumun yatağa dayadığı kolunu bir yılanı tutup fırlatmış gibi sertçe itti; neredeyse kavga yine başlayacaktı. Burada olanları görünceye dek ırk nefretinin ne olduğunu bilemezsiniz.

Yoldan alıkonulduğumuz üçüncü gece kar hâlâ yoğun bir biçimde yağarken, saat on bir dolayında yatağının neredeyse beni yere düşürecek denli şiddetli sarsılmasıyla uyandım. Sıçrayıp kalkınca, arka ayakları neredeyse tepemde olan siyah bir at ve başında duran yabancı bir Çerkez gördüm. İkisinin de üstü karla kaplıydı, binici atının üstündekileri silkeliyordu. Sonra ıslak giysilerini çıkardı, sobanın önüne astı ve üstünde ince bir gömlek ve pantolonuyla hancıyla konuşmaya daldı. Her haliyle bir Dick Turpin³ görünüşü söz konusuydu; yakışıklı, biçimli vücutlu bir adam, kanun kaçağı gibi diye düşündüm; besbelli hancının arkadaşıydı çünkü fısıldaşırken her hallerinden birbirlerine güvendikleri anlaşılıyordu. Bununla birlikte, Çerkezin tavırlarından vermeden alan biri olduğu ve bu niyetle bütünleştiği görülüyordu. Hancı hemen ocağa gitti ve buğulu büyük bir bardak rakı, su ve limonla döndü. Daha sonra aynı içkiden üç defa daha verdi. Çerkez her seferinde arsız bir dostluk özeni ve vakur bir kadirşinaslık gösterdiyse de bir ödeme yapmadı. O zaman anladım ki, hancının iyi mizacı yaygın olarak biliniyordu ve Çerkezler genellikle bundan yararlanmayı âdet edinmişlerdi.

3 Richard "Dick" Turpin (vaftizi 1705–1739) ünlü bir İngiliz soyguncudur. At hırsızlığından York'ta idam edilince efsaneleşmiş, 18. ve 19. yüzyılın İngiliz şarkılarında ve tiyatrosunda ona yer verilmiştir. 20. yüzyılda da bir televizyon dizisinde ve sinemada canlandırılmıştır –çn.

İhsan tam bu sırada uyandı; dikkatle bakınca da içki içen bir Müslüman dikkatini çekti. Ötekiler de uyandılar ve sessizce Çerkezi seyrederek kendilerince bir sonuç çıkardılar ki bu, bir süre sonra başka bir meselede kendini gösteren belirgin bir görüş birliğine işaret ediyordu.

Çerkez gece yarısına dek kaldı, sonra giyinerek, atıyla birlikte dışarı çıktı ve bizim arkadaşlar yeniden uykuya daldılar. Ancak bir saat kadar sonra anlaşılamayan bir patırtıyla uyandım. Gaz lambasının ışığında revolverlerini kapıp bağırarak yerlerinden fırlayan ve kapıya koşan adamlar gördüm. Türkü söyleyen arabacı ilk gidenlerden biriydi, hemen arkasında da İhsan vardı. Bir açıklama getiremediğim için bu görüntü bütünüyle kafa karıştırıcıydı; ama herkes katıldığından, hele hele İhsan da gittiğinden, onlara katılmak bana da doğru bir şey gibi geldi. Böylece ben de diğerleriyle birlikte kalktım ve ne yapacağıma dair en ufak bir fikrim olmamasına rağmen kendimi dışarıda karda buldum. Elimde Browning'im, benzer biçimde silahlanmış adamlar aralarında heyecanla konuşuyorlardı. Sonra rahatsızlığın nedeni belli oldu: Çerkezler atları çalışıyorlardı ya da çalmak üzereydiler; rakıları yuvarlayan Çerkezin oraya gözetleme göreviyle geldiğini söylüyorlardı.

At sahipleri yolun karşısındaki ahıra gittiler ama hepsi atlarının güvende olduğunu söyleyerek geri döndü. Yanlış alarmla dışarı çıkarılmıştık ve bunun nereden çıktığını kimse bilmiyordu; hepsi odadan ötekilerin koşarak çıktığını görmüş, onları izlemek gerekli diye düşünmüştü. Çevremizdeki yaşam koşullarını iyi yansıtan bir olaydı bu. Her biri, uyanmasının nedenini bir tür kötü bir şey olacak düşüncesine ve bu durumda ne yapması gerektiğine bağlıyordu; başka türlü de olamazdı. Erkeklerin her zaman silahla dolaştığı, gece yarısı uyanıp yataklarının arasında silahlı yabancı bir biniciyle atını gördükleri, haydutlar ve soygun üzerine pek çok şeyin anlatıldığı, beş altı düşman soyun yan yana uyuduğu ve bunlardan ikisinin yumruk yumruğa geldiği bir yerde insan aklı alarmlara karşı tetiktedir. Yalnız bu da değil; akıl her kuşkulu olay için şeytani bir açıklama bulur.

Kalın bir kar tabakasına ve yoğun bulut kütlelerinin vadiyi doldurmasına rağmen, ertesi sabah yola çıkmak için yeterince uygundu. Handan son ayrılan biz olduk. Saat sekizde yola çıktığımızda, daha önce buradan daha ıssız bir yerde, üç gün üç gece geçirmediğimden emindim. Kaldığım

adi baraka, duvarları taşla gelişigüzel örülmüş ahır gibi eski düz damlı han, yamaca oyulmuş, çiğnenmiş kalın karla kaplı yol şeridi, kara sarp kayalıkların arasında köpüren ve yoğun bulutların içinde aniden gözden kaybolan sarı Çakıt Suyu, bunların hepsi bunaltıcı bir bezginlik yaratıyordu. Bununla birlikte, bunlara keyifkatan bir şey de vardı. Burada olmak önemli bir şeydi, Kiros ile İskender'in geçtiği bu vahşi yolda serbestçe ilerlemek, bir günlük yürüyüşten sonra şimdi düş gücümün iki misli güneşli ve göz kamaştırıcı hale getirdiği Akdeniz kıyısına ineceğimi bilmek iyi bir şeydi.

Bu kadim yoldan keyif alan yalnız ben değildim. Pek fazla gitmemiş-tik ki, duygularını hiç gizlemeyen bir başka neşeli adam ortaya çıktı. Günlük seferini yapan ve yolda türkü söyleyen Akköprülü bir fırıncıydı bu. Beyaz atının iki yanına ekmek somunları doldurulmuş hasır küfeler asılmıştı ve fırıncı küfelerin üzerinde, deyim yerindeyse, bacaklarını atın omuz başlarına atmış vaziyette oturuyordu. Ülkesinin tekdüze ve iniltili tarzındaki türküsünde neşeli bir şey pek yoktu, ama atı kalın karı cesurca adımıyor, hasır küfeler sallandıkça gıcırıyor ve sıcak ekmeğin güzel kokusu önden gidiyordu. Adamın bütün hali tavrı hayatından hoşnut olduğunu gösteriyordu. Geçerken türkü söylemeyi bıraktı ve Tahtaköprü'deki şarap dükkânından tanış olduğumuz için bizi içtenlikle selamladı.

Birkaç kilometre sonra eski Akköprü Köprüsü'nü, Alman atölyelerini ve barakalarını, Pozantı'da Kiros'un ordusuyla kamp kurduğu, dağlar arasındaki küçük ovayı geçtik. İşte tam burada vadide hapsolmuş yoğun bulutlar arasında büyük bir koşuşturma başladı. Aladağ'ın altındaki derin vadiden güçlü bir rüzgâr esiyor ve kuytulara sokulmuş bulutları hareketlendiriyordu. Bulutlar yuvarlak büyük kitlelere ayrılıyor, güneye doğru hafifçe sürükleniyordu; doğaları gereği böylesine hafif olduklarından gezegenler gibi ağır ağır dönüyorlar; hatta harekete geçmeden önce büyük bir durağanlığın üstesinden gelmeleri gerekiyormuş izlenimi veriyorlardı. Parçalanır ve hareket ederken zaman zaman yalnız aralarında değil, sarp yüksekliğin bin üç yüz, bin dört yüz metre yukarılarında da, ürkütücü kara kayalıkları, çamları ve dik beyaz yamaçları gözler önüne seriyorlardı. Yükseklik gerçekten çok fazla olduğunda, bulut, uçurum ve sarp kayalık, hepsi bir aradayken dağ manzarasının en etkileyici yönünü oluşturuyorlardı. Gökyüzüne kadar

her şeyin tamamen açık olduğunu düşündüğünüz bir anda, birden dik bir kayalık ya da bir uçurumun ön yüzü tepede belirdiğinde, onları açık bir havada çevresindekilerle birlikte gördüğünüz zaman asla sahip olmadıkları bir sürpriz etkisi yaratıyordu. Burada karşılaştığım bu beklenmedik görüntüleri şaşırmış olarak; ara sıra bulutlar arasında havada asılı gibi duran karla lekeli kayalar ve çam ağaçları da görecektim. Sonra da görüntü başka bir yerde yeni bir çeşitle açılmak üzere kaybolacaktı.

Karayolu ovanın bu noktasında, tam da Pozantı'nın yanında güneye, Kilikya Kapılarına doğru keskin bir dönüş yaptı. Ancak Çakıt Suyu kırk beş kilometre sonra yaklaşık 900 metreden Kilikya Ovası'na ineceği vadiden geçmek üzere doğuya doğru yoluna devam etti. Nehirle birlikte Bağdat Demiryolu hattı da gözden uzaklaştı. Ancak bu hat, tünele doğru gidiyordu –uzun kavislerle, kayaları parçalayarak ve bazılarının dediği gibi büyük bir çelik viyadükten geçerek ovaya ve Adana'ya ulaşacak, bu noktada Bağdat Yolu'nu yaralamış olacaktı. Soluk ışıktaki, tarih yazmakla yükümlü bu hattın Pozantı'dan sonra güneye kıvrılan toprak dolgusunu gördüm.

Ancak benim izlediğim eski anayol yine dağlara vurarak Kilikya Geçidi'nin zirvesine tırmanmaya başladı. Erimekte olan kar derindi, yolun yüzeyindeki her deliği ve çukuru su dolduruyordu. Sağlam zemin bulacağımızı düşündüğümüz yerlerde genellikle yarı donmuş kara dizlerimize kadar gömülüydük. Koşullar insanlar için yeterince kötüydü; ama şimdi bir titreme nöbetine tutulan at için daha kötüydü ve bu İhsan'ı çok endişelendiriyordu. Keşke şarap dükkanında bir gün daha kalsaydık diye düşündüm içtenlikle. Bu koşullarda ilerlemek öylesine yavaştı ki, ikindi olduğunda zirveye kadarki yolun olsa olsa yarısında yer alan Dübekçi Han'dan öteye gidememiştik. Geçitten aşağı doğru gelenleri görünce gece kalacağımız yeri sağlama almak için hana geri döndük.

Dübekçi Han, karanlık çam ormanı ve Torosların en yüksek tepesinin önünde ve arkasında dimdik yükselen bol karla kaplı yamaçların arasında, yol kenarındaydı. Üstünkörü örülmüş taş duvarları yaklaşık iki metre yüksekliğindeydi, arkası yamaca yaslanıyordu, bir tarafı kabaca yapılmış bir eşek ahırıydı; han ve ahır, şimdi karla kaplı düz bir toprak damla örtülmüştü. En perişan hanlardan biriydi. Bununla birlikte, alçak bir bacadan

yükselen duman, korunaklı kapısı, kare biçimindeki kepenkli tek penceresi içerdeki sıcaklığı anlatıyordu; öyle ki içeri adım attığımızda her şeyin çok iyi olduğunu düşündüm. Odanın uzunluğu on ya da on iki, genişliği de dört metreydi. Yakınımdaki ucunun ortasında çam kütüklerinin cayı cayı yandığı bir ocak vardı; ocağın her iki yanında alçak tahta bir divan iki ya da üç metre uzanıyordu. O sırada tek ışık alevlerden geliyor ve odanın arka tarafı karanlıkta kalıyordu; bu karanlık taraf ahırdı ve İhsan değerli atını hancının yanına bağlamıştı. Yağmur ya da kar olsa da biz güvendeydik; bol yiyeceğimiz ve tütünümüz de olduğundan halimizden memnunduk.

DÜBEKÇİ HAN'DA KARDA MAHSUR KALMAK, İHSAN'LA TARTIŞMA,
İHSAN'IN EŞKIYA ARKADAŞLARI, ANADOLU'DA EŞKIYALAR, YİNE YOLDA,
KERVANLARIN KAPATTIĞI YOL, KİLİKYA KAPISI, KALELER, HİSARLAR,
İBRAHİM PAŞA, İNGİLİZ TOPLARI, ESKLAVONYALI MUHAFAZIN KALESİ,
BOĞAZ'IN KAPISI, AKDENİZ'E İNİŞ

Dübekçi Han'a tam zamanında ulaşmıştık; çünkü birden yoğun kar yağışı başlamıştı ve geçitten gelen yolcular sığınacak yer arıyorlardı. Hancı, hanın dolu olduğunu söylediğinde neredeyse tükenmiş vaziyette oldukları için uyuyabilecekleri divanları ve duvar kenarlarındaki boş yerleri gösteriyor, tartışıyor ve yalvarıyorlardı, ama hepsi boşuna. Onlara bir süre ocağın yanında ısınabilecekleri, sonra isterlerse eşeklerin ahırına sığınabilecekleri ama Dübekçi Han'da başka bir yerde uyuyamayacakları söylendi. Hancı bir Rum olsaydı faturamın bu ayrıcalığımla orantılı olacağını tahmin etmem gerekirdi. Ancak adam kendi halinde bir Türktü; benim iyi bir ödeme yapacağımı tahmin ediyor ve bu olasılıkla yetiniyordu.

Hancı ile konuklar hemen kaynaştılar. Divanımın üzerine yatağımlı serdim, ocağımlı koydum, istediğim gibi yemeğimi pişirip yedim; başımın üzerindeki çiviye asılmış bir lamba ile uyku tulumumda uzanabilir ve bir şeyler okuyabilirdim. Öteki divanda İhsan ve hancı ile oğlu –on altı yaşında bir delikanlı– kurt ve geyik postlarının üzerine oturmuşlardı. Sigara tütürdüler, sohbet ettiler, kahve içtiler, çorba ve pilav pişirdiler, yemek için ortak bir kabın etrafında toplandılar. Hancı ara sıra ocağa yeni kütükler attı ve çevresini ince çam dallarından bir süpürgeyle süpürdü. Dübekçi Han vasat bir yerdı, odanın arkasındaki iki aygır da bazen dövüşüyorlardı; ama soğuk, karlı ve çamların inilediği bu akşam vaktinde han olağanüstü konforlu görünüyordu.

Geçidi aşmanın zorluğundan ötürü yoldaki trafik gecikmişti; her türlü kervan ancak karanlık bastırdıktan sonra çan sesleri içinde geçip gittiler. Ara sıra gecenin içinden, “Arpa var mı, saman var mı?” diye yorgun bir ses geliyordu; bu han aynı zamanda yol üstündeki at yemi, ip, ekmek, pastırma, peynir, zeytin gibi basit gereksinimleri sağlayan bir dükkandı.

Hancının oğlu dışarıdan gelen bu sorulara başını döndürmeden ve sözcükleri farklılaştıran bir vurgulamayla, “Arpa yok, saman var,” diye ocağın yanından ilgisizce sesleniyordu. Sonra çanlar geçip gidiyor, sesleri uzakta yavaşça kayboluyordu.

Ancak bazen ağır kapı mandalı tangırdıyor, karla kaplanmış vahşi görünüşlü adamlar odaya yavaşça ve sessizce giriyorlardı. Hepsi yorgundu, yorgundan da öte yemek, barınmak ve ısınmak için gelmişlerdi. Ama hanın bu durumunda ekmekle peynir yiyecekleri, ocağın yanında kahve içecekleri, sonra da geçitte sendeleyerek yürümek yerine eşek ahırına gidecekleri için seviniyorlardı. Karanlığa kalmış bu adamlar erken gelenlerden farklı olarak daha sabırlıydılar, durumlarından yakınmıyorlar, hancının bedava kahvesiyle benim ucuz sigaralarımı minnettar kalıyorlardı.

Dışarıda kar kalınlaşınca geçitteki bütün trafik durdu, biz de burada iki gün kaldık. Uyuduk, yemek pişirdik, yedik, konuştuk, okuduk, yazdık, sigara içtik ve tepemizdeki çatıdan sıcaktan su damlayıncaya değin gece gündüz ateşi söndürmedik. Havalandırma önemli olduğundan duvarda yatağımın üzerindeki otuz santimetre karelik tek pencereyiz gün boyu açık duruyor ve buradan içeri durmadan kar giriyordu; ama öğleden sonra hava erkenden karmaya başlayınca, ağır kepenk kapatılıyordu. Çünkü gece havasının, bütün aklı başında adamların kaçınması gereken yaman bir etkisinin olduğu söyleniyordu. Yetmiş iki saatlik bu iç içe yaşamda ahbablarımı kardeşlerim kadar yakından tanıdım ve onları çok insancıl buldum. İhsan, şimdiye dek akla gelmeyen özelliklerini açığa vurdu; anladığıma göre hancı, itidalli ve mesafeli olmasının yanı sıra birtakım tuhaf özelliklere ve kendine özgü tavırlara da sahipti; oğlu otuzlarında görünse de yaşı yalnızca yarısı kadardı. Hanın ticari zekâsı oydu ve daima babasının bedava kahve vermesine itiraz ediyordu. Konuksever bir Müslüman olan baba, cömertlik uğruna her şeyini veren biriydi.

Hancımız mümin bir Müslüman olarak inancının gereklerini tam anlamıyla yerine getiriyor, hiçbir şeyin bunu engellemesine izin vermiyordu. En önce de ibadetini her zaman zamanında yapıyordu. Namaz vakti yaklaşınca tavrı ciddileşiyor, ama garip bir biçimde huzursuzlaşıyordu. Konuşmayı kesiyor, oturup kalkıyor, ocağı temizliyor, bir sigara yakıp sonra da atıyordu. Bir işaretiyle İhsan’la birlikte namaza duruyorlar, oğlu da bu

Dübekçi Han'da Türkler

Kilikya Ovası'nda çoban ve sürüleri

aşamada daima odadan sıvışıyordu. Dikkatle aptes alıyorlar, seccadelerini Mekke yönünde divanın üzerine çaprazlama yayıyorlar, sonra dizlerinin üzerine çökerek belirli hareketleri yapıyorlardı. Alın tekrar tekrar yere değdiriliyor, eller başın yanına koyuluyor, dizlerin üstünde dik durunca dua okunuyordu. Sıra meleklere selam vermeye gelince, başlarını sağa sola çevirip selam gönderiyorlardı. Namaz bitince çok saygılı biçimde kalkıyor, seccadelerini katlıyor ve biraz durduktan sonra olağan hallerine dönüyorlardı. Bu ibadetin, bu gibi şeyleri küçümseyen meraklı bir yabancının bir buçuk iki metre yakınında günde birkaç kez yapıldığını düşünürseniz, Müslümanların içtenliğinin bilincine varırsınız.

Böyle zamanlarda tam olarak ne yapmam gerektiğini kestiremiyordum. Kendimi her zaman çok yabancı, ama ibadet eden Müslümanların yanı başındaki biri olarak onlara saygı göstermeye zorunlu hissettim. Yapabileceğim her şeyi yaptım. Pipomu ve kitabımı kenara koydum, biri yatağında dua etmek isterse, ben de öylece uzandım, namaza duranların tavrımın farkına varıp takdir etmelerini umdum. Böyle anlayışla davranmama rağmen yine de incittim onları.

İhsan, sinir bozucu ve duygularımı isyan ettiren bir biçimde aptes alıyordu. Suyu hep çok dikkatli ve titiz biçimde kullanan hancıdan farklı olarak yol arkadaşım çok fazla su kullanıyor, bence büyük bir gösterişle gereksiz yere su harcıyordu. Yüzünü, kulaklarını, burnunu, gözlerini yıkar, belki katı bir dinsel töreni yerine getirdiğini gösterircesine burnuna su çeker, püskürtür, ağzından o tarafa bu tarafa su fışkırtırdı. O uygun biçimde temizleninceye dek ocağın önündeki toprak zemin çamur içinde kalıyordu. Bu keyfimi kaçıyordu ama asıl itirazım onun tavrıydı.

Böylece, ikinci sabah o tam gösterisinin ortasında, biz de yalnız kalmışken, ortalığı bu denli çamura bulamamasını söyleyerek dışarı çıkmasını önerdim.

Öfkeyle, “burada ateş varken nasıl çamur olabilir” dedi. Yaptığı çamuru kendisine gösterdim; bunun üzerine aşıkâr bir hiddetle odayı terk etti. Olayı neredeyse hemen unuttum; ama öğleden sonra yine odada yalnızken benimle daha önce konuşmadığı bir biçimde konuştu. Bir aşiret reisi gibi büyüklük taslıyordu ve benimle münakaşaya girişmek istiyor gibiydi; bir ara

o kadar diklendi ki, hemen parasını verip onu kovmayı düşündüm. Ama sözü hemen bir başka yöne çevirerek bana sadakatle hizmet ettiğini, beni tehlikelere karşı koruduğunu, şimdi ise aşağılanarak ödüllendirildiğini söyledi.

Anlattığına göre, aslında beni soymak için bir plan yapılmış, ondan da yardım etmesi istenmişti; ama o bunu reddetmekle kalmamış, beni koruması altına almıştı. Bu doğru olabilirdi; çünkü Ürgüp'e ulaştıktan sonra böyle bir şeyden kuşku duymaya başlamıştım. Ancak o şimdi bundan kendisinin sadakatinden çok önemini anlatmak için söz ediyordu. Konumunu pekiştirmek için sırlarını açıklama noktasına gelmişti.

Teklifi yapanın kim olduğunu bilmediğini söyledi. Aynı çeteden Kara İbrahim, Ali ve başkalarından söz edildiğini duymuştum. Onlar İhsan'ın arkadaşlarıydı. Öldükleri söyleniyordu; atına atlayıp altı günde hepsini bulabilirdi, hem de sağ ve bol paralarıyla. Bunları söylerken gururla şişiniyordu.

Onu değişik ruh hallerinde görmüştüm; ama bu en garibiydi: Bir ruh hali ki, birinin hizmetinde olmaktan geriye bir şey kalmamıştı. Bu damı akan yarı aydınlık barakada, bağdaş kurmuş hırpani yaşlı adamın takındığı iç içe geçmiş onur ve gururu yeterince anlatmak olanaksız. Hiçbir vali, hiçbir paşa, hiçbir yarı bağımsız derebeyi bu kadar büyük bir önemli olma duygusu yaratamazdı. Ancak kendi kalesinde onur konuğu tarafından aşağılanan bir derebeyi böylesine soğuk bir nezaket gösterebilir, gururla kendini savunabilir ve bundan daha fazlasını yapamazdı. Bu garip görüşmede İhsan'ın hizmetkârım olduğu düşüncesinden tamamen sıyrıldım ve kendimi bir dostun beklenmedik ölçüde tuhaf şakasına burun kıvrır buldum.

Biraz evvel arkadaşlarına ilişkin ipuçları daha önce gizemli bulduğum pek çok şeyi anlaşılır kıldı. Pahalı altıpatları, gümüş İngiliz malı enfiye kutusu ve eski saati, yara izleri, bölgeyi çok iyi bilmesi, kibri, özellikle Kayserili şeyhlerden Enighil'deki köylülere değin ona gösterilen saygı bir anda ve mükemmel şekilde yerine oturdu. Kaldığımız her konukevinde ve handa anlatılan bu eşkıyaların bitmez tükenmez öyküleri, hepsi aynı şeye işaret ediyordu. İncesu'da Türk subayına hiç görünmemesi de böyle konularla ilgili nedenleri olduğunu gösteriyordu.

Yirmi ya da otuz yıl önce Anadolu'nun güneydoğu bölgesinin tamamı en ünlü bu eşkıya takımının yatağıydı. Ankara ve Sivas'tan, Fırat ve

Şam'a değin serbestçe dolaşıyorlardı. Bu geniş bölgenin insanları onların yaptıklarını hâlâ taptaze, her zaman ilgi çeken ve bitmez tükenmez olaylar gibi hikâye ediyorlar. Bu kahraman çeteye ait en garip öyküler anlatılıyor ve bunlara inanılıyor. Sultanın her yerde geçerli fermanıyla –buna padişahın onayladığı koşullara göre eşkıyalık diyebilirsiniz– onlara soygun yapma yetkisi verilmişti. Varlıklı Rumları, Ermenileri, İranlıları ve Yahudileri soyuyorlar, çaldıklarını yoksul Müslümanlara veriyorlardı. Yirmi beş yıl kadar önce, Kayseri dışında yolu bütün gün ellerinde tuttuktan sonra Osmanlı ordusuyla bir çatışmaya girmişlerdi. Daha kârlı olduğundan sonunda halka saldırmaktansa bankaları bastılar. Başarılı oldular ve bölgede bir güç haline gelerek kendi hoyrat adaletlerini uygulamaya başladılar. Onların şöhretinden yararlanan başka çeteler ortaya çıktı, her biri bölgedeki gerçek ve özgün tek çete olduğunu ileri sürdü. Hal böyle olunca, eski çete tekeline korumak için sürekli olarak bunlarla çatışmaya girmek zorunda kaldı ve bu arada düzene yardım etmiş oldu.

Bir gün bu çetenin yol kenarında akli başından gitmiş bir Ermeni tüccarla karşılaştığı söylenir. Ermeni tüccarın anlattığına göre onu ünlü çete soymuştu ve bu hırsızlarla bütün malları şimdi yakındaki bir köydeydi.

“Bizimle gel,” demiş bu süttten çıkmış ak kaşıklar. Köye gidip soyguncuları bulmuşlar ve onları tüccarın mallarını geri vermeye zorlamışlar. Üstelik bu kadar şanslı olmayan başka tüccarlardan çaldıkları mallarla da Ermeni tüccarın soyulan malının iki katı kadar tazminat ödetmişler. Sonra, saygıdeğer adlarını kullandıkları için onlara aşağılayıcı bir ceza vermiş ve iyice dövmüşler.

Ancak bir süre sonra çete iyice coşmuş. Artık o kadar önemliymişler ki, bir Fransız konsolos Türklerin eşliğinde kıyıda Şam'a giderken Türk yetkililer grup için çeteden geçiş izni almanın akıllıca olduğuna hükmetmişler. Ancak ne yazık ki eşkıyalar bu grubu bir başkası ile karıştırmışlar ve bir-iki zaptiye öldürdükten sonra konsolosu soymuşlar. Ama yaptıkları yanlış anlaşılınca, konsolosun zararını telafi edip, bol bol özür dilemişler, ona bir ziyafet çekip yolcu ettikten sonra da konunun kapandığını düşünmüşler. Ancak Fransız hükümeti konuyu Babiâli'ye taşımış, taleplerinin karşılanmasını, soyguncuların cezalandırılmasını istemiş; o denli ısrarla

ve kuvvetle bastırmış ki eşkıyalar dara düşmüşler. Dağılıp soygun yapamaz olmuşlar. Ama hâlâ Fransız hükümetinin baskısıyla kovalanıyorlarmış; adaletten kaçarken reisleri birer birer vurulmuş. Anlaşılan postu kurtarabilenler de olmuş; çünkü Kayseri’de karşılaştığım Kanadalı bir misyoner Kara İbrahim’i iyi tanıyordu ve o yıl onu o bölgede bir yerde görmüştü. Bu havasından geçilmeyen Kürt şimdi beş parasız olsa da hâlâ eski iyi günlerdeki gibi kabadayılık taslıyormuş.

İhsan bu eşkıyalarla yakınlığını açığa vurduktan sonra yatışmıştı. Çalınmış tavrını bıraktı, hep bildiğim yumuşak haline döndü. Ancak söyleyecek bir sözü daha vardı. Artık tamamen kurumuş yere bakarak, yarı hoşnut, yarı huysuz bir gülüşle, “Şimdi çamur nerede?” dedi. Sonunda sigara alıp verdik ve odamıza yine şakacılık hâkim oldu.

Nihayet bir sabah handan çıkınca, parlak güneş ve berrak mavi gökyüzü altında göz kamaştıran bir kar görüntüsüne adım attım. O denli güçlü bir don yapmıştı ki her şey kırılğan hale gelmişti; kuru eğreltiotları ayak altında ufalanıyor, hatta çam iğneleri kıtır kıtır kırılıyordu. Kış ortasında, deniz yüzeyinden bin iki yüz metre yukarıda, Toroslar’da soğuk hava olağandır; ama bu sabahki olağandışıydı. Hava yolculuk için mükemmel olduğu halde her şey sıcaklığın sıfırın epey altında olduğunu gösteriyordu.

Yol dar bir vadide geçide doğru tırmanarak yükseliyor ve her iki yanda dağ doruklarına doğru uzanıyordu. Manzaranın tamamı sanki mavi kubbenin altında siyah beyaz bir eskiz gibiydi. Bir çadırın yüzeyi kadar düzgün ve engebesiz, sürekli karla kaplı büyüleyici alanların arasında adalar ve kıtalar halinde karaçam ormanları bulunuyordu. Daha yükseklerde orman ve karla kaplı alanlar bitiyor, yerlerini şurada burada kar öbekleri ve çamlar bulunan, aslında boz ama şimdi kapkara kayalıklarla uçurumlara bırakıyordu. Bunlar yaklaşık üç bin metre yüksekliğinde çok büyük ve sarp dağ silsileleriydi.

Don tutmadan önce karda gidip gelinen çok mükemmel bir yoldu bu. Doruğa doğru bir-bir buçuk metre genişliğinde ve omuzlarımıza dek derinleşen bir hendeğe dönüştü. Sorunlarımız burada başladı; çünkü kar fırtınasından ötürü güney tarafında yolda kalan kervanlar boğazı geçmek için bu güzel sabahı kaçırmamışlardı. Böyle yüklü bir deve zincirine daha

önce hiçbir yerde rastlamamıştım. Kervanlar kilometrelerce uzanıyordu; belki bütün bir haftanın trafiği birkaç saate sıkışmıştı. Keçiyolu, atımızın yüklü bir deveyi geçemeyeceği kadar dardı; bu nedenle, günün büyük bir bölümünde, buz tutmuş yüzeyi bir insanı ancak taşıyabilen ama yüklü hayvanın ayaklarının altında kırılan derin karda bata çıka yürüdük. Yük beygiri devamlı düşüyordu ve onu karı küreyerek çıkarmamız gerekiyordu; defalarca sırtından yükü indirmek ve eşya piramidini yeniden çatmak zorunda kaldık; o denli yavaş ilerliyorduk ki altı saatte birkaç kilometre bile yol alamamıştık. Hâlâ doruğun ters tarafında olduğumuzdan, develer, deveçiler ve kervanlarla ilgili her şeyden usanmıştık. Ve üstelik yol üzerimize üzerimize gelen lenduha gibi küfeler yüklenmiş hayvanlarla doluydu. Dönemeçli derin hendekte hâlâ yaklaşmadığımız doruğa doğru ilerlememiz gerekiyordu. Anlatırken sorunlarımız önemsiz gelebilir; ama o gün tüm yolculuk boyunca yaşadığımız en yorucu ve en zor gün oldu. Bir deve dosdoğru gider ve önündekinin ayak izlerinden bir karış bile ayrılmaz. Ayağımızı basacak kadar bir yer dahi lütfetmediler bize ve güneye giden tek yolcu da bizdik. Eğer kar biraz daha derin olsaydı ya da kervanlar birbirlerini biraz daha yakından izleselerdi, yola bir duvar çekilmiş gibi durdurulacaktık.

Öfkemiz burnumuzdayken at belki onuncu kez karın içine yarı yarıya gömülmüştü. İhsan gülmeyi başardı. Düşen atın yanında kara gömülmüş fare rengi bir kürkü tekmeleyerek açık bir memnuniyetle, “bir deve,” diye haykırdı; Sonra daha alçak bir sesle, sanki içinden geçeni içtenlikle söyler gibi, “Maşallah!” dedi. Bizi Ulukışla’da yakalayan kar fırtınası buradaki kervanlara zarar vermişti ve bu da arkada kalan düzinelerce leşten biriydi.

Ancak bu baş belası develerle başımız iyice dertteyken ve yamaca tırmanmak için boğuşurken nihayet arları kesildi; gerçekten de en arkadaki deveden sonra gelen yoktu ve uzun boş bir yol görünüyordu. Şimdi etrafıma bakabiliyor, dağları, çam ormanlarını, parlak karı görebiliyordum. Yamaçların orasında burasında yayla evleri olduğunu fark ediyordum; çünkü bu yüksek vadi sıcak Kilikya Ovası’ndaki insanların yazlığıydı. Ovadın araba ile iki günlük yolculuk yaparak geliyorlar ve bu değişimi her yıl gerekli görerek altı hafta ya da iki ay çam ormanları ve kayalıklar arasında, derme çatma konutlarda dağ havasında yaşıyorlardı. Şimdi bu tarihsel yol üstünde

farklı zamanlarda yapılmış kaleleri de seçebiliyordum. Biri ufukta doğu tarafındaki bir kaleydi; İhsan ve başkalarının, merak duygusu olmayan bir milletin arasında yalnızca “kale” demelerinin yeterli olduğu bir yapıydı bu. Sonra, zihinlerdeki Mısır ve Mısırlı kavramına göre uzak bir bölge olan Kilikya Geçidi’ndeki çeşitli Mısır tahkimatları görüldü.

Bunlar, Anadolu’daki Mısır işgalinin, Türk-Mısır tarihinde seksen yıl gibi yakın bir süre önce sona eren garip ve karmakarışık bir dönemin kanıtlarıydı. Osmanlı eyaleti Mısır’ın Suriye’yi ile Anadolu’nun güneydoğusunu işgali ve fethi ortaçağ serüvenlerinin bir bölümü gibidir sanki. Bir tarafta çok yetenekli Mısır komutanı İbrahim Paşa ve diğer tarafta kurulduğundan beri hiç bu kadar çaresiz kalmamış Osmanlı İmparatorluğu. Bu muharebelerde zaman zaman Türk tarafında yer alan Helmuth von Moltke’nin adı da ortaya çıkar. Antep’in doğusunda, Fırat Nehri üzerindeki Nizip Muharebesi’nden sonra Mısır süvarisinin önünden kaçan bu genç subayın gelecekte ünlenmek alnına yazılmıştır sanki. Moltke’nin, Almanların Küçük Asya’daki emelleriyle de ilgili olabilir.

İbrahim Paşa’ya, Kilikya Kapılarını zamanın en ileri askeri tekniklerine göre tahkim eden Fransız mühendisler hizmet ediyorlardı. Hisarlar ve toplar 1841’de Mısırlıların çekildiği zamandan bu yana olduğu gibi kalmışlar. Topların İngiliz topları olduğuna ve üzerlerinde İngiliz mallarına özgü bir ok işareti bulunduğuna ilişkin bir söylenti vardır. İngiltere ile Fransa’nın, muzaffer Mısırlılardan Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarmak için müdahale ettiği, bu amaçla Beyrut’u bombaladığı anımsanınca bu garip gibi gelebilir. Bu eski topları inceleyeceğime dair kendime söz vermiştim; ama çok yoğun kar vardı, hisarlar da yoldan uzakta olduğundan onları görmeye gitmedim.

Kilikya Kapıları Geçidi’nin doruğu, üç kenarını tepelerin ve uçurumların çevrelediği, bir buçuk kilometre kadar genişlikte fincan tabağı şeklinde bir yerdir. Yolun Akdeniz’e doğru inmeye başladığı bu az çok düz yerde Tekke Köyü bulunur. Yol Tekke’den güney kenarındaki uçurumlara doğru yaklaşık altmış metre alçalır ve orada Kilikya Kapıları denen geçide ya da boğaza ulaşır. Boz kayaların dik yüzleri arasındaki esas açıklık on iki metreden fazla olamaz. Genişliğin yarısını yol, gerisini dört beş metre aşağıdaki

taşkınca akan akarsu kaplar. Bu noktada yüzeyinde çok iyi bilinen bir Roma yazıtının bulunduğu muazzam bir kaya parçası vardır. Bu yolda, Kapıların ağzında durun ve yamacın yukarısına bakın, solunuzda eski aletlerin izlerini taşıyan kaya duvar, sağınızda akarsu ve diğer sarp kaya vardır; işte siz şimdi Kiros'un, İskender'in, Cicero'nun, Harun el Reşid'in, Aziz Pavlus'un ve daha birçok ünlü insanın geçtiği yerdesiniz. Dünyada aynı kesin bilgilerle bulunabileceğiniz böyle başka bir yer varsa da ben bilmiyorum.

Gene yukarıya Tekke'ye bakarak bu ünlü boğazı kullanan birçok fatihin eserlerini görebilirsiniz. Kayanın üzerindeki taş levhadaki Roma yazıtı Marcus Aurelius'a aittir; ona bakarken, Marcus Aurelius'un düşüncelerinin levhaya ve levhanın konumuna bir parça yansıdığını sezersiniz. Yazıtın hangi düşünce silsilelerinin ve emirlerin sonucunda yarın üzerine değil de buraya yontulduğunu merak edersiniz. Bu yerin var olan seçenekler içinde daha çarpıcı ve kalıcı olan konumunun onun bu seçiminin nedeni olduğunu kesinlikle hissedersiniz. Bu eserin yapılışı da spekülasyonlara ve hayal ürünü tahminlere yol açmaktadır. Yazıt, sanki acelesi ve pek az aleti olan bir işçi tarafından kabaca yontulmuş gibidir ve biraz yamuktur. Bu nedenle, ertesi gün ordu ile yürüyüşe geçmek ya da arkada kaldığından arkadaşlarına katılmak için aceleyle işini bitirmek isteyen, askere alınmış bir duvarcı tarafından yontulduğunu düşünürsünüz.

Solunuzdaki sarp kayalıkların üstündeki "Esklavonyalı Muhafızın Kalesi"¹ başka bir çağa, Bizans ve Arap dönemlerine aittir ve aynı Lulu Kalesi gibi hareketli bir zamanın yapısıdır. Onu seyrederken düşünceleriniz en çok bu ıssız kartal yuvasındaki garnizon hizmetinin ayrıntılarına takılır. Burada günlerini ve yıllarını geçiren iyi insanların hakkını vermek için sıradan günlük yaşamlarının –denizden 1.800 metre yükseğe konmuş daracık barakalarda sigarasız, gazetesiz, kitapsız– ayrıntılarını çok merak edersiniz. O zamanların eski muhafız odasını görüp, sorularınızın yanıtlarını öğrenerek yarım saat geçirmek için neler vermezsiniz! Belki öğrenmek isteyeceğiniz ilk şey her birinin doğum yeri olurdu. Sonra ücretlerini, tayınlarını, hizmet koşullarını merak ederdiniz. Sonra da bu adamların yaşamlarını deşmeni-

1 Annaşa ya da Belemelik Kalesi. İskoç Arkeolog ve Tarihi Coğrafya araştırmacısı Sir William Mitchell Ramsay (1851-1939)'a göre, "Esklavonyalılar" Azerbaycan-Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren İskitlerin geç dönem bir boyu ya da koludur. Buraya iskân edildikleri için de kale onların adıyla anılmıştır –çn.

zin sonuna geldiğine inanırdınız: onların yanında olsaydınız duyduklarınızdan çok gördüklerinizden öğrenirdiniz.

Gene yukarıya Tekke'ye baktığınızda, binicilerin o garip yürüyüşü ile yoldan yavaşça aşağıya gelen attan inmiş iki zayıf zaptiyenin sağında başka Mısır tahkimatları vardır. Topların üzerlerinde oluşmuş beyaz tümseklerle düzgün kar tepelikleri gibi orada durmaktadırlar. Namluların bu tarafa nişan almış siyah ağzı ile kar birikintilerinin tamamen örtmediği tahkimat duvarının bir köşesi de görünmektedir. İbrahim Paşa, gerçekten o tarihte Boğaz'ın tarihsel başkişisidir. Eseri, herkesin görmesi için buradadır: oradan geçenlerin hepsi adını bilir; anısı gittiğiniz yörenin her tarafına yayılmış biri ile burada tanışırsınız.

Bu büyük ve aşırı hırslı insanların kalelerinin kapısında yarım saat geçirdikten sonra, Esklavonyalı muhafızın kalesini görmeye gitmek istedim. O an güçlükleri hesaplamadım: bu işi yolu izi olmayan zor bir tırmanış olarak gördüm ve önemsemeyerek bir saatin yeterli olacağını düşündüm. İhsan'ın da benimle gelmesini istedim. Ancak o konuya başka açıdan bakıyordu: tırmanmaktan hiçbir zaman hoşlanmıyordu, ayrıca benim için değilse bile, kendisi için çok değerli olan bir ata sahipti; onun için kayalığa baktı ve tasarını bütün yönleriyle alarak tek kelimeyle bitirdi: "At," bunu uzatarak "A-a-a-t" şeklinde söyledi. Her zaman az ama öz konuşma ustasıydı; yalnızca tümceleri değil, paragrafları da ifade edinceye değin bakışı, tavrı ve tonu ile bir sözcüğü tamamlardı: ama daha önce hiç bu denli iyi yapmamıştı bunu. "At," bir at, bu at, o at, herhangi bir at anlamına gelir; ama şimdi "benim atım" anlamına geliyordu. Ayrıca, atının kaleye gidemeyeceği ve bunu denemek istemediği, onu yolun üstünde yalnız bırakamayacağı, yakında onun güvende olacağı bir yer olmadığı, kendisinin de kaleye gitmek istemediği ve oraya gitmek isteyen birinin önerisinde aptallıktan başka bir şey görmediği anlamlarına da geliyordu. Bütün bu düşünceleri ve başkalarını tek sözcüğe yükledi ve içerdği savların yanıtlanmayacağını bilerek gözlerini kırıştırıp sabırla, sessizce yanıtımı bekledi. Akdeniz'e inen yamaçta, sekiz dokuz kilometre aşağıdaki Gülek Boğazı Hanı'na gitmeliydik.

Böylece, kısmen nehirden koparılarak, kısmen kayalığa oyularak genişletilmiş Kapılar'dan, bütün çağlarda değişmeden kalmış yoldan geçtik.

Bu duvardaki ana kapıdan, yüzyıllar boyunca, kazanan kaybeden Pers okçular, falanjlar, lejyonlar, Bizans mızrakçıları, Arap atlıları, Haçlı şövalyeleri, askerler, birbirine karışmış soylar ve ordular geçti. İki tarafta derin uçurumlar, kayalıklar, kar, dağınık çamlar binlerce metre yükseliyor, doğu tarafında gökyüzü kızışmış, akşam yaklaşıyordu ve aşağıdaki yol ile kabarmış nehir koyu karanlıklar içindeydi. Antik çağın ruhu varlığını ve dünyasını duyurmakla birlikte, manzaraya yansıyan ışığın yayılması gibi gizli bir etki de sinmiş gibiydi. Yaşamaya devam eden bu anlatılmaz etki –insan bunun böyle olduğunu düşünmeyi istiyor– insanların uzun çağlar boyunca bulunduğu her yerde harekete geçirici, mücadeleci akıl ve bedenle, kuvvetli umutlar ve korkularla, parlak başarı ve başarısızlık bilinciyle algılanabilir. Bu yoldan geçen milyonlar için Kapılar çıkış ya da girişe işaret ediyordu; önlerindeki tehlikeli niyetlerin korkusuyla ya da güvenliğe kavuşmanın sevinciyle buraya geliyorlardı. Korkuları ve umutları vardı ve duygularının gizli izlerini art arda burada bıraktılar. İnsan en azından bugünkü görüntüleri etkileyen ölü geçmiş böyle bir kurama dayandırırsa eski topraklarda daha büyük bir zevkle yolculuk eder.

Yol dolana dolana, bir taraftan öbürüne eski taş köprülerden geçerek vadiden çıktı. Karaçam ağaçları yola sarkıyordu, nehrin kenarında en üstteki dalları ayağımın hizasında olan büyük, yapraksız çınarlar yetişmişti. Gülek Boğazı Hanı'na değin vadiye sekiz kilometre boyunca akşam ışığında birbirlerinin üstüne üstüne giden en yüksek yalçın kayalıkları ve uçurumları, karın en beyazını gördüm.

Orada ardıc kökleriyle gürül gürül yanan bir ocağı olan, dışarıdan tek basamakla çıkılan küçük bir oda buldum. Yanından akan nehre ve dağ silsilesine çıkan çamla örtülü büyük çıkıntının üstünden de batıya bakıyordu. Hava açık ve buz gibiydi. Günbatımının ışığı çıkıntının üzerindeki ağaçların silüetini çiziyor ve karşı yamaçta gizlenmiş köyden yavaşça yükselen helezoni dumanı gösteriyordu. Tam köyün üstündeki aynı çıkıntının sırtından, ertesi sabah istersem Akdeniz'i görebileceğimi söylediler.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

KİLİKYA KAPILARINA DÖNÜŞ, YENİ HAN'A KISA BİR UZAKLIK,
KUTSAL BİR AĞAÇ, YENİ HAN, BIÇAKLI KAVGA, İNGİLİZ KIRSALI,
MERSİN MAKİSİNDE, ZAKKUM VE ÇİRİŞOTU, YOLDAKİ ZORUNLU OLARAK
ÇALIŞACAK OLANLAR, ARAPLARLA ÇATIŞMA, TARSUS YOLUNDA GECE YAĞMUR
VE ÇAMUR, ÇİNGENELERİN IŞIKLARI, TARSUS

Öğleden sonra Kilikya Kapılarına ulaştığımda, istediklerimi görmek için zaman hayli geçti; bu nedenle ertesi sabah, atına binen İhsan'la birlikte Gülek Boğazı Hanı'ndan tekrar oraya gittim. Ayaklarımızın altındaki kar gevşemişti, güneş parlıyordu, hava açıktı; daha görkemli başka bir yer muhakkak vardır; ama ocak ayındaki bu sabah vakitinde kadim Kilikya Yolu'ndaki kadar mükemmel bir hava, tarihsel mekân ve ender güzellikteki manzara başka hiçbir yerde bir arada bulunamaz. Bugün bütün kervanlar Akdeniz'e gidiyorlardı. Üzerine çam ağaçlarının sarktığı kavisli yol iki hörgüçlü deve zincirleri ile beneklenmişti; kaya sarmaşığı kaplı eski taş köprüden sırayla yavaş yavaş geçiyorlardı; sallanan çanlarının sesleri ahenkli bir tempoyla vadiyi kaplıyordu. Darius ile İskender zamanında da kervanlar herhalde böyleydiler; ama bir iki yıl içinde bu pitoresk kadim trafik artık olmayacak, Bağdat Demiryolu'nun yük katarları onların yerini alacak.

Öğleyin Gülek Boğazı Hanı'na dönmüştük; bir saat sonra İhsan'ın atı yüklenmiş, yemeğimizi yemiş ve yine yola koyulmuştuk. Yirmi-yirmi beş kilometrelik kısa bir yol gidecek, Yeni Han'da, neredeyse "alafranga" ya da Frenk veya Avrupa tarzında diye ünlenmiş bir handa mola verecektik. Orada Tarsus'a yani Londra'nın yüzyıllardır saygı duyduğu Aziz Pavlus'un doğum yerine bir günlük yürüyüş uzaklığında olacaktım. Bu yoldan giderek Tarsus'un Kilikya Kapılarına bakan ve Arap döneminin yükselişi sırasında Cihat Kapısı¹ diye adlandırılan kapısından girmeyi umuyordum.

Bir kent kapısının bunun kadar büyüleyici, bu kadar Doğu kokan ya da hayal gücünü daha geniş bir resme bu kadar sürükleyen bir adı hiç olmuş mudur? Bu ad hemen haç ile hilal arasında acılara sebep olan yüz-

1 Kuzey kapısı - Bağ kapısı -çn.

Kilikya Geçidi

lerce yıllık savaşı akla getiriyor. Ayrıca hilalin geleneksel saldırganlığını ne denli iyi ifade ettiğine de dikkat ediniz. Gerçekten, yalnızca adı bile, Akdeniz'in verimli kıyı kesiminde, mavi gökyüzü altındaki ve güneş ışığı içindeki –beyaz yarım kubbeler; ince minareler; çeşmeler; serviler; parlak yeşil portakal bahçeleri; renkli, bol ışıklı, koyu gölgeli sokaklar ve pazarlarla dolu– sıcak, beyaz duvarlı Arap Tarsus imgesini ve heybetli Arap hareketini canlandırıyor. Sonra da şövalyelik çağlarını, pitoresk sahneleri, onları bekleyen serüvenlerle bu ünlü kapıdan geçen yolu gösteriyor! Tarsus'un surlarından bakanlar, tepelerinde düşman Hristiyanların pusuya yattığı ya da cesaretle direndiği karlı Toroslar'ı görürlerdi. O gölgeli, mavi vadinin biraz kuzeydoğusunda, Arap Tarsus'undaki her çocuğun işaret edebileceği dağların içinden geçen, müminlerle kâfirleri ayıran tek yol –Kilikya Kapıları Geçidi– bulunur. Bu nefret yolu kentten Cihat Kapısı'yla çıkar, bir süre ova-yı izler, sonra kapılara ulaşmak için mersin kaplı bayırlara tırmanırdı. Tarsuslu müminler, ateşkes zamanları dışında kâfirlerle sıcak bir çatışmanın bu yolda patlayacağından daima emindiler. Örneğin, olayların daha büyük bir resmini görebilmek için 843'te bu yolda gerçekleşen önemli bir sahneye göz atmak isteyebilirsiniz. Halife Mutasım'ın Arap ordusu bir bahar günü 130.000 at ve piyadeyle bu yoldan yürüdü. Savaşçılar göz alıcı üniformalarıyla savaş naraları atarak toz duman içinde ilerlediler. Kalkanlarının üzerine kocaman "Amorium [Ammuriye]" sözcüğü boyanmıştı. Böylece, bugün Afyonkarahisar'ın seksen kilometre kuzeybatısında kalıntılarının izi sürülebilen Bizans İmparatorluğu'na ait Amorium'u ve büyük iç kalesini fethetme amaçlarını açıkça dile getiriyorlardı. Nitekim yıl sona ermeden bu fetih gerçekleşmişti. İşte güneşli ve ılık bir havada Kilikya Geçidi'nden bugünkü Türk kenti Tarsus'a inen yolcunun aklından buna benzer görüntüler yavaş yavaş geçer.

Gülek Boğazı Hanı'nda kar hafifti, ama bir iki kilometre sonra tamamen durdu. Eğimi yumuşatmak için bazen biraz yükselen dönemeçli yol yürümeye çok elverişliydi. Yol geniş çam ormanı ile kaplı engebeli, alçalan bir bölgeden geçen akarsuyun genişleyen vadisini izliyordu. Bu, Antonius

2 Eski Yunanca ve ortaçağ Yunancasında "Amorion" şeklinde anılagelmiştir. Arap/İslam kaynaklarında "Ammuriye" ya da "Amuriye" olarak geçer. Amorium höyüğü'nün yamacında bugün Hisarköy bulunmaktadır –çn.

ile Kleopatra'nın ünü Cydnus Irmağı'nın³ bir koluydu. Akarsu bazen kıvrıla kıvrıla gidiyor ve derin bir vadide gözden kayboluyor, bazen de yol kenarından akıyordu. Suyun aşağıdaki çakıllı kıyısında yetişen çınar ağaçlarıyla, sürüklediği, aralarında altı metre uzunluğunda olanların da bulunduğu ağaç dallarını görüyordum. Her kilometrede daha yumuşayan havada karlı dağdan inen bu güneşli yolda her zaman dikkatleri çeken bir şey vardı. Şimdi birden küçük bir nehre dönecek denli gür bir kaynak; sonra eğime göre kavis çizen modern yol ve araziye uyum sağlamayan Roma Yolu'nun tepede kalan parçası. Ve sonra, evimi anımsatan bir görüntü çıktı karşıma, türdeş bir çam grubu ile taçlanmış taşlı bir tepecik; tepecik ve ağaçlar büyüleyici bir biçimde Milton Heath'e o denli benziyordu ki, ikisinin farklı olduğuna yemin edecek kişi zor bulunur. Ancak şimdi, yolun kenarında dindarlık perdesi altında yapılmış uçuşan paçavralarla ve bir taş yığınıyla kutsal bir çalı ortaya çıktı; Surrey'de olmadığınızdan artık kesinlikle eminsiniz.

Bu çalı sanırım alıçtı ve yetişilebilen bütün dallara ve sürgünlere bağlanmış sayısız renkli ufak bez parçasına, gövdesinin etrafına yığılmış araba dolusu küçük taş bakılırsa çok çok mübarekti. Bu kutsal ağaçlar ve çalılar Müslümanlar için ibadet yerleri kabul edilirler. Ağaç ve çalıların yetiştiği her yerde bulunur, her zaman çaputlarla süslenir, taş yığınlarıyla çevrilir. Sık sık sormama karşın, hiçbir zaman kesin olarak nasıl kutsallaştırıldıklarını, nasıl ya da kim tarafından ilk adakların yapıldığını ve örneğin, eğer yol kenarındaki bir çalıya rengârenk paçavralar bağlar ve birkaç yüz çakıl taşı toplarsam, oradan gelen geçenler açtığım bilinmez yolda beni izlerler miydi öğrenemedim. Yapabildiğim en iyi açıklama, bu çalıların, hayattayken yol kenarında dilenen, sonra da anıları kutsallaşan mübarek adamların türbelerine işaret ettiğiydi. İbadethanelerdeki gibi bunlara yapılan adakların önemsiz ufak tefek mucizeler yaratabildiğine inanılıyor ya da en azından bunu yapmak sevap sayılıyordu.

Daha önce böyle çalılardan geçerken İhsan ilgisizce bunların dibine bir iki taş atmıştı: ama şimdi sanki bu yaptığının görülmesine aldırıyor-muş gibi bir havayla beş taş aldı. Bu bir şey söyleyemeyeceğim bir konuydu;

3 Kleopatra'nın sevgilisi Antonius'la buluşmak üzere bir saltanat kayığı ile Cyndus'a yani Tarsus ya da Berdan Çayı'na gelmesi, Shakespeare dahil birçok yazara, birçok ressama esin kaynağı olmuştur -çn.

ama yolda bir saat boyunca bol bol taş toplamaya ve onları dikkatle yoldan dışarı atmaya devam edince nedenini sormadan edemedim. Birden terslendi. Dininin gerektirdiği bir şeyi yapıyordu. Merakımın zamansız olduğunu ve kötü karşılandığını anladım.

Yeni Han, insanların Kilikya Ovası'ndan dağ havası almak, tatlı dağ suyu içmek, kıyının bitkinlik veren sıcağından kaçmak için geldiklerinin söylendiği bir yerdi. Han, çoğu ziyaretçinin kendi yiyeceğini getirmesine karşın ihtiyaçları olduğunda onlara yemek ve yatak da veriyordu ve öteki hanlarla karşılaştırıldığında gerçekten "alafranga"ydı. Etrafında başka yapıların bulunmadığı bir yerdi. Açık avlusuna bir kapıyla giriliyordu. Avlunun çevresinde bir sıra alçak, gri renkli taş yapı bulunuyordu. Hanın arkasındaki arazi yumuşak kıvrımlarla denize doğru iniyordu; insanın gözü sarp vadiler arasındaki bir dizi basık tepeye takılıyordu. Bu vadilerden birinden bir nehir akıyordu. Bu basık tepelerden biri sık bir maki örtüsüyle kaplı olduğundan yüzeyi pek engebeli gibi görünmüyordu. Yolun karşısında küçük bir tepenin üstünde son çam ormanı kümesi vardı. Çamlık arazi burada bitiyor ve bitki örtüsü denize doğru değişiyordu. Güzel bir yerde yer alan güzel bir handı; şu var ki hancı bir Rumdu.

Kuşkusuz hanını kârlı hale getirmişti. Ahırların üstüne sıralanmış küçük temiz yatak odalarının hepsi balkonlara açılıyordu. Bunlar işlerin iyi gittiğini gösteriyordu. Aşevi de iyiydi; birçok konuk şimdiden yiyecek alıyordu. Ancak bütün bu kusursuzluğa ve görünür refahına karşın, geleneklere meydan okuduğundan saldırılara uğrayan biri gibi belli ki dükkâncı da zor bir yaşam sürüyordu. Geleli henüz on dakika olmamıştı ki aşağıdaki avluda şiddetli bir kavga başladı; olağanın dışında bir şey olduğunu anlatan sesler bir anda yükseldi. Bu sesler bıçak ya da altıpatlar kullanıldığına işaret ediyordu. Balkona çıktım ve bir açık ahırın önünde boğuşan bir grup –parlak renkler, kıvranan insanlar, koşan adamlar ve çeliğin beyaz ışıltısı– gördüm. Çatışmanın tarafları han mensuplarıyla alt tabakadan gibi görünen konuklardı. Hanı uşaklar, konukları ise üç Müslüman eşekçi temsil ediyordu. Bunlardan ikisi bıçak çekmişti; ama şimdi onları sıkıca tutuyorlardı. Öfkeli üçüncü konuğun elini bıçağına atması ise an meselesiydi; onu da tehlikesiz hale getirmek için sabırla çaba harcıyorlardı.

Bu arada iyi niyetli Rum hancı eşekçilere balkondan el hareketleri yaptı, bağırdı, beddua etti, uşaklarına emirler verdi ve ister köylü, ister dükkancı, ister siyasetçi olsun öfkesi burnunda olan bütün Rumlar gibi zıvanadan çıkmış bir tavırla havayı yumrukladı. Kavga eşeklerin ahıra konmasından çıkmıştı ve hancı, herkesin gördüğü gibi, kendi açısından haklıydı. Onun bu “alafranga” hanı eşekler için değildi; ama aynı zamanda çevredeki tek handı ve yakınlarda bir yerde bir kulübe dahi yoktu. Bu nedenle eşekleri kabul edecekti ama onlar için para ödenmesinde de ısrar ediyordu. En kötü şekilde konakladıklarından, ahırlara bağlanan eşekler için para alınmaması ülkede âdet olmuştu; ama bu hayvanlarla eşekçilerin eşek hanlarını, yani konaklama yerlerinin en kötülerinin kapılarını aşındırmaları da âdettendi. Ancak eşekçiler bir Rumun çevredeki yegâne handa ücret isteyerek âdeti bozmasına çok içerlemişlerdi.

Gerçekte kavga kişisel değil, farklı milletlere ve dinlere mensup olmakla ilgiliydi. Çatışma nedeni önemsiz bir şey olmasına karşın, farklı Osmanlı milletleri arasındaki umutsuz nefreti çok iyi gösteriyordu. Üç eşekçi en alt sınıftandı; yine de bir Rumla ilişkilerinde Müslüman efendiler olduklarının bilincindeydiler. Hancı Müslüman olsaydı kavga çıkmayabilir, eşekçiler onun koşullarını kabul edebilirler ya da daha büyük bir olasılıkla bu nitelikli hana hiç gelmeyebilirlerdi. Sonunda kan dökülmeden kapı dışarı edildiler; ama arkalarında garip bir huzursuzluk ve heyecan bıraktılar; çünkü handa birçok Müslüman müşteri vardı.

İhsan'ın şimdi içinde bulunduğu garip ruh halini bu olaya ve yarattığı genel hoşnutsuzluğa yormak gerekiyordu. Çok yorgundu. Gerçekten, karda mücadele etmenin etkilerinden henüz kurtulamamıştı. Onu memnun etmeyi ve iyiliğini düşünerek birkaç kuruş vererek aşevinden yoğurt ve pilav almasını, iyi bir yemek yemesini söyledim. Parayı reddetti; ama şaşırdığımı görünce Rum aşevi olduğunu, oradan hiçbir şey almayacağını, aslında Rum eti yemektense açlıktan ölmeyi yeğleyeceğini söyledi. Bu konuda kararlıydı; sonunda parayı aldığı halde sözünden dönmek için burada harcamayacağını belirtti.

Sonra da odamda uyumasına izin vermemi isteyerek garip bir dilekte bulundu. Kayseri'den birlikte yola çıktığımızda aynı yerde uyumamızı

istemmiş ama reddetmiştim. Şimdi de reddettim; bunun üzerine dünya başına yıkılmış gibi arkasını döndü. Bu gece tavrı bir acayıptı; geldi gitti, tekrar geldi, isteğini tekrarladı, tekrar reddedilince yan odadaki komşum olan bir Türk subayına giderek ondan da aynı şeyi istedi. Subayın önerisini hemen kabul etmesi, her sınıftan Müslümanlar arasında yardımseverliğin hiç de zayıf olmadığını gösterir. Uykuya dalıncaya dek ikisinin konuşmalarını duydum; benden, ama benden çok Rumdan ve akşamki kavgadan söz ettiler.

Bu kavga Müslümanları son derece heyecanlandırdı, onları soy ve din kardeşliğinde birleştirdi. Müslüman kardeşlerinin Rumlar tarafından kovulduğunu görmüşlerdi ve Müslümanların haksız olmalarına karşın, bu dehşetli görüntü, bir zamanlar ortak amaçların, ortak inançların ve düşman soylarla sarılmış olmanın bilincine gerçekten sahip bir aşiret olan Osmanlıların en derin güdülerini uyarmıştı. Bu gece, bu handaki bütün Müslümanların kafalarında cinnet geçireceklerini, daha fazla neden aramadan kendilerine hâkim olamayacaklarını, onları insanları öldürme noktasına getirecek duyguların ortaya çıkacağını seziyordum. Bu ruh hali içinde öldürme işinin başka bir şey için kişisel nedenlerle yapılmayacağı, Müslümanlar tarafından Müslümanlar olarak yalnızca din için yapılacağı açıktı. Bütün korkunç kırımların kökeninde bu kör yobaz ve ırksal şiddet vardır. İlk kırımlar görülünceye ve farklı soylar arasında yüzyıllardır süren soysal ve dinsel düşmanlığı anımsayınca değin bunu anlamak zordur ama bunu anımsadığınızda şaşırırmazsınız.

Ertesi sabah hafif bir yağmur altında buradan ayrıldık ve birden neredeyse İngiltere gibi bir yöreye daldık. Islak kuru yapraklı yabani alıçlar, altlarında yer sarmaşığı, çiçeklenmiş çuhaçiçekleri ile menekşeler vardı ve İngiltere'ye ait olmayan tek çiçek siklamendi. Toroslar'ın bu güney yamacında bahar başlamıştı; İngiltere'de ise baharın başlamasına altı hafta vardı.

Sıcak denize doğru hızla inerken, farklı bitki örtüsü kuşaklarından geçtik. Handan birkaç saat uzakta yağmur dindi, hava çok yumuşadı ve ılıklaştı, önümüzde ve iki tarafımızda gözümüzün alabildiğince bazen vadilerle kesilen, ama hep denize doğru yavaş yavaş kaybolan yuvarlak alçak tepeler uzanıyordu. Uzaktan bakınca yeşil kadife gibi görünen düzgün makillerle –iki buçuk üç metre yüksekliğinde, bol ve sık, aynı çalıda hem limon sarısı, hem koyu yeşil yapraklar olan mersinler– kaplanmışlardı. İşte, eski

savaşlar sırasında insanların pusuya yattıkları ve saklandıkları Akdeniz kıyısının mersin çalılığı. Yunanlar, Romalılar ve Kilikyalı korsanlar onu çok iyi biliyorlardı; kuşkusuz Haçlılar, Araplar ve diğerleri de: bu yörelerde zaman yitirmeden saklanmak amaçlandığında –ki hâlâ öyledir– bütün savaşanların gizlendiği doğal yerdi bunlar. Bir keresinde bir dostum, buluşacağı Ege kıyısındaki eşkiyayı görmeye gittiğinde çetenin mersin çalılığında kamp kurduğunu anlatmıştı; bir Ermeni, Kilikya kırımlarından söz ederken, yakalanan halkından bazılarının kaçtığını ve bu çalılıklarda saklandıklarını söyledi.

Bunları düşünerek mersinlerin içine girdim, fırça gibi yapraklarının kokusundan savaşta ve barışta birçok serüvenin geçtiği bir ortamda bulunduğumu biliyordum. Bu güzel koku beni sararken Küçük Asya'nın güney ve batı uçları ile adalarında yaşayan Rumlarda yarattığı özelliklerin ardındaki nedenleri daha iyi anlıyor gibiydim. Kan bağının çok az önemi olduğunu düşündüm. Üstünlüklerinin ve kusurlarının gerçek sırrı –yer, hava ve iklim– çevredeydi. Assos tepesini, Knidos, Klazomenai⁴ kentlerini, Chios [Sakız], Rodos adalarını ya da Anadolu'daki herhangi bir başka Yunan devletini merakla araştıran biri, bu konum ve iklimin orada yaşayanlara aşırı yerelliklerini, düşünsel ve fiziksel etkinliklerini, güzelliğe olan sevgilerini, zekâ ışığını, çabuk parlamalarını, ayrıca hainliklerini, hilekârlıklarını ve saçma kararsızlıklarını verdiğinden kuşku duymaz. Güneş, mavi gökyüzü, deniz, yumuşak hava ve uzakta anakara ile adaların muhteşem dağları hep vardı. Evlerinden ve bildikleri yerlerden gündüz vakti bir körfezdeki ya da mavi bir boğazdaki canlı mor adalar arasında sessizce kayan beyaz yelkenleri görmeden edemiyorlardı. İnsan onların her gün gördükleri bu görüntünün kişiliklerine çok katkısı olduğunu düşünmeden edemiyor.

Mersinler arasında zorla yolumu açarken bunun gibi düşünceler aklımdan geçti ve orduları ilerlerken ya da kamp kurduklarında, yıldızların altında benzer mersinliklerde nöbet tutan ya da uyuyan antik Yunanlarla aynı rayihalı havayı soluduğumu biliyordum. Ancak neden bu düşünceler bu anda ve bu yerde böylesine canlı gelmişti, bilmiyorum. Belki bölgenin yerel etkilerinin sonucuydu ve kuşku yok ki onların büyüüne kapılıyordum.

4 Klazomenai İzmir Körfezi'nin güney sahil şeridi üzerinde, İzmir'in 38 km batısında, Urla Belediyesi sınırları içinde bulunan tarihi İyonya kentiydi.

Çalıktan yeniden çıktığım zaman ovaya taşınan tomrukları gördüm. Dalları sıyrılmış ikiyeşer genç çam ağacını taşıyan atlar yolun aşağısından çevik adımlarla geliyorlardı. İki tomruk ince uçlarından halatla hayvanın iki tarafında askıya alınarak hamuta bağlanmıştı, dipleri ise sürükleniyor ve sertçe yola vuruyordu. Bu görüntünün de çok eskilere ait olduğunu düşündüm.

Bu Kilikya tepeleri klasik çağın tepeleri olmasa da aynı bölgeye aittir ve bitki örtüsü aynıdır. Akarsuların kıyısında her zaman zakkum vardır ve yol kenarındaki çıplak taşlı tümseklerle aradaki yerler nergis gibi yeşil sivri yapraklı yeni filizlenen öbeklerle kaplanmıştır. Filizlere bakarak bitkinin adını çıkaramadım ama birkaç hafta içinde kilometrelerce alanda çiçeklenecektir; o halde bunları çirişotu diye bilelim. Burada bir yerden de Akdeniz ilk defa göründü. Yol alçak bir tepeyi tırmandı ve bulutlu havada birden elli kilometre ötede kuvvetli güneş ışığının parlattığı lacivert denizi gördüm. Sonra yol kıvrıla kıvrıla seyrek zeytin, incir ağaçları, cevizler, narlar ve orada burada bir kulübe ile ekilmiş küçük tarlalar arasından geçti.

Sonunda, aşağıda Kilikya Ovası'nın dar bir şeridinin görüldüğü bir yere geldik. Yol çok aşağıdaki tepeler arasında dolanarak yükseliyordu. Birkaç kilometre uzaklıktaki yolda sanki bir tören alayındaymış gibi beyazlar giymiş gruplar benekler halinde görünüyordu. İç kesimlerden, dağlardan gelen bizim için bu tuhaf ve anlaşılmaz bir görüntüydü. Belki de yeni şeylerin belirtisi, ovanın bir âdetiydi, belki bir bayramda beyazlar giyip kiliseye giden Ermenilerdi bunlar. Yeni bir şeyle karşılaşacağımdan emin olarak yolda ilerledim. Ancak alayın başındaki kişi yanımıza gelince ne kadar büyük bir hata yaptığımızı anladık. Bunlar dindarlar değildi, Tarsus'tan ve ovadan zorunlu çalışmaya gönderilen bin kişi Toroslar'ı geçip Ulukışla'ya, demiryoluna ulaşmak için yürüyordu. Başlarında bir subayın bindiği araba vardı; emir eri olan bir atlı jandarma yanında ilerliyor, arkadan da düzensiz biçimde dağılmış, ellili, altmışlı, yirmili, onlu gruplar geliyordu. Yalınayak, çıplak bacaklı, ince beyaz pamuktan kısa pantolonlu, önü açık gömlekli –sıcak ovanın gündelik köylü kıyafeti– Kilikya Boğazı'ndaki buzu ve karı düşünmeden yürüyen adamlardı. Bu büyük topluluk yolda nereye sığınacak, Pozanti'ya ulaşınca da değin nasıl beslenecek kestiremiyordum; ama karda ve sıfırın altındaki soğukta nasıl yolculuk edeceklerini çok iyi

kestiriyordum. Hiç olmazsa onlarla aynı zamanda bir hana varmadığımız için seviniyordum.

Biz daha iki yüz metre uzaktayken subay küçük grubumuzun niteliğini fark etmişti ve bu şansı kaçırmadı. Arabayı durdurdu, indi, yolun kenarına gitti ve genç Osmanlı subaylarının en beğendikleri pozu, Grand Rue de Pera'daki [İstiklal Caddesi] bütün fotoğraf stüdyolarının gösterdiği pozu aldı. Yepyeni hakisi ve gıcırdayan derileriyle yakışıklı bir Araptı; başında Arap kefiyesi, üzerine bağladıkları deve yününden çember bağ vardı. Bacakları açık, başı arkada, sahra dürbününü iki eliyle tutarak dimdik durdu ve bu biçimde arkasındaki dağınık kolu inceledi.

Napoléon'un izlerini Paris'ten daha çok İstanbul'da görürsünüz; Enver Bey'in boyunun posunun ve kişiliğinin Napoléon'a benzediği düşünülür, meslek hayatının -1912de- aynı yaştaki Napoléon'unkiyle kıyaslanabileceği kabul edilir. Enver Bey de onun pozlarını takınmaya çalışır. Bu nedenle, genç Türk subayları Enver'e ve Napoléon'a benzeyen pozlar vermekte azimliydiler. Büyük Korsikalının ölümsüz etkisi Toroslardaki bir yamaçta bana bunun için gösterilmişti.

Zorunlu olarak çalışmaya götürülenlerin yanından geçerken benzer koşullarda âdet edindiğim her türlü tedbiri almayı savsaklamıştım. Yoldan çekilmedim, adamların etrafımdan dolaşmasına izin verdim; böylelikle kendimi ciddi bir çatışma sayılabilecek bir boğuşmanın içine ittim; çünkü on beş on altı kişilik son grubu geçerken bir el uzandı ve arsız suratlı bir Arap ağzımdan pipomu kaptı. Ben adamı kovaladım, o kaçtı ve kaçarken yüksek sesle Abdullah, İbrahim ve Halil'i çağırdı. Bunlar bir an durakladıktan sonra ötekilerle birlikte koşup gelen adamlardı. Sonunda adamın yakasına yapıştım; ama o pipoyu bir başkasına geçirerek diklendi; ben adamı yere devirince dünya başına yıkılmış gibi bir duygu içine girdi, bir bıçağı olsaydı beni bıçaklayacaktı. Bu arada ben pipoyu alan öteki adamı yakalayabildim; o sırada hamle yapan İhsan pipoyu çekip aldı. Her şey çabucak olup bitmişti; ama öteki Araplar şimdi İhsan'ın atının koşumlarını çekiyorlardı ve bu saldırı da savuşturulmalıydı.

Kalabalık şimdiye dek bizi merakla gözetlemenin ötesine geçmemişti, yağmayı da önlemiştik. Sonra ağır görevi, zorunlu çalışacak olan bu

bin ya da daha fazla kişiyi dağlara götürmek ve arkada hiç kimsenin kalmasına dikkat etmek olan kolun artçısı, kısa boylu, gürbüz, kır saçlı, tüfekli, kıdemli bir Türk askeri geldi. Yaklaşırken bana çok küfretti; ama yanıma gelince davranışı değişti ve ancak duyacağım kadar alçak sesle, “Haydi efendi, haydi, çabuk,” dedi.

Sonunda şerefimizle, bir şey kaptırmadan oradan ayrıldık; ama tehlikeli bir işti başımıza gelen. Bu zorunlu işçiler Kilikyalı Araplardı; Türk olsalardı böyle bir tacize kalkışmayabilirlerdi; ama Türkler olsaydı başladı mı böyle kolayca bitmezdi.

Ovaya vardığımızda öğlen olmuştu. Yol, etrafları çevrilmemiş geniş pamuk tarlaları, buğday sürgünleri ile yer yer mısır ve tütün fidanları arasından geçiyordu. Sağanak toprağı silip süpürüyor, arada bir güneş çıkıyordu. Her tarafta son sellerin izleri vardı; tarlalar hâlâ su altındaydı; su basmamış tarlalara derin, yeni temizlenmiş kanallar kazılmıştı. Bazen daha yüksek yerlerden yolun alçak tarafına taşınan toprak dönümlerce alanı kaplamıştı. Tarsus’tan gelen kervanların durumu da, develer karınlarına değin kuru çamura bulandığından kaygı vericiydi. Zorla çalıştırılacak olanlar belli ki çamurda çıplak ayakla yürümüş ve en kötü bölgeyi geride bırakınca yıkanmışlardı. Şimdi biz de buradan geçmek zorunda olduğumuzdan canımızı dişimize takarak bu alanı aştık. Yoldaki yarım metre balçıkla dolu çukurları elimizden geldiğince umursamadan bata çıka ilerledik. Daha da kötüsü az su olan yerlerdeki balçık derin ve yapışkandı. Şimdi Kilikya Geçidi’ndeki kar, Tarsus yolundaki bu balçıkla karşılaştırıldığında güzel, temiz ve bütünüyle büyüleyici bir engel gibi görünüyordu bize. Bizi dağlara hapseden tipiler ovada yağmur olup karşımıza çıktı; hiç kimse daha önce ovada durmadan bu denli çok yağmur yağdığını –birkaç günde otuz santim– ve arkasından böyle bir sel bastığını hatırlamıyordu.

Bu koşullarda yol alan çamur içindeki grubumuza Tarsus yolu daha uzun, Tarsus’a ulaşmak daha da zor geldi. Üstelik gideceğimiz yer görünmeden gece bastırdı ve aralıksız yağmur yağdı. Karanlığı kıracak bir nebze ışık bile olmadan, vıcık vıcık çamur bata çıka, cumbadak suya düşse kalka ağır ağır yürüdük. Daha sonra demiryoluna rastlamak ve Adana-Mersin demiryolu üzerindeki Gülek Boğazı istasyonunu belli belirsiz seçmek

bizim için bir sürpriz oldu. İstasyona, Kilikya Kapıları Geçidi'ne en yakın konumda olduğundan epey bir hayal gücüyle böyle bir isim verilmiş. Sonra da karşımıza öncekiler kadar kötü, bitmez tükenmez uzunlukta kapkara bir yol çıktı. Berdan Çayı üzerindeki uzun taş köprüye geldiğimizde saat sekizdi. Bir süre sonra yolun kenarında kestiremediğimiz bir uzaklıkta yanıp sönen donuk ışıklar gördük. Bu görüntü karşısında İhsan yürüyüş düzenini değiştirdi; atın yularını kısa tuttu, peşini bırakmamamı ve dikkatle gözcülük etmemi söyledi; “çünkü bunlar eşkıya Çingenelerin ışıkları,” dedi. Daha önce bir keresinde gece Tarsus'a girerken Çingenelerin karanlıkta fark edilmeden hurçlarını kesip mallarını çaldığını anlattı. Tarsus'a işte böyle, çamurlara batmış halde, hiçbir şey görmeden, Çingene hırsızları çok dikkatle gözleyerek girdik ve hemen Yeni Han'a gittik.

ESKİ BİR TARSUS HANI, YAĞMURUN TUTSAĞI OLMAK, ÇATI ÇÖKTÜ,
İLK DEMİRCİLERİN ŞARKISI, AZİZ PAVLUS AMERİKAN KOLEJİ, ESKİ TARSUS,
BERDAN ÇAYI, TARSUS'TA ANTİK TRAFİK, YİNE CİHAT KAPISI, KIBRISLI
EĞİTİM ÇAVUŞU, ATLETİK BİR İSVİÇRELİ KADIN, MERSİN, PAZARYERİ,
KİLİKYA OVASI, PAMUK, ADANA

Tarsus'taki Yeni Han, adını saf insanları ayartmak için kullanıyordu. Görünüşe göre en az iki yüz yıllıktı ve eski Arap hanlarının özelliklerini taşıyordu. Büyük dörtgen avlusu bir mezbelelikti; ama sivri kemerli sundurma, eski taş merdivenler ve sundurmaya açılan sıra sıra odalarla pencereler bakımsız olmalarına karşın, ona soylu bir güzellik veriyordu. Odam beklediğim gibi küçük, basık ve karanlıktı; ama onda eski Tarsus'un havası olduğunu düşündüğüm için hoşuma gitti.

Sonra zorluklar nedeniyle olabildiğince temizlenmek için epey zaman harcadım; hanın odabaşı neden bu kadar çok "daha fazla su" diye bağırmama önce çok şaşırdı; ama nazikti ve Müslüman olduğu için yıkanmanın yol yordamını biraz biliyordu. Sonunda, temizlenmiş, kuru giysiler giymiş, lambanın ışığında, gürül gürül yanan ocağın karşısında oturup sağanak halinde yağan yağmuru dinlerken odanın düzgün, hatta rahat olduğunu düşündüm. Ancak, o gece, saat on ikiyi biraz geçe bu hoş ortamı değiştirecek bir şey oldu. Daha yeni elli kilometre yürümüş ve yolda düşman Arapları yenmiş bir insanın derin uykusuna dalmıştım ki büyük bir çatırtıyla uyandım. Üstüm başım pislik, kum, toz ve anlaşılabilir bir biçimde çamurla kaplanmıştı; sanki eski han çökmüştü.

Bir kibrit, felaketin çok da büyük olmadığını gösterdi. Uzun süredir gök gürültülü biçimde yağan şiddetli yağmurda tavanın yarısından fazlası, sıvası ve çürümüş kirişleriyle birlikte çökmüştü. Baca temizleyicisi gibi kapkara olduğum için yeniden yıkanmam gerekiyordu. Ancak bunu hemen yapamazdım; yatağı tavandan sarkan döküntünün ve damlayan suyun altından çıkarıp yattım ve eskisi gibi deliksiz bir uyku çektim.

Ertesi sabah başka bir odaya geçtim, şiddetli ve sürekli yağmur nedeniyle bütün gün orada kapalı kaldım. Bu sağanak altında hanın avlusu

da bir havuza döndü ve yolları sel bastı. Eski adıyla Cydnus Çayı'nın da [Tarsus veya Berdan Çayı] taşıdığı söylendi. Ancak Tarsus'tan canlı bir anı olarak kalan garip bir türkü sayesinde günüm güzel geçti. Türkü, hanın giriş katında bulunan ve yağmurdan dışarı çıkamayan birkaç kişinin zaman geçirmek için toplandığı demirci dükkânından geliyordu. Kaç kişiydiler, hangi millettendiler bilmiyorum; çünkü onları hiç görmedim. Söyledikleri türkünün ne olduğunu da bilmiyordum. Ancak, çekicin örse vuruş temposuna göre öyle zevkle ve kendilerinden geçerek söylüyorlar ve türküde öyle eski, çılgın bir yaşam duygusu yakalanmıştı ve demir sesi o denli sevinçle ve tam zamanında çıkıyordu ki müziği bitip tükenmez bir keyifle dinledim ve tekrar tekrar söyledikleri için hep yeniden başlamasını arzuladım. Önce örse hafif vuruşların eşliğinde sanki tek kişinin konuşur gibi okuduğu yavaş tempolu bir iki parça vardı. Arkasından üç dört ses teker teker katıldı, tempo hızlandı, çekiç vuruşları sertleşti. Sonra birden türkü bir ses fırtınasına döndü. Kendinden geçen semazenler gibi birkaç güçlü ses katıldı, tempo daha da hızlandı, birkaç çekiç birlikte örse art arda kızgın kızgın vurdu. Müzik böyle tam hız devam etti, ama sesler teker teker kesilince önce aksadı sonra bitti; vuruş sesleri de azaldı, sonra sadece tek, ağır bir vuruş kaldı, son türkücü de öyle bir notada bıraktı ki sanki başka bir türkü buradan başlayıp devam edecekti. Sonra performanslarından memnun kalan türkücülerin kahkaha ve sohbetlerinin uğultusu başladı.

Bu çılgın, vahşi, kulağa hoş gelen şey bana genç dünyanın şevki ve ruhu ile dolu gibi geldi. Silah döken eski demircilerin ve onları çalışırken izleyenlerin mağaralarda böyle türküler söylemiş olabileceklerini düşündüm. Pontus Dağları'nda dinlemiş olsaydım günümüze kadar ulaşmış gerçek bir Haibler¹ şarkısı dinlediğimi söylerdim. Ancak klasik çağa ait bu kökenden birine Tarsus'ta, bir Müslüman hanında rastlamak olanaklı değildi; onun vatanının Hazar'ın doğusunda göçerler arasında olması daha olasıydı; yine de bunun en eski demircilerin şarkısı olduğunu hissettim.

Ertesi gün öğleden sonra, daha iyi bir havada Tarsus'u görmeye gittim; hemen Amerikan Kolejini ve o güne dek tanımadığım dostları buldum. Ondan sonra zaman geçirmeden Müslüman hanını Tarsuslu Amerikalıların

1 Antik çağda Karadeniz kıyısında yerleşik olan ve demiri buldukları söylenen kabile –çn.

sıcak konukseverliğiyle –sırası gelmişken, genellikle benim gibi yabancılara sunulan konukseverlikten söz ediyorum– değiştirdim. Ziyaretçi defterinde böyle isteyerek ağırlanan uzun bir isim listesi vardı. Kolej, Anadolu’daki diğer Amerikan misyonerlikleri gibi aynı amaç ve çalışmaları karşılık beklemeden yerine getiren bir Amerikan topluluğunu barındırıyordu; ama Kilikya’daki diğer Amerikan misyonerliklerinde olduğu gibi Tarsus Aziz Pavlus Kolejindeki bu insanlar için de son zamanlarda özverilerini daha iyi kanıtlama fırsatı gelip çatmıştı. Son Kilikya katliamları sırasında kendi yaşamlarını tehlikeye atma pahasına –aksi halde öldürülecek olan– birçok Ermeni’yi kurtarmış ve korumuşlardı. Bu, kendi içlerinden de yaşamlarını kaybedenler olmadan yapılamazdı. Ev sahibimin Kolej çalışmalarında faal, insanın yüreğini yakan dul kızının kısa süre önce misyonerlik mesleğine girmiş olan genç Amerikalı kocası Adana katliamında yaşamını yitirmişti.

Türk kentlerinde edindiğim deneyimlerle Tarsus’ta onun geçmiş görkemini anımsatacak fazla bir şey bulamayacağımı, ama en azından geçmiş günlerin bilincini hissedebileceğimi umuyordum. Her nedense Arap Tarsus’unun surlarıyla Cihat Kapısı’nın yok olmadığını sanıyordum. Birçok Osmanlı kenti Selçukluların izlerini koruyor. Ancak Tarsus hiçbir zaman Selçuklularca yönetilmemiştir ve bu durum bir kayıp gibi görünmektedir. Biri İskender, öteki Marcus Antonius olan Yunan ve Roma yöneticilerini görmüş, herkesin bildiği gibi özellikle Harun el Reşit döneminde büyük bir kent olmuş, Haçlı önderlerinin kavgalarına ve Küçük Ermenistan’daki² çalkantılara tanıklık etmişti. Ama en önemlisi, şimdi değişken ve romantik tarihini tahayyül etmeye yardım edecek çok az şeye sahip olmasıydı. Surlardan ve Arap egemenliğinin bütün tarihini sadece adına bakıp kurguladığım Cihat Kapısı’ndan hiçbir iz kalmamıştı. Havari Aziz Pavlus’un zamanından kaldığı iddia edilen “Aziz Pavlus Kapısı” eski olabilir ama o denli eski bir çağdan olduğuna kimseyi inandıramaz. Ancak, belki de “vasat bir kent” olmayan Roma dönemi Tarsus’una ait bir Aziz Pavlus kuyusu vardır. Berdan Çayı üzerindeki büyük taş köprüünün Ermeni döneminden kaldığı söylenir. Geri kalanlar, şimdiki Tarsus, 20.000 kişinin yaşadığı, pamuklu dokuma fabrikaları, küçük, bakımsız dükkânları ve evleriyle gerçekten çok

2 Kilikya’daki Ermeni Krallığı’nın toprakları –çn.

Aziz Pavlus Kapısı, Tarsus

sıradan bir Türk kentidir. Anılmaya değer tipik bir Doğu çarşısı bile yoktur. Modern Tarsus'un tarihsel sermayesi adından başka bir şey değildir, daha da iyisi üç ad, Tarsus, Aziz Pavlus ve Berdan; bunları herhangi bir Türk kentine ilıstırseniz de olur.

Ancak, arada sırada antik zenginlik ve önemini gösteren buluntular ortaya çıktıkça gözler önünde olmayan bir şehrin varlığına tanık oluruz. Gerçekten, Tarsus o çağın izleri üstünde yükselmiş ve böylece eski uygarlıkları saklamıştır. Berdan Çayı çok alüvyon taşıdığı ve sık sık taşıdığı için iki bin yılda Yunan ve Roma Tarsus'unu, bin yılda da Arap kentini örtmüştür. Bu nedenle, şimdi insanlar Tarsus'ta yapı yapırlarken sağlam bir zemine rastlayınca kadar çok derin kazmaları gerekeceğini bilirler, bundan da yakınmazlar çünkü derin kazınca yeni yapıları için gerekli bütün taşları antik kentin yapılarında bulacaklarını bilirler. Üç, altı, dokuz, on iki metre derine inerler ve zaman zaman yumuşak alüvyona gömülmüş büyük taş ve mermer bloklar arasında zengin oymaları bulunan parçalara –mermer frizlere, sütun başlıklarına, süslemelere– rastlarlar ve bunlar eğer çok büyük değillerse, geç-

mişin kanıtı olarak yerüstüne çıkarılırlar. Bu yolla elde edilen çeşitli parçalar gördüm –mermer yalaklar, kaideler ve bir iki tunç uçayaklı sehpa. Tarsus'ta büyük yapıların kalıntılarını örttüğü söylenen höyükler de vardır. Böyle bir höyük şimdi Türk mezarlığıdır; üzerinde ödağaçları büyümüş karman çorman, düzeleceğine ilişkin umut vermeyen bir yerdir; ama mezar kazıldığında bazen gün ışığına heykellerin çıkarıldığını söylerler ve bu söze sorgusuz sualsiz inanmak gerekir; çünkü burada arama yapmak yasaktır.

Küçük Asya'nın birçok yerinde olduğu gibi Tarsus'ta da bir gezgin geçmişle şaşırarak kadar yakından yüz yüze gelebilir; hatta benim gibi antik geleneklerin ya da tarihsel olayların kendi kişisel hareketlerini etkilediğini de keşfedebilir. Berdan Çayı'na giren herkesin ateşlenmesi ve bunun İskender'in de başına gelmiş olması insanın okuduğu ama değişik bir boş inanç olduğunu düşünerek hiç dikkate almadığı bir öyküdür. Hal böyleyken dur bakalım! Berdan Çayı'nda yüzmek isteyince –isterseniz Kleopatra'nın hatırı için deyin– bunu yapmamam için ısrar edildi. Çünkü suya girenlerin hasta olacağı söylentisi burada bir rivayet değil de bir yerel deneyim ve inanç meselesiydi ve bunun beni bile ikna edebilecek bir ağırlığı vardı.

Kışın Kilikya Kapılarından Tarsus'a gelen biri için kar, buz ve şiddetli soğuktan subtropikal iklime ve bitki örtüsüne geçmek büyük ve hoş bir değişikliktir. Hava alışılmamış biçimde yumuşak, dingin ve sıcak bir ovanın toprağının, bitkilerin ve denizin kokusunu taşır. Kent, bahçeler, meyvelikler ve koyu yapraklı Trabzon hurmalarıyla ve bu mevsimde turuncu denilen büyük, biçimsiz sarı meyvelerle dolu parıltıyan bahçelerle çevrilmiştir; etrafta bağlar, taze mısır, şeker kamışı ve tütün tarlaları vardır; sarı akarsuyun yanında kamışlar büyür. Ancak her şey bakımsız ve ihmal edilmiştir; bunlar verimli toprakta güneş ve suyla çok az emekle yetişir.

Tarsus, içinden geçen Adana-Mersin Demiryolu'na ilaveten birçok kervan için bir merkez konumundadır. Kilikya Kapılarından geçerek iç kesimlerle kıyı arasında gidip gelen kervanlar buraya gelir, dinlenir ve tekrar yola çıkarlar. Kentin içindeki ve çevresindeki boş araziler, çökmüş durumda veya ayakta duran sakin develerle, kirli beyaz çadırlarda kalan çıplak bacaklı devecilerle, yığılmış deve semerleri ve balya balya malla doludur. Tarsus'taki bu ticareti –Anadolu'daki bütün yollarda ve kentlerde deve trafiğine alışılmış

olduğundan– sıradan bir şey olarak değil, bu kentte temsil ettiği şey için hiç eksilmeyen bir ilgiyle izlersiniz. Hemen hemen hiç değişmeyen ayrıntıları, ilk Tarsus'u yaratan ve o günden bugüne buradaki bütün kentleri besleyen antik trafiği temsil eder. Tarsus'un, Kilikya Geçidi'nin bir sonucu olduğuna kuşku yoktur. Geçitten geçin, Tarsus'a gelin, bu konuda hiç kuşkunuz kalmaz. Yol, geçitten ve arkasındaki geniş kırsaldan ovaya ulaşır, birkaç kilometre sonra Berdan Çayı gelir ve antik gemiciler bu çayı küçük teknelerinin seyrüseferi için elverişli bulmuşlardır. Böylece Tarsus denizle Anadolu'nun muazzam iç kesimi arasındaki tek kervan yolunun Akdeniz'deki ucu ve limanı haline geldi. Barış ve mütareke zamanlarında Cihat Kapısı'nın Doğunun sunduğu yüz-yıllardır süren zengin ve çeşitli ticaretin kapısı olduğunu da düşünürsünüz.

İlkbahardan çok yaza benzeyen bir sabah Tarsus'tan yirmi kilometre uzaktaki şimdiki liman Mersin'e doğru yola çıktım. Kilikya akarsularının müşterek deltaları dağlarla kıyı arasında neredeyse yüz elli kilometre genişliğinde bir ova oluşturur. Dağlarla kıyının tekrar birbirlerine yaklaştıkları kıyı şeridinde Pompeiopolis Kenti'nin kalıntıları yer alır. Mersin işte bu ovanın batı ucunda bulunmaktadır. Böylece, birleşen dağlarla kıyı arasında giderken, sağımda gölgeli vadilerin kestiği mavi beyaz Toroslar, solumda alçak kumullarla kıyıdaki bataklığın sınırına işaret eden bir sazlık şeridi vardı. İbrahim Paşa, yeni Mersin Limanı'nı Tarsus'a bağlamak için Roma yollarını örnek alarak baştan sona dümdüz uzanacak biçimde bir yol yaptırmıştı. İzlediğim bu dümdüz yoldan daha sıkıcı bir yolu neredeyse hiçbir yerde bulamazsınız. Üstelik yol kâh pamuk ve buğday, kâh yabani otlarla kaplı geniş insansız kırsal alandan geçtiği için hiçbir özelliği olmayan bir çevrede uzanıyor ve bu da sıkıcılığını iki katına çıkarıyordu. Demiryolu karayolunu biraz öteden izlemektedir ama tutucu halk yine de eski yolculuk ve taşıma yollarına bağlıdır. Kervanlar ve öküzlerin çektiği pamuk kağınları durmaksızın iki yönde de zorla ilerliyor, arada bir işli beyaz keçe kepenekli, yaşlı, uzun sakallı çobanların güttüğü koyun ve keçi sürüleri geçiyordu.

Yoldaki bir olay Kıbrıs'ın yakın olduğunu, Akdeniz'in bu ucundaki Heligoland'ı ve önündeki koruyucu adayı aklıma getirdi.³ Yolun biraz geri-

3 Heligoland, Kuzey Denizi'nde küçük bir Alman takımadasıdır. 1807'de, Napoléon Savaşları sırasında İngiltere buraya el koyunca Heligoland, Napoléon'a karşı bir casusluk ve kaçakçılık merkezi olmuştu. İngiltere 1890'da adayı Almanya'ya bırakmıştır. Burası Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında da Al-

sinde, ovadaki tarzda kamışlardan örölmüş uzun alçak bir kulöbe ve onun önünde sopalar taşıyan sekiz dokuz adam vardı. Askere benziyorlardı ve eski bir av tüfeğıyle çavuş gibi biri onlara talim yaptıırıyordu. Ben geçerken onlara ani emirler veriyordu ve içlerinden sakat biri, garip manga sopalarıyla hızla karşılık vermek için alkışlanacak bir çaba gösteriyordu. Çavuşun tonlaması çok tanıdık geldiğinden ben dinlemek için durunca, onun “Selam dur!” emri- ni verdiğini duydum, bunun üzerine de ne olduğunu görmek için yaklaştım. Çavuş Kıbrıs’ta doğmuş Kıbrıslı bir zaptiyeymiş, anlattığına göre, ada İngiliz egemenliğine geçtiğinden artık buraya gelmiş ve yol kenarındaki bu kahvede Türklere İngiliz usulünde eğitim vererek İngilizlerin ününü yayıyormuş. Kendini en azından bir tür Büyük Britanyalı sayarak İngiliz Kıbrıs’ından, üniformasını giydiğı Kıbrıs polisinden, sevdiğı amirlerinden söz etti. Ben, Kayseri yöresindeki eşkıya Kara İbrahim’in bir zamanlar Kıbrıs’a sığındığını, İngilizlerin onun artık kimseye zarar vermeyeceğine ve soygun yapmayaca- ğına güvenmeleri üzerine onları sözünün eri kişiler ve gerçek dostları olarak kabul edeceğine yemin ettiğini anımsayınca, çavuşa Kıbrıs’ta bu eşkıyanın adını duyup duymadığını sordum. Anında yine bir polise dönüşerek, “Hayır, orada şaki olması mümkün değildi,” diye yanıtladı.

Bu sabah Mersin’e giderken mükemmel arkadaşlar edinme şansım oldu; çünkü Aziz Pavlus Kolejindeki Fransız profesörle karısı bana eşlik etti- ler. Gülerek bir kadının yaya olarak ne yapacağını sorduğum için, profesörün atletik yapılı İsviçreli karısı burada at sırtında kendi ülkesindeki dağlardaki kadar rahat olmasına rağmen ülkesi ve kantonu adına yürümeyi seçti. Bu zor yolu dört saatte ya da biraz üstünde bitirmenin önemli olmadığına, hoş bir gezinti olacağına karar verdi. Böylece, güneşli bir ilkbahar günü öğleden sonra profesör atla, karısı yaya Mersin’e gittik. Taşkın su yataklarını, geniş hendekleri geçmek ve bir yol bulmak gerekiyordu. Ancak uzun boylu İsviçreli hanımefendi, bazen nerdeyse üç metrelik derin bir çamur ya da su ile kar- şılaşırsa bile her engeli cesaretle ve kolayca karşılıyor ve üzerinden atlıyordu. İddiasını da kanıtladı; çünkü Mersin’e biraz yorgun ama diri, güçlü ve aynı hızla daha da uzağa gidebilecek güce sahip olarak dört saati yalnızca birkaç dakika geçe ulaştı.

manya’nın deniz üssü olarak kullanılmıştır –çn.

Mersin, İbrahim Paşa burasının asker ve donanım yığabileceği bir yer olduğuna karar verdiği zamana değin çorak ve kumlu bir sahildi. Önemli bir ticaret limanı olan Mersin’de şimdi yaklaşık 25.000 kişi yaşıyor. Yalnızca Kilikya Ovası’nın değil, Kilikya Geçidi nedeniyle dağların ardındaki geniş bir bölgenin de limanıdır. Kilikya Geçidi’nde gördüğüm develerin çoğu Tarsus ve Mersin’den geliyordu; Kayseri yakınlarında rastladığım kervanlar da öyleydi. Mersin’in geleceğini geçide en yakın liman olarak kervan trafiği hazırlamıştı. Sonraki bir evrede de Adana-Mersin Demiryolu ovadaki bütün ticareti Mersin’e taşıdı. Bununla birlikte, Mersin’in geleceği son derece karanlık olabilir. Adana’dan yaklaşık seksen kilometre uzakta ve Bağdat Demiryolu’nun ana limanı olamayacak kadar ovanın en batıdaki kuytulüğunda yer alıyor. Bağdat Demiryolu’yla Kilikya Limanı’na bağlanacak büyük bölgeler açısından Mersin’in konumu iyi değildir. Ancak bu engellere karşın, iyi bir doğal limana sahip olsaydı biraz umudu olabilirdi. Oysa hiç doğal limanı yoktur. Denizin sığlığından ötürü buharlı gemilerin iki üç mil açıktaki demirlemek ve yüklerini küçük mavnalarla boşaltmak zorunda kaldıkları, yalnızca seksen mil uzakta olan Kıbrıs’ın korumasında açık bir dış limandır. Ancak kıyının havası iyidir; çünkü eğer iklim sert olsaydı Mersin hiç deniz taşımacılığı yapamayacaktı.

Nemli ve yeni olmasına, aşırı sıcaklığına, üstelik de sağlıksız olduğu ileri sürülmesine rağmen, memnun kalmak isteyenler için Mersin’in güzel bir yanı da var. En azından ben böyle düşündüm ve Kilikya Ovası’nda kaldığım beş hafta boyunca seçenekler arasından Mersin’i tercih ederek birkaç defa kendimi Mersin’e attım. Orada bir otel de –öyle adlandırılıyordu– keşfettim. Bu, basit taş zeminli bir yapıydı, donanımı ilkeldi –örneğin Danimarka tereyağını masaya büyük teneke kutusunda getiriyorlardı– ama konuklar hep kozmopolit ve ilginçti. Yemek salonu, dalgaları odanın pencerelerinin açıldığı küçük terasın duvarına hafif hafif çarpan Akdeniz’e bakıyordu. Akşamları kadim bir denizle Doğunun romantikliği ve büyüğü, güneyin sıcaklığı ile birlikte bu terasta kendini hep hissettiriyordu. Bu çevrede, bazen henüz malı mülkü olmayan ama bunları elde edeceğinden emin olan, hatta şimdiden bu konudaki tasarılarını uygulayan insanlar olarak Almanları görüyordunuz.

Canlı bir pazaryerinde bir gezgin gibi yavaş yavaş dolaşarak, kent ve

yöreye ilişkin olarak başka şekilde öğrenebileceğinizden daha çoğunu kısa sürede öğrenebileceğinizi düşünürüm. Kendimi böyle yerlerin erbabından sayarak erkenden Mersin'in pazaryerine gittim ve burayı kentin geçmişİ çok eski olmadığı halde şaşırtıcı biçimde ilginç buldum. Yakınoğu birçok milletin olduğu bir bölgedir; ama Doğu Akdeniz kıyısında olduğu denli çeşitlilik hiçbir yerde görülmez. Bu sıcak kıyıda insan çok az bir çabayla günlük ekmeğini, zeytinini, mevsimine göre balığını ve meyvesini alabilir; bunun için Batı Asya'dan, Kuzey Afrika'dan ve Güney Avrupa'dan her milletten insan buraya akıyor gibidir. Hepsi de kendilerini güvende hissediler. Yabancılık duygusu olmadan yaşar, hareket eder, işlerini yapar ve hemen sıradan halkın bir parçası haline gelirler.

Mersin'deki bu pazaryerini billur gibi güneş ışığında gördüm. Renkli giysiler içindeki kalabalık burayı doldurmuştu. Satıcılar tezgâhlarının yanında duruyor ya da oturuyordu, yığılmış mallar yerdeydi, alıcılar ve aylaklar her yeri doldurmuşlardı. Pazarda Türklerle Ermenileri görüyordunuz, arada bir Çerkezlerle Kürtler de vardı. Anakaradan ve adalardan gelen Yunanlılar çoğunluktaıdı. Pitoresk giysilerinden ayırt edilebilen Araplar, Fellahlar, Suriyeliler, Giritliler, Cezayirliiler, Zenciler, Afganlar, Hintliler ve kolaylıkla tanıyamayacağınız başkaları da buradaydı. Doğu Akdeniz'in gerçek karışımıydı bu. Havada belki bu konularda hassas olan birinin beğenmeyeceği kötü ama tanıdık bir koku vardı. Bu çeşitli belirsiz şeylerin yanı sıra, sıcak deniz havasına karışan Türk tütününün hoş kokusuıdu ve zaman zaman yakındaki ambarlardan Manchester'dan gelen balyaların ve sandıkların kolayca tanınan kokusu geliyordu.

Mersin'de yer yer bir Avustralya kentiyle ilginç bir benzerlik bulunabilir. Bu kısmen Avustralya ağaçlarının bulunması nedeniyle, ama aynı zamanda da sıcak iklimli yeni bir kentte, geniş bir alanda, ucuz arazide demiryolunu yapmış olan İngilizlerin etkisinden ötürüdür. Basık demiryolu istasyonuna giden ve kenarlarında okalıptüs fidanlarının bulunduğu –sanırım kıvıl okalıptüstü bunlar– bulvarda ilerlerken bu yanılsama neredeyse kusursuzdur.

Artık Karadeniz'den Akdeniz'e yürüdüğüm için kuzeydoğuya ve doğuya doğru yürüyüşe başlamak amacıyla Tarsus'a döndüm. Elbistan Dağları'na, özellikle ünlü eşkıya nahiyesi, Osmanlıların gerçekten hiçbir

Pamuk arabaları, Kilikya Ovası

Pamuk balyaları taşıyan beygirler, Adana

zaman tam anlamıyla boyun eğdiremediği savaşı Ermenilerin kalesi Zeytun'a gidecektim. Zeytunlular hâlâ sorun çıkarıyorlardı ama şu sıralarda İtalyan Savaşının sonucu olarak tedirginlerdi. Türk ordusundan kaçan askerleri saklıyorlardı. Oraya giderek bütün Kilikya Ovası'nı boylu boyunca geçmiş olacaktım, büyük katliamın yapıldığı Kilikya'nın başkenti Adana'yı da görecek ve bu kötü ünlü yerde bir süre kalacaktım.

Tarsus'tan Adana'ya ova boyunca giden yol hemen hemen kuşuçuşu yaklaşık elli kilometredir. Ova, buğday, mısır, pamuk, tütün tarlaları ile şeker kamışı ekili araziler, geniş çayırırla çeşitlenmişti. Hiç köy görünmüyordu; oysa Türklerde âdet olduğu üzere bunlar bir yerlere gizlenmiş olmalıydılar. Orada burada basık kahveler vardı ve demiryolu nerede olursanız olun iki kilometreden uzakta değildi. Toprak, su ve iklimin birleşmesiyle her şeyin yetiştirilebildiği Anadolu'nun en verimli bölgesi olmasına karşın, yüz elli kilometreden uzun alüvyon ovansının üçte birinin bile ekilmediği görülüyordu. Bugünkü koşullarda yalnız en kaliteli ve daha kolay ulaşılabilir kısımlar işlenmesine rağmen bu tarlalar o kadarı çok ürün veriyorlar ki, her yıl hasat kaldırmaya çevre dağlardan yüz elli bin işçi geliyor.

Yolda, ovanın başlıca ürünü olan ve böyle de olacağı benzeyen pamuk yüklü öküz arabaları, develer ve atlardan oluşan uzun bir konvoy vardı. Küçük Asya'nın Marmara Denizi'nden Suriye'ye, oradan da Mezopotamya'ya dek kıyı kuşağında pamuk üretildiği ya da üretilebileceği, bu bölgelerde pamuğun çok eskilerden beri yetiştirildiği ve bir zamanlar İzmir'in New Orleans'tan daha büyük bir pamuk limanı olduğu anımsandığında, Almanların bu bölgelerdeki emelleri daha iyi anlaşılır. Demiryollarına, yollara, iyi bir limana ve sulamaya –ki bunun için bol su mevcuttur– ihtiyacı vardır, bataklıkları da kurutmak gereklidir. Ayrıca, Kilikya Ovası'nda aslında dört milyon insanın yaşaması olasıyken, şimdi bunun sekizde biri bile yoktur.

Ova Alman sermayesinin ve güdümünün mucizeler yaratabileceği bir bölge olarak kabul edildiği için bunların tümü Bağdat Demiryolu'nun ardından kaçınılmaz bir biçimde gerçekleşebilirdi. Buralardaki bir yerin, Almanlaştırılmış Küçük Asya'nın ticari merkezi olduğu söylenir ve buna inanılır. Halifelik ve görünüşte Osmanlı hükümranlılığı İstanbul'da kalabilirdi; ama Almanların Ortadoğudaki etkinliklerinin ve ticaretlerinin ana limanı

ve yönetim merkezi, Anadolu'nun, Suriye'nin ve Mezopotamya'nın coğrafi merkezinde konumlanmış, İstanbul ile Bağdat arasındaki yarı yolda, İskenderun Körfezi'nde bir yerde olabilirdi. Bunlar çok büyük planlardır! Ama eğer büyük ve zengin bir askeri-ticari devlet olacağınızı iddia ediyorsanız, yayılmacı bir siyasetin parçası olarak bu amaçları gerçekleştirmeye çalışıyor ve sabırla davranabiliyorsanız bunlar çok aşikâr, uygulanabilir ve kârlı planlardır.

Büyük kısmı yıkıntıya dönmüş Adana'ya akşam vardım. Katliam üç yıl önce olmuştu; yine de Samsun'dan ayrıldığımdan beri bu olaya atıf yapılmayan neredeyse bir gün bile geçmemişti. Ancak, durgunluğa ve yıkıntıya karşın, Adana'yı dükkânları ışıklandırılmış, kahvehaneleri kalabalık, pamuklu dokuma fabrikaları vızır vızır çalışır, sokakları dolu olarak buldum. Demiryolu garına bu kadar telaşla gelip-giden arabaya başka hiçbir Türk kentinde rastlayamazsınız. Aslında, geleceğe güven ve refah havası içinde yüreği çarpan 100.000 kişilik bir kentle karşılaştım. Adana ile karşılaştırıldığında iç kesimlerin Sivas, Kayseri ve Konya gibi kentleri bir çöküşün hareketsizliği içindeki yerlerdi.

ADANA, DÜZ DAMIN ÜZERİNDE, YİNE BAĞDAT DEMİRYOLU,
KİLİKYALI ERMENİLER, KÜÇÜK ERMENİSTAN, BÜYÜK ADANA KATLIAMI,
BİNBAŞI DOUGHTY-WYLIE, ERMENİLERİN AKILSIZLIĞI, BİR ERMENİ PAPAZIN
KATLI, MÜSLÜMANLARIN ASILMASI, İNGİLİZ KONSOLOSLUĞUNDAKİ İBRAHİM,
İHSAN'LA HESABI KAPATTIYORUM, ARDILI MUSTAFA, İNGİLİZ KONSOLosu
BANA EŞLİK EDİYOR

Adana şehri, Toroslar'ın eteğinin birkaç kilometre uzağında, ovada tek başına yükselen yuvarlak bir tepeyi kaplar. Bu tepenin doğusundan Seyhun Nehri –eski adıyla Sarus– akmaktadır. Nehir bu noktada genişliği üç yüz metreyi bulan asimetrik kemerli, büyük ayaklara oturtulmuş eski bir Arap köprüsüyle aşıyor. *Binbir Gece Masalları*'nın halifesi Harun el Reşit Adana'yı kendi kentlerinden biri olarak görüyordu ve günümüzde küçük parçaları görülebilen bir kaleyle tahkim etmişti. Eski kentten kalanların tümü köprü, harap kale ve dört yüzyıl önce yapılmış Ulu Cami'den ibaret.

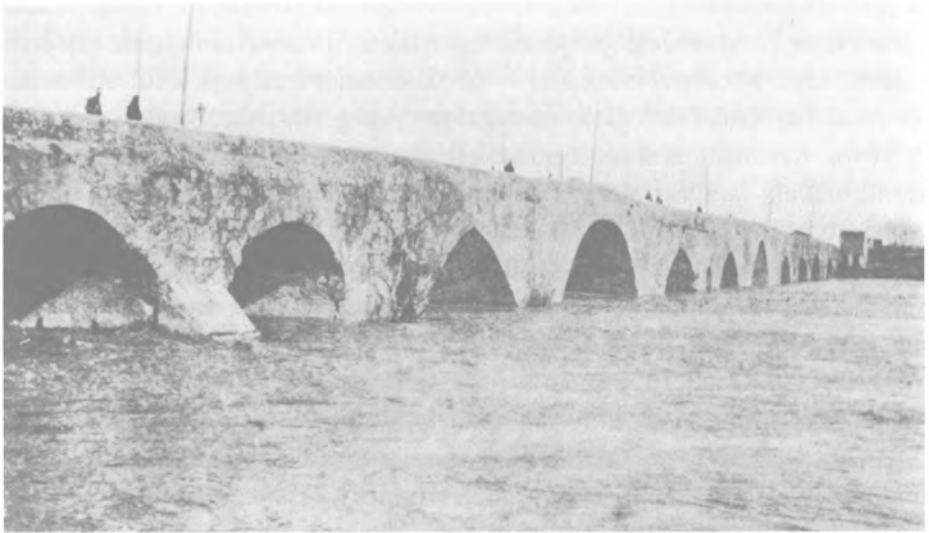
Amerikalıların beni Adana'nın tam tepesindeki bir evde büyük konukseverlikle ağırlamaları benim için büyük şanstı. Adana'nın dehşet verici anılarının mekânı oluğunu asla unutamayacak birkaç kişiyle bu evde karşılaştım. Bu evin düz damından –Adana'da düz dam evin önemli bir parçasıdır– daha yüksekte olan bir veya belki iki dam vardı ama bunların hiçbirinin manzarası bu kadar güzel ve kesintisiz değildi. Bundan ötürü kente; uzak dümdüz mavi ovaya; kuzeyden batıya uzanan, mavi ve mor karla taçlanmış uzun Toros duvarına; kuzey ve kuzeydoğuda Aladağ'ın ve Orta Toroslar'ın doruklarına; doğuda Davudi Dağı'nın [Cebel Nur Dağı] yakınındaki yeşil tepelerine; güneydoğuda İskenderun Körfezi'nin karşısında, kadim Antakya'nın üzerindeki 1500 metre yüksekliğiyle Habib-i Neccar Dağı'nda son bulan Amanos Dağlarına bakabilirsiniz. Benim kadar talihli her ziyaretçinin yapacağı gibi, Kilikya baharının berrak havasında bu yüksek düz damda uzun saatler geçirdim.

Geniş bir görüş açısı sağlayan bu yerden diğer düz damları da seyredebilir, insanların alışkanlıklarını fark edebilirsiniz. Her damda, çakıllı kili döktükten sonra yüzeyi sıkıştırarak su geçirmemesini sağlama almak

amacıyla ev sahibinin yorulmak bilmeden kullandığı kendi loğu vardır. Damda uyumak Adana'da âdet olduğu için birçok damın üzerinde, yüksek direklerin arasına gerilmiş pamuklu perdelerle etrafı çevrilmiş kerevetler bulunmaktadır. Çocuklar gündüzleri, korkulukları olan bu damlarda sanki güvenli bir çocuk odasındaymışlar gibi oynarlar; delikanlılar müdahaleci izleyicileri umursamadan bir damdan ötekine taş atarlar; kızlar avuçları ile vurdukları topu zıplatarak yöresel bir oyun oynarlar; aileler akşam serinliğinde bu havadar damlarda toplanırlar. Katliam günlerinde insanlar bir damdan öbürüne birbirlerine nişan almışlar, fırsat düştüğünde aşağıya atışarak sokakları geçilmez kılmışlar. Bir de katliamdan önce Müslümanların hepsi beyazlar giyinip ortaya çıkmışlar. Kendi damından bu beyaz kıyafetin ne anlama geldiğini soran bir Amerikalıya Müslüman komşusu olayların onu ilgilendirmedığı ve evde kalmasının iyi olacağı yanıtını vermişti.

Adana'da, Bağdat Demiryolu'ndan sorumlu olanların geleceği nasıl değerlendirdiklerine ilişkin net bir fikir ediniyorsunuz. Burada hat döşeme-de geçici çözümleri ya da yetersiz önlemleri uygun bulmadılar. Bir İngiliz şirketinin inşa edip bir zamanlar sahibi de olduğu Mersin Demiryolu kente batı yönünden gelmektedir. Ama Bağdat Demiryolu bu hattı satın almış ve bir ara bağlantı ile kendi hattına bağlamıştır. Ancak ileride talebi karşılayamayacağı düşünülerek Mersin'deki Bağdat Demiryolu istasyonunun yeri olarak, kuzeyde yaklaşık üç buçuk kilometre uzaktaki bağlar arası belirlenmişti, kent de oraya doğru çekilecekti. Bu mevkide gerekli alanları buldular, kent ile istasyonu bağlayan bir bulvarla büyük bir istasyon binası yaptılar. Bütününe baktığınızda, bol keseden harcamalarla bunları yapanların büyük ümit ve ideallerini fark edersiniz.

İsterseniz bu gelişmelerin özverili bir demiryolu şirketinin öngörüsünden kaynaklandığını düşünebilirsiniz; ama kısa sürede bütün bu mükemmelliğin ve amaç büyüklüğünün devletten –ama Osmanlı Devleti'nden değil– kaynaklandığının bilincine varırsınız. Yeni bir olguyla karşılaştığınızı –bir başka devletin topraklarında yeni bir dominyon kurmaya kendini hazırlayan, sonunda büyük kazançlar sağlayacağı bilgisiyle sermaye yatıran ve büyük işler yapan yabancı bir devletin çabası olduğunu– anlarsınız. Gerçekte burada çok büyük ölçekli bir imparatorluk vurgunculuğunun

Seyhun üzerindeki eski köprü, Adana

Sakalar, Adana

küçük bir kısmının bulunduğunu kavrarsınız. Bağdat Demiryolu ile Adana içindeki ve çevresindeki gelişmeleri görünce, Almanların bölgede yer baktıkları, satın aldıkları, fabrikalar ve imalathaneler kurmayı teklif ettiklerini duymak hayal edebileceğiniz en doğal şey gibi görünüyor. Bunları duyuyor, görüyor, hayranlığınızı ve saygınızı gizleyemiyorsunuz; ama aynı zamanda kendinizdeki kabilevi aidiyet içgüdülerinin de harekete geçtiğini keşfediyorsunuz; çünkü bu gördüğünüz ve hayran olduğunuz faaliyetlerin altında kendi ülkenize karşı bir düşmanlığın bulunduğu bilincindesinizdir.

Çok sayıda Adanalı Ermeninin, Almanların emelleri ile İngiliz politikası arasındaki düelloyu ilgiyle izlediklerini görmek şaşırtıcı oldu. Agadir olayı ile Algericas Konferansını ve bu hareketlerin altındakileri oldukça iyi anlıyorlardı. Mersin'e trenle giderken bir İngiliz aylık dergisi okuyan bir Ermeni gözüme çarptı. Okurken gülüyordu, o kadar çok güldü ki, öteki Ermeni yolcular merak ettiler; sonunda okur onu bu kadar eğlendiren bölümü ötekilere tercüme ederek açıkladı. Aşağı yukarı şöyleydi: İngiltere'nin şimdiki politikası Fransız kırsağının istediği arazide dolaşmasına ve otlamasına izin veriyordu, ama Alman atı duvarın üzerinden bile bakamazdı. Okur bunun mükemmel bir politika olduğunu düşünüyordu. Dinleyicileriyle birlikte tekrar kahkahaya boğuldular. Memnuniyet içinde gösterilen bu ilginin gerisinde böyle bir politikanın genel olarak Ermenilerin ve özellikle de bir biçimde Kilikya Ermenilerinin yararına sonuçlanabileceğine ilişkin belirsiz bir ümit sezilebiliyordu. Sezgileri onlara büyük devletlerin çatışması halinde Ermeni halkının sorunlarını araya sıkıştırmanın ve yeniden bağımsız bir Ermenistan kurmalarının olanaklı olabileceğini söylüyordu.

Çünkü Ermenilerin Kilikya'daki bağımsızlık umudu Ermenistan'dakinden daha büyüktü. Asıl Ermenistan Rusya'nın gölgesinde yaşamaktadır; bir zamanlar Kilikya bölgesinde adlandırıldığı gibi Küçük Ermenistan Rusların ilgi alanının dışındadır; ayrıca Kilikya denize kıyısı olan bir yerdir, bu nedenle dost Batılı devletlerle ilişki kolaydır. Dahası –önemsiz bir düşünce değil– Kilikya zengin bir bölgedir ama Ermenistan değildir. Ermeniler, uzun zamandır eğer kalıcı olabilecek bağımsız bir yeniden Ermenistan kurulursa, onun burada olacağını hissediyorlar. Bu umutlar ve bunların ifadesi 1909 Kilikya katliamı ile çok yakından ilişkilidir.

Kilikya'daki Ermenilerin kendileri de, 12. ve 13. yüzyıllarda kuzeydeki dağlardan itilerek gelen işgalci bir halktır. Kilikya Ovası'nın kuzeydoğu ucundaki Sis'i [Kozan] başkentleri yaptılar ve yaklaşık üç yüz yıl boyunca bağımsızlıklarını zorlukla sürdürebildiler. Kıyı boyunda toprakları bazen Antakya'dan Silifke'ye dek uzandı, Toroslar kuzeybatı sınırlarıydı, kuzeydoğuda neredeyse Orta Toroslara kadar uzanan bölgede nüfuslarının en savaşçı kesimi yaşıyordu ve bunlar savaşmakta Anadolu'nun başka halklarından hiç de aşağı kalmıyorlardı. Ne yazık ki Küçük Ermenistan daha büyük düşmanların arasına sıkışmış küçük bir devlettir. Hemen hemen her zaman komşularıyla savaş halindeydi. Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Türkler ve Mısır sultanlarıyla savaşmak zorunda kaldılar ve daima Haçlıların tarafında oldular. Ermeniler, büyük Ermeni Kralı Dikran zamanından bu yana, güneyde Ermeni serüvencilerin kurduğu bu küçük krallığın gösterdiği savaş yeteneğini asla sergileyemedi. Eğer bütün Ermenilerin bir araya gelme becerisi olsaydı, devletin liyakatine bağlı olarak doğudan batıya ve Akdeniz'den Karadeniz'e uzanacak büyük ve sürekli bir Ermeni krallığı için fırsat vardı. İki deniz arasında orta noktada bulunan Sivas'a bir göçmen Ermeni nüfusu zaten iyice yerleşmişti. Ancak Ermenilerde birlik güdüsü yoktu ya da daha kesin konuşmak gerekirse, çekememezlik ve iç kavgalara o kadar gömülmüşlerdi ki, birlik ve gelişme Küçük Ermenistan'ın dar sınırları içinde bile olanaksızlaşmıştı. Sonuç olarak tarih son Ermeni kralının 1393'te, yani krallığının Mısırlıların eline düşmesinden yirmi yıl sonra Paris'te öldüğünü kaydetmiştir.

Bununla birlikte, Ermenilerin birçok erdemi vardır. Askeri nitelikleri genellikle sanıldığından daha üstündür. Çok yetenekli ve becerikli zanaatkarları olan çalışkan insanlardır; her şeye yetecek ortalama bir zekâyâ sahiptirler, bazıları da para kazanmada ve ticari işlerde dahidirler. Osmanlılar, Konstantinopolis'i aldıktan kısa bir süre sonra, yendikleri Rumların kurnazlıklarıyla kendilerini alt ettiklerini anladılar. Bu nedenle zengin Osmanlıların işlerini bir Ermeni kâhyaya emanet etmeleri âdet haline geldi. Ermeniler kurnaz ve hırslı Rumlar karşısında yerlerini koruyabildiklerini genel olarak kanıtladılar. Ancak bütün ustalıklarına karşın, Ermeni halkının kavgacı, yıkıcı mizacı ulusal ilerlemeyi engelledi ve benzersiz bir

siyasal akılsızlıkla birlikte kazanç aşkları sonucunda dostu pek bulunmayan bir halk haline geldiler. Dikran zamanından bugüne iç çekişmeler ve ayrılıklar nedeniyle en ağır cezayı ödüyorlar.

O sırada Adana'ya giden herkes benim gibi büyük katliama ilişkin çok şey dinlemiştir. Ağır sonuçlara yol açmadan etnik ve dinsel nefretle üç dört bin yurttaş sokak çatışmasında öldürülemez, yapılarda canlı canlı yakılamaz, boğazlanamazdı. Gerçekten, Adana'yı üç yıl sonra dolaşan herkes trajediden kalan yeterince anı ve fiziksel kanıt buluyordu. Birçok yapı yangınla harap olmuştu; zayıf duvarlar aşağıdaki enkaz yığınının yüksekte bakıyordu. Kurşun izleri, ev sahibimin evinde dahi hâlâ görülebiliyordu. Ev sahibim bunlardan biri için, "Bu izi yapan kurşun şimdi sizin oturduğunuz yerde oturan bir Ermeni'yi öldürdü," dedi. Bir başka kurşun izi için de "Bu kızımı kıl payı iskaladı," dedi. İki Amerikalı misyonerin bir barış girişimi sırasında öldürüldüğü yeri gösterdiler. Kuyuların hâlâ ölümlerle dolu olduğunu ve yıkıntılardan cesetlerin çıktığını duydum. Bir sabah pis bir ara sokakta çizimlerimdeki çamuru bir yığının üstündeki taşla sürterek temizlemeye çalıştım. Taş dönünce bunun bir insanın kafatası olduğu ortaya çıktı. Daha saygılı bir örnek ise sokakta bir kafatasıyla karşılaşan ve bunu götürüp insana yaraşır biçimde gömen misyonerlikten bir Amerikalı hanımefendinin davranışlarıdır.

Katliamları durdurmaya çalışırken ağır yaralanan Adana'daki İngiliz Konsolosu Binbaşı Doughty-Wylie'nin öykülerini de işitmek de mümkündür. Politik havanın değişmesinin dışında başka bir belirti olmadan ortaya çıkan bu katliamda, Doughty-Wylie insanların bir İngiliz subayından ve konsolosundan doğal olarak bekleyecekleri nitelikleri göstermişti. Ancak kaderin onun için başka planları vardı. Doughty-Wylie aynı ülkenin bir başka yerinde, bu sefer kendi milletinden arkadaşlarının arasındayken Seddülbahir çıkarması sırasında toprağa düştü. Umuyorum ki, ölümünden sonra kendisine Viktorya Haçı verilen Yarbay Doughty-Wylie'nin adı öldüğü tepeye verilir ve bu ad her zaman korunur.

Adana katliamının gerçekleşmesinde, Selanikli Türk Yahudilerin oynadığı rol gibi pek çok şeyin etkisi oldu. İnanç ve soy gibi daha derin nedenleri de vardı. Ancak bu nedenlerden bazıları yereldi ve Ermenilerin

Müslümanlarla ilişkilerinde sık sık sergiledikleri ferasetten uzak davranışlara dayanıyordu.

Gördüğümüz gibi Kilikya, Ermeni tarihi ve bağımsızlığıyla yakından ilişkili bir bölgedir; burada, Abdülhamid'in düşüşünü izleyen beklenmedik özgürlük döneminde Ermeniler isteklerini gemlemeden açığa vurdular. Ermeni cemiyetleri ve toplantı yerleri yakında olacıklara dair böbürlenmelerle gümbürdüyordu. Gelecekteki Kilikya Ermeni Krallığı'nın haritasını gösteren kartpostallar basılmıştı ve bunlar Osmanlı postasıyla dağıtılıyordu. Ermeni milliyetçiler, yeniden canlanacak olan Küçük Ermenistan'ı ifade eden bayraklar taşıyarak sokaklarda resmigeçitler yapıyordu. Geleceğin kralının adı ağızdan ağıza dolaşüyor ve onun Müslümanların özellikle sevmediği, Kilikya Ovası'nda toprak sahibi çok tanınmış bir Ermeni olduğu söyleniyordu. Haçin ve Zeytun dağlarında toplanan –devrimci Fransa'ya dehşet saçan efsanevi Kralcı Jales Ordusu'na¹ benzeyen bir ordu olduğu rivayet edilen– bir Ermeni ordusunun Adana'ya yürüyeceğine ve Ermeni Krallığını yeniden kuracağına ilişkin iddialar bu konulara daha büyük bir anlam kazandırıyor.

Ağırbaşlı Kilikyalı Ermeniler size bu budalaca hareket tarzının ihtilalci cemiyetlerle deli fişeklerin işi olduğunu, Ermeni topluluğunun çoğunluğunun bunlardan uzak durduğunu söyler. Ama kuşkusuz, hareketi çoğu onaylamakta, desteklemekte ve bunun bütün Ermenileri kapsamasını amaçlamaktadır. Olay aslında daha yavaş ilerlemek isteyenlerin de, bağımsızlığı tamamen reddedenlerin de denetiminden çıkmıştı.

Müslüman halkı öfkeden çıldırtan ekonomik etkenler de vardı. Örneğin, Kilikya Ovası'nın büyük bölümü giderek Ermenilerin eline geçmişti; ticaret de öyle. Ermeniler çoğalır ve görünür bir biçimde zenginleşirken, Müslümanlar azaldılar ve görünür bir biçimde yoksullaştılar. Birçok Türk de hoşgörüsüzlükleriyle bilinen Ermeni tefecilerin eline düşmüştü. Abdülhamid'in uygulattığı katliamlardan hiçbiri Kilikya'da gerçekleşmemişti. Daha yobaz vilayetlerden kişiler sürekli olarak Kilikyalı Müslümanların yüzüne bunu vurmuşlardı. Yani Kilikyalı Müslümanlar, Ermenileri öldürerek sevap işlediğini düşünen bu bölgelerdeki dindaşlarının kınama

1 Fransız Devrimi sonrasında, Rhône-Alpes bölgesinde, Jalés'de toplandığı söylenen kral yanlısı ordu –çn.

ve alaylarına katlanmak zorunda kaldılar. Daha sonra tersine dönen Ermeni taşkınlıklarına örnek olarak Müslümanlara köpek gözüyle baktıkları, iki Müslümanı öldürüp başkalarını dövdükleri anlatılır.

Büyük katliam iki Müslümanın öldürülmesinin ertesi günü Adana çarşısında başladı, sonra da acımasız bir kararlılıkla yürütüldü. Başlarda Ermenilerin düşmanlarına büyük kayıplar verdirdikleri sokak çatışmaları olarak ilerledi; ama direniş hemen kırıldı ve bunu açık bir katliam izledi. Selanik'ten askeri birlikler getirilince katliama ara verildi; ama askerler Ermenilerin kamplarına ateş ettiklerini iddia ederek Müslümanların tarafını tutunca katliam yeniden başladı ve duruncaya kadar gitgide daha kötü oldu. Bu arada Adana örneği cinnet gibi Kilikya'nın tamamını ezip geçti; Adana'da ölenlerin sayısı binleri bulurken kırsal bölgelerdeki kurbanların sayısı kat kat fazlaydı. Birçoklarının, Selanikli Müslüman Yahudilerin düzenlediğine kesinlikle inandığı bu katliam Abdülhamid'in saltanat dönemindeki hiçbir katliamla karşılaştırılmaz.

Çamlıbel'deki Yeni Han'da, Müslümanların katliama teşne ruh halini gördükten sonra, katliamın ayrıntıları hakkında arada bir fikir jimnastiği yaptım. Örneğin, bu acımasız Anadolu Müslümanlarının yaptığı katliama tanık olan biri hangi önemli izlenimleri edinirdi? Ev sahibim trajediyi başından sonuna dek görmüş, hayatını her gün tehlikeye atmıştı; şimdi ben de kişisel izlenimleri için ona başvurmıştım. En çok hangi sesleri duyduğunu sordum. Seyrek mermi atışları dışında garip bir biçimde çok az ses olduğu yanıtını verdi. Canilerin korkunç sessizliği ve istekliliğiyle kurbanların umutsuz sessizliği olayların en etkileyici özelliklerinden biri olmuştu. Sonra da, öldürenlerin kişiliğinde doğuştan var olan acımasızlık ve zalimliğin ortaya çıktığını söyledi. İşkence değil de –böyle bir şey görmemişti– doymak bilmez bir öldürme isteği ve bundan duyulan tatmin. Karşılaştığı birçok şeyi anlattı; bunlardan biri çok öğreticiydi. Bunları olayın geçtiği yerde, parke taşlı dar bir sokakta, kendisinin Ermenileri kurtarmak için çok çabaladığı, talihsiz Ermenilerin kanının giysilerine bulaştığı yerde anlattı. Ama öğretici dediğim ayrıntıyı başkalarından dinledim.

Amerikan Kız Okulunun ana kapısının karşısında, Amerikalıların geçici olarak tuttuğu bir yapı vardı ve katliam başladığında buraya araların-

da Ermeni Protestan Kilisesi'nden bir papaz da dahil birçok Ermeni kadın, çocuk ve erkek sığınmıştı. Sığınanları korumak üzere Amerikalı kadınlar da oradaydılar. İnsanlar Amerikan yapılarına ayrıcalık tanıyordu ama bunu binalardan biri olarak kabul etmeyi reddettiler ve binanın sığınılacak bir yer olmaması gerektiğine karar verdiler. Aceleleri yoktu; demir parmaklıklı kapıyı zorlamaya çalışmadılar; ama yapının boşaltılması ve kurbanların ele geçirilmesi konusunda azimliydiler.

Uzun boylu, beyaz sakallı bir misyoner olan Dr. Chambers, yalvararak, tartışarak, ikna ederek Ermeniler korunabilir diye Müslümanların arasına girdi. Kuşatanlar ayaktakımından öteye bir insan kalabalığıydı: sanki görevlendirilmiş gibi görünen bir grup yaşlı, genç adam ve delikanlılardı. Sözcüleri yaşlılardı, diğerleri suskun kaldılar. İster sessiz kalanlar, ister konuşanlar olsun, ağızları köpürmüş kurtlar gibi sokakta kapının önünde oturarak ya da ayakta sabırla beklediler. Doktor hiçbir şey yapamazdı. Sözcüleri, Müslüman kanının döküldüğünü, arkasından Ermeni kanının dökülmesi gerektiğini yineledi. Doktorun, zaten çok Ermeni kanı döküldüğü savına daha fazla olmalı diye cevap verdiler. Bütün kadınların, çocukların ve Amerikalıların canlarını bağışlayacaklarını –bunlar yolun karşısına geçip güvende olacakları Kız Okuluna girebilirlerdi– ama yapının mutlaka boşaltılması gerektiğini söylediler. Boşaltılmazsa, yapı içindekilerle birlikte hemen ateşe verilecekti.

Sonunda daha iyisi mümkün olamayacağından bu koşullar kabul edildi, kapı açıldı ve güruh hemen hemen tam bir sessizlik içinde seyrederken, kabile sokağın karşına geçmeye başladı. Sonunda başındaki uzun bir şapkaıyla yüzü adeta gizlenmiş olan, Amerikan giysileri içindeki Ermeni papaz sokağa adımını attı. Bu kılıkta tanınmayacağı düşünülmüştü ama görme duyusundan daha kuvvetli bir şey devreye girmişti; çünkü doktorun dediğine göre, papaz görüldüğü anda kalabalığı garip bir heyecan sardı. Hep birden, “İşte, orada,” diye bağırıldılar ve ona doğru akın ettiler.

Hâlâ yalvaran Dr. Chambers o anda papazı kollarının arasına aldı; mücadele ederek yalnızca yedi sekiz metre ötedeki okul kapısına onunla birlikte ulaşmaya çalıştı. Buna karşılık güruh çılgınca bir acelecilik göstermedi. Doktor ile taşımakta olduğu papazı kapıdan döndürdüler, itekleyerek

sokağın birkaç metre üst tarafına götürdüler ve papaz orada son nefesini vererek doktorun kollarında yığılıp kaldı. Sonunu bir bıçak getirmişti.

Katliamdan sonra Adana'da mahkemeler kuruldu ve yeni hükümetin alenen işlenen bu büyük suçlardan gerçekten nefret ettiğini göstermek için idam cezaları verildi. Kesin tarafsızlığın kanıtlanması için bir yanda Müslümanlar, öte yanda Ermeniler asıldı. Ancak Ermeni nüfus gözle görülür derecede azaldığı ve dolayısıyla katliamın asıl amacı gerçekleştiğinden, böylesine büyük bir kazanç karşılığında birkaç Müslümanın idam edilmesinin küçük bir fedakârlık olduğunu söyleyenler vardı.

Adana'ya geldikten sonraki sabah İngiliz Konsolosluğu'na gidince, efendisiyle birlikte üç atlı bir arabayla kuzeye doğru hızla giderken Kayseri ile Sivas arasında yanından geçtiğim kavas beni karşıladı. Onu hemen tanıdım; çünkü İbrahim'i bir kez görenin, fiziksel görünüşünden çok, ifadesini ve hareketlerini ayırt eden olağanüstü uyanık duruşuyla onu tanımaması sanırım olanaksızdı. Kuzeye doğru yapılan bu yolculuk Adana konsolosluğundan ayrılan konsolosu götürmek içindi. Anlaşılan yeni Adana konsolosunun kaybetmeyi göze alamayacağı kadar değerli bir eleman olan İbrahim işe başlamak üzere deniz yoluyla geri dönmüştü. Böyle ücra yerlerde yalnız konsolosun rahatı değil, neler olup bittiğine ilişkin bilgisi de kavasına bağlı olabilir.

İbrahim Acem olduğunu söylüyordu. Müphem biçimde anlattığı için geçmişi hakkında pek bir şey öğrenemedim ama ileri sürdüğüne göre eskiden kuryelik yapmış. Otuz beş yaşlarındaydı, sıska ve orta boyluydu. Büyük bir gaga burnu, tedirgin bakışları vardı, hızlı hareket eden, kıvrak zekâlı, her işin altından kalkan biri olduğunu görür görmez anlardınız. Yapılmasını istediğiniz şeyi söyleyince muhakkak yapılır, bir şey alınacaksa alınır, bir şey bulunacaksa, ya bulurdu ya da nerede olduğunu bilirdi. Herkesi tanırdı, her yerde yolunu bulurdu, gücünü ve neşesini hiç kaybetmezdi. Artık onu daha sık gördüğüm için konsolosun koruması ve uşağı İbrahim'den neden fazlasıyla memnun olduğunu anladım.

Adana'ya geldikten kısa bir süre sonra, yolculuğuma küçük bir olasılıkla iki ay sonra yeniden başlamak üzere İstanbul'a hemen dönmem gerekiyor gibi göründü. Bu nedenle, döneceğim zaman onu yeniden işe almayı umarak İhsan'la hesabı isteksizce kestim. Yaşlı adam Kayseri'ye

gideceği sabah veda etmek ve karısına aldığı ıvrır zıvrır –içinde makas, iğne vb olan eftan püften renkli, küçük bir kutu ile küçük bir paket çikolatayı– ve benim attığım teneke tütün kutularına konmuş yiyeceklerini –hurma, pastırma– göstermek için eve tekrar geldi. Sarı liralarnı üç hamur topağı ya da ıslak ekmeğin içinde nasıl taşıdığını da gösterdi. Bunları kurnazca giysilerinin değişik yerlerine bağlamıştı. Dağlardan geçerken, bu tılsımlı metal şingirdayıp servetini ilan etmemeliydi. Aldıklarını gösterme biçiminde basit ve saf bir şey vardı; sıra dışı armağanlar alabilen birinin bundan aldığı keyif diye düşündüm; ama ellerimi öpüp gözyaşlarına boğulduğunda, ıvrır zıvrır gösterdiği olağandışı ilginin vedalaşmak için bir fırsat yaratma bahanesi olduğunu sezdim. Onu içtenlikle üzülererek ve garip biçimde bana ait bir şeyi kaybettiğimi bilerek uğurladım; çünkü on haftada yaşlı adam takdirimden çok daha fazlasını kazanmıştı; şimdi fark ediyordum ki, gerçekten ona bir insanın arkadaşına duyduğu sevgi ve saygıyı duyuyordum. Türklerin hayranlık uyandıran bütün özelliklerine sahipti; bunlarla çelişkili olabilecek çok az şey olmuştu. Her durumda sadıktı; yalnızca cesur değil, fedakâr ve sözünün eriydi. Sık sık onun sabrını, ağırbaşlılığını ve hatta iyi huyluluğunu gözlemlerken, onun benden öğreneceğinden çok daha fazla şeyi benim ondan öğrenmem gerektiğini hissettim.

Altı hafta daha dönmek zorunda olmadığımı öğrendiğimde İhsan gideli yalnızca bir gün olmuştu. Artık ona yetişemeyeceğimden bir başkasını bulmak zorundaydım. İbrahim'den yardım istedim, o da kefil olduğu, yük atı sahibi, yolları bilen ve her yere gitmeyi kabul eden Mustafa adında Adanalı bir Müslüman arkadaşını önerdi, görüşme için onu konsolosluğa da getirdi.

Konsolos hemen yapmacık bir tavırla, “Altıpatların var mı?” diye sordu. Katliamın ardından uygulanan silahtan arındırmanın, sorgulanmanın ve askeri mahkemelerin hayra alamet olmadığını bilen biri olarak Mustafa bu soruda bir terslik kokusu aldı. Sitemli bakışını arkadaş İbrahim'e çevirdi, onun yol göstermesini istiyor gibiydi. İbrahim'in yüzüne baktığımda ifadesiz ve taş gibi hareketsiz bir yüz gördüm, ama Mustafa gerekli tüm işaretleri almış gibiydi. Yeniden kendine güveni gelmiş olarak silahı olmadığını söyledi. O koşullarda bir İngiliz konsolosunun duymak isteyeceği türden bir neden ileri sürerek o zor dönemlerde altıpatlarını

teslim ettiğini açıkladı. Muhtemelen doğruyu söylüyordu; ama isterse bir saat içinde bir silah bulabileceğini söylemek zorunda da değildi. Mustafa, umduğum gibi İhsan'ın yerine geçebilecek denli iyiydi ve böylece ertesi gün işe başladı. Kırk yaşında olmalıydı, boyu kısaca ama dimdikti. Bir başka özelliği, gözlerinin beyazı irisin etrafını tamamen kuşatmış gibi görününceye dek gözlerini yavaş yavaş açma alışkanlığıydı. Şaşkınlığını hiç sesi çıkmadan böyle belirtiyordu. Bu garip anlatımın, pek ender ulaştığı gülme anı için bir hazırlık olduğunu daha sonra anladım; sabit şekilde dik dik bakarken o noktaya geldiğinde birden bulaşıcı bir kıkırdama başlatıyor ve herkes onunla birlikte gülüyordu. Anadolu'nun güneyinde yaşayan Müslümanların çoğu gibi Yemen'de askerlik yapmıştı.

Adana'dan Bahçe'ye gitmek için izlemem gereken yüz elli yüz altmış kilometrelik yol Bağdat Demiryolu hattının yanından ilerliyordu. Görevlerinden biri demiryolunun yapımını izlemek ve rapor etmek olduğu için, konsolos da işin nasıl ilerlediğini görmek istedi. Ayrıca, mesleki ilgisi gereği, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden, çok deneyimli biri olan bir diplomatik görevlinin neden uzunca bir süredir Bahçe'de görevlendirildiğini de araştıracaktı. Başka bir devletin temsilcisinin ne yaptığıyla ilgilenmek Anadolu'daki bir konsolosun günlük işlerinin bir parçasıdır. Çünkü burada yabancı devletlerin büyük çekişmeleri ve çıkarları, nihayetinde, birbirlerinin manevraları ve acil hedeflerine karşı barış zamanlarında bile tetik duran bireylere indirgenir.

Bu nedenle, Adana'daki konsolos bana, benim gibi yolculuk ederek –herhalde bunun yolculuk amacına hizmet edeceğini düşünmüştü– eşlik etmeyi önerdi. Dolayısıyla, İbrahim'in de Mustafa gibi bir yük beygiri gütmesi ve diğer bütün görevlerinde olduğu gibi bunda da becerisini göstermesi gerektiğini söyledi. Ben İbrahim'in razı olmayacağından emindim. Lacivert ceket, fitilli kadife pantolonu, iyice parlatılmış kahverengi tozlukları ve kırmızı fesıyla yük beygiri güdecek bir adama hiç benzemiyordu. Ayrıca konsolos, İbrahim'in aşçılık da yapması gerektiğini söyledi; kendi yemeğimi bizzat hazırlama alışkanlığımın ona hiç hitap etmediğini de itiraf etti. Burada yine İbrahim'in buna hevesleneceğinden, dahası yapabileceğinden kuşku duydum. Tasarlanan yolculuk, konsolos aşçılığı da üstlenip üstlenemeyeceğini soruncaya dek tamamen İbrahim'in hoşlanacağı

gibiydi. Bu soruya İbrahim bir kavas ve silahlı bir koruma olduğunu, ev işleri yapacak bir uşak olmadığını söyleyerek yanıt verdi. Ama bu itirazını belirttikten sonra, efendisinin hizmetinde olduğunu söyleyerek onun rahatı için aşçılık yapmayı da kabul etti. Bu yaşamsal konu çözüldükten sonra, yolculuğun süresi belirlendi ve sadece konsolos için bir atın alınması gerektiği saptanarak, gerisi İbrahim'e bırakıldı. İbrahim, belirlenen zamanda at, yiyecekler ve tüm donanımıyla hazır olacaktı ve her şey çok iyi biçimde ve eksiksiz yüklenmiş bulunacaktı. Konsolos böyle dedi.

ADANA'DAN AYRILIŞ, MİSİS HAN'DA, MOPSUESTİA KALINTILARI,
BİR KERVANSARAY, İBRAHİM ZOR DURUMDA, OXFORD İNGİLİZ ŞİİR
ANTOLOJİSİ, YOLDA YAĞMURLU BİR GÜN, YARSUVAT, KONSOLOS İÇİN
TÜRK DİŞÇİ, İBRAHİM'İN AŞÇILIĞI, ÇAMURDA YOLCULUK, TOPRAKKALE
VE BÜYÜK İSKENDER, MUSTAFA ÇEKİP GİDİYOR, GECENİN KARANLIĞINDA
OSMANİYE MEYVELİKLERİNDE KALKMAK, OSMANİYE'DEKİ OTEL,
BAHÇE'YE GİDERKEN, ALMAN GÖREVLİ, BAHÇE TÜNELİ

Kilikya'da ilkbahar yağmur mevsimidir ve yapılmamış yollar yağmur sonucu derin bir balçık tabakasıyla kaplanır, ama biz hayırlısı olsun deyip yola çıktık. Önceki günler yağmurlu olmasına rağmen, hiçbir gezgin yola çıkmak için bundan daha iyi bir sabah dileyemezdi.

İlkbahardaki bu mükemmel havada, saat dokuzdan biraz önce Adana tepesinden köprüye giden dar, eğri büğrü sokaktan geçtik. Önümüzde yabancı olduğu tarih bir bölgenin uzandığını biliyorduk. Bağnazca karışıklıkların olduğu bu bölgede imparatorluğu temsil sorumluluğu olan yetişkin adamlardık, ama şimdi majestelerini bir kenara bırakmıştık ve doğruyu söylemek gerekirse ikimize de tatil serüvenciliğinin gençlik ruhu hâkimdi. Develerin, eşeklerin, Doğulu insanların, küçük dükkânların, bazen üzerinde hurma dallarının asılı olduğu tezgâhların arasından geçip yolumuzu bulduk; sonra da Seyhan'ın sarı sularının kemerlerin altında burgaçlar oluşturduğu eski köprüyü ve sağımızdaki Harun Reşit Kalesi'nin kalıntılarını geçtik. Adana Kenti'nden Kilikya Ovası'nın geniş açıklığına çıkarak Misis yolunu tuttuk. Karşıda, ovanın güneydoğusunda, tepesindeki kar örtüsüyle mor Amanos Dağları vardı. Doğuda da Nur Dağları'nın mavi tepeleri bulunuyor ve kuzeydoğudan batıya doğru Doloman Dağı [?], Aladağ ve Toroslar'ın karları uzanıyordu. Şubat ayının bu ikinci haftasında ilkbaharın en güzel günlerindeydik. Yol kenarları ve tarlalarda çiğdemler, kır laleleri, süsenler, şakayıklar ve adlarını bilmediğimiz pek çok yumru bitkiyle şurada burada mavi yıldız çiçekleri vardı.

Beklediğim gibi, İbrahim'e göre yük beygiri sürücülüğü yapmak isteyeceği işlerin tamamen dışındaydı. Konsolosun eşyalarını öyle yerleş-

İngiliz konsolosu, İbrahim ve Mustafa

Ekselansları (Almanya Büyükelçiliği Temsilcisi) ve İbrahim Çavuş

tirmiş, miktarını öyle iyi ayarlamıştı ki, hurçların arasında kendine rahatça oturacak bir yer bulabiliyordu. Grubun efendisiymiş gibi ata binmişti. Hayat dolu sabah havasında konsolosla birlikte hızlı hızlı yürüdük.

İhsan'ı alışılmış kırsal yürüyüş hızından koparmanın ne denli olanaksız olduğunu hatırlayarak, "Mustafa'ya göre çok hızlı gidiyoruz," dedim.

Konsolos, "Dert etme, İbrahim'in onu yanında getireceğinden emin olabilirsin," diye cevap verdi. Bu kolayca paylaşabileceğim bir güven değildi; ama ikisine bakınca, arkada İbrahim'in zaman zaman kırbacını şaklattığını, Mustafa'nınsa daha önce hiç yapmadığı denli hızla ilerlediğini ve atını şaplaklarla zorladığını gördüm. İbrahim'in Mustafa'dan arkadaşı olarak söz etmiş olmasına, ötekinin de bununla gururlanmasına memnun olmuştum. Şimdi köle ile köle gözcüsü gibi görünüyorlardı ve demiryolunun yapımı bitmiş bir bölümünü incelediğimiz sırada bize yetiştiklerinde Mustafa'nın kan ter içinde kaldığını, hatta suratını gereğinden fazla astığını gördüm.

Biraz sonra yol kenarındaki bir kuyunun yanında öğle yemeği için durduk; kuyunun arkasında bodur bir sıra çirişotu filizlenmişti. Burada Mustafa'nın neşesi geri geldi. O zaman çok yönlü İbrahim'in bir başka özelliği ortaya çıktı. Birkaç dakika içinde konsolosluk makamına yaraşır bir yemekle buna uygun bir sofraya hizmetini hazır etti. Kuyunun taş bileziğine tertemiz bir masa örtüsü serildi, peçeteler, parlatılmış gümüş çatal-bıçaklar ve pırlıl pırlıl bardaklar kondu. Özellikle kızartılmış bıldırcın, salata ve şarap, yol kenarındaki bu yemeğin sürprizleriydi; aslında bunlar olmasa bile yemek kötü sayılmazdı.

Konsolos halinden memnunca, "İbrahim olağanüstü bir insan olduğu için bunu bekliyordum," dedi.

Misis'e birkaç kilometre kalınca eşkin atıyla İbrahim önden gitti. Gözden kayboluncaya dek onu izledik; gayretli, istekli, kararlı bir insandı. Hem rehber, hem de önemli bir adamın kavası olarak kendine yönelen dikkatlerden hoşnut, konsolosun geldiğini haber vermek üzere kendi isteğiyle seğirtiyordu.

Misis'e otuz kilometreden biraz daha uzaktaki konak yerimize vardığımızda güneş hâlâ tepedeydi. İbrahim, anlattıklarıyla beklentileri artan bir grubun yanında, hanın önünde, yol ortasında durmuş bizi bekliyordu.

İbrahim, kendi adına bizim neden efendilere layık şekilde yolculuk yapmadığımızı açıklamanın gerekli olduğunu düşünmüştü. Daha sonra duyduğuma göre, iki yabancının –biri İngiliz konsolosuydu ki bu, bir kavası bulunduğundan yadsınamazdı– hangi olağandışı biçimde yolculuk ederlerse etsinler, alışlageleni önemsememelerinin bir meziyet işareti olduğunu ileri sürmüştü. Neticede, en iyi odayı işgal eden iki şanssız konuk palas pandıras odadan sepetlendi, yer süpürülerek halı serildi, sonra da İbrahim hurçları indirdi, kaliteli keten çarşafarla konsolosun yatağını yaptı. Bunlar meraklı seyircilerin gözden kaçırmadığı ayrıntılardı. Biz at üstünde üniformalamızla, önümüzde arkamızda silahlı uşaklarımızla gelmiş olsaydık, bundan daha iyi ağırlandıydık. İbrahim’i yemeği hazırlaması için bıraktık ve Misis’i görmek üzere dışarı çıktık.

Misis, Nur Dağları’nın Kilikya Ovası’na giren alçak tepelerinin kenarında yer alır. Köyün içinden şimdi Ceyhan Nehri –sanırım Küçük Asya’da yıllık debisi en büyük olan nehirdir– denilen antik Pyramus geçer. Eski kentlerden Mopsuestia’nın ovaya dağılmış kalıntıları antik çağda bölge nüfusunun ne denli yoğun olduğunu göstermektedir. Sivri kemerli, uzun Arap köprüsü nehri buradan geçer. Kilikya Kapıları ile Halep arasındaki bu yolun, Doğu ile Batı arasındaki ana güzergâh, yani Bağdat’a giden kervan yolu olduğu söylenebilir. Doğu kıyısında harap vaziyetteki Sultan Han vardır. Selçuklular tarafından yapılmamıştır ama onların üzerinden çok zaman geçmeden Selçuklu tarzında yapılmış büyük bir taş binadır.

Bu eski hana girdik ve bir anda ışıĒı, loşluĒı, gölgeli gizemleri ve Doğulu insanlarıyla bir ressama bir yıl boyunca konu olacak görüntülere adım atmış olduk. Batı duvarında açılmış büyük bir delikten, uzunluĒu kırk beş metre olması gereken tonozlu odaya güneş ışıĒı dökölüyordu. Oda insan doluydu; bir kısmı devamlı burada yaşıyordu; ötekiler göçebeler ve hasat için aileleriyle gelmiş işçilerdi. Etnik kan davalarının yol açtığı belli belirsiz engellemeler dışında herkese açık bir barınaktı. Bu gece burada kalanlar bölgede bulunan halklardan –Ermeniler, Rumlar, Türkler, Kürtler– hemen hemen herkesi temsil ediyorlardı; ama bir yerlinin bile kimlerden olduğunu bilmediĒi pek tanınmayan milletlerden başkaları da vardı. Yerde bir sürü çocuk yatıyordu. Yapının delik açılmış tarafında oturan dokuma-

cılar güneşin keyfini çıkarıyordu. Kadınların mavi duman bulutları içinde akşam yemeği hazırladığı karanlık kovuklarda ateşler parlıyor, duman batı tarafından halka halka dışarı çıkıyordu. Kuytu köşelere adım atınca, duvara bağlanmış atlarla eşekler belirsiz biçimde görünüyordu. Bu kervansarayda seslerle esrarlı görüntüler birbirleriyle uyum sağlıyorlardı. Bağrış çağrış, köpek havlamaları, arada bir eşek anırmaları ve çocukların çığlıkları büyük kubbeli tavanda yankılanıyordu. Ama dumandan ötürü asıl akılda kalan bu kalabalık insan kitlesiyle bağlı hayvanların kokusuuydu.

Hana geldikten yarım saat sonra kendi kendini rehber olarak tayin eden bir Ermeni genci on dakika kadar bize askıntı oldu ve bu süre içinde işinin hakkını verecek hiçbir şey yapmadı. Ancak ayrılırken, değerbilirlik nedeniyle değil de, uyruğumuzun hakkını vermek için ona iki kuruş uzattım; o ise parayı yere atarak yüksek sesle daha fazlasını istedi. Kısa sürede öteki Ermeniler de ona katıldılar; hep birlikte bağırarak onun isteğini desteklediler; o da başarı şansı olduğunu düşünerek kabul edemeyeceği kadar küçük bir tutar gibi yerdeki parayı alarak bana fırlattı. Ben de parayı cebime koydum. Çılgınca söven öfkeli grubu ve handa gördüğümüz bir Müslüman kadının tamamen zıt unutulmaz davranışını arkada bırakıp handan ayrıldık. Ekmek pişiren kadından bir somun almak istediğimde ekmeği canı gönülden verdi ve teklif ettiğim parayı ateşli biçimde reddetti.

Köprüyü yeniden geçtiğimizde akşam karanlığı çöküyordu ve nehir kıyısında bir kilometre kadar gidince antik Mapsuestia'nın yıkık hipodromuna ulaştık. Oturma yerleri biçimindeki on on iki metre uzunluğunda kocaman taş bloklar hâlâ görünüyordu; ama artık çöktükleri ya da tahrip edildikleri için yan yatmışlardı. Ortada hiç insan ya da konut görünmüyordu; taş blokların arasından çirişotları, bayırda ise devedikenleri çıkmıştı. Uzun, sarmaşıkla örtülmüş yıkık bir kule parçasında bir baykuş ötüyordu. Ancak bin yıl önce bu kent büyük ve refah içindeydi. Tarsus'a rakipti ve bu ünlü kente öykünerek tunç kapılarla süslenmişti. İki kent de aynı yazgıyı paylaştılar; Bizanslılar kapıları alıp götürdü ve ganimet olarak Konstantinopolis'e yerleştirdi.

Akşam dönerken nehre gökyüzünün kızıl ışığı yansıyor; köprü bu alev alev engin suyun üzerinde uzanıyordu; bizden tarafı karanlıktı

ve kemerler fırın ağzı gibi parlıyordu. Karşı kıyıda, köprünün yanında basık, beyaz bir camiyi saklayan bir küme hurma ağacı vardı. Kilikya'daki bu akşam görüntüsünde bu topraklardaki pek çok değişim kaydedilmişti. Çirişotlarının içinde yanı başımızdaki kalıntılar Yunan döneminden, köprü Roma ve Araplardan, Sultan Han bir Türk boyundan, köy ve beyaz cami ise bir başka boydandı. Nehre Afrika dokusu veren hurma ağaçları da aslında Afrika'dandı. İbrahim Paşa'nın Mısır işgali sırasında ağaçları bu bölgeye getirdiği anlatılır. Ayrıca, bu köprünün yakınlarında Tancred¹ ve Baudouin² çarpışmışlardı; Nur Dağları'nın sırtlarından İskender'in savaş alanı Issos³ görülebilirdi; sadece kırk kırk beş kilometre uzaktaydı.

Ertesi sabah kahvaltımızı yaparken yağmur yağmaya başladı; her şey kötü bir gün geçireceğimize işaret ediyordu. Yalnız olsaydım, fırtınadan ötürü gecikeceğimizi öğrenince günü dinlenerek geçirebileceğimi ve bu saatlerin sıkıcı geçmeyeceğini düşünüp rahat odalarımızdan ayrılmayı tasarlamazdım. Ancak konsolos görevini belli bir tarihe dek tamamlamak ve Adana'ya dönmek zorundaydı; bu nedenle hava nasıl olursa olsun yola çıkılıyordu.

Böylece toparlandık ve yola koyulup bizi Ceyhun'un sol kıyısına, şimdi yapılmakta olan demiryolu köprüsüne götüren taşlık bir keçi yolunu birkaç kilometre izledik. Bir gün önce, güneşli ve mavi tepeler, bahar çiçekleri, antik kalıntılar ve anıların diyarında neşe içindeydik; bugün ise bizi iliklerimize değin ıslatan şiddetli yağmurun altında, balçıklı bir nehir kıyısı boyunca bitmemiş bir çelik köprünün kemerlerini görev gereği saymak için ilerlemeye çabılıyor ve kayıp duruyorduk.

İbrahim'in yönetimi altındaki Mustafa artık yollarda nefes nefese sürüklenmiyordu; atının üzerindeki yüklerin tepesine tünemiş, bir şemsiyenin altına sığınmıştı; yağmurun görüntüyü bulanıklaştıran etkisi altında bir deveye binmiş gibi görünüyordu. Ancak iki hizmetli at sırtındaki mazur

1 Tancred (1075-1112), Birinci Haçlı Seferi'nin Norman lideridir. Ele geçirdiği Kudüs'te, Kamel Dağı'nın kuzeyi ile Ürdün ve Taberiye Gölü'nün batısında bulunan Celile Prensligi ile Antakya Prensliği yapmıştı -çn.

2 I. Baudouin (1058-1118), Birinci Haçlı Seferi liderlerindendir. Edessa (Urfa) Kontluğu ile Kudüs Krallığı yapmıştır. Tancred ile Baudouin'in orduları Mamistra'da karşı karşıya gelmişlerse de küçük çatışmalardan öteye geçememişlerdi -çn.

3 Issos Savaşı (MÖ 333), Büyük İskender'in Pers ordusuyla yaptığı ikinci savaştır. İskender, Pers Kralı III. Darius ile ilk kez karşı karşıya gelmiş ve büyük bir zafer kazanmıştı -çn.

görülmesi zor konumlarından vicdan azabı duyuyorlar ve tekrar tekrar efendileriyle yer değiştirmeyi öneriyorlardı.

Köprüye gelmeden hemen önce keçi yolu ağır ağır akan bir akarsudan geçiyordu. Üç dört metre genişliğinde, orta yerinde bir iki kaya parçası olan, çamurlu kıyıların arasında bulanık akan bir suydı bu. Mustafa görünümü beğenmeyip suyu daha yukardan geçti; ama daha yetenekli ve cesur olan İbrahim dosdoğru ilerledi. Atı suya girdikten sonra zeminden ürkererek durdu.

Karşı kıyıda bakan ve eşyaları için endişelenen konsolos, “Etrafindan dolaş,” diye bağırdı. Ancak böyle konularda uzman tavrını takınan İbrahim atını mahmuzladı ve fırlayan hayvan derin bir çukura daldı. Yalnız bu görüntü yana doğru düşeyazan sürücünün yüzündeki ifadeyle karşılaştırılınca hiçbir şey değildi; çünkü gördüğümüz şey birden kepaze oluveren birinin yüzüydü. İbrahim hemen sudan çıktıysa da at orada kalakaldı; ön ayaklarından biri suyun içindeki kayaların arasına sıkışmış, başı ve sağrısı suyun üstünde, omuzları ve hurçlar suyun içindeydi. Kurtulmak için çırpınan hayvan suyu bulandırdı ve ayağını kırmış gibi göründü.

Sinsi sinsi sırtıtan Mustafa’nın yardımıyla hurçlar alındı, at da kurtarıldı. İbrahim de eşyalarla ilgilenmeye başladı. Hurçları boşaltırken eşyaların durumuna bakıp pişmanlıkla iniliyordu. Beyaz sofra örtüleri, peçeteler, çarşafklar, battaniyeler, giysiler hepsi çamura bulanmıştı. Onları dikkatlice bir çalının üstüne yaydı ve sağanaktan korumak için ceketıyla örtü. Ben, budalalık ettiği için efendisinin hucunu berbat eden bir adam gördüm; konsolos ise uşağının o anda duyduğu kaygı karşısında onun hatasını dikkate almadı ve sürekli “müthiş,” diye mırıldandı durdu. Daha sonra İbrahim hurcu didiklerken ne olduğu belirsiz bir şey ortaya çıktı. Sırılsıklam bir çift mor çoraba benziyordu; tasalı küçük bir çığlık atarak bunu çok saygılı biçimde gömleğinin içine tıktırdı.

Uşağıyla bir kez daha övünç duyan konsolos, “O ne?” diye sordu ve İbrahim bakması için o şeyi tekrar çıkardı. Konsolos merakla baktı; ben de öyle. Sonra daha büyük bir merakla konsolosun yüzüne baktım, çünkü o sıırılsıklam mor şey konsolosun yanında her yere taşıdığı, geceleri okuduğu, gördüğü her şey için oradan dizeler bularak yolda saat başı alıntılıyıp dur-

duğu Oxford İngiliz Şiir Antolojisiydi.⁴ İnce sayfalar ıslak sigara kâğıdı gibi birbirine yapışıyordu. Bu görüntü karşısında nihayet İbrahim'in başının belada olduğunu düşündüm. Ama hayır; İbrahim büyük bir saygıyla kitabı yeniden göğsüne sokarken, konsolos daha çok hayranlık duydu. Ağızbirliği etmemi bekler gibi bana dönerek, içtenlikle, "Ne harika bir insan!" diye haykırdı ve attığım kahkahayı açıklanması gereken bir şey gibi gördü.

Öğleden sonra yağmur dindi, bulutlar biraz yükseldi ve kuzeyde, üzerlerinden kara gökyüzüne beyaz minarelerin yükseldiği uzun bir ağaç kümesi görüldü. Bu Yarsuvat'tan ya da adı Abdülhamid'e izafeten değiştirilen Hamidiye'den karşımıza çıkan ilk görüntüydü. Şimdi İbrahim haberci olarak görevini tekrarlamak üzere yine eşkin gitti; biz de sürülmüş kara balçık tarlalardan geçip kasabaya ve hanımıza en kısa yoldan ulaştık.

Hamidiye Ceyhan kıyısında, çoğunluğu bağnaz Müslüman birkaç bin kişinin yaşadığı bir kazadır. Zaten kazanın adının değiştirilmesiyle meşreplerini göstermiş ve Kilikya katliamları sırasında bunu tam anlamıyla sergilemişlerdi. Yobazlığa başka yerlerdekinden daha soğukkanlı bir yöntem eklediler. Yakalayabildikleri bütün Ermenileri öldürdükten sonra, öldürülenleri vergi mükelleflerinin kayıtlarından kontrol ettiler, kayıp olanları da kazayı çevreleyen uzun buğday tarlalarının içinde köpeklerle avladılar. İnsan böyle bir yerde ya da en azından bu denli kısa sürede burada yaşayan Ermeniler göreceğini hiç mi hiç ummaz. Ancak katliamdan üç yıl sonra, burada Müslümanlarla Ermeniler sokakta birbirleriyle itişip kakışıyorlardı. Ermeni dükkânları açıldı ve katliam uzakta kalmış bir anı gibi görölüyordu. Yobazlık fırtınası durmuş, bir taraf etkin düşmanlığı bırakmış, öteki taraf da bu hoşgörü zamanından en iyi biçimde yararlanmak için acele ediyordu. Ermeniler hiçbir şeyi unutmamışlardı –uzun baskı ve zulüm öyküsüne çok fazla şey eklenmişti; ama kendi soylarından başkaları eski yuvalarına dönerek ölenlerin kazançlarını elde etmeye ve Müslümanların yaşamlarındaki açıkları kapamaya gelmişlerdi. Bunun nedeni kendi halklarından daha çok Müslümanlardan kazanç elde etme olanağı bulmalarıydı; bu da pek çok şeyi açıklıyor.

Ertesi gün Osmaniye'ye gitmeyi ummuştuk; ama gece yağmur yine başladı ve sabah o denli şiddetlendi ki, önceki deneyimi göz önünde

4 Oxford Book of English Verse, 1250–1900 –çn.

bulunduran konsolos bu sefer yola koyulmaya karşı çıktı. Raporunu yazdı, uyudu, önceki gece çok özenle kuruttuğu şiir kitabını okudu, sonra kitabın sonundaki anonim şiirleri –büyük ölçüde beğendiği şiirler– yazarların kim olabileceğine ilişkin yaratıcı spekülasyonlara geçti. Günü bu biçimde epeyce iyi geçirmeyi becerdi.

Ancak sabah olunca ve yağmur daha da şiddetlenince konsolos burnundan solumaya başladı. Bir gökyüzüne, bir kabarmış Ceyhan’a bakıp huzursuzca revağı arşınlayıp durdu. Havanın açacağı gösteren bir işaret gözleyerek ara sıra dağlara baktı. Revakta bir aşağı bir yukarı yürürken, bizim gibi yağmur nedeniyle orada kalmış beyaz sakallı bir Müslümanla karşılaştı. Yaşlı adam, revağın altına sığınmış sakince sigara içmekle, yağmuru ve su basmış avluyu seyretmekle yetinerek neredeyse bir saat hiç kıpırdamadı. Ara sıra usulca kendi kendine gülümsüyordu. Bu gamsız adama konsolos hemen havadan ve gecikmekten dolayı dert yanmaya başladı.

Yaşlı Müslüman, “Kardeşim, gönlün ferahsa ha bir gün beklemişsin, ha yedi gün, ne fark eder?” diye yanıt verdi. O anki ruh halindeyken bu soru konsolosu şaşırttı. Yanıtlaması zordu bunu; soru, Batı değil, Doğu felsefesine aitti ve yaşlı Müslümanı hafife almamak gerektiğini gösteriyordu.

Aynı gün öğleden sonra ben revaktayken avluya, öneminin ve izlendiğinin farkında olan, yağmurda başı dimdik ve fütursuz yürüyen bir adam geldi. Başında kırmızı bir fes vardı; ellerini ceplerine soktuğu uzun, siyah, önü iliklenmiş bir redingot giymişti; ayaklarında mest lastik ayakkabı vardı. Basamakları çıktı ve yaklaşırken beni iyiden iyiye inceleyerek İngiliz konsolos olup olmadığını sordu.

Konsolos olmadığını söylediğim ve ne istediğini sorduğumda temkinli ve kibirli davrandı. Konsolosun dişini çekmek için geldiği yanıtını vererek mesleki gösterişle elini cebinden çıkarıp, gülmek için kendimi zor tutsam da, ilgiyle baktığım bir aleti gösterdi. Otuz santim uzunluğunda, paslı, ağır, pis bir dişçi kerpeteniydi bu. Bir keresinde, yerli bir baytarın benzer bir aletle bir atın çenesine asılıp dişini çektiğini görmüştüm. Dişçi çağırarak istendiğini duymamıştım. Aslında dostum tam o sırada bağıra bağıra “Widdicombe Fair”i söylüyor, yaşlı “Uncle Tom Cobley”in yaptıkları

handa tekrar tekrar yankılanıyordu; dişçiye hata yaptığını anlattım. Ancak, o konsolosun dişini çekmek için gönderildiğinden emindi; böylesine olağandışı bir görevle yağmurda çıkıp gelmek, sonra kendini bir hatanın kurbanı bulmak ifade edemeyeceği denli büyük bir hayal kırıklığıydı.

Sonra, bir kavasa yakışır biçimde hafife alsa da İbrahim'in diş ağrısından şikâyet ettiğini anımsadım. İbrahim çağrılınca, ağrı çekenin konsolos olmadığına üzülse de, onun şiş yüzünü görür görmez dişçinin gözleri parladı. Bir grup meraklı seyirci yapılacak cerrahi müdahaleyi seyretmek için hemen toplandı. İbrahim revakta alçak bir tabureye oturtuldu; dişçi doğru dişi çekeceğinden emin olmak için bir süre oyalandı. Bu iş tamamlanınca kendini hastadan biraz uzaklaşarak vaziyet aldı. Birden aletini fiyakayla salladı ve adeta İbrahim'in ağzına abanarak, ben dişi kerpetenle sıkıştırıp sıkıştırmadığını anlayamadan işi ustaca bitirdi ve görülmedik bir hareketle dişi yere fırlattı. Eğer alet daha iyi olsaydı, uzmanlığından ve kuvvetinden yana söylenecek bir söz bulunamayacaktı.

Galiba oradaki birinci günümüzde öğleden sonra İbrahim'in yemek pişirmesiyle ilgili bir sorun çıktı. Adam genellikle çok iyi ve çok çeşitli yemekler hazırlıyordu; tam zamanında servis yapıyordu ve arkasında donanımlı bir mutfak ve ekip olduğu izlenimi veriyordu; aslında çok iyi bir aşçı ve işinin ehli bir garson değildi. Bunu düşünürken, yemeklerimizin İbrahim'le Mustafa'nın yattığı küçük odada yapıldığı gerçeğinden kendimi kurtulamadım. Bağdat Demiryolu üzerine bir tartışmanın arasında konsolosa kuşkularımı çıtlattım.

Konsolos, "Ben hiç nasıl pişirildiğini sormam," diye yanıtladı. "Tabağımın ve yemeğimin gözle görülür biçimde temiz olmasını isterim. Et suyunda böcek istemem; ama bu ölçütün dışında risk almaya hazırım. Londra'da değiliz. Nerede olduğumuzu göz önüne alırsak durumumuz çok iyi. Kuruntularımın yemeğin hazırlanması sırasındaki sırlar üzerinde dolaşmasına izin vermem. Sen de kuşkularını bir yana bırak bana kalırsa."

Gelgelelim bu rahat düşünce tarzı bana göre değildi. İbrahim alışveriş için kazaya gittiğinde yattıkları odayı görmeye gittim. Mustafa yere uzanmış uyuyordu; başını başlığına sarmış, ayakları, küçük odada mutfak olduğu belli olan kısmın içine dek iyice uzanmıştı. Karmakarışık ekmek,

et, mutfak aletleri, yumurta kabukları ve artıklarda, yalnızca işin semeresini düşünen ve her şeyi tez elden işine uyarlayan bir aşçının aceleciliğinin bütün işaretleri vardı. Burada yazmadığım ama bana İbrahim'in hazırladığı hiçbir şeyi yememeye karar verdiren başka aksilikler de vardı.

Bu haberle geri döndüğümde konsolos şiir kitabından yüksek sesle şiir okuyordu. Ona yalnızca gördüklerimin bir parçasını anlattım. Biraz etkisi oldu ama daha fazla dinlemek istemedi. Ancak İbrahim aşçılıktan alındı; bundan sonra ona ancak konsolosun hizmetlerini görürken rastlayabilirdiniz.

İki gün geciktikten sonra nihayet yağmursuz bir sabah çıkageldi; bulutlar biraz yükseldi, konsolos yadsınamayacak bir biçimde dağları gördü; bu onun yola çıkma güvencesiydi. Nasıl gidileceğine aldırmıyordu; gerekirse çamurda yürüyecekti. Raporda, beş altı saatlik bir yolculuktan sonra çıkacağımız makadam bir yoldan söz ediliyordu. Konsolosun imgelemi araya giren sorunları atlıyor, şosede varılacak bir noktada sabitleniyordu. Hedefimiz Osmaniye Kasabası'ydı, kuş uçuşu yaklaşık elli kilometre ama karadan tamamen belirsiz bir uzaklıktı bu.

Çamurda yürümeye alışık olabilirsiniz; yine de her sabah onunla yeniden cebelleşirken garip bir ürküntü duyarsınız. Hemen yanınızdaki batağın ötesinde daha iyi bir yol bulunduğunu umarsınız: biraz sabır ve akla yatkın bir yolu seçerek bu bataktan kolayca kaçınabilirsiniz. Böylece başlangıçta dosdoğru gitmezsiniz; daha temiz bir yol bulmak için yana sapar, tarlalarda yürür, çok zaman ve enerji harcarsınız. Türklerin yolları ender olarak belirli bir hattan ilerler; gidişgelişler sürekli yeni bir yüzey arar ve bazen tekerlekler ve toynaklarla oyulmuş birkaç yüz metre genişliğinde bir yol bulabilirsiniz.

Buradaki zemin de böyleydi. Su geçirmeyen killi toprağı su basmıştı; uzaktan umut vaat eden çayırılar bile yakına gelince suyun içindeki ot kümeleri gibi duruyordu. Biraz sonra konsolosla birbirimizden ayrıldık; ikimiz de kendi yolumuzun daha iyi olduğunu sevinçle haykırıyorduk. Doğru yolumuza zikzaklar çizdik, dik açıdan gittik, geri döndük, daireler içinde hareket ettik ve arada bir atlayamayacak denli su basmış geniş hendeklerle engellendik, çok genişlerinin etrafından dolaşmak zorunda kaldık. Devam

etmek için cesaretimizi toplamak biraz zaman aldı. İbrahim ile Mustafa, toynaklarını balçıktan çekerken patlayan şişe mantarı gibi sesler çıkaran atlarıyla arkadan geldiler. Gün ilerledikçe giderek bir makadam yol olduğuna ilişkin kuşkularımız arttı; yolu görmeden yedi saat gitmiştik; şimdi ise o yol asla var olmamış efsanevi bir şeydi. Ancak saat dört dolaylarında karmam çorman bir kamışlıktan geçerek, kumlu temiz bir keçi yoluna ulaştık; birkaç yüz metre sonra da makadam yola çıktık, önce çizmelerimizdeki ve bacaklarımızdaki çamuru yıkadık, bataktan çıktığımızı, birazdan Osmaniye'ye ve rahat bir hana ulaşacağımız düşüncesiyle minnetle yola adımımızı attık. Haritaya baksak bu güzel düşünceyi doğrulayabilirdik; çünkü Toprakkale'nin yanındaydık; ama içinde bulunduğumuz umut dolu halimizde harita bize gereksiz göründü.

Toprakkale, Nur Dağları'nın tepelerinde, tuhaf bir geçitte yer alan bir kaledir. Akdeniz'e ve İssos Savaşına giden yol, tepeler arasındaki en dar yeri yalnızca yüz metre olan bu geçitten geçer. Batıdan ve Kilikya Kapılarından gelen İskender'in orduları Toprakkale'nin altmış kilometre güneyindeki, bugün Belen Geçidi denen yere ulaşmak ve Amanos Dağları'nı geçmek için bu geçide sapmıştı. Bu arada doğudan ilerleyen Persler, aynı dağları, Osmaniye'nin üstünden Kilikya Ovası'na giren bugünkü Bahçe Geçidi'nden geçerek aşmışlardı. Toprakkale'ye gelen Persler İskender'in gerisindeydiler. İskender'i izleyerek İssos Ovası'na ulaşmışlardı; bulundukları yere ilişkin haber üzerine onları göğüslemek için hızla dönen Makedonlarla orada, dağlarla deniz arasındaki dar bir yerde karşılaşmışlardı. Bu arazide yolculuk eder ve zihnimizden birbirine düşman ordularının ilerleyişlerini izlerken, bu kadim ordular sanki uzak yüz yıllardan günümüze geri geliyor ve daha dün şiddetle savaşmışlar gibi görünüyorlardı.

Osmaniye erişilmez bir yerdi; çünkü on bir saatlik çok eziyetli bir yürüyüşten, yolculuktaki en zor günden sonra kaza görünmeden karanlık bastı. Sonunda keçi yolu meyveliklere girdi ve birkaç dakika içinde hana ulaşabilecekmişiz gibi göründü. Boş yere böyle düşünmüşüm. Mustafa ani bir çılgınlıkla atından atladı ve geldiğimiz yoldan aceleyle geriye koştu. Beyaz yolda, bir iki saniye, geniş, bol şalvarı ve eğik vücuduyla garip, kara, toparlak bir figür oluşturup karanlıkta kayboldu. Ancak kaybolduktan sonra "Şapka"

diye bağırdığını fark ettim ve eşyaların arasında bütün gün asılı olan hasır şapka'nın yerinde olmadığını gördüm.

Konsolos usança, "Uşağın böyle koşarak ne anlatıyor?" dedi.

Ona ne olduğunu anlattım.

"Ne yapmayı öneriyorsun?" diye sordu.

Beklemeyi önerdim.

Konsolos, "Şimdi," dedi homurdanarak, "Kramptan her yanım tutulacak. Beni Osmaniye'ye taşımak gerekecek."

Onun o günkü yolculuğu çok zor bulması pek şaşırtıcı değildi. En zorunu denemişti; o koşullarda kavas'ı ile Mustafa'ya tamamen olağandışı büyük bir resmi görevli olarak bir İngiliz konsolosunun neler yapacağına ilişkin görülmemiş yeni kanıtlar sergileyerek ve hiç yorgunluk işareti göstermeden kaygısızca yola devam etmişti. Ama beklerken krampları geçti; sonunda onu Osmaniye'ye taşıma riski kalmamış gibi göründü; ama on, yirmi, otuz dakika geçti; Mustafa'dan bir işaret yoktu.

Yeniden kramp girerken konsolos, "Bu kesinlikle bardağı taşıran son damla," dedi. Ancak uzaktan, "İngiliz konsolosu nerede?" diye karanlığın içinden rahatlatıcı bir ses duyuldu. Ses, bizi hana götürmesi için İbrahim'in gönderdiği adamdan geliyordu. Konsolosun kasılmış bacakları bu sesle iyileşti.

Rehberle birlikte giderken, "İbrahim'in sağduyusu sınırsız," diye konsolos düşüncesini belirtti. Ben yarım saat daha bekledim, sonra aynı haberci benim için geri geldi ve Mustafa ortalıkta görünmediğinden ben de hana gittim.

Osmaniye yakınlarında demiryolu yapımında çalışan çok sayıda Alman ve öbür yabancıların gereksinimini karşılamak için han bir "otel" e dönüştürülmüştü. Yatak ve yemek veriyordu; yataklar ve pencereler perdeliydi, duvara ünlü Olimpiyat atleti Dorando'nun⁶ renkli bir fotoğrafı asılmıştı. Hana vardığımda konsolos ortada yoktu; nereye gittiğini sordum. İbrahim yanıt olarak perdeyi çekti; dostumu yatağa uzanmış, Doğulular gibi başına bir havlu sarmış uyurken gösterdi. Konsolosun uyumuş olmasından İbrahim'in kendine pay çıkardığını anladım; çünkü yemekten önce aynı şeyi yap-

6 Dorando Pietri, (1885-1942), İtalyan atlet. 1908 Londra Olimpiyatlarında maratonu birinci bitiren ama yorgunluktan üç dört kez yere düştüğünde kalkmasına yardım edildiği için diskalifiye edilen İtalyan atlet -çn.

mamı bana da öğütledi ve başımı sarmayı önerdi; efendisinin gölgesi üstünden eksik olmayan biri gibi bana saygısını göstermek amacıyla ayaklarımı yıkamayı teklif etti. Ancak öğüdünü ve yardımını reddettiğim için benim kaba biri olduğumu düşündü ve bana bir daha hizmet etmeyi teklif etmedi.

Konuk çok olduğu için sonraki yemek servisini saat dokuzda bekledik. Tam biz aşağıdaki odaya inerken Mustafa geldi. Şapkamı kaybetmesinin ücretinden kesileceğinden korktuğu için şapkanın peşinden bir saat koşmuş, onu mucize eseri karanlıkta bulmuştu; şimdi yorgun ve terli olduğu halde durumuna şükrediyordu.

Ovanın kenarında sık ormanlı dağların altına yerleşmiş olan Osmaniye güneşli bir bahar sabahında hoş bir yere benziyordu. Yalnız Osmaniye'nin yakın tarihi, parlak ve huzurlu görünüşüyle uyumlu değildi. İbrahim efendisine, “bu kazada çok vukuat oldu,” dedi. “vukuat” sözcüğünü tartıp biçerek kullanmıştı; çünkü Anadolu’da “katliam”dan açıkça söz etmek hapis cezası içeren bir konudur. Ancak bunu “vukuat”a uyarlayın ve istediğiniz her şeyi söyleyin.

Kilikya katliamları sırasında şans Osmaniye’li Müslümanlara Hamidiyelilerden daha iyi bir olanak sundu. Adana’da bir toplantıya katılacak olan Ermeni Protestan Kilisesi’nin papazlarının da aralarında olduğu bazı Ermeniler Adana’ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Erkek, kadın ve çocuklar da dahil sayıları iki yüzü aşılıyordu. Kalabalık olduklarından Osmaniye’li dostları geceyi geçirmeleri için onları kiliseye yerleştirdiler. Ertesi sabah Müslümanlar erkenden bu grubu aramak için yola düştüler. Bu kumpası öğrenen bir Ermeni, dindaşlarını uyarmak için koştuysa da, çok uzağa gidemeden sokakta bir kurşunla vuruldu ve güruh Ermeniler kahvaltı etmek için hazırlanırken çıkageldi. Binadan ayrılmaya çalışan birkaçını kurşunlandılar ya da kafalarına vurarak öldürüldüler; ötekiler kapılara barikat kurdular ve sonlarını beklemek için sırtlarını duvara dayayıp oturdular. Güruh yapıyı ateşe verdi ve içerdeki herkes öldü; ama uzun zaman sonra bile insanların görmesi ve öğrenmeleri için yanmış duvarlarda –hatta kollarında çocuğu ile bir kadın dahil– trajik gölgelerini bıraktılar.

Osmaniye-Bahçe yolu uzun ama baştan sona keyifliydi; çünkü yol, büyük bölümünde zirveleri karlı, ormanlık dağlar arasından tırmanarak Bahçe Nehri’nin vadisinden geçiyordu. Tarsus’tan geçen Kilikya Geçidi

gibi bu geçit de Araplarla Hristiyanlar arasındaki sınır bölgesidir ve birçok savaş alanının sahnesidir. Özellikle kalelerden biri fırtınalı zamanların ruhunu taşıyordu. Harap değildi ve kilometrelerce uzanan ormanlar arasında yükselen gri bir kaya kütlesi üstünde yapılmıştı. Anlatıldığına göre, son yetmiş yılda bir derebeyinin kalesi olmuştu. Burada, genellikle hâlâ iyi durumda bulunan ve yüzeyi Bahçe yolunun diğerkisimlerinden çok daha iyi olan bir Roma yolunda yolculuk ettik.

Bahçe'deki otele dnüştürölmüş başka bir hana vardığımızda saat neredeyse sekizdi. Bu sırada demiryolunun bir parçası olarak Amanos Dağları'nın altına oyulacak büyük tünel için bu köy Alman mühendislerle diğeryapım personelinin karargâhı olmuştu. Alman diplomatlarının Bahçe'de görevlendirilmiş olmaları da konsolosun merakını artırmıştı. Bizim için Bahçe'ye gitmenin akla yatkın yolu, Adana'dan Osmaniye'ye bir inşaat treniyle gitmek, oradan da atla devam etmektir. Ama böyle yolculuk edersek, konsolosun nerede olduğu daha yola çıkar çıkmaz bilinecekti. Oysa konsolos geleceğine ilişkin hiç bilgi sızmadan buraya ulaştı ve ancak biz otele yerleştikten sonra İbrahim konsolosun geldiğini bildiren notu ulaştırdığı zaman Alman yetkilinin bundan haberi oldu.

Sonra da buradaki Alman görevlinin konumu anlaşıldı. "İstanbul'daki Almanya Büyökeliliği'nin temsilcisi" olarak tanımlanıyordu ve resmi belgelerde "Ekselansları" olarak hitap edilme hakkını haizdi. Korktuğu ayan beyan belli oluyordu ama konsolosun Bahçe'de neyi öğrenmesinden çekindiğini hiç kestiremedik. Resmi ziyaretler bittikten sonra konukseverliğiyle bizi hemen hiç gözden kaybetmedi. Evi bizi yatıracak denli büyük değildi; bu nedenle her sabah saat yedide 1.90 boyunda, İbrahim avuş adındaki bir Çerkez olan kavas bizi kahvaltıya davet etmek için geliyordu. Amaç, bütün günü ekselansları ile birlikte geçirmemizdi. Yemek aralarında bize istasyon yapıları, demiryolu hafriyatı gibi şeyleri gösteriyor, büyük tünelin ilerlemesine ve Fırat köprüleriyle hattın tamamlanan bölömlerine ilişkin sayıları veriyordu.

Ancak bir sabah tünele gitmemize ilişkin bir tür teklif yapılmınca ekselansları, "Gerçekten görmek istiyor musunuz?" diye sordu; konsolos da ziyaretin ilginç olacağını söyleyerek yanıtladı bunu.

Ev sahibimiz, “Peki, gidelim; ama görülecek pek bir şey yok,” dedi.

Biraz yağmur yağdı; yolda bazı ilginç şeyler oldu; bir yerde ekselansları kendi evine gidince bekledik. Dönünce başka şeyler oldu ve sonunda ustalıklı bir başboş dereye yönlendirildik ve tünele pek yaklaştırılmadık. Açıkçası tüneli görmemiz istenmiyordu. Çok sert bir kayalıkla karşılaşıldığından beklenen tarihte bitmeyeceği söylendi. Genelde bize verilen izlenim, yaklaştırılmamamızın nedeninin küçük bir ilerleme kaydedilmiş olmasıydı.

Bahçe’de iki gün kaldıktan sonra konsolos Osmaniyeye gitmek, oradan Adana’ya inşaat treniyle dönmek için ayrıldı. İbrahim, ona bir at bulmuştu; hayvanını geri getirmek için gruba yaya eşlik eden sahibi torba gibi siyah şalvarlı, eski bir şemsiye taşıyan garip bir adamdı. Adana’dan Bahçe’ye yüz altmış kilometrelik yol, yolculuğumun en neşeli aşaması olmuştu; bundan sonrasında daha iyisini beklemiyordum. Tanımadığım bir rehberle ıssız yerlerde tek başına dolaşma duygusuyla, yerli bir semere tünemiş konsolos ile, her zaman olduğu gibi gayretli ve tetikte olan eşsiz İbrahim’in ve debelenen şapşal at sahibinin vadiden aşağı inmelerini ve gözden kaybolmalarını seyrettim. Samsun’dan ta buraya böyle bir grupla gelseydim daha iyi mi olurdu diye düşündüm. Daima ülkesinin çıkarlarıyla ilgilenen, daima sıra dışı şeyler keşfeden, daima nüktedan bir konsolos; her zaman becerikli ve çok oyalayıcı kavas, haberci ve uşak İbrahim. Belki böyle olsaydı daha çok şey görür, daha çok şey yapar, keşiflerin ve ilkel insanların gizli uğrak yerlerinin altını üstüne getirirdik –gerçekten de bu kroniği yazılacak yolculuk olurdu bu; çünkü yalnız yolculuk eden biri kendi yaptıklarının dışında az sayıda olayla karşılaşır ve bunlar serüven değillerse eğer genellikle fazla ilginç olmazlar.

HÂLÂ BAHÇE'DEYİM, EKSELANSLARI, EKSELANSLARININ ÇALIŞMALARI VE YÖNTEMLERİ, BARON MARSCHALL VON BIEBERSTEIN, BAĞDAT DEMİRYOLU'NA BAŞLANMASI, ALMANLARIN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR, ALMAN YANDAŞI BİR TÜRK, GÂVUR DAĞI GEÇİDİ, DEVRİYE GEZEN BİR ZAPTIYE, YOL KENARINDA BİR MEZARLIK, ELOĞLU HANI, GECELEYİN MERDİVEN VE KONUKLAR, MARAŞ OVASINDA, MARAŞ'A VARİŞ

Konsolos Adana'ya gitmek için ayrıldıktan sonra kötü hava beni üç gün daha Bahçe'de alıkoydu. Bu süre içinde ekselanslarının konukseverliği, öncesinde olduğu gibi cömertti; gerçekten de konsolos aradan çekilince tavırları rahatladı, benimle daha açık konuştu; Bağdat Demiryolu'nun tarihine, yapımındaki zorluklara, demiryoluna bağlı ticari amaç ve umutlara yönelik ilginç göndermeler yaptı. Bununla birlikte, bu cana yakın görevliden, dolaylı yollar dışında, hiçbir zaman Osmanlı yararına bir şey öğrenemezsiniz; bu planın gerisinde Alman kapitalistlerinin gelecekteki kârları yatıyordu.

Ekselansları dünyanın çeşitli yerlerinde çok şey görmüş geçirmiş bir adamdı; konuşmasının her zaman ilgi çekici bir özelliği vardı. En az altı dil biliyordu. İstanbul'a Mısır'a, Hindistan'a atanmıştı. Bir Rus subayın yanında Orta Asya'daki Müslüman eyaletlerden geçmişti. Ancak temel ilgi alanı, Doğuda Alman İmparatorluğu'nun planlarını geliştirmekle görevlendirilen Alman subay sınıfını temsil etmektir. Onun ve onun gibilerin görevi uygulamaydı, burada işinin başındaydı ve işini nasıl ele aldığını görebiliyor, planların nasıl gittiği ve gideceğine ilişkin fikirler edinebiliyordunuz. Onu belli bir ölçüde benzer konumdaki İngiliz subaylarla karşılaştırmaktan kaçınmak olanaksızdı. Aralarındaki farkı hayal edebildiniz –bütün fark egemen olup olmamak, ama olmaya kararlı olmaktır. Egemen olanların yalnızca rakiplerini uzaklaştırmaları, işlerine devam etmeleri ve egemenliklerini korumaları gerekiyordu; ötekilerse başarmak için canla başla çalışmak zorundaydı. Şimdi Adana'ya gitmiş olan konsolos ve onun temsil ettiği her şey, ekselanslarını İngiliz İmparatorluğu'nun bu bölgede süregelen konumunu küçültmeye ve çökertmeye çalışan saldırgan bir temsilci olarak görüyordu. Öte yandan, ekselansları da kendini açıkça bu amacı tasarlayan

ve başarmak için hiçbir şeyden kaçınmayacak bir rakibin temsilcisi olarak görüyordu. Sürecin bir bölümü de rakipleriyle dost olmak ve kendisinin ne ölçüde başarılı olduğu konusunda onları kuşkulandırmamaktı.

Yine de, bu yetenekli görevlinin ya da üstlerinin, bütün yetkinliklerine karşın fark edemedikleri sınırlama ve zorlukların bilincine varıyor-dunuz. Ekselansları, yıkık dökük bir köyde görevli olmasına karşın işini canla başla yapıyordu; ama insan onun varlığına gereksinme duyulmasının yalnızca Almanların kusurlarından kaynaklandığını hissediyordu. Ekselans işinin ne olduğunu uzun uzadıya açıkladı. Bu yöredeki Alman personel ile Türkler arasında sorun çıkmıştı. Demiryolu için arazi istimlakine karşı çıkılmış ve bir Alman görevli ile bir Türk toprak sahibi arasındaki anlaşmazlıkta Alman kendini savunmak için Türkü vurup öldürmüştü. Olay ciddi sonuçlar doğuracağı benziyordu; çünkü Müslümanların duygularıyla oynanmıştı ve demiryolu çalışmaları gecikiyordu.

Ekselansları, "Ben bu talihsiz sorunları çözmek, mühendislerimize ve personelimize destek vermek ve metin olmalarını sağlamak için buradayım," dedi. Onun anlattıkları Adana'da duyduklarımı –bir ara olay o denli korkutucu bir boyuta gelmişti ki, Alman personel aceleyle Bahçe'den ayrılmış, hatta bazıları en güvenli yer olarak Mersin'e gitmişti– doğruluyordu. İnsan, sürtüşme nedeninin geleneksel Alman yaklaşımı olduğunu, Alman milletinin doğasındaki bu kusurun uzun vadede Alman amaçlarının aleyhine olacağını hissediyordu.

Amiri olan, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein'a büyük bir hayranlık duyuyordu. O büyük bir Almandı, hatta en büyüklerinden biriydi –deha açısından herkesten daha büyüktü, ama pek az kişi bunu anlıyordu– ama henüz layık olduğu yere gelememişti. Ona göre, Bağdat Demiryolu planının bir Alman girişimi olarak başlaması ve uygulanması düşüncesini büyükelçi savunmuştu. Planın olanaklarını görmüş ve bunları hayata geçirmek en tutkulu düşü olmuştur. Proje yeni değildi ama von Bieberstein onu canlandırmış ve Alman halkının düş gücüne hitap edecek şekilde getirmişti. Bunu özellikle iki sözcüğü, İstanbul ile Bağdat'ı, demiryolunun adı olarak birbirleriyle ilişkilendirerek yapmıştı; bu belki küçük bir şeydi ama bir dâhinin amacına çok iyi uyulanmış bir esindi.

“Frederic Barbarossa’nın döneminden beri,” diye açıkladı temsilci, “her zaman Küçük Asya’yla ilgilendik.”

“İstanbul-Bağdat adı yalnız Almanların düş gücünü ateşlemedi, Osmanlıları da kıışkırtı; hiçbir büyük proje, adına bu denli çok şey borçlu olmamıştır,” diye ekledi.

Ben demiryolu konusunda sağlam inşaata, büyük istasyonlara, ağır çelik traverslere ve ağır raylara dikkat çekince, “Elbette,” diye yanıtladı. “Dünyadaki en büyük demiryollarından biri olacak. Raylar, metre başına 54 kilo ağırlığında –başka demiryollarında kullanılanlardan daha ağır. Nedeni, biz çok hızlı ve ağır trenler geçireceğiz. Müthiş bir trafik olacak.”

Gülerek, “biz kimiz?” diye sordum.

“Demiryolu hattının bir bölümü Osmanlı Devlet Demiryolu olacak,” diye rahatlıkla yanıtladı. “Elbette devlet tarafından işletilecek.”

Bu büyük siyasal planı yönlendirme çalışmasındaki payının ekselemlarının bütün enerjisini ve düşüncelerini nasıl işgal ettiğini görmek çarpıcıydı. Hissedarlardan hiçbirini bir işe asla bu kadar kişisel bir ilgi duymamıştır. İnsan, ekselemları konumundaki birinin görevini –hatta görevinin ötesini– tam olarak yapmasını anlayabilir; ama o bunda görevinden daha fazlasını buluyor gibiydi ve öngörölü birinin büyük heyecanını gösteriyordu. Uyumadığı her anı kendini adadığı bu hizmete hasretmiş gibi görünüyordu. Bütün gün boyunca, sabah erkenden, gece geç vakte kadar mesajlar, telgraflar, İstanbul’dan posta çantalarıyla kuryeler ve türlü türlü ziyaretçi geliyordu ona.

“Konuşabiliriz,” diyordu bir yandan çalışırken, “çünkü bunlar sıradan işler.” Biz de konuştuk, belli ki işini bölmüyordu. Odasında sigara içip oturur ve ona bakarken bütün bu faaliyetlerin nasıl oluştuğunu düşündüm. Geniş bir alandaki konulardan anında haberdar olduğu belli oluyordu. Konsolos Osmaniye’ye döndüğünde, ekselemları onun geceyi oradaki Almanların yanında geçirmesini ayarladı. Ertesi sabah biz kahvaltı yaparken ekselemları, “Konsolos bizim Osmaniye’deki konutumuza gitmedi. Çok garip,” diye yorum yaptı. Nereden bildiğini sorunca, şimdi bir telgraf aldığıını söyledi. Konu onu endişelendirmiş görünüyordu; sanki etrafı sinsi sinsi kolaçan eden bir rakip esrarlı bir biçimde gözden kaybolmuştu. Kah-

valtı ederken, bu önemsiz şeyden Halep'teki olaylara geçmek ve bekleyen haberciler için acele mektuplar yazmak zorundaydı.

“Bazen başka bölgelere gitmenin gerekli olduğunu düşünüyorum; o zaman büyükelçiye telgraf çekiyorum. Büyükelçi, ‘Onaylıyorum’ diye yanıtlıyor. Ben sabah İbrahim Çavuş’la beraber atla yola çıkıyorum; akşam Halep’te oluyorum, ertesi gün Fırat’ta. Beş günde atla dört yüz kilometre kat ediyorum.”

Biraz kısa boylu ve şişmandı, görünüşe göre iyi bir binici değildi; ama tutkulu enerjisi her şeyi mümkün kılıyordu. Ona baktıkça, ülkesinin çıkarları için ondan daha iyi bir görevli hiç bulanamaz gibi görünüyordu. Telgraflara ve yazışmalara yanıt vermediği, ziyaretçilerle görüşmediği ve 80.000 kilometrekarelik bir alana ışınlanmadığı zamanlarda yerli ahalinin kalbini kazanıyordu. Görevlerinin bu bölümü ona zor geliyor gibiydi. Sanki bu çabalarında Alman etkinliği o kadar işe yaramıyordu.

Birçok bakımdan Türkler dünyada geçinmesi en kolay insanlardır. Yalnızca onlara adil ve efendice davranın, dinlerine küfretmekten kaçının, savaşçı bir soyun geleneklerine sahip olduklarını ve kendilerini cihangir bildiklerini anımsayın; o zaman sizin için hemen hemen her şeyi yaparlar. Ancak, tehdit edilmeyi ve resmi görevlilerin katı yöntemlerini sakince kabul etmezler. Dik başlılıktan inatla vazgeçmezler, halledilmek üzere belleklerine kazıdıkları çok şey vardır. Almanların davranışlarının etkileriyle Türklerin kırgınlıkları Bahçe’de yeterince açıktı. Çerkez bir kavas eşlik etmeden bir Alman görevli sokağa çıkmıyordu; dev yapılı İbrahim Çavuş onu yakından takip etmedikçe ekselansları bile bir yere kıpırdamıyordu.

Meslektaşlarının kibri ve katı resmi yöntemleriyle işi güçleşen ekselans sonunda her türlü hileyi sakıncasız gördü ve olumlu izlenimler elde etmek için hiçbir olanağı yabana atmadı. Evine ilk kez gittiğimde, üç dört küçük çocuk birkaç Alman oyuncakıyla oynuyordu; bunlar orali bir Türk yetkilinin çocuklarıydı, oyuncaklar da Alman İmparatorluğu’nun armağanı. Bir gün öğleden sonra yürüyüşe çıktık; İbrahim Çavuş’un rehberliğinde derenin yanındaki bir keçi yolunu izleyerek dağdaki küçük bir vadiye tırmandık. Keçi yolundaki bir sapakta üç güçlü acayip adamla karşılaşınca oradaki bir Türk kızı acı acı ağlamaya başladı.

İri yarı Çerkez sevecenlikle eğilip kızın başını okşayarak ona “Korkma,” dedi. Ardından Almanların siyaset gereği başvurduğu koz geldi.

Ekselansları da çocuğun başını okşayarak, “Korkma,” diye birkaç kez yineledi ve avucuna ufak paralar koydu. Bunun da, kendi yöntemleriyle Alman İmparatorluğu’nun bir yatırımı olduğunu anladım.

Ekselanslarının evinde geçirdiğim son gecede tanıştırıldığım lacivert üniformalı, yapılı bir Türk subay, Alman usulünde topuklarını birbirine çarpınca Alman etkisinin bir başka yönünü gördüm. Bu subay Bağdat Demiryolu’nun hizmetindeydi; Berlin’de, Alman ordusuna bağlı olarak birkaç yıl geçirdiğinden Osmanlı hükümeti tarafından burada görevlendirilmişti. Doğduğu çevreden uzaklaştırılmanın ve yabancı eğitimi almanın bir Türkte meydana getirdiği etkinin hayranlık uyandıran bir örneği idi bu. Birçok Türk subayı insana bir yeterlilik hissini hemen vermez, acil bir durumda onların size yol göstermelerini isteyip istemediğinize ilişkin kaba bir sınavı pek azı geçer, ama bu adam dakik ve yetenekliydi, soyu dışında her şeyiyle iyi bir Alman benziyordu. Almanların mükemmel bir temsilcisi –Alman etkisini ülkesinde yaya bir Türk– olarak kabul görüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nu Alman denetimine sokmak için, insanların inanmaya hazır olduğundan çok daha ısrarlı, zekice, uzun süreli çaba harcanmıştı. Alman ordusunda hizmet eden hemen hemen bütün Türk subayların tamamen Almanlaştırılmış olarak döndüğünü duyuyorsunuz. Almanya’da kaldıkları süreyi çok iyi geçirmeleri sağlanıyor; ustaca peşlelerinden koşuluyor, pohpohlanıyor, onurlandırılıyorlardı. Memleketlerine İslamın değil, Almanya’nın, Alman ordusunun ve Alman geleceğinin havarileri olarak dönüyorlardı.

Bütün bu hesaplanmış ve iyi yönetilmiş çabaya karşın, genelde halkın sevgisini kazanmada bir ilerleme kaydedilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman siyasetini yönetenlerin fark etmedikleri ya da ihmal ettikleri etkiler bir engel olarak yollarını tıkıyor. Oruç tutmayı ve ibadet etmeyi ihmal eden, içki içen, camiye gitmeyen Almanlar tarafından eğitilmiş Türk subayların görüş ve raporları köylü Müslümanlar arasında Almanlardan yana bütün çabaların üstesinden gelebileceğinden çok daha büyük önyargılara neden olmuştur. Genel olarak Almanların tavır ve davranışları, halkla ilişkilerinde

büyük bir engel olarak durmaktadır. Çünkü Anadolu'daki Müslümanlarda Alman etkisi, harcanan zamana, paraya, beceriye, kararlılığa, gizliliğe –hatta geniş bir ileriye görme dirayetine de diyelim– göre beklendiği kadar büyük olmamıştır.

Bahçe'den sonraki uğraşım Maraş'a otuz kilometre uzaktaki küçük Eoğlu Köyü'ydü.¹ Gavurdağı üzerinden buraya ulaşmak için gün doğumundan önce hareket ettim. Bu, yün kümelerine benzeyen yumuşacık bulutların vadileri doldurduğu uzun ve zorlu bir yoldu. Bir atın ancak geçebileceği genişlikteki yolumuz geçide dek derin ve dar vadinin yamaçlarını tırmandı. Arkamızdaki karla kaplı dağlar biz tırmandıkça giderek yükseliyormuş gibi geliyordu; vadinin yanları ormanla kaplıydı; orada burada ürün yetişen küçük tarlalar, canlı yeşil otlaklar vardı, vadinin dibinde de sık sık çavlanların döküldüğü büyükçe bir nehir akıyordu.

Bu Maraş'la Bahçe arasındaki en kısa yol olduğundan yürüyerek gelip geçenler çoktu. Bu nedenle de Kilikya katliamları sırasında birçok öldürme olayına sahne olmuştu. Yobaz çılgınlık Adana'dan dağlara yayılırken, hasat için ovaya giden birçok Ermeni işçi burada ele geçirilmişti. Maraş dolayındaki birçok köyden ilkbaharda çalışmaya giden erkekler sonbaharda geri dönmemişlerdi. Dostları onların o uğursuz hafta sırasında yolda oldukları ya da ovaya ulaştıkları dışında pek bir şey bilmiyorlardı. Nerede ya da nasıl öldürüldükleri ancak tahmin edilebiliyordu. Bu ancak çok uzun bir aradan sonra öğrenildi. Bana söylendiğine göre, yalnızca bu yolda hepsi de erkek olmayan iki yüzden fazla insanın yok edildiği, koyun gibi çaresizce kesildiği biliniyordu. Dünya, Adana'daki katliamı duymuştu; ama orada bir kurban verilirken, çevredeki bölgelerde herhalde üç kurban verilmişti.

Geçidin zirvesinde, yoldan biraz uzakta, eskiden daha faal olan eşkıyaları denetlemek için hâlâ zaptiyelerin bulunduğu beyaz bir karakol vardır. Dalga dalga çam ormanları ile kaplı dağlara bakar; bir deniz feneri gibi yapayalnız bir karakoldur. Biz geçerken beyaz bir ata binmiş zaptiyelerden biri sallanan tüfeğiyle yola indi; Eoğlu'na devriyeye çıktığını, akşama döneceğini söyledi. Bazen bu zaptiyenin kendini göstermek için yanımıza

1 1944'e kadar köy konumunda kalmış, 1944'te kaza, 20 Nisan 1960'ta da Kahramanmaraş'a bağlı ilçe olmuş, adı da Türkoğlu yapılmıştır –çn.

geldiğini düşünürüm; çünkü iki saat boyunca yanımdan fazla uzaklaşmadı. Gözden kayboluyor, sonra yine ortaya çıkıyor, beyaz atını yamaç yukarı sürüyor, tepe çıplaksa gözcü gibi oradan bölgeyi gözetleyerek, tarayarak, arkasında gökyüzü, orada dikiliyordu. Onu son kez gördüğümüzden emin olduğumuzu düşünürken, bir kez daha ormandaki açık bir alanda eşkin atıyla önümüzde bitiveriyordu. Uzun bir süre kaybolduktan sonra, kovalanan biri gibi –tüfeği delicesine sallayarak, atı yamaçta sekerek, üzengileri üzerinde dikilerek, bu kez atını bayırın yakın tarafından aşağı dörtnala koşturarak– yine ortaya çıktı. Yakınımdan geçti, bu bir binicilik gösterisi değildiyse, amacı neydi çıkaramadım.

Bu geçidin ikiz olduğu söylenebilir; çünkü keçiyolu karakolun yanından birkaç yüz metre aşağı inerek vadiye gider, birkaç kilometre sonra dik biçimde, uzun gri yosunlara sarınmış bodur meşe ağaçlarıyla kaplı ikinci bir yamaca tırmanır. Yoğun sis dalgaları arasından gördüğüm ağaçlar sanki üzgün ve ıslak hayaletler gibiydiler. Tepedeki keçiyolunun kenarında, hüzünlü ağaçların arasında yeni kazılmış bir mezarı örten bir adam vardı. Ölüyü gömmüş, üstüne toprak yığmış, üstünü birkaç taşla kapamış, şimdi vahşi hayvanların yaklaşmaması için üstüne dallar koyuyordu. Yolda ölü bulunan birinin cesedi olduğunu söyledi. Bir adamı yol kenarına gömmeyi garipsediğimden içimdeki İngiliz “adli tabibin” araştırma güdüsüyle daha çok şey öğrenmek istedim;. “Karakoldaki zaptiyeler bunu biliyorlar mı?” diye sordum. Evet. “Ölen Müslüman mıydı?” Evet. “Mezarı neden burada?” Bu hayli gereksiz soruşturmaya o bir soru ile yanıt verildi. “Nerede olmalı ki?” Buna verecek yanıtlım yoktu.

İkinci tepeye çıkınca, aşağıdaki, kuzeyde Maraş’ın arkasındaki dağlardan güneyde Antakya’ya uzanan uzun ovaya baktım. Bir mera gibi yemyeşildi ve üzerinde yılankavi nehirleri parlıyordu. Ovaya baştan başa yayılmış gibi görünen bataklık bir göl, Maraş’a giderken geçilmesi gereken çamurlu yollara dair bir fikir veriyordu. Akşam olurken dolambaçlı dar bir keçiyolundan düz araziye çıktık. Burada, buğday tarlaları gibi çok bol yabani çiçek –küçük gülhatmiller, kır laleleri, devedikenini gibi büyüyen şakayıklar ve çirişotları– yetişmişti. İstesem yüz metre içinde İngiliz bahçelerinden bildiğimiz yirmi çeşit çiçek toplayabilirdim.

Ovaya güneş batarken ulaştığımız halde Eloğlu hâlâ epey uzaktaydı, karanlık gene bizi yolda yakalamıştı. Gece karanlığında yolculuk yapmaktan daima kaçınırdım, yine de bazen bir menzili gün ışığında tamamlayamadığım zamanlar oldu. İhsan da karanlığa kalmaktan nefret ediyordu; Mustafa'ya gelince, o da karanlık bastıkça telaşlanıyor, huysuzlaşıyor, yola geç çıktığımız için yakınmaya başlıyordu. Anadolu'da hava karardıktan sonra yolda, özellikle kazalarda fener taşımıyorsanız vurulabilirsiniz. Ancak Mustafa'nın hoşuna gitmeyen başka bir şey de vardı. Karşı çıkışını hiçbir zaman tam olarak anlamadım; ama bunun doğaüstü güçlerden korkmasıyla bir ilişkisi olduğundan kuşkulanıyordum.

Sonunda Eloğlu yol kenarında belirsiz bir küme kulübe olarak karanlıkta belirdi ve vahşi köpek havlamaları geldiğimizi köydekilere haber verdi. Ekselansları bana bir keresinde burada konakladığı bir han bulunduğunu söylemişti. Tek bir odası vardı demişti, gülünç denecek kadar küçük bir ödemeye bu odayı kendisi ve iki Çerkez adamı için kapatmış, bana da hancıya aynı öneride bulunmamı tembihlemişti. Hana girdiğimde, üç yaya Çerkez de –binici özellikleriyle ünlü halk– dahil, yirmiden fazla yoksul yolcu vardı burada. Ne ödersem ödeyeyim odayı tek başıma kapatamayacakmışım gibi görünüyordu. Ancak mümkünse içerdekiler benden uzakta durabilirdi; bunun için hancıya yarım krona eşit bir para önerdim. Diğer konuklar içerleyeceklerdi –ki öyle oldu– ama bu yabana atılmayacak bir miktardı. Ama yatmak istediğim zaman hiçbir kıpırdanmaya niyetlenmediler; bunun üzerine yeterince bekledikten sonra uyuyacağımı açıkça belli etmek için uyku tulumuma girdim. Hancı durumu gördü ve işi resmiyete dökerek gelişi güzel yapılmış bir merdiven getirdi; içerde istenmeyenleri tavan arasına tıkmak için tavana dayadı. Hepsini gözden kaybolunca merdiveni aldı ve anlaşılan kendine düşen bölümünü yerine getirdiğini belirterek yatağının yanına bıraktı; gerisi bana bağlıydı. Han sahibi olarak bu kadarını yaptıktan sonra iki oğluyla çekildiler; baba, gülmekten kırılan oğlanın kulağını acımasızca çekti.

Mustafa'yı sahiden gülerken daha önce hiç görmemiştim; ama şimdi çocuk gibi gülüyordu –bana mı, hancıya mı yoksa konuklara mı, emin değilim. Ani bir kahkaha patlatıyor, sustuğunda, sanki her seferinde yeniden düşünüp arkasından bir daha kahkaha atmak zorundaymış gibi gözlerini fal

taşı gibi açıp bize dik dik bakıyordu. Ancak gece yarısı, efendisine güldüğünü karar verdim; çünkü başıma kötü bir şey gelmesin diye yukarıdakilerin istedikleri zaman aşağı inmeleri için aceleyle merdiveni yerine yerleştirip orada bırakmıştım. Aşağı inen biri tekrar tavan arasına çıkmak yerine odada yatmak istediğinde de buna karşı çıkmadım. Mustafa yolculuğun sonuna dek bu öyküyü her uğrak yerinde aktardığı gibi, kendisiyle kavas atla giderken, iki gün çamurda yürüyen “İngiliz Konsolos” a da anlattı. Bu anlatılanlar, inanılmaz bir öykü gibi dinleyenlerin hoşuna gidiyor onları neşelendiriyordu.

Hava, Eloğlu ve Maraş arasındaki otuz-otuz iki kilometre boyunca sıcak ve rüzgârsızdı. Kuzeydeki dağlar dışında gökyüzü de bulutsuzdu. Bu yüksek dağların zirveleri karla örtülmüştü; ama üstlerinde kocaman bir bulut kümesi akşama kadar asılı kaldı. Dağ gibi görünen, çizgileri çok belirgin bu bulutlar sedefsi bir ışık ve kurşun mavisi gölgelerle çeşitleniyor, önümüzdeki manzaranın bütün özelliklerini değiştiriyordu. Bu semavi dağlar, dorukların üçte birine ulaşıyor ve alttaki, buluttan kolayca ayırt edilemeyen kar tabakasıyla birleşerek sanki Himalayalar’dan da yüksek bir sıradağ gibi görünüyordu. Bu göz aldanmasının inanılmaz bir dağ silsilesindeki kar örtüsü değil, sadece bulut olduğunu anlamak zordu. Eğer aynı heybetli yükseklikte olsaydı, Ahrır Dağı’nın da böyle göründüğünü söyleyebilirdiniz.

Yamaçlardaki küçük yeşil bahçe ve meyvelikleriyle, kızgın güneşte belirgin beyaz yapıları ve minareleriyle Maraş kenti, sanki ovoiden bu efsanevi dağların en yakınımızdaki mavimsi çıkıntısına tırmanmış gibiydi. Bu harika görüntü, Maraş’a yaklaştıkça dört saati aşkın bir süre boyunca değişmeden önümde büyüdü. Kent, her şeyin gerçekliğini doğrular gibiydi. Arkasında yeşil ve mavimsi yamaçlar yükseliyor, sel yataklarında karlar şeritler halinde uzanıyor, ardından da farkına varmadan gerçek dışına dönüşen kesintisiz bir kar tabakası geliyordu. Sonra gerçektir dışı olan geldi geldi, bana doğru eğilmiş büyük kar tarlalarına, dağlardan yükselen dağlara, Alpler’i saklayabilecek denli derin vadilere doğru devam etti. Gün ışığı kar beyazı yüzeylere düşüyordu, derin oyuklarda soluk mor kar gölgeleri vardı, çok uzakları, daha da uzaktaki dağların yumuşak sedefsi izleri doldurmuştu. Hiç kimsenin bana bundan daha şaşırtıcı, harika bir dağ görüntüsü gördüğünü anlatmasına gerek yok; çünkü ona inanmayı peşinen reddediyorum.

Maraş'a girerken gördüğümün en iyi kanıtını oradan ayrılırken keşfettim. Açık, sıcak güneşli bir başka sabahıtı; gökyüzünde buluttan hiçbir iz yoktu, artık 2300 metrelik Ahır Dağı çok önemsiz görünüyordu, bütün yöre tatsız yabancı bir çehreye bürünmüştü.

Maraş'a giden yolum önce pirinç tarlalarından, sonra bahçeler arasından geçip Maraş'ın sıcak dar sokaklarına daldı. Orada temiz bir han buldum. Bütün hanlar gibi büyük, taş duvarlı ve beyaz badanalıydı. Avlusu da deve, eşek, at kervanları ve yolcularla doluydu. Saat üç olmuştu ve güneş, geçen yazın en sıcak günlerinden beri görmediğim kadar kızgındı. Odabaşı, eski zindancıların taşıdığı gibi bir anahtar demetiyle gelerek beni taş zemini hasırla kaplanmış bir odaya götürdü. Elime de bana bir kiloymuş gibi gelen bir anahtar tutuşturdu. Gelirken gördüğümüz harikulade dağlarından, kızgın güneşinde, dar sokakların renk ve kokularından, çanlardan ve hoş hanından ötürü Maraş –hep devam edeceğini düşündüğüm şekilde– beni büyüledi.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARAŞ, BAĞNAZ MÜSLÜMANLAR, SAKAL-I ŞERİF, ÇALIŞKAN ERMENİLER,
BİR AMERİKAN OKULU, BİR ALMAN MİSYONERLİĞİ VE HASTANESİ,
İSAURALI LEON, MARAŞ VALİSİ, ZEYTUN YOLUNDA, ZEYTUN SUYU VADİSİ,
KAYGAN TEPELER, ZEYTUN'DA ÇATIŞMA BEKLENİYOR, ZEYTUN KASABASI VE
GÖRÜNTÜLER, KUDÜS ALAYI, ZEYTUNLU TÜFEK USTALARI,
ZEYTUNLULARIN KAHRAMANLIKLARI

Maraş, gezginlerin alışılmış yollarının dışında kalan Osmanlı kent-
lerinden biridir. Hiçbir ana yol üzerinde olmadığından geçerken
de görülemez. Maraş'a ya Maraş için gidersiniz ya da hiç gitmezsi-
niz. Ayrıca araba ile gidememek ya da ulaşamamak gibi bir engeli de vardır;
deveye, ata, eşeğe binebilir ya da yürürsünüz; ama kente ulaşan bir araba
yolu olmadığından araçlar buradan uzak durur. Söylendiğine göre sokakla-
rında araç görül müştür ama bu yalnızca ender bir olaydır. Bağlantıları sınırlı
olunca, kent Anadolu'da az, dış dünyada daha da az bilinmektedir.

Neticede Maraş'a ulaşan gezginin hoş bir sürprizle karşılaşması ola-
sıdır; çünkü Maraş daha çok tanınan iç kesimlerdeki kentlerden daha büyük,
daha temiz ve daha güzeldir. Dağlık Anadolu'nun –Elbistan ve Kürdistan
dağlarının Suriye ve Mezopotamya ovalarına dik inen– güneye uzanan par-
çası Ahır Dağı'nın sarp yamaçlarında yer alır. Şehir, dağın aşağı yamacının
ovaya girmeden önce çukurlara, tepelere ve tümseklere ayrıldığı meyilli ara-
zide kurulmuştur. Kentin en yüksek kısmı ovanın yüz seksen-iki yüz, en alt
kısmı ise beş-on metre yüksektedir. Bunun nedeni pirinç yetiştirilen bütün
kırsal alanlar gibi kent halkı sıtmadan kaçabilmek için belli bir yükseklikte
yaşamaya çalışır. Bu yükseklikler arasında kent dağ yamacını saran bir
kuşak gibi uzanır, arkasındaki yamaçlar birden sarplışıp Ahır Dağı'ndaki
karlı bölgeye doğru yükselir.

Böyle konumlanan Maraş güneyde ovanın Antakya'ya doğru uza-
nan dilimine bakar. Bu ova diliminin şehirden bakınca sol tarafı ormanlık
tepelere, sağ tarafı sık çamlarla kaplı Amanoslar ya da Gâvurdağları ile çev-
rilmiştir. Ova ve dağ kentin önünden batıya döner, on iki-on beş kilometre
genişliğinde vadi benzeri bir tabandan geçip Amanoslar'ın yan tarafına

uzanır. Düz arazinin büyük bölümü parlak yeşil pirinç tarlalarıyla örtülmüştür, bunların arasından kıvrılarak akan nehirler görünür. Maraş'ın, yeşil ovası ve tepeleri, pırlıl pırlıl akarsuları, onu çevreleyen mavi dağları ve Ahır Dağı'ndan kente gelen nehirleri, Suriye çölünün belirlediği havası ve iklimiyle Türk kentleri arasında kendine özgü bir konumu ve ortamı vardır. Bu doğal çevrede, dar karmakarışık sokaklarda yana kaçıp yüklü develerden ve eşeklerden kurtulduğunuz, ışığın loşluğu delip geçtiği ve parlak renkli giysiler giymiş Doğulu insanların doldurduğu sıcak keskin kokulu çarşılar-da başıboş dolaştığınız zaman geleneksel Doğunun merkezine yaklaştığınızı anlarsınız. Bu merkezin Suriye'de bir yerde olduğundan kuşkulanmaya başlar ve şimdilik bulunduğunuz yerden memnun olduğunuzdan bir gün oraya gittiğinizde bu kuramınızı sınamayı düşünürsünüz.

Gerçi Maraş'ta hiç antik kalıntı, hatta ortaçağdan kalan bir şey yoksa da çok eski zamanlarda insanlar burada kent kurmuşlar. Çevrede Hitit heykelleri bulunmuştur ve Maraş adı Asurcadır. Burası bir zamanlar Germanicia adıyla bir Roma kentidir. Sırasıyla, Bizans, Arap, Ermeni ve Mısır kenti haline gelmiş, Haçlılar tarafından da ele geçirilmiştir. Şimdi nüfusu elli altmış bindir ve bunun yarısı çalışkan Ermeniler, öteki yarısı bağınaz Müslümanlardan meydana gelmektedir. Eğer Kayseri'ye Anadolu'nun en bağınaz kenti denirse, Maraş ikincisi sayılır.

Bir gün burada şehrin ününü çok iyi kanıtlayan bir olaya tanık oldum. Erken bir saatte, büyük bölümü beyazlar giyinmiş Müslümanlar sokakları doldurmaya ve kentin aşağı kısmına doğru yürümeye başladılar. İnsanlar pencerelere doluştu ve seyretmek için çatıların üzerine, sokak köşelerine ve başka uygun yerlere yerleştiler. Bir askeri birlik de geçit töreni düzeninde halkla aynı yöne doğru ilerliyordu. Her şey günün bir Müslüman bayramı olduğuna işaret ediyordu ama insanlar neşeli değillerdi. Gül-müyor hatta gülümsemiyorlardı bile; erkekler nurani yüzleriyle sessizce ilerliyor, alçak sesle konuşuyorlardı; bildiğim ama pek açıklayamadığım bir ruh halindeydiler. Sokakta çok az Hıristiyan vardı; bütün Ermeni evlerinin kapıları kapanmıştı. Bunu fark edince böylesi daha güvenli olacağı için kalabalığın yanına gidince fotoğraf makinemi sakladım. Çünkü bu ciddi, ölçülü Müslümanlar, temiz, beyaz giysilerini giyerek Müslüman Maraş'ın

gördüğü en büyük olay için heyecanla toplanmışlardı ve hiç de fotoğraflarının çekilmesini isteyecek bir ruh halinde değillerdi. Bugün kutsal emanetlerin en değerlisi olan Hz. Muhammed'in sakal-ı şerifi İstanbul'dan gelecekti. Kentler arasında bu konuda büyük rekabet bulunmasına rağmen, mümin bir ahalinin hakkını teslim etmek üzere yüksek mevkilerdekiler nüfuzlarını Maraş lehine kullanmışlardı.

Sakal-ı Şerif şeyhlerin, mollaların ve medrese öğrencilerinin, askerlerin ve Osmanlı Meclis-i Mebusanından bir heyetin eşlik ettiği bir alayla getirildi ve çok büyük saygıyla karşılandı. Kalabalıkların bastırılmış kızgınlığını görünce, kentteki Hıristiyanların nasıl bir yanardağ üzerinde yaşadıklarını fark ettim. Kutsal emanete karşı yapılacak bir aşağılama, turuncu bayrağa karşı milliyetçi bir saldırı gibi birdenbire öyle büyük bir hiddet dalgası yarattı ki, Turuncu ile Yeşil' arasındaki bir çatışma burada olacakların yanında güzel bir gardenparti gibi kalırdı. Çünkü etnik ve dinsel nefretin çok şiddetli olduğu bu topraklarda insanlar isyan ya da kafa kırmanın değil, daima en vahşi katliamların eşiğindedir. Fazla ileri gider, sonra bunu ilahi bir fırsat gibi görürler. Katliam ne denli büyük olursa kahramanlık da bireysel marifet de o kadar büyük olur.

O sıcak sabahta, beyazlar içinde Muhammed Peygamber'in sakalını bekleyen ateşli kalabalık Müslüman Maraş'ın resmiydi. Hıristiyan Maraş'ın ise bambaşka bir görünümü vardır. Hıristiyanlar daima ortak gösterilerden kaçınır. Her yönüyle kendinden ne denli az söz edilir, ne denli az görünürlerse, o denli iyi olacağını bilerek sessiz kalır, işlerini ve görevlerini alçakgönüllülükle en iyi şekilde yaparlar. Kentte dolaşırken Ermeni kısmını keşfedersiniz, gördükçe daha çok etkilenir, Ermeni halkını daha çok takdir edersiniz. Bunu, müşteri bekleyen dükkâncının halı tezgâhı önünde bıkmadan oturduğu küçük dükkânlarda görürsünüz. Harıl harıl keten ve halı dokunan birçok küçük evin açık kapılarından, pencerelerinden görür ve duyarsınız. Çocuklar tezgâhtaki yarı bitmiş halı ya da kilimin başına oturur, deseni işlemek için ilmik atarlar; sizi görüp utanarak işlerini bırakıncaya dek onları seyredersiniz. Maraş keteni dokuyan, Maraş işi işleyen kızları da

1 İrlanda'ya gönderme yapılıyor. İrlanda'da milliyetçi Katoliklerin bayrağı "yeşil," Protestanların bayrağı "turuncu"dur -çn.

görebilirsiniz. Maraş Ermenileri geçimlerini gerçekten de küçük ev sanayi-
lerinden sağlar.

Maraş yolunda ovayı geçerken kentin en yüksek kısmında Amerikan misyonerliği olduğunu sandığım bir hat halinde uzanan büyük yapılar görmüştüm. Ertesi gün oraya gittiğimde bu yapıların gerçekten da misyonerlik binaları olduğunu anladım. Ahır Dağı ile aralarında başka hiçbir şeyin olmadığı, güzel bir yere konumlanmış büyük yapıları bunlar. Böylece Maraş'ta kaldığım süre içinde Amerikan Kız Lisesinde ağırlandım. Amerikalı personeleyle bu ücra Türk kentine yerleşmiş tam anlamıyla bir Amerikan okuluydu bu. Öğrencileri Amerikan kültürüne kazanmak için kullandığı yüce amaçları, tavrı, üslup ve ortamıyla kendi türü içinde de olağandışı bir okuldu bu; kapısından giren herkesi etkisi altına alıyordu. Bu parlak ve mükemmel okul, mobilyalarına, piyanolarına ve sıcak su aygıtlarına değin tam bir Amerikan okuluydu. Müslüman ailelerin kızlarını çekmek için özel bir çaba harcıyordu ve iç kesimlerdeki misyonerlik okullarının tümünden daha başarılıydı. Müslüman kızları okula kaydetmek bir misyoner okulunun başarabileceği en zor iştir ve bunu önemli ölçülerde başarmak çok büyük bir kazanımdır.

Misyonerliğin yakınında bu alandaki çalışmalarıyla çok tanınmış İskoç bir kadının yönettiği Ermeni yetimhanesi bulunmaktadır. Katliamların doğrudan sonucu olduğundan bölgeye özgü bir kuruluştur. Bu gibi olaylar artlarında bakılması gereken, aksi halde ölecek yetimler bırakır. Bu yetimhanede beslenirler, giydirilirler, eğitilirler, zanaat öğrenirler, yaşamlarını kendi başlarına sürdürebilmelerinin yolları gösterilir, bazıları büyük beceriyle halı dokur ya da iş işler.

Maraş'ta, Bahçe'deki ekselanslarının yakından ilgilendiği ve bana mektuplar verdiği bir Alman misyonerliği de bulunuyor. Bu Alman misyonerliği, işlerini Almanlara özgü niteliklere uygun tarzda herhangi bir seküler ulusal faaliyet gibi yürütür. Burada bunaltıcı bir mükemmellik vardır; her şeyin belirgin bir kurala göre yapıldığını, hiçbir şeyin şansa bırakılmadığını, kişisel değerlendirmeye pek az yer verildiğini hissedersiniz. Alman hastanesi de, özellikle bilim, düzen ve kural ortamının yanı sıra sürekli mükemmeli elde etmeye uğraşmasıyla çok etkileyiciydi. Alman İmparatorluğu'nu temsil etmenin havasını da taşıyordu. Küçük bir hastaneydi

bu ve iyi ayarlanmış bir makinenin mükemmelliğine sahip görünüyordu. Amerikan misyonerlik hastanelerinin uygulamak zorunda kaldıkları geçici önlemler burada bilinmiyor ya da en azından görünmüyordu. Maraş'taki bu hastanenin kapasitesinin, ek yapıların hastalarla doldurulacağı bir noktaya dek artırılacağını tasavvur bile edemezsiniz. Ne personelinin Merzifon'daki gibi sürekli koşuştururken görebilirdiniz, ne de oradaki Amerikalı cerrahları gibi art arda ameliyat yaparken hayal edebilirdiniz. Ancak doktor ve rahibeler, hastalara kendi ellerinde ve bu hastanede uzmanlığın, bilimin ve özenli bakımın en son avantajlarından yararlanacakları inancını veriyorlardı. Eğer düzen ile kuralın ve en üst düzeyde beceri ile bilimin yararı olursa, hasta kurtarılabilirdi; ama bu güçlerin alanı dışında kalırlarsa, büyük bir kesinlikle toprak olacaklardı. Hastanenin bu özelliklerini göz önünde tutunca eğer bir gün son derece kötü hastalanırsam Maraş'taki lastik su yatağındansa Merzifon'daki saman yatakta yatmaya daha yatkın olduğumu düşündüm.

Bazı kimseler Ermeni asıllı Büyük Bizans İmparatoru İsaüralı III. Leon'un biraz daha içerdeki dağlardan geldiğini savunuyorlar. Ama onun Maraşlı olduğu da ileri sürülüyor. Bu dağlık bölgedeki Ermenilerin savaşçı nitelikleri ve başka yerlerde soydaşlarından daha yüksek bir anlaşma ve birlik yetenekleri vardır. Bunu daima göstermişlerdir. Küçük Ermenistan'ı kuran Ermeni serüvenciler bu bölgedeki Zeytun'dan ve Haçin'den çıkmışlardı. Şu anda bu amaç en güçlü olarak Zeytun'da yeniden dirilmiştir. Zeytun, Maraş'ın altmış kilometre kuzeyinde küçük bir kasabadır ve yalnızca dağ yollarından ulaşılabilen Anadolu'daki en vahşi bölgenin en önemli merkezidir. Zeytunlular Müslüman yöneticilerine her zaman sorun çıkarırdılar. Türklerin hayvan sürülerini yağmalayan, sayıları yüzleri bulan asker kaçağı Ermeniye saklayan Zeytunluların şu sıralarda yine huzursuz oldukları ve Türk yetkililerin isyan çıkacağı korkusuyla Maraş'ta asker topladıkları söyleniyor. Ateşli Zeytunluların isyan edip Maraş'a yürümekle tehdit ettikleri, her şeyi göze aldıklarına ve isyan bir kez başlarsa Halep'tekinden daha şiddetli olacağına dair haberler gönderdikleri de söyleniyor.

Ortalığı bu kadar karıştırıp gürültü çıkarmak, hatta tehdit etmek ve başarmak için yüz binlerce Zeytunlu olmalıdır; ama bölgenin tamamında sayıları 20.000'i geçmez. Kulağa Anadolu'daki bütün öteki yerlerden daha

çılgın gelen Zeytun öykülerini dinlersiniz: Zeytunlu çetecilerin el üstünde tutuldukları “şaki mıntıkası”ndan kahramanlar gibi çıkıp Halep’ten Kayseri’ye ve Kilikya Kapılarına değin bütün bölgede dolaşıp insanlardan geçiş haracı aldıklarını, Türk askerlerini yendiklerini, Zeytun’daki Türk camiini –Zeytun dışında pek kalkışılmayan bir beceriyle– yaktıklarını ve geçitleri Türklerden korumak için erkekler uzaktayken, Zeytunlu kadınların Kudüs Alayı’ndan tutsak alınıp kendilerine teslim edilen üç yüz esire yaptıklarını. Bu öyküleri ve benzerlerini dinlemiştim ama şimdi oraya gitmek, bu olağanüstü insanları kendi doğal kalelerinde görmek istiyordum.

İzin almak için Amerikalı bir arkadaşımın Maraş valisini görmeye gittim. Uzun burnunun ucuna birkaç saniye baktı; kalemle birkaç kez düşünceli düşünceli burnuna vurduktan sonra bir zaptiye eşliğinde oraya gitmeme onay verdi. Zaptiyenin beni gözetleyeceğinden ve amacımın ne olduğu konusunda becerebildiği ölçüde bilgi vereceğinden kuşku yoktu.

Böylece, güzel bir sabah vakti zaptiye ile Mustafa at sırtında, ben ve iki Zeytunlu rehber yürüyerek Maraş’tan ayrıldım. Güneş, hava, uzaktaki ovayla dağlar şimdiye dek gördüklerimden farklı bir yer göreceğimi hep birlikte çıtlatıyorlardı bana. Maraş’tan Zeytun’a giden iki yoldan yüksekte geçen ve daha kısa olanı kar nedeniyle hâlâ kapalıydı; alt yol ise iki gün çekecekti. Bu yol batıya doğru ovanın kenarından geçerek on beş kilometre sonra Ceyhan’a ulaşıyordu. Nehrin Kilikya Ovası’na açılmadan önce büyük bir vadiye girdiği, sonra kuzeyde dağlara vurduğu yerin yakınında yüksek eğimli, tek gözlü bir Arap köprüsünden karşıya geçtik. Yolumuz, fevkalade güzel güneşli bir günde ve maviler mavisi bir gökyüzü altında, yeşil vadiler ve koyaklar arasındaki nehir ve dereleri izliyordu. Arada bir, Zeytun’un yamacına asıldığı kuzey tarafı karla kaplı Berit Dağı’nın görülebildiği alçak sırtlardan geçtik. Akşam vakti geniş çam ormanlarının içinden geçerek iki nehrin birleştiği yeşil bir vadiye geldik; bizimle geceyi geçirmek istediğimiz köy arasındaki Güredin Çayı taşmıştı.

Nehir yalnızca atların karnına dek geliyor ama hızlı akıyordu; tam ortadayken Mustafa’nın atı düştü, biniçi ile hayvan nehrin en hızlı akan yerine sürüklenme tehlikesi altında kaldı. Eşyalar suyla dolduğu için at kalkamıyordu; ileriye doğru hamle eden ve hayvanın boynunun altına giren Mus-

tafa'ya gelince, tek görünen şey bir tür ters dönmüş şemsiye gibi gözüken şişmiş siyah şalvarıydı. Rehberlerle köylüler yardımına koşup atla binicisini kaldırdılar, payanda koyarak, destekleyerek, bağırarak ikisini de kıyıya çektiler. Gece, o sırada kulübede bulunan çok sayıda insanın sessiz dindar tavrına adeta uyum sağlayan bir davranış gibi bir ikonanın önünde mum yakan bir rahibin kulübesinde geçirildi. Büyük bir kalabalık toplanmıştı. Rumlar, Ermeniler ve en az iki Müslüman vardı. Bir Hristiyan toplulukla, Müslümanların doldurabileceği buna benzer bir oda arasındaki fark barizdi, ama yine de bunu tanımlamak çok kolay değildi. Müslümanlar tedirgin değil gibi görünüyordu; ama grubun üzerinde kuşkulu bir hava vardı ve bu bastırılmış bir kaygı duygusu yaratıyordu.

Ertesi sabah Güredin Çayı'nı yukarı kısmına doğru yolu izleyince, vadi az sonra dibi cılız çalılıkla kaplı, şurada burada birkaç çam ağacının bulunduğu yüksek kayalık yamaçların birleştiği bir nehir yatağı haline geldi. Dağlar, Anadolu'ya özgü keskin hatlı yuvarlak biçimler aldı, kayaların çok çıplak olduğu görülüyordu. Sonra pek dikkat çekmeden yol birden Zeytun bölgesine uzanan ıssız geçitlerden birine saptı. Bu dar vadiden süt beyazı Zeytun Suyu akıyor, onun üzerinde de üç yüz metre ya da daha yüksek dimdik siyah uçurumlar yükseliyordu. Yağmur yağıyordu ve sanki daha yükseklerden gelip tek çıkışı izler gibi geçitten çok şiddetli bir rüzgâr esiyordu. Keçiyolu rahat bir biçimde geniş bir çalılık kaya tabakasında devam etti. Yol nehirden o kadar yüksekteydi ki, kenara gidip aşağıya bakınca dibi kapkaranlıktı, ama aşağıdan yukarıya bakınca, uçurumun kenarındaki ağaçlar Japon cüceleri gibi kısacık görünüyordular. Zeytunlu çeteler bu dar geçidi savunmakta asla zorlanmıyorlardı. Askeri yol, haklı olarak, on tüfekli adamın bin kişiyi durdurabileceği bu kapalı geçit yerine, Maraş'ın arkasındaki dağlardan geçiyordu.

Bu yol üstündeki tek zorluk geçit değildi. Bir de benek benek çamlar olan, ama altı çırılçıplak, kayaların yağmurdan parçalanmasıyla tasavvur edilemeyecek kadar tehlikeli, kaygan un ufak olmuş şist yüzeyli yamaçlar, dimdik tepeler vardı. Gerçekten, bu yapış yapış çamura girmeden ve yamacı tırmanmaya başlamadan önce, kuruyken bile geçmenin yeterince zor olduğu bu geçidi aşmanın neredeyse olanaksız olduğunu değerlendire-

Zeytun yolunda, Ceyhun üzerindeki eski köprü

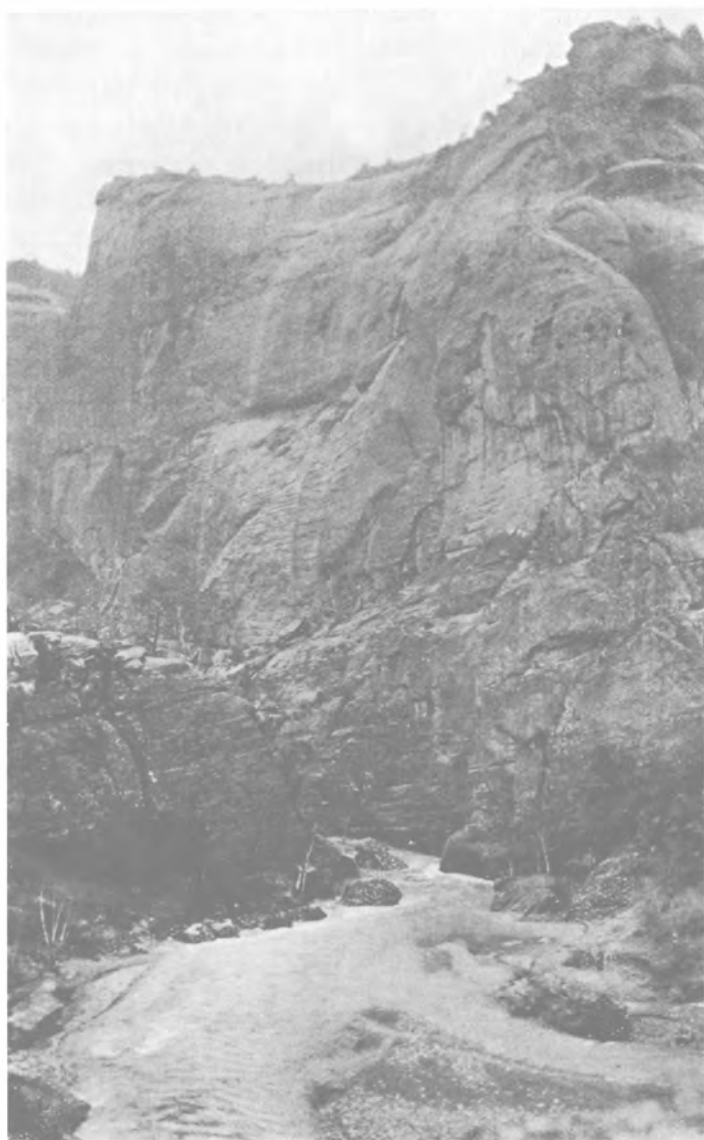
Antep yolunda göçebe çadırları

mezdiniz. Yalnızca zikzak yaparak ve çok çaba harcayarak ilerleyebiliyorduk ve rehberler en kötü yere daha ulaşmadığımızı söylüyordu. Ancak oraya gelince, inanılmaz derecede kaygan tepelerde aşağı yukarı bakınarak taş döşeli dar bir yol bulundu. Daha sonra, Zeytunluların buranın savunmada sağladığı üstünlüğü çok iyi kavradıklarını ve Türk topraklarının geçmesini durdurmak için taş döşenmemiş geniş bir şerit bırakarak, döşeli yolu başkaları için değil, yalnızca kendileri için, tek sıra halinde geçilecek genişlikte yaptıklarını duydum. Bana bilgi veren kişi, bu döşenmiş yolun Zeytunlulara destek için Amerikan parasıyla yapıldığını da açıkladı.

Bu tehlikeli tepeleri geçtikten sonra, yol düzinelerle çavlanın Zeytun Suyu'na döküldüğü vahşi dağlardan geçti. Saat dört dolayında evlerin basamak basamak bulutlara yükselir gibi sıralandığı kaza görüldü. Yağmur ve sis içinden ara ara karlar ve siyah kayalar göze ilişiyordu ve bunlar gerçek değilmiş gibi ta tepede görünüyor ya da bir uçurumun heybetli yamaçlarının etrafında uzandığı hissini veriyordu. Zeytun adı insanı bu yerleşimin pitoresk gri yeşil zeytinlikleriyle ünlendiğini düşünmeye iter; ama ortada böyle bir şey görünmez. Burada bu ağaçların bulunmadığı da söylenir ve Zeytun'da hiç kimse bir zamanlar zeytin ağaçlarının bulunduğunu anımsamaz. Çok bulutlu ve şiddetli yağmurlu bir havada burayı çevreleyen ve zaman zaman tepesinde asılı tehditkâr kütleler gibi görünen yüksek dağlar ve kayalıklarla Zeytun vahşi ve korkutucuydu. Hiç kuşkusuz yağmur boşandığı zaman burası kadar su içinde kalacak başka bir yer yoktur.

Kazanın girişinden geçtim ve kendimi, yağmur suyunun Arnavut kaldırımlarından nehir gibi aktığı dik dar sokakların arasında buldum. Yağmur çatılardan akıyor, birden belirsiz bir yerden çağlayarak dökülüyor, sokaklardan fışkırıyordu; yağmur altında ve tepemden aşağı boşalan suyun içinde yürüdüm.

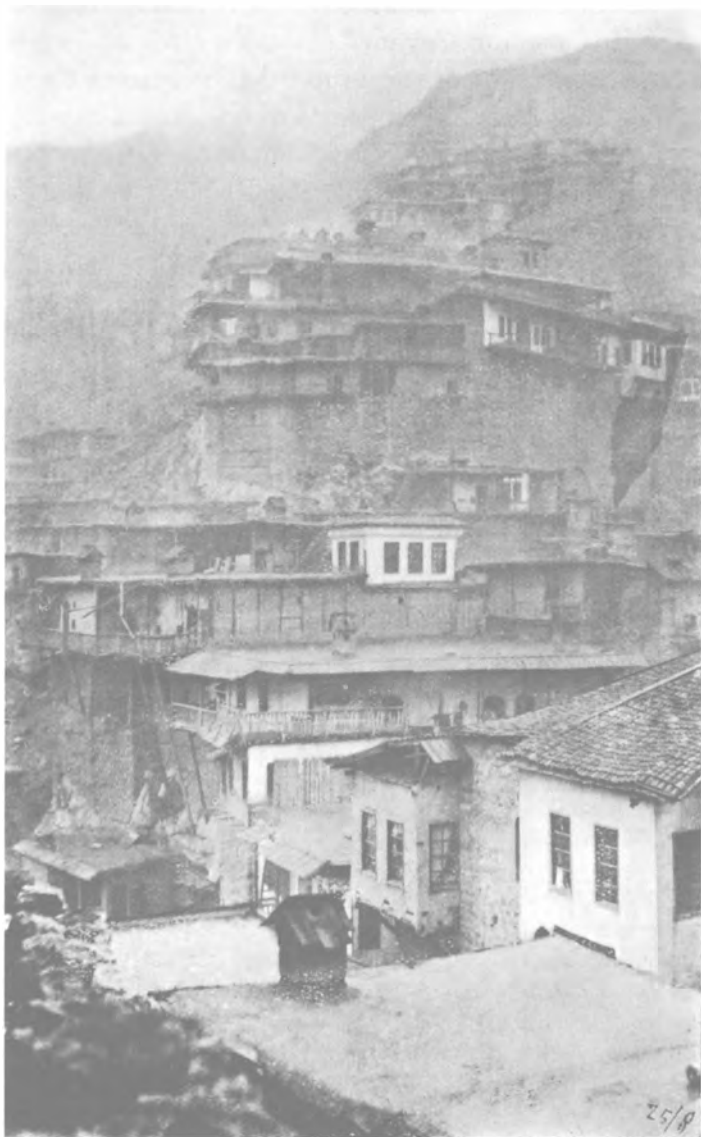
Henüz yüz metre gitmemiştim ki, dükkânlardan, avlulardan ve dar yollardan koşup gelen kalabalık çevremde toplandı. Yaşlı erkekler, kadınlar ellerimi öperek ağladılar. Bir faciayla karşı karşıya gelmiş gibi heyecanlıydılar, yine de bunun nedeni açık değildi. Sonra İngilizce konuşan ve öğretmen olduğu belli olan bir adam beni Gregoryan Kilisesinin ruhani liderlerinin Zeytun'a geldikleri zaman kaldıkları yere götürmeyi önerdi.

Zeytun yolunda akarsu

Yavaş yavaş bu heyecanın ve ateşli karşılaşmanın ne anlama geldiğini öğrendim. Zeytun'da oturanların bakış açısına göre onlar geleneksel düşmanlarıyla savaşın arifesindeydiler ve gelmemin bu önemli konuyla ilgili olduğuna inanmışlardı. Türk vali birkaç gün önce askerleriyle birlikte çok uzak olmayan bir köydeki Ermeni asker kaçaklarını yakalamaya gitmişti. Asker kaçakları, kendilerine katılan Zeytunlu delifışeklerle birlikte askerleri püskürtmüş ve valiyi vurmuşlardı. Şimdi, buraya ulaştığım sabah, İtalyan kruvazörlerinin Beyrut'u bombaladığı haberi gelmişti. Zaten tetikte olan Zeytunluların düşüncesine göre her iki olay da kaçınılmaz sona işaret ediyordu: Türkler, onların köklerini kazımaya çalışarak ve vali ile askerlerin vurulmasını bahane ederek Beyrut'un öcünü Zeytunlu Hıristiyanlardan alacaklardı. Ancak besbelli, bir İngiliz görevlisi olan ben, Zeytunluları korumak ya da onlara yardım etmek için gönderilmiş ve şükürler olsun tam zamanında gelmiştim. Ben döndükten sonra neler olacağını kim bilebilirdi! Bunun hemen ardından bir ordunun denizden Zeytun'a ulaşmasının ne kadar süreceğini fiilen deneyerek saptamak amacıyla yürüyerek geldiğime ilişkin bir söylenti duydum; çünkü kaza sadece kendine odaklanmıştı. Bu tür kanaatler gündeme gelince buradan ne kadar erken ayrılırsam o kadar iyi olacağı besbelli olmuştu.

Maraş valisinden Zeytun'daki vali vekiline ileteceğim bir tavsiye mektubum vardı. Onu ziyaret etmek için acele ediyordum ama adam bulunamıyordu. Böylece, bir başka tavsiye mektubuyla açıklıkta bulunan bir köyden çok Kapadokya'daki kaya köylerinin dar sokaklarına benzer dar, dolambaçlı ara sokaklardan ve geçitlerden geçerek, beni candan karşılayarak kabul eden bir Ermeni Protestan papazın evine gittim. Bir Ermeni kazası her zaman Türklerinkinden daha temiz ve daha iyidir ve orada Ermeni bir Protestan papazı yaşıyorsa onunki de her zaman en temiz ve ayrıca en Batılı tarzda eşyalarla döşenmiş evdir. Bunun nedeni Protestan papazların Amerikan düşünce ve âdetlerini bulundukları yere getirmeleridir. Böyle bir papazın evi işine büyük bir katkı yapar. Ev sahibimin evinin yöredeki herhangi bir kasabaya örnek olabileceği gibi Zeytun'a da örnek olduğundan tamamen eminim. Tertemizdi, rahattı, düzenliydi ve içinde küçük bir Türk hamamının beklenmeyen lüksü bile vardı. Zeytun'un en kuzeyinde

Yağmur altında Zeytun

tek başına duran beyaz, tek katlı, kendi bahçesi içinde bir evdi bu. İşte bu evde kendi dilimin konuşulduğunu duydum ve raflarda İngilizce kitaplar bulunan bir odada uyudum. Zeytun'da insana bu kadarı bile yeter.

Öğlen ayrılacağım için ertesi sabah kazayı gezmek üzere az zamanım vardı. Yağmur yağmaya, bulutlar da tepede asılı kalmaya devam etti; böylece Zeytun'un bir çıkıntısına kurulduğu, üç bin metre yüksekliğindeki Berit Dağı görünmez oldu. Kaza daha küçük bir vadi ve iki tarafında taşkınca akan akarsuyla, Zeytun Suyu Vadisi'ne sokulan kayalık bir çıkıntı üzerine kuruludur. Bu çıkıntının, en yüksek noktasında, dimdik sarp kayalığın bir tarafına asılmış, bazı odaları boşluğun üzerinde yapılmış, diğerleri teraslanmış yapıların üstünde yükselen kale bulunuyor. Kalenin ve kaya çıkıntısının gerisinde kaza –benim gördüğüm kötü havada– asılı yapılarla basamak basamak bulutlara kadar yükseliyordu. Zeytun'da yalnızca on bine yakın kişinin yaşadığını söylediler; bu kadar az nüfuslu hiçbir kaza bundan daha etkileyici bir görünüme sahip olmamıştır. Kayıp giden bulutların yarı karanlığa gömdüğü birkaç beyaz duvarla beneklenmiş gri yapı yığnında bilinmeyen boyutların gizemi vardı. En tepedeki evlerin kendilerini örten siste kaybolduğu yerde, birbiri üzerine belli belirsiz yığılmış öteki evler zihinde canlanıyor, gerçekte nerede son bulacakları kestirilemiyordu.

Genel görüntü gibi evlerin arasında dolaşmak da insanı aynı belirsizlikte karşı karşıya bırakıyordu. Hiçbir yerde bir yere sapmadan ilerleyen on metreden daha uzun bir yol ya da geçit yok gibi görünüyordu. Bazen çok sık oldukları için kayrak taşları gibi yamacı kaplar görünen eğik kırmızı kiremitli çatıların ve düz toprak damların üzerinden aşağı bakıyordunuz. Bazen de en etkileyici görüntü kesinlikle tepenizdeydi; çünkü üzerine dingin biçimde asılmış evler bulunan otuz metrelik bir duvar üstünüzde yükseliyordu.

Bu gri, bayır yukarı tırmanan kazada sokaklar ve daracık yollar bazen çatıların üzerinden geçiyordu. Rehberimin aradığım yere gitmek için doğru yolda olduğuma ikna etmesi sonucu çok değişik düzeylerdeki düz damların üzerinden ağır ağır yürüdüm, güçlüklerle ilerleyerek küçük bacaların arasından geçtim. Kalede dolaşırken havadar, aydınlık bir odaya ulaştım ve pencereden bakınca odanın altmış metre aşağıda taş duvarla çevrilmiş küçük bir meyveliklin bulunduğu uçurumun üzerine payandalan-

Zeytun'dan bir görünüş. Yapıların solunda "Köprü"

miş olduğunu gördüm. Zeytun'da bu tür yapılardan hoşlanıyorlar ve böyle çıkık odalar yıkılma işareti verse de –ki çoğu öyledir– ince bir iki direklerle aşağıdaki kayaya payandalamakla yetiniyorlar.

Arada sırada sis ve bulut içinden koyaklardan birinin ötesindeki bir yamaçta alçak, tekinsiz bir yapı gördüm. Tepeden kazaya bakan bu basık yapının ne olduğunu sormayı gerekli bulmadım. Bir ortaçağ kalesi değildi ama karışıklık çıkaran Zeytunluları korkutmak için modern toprakla donatılmış modern bir müstahkem mevkiydi. Yine de Zeytunluların gururla övündükleri gibi, o yapıyı bir kuşak önce ele geçirmişlerdi.

Ama onun ele geçirilmesi, Zeytunluları müstahkem mevkiin alınması kadar sevindirdiğini tahmin ettiğimiz “Köprü” olayına neden oldu. Kazada yaşayan kadınların eskiden sahip oldukları cesareti kanıtladığı için her ziyaretçinin er geç yaptığı gibi ben de bu köprüye –otuz metre derinlikteki vadide taşkınca akan suyun üzerine kurulmuş çürük çarık ve dar bir tahta köprü– gittim. Zeytun'da birkaç köprü vardır; ama bu “Köprü”dür; Zeytun'un onur köprüsüdür ve üzerinde Kudüs Alayı'nın trajedisi sahneye konduğu için ötekilerden daha çok tanınır. Erkekler savaşıma gittiklerinde, müstahkem mevkiye ele geçirilen Müslümanlar tutsak olarak Zeytunlu kadınlara teslim edilmişti. Nasıl bir nefret, öç ve karanlık bileşiminin kadınları bu eyleme ittiğini değerlendirmek zordur. Tutsakları –tahmin edileceği gibi sıkı sıkı bağlanmış olarak– köprüye götürdüler ve onları tek tek azgın suyun aşağıda döne döne aktığı dar derin boğaza attılar. Bu vahşi öç alma olayında rol almış ve hâlâ yaşayan kadınların olduğu söyleniyor. Zeytun'da biraz daha zaman geçirsem bu Ermeni Yael'lerinden² birini arayabilir, öyküyü kendi ağzından öğrenebilirdim. Bu, derlemeyi umduğum ama ziyaretimin kısıllığından ötürü yapamadığım birçok öyküden yalnızca biriydi.

Zeytun'da herkes silahlıydı ve yolda yivsiz çiftesini görünmeyecek şekilde taşıyan biri doğru olanı yapıyor gibi görünüyordu. Fişekler kaçak sokulabiliyordu ama tüfekleri sokmakta zorluk çıkıyordu; anlattıklarına göre bunun için Zeytun'da tüfekçiler –açıkça olmasa da Berit Dağı'ndaki mağaralarda– tüfek yapıyorlardı. Yerel yapım olduğu söylenen bir tüfeği

2 İncil'in Hakimler Kitabı, Bölüm 4'te anlatıldığına göre, Yael, kendine sığınan düşman ordu komutanlarından Sisera'yı öldürmüştü –çn.

görünceye dek ne tür bir silah yapılabileceğinden emin olamadım. Dikkat çeken düz kundak dışında bütün parçalar pırıl pırıldı, Bu bir Peabody-Martini'ydi. Tüfekçilerin, büyük ölçüde elle işleyerek, aslı kadar iyi olmasa da, yeterince iyi kurşun atan bir tüfeği aynen yapabildikleri söylendi. Zeytun çarşısında küçük bir dükkânda çalışırlarken izlediğim için çifte yaptıklarını biliyordum.

Zeytunlular kendilerine Anadolu'nun İngilizleri derler. Daha iyi bir karşılaştırma Karadağlılarla yapılabilir; çünkü Zeytun'un daha ufak çaptaki öyküsünün bu küçük Balkan Devleti ile güçlü bir benzerliği vardır. Birleşmiş ve bütün gelenlere karşı yerini korumuş olan Zeytun ve bölgesi altı yüz yıl boyunca Ermenilerin vatanı olarak bilinmiştir. Onların ne denli küçük bir topluluk oldukları düşünülürse, geçen yarım yüzyıl içinde Osmanlılara karşı verdikleri mücadele tek başına fevkalade önemli bir başarıdır. Türk kuvvetlerini defalarca yendiler. Bir keresinde, biraz evvel gördüğümüz gibi onları kontrol etmek için yapılmış Türk müstahkem mevkiini ele geçirdiler. Bir başka zaman, Elbistan'dan gelen birçok Çerkezin yanı sıra bölgeye 30.000 Türk askeri de gönderilmişti. Bu mücadelede neredeyse imha edilecek olan Ermeniler İstanbul'daki İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin kararlı müdahalesiyle kurtarılmışlardı. Bu sırada bir Amerikan misyonerinin –Dr. Christie, Amerikan İç Savaşı gazisi ve şimdi Tarsus'taki Aziz Paul Kolejinin Müdürü– bütün telgraf hatları kesildikten sonra İngiliz askeri konsolosuna tasarlanan katliamın haberini vermek için Maraş'tan Halep'e iki yüz kilometrelik yolu yirmi dört saatte kat etmesi, böylece İngiliz ve Fransız müdahalesine yol açması Zeytun tarihindeki heyecan verici olaylardan biridir. Ancak aynı mücadelelerle bağlantılı ve Zeytunlu çetelerin serüvenlerine ilişkin olarak bir kitap yazmaya yetecek denli başka birçok öykü vardır.

Zeytunlular tavır ve tutumlarıyla tarihlerini çok iyi doğruluyor ve kendi soylarından olanlarla benzersiz bir karşıtlık oluşturuyorlar. Gurur, onur ve korkusuzlukta birçoğu aslında bir parça benzedikleri Arnavut dağlılar gibi olabilirler. Ermeni soyu bu Zeytunlu dağlılarla bütünüyle aynı yapıda olsaydı, aynı birliği ve ateşliliği gösterebilseler ve kişisel kazançlarından vazgeçebilselerdi, Anadolu'da bir Ermeni sorunu hiç olmayabilirdi. Ne de bu nedenle bugün bir Rum sorunu olurdu.

Zeytunlular şu ana dek bilindiği kadarıyla, sonuçları kendileri için bir felaket olsa da, her zamanki cesaretleri ve atılganlıklarıyla günümüzdeki savaşa girdiler. Türklerin, kuvveti, müzakereyi ve vaatleri birlikte kullanarak, Ermeni bölgesini temizlemeyi, Ermenileri çeşitli yönlelere sürgüne göndermeyi başardıkları görölüyor. Ancak bana ev sahipliği yapan Protestan papazın da aralarında bulunduğu bir çete bir biçimde Suriye kıyısına indi, Amanos Dağları'nda denize bakan bir mevziyi ele geçirdi, tahkim etti ve bütün Türk saldırılarına karşı burayı savundu. Gerçek bir Zeytunlu ruhuyla en iyi savunma biçimi olarak Türk hatlarına da saldırdılar. Böylece, dağda dalgalanan bir bayrakla, üzerinde yardım çağrıları yazılı büyük bir levhayla ve yanındaki işaret ateşiyle haftalarca savaşıp direndiler. Bütün umutları bir gün İngiliz ya da Fransız savaş gemilerini görebilmektir. İşler çok kötü göründüğünde bile onlar hâlâ direnir, umut ve inançlarını koruyor ve Türklere karşı yeni saldırılar tasarlıyorlardı. Sonunda bayrak ve levhalarının bir Fransız kruvazöründen görüldüğü gün geldi. Kruvazör yardım çağırdı ve çok geçmeden Elbistan dağlarından geriye kalan bu gözü pek Zeytunlular sağ salim Kıbrıs'a çıkarıldılar. Bir Ermeni eğer soyunun hakkını vermek istiyorsa, büyük iddialarda bulunmadan, saçma sapan efsanelerden ve dinsel atışmalardan kaçınıp sadece öykünün kendi adına konuşmasına olanak vermek üzere özellikle son elli yıl için Zeytun'un kısa tarihini derlemelidir; çünkü Anadolu'da bunun bir eşi benzeri yoktur.

Aynı gece, Zeytun'dan Güredin Çayı üzerindeki küçük yeşil bir vadideki, adı sanı bilinmeyen bir Ermeni köyüne ulaştım ve ertesi akşam yeniden Maraş'a döndüm.

MARAŞ'IN DOĞUSU, GÖÇERLER DİYARI, PAZARCİK, İSTANBULLU HAMAL, ANTEP, BİR YEREL ANGLİKAN KİLİSESİ, ANTEP'TEN GÜNEYE DOĞRU, ZENGİN BİR YER VE GÜZEL BİR YOL, BEŞ GÖZ HANI, DEVELERİN BESLENMESİ, KİLİS, PAZAR YERİNDE KARIŞIKLIK, SÜRİYE GÖRÜNTÜLERİ, AZEZ KAYASI, CAFER HATUN HAN'DA BIÇAK

Maraş'tan sonraki durağım, Maraş'ın seksen kilometre güneydoğusunda, Fırat'a kırk kilometre uzaklıkta büyük bir kent olan Antep'ti. Yol pirinç tarlalarının içinden, yeşiller, maviler ve karlar içindeki Ahır Dağı'nı daima solda bırakarak ovayı aştı, seyrek çalılar, sürüler ve göçerlerin siyah çadırlarını geçerek kahverengi dalgalı arazinin içlerine doğru uzandı. Göçebelerin kışın konakladıkları yer olduğundan burada başka yerlerde gördüğümde daha fazla çadır vardı. Kısa bir süre sonra çadırlarını sökecek, yavaş yavaş Kürdistan dağlarındaki yazlık otlaklara gideceklerdi. Ancak yılın bu zamanında sıkıcı bir arazi parçasının tek sakinleriydiler. Sürüleri, çadırları ve tüten ocaklarıyla buraya bir kırsal huzur görüntüsü veriyorlardı. Kızgın güneşin altına pırl pırl serilmiş olan bu manzaranın çok ilkel, antik bir görünümü de vardı. Burası göçerlerin asıl topraklarının sınıırıydı; en çok 160 km doğuda Harran ve Hz. İbrahim'in yurdu vardı. Büyük olasılıkla o da bunlara benzeyen bir çadırdı yaşamıştı.

Gün, çam ağaçlarıyla beneklenmiş dik tepelerin hâkim olduğu küçük yeşil bir ovada sona erdi. Pazarcık'taki sessiz bir handan bakınca ertesi gün tırmanacağım yolu görüyordum. Hanın arkasında koni biçiminde tepe denecek kadar büyük yapay bir tepelik yükseliyordu. Nasıl oluştuğuna dair hiç kimsenin bir fikri yoktu; ama topraktaki gevşek taş parçaları, bir zamanlar burada bir tür kalıntı olduğunu gösteriyordu. Sığırların böğürmesi, tepeciğe tırmanırken çanlarının yavaş yavaş çınlaması, gün batımında batıda turuncudan doğuda mora dönüşmesi, gökyüzünün enginliği, karanlık çökerken göçerlerin ovadaki benek benek ateşleri, yolun beni başka bir bölgeye getirdiğini anlatıyordu. Üç gün önceki vahşi Zeytun bölgesiyle taban tabana bir zıtlık içindeydi ve başkâ değişikliklerin bunu izleyeceğini vaat ediyor gibiydi.

Antep'e aydınlıkta varmayı garantilemek için, şahane bir şafak çam- larla kaplı tepelerin üzerinden söktüğü anda Pazarcık'tan yola çıktık. Yıldız- lar hâlâ mor kadifeye kakılmış durumda, hava güzel ve sıcaktı. Gümüşü yarı aydınlıkta önümüze çıkan hayvanlar kaldırdıkları tozun içinde hayaletler gibi görünüyordardı, hatta çanlarının sesleri bile boğulmuş ya da henüz mahmurluklarını atmamış gibiydi. Şimdi yolun tırmandığı bu tepeler on beş yirmi yıl önce Zeytunlu çetelerin en çok dadandıkları yerdı. En yüksek noktadaki büyük bir karakol, bir zamanlar burada çok sayıda zaptiyenin bulunduğunu anlatıyordu; şimdiyse sadece dört beş zaptiye vardı. Geçer- ken, düz damdaki bir nöbetçi bana seslenerek gelip kâğıtlarımı gösterme- mi istedi. Yolculuğun ilk aşamalarında Alman sanılmıştım; şimdi İtalyan olduğumdan kuşkulanılıyordu ve bu da Türklerin şimdiki ruh halinde tatsız bir konuya dönüşebilirdi. İş başındaki çavuş, vilayette sıkıyönetim olduğu- nu söyledi; ona verilen emir, önüne çıkan bütün İtalyanları tutuklamaktı. Ancak uyrukluğuma ikna olunca bana kahve ve sigara ikram ederek kaybet- meme sebep olduğu zamanı nazikçe telafi etme çabası içine girdi.

Öğleden sonra Bahçe Geçidi'nden gelen yol bizimkiyle kesiştiğin- de, Anadolu'da gördüğüm gerçekten çok iri dört adamdan birine, İstan- bul'dan Antep dışındaki evine dönen bir hamala rastladım. Başkentten Ulukışla'ya trenle gelmiş, oradan yürüyerek Toroslari, Kilikya Ovası'nı, bir gün önce de Bahçe Geçidi'ni geçmişti. Kendisinin bu işin üstesinden iyi geldiğini düşünürken, Mustafa'nın benim de Ulukışla'dan ve aynı şekilde Samsun'dan yürüyerek geldiğimi anlatması üzerine hamalın biraz kuşku- ya kapıldığını gördüm. Ayağına büyük gelen, taşlara büyük bir gürültüyle çarpan sert deri ve demirden takunya benzeri yekpare tahta ayakkabıları- la ağır adımlarla yürüyen, biraz hantal, 1,80 ya da az daha uzun, iri yarı, uçarı bir adamdı; ama aynı zamanda güzel yüzlü ve iyi huylu genç bir Müslümandı. Kendisinin daha iyi bir yaya olduğunu düşünerek, giderek daha hızlı yürümeye başladı, ben de her hamlesine karşılık verdim. Düz bir yoldan gitmenin olanaksız olduğu, dağılmış çok fazla kayanın ve oynak taşın bulunduğu bir yerdeydik; ikimiz de en iyi yola bakınıp aşağı yukarı saparak yan yana ilerledik. Bu biçimde, yarışmıyor gibi yaparak ama daha hızlı yürüyerek, alttan alta yarıştık. Mustafa'yı gerçekten çok geride bırak-

miştık; arkama baktığımda, telaşlandığını ve atına binip bizi olabildiğince hızla izlediğini gördüm.

Bu arada son derece hızlı yürüyorduk ve belki de üç kilometre gitmiştik. İkimiz de terlemiştik; ama hamal böyle sert bir yolculuğa alışmamış olduğundan, yavaşlamaya başladı, bunun da farkındaydı. Bu nedenle beceriksizce koşmaya başladı, daha doğrusu ayakbaşılarından kıvılcımlar çaktırarak kayadan kayaya canavar gibi atladı, bazen kaydı; ben de kendi tarzımda, kayalar arasında kolayca sıçrayarak koşmaya başladım, iri kıyım rakibimden çok daha iyiydim. Böylelikle giderek onu rahatça geçtim; çünkü o yalnızca hantal değil, koşmaktan çok yürümeye alıştı. Bir süre sonra aniden durdu, güldü ve aslında sportmen ruhlu biri olduğundan soluk soluğa, “Aferin!” diyerek sonradan aklına gelivermiş gibi takdirle İngiliz olup olmadığını sordu. Ondan gelen “aferin”i takdir ederek elini sıktım ve ben de ona “Aferin!” dedim. Sonra da benim böyle hızlı hareket etmeye alışık olduğumu, onunsa olmadığını açıkladım. Kayaların üstüne oturarak, gözleri faltaşı gibi açılmış Mustafa gelip olağanüstü bulaşıcı kahkahalarından birini patlatıncaya kadar sigaralarından tüttürdük.

Hava, biz dalgalı kumulların bulunduğu, parlak kırmızı topraklı bir bölgeye varıncaya değin sıcak, açık ve rüzgârsızdı. Ama sonra gökyüzü karardı, sulusepken kar başladı ve sıcaklık sanki biz buzluğa girmişiz gibi aniden düştü. Bu mevsimde böyle havaların kuzey Suriye’de beklenebileceğini söylemişlerdi. Ama hava değişikliklerini, aniden ortaya çıkan aşırı sıcak ve soğuğu ancak başınıza geldikten sonra dikkate alırsınız. Saat beş dolaylarında Antep’e girdiğimde bölgenin hava konusundaki ünü kanıtlandı; güneş yine sımsıcak parlıyor, yol kuruyor ve elbiselerime topak topak kırmızı çamur yapıştıyordu. Kente girdiğim yol beni doğrudan kent kenarındaki Amerikan Koleji’ne götürdü ve kurumuş çamurdan kaskatı olmuş bir halde içeri girip kendimi tanıttım. Amerikalıların “ansızın çıkıp gelen biri”ni ağırlamaya hazır ve içten tavırlarıyla dostça karşılandım.

Antep, sürülen her yerde zengin kırmızı toprağın ortaya çıktığı, şurada burada ekilmiş fıstık bahçeleri bulunan, ağaçsız tepelerle çevrili, sığ bir vadide kuruludur. Taş evleriyle, temiz bir yerdir ve Türk kentlerinde sık rastlanmayan bir aydınlık ve açıklık havası vardır. Kentte yaşayan elli altmış

bin kişinin üçte birinden çoğu, büyük ölçüde buranın elverişli özelliklerinden ötürü refah içinde olan, hatta bazıları varlıklı Ermenilerdir. Böyle Ermenilerin genellikle idealleri ve hemşerilik duyguları vardır ve burada olduğu gibi güç sahibidirler; Müslümanların olağan kabullendiği pislik ve bakımsızlıktan hazzetmezler. Antep tarihi bakımından ya da eski yapıları itibariyle pek zengin değildir. Kale ve su kemeri, kentin birkaç kilometre dışında Dülük'te bulunan antik tapınak eskiden kalan yegane kalıntılardır ve çok da ilginç değildirler.

Ancak kentte sıra dışı tarihe sahip bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı, uzun zaman önce Anglikan Kilisesi'ne kabul edilen ve Antep'te bir kilise yaptırmak için İngiltere'de para toplayan bir Ermeni tarafından yaptırılmıştır. Bu kilisenin ve buranın yerlisi olan papazının çabalarının özünde, insanların inançlarını değiştirtmesi ve çevresinde yakın zamanlarda çöken bir Anglikan cemaati oluşturmalarının uzun öyküsü vardır. Ben yapıyı gördüğümde kilitliydi; birkaç yıldan beri kapalı olduğu söylendi. Kapılarından birinin üstünde, ne olduğu önceden söylenmezse fark edilemeyecek denli baştan savma yapılmış bir kraliyet arması vardı. Bu terk edilmiş kilisenin sahipliği konusunda anlaşmazlıklar ve davalar yığılmıştı; ilgilenenlerden bazıları yapıyı satmak, bazıları satın almak istediler, bazıları da hiçbir surette temlik ve ne istenirse istensin ferağ edilemeyeceğini ileri sürdüler. Söylentiye göre, yapı Osmanlı Devleti'ne kalabilecek ve belki de bir Anglikan kilisesinin camiye dönüştürülebilmesi söz konusu olacaktır.

Antep çarşıları, çevre kırsalını, anımsadığım başka yerlerde gördüklerimden çok daha iyi yansıtır. Antep, çok buğday yetiştiren bir bölgededir ve kentin buğday pazarında tahıl sarı kum tepelikleri gibi koca koca kümelennmiştir. Bu yığınların arasında acayip giysiler içindeki şamatacı alıcılarla satıcıların eşlik ettikleri eşekler durmakta, develer de ya çökmüşler ya da ağır adımlarla yürüyorlar. Bir başka pazarda bölgenin başka bir ürünü olan dökme antepfıstığını – bütün Türk İmparatorluğu'nda en değerli fıstık budur– görürsünüz.

Antep ile Halep arasındaki uzaklık yaklaşık yüz altmış kilometredir ve bu yol Anadolu'daki en iyi iyi silindir geçirilmiş makadam yoldur, yüzeyi o denli mükemmeldir ki, her ülkenin göğsünü kabartabilir. Bu tür karayollarını bilmeyen Mustafa hemen ona “demir yol” dedi ve bunun ayaklar

Antep'te buğday pazarı

Buğday değirmeni, Kilis

için kötü olduğundan yakındı. Yol, mercimek, fıstık, asma ve buğday ekili kırmızı hafif dalgalı bir araziden geçiyordu ve batıda Amanos [Nur] Dağları ile Kurtdağı'nın birbirine paralel alt yamaçları görünüyordu. Antep'ten ayrıldıktan sonra bütün gün güneye doğru bu mükemmel yolda ilerledik. Çevremizde güzel ve verimli kırlar bulunuyordu, dokuz yüz metre yükseklikte olduğumuz için hava serin, ama sıcak güneş ışıısıyla pırıl pırıldı. Sonra güneş Amanoslar'ın üzerinden alçalır, buğday tarlaları güçlenen akşam rüzgârında hafif dalgalanırken, kımıl kımıl buğdayların içindeki Beş Göz Hanı'na ulaştık.

Ertesi sabah, gün doğumunda, avludaki develer arasında bir felaket ya da savaşı karşılaştığımızı düşündürecek kadar büyük bir gürültü patlak verince bunun nedenini öğrenmek için odadan dışarı fırladım. Sadece develeri besliyorlardı. Bunun nasıl yapıldığını çok sık duymuş olsam da o güne değin hiç görmemiştim. Develer kış aylarında yumruk büyüklüğündeki topak hamur parçalarıyla beslenirler. Ama şimdi nedense başka yemler de bol bol mevcut olduğu halde hayvanlara yine hamur veriliyor, onlar da buna şiddetle itiraz ediyorlardı. Develer bağırır da, inlese de, pofurdasa da bu besleme biçimi devam etti. Görseniz hayvanlara işkence yapıldığını zannederdiniz, aslında bu besleme biçimi gerçekten işkence gibiydi. Deveci, ağzına dek dolu büyük bir kazandan omzuna dek sıvanmış sağ kolu ile bir topak hamur alıyor ve bunu devenin gırtlığından olabildiğince içeriye tıkiyordu. Deveci, topağı belli bir noktanın gerisine kadar sokmak gerekli diye açıklıyordu, yoksa hayvan onu yutamayacaktı.

Yolun kalitesi, havanın güzelliği ve güneye indikçe daha da gürleşen uçsuz bucaksız buğday tarlaları ertesi gün de hep devam etti. Güneşe bakan alçak yamaçlarda zeytinlikler görünmeye başladı. Ağaçlar sıralar halinde dikilmişti ve birçoğu Haçlıların görmüş olabileceği denli yaşlı görünüyordu. Öğleden sonra erken saatlerde ileride yeşil buğdayların üzerinde beyaz kubbeler, minareler ve uzun koyu servi gövdeleri belirdi; bir saat içinde küçük Kilis Kasabası'na girdik.

Her nasılsa Anadolu'dan gerçekten çıktığımızın farkındaydım; ayrıntılı olarak saptamak zor olsa da, hava, görüntü, yapılar ve insanlar ve bunların bir büyü olarak etkisi inandırıcı biçimde değişmişti. Coğrafi olarak olmasa

da, aslında Suriye sınırına ulaşmıştım. Kuzeyden Kilis'e girdiğinizde Türkçe konuşulduğu ama güneye geçtiğinizde yalnızca Arapça duyacağınız söylenir. Gerek Kilis'e girerken, gerekse de ayrılırken benim de duyduklarım aynen böyleydi. Kasabaya giderken hana yanlış yerden döndüğümü gören bir adam, her zaman duymaktan memnun olacağınız Türkçe deyişle "Hemşerim" diye beni selamlayarak doğru yolu gösterdi. Gelgelelim, ertesi sabah kasabanın hemen dışında Mustafa yolu sorduğunda, etrafındaki badem çiçekleri ve salkım söğütleri arasında, kuyusunun başında duran çiftçinin ağzından tek bir Türkçe sözcük çıkmadı.

Serin, temiz taş han, tropik denecek sıcaklıktaki güneş, beyaz yapılar, zeytin ağaçları, koyu renkli sivri serviler ve kasabanın çevresindeki deniz gibi uzanan yeşil buğday tarlalarıyla Kilis en güzel anılarımın olduğu bir yer oldu. Ayrılacağım sabah pazar yerinde çıkan bir karışıklık bile bu hoş izlenimlerimi etkilemedi. Bir çocuk beni işaret ederek, "İtalyan, İtalyan," diye bağırdığında büyük meydan satıcı ve alıcılarla doluydu. Gördüğüm kadarıyla hemen gürültücü ve tehditkâr bir kalabalık koşuştu, büyük bir patırtı kopacak gibiydi. Mustafa yüksek sesle İngiliz olduğumu söyleyince bazıları ona inandı, bazıları da inanmadı. Bir çoğu da Mustafa'yı anlamadı, "İtalyan" cıglığı kuşkuya yer bırakmamıştı sanki. Ancak çok geçmeden zaptiyeler geldiler, pasaportumla eski tezkeremi görünce iki üç patırtıcı çocuğu kelepçeleyip götürdüler, bizi de sağ salım yolcu ettiler.

Kilis'in dışında yol kenarındaki yerler tamamen Suriye'ye özgüydü. Hele hele kasabanın ağzındakilerden biri Doğuyla öyle ahenkliydi ki, dönüp dönüp baktım ve bir ressamın onun ruhunu ve renklerini yakalayabilmiş olmasını diledim. Yeşil kır, bir camiyle avlusunun alçak beyaz duvarına kavuşuyordu. Cami basık, kare biçimli ve beyazdı, yine beyaz bir kubbeye örtülmüş, nispetleri değişsin diye yanına ince uzun beyaz bir minare yapılmıştı. Avlu duvarının içinde mavi gökyüzüne yükselen, fıstık yeşili sivri tepeleri beyaz yapıyla tezat oluşturan servilerle, beyaz dış duvarın bir tarafına serpilmiş pembe çiçekli bir iki badem ağacı vardı. Bölgeye özgü sıcak ve parlak bir güneş ışığı bu görüntünün üzerine düşüyordu. Ama henüz sabahın erken saatlerindeki serinliği giderecek ve tatlı bir zindelik verecek kadar güçlü değildi.

Yolda, yüzleri peçesiz, başlarında eşya taşıyan, devedikenlerini ya da kuru zeytin dallarını sürükleyen endamlı kadınlar ve kızlar vardı. Tarlalarda çalışan kadınları da görüyordum ama askerlik çağındaki herkes orduda görevli olduğundan erkekler azdı. Önümde ve iki tarafımda buğday tarlaları yumuşak dalgalar halinde mavi ufka ya da alçak mavi tepelere uzanıyordu. Burada buğday tarlalarının bu kadar geniş bir alana yayılacağını hiç düşünmemiştim.

Öğleye doğru, güneyimizde buğdayların üzerinden belli belirsiz bir biçim belirdi. Önce çıplak araziye yayılmış devasa bir ağaca benziyordu; ama bir iki saat içinde onun Kapadokya'daki Ortahisar Kalesi gibi görünen bir kaya olduğunu anladım. Sonunda yol onun dibinden geçince bunun Bizans ve Arap tarihinde ünlü bir yer olan Azez Kayası olması gerektiğini fark ettim. Halep'in kent dışındaki bir kalesi, ya da uzunluğu sadece 100 metre, yüksekliği de bunun yarısı kadar olduğundan belki bir kalenin iç kalesiydi. Kendinden öncekilerin fetihlerine öykünerek Halep'e yürüyen Bizans İmparatoru III. Romanos burada Arap emirleriyle girdiği savaşta ordusunun büyük bir kısmını kaybetmişti. Şimdi birkaç tuğla dışında kalıntılardan hiçbir iz yoktu ama eski savaşlarda çok önemli bir yer olmuştu.

Birkaç saat içinde kadim Halep Kenti'ne ulaşan yeni düzenin kanıtı olarak buğday tarlaları içinde batıdan doğuya uzanan düz bir set göründü. Bu, Halep'te Suriye Demiryolu'na bağlanmak üzere Bahçe tüneline gelen Bağdat Demiryolu'ydu. Alman İmparatorluğu bu hattı kullanarak ordularını Mısır sınırına ve Basra Körfezi'ne geçirmek niyetindeydi.

Akşam ulaştığımız Cafer Hatun Han yol kenarında, duvarlarına sürtünen uzun buğday başaklarının arasında tek başına duruyordu. Burada geceleyen çeşitli soylardan birçok insan vardı. Bunların arasında, ben uykuya daldıktan hemen sonra yanımdaki odada aralarında şiddetli bir kavga çıkan birkaç Ermeni de bulunuyordu. Sesler giderek tizleşince kapıyı tekmeleyip susmalarını söyledim. Gürültü patırtı bir an durdu, ama biraz sonra, bu kez daha da yüksek perdeden yine başladı. Adamlar sanki şiddetli bir kavgada yerde yuvarlanıyorlarmış gibiydi; kan dökülmeden böyle devam etmez bu iş derdiniz. Seslerinden öfkelerinin hiçbir biçimde yatışmayacağı anlaşılıyordu. Birinin öldürüleceğinden korkan Mustafa kapıya gelerek odamda yatmak istedi. Adanalı bir Müslüman olarak, katliamdan sonraki

yargı sürecini anımsamıştı ve bu olaya karışmadığına ilişkin yanında bir tanık bulunmasını istiyordu. Ona kavga edenlerin kim olduğunu sordum; Ermeniler olduğunu söyleyince ricasını haklı bularak odamda yatmasına izin verdim. Boğuşma ve bağırıp çağırma bir süre daha devam etti ve doruk noktasına ulaştıktan sonra birden kesildi. Sabah revakta ve merdivenlerde kurumuş kan lekeleri vardı. Bunlar fazla olmasalar da kavganın vahim sonucunu göstermeye yetiyordu. Mustafa'ya ne olduğunu bilip bilmediğini sordum. Ancak artık olayla ilgilenmiyor gibi görünüyordu. Sorup soruşturarak yeniden dahil olmak istemediği bu olay için en uçarı tarzıyla, "Bilmem," deyiverdi.

Öğleden sonra Halep'e ulaşmak için Cafer Hatun Hanı'ndan erkenden ayrıldık.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

HALEP YOLU, İNGİLİZ KAVAS HECTOR, HALEP'İN ÖZGÜNLÜĞÜ,
ANTİK BİR DOĞU KENTİ, HALEP'İN GİZEMİ, ESKİ DAR SOKAKLAR VE
AVLULAR, SUİSKASTÇILAR, PAZARYERLERİ, ESKİ TİCARET HANLARI,
YÜN YIKAYANLAR, İÇKALE, HALEP VE ONUN İNGİLİZ BAĞLANTILARI,
“ÇOK SAYGIDEĞER İNGİLİZ DOĞU AKDENİZ ŞİRKETİ,”
ALEXANDER DRUMMOND, GEÇİTLERİN HALEP İLE ANTAKYA'YA ETKİSİ,
HALEP VE GELECEKTEKİ DEMİRYOLU YAPIMI

Cafer Hatun Hanı'ndan güneye doğru giden yol, aynı hafif kıvrımlı güzel kırlardan, sonsuz buğday tarlalarının içinden ve yol kenarlarındaki bahar çiçeklerinin arasından geçti. Batıda, eski coğrafyacıların Amanus dediği, mavi dorukları karla taçlanmış Amanos [Nur] Dağları uzaktan görünüyordu. Artık her yerde kubbe gibi damların bulunduğu topraklara girmiştim. Şurada burada buğdayın içine yarı yarıya gömülmüş beyaz kubbe kümeleri halinde köyler göz alıyor, onların yanında bazen zeytinin gri yeşili, salkım söğütlerin yumuşak yeşili, badem çiçeklerinin pembesi gözüküyordu. Güneşin ve yumuşak havanın bütünleştiği güzel bir Mart ayında yeşil ve verimli topraklar gördüm. Hiçbir gezgin bundan daha iyisini hayal edemezdi.

Çok sıcak bir yazın sonunda olsaydık tüm bölge kuşkusuz ki kavrulmuş, sapsarı ve aşırı sıcak olacak, su da zor bulunacaktı. Ancak Mayıs sonuna dek harmanlar toplanacağı ve toprak güvenle gelecek yağmurları bekleyebileceği için bu yanlış değerlendirilmemeli. Bölge yıllık hasadını kesinlikle zengin bir topraktan alır ve her zaman bir tahıl ambarı olmuştur. Doğu ile batının, kuzeyle güneyin, Hristiyanla Müslümanın tahıl yetiştiren bu değerli topraklara sahip olmak için yüzyıllarca mücadele etmesi boşuna değildir. Burası aslında, açık fikirli ve girişimci bütün hükümetlere çok şey vaat eden Mezopotamya'nın batı çeperidir.

Öğleden sonra, erken saatlerde buğday ufkundan gökyüzüne küp biçiminde belli belirsiz mavimsi bir kitle yükseldi. Çok daha büyük olsa da Azez Kayası'na benziyordu; ama ayrıntıları belirginleşince bunun bir yapı olduğunu gördüm. Daha sonra da Halep Kalesi olması gerektiğine

karar verdim. Nihayet beni buraya kadar sürükleyen kenti görecek kadar yakınındaydım. Halep'e ilişkin kuramlarım vardı; bu şehrin uzun süredir Doğunun gerçek merkezi olduğunu, örnek olarak ve etkileyerek Küçük Asya'nın bütün güney bölgesine renk kattığına inanıyordum. Ayrıca, kendi ülkemle ilişkileri de çok eskiydi ve en azından benim kuramıma göre İngilizlerin Doğu Akdeniz kavramı da buradan çıkmıştı. Bu konuları bizzat inceleyecektim ve şimdi bunu yapmak üzereydim. Bu nedenle uzaktan kaleyi çekici ve büyüleyici bir kente layık bir simge olarak gördüm ve bu sıcak öğle sonrasında Halep'e sanki yabancı bir yere ulaşır gibi değil, zaten hayal dünyamda çok iyi bildiğim bir yere geliyormuş gibi girdim.

Sonunda yumuşak dönemeçlerle bayırdan aşağı inen bir yola ulaştım ve gökyüzüne yükselen damları, minareleri ve heybetli kaleyi önümde gördüm. Hemzemin geçitten demiryolunu aşmak, lokomotiflerin buraya yakışmayan puflamalarını duymak rahatsız ediciydi. Ama burasının Avrupalıların evlerinin bulunduğu, hiçbir biçimde bir Doğu kentiyle karıştıramayacak olan Aziziye Mahallesi olduğunu biliyordum. Kente tepeden bakan kaleden kentin merkezine ve gizemlerine doğru giden büyük ve işlek caddeyi daha çok sevdim. Ancak buradan başka bir yola saptım, Aziziye'de rahat etmek ve yıkanıp paklanmak için yeterince Avrupalı, ama yine de Halep havası taşıyan küçük bir otel buldum. Mustafa ile atı bu kez daha kötü hanlardan birine gittiler.

Halep'teki ilk yürüyüşlerimi, nazik İngiliz konsolosunun, kenti buranın bir yerlisi gibi bilen kavasının eşliğinde yaptım. Doğrusu Hector'dan daha iyi ya da daha ilginç bir rehberim olamazdı. Yakın doğu halklarını ne denli iyi bilirse bilsin, hiç kimse Hector'un soyunu sopunu çıkaramaz ve bu konuda güvenilir bir kestirimde bulunamaz. Altmış yaşlarında olmalıydı, koyu tenli, uzun boylu, zayıf, dürüst, davranışları kusursuz ve dikkatliydi. Ana dili İngilizce olabilirdi, belki uzun süre Doğuda yaşadığından –böyle olduğu kestirilebilir– dili biraz çalıyordu; ama lehçeler dışında beş altı dil daha biliyordu. Gençliğinde İran'da ve Kürdistan'da önemli gezginlere çevirmen olarak eşlik etmişti. Artık yeterli bilgi ve deneyim sahibi biri olarak en beğendiği şeyleri anlatmaktan hoşlanıyordu. Lacivert üniforması, şıkırdayan kılıcıyla İngiliz kavas olmanın saygınlığının bilincinde,

Halep'in kalabalık sokaklarında ve çarşılarında kararlı biçimde önümden yürüyerek insanların yolumdan çekilmelerini sağladı. Kentten ayrılmadan önce onu birkaç kez gördüm, bana kendi renkli hayatını ve davranışlarını açıklayacak kadar özgeçmişini anlattı. Adının bir Yunan değil, İskoç adı olduğunu söyledi. Anne tarafından İranlıydı; babası tüccar olarak yaklaşık yetmiş yıl önce İran'a yerleşmiş olan bir İskoç gezgindi. Hector'u Hector yapan her şey bu İskoçyalı ataları ile bunun bilinç ve gururuydu.

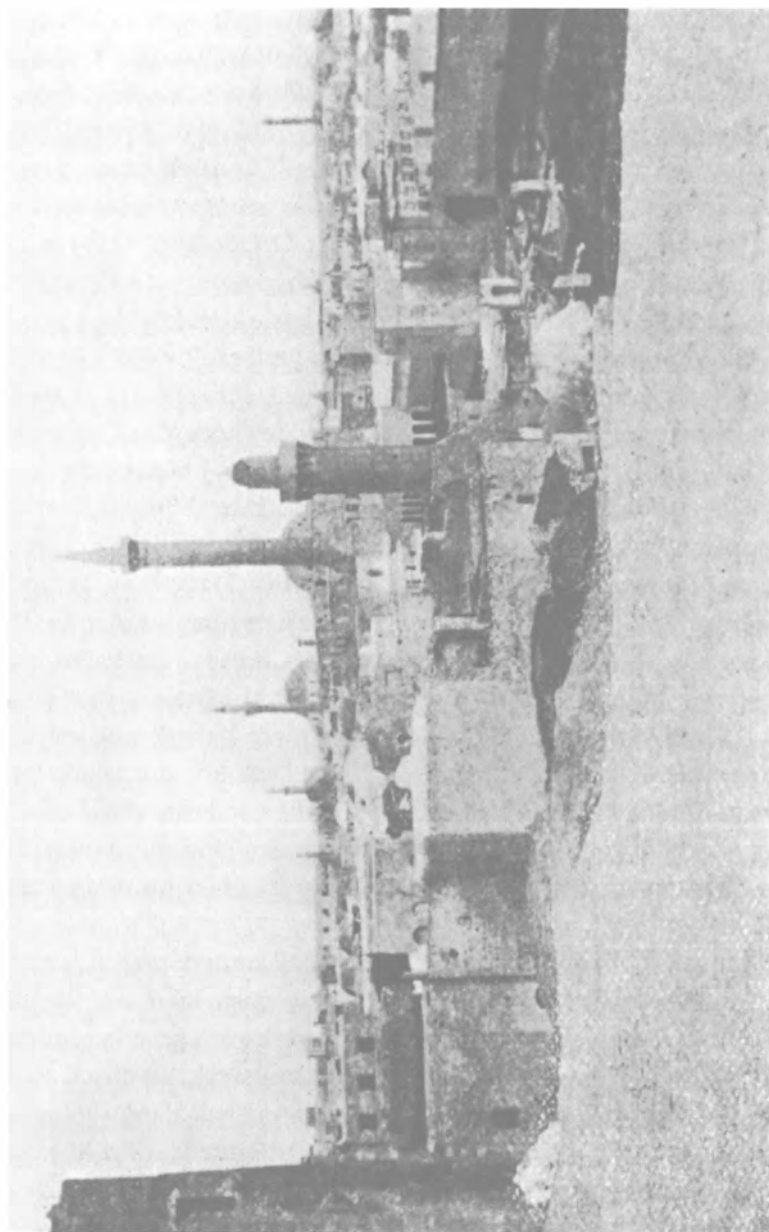
Halep, içinden Küveyk Nehri'nin aktığı derin olmayan bir vadide kurulmuştur; ama batıya doğru gri taşlarla kaplı yumuşak yeşil tepelerin yükseldiği tabağa benzer bir çöküntü alanında kurulmuş izlenimini verir. Bahçeler ve meyvelikler Küveyk'in kıyılarında yer alır, ama burası güzel bir yeşillikler kenti değildir. Yüz yirmi kilometre içinde bir ormandan iz bile yoktur. Burası bir çukura kurulmuş, ilkbaharda yeşil, yazın kahverengi, büyük, derli toplu, taş yapıları olan, yoğun nüfuslu bir Doğu kentidir. Kapladığı alan büyüktür ama nüfusu da bu alan için fazladır. 200.000'i aşkın kişi Halep sınırları içinde yaşamaktadır, bazıları bu sayıyı bunun yarısı kadar artırır ve Halep'i Şam'dan büyük, İzmir'e eşit bir kent haline getirirler. Ancak burası ne Şam'dır, ne de İzmir. Nüfusu ne olursa olsun, Halep'i büyük ve son derece etkileyici bir antik kent olarak görürsünüz. Onda anlı şanlı birçok Osmanlı kentine özgü yıpranmışlık ve çürümüşlüğü pek rastlanmaz. Dahası, hemen dikkat çeken bir kişiliği olduğunu da fark edersiniz.

Her kentin konumunun, ikliminin, çevresinin, sanayilerinin, orada yaşayanlarının, yönetiminin, dininin, geleneklerinin, tarihinin ve son derece önemli olan inşa edilirken kullanılan malzemelerinin ve üslubunun sonucu olarak kendine özgü bir kişiliği vardır. Tarihi 2000 yıl ya da daha öncesine giden, geçmişte zenginliği, önemi ve saygınlığıyla bilinen, birçok halkın yaşadığı büyük ve hâlâ gelişen bir kente rastladığınızda karmaşık ve büyüleyici bir kişilikle karşılaşabilirsiniz. Halep'e geldikten bir saat sonra böyle bir kişilik açıkça ortaya çıkar ve sizi yönlendirmeye başlar. Burada, büyük bir çağa ait bilinç ve tecrübeler vardır; eski ve bilge bir kentle karşılaşır, çok şey görmüş geçirmiş olduğunu düşünürsünüz. Aynı zamanda birçok trajedinin sahnesi olduğunu da hissedersiniz.

Kentte bugünkü önemli durumunun yanı sıra, her zaman önemli olmanın havası vardır. Gezgin, kendisine söylenmesine gerek olmadan, burasının aslında çok uzun zamandan beri, adı konmasa bile geniş bir bölgenin rakip tanımayan bir metropolisi olduğunu anlar. Ayrıca, doyurucu etkiler yaratan bir üslupla büyük bir ustalıklı bütünüyle taştan yapılmış olmasına da çok şey borçludur. Bu üsluba, duvarların genellikle renk renk şeritlerle ağır, düz, dörtgen taşlarla örüldüğü Ortadoğuya mahsus gotik benzeri bir üslup da denebilir. Bu üslupta sivri kemerler kullanılmıştır, kemer taşları çoğunlukla iki renklidir, pencere boşlukları küçük ve dörtgendir, bazen bir kemerle çevrilmiştir; yere yakın yerlerde pencereler sağlam bir biçimde demir parmaklıkla kapatılmıştır; avlular büyük sıra kemerlerle çevrilmiştir; minareler ve kubbeler de aynı nitelikte yapılardır. Doğudaki en büyük tonozlu çarşılar oldukları söylenen çarşılar masif taştandır.

Eski kentin başlıca iki özelliği olan dar sokakları ve büyük ticari hanları fark etmeden fazla uzağa gidemezsiniz. Dar sokaklar ilk bakışta hanlar kadar dikkat çekmiyorlar ama tek başlarına antik Halep'i ve Halep'teki yaşamı anlatıyorlar. Sık sık karışıklık ve şiddetle karşı karşıya olan bu Doğu kentinde, perakende alım satım, demir kapıları her zaman kapatılabilen kapalı çarşılarda yapılıyordu; toptan ticaretse, her biri başlı başına bir kale olan ticari hanlara yerleşmişti; dar sokaklar yalnızca haberleşme yollarıydı. Bunlar dar ve taş döşelidir ve kesme taştan yüksek kör duvarlarla çevrilmiştir. Orada burada karanlık kemerli bir tünelle yapıların altından, arada bir de demir şeritli kapılarla ve han avlularına açılan kemerlerden geçerler, pencereler çok seyrek. Bunlar, parlak renkler içindeki insanların aktığı, çukur taş yollar izlenimi verirler.

Bu dar sokaklardan birindeki bir hanın açık kemerli girişinden revaklı avluya baktığınızda her zaman harika bir ışık ve gölge oyunuyla karşılaşsınız. Dar sokak ve avluların bazı yerleri serin ve loştur; ama kızgın güneş ışığı sanki eğik levhalar ve geniş demetler halinde düşerek, taş döşeli yollarda ve duvarlarda büyük, düzensiz, düzgün kenarlı beyaz ışık alanları oluşturur. Başınızı kaldırıp yukarıya bakma fırsatını yakaladığınızda, dört köşe ya da şerit halinde mavi gökyüzüyle ışığa doymuş hava vardır. Hava alev alev güneşte titriyor gibidir.

Halep'ten bir görüntü

Bize İskenderun'a kadar
eşlik edecek olan
Zaptiye Mehmet

Belki de eski Halep'in özelliklerinin en etkileyici olanı ona sinmiş gizem duygusudur. Herhalde bu gizem yalnızca Batılı gezginlerce görülür ve gerçekte onların Doğuyu anlamakta ya da Doğulu gibi düşünmekte yetersiz kalmalarını yansıtır. Ancak böyle birine, buradaki her şeyde bu gizli özellik varmış gibi gelir. Ona göre insanların yüzleri gizemlidir. Gezgini, görünürde bir sanayinin bulunmadığı kentte bütün bu hareketli kalabalığın geçimini nasıl sağladığını; siyaset yapılmadığı, gazete de olmadığı için ne düşündüklerini; eğlence hayatı bulunmadığından nasıl eğlendiklerini merak eder. Halep'te, aralarında yirmi bin Yahudi ve bundan da çok İranlı da dahil, güneşin altındaki her kavimden insan vardır; ama kentte yaşayanların hepsinde Halep gizemi denebilecek bir şey vardır ve diğer bütün Osmanlı kentlerinden farklıdır. Gezgini, neden böyle olduğunu kendine sorar; kentin bir biçimde onlara kendi damgasını vurduğu dışında bir yanıt bulamaz.

Dar sokaklar ve avlular bu gizem duygusuna çok şey katar. Güneşin ile gölgenin siyah beyaz oyunu, kemer altlarının kasvetli görüntüsü, yüksekteki küçük pencereler, büyük kör duvarlar, küçük ağır kapılar, görmeyi beklemediğiniz yerlerde önünüze çıkan hayvanlar, sizi fark etmeyecek denli dalgın akın akın ilerleyen sessiz insanlar; bunların hepsi bir belirsizlik ve gizem duygusuyla dolu gibidir. Bu dolambaçlı dar geçitler, bunlara açılan

avlu ve kapıların kumpas karmaya ve suikastlara çok uygun olduğunu hissedersiniz. Büyük meselelerde artık kumpas kurmak değilse de suikastlar mümkün olabilir. Sonra, sanki bilinçaltınızdaki bir anı düşüncelerinizi harekete geçirmiş gibi, sözcüğün eski anlamıyla Haşhaşilerin [Assassin] bu bölgelerden geldiğini, asıl yurtlarının Antakya'nın yukarısındaki dağlarda olduğunu ve bu dağ aşiretinin kullandığı yöntemlerin bu sözcüğüne bugünkü uğursuz anlamını verdiğini anımsayabilirsiniz.¹ Ayrıca Haşhaşilerin bu kente sık sık uğradıklarını, burada hem kendi adlarına hem de para karşılığında başkaları için öç aldıklarını, Antakya'nın Haçlı hükümlerine ile Tapınak Şövalyeleri'ne bitmek bilmeyen sorunlar çıkardıklarını da okumuşsunuzdur. Çevrenizdeki bu eski taş duvarları zaman karartmış, bin yıldır geçerken bunlara sürtünen yolcular parlatmıştır; bu duvarlar ve kapı aralıkları kuşkusuz ilk Haşhaşileri görmüştür. Bu aklınıza düşünce durur, burasının bir suikast için sağladığı kolaylıklara –yanındaki birkaç kapı, alçak bir düz dam, dar sokaktaki bir dirsek– merakla bakarsınız.

Halep'te bugün bile suç işlenirken, sanki bu eski gizli cemiyetlerin etkileri kalmış gibi, modern merminin yanı sıra arkadan bıçaklama, ince tel veya ipek kuşakla boğma usullerinin de kullanıldığı söylenir.

Halep'te görülecek en Doğulu, en şaşırtıcı ve ilginç yerler –kenti rakipleri arasında sınıflandırmaya tek başlarına yeterli olan– kapalıçarşılar, yani insanlar hatta hayvanlarla dolu, dükkânların sıralandığı kocaman, uçsuz bucaksız, tonozlu yapılardır. Kentin önemine ilişkin başka hiçbir şey bu kapalıçarşılar kadar fikir veremez. İstanbul'daki Kapalıçarşı türünün en büyüğüdür ve kemerli sokaklarının üç kilometreden uzun olduğu söylenir; ama Halep Kapalıçarşısı'nda İstanbul'da bulunmayan bozulmamış bir Doğu havası vardır. Kapalıçarşı'nın içinde birkaç saat dolaşsanız, aynı yerden hiç iki kez geçmezsiniz; hep yeni kollar verir, karşınıza dönecek yeni köşeler çıkar. Belki beş metre genişliğinde olan merkezi ana yol insanlarla öylesine doludur ki, ağır adımlarla zar zor ilerleyebilirsiniz.

Burada her milletten yaya vardır. İlk bakışta en çok bilinen bir düzine milletten insanları seçebiliyorsanız, daha az bilinen bir düzine milletten de

1 Haşhaşiler, Sabbahiler kastediliyor, İngilizcedeki *assassin* sözcüğü haşhaş kullanan (haşhaşi) anlamını taşıyor. Hasan Sabbah'ın müritlerinin şeyhlerinin hasımlarını öldürerek ortadan kaldırması bu sözcüğe "suikastçı" anlamını kazandırmıştır –çn.

insanlar görebileceğinize inanmalısınız. Onlar, insanların karışarak daha çeşitlendiğini, daha ilginçleştiğini, daha renklendiğini, iş yaşamında daha çalışkan olduklarını tahayyül edebileceğinizden çok daha iyi gösterirler. Dünyanın bütün şatafatlı rengarenk kıyafetleri sanki bu sahnede toplanmış gibidir. Altın ve gümüş işleme, dantel ve beyaz ile kırmızı, lacivert ile kahverengi, yeşil ile turuncu giysiler bu insanların gündelik tarzlarıdır ve bu renkler cırlak değildir, her zaman göze hoş görünür. Kapalıçarşılar, küçük pencerelerden ışık giren yerler dışında loştur ve bu beyaz ışınlar kemerleri dolduran ince mavi bir dumanın içinden geçer. Kapalıçarşının kokusu, tütün, baharat, yeni halılar ve ticari mallar, hayvan, insan, meyve, sebze –hareket eden her şeyin, alınıp satılacak ya da kullanılabilecek her şeyin– bileşimidir. Kente özgü Halep hengâmesine ve Halep görüntüsüne Halep kokusunu da ekleyebilirsiniz.

Bu tıka basa dolu kapalıçarşılarda Doğudan da, Batı'dan da hemen hemen her şey bulunabilir. Hindistan'ın pirinç ve gümüş işleri buradadır, Çin fildişi ve porselenleri, ipekler ve basmalar, Çin ile İstanbul Boğazi arasında pamuklu basma, halı ve kilim dokuyan bütün bölgelerden halılar ve kilimler, yakındaki Maraş'ın keten ve işlemeleri, Japon işi lake çanaklar, Afrika boncuk işleri, Fransız fotoğraf makinesi için filmler ve Amerikan dikiş makineleri. Mauser, Colt ya da Browning otomatik tabanca mı istiyorsunuz? Burada bu silahların her çapta ve fiyatta olanları bulunur. Manchester malları için sağa dönün, Sheffield malları için sola; çünkü Kapalıçarşı'da her malın kendi yeri vardır. Bir dükkân, dışarıdan bakıldığında bir tabureden biraz büyük olabilir; ama içeri girin, almak isteğinizi gösterin; taburede oturanın arkadaki hepsi mallarla dolu karanlık köşelere uzandığını görürsünüz; dışarıdan bakıldığında basit bir tabure sahibi gibi görünen adam bana sakince buradaki malların değerinin yirmi bin İngiliz poundu olduğunu söyledi.

Bir başka ilginç şey de devasa ticaret hanlarıdır. Bu hanlarda ardiyeler vardır ve toptan ticaret yapılır. Dünyanın her yerinden Halep'e ve Halep'ten de dünyanın her yerine kervanlar gelip giderek mal taşırlar. Yani büyük bir dağıtım ticareti de vardır.

Bu türden önemli bir han, ortasında iki katlı kemerli revakla çevrelenmiş bir avlu bulunan taş bir yapıdır. Girişin üzeri üç katlı olabilir ve dünyada kendi türünden bütün yapılarla pekâlâ karşılaştırılabilecek, ama-

cına çok uygun, işçiliği ve ölçülü kullanılmış süslemeleri mükemmel bir cephesi vardır. Avrupa'da olsaydı resimlerle tanıtılabilir, antik sanatın hayranlık uyandıran bir örneği olarak gösterilirdi. Halep'te olunca, dış dünyada tanınmıyor ve takdir edilmiyor.

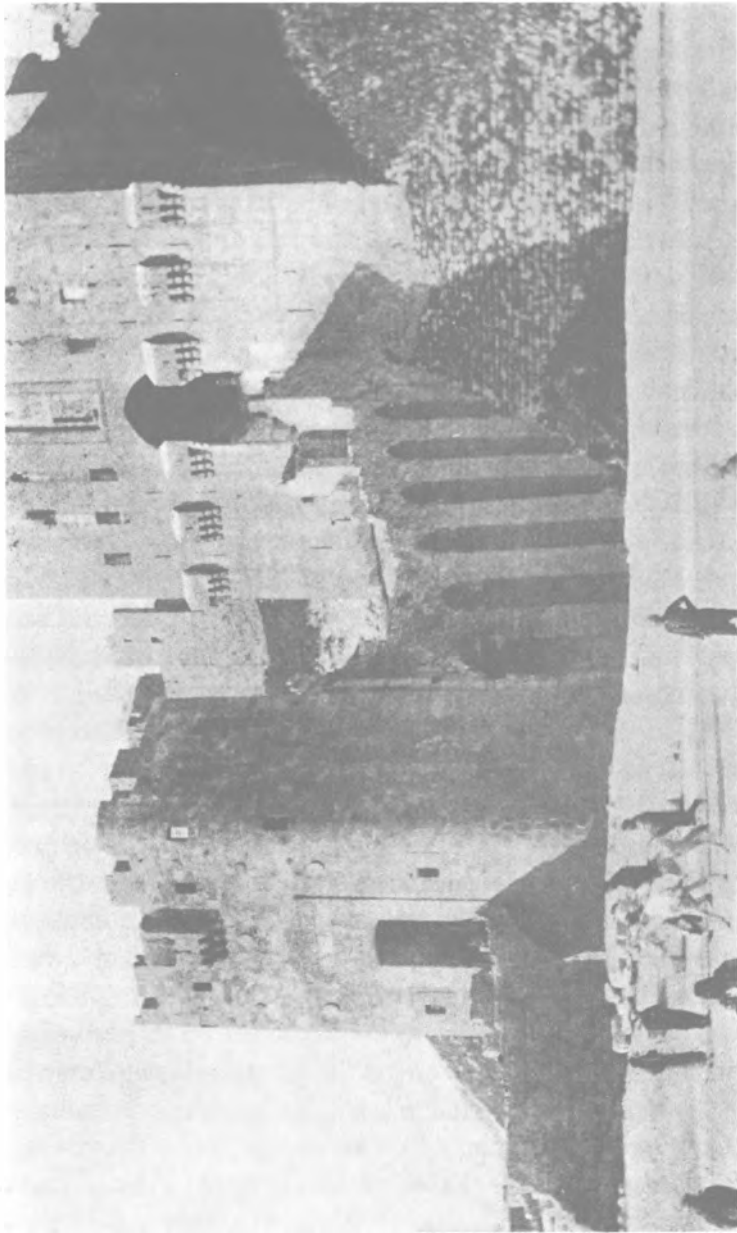
Avluya, Bağdat, hatta İran'dan gelen ya da oralara gönderilecek olan, çoğu kervanlarla gelmiş ya da gidecek küçük balyalar, denkler ve çuvallar içindeki mallar istiflenmiştir. Parlak renklerde giysiler giymiş adamlar, güneş ışığında ya da gölgede oradan oraya dolaşıyorlar. Develer ve eşekler duvarların gölgesinde çökmüşler. Ayakta duranlar yükleniyor ya da yükleri indiriliyor. Arkalarındaki revak ve odalarda mallar boşaltılıyor, depolanıyor ya da yeniden balyalanıyor. Kemerlerden birinin altında belki ilginç bir işleme şahit olursunuz. Burada tiftik ya da yün yıkanıyor ya da keçe yapılıyor. Tiftik ya da yünün büyüleyici bir yanı vardır sanki; kullanılan ilkel aletlerle karşılaştırıldığında çok çabuk ve şaşırtıcı sonuçlar alınır.

Taş zemin üzerinde bağdaş kurmuş adam bir büyücüye benzemez. Küçük, ince, pis ve kara kurudur. Açıkça görüleceği üzere sağlığı da kötüdür. Ama elleri işinin ehli bir adamın elleri gibi hareket eder. Aleti, yaklaşık bir metre uzunluğunda, keman yayına benzeyen, ama iki ucu arasına neredeyse altmış santimlik kiriş gerilmiş, ağır büyük bir tahta yaydır. Yayın iki ucunda tahta bir boynuz kirişin altından on santim kadar çıkar. Kirden ve çamurdan topak topak olmuş küçük bir tiftik yığını yere koyar, onun üstüne iki boynuzu taş dösemeye dayanmış, sırtı havada, kirişi yere paralel olan ve tiftiğe değen yayı yerleştirir. Tahta bir lobutla kirişe hafifçe vurur ve onları uyumlu bir biçimde tıngırdatmak için ayarlar, öteki eliyle yayı sallar ve sırtının duvara vurmasına imkân verir. Yayın duvara hafifçe vuruşları arasında lobutla kirişe vurulur; tuttuğu tempo ve kirişin tınlamasından çıkan ses uzaktan gelen davul ve arp seslerine benzer; sonra, yay ve hafif vuruşlara kendini kaptırarak makamsız bir türkü mırıldanmaya başlar. Tiftik, birkaç saniye içinde yayın etrafında yumuşak, temiz bir yığın olarak kabarmaya başlar. Kabarır kabarır ve adam onu yavaşça karıştırır, alt kısmı kirişin altına daha çok çeker, daha çok kirli tiftik ekler, yayın yerini biraz değiştirir, ama sallamaya ve vurmaya devam eder. Titreyen kirişin altında tiftik masa büyüklüğünde bir yığın olur; ince bir toz bulutu odayı doldururken, adam işine devam eder. Durduğunda,

altında bir kürek dolusu kum ve çerçöp olan büyük bir yumuşak tiftik yığını üretmiştir. Revağın serin gölgesinde, bazen türkü çağırarak, sürekli kırıştıngırdatarak, hafif hafif vurarak, günlük çalışmasının sonucunda küçük kemerin bir tarafını temiz tiftikle doldurarak işine böyle devam eder; ama bu sürecin yarattığı toz da ömrünü kısaltır.

Halep'in avluları ve dar sokakları gizler ve imalarla doludur; değişmeyen Doğu için kapalıçarşılar, Belçika'nın ortaçağ kentlerindeki benzeyen antik ticaret için hanlar. Ama tarihi görünür hale getiren şey kaledir. Fantastik anlatılarda Hz. İbrahim zamanında yapıldığı ileri sürülse de, başta Müslümanlar arasındaki savaşlar olmak üzere Halep'in savaşçı tarihini sergiler. Ancak, Harun el Reşit de dahil olmak üzere Bağdat halifelerini, Selçukluları, Arap Emirlerini, Moğolları, Mısırlıları ve önüne geçilemeyen, kudretlilerin kudretlisi Timur Han'ı bilir. Haçlılar ve Bizanslılar da Hristiyan güçler olarak Halep önünde savaşmışlardır. Kale ayrıca, biraz araştırınca, bir başka ve tamamlayıcı tarihi, kentteki yaşam ve yönetimin tarihini, uzun çalkantılı yüzyıllar boyunca hükmedenler ile hükmedilenler arasındaki sorunları anlatır. Zengin her adamın evinin pencereleri demir kafesli taş duvarlı bir kale olduğu, dükkân sahibi esnafın kendisinin ve mallarının güvenliği için sağlam kapalıçarşılar da bir araya toplandıkları, tüccarlarla gezginlerin de aynı nedenlerle büyük hanlarda konakladığı bir kentte, yöneticilerin çok daha büyük servetlerine ve karşılaşabilecekleri çok daha büyük risklere uygun bir kale gerekliydi. Gerçekten, ülkenin uzun süre bölünmüş olarak kaldığı küçük devletler döneminde böyle bir kale olmasaydı Halep'te sürekli bir yönetimin var olamayacağını düşünebilirsiniz. Bu kale üzerinde düşündükçe, gerçek hedefinin kentin uyrukları olduğunu daha iyi kavrarsınız. Kent, uyrukların irice bir kasabası değil, onların büyük bir kentidir ve kent ile kalenin büyüklük ve gücü kabaca bu dahili etkenle orantılıdır. Kale yabancı istilasını püskürtemeden işgalciler kente girebilirlerdi. Ortaçağ kenti uyruklarının bu konuda bir yanılsamaları olduğunu düşünemezsiniz; kale onları Moğol Hükümdarı Hulagu'nun ya da daha acımasız Timur'un katliamlarından kesinlikle kurtaramadı. Aslında, kale bir Bastil'di [hapisaneydi] ve yapılanların en büyüğüydü.

Batı'dan bakınca Edinburgh Kalesi'ne benzediğini söylerler; ama ondan daha büyüktür. Bazıları kalenin bir tepeye yapıldığını ama onu

Halep Kalesi

çevreleyen taş duvarların kayaları gizlediğini söylerler. Bu düşüncenin tek dayanağı, kalenin altındaki kayaya oyulmuş dehlizlerdir; ama en azından dış duvarların, dört yüz metre olan doğal yükseklikle bağlantısı yoktur. Yüksek duvarların tabanında kare taşlardan yapılmış bir hendek vardır. Bütün yapı o denli yüksek ve büyüktür ki, hendeğin dışında kalenin çevresini kuşatan alanı dış daire tamamlayınca dek izlemeden gerçek büyüklüğü anlaşılmaz. Sonra da bu turun hızlı bir yürüyüşle yarım saat tuttuğu keşfedilir. Kalenin en iyi kısmı büyük girişidir. Hendeğin öteki tarafında büyük kare biçimli *barbican*² bir kule vardır; ama burası yalnızca daha büyük şeylerin başladığı noktadır. Geniş merdivenler bu kuleye doğru çıkar, kemerli devasa bir köprüyle hendeği aşır on beş yirmi metre daha tırmanarak, mazgal deliklerinin kuşattığı görkemli kapının bulunduğu kare biçimli kuleye ulaşılır. Burası çok yüksek ve büyüktür; yukarı çıkan basamaklarda ve mağara gibi kemerli yolda durmuş bakarken, Suriye güneşinin sıcaklığında, kuvvetli ışık ve gölgenin zıtlıklarında bu yapının ne kadarının Batılı işgalcilerden alındığını, gerçekten de ne kadarının Normanlara ait olduğunu merak edersiniz. Kuşkusuz büyük kısmının; çünkü Haçlılar ve kurdukları küçük krallık ve devletler Doğunun bu kısmında izlerini bırakmışlardır. Ama burada onları taklit edenler, Müslümanların kale yapma sanatından öğrendiklerinden daha iyisini yapmışlardır.

Halep'in, Doğuya özgü çekiciliklerinin yanı sıra bir İngiliz gezgini için bir başka ilginç yanı daha vardır. Bu da kentin Tudor Hanedanı'ndan beri İngiltere ile ilişkisinin çok fazla olmasıdır. Halep, o ilk ve romantik ticaretin Doğudaki anakenti iken, Doğu Akdeniz ticaretini yürüten tüccarların ve tüccar denizcilerin getirdiği Doğuya ilişkin yaygın düşüncelerimiz buradan kaynaklanır. Halep, İngiltere'de yaklaşık üç yüz yıl boyunca adı İstanbul'dan daha çok bilinen bir kentti. 16. ve 17. yüzyıllarda Halep bizim için Doğu demekti. Üç yüzyıl boyunca kentin İngilizlerin yaşamında ne kadar çok yer aldığına ilişkin açık bir kanıt, Doğu Akdeniz ticaretinin bu büyük merkezine yapılan birçok atıftır. Örneğin, Shakespeare Macbeth'deki cadılardan birine şunu dedirtir:

2 Bir kalenin ya da surlarla çevrili kentin girişinde ya da ana yapının yakınında bulunan, genellikle gözetleme kulesi işlevi gören bir yapıdır –çn.

Kocası Halep'e gitmiş seninkinin;
Kaplan gemisinin süvarisiymiş...³

Otello'nun ağzından da önemli bir gerçeğe değinen bir atıfta bulunur. Bu o günlerin Londra'sındaki bir tavernada duyulan Doğu Akdeniz'e dair eski bir öykünün yankılamasıdır:

Bir gün Halep'te dolaşırken
Rastlamıştım zorbalık eden bir sarıklıya
Bir Venedikliyi dövüyor, devlete küfrediyordu...⁴

Münakaşalar sırasında eğer rakip büyük bir devletin koruması altında değilse ve boyu posu uygunsa birini pataklamak hâlâ sürdürülen bir Türk âdetidir. Bugün de öldürmeyi gerektirmeyen koşullarda en yaygın hoşnutsuzluk ifadesi dövmeyle ilgilidir. Birçok kez bir Türk'ün “şuna bir kötek at,” dediğini duyabilirsiniz.

British Levant Company'nin 1586'da Halep'te bir temsilcisi vardı; onu 1622'de bir fabrika ile personeli izledi. Şirket personelinin, fabrika, korunak, büro ve konut olarak hepsi bir arada kullandığı kentteki en eski han olarak bilinen büyük taş han hâlâ duruyor ve buradaki başka kiracılar eski usul ticareti sürdürüyor. Şirketin baş temsilcisi aynı zamanda İngiliz konsolosuydu ve onun altında, eğer tam adıyla söylersek Most Worshipful of the British Levant Company'nin hizmetinde olan konsolos yardımcısı ile bir İngiliz din adamı ve temsilcilikte görevli başka “beyefendiler” bulunuyordu. Bir gün, şirketin Doğu Akdeniz'deki bütün tarihi, faaliyetleri ve etkisi –dikkate değer bir konu– gün yüzüne çıkabilir. En azından bu konu itibarıyla, İngiliz adını taşıyan büyük bir ayrıcalıklı şirketin öyküsü olarak çok ilginç ve macera dolu bir kitap olur. British Levant Company'nin tarihi, İngiliz ticaretinin gerçekten en eski ve en romantik dönemine –tüccar gemilerinin ağır silahlarla donatılmış olarak seyrettikleri, tüm Akdeniz'de Salé Rovers' ile Cezayir ve Mısır kor-

3 *Machbet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul, Ağustos 2014, 12. baskı, çev. Sabahattin Eyuboğlu, s. 7, 1. Perde, 3. Sahne –çn.

4 *Othello*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul, Temmuz 2013, 7. baskı, çev. Özdemir Nutku, s. 156, 5. Perde, 2. Sahne. Özgün metinde “sankli bir Türke”dir –çn.

5 Fas kıyılarında Salé Cumhuriyeti'ni kuran Berberi korsanlar –çn.

sanlarıyla çarpıştıkları ve *Hakluyt's Chronicles*'a⁶ esin veren birçok serüvenin kaynağı olan *Smyrna Voyage* [İzmir Yolculuğu] ile *Levant Voyage*'dan [Doğu Akdeniz Yolculuğu] söz eden döneme– değin gider. Şirket ayrıca ticaret dışındaki konulara da karıştı. Temsilcileri yalnızca İngiliz konsoloslarının değil, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinin de uzun süre uzantısıydılar. Aslında zamanında hemen hemen her şeyde devleti temsil eden şirketti.

Halep'teki önemli İngiliz makamına atıfta bulunulan 18. yüzyıla ait az bilinen çeşitli kitaplar vardır. Bu eski kitaplardan biri olan *Travels in various parts of Asia as far as the Euphrates* [Fırat'a Değın Asya'nın Çeşitli Yerlerine Yolculuklar] adındaki kitabı, daha sonra Halep konsolosu olan Kilwinningli Alexander Drummond (yazılarıyla değerli ve beğenilen İskoçyalı bir beyefendi) yazmıştır. Yüz seksen ya da iki yüz yıl öncesinde Halep'teki İngiliz makamındaki yaşamı okumak çok ilginçtir. Konsolos Bay [George] Wakeman'ın, Konsolos Bay [Arthur] Pollard'ın, Din görevlisi Bay [John] Hemming'in, Bay [Joseph] Chitty'nin ve “Halep'teki başka beyefendilerin” adlarına bu kitapta rastlarsınız; ayrıca onların Hollandalı ve Fransız fabrikalarının temsilcileriyle de toplumsal ilişkilerini okursunuz; hava durumuna ilişkin “sıcaklık çizelgeleri”ni nasıl tuttuklarını, nasıl “hepsinin bu lanetli yerde ateşli hastalıklara yakalandıklarını” da okursunuz. Ayrıca handa Most Worshipful of the British Levant Company'nin arşivi için ayrılmış bir daire olduğunu da öğrenirsiniz. Bu arşivin görevi teçhizatın eksiksiz durumda olmasını, yazışmaların belli bir usule göre yazılmasını ve şirkete ilişkin her şeyin buradan geçirilmesini sağlamaktı. Daha önce sık sık yaptığı gibi bir gün buraya giren Alexander Drummond duvar örölürken rastgele yerleştirilmiş, yazıtı da bulunan antik bir Yunan heykeli bulup keyiften dört köşe olmuş. Bu heykel hanı yapanların, yapı malzemesi getirmek için gittikleri yıkılmış bir Yunan yapısından getirilmiş. Sürgün edilmiş “Halep'teki beyefendiler” böyle bir çevrede canları istediğinde, kendilerini geliştirmeleri ve oyalanmaları için şirketin sağladığı ciltlere d alıyor ve Londra'da bu kitapları kimin seçtiğini merak ediyorlarmış.

Fabrikanın Amanos Dağları'nda yazlık evleri vardı. Beyefendiler, her yıl bu serin tatil yerlerinde birkaç ay kalmazlarsa, Worshipful Company'nin

6 1848'de, özellikle yolculuklar ve coğrafi konular üzerine ilk elden ve bilimsel çalışmalar yayınlamak üzere kurulan, adını bu konulardaki ilgisinden ötürü Kral Richard Hakluyt (1552-1616)'tan alan The Hakluyt Society'nin çıkardığı kronikler –çn.

işlerini yapmak için yeterince sağlıklı olamayacaklarını söylüyorlardı. İşler hafiflediğinde, fırsat da olduğunda uzak gezilere çıkılıyordu; bu şekilde şirketin bazı çalışanları yaklaşık üç yüz kilometre uzakta, Suriye çölündeki Tadmur, yani Palmira kalıntılarını keşfettiler. Eski kitaplarda, Basra Körfezi üzerinden Hindistan'dan gelen İngiliz gezginlere fabrikada gösterilen konukseverliğe de değinmeler vardır. Bu yol, 18. yüzyılın ortalarından beri Hindistan'a gidiş ve gelişler için bir güzergâh olarak kabul edilir.

"Calcairnlı Bay Munro ve ona eşlik eden beyefendiler bugün Hindistan'dan geldiler," diye yazan kroniği okuduğunuzda, 1748 yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki bu yolculuğa ilişkin daha çok şey öğrenmek istersiniz; ama Halep'teki beyefendilerin Bay Munro ve yanındakilerin ziyaretinden ne kadar memnun kaldıkları dışında bir bilgi verilmemiştir.

Ayrıca, şirketin kendi hizmetlilerinin önce Halep ile Bağdat arasında, sonra da East India Company ile Hindistan arasında yapılan düzenli posta hizmetlerinden de söz edilmektedir. Sonuçta, Worshipful Company'nin bu ülkede çok etkili olduğu, istediğini gayet iyi yapabildiği, girişimlerini ve bununla ilgili gelişmeleri çok iyi yönettikleri, kazançlarının da yerinde olduğu anlaşılıyor. Sonuçta şirketi yönlendiren esas dürtünün İngiliz etkisini İskenderun Körfezi'nden Basra Körfezi'ne, oradan da Hindistan'a kadar yayma çabası olduğunu fazlasıyla hissedersiniz.

Arada sırada şirketin ana fabrikasını Halep yerine Antakya'da kurmadıkları için pişmanlık duyarlar ve İskenderun'un Halep'in limanı olduğu kadar Antakya'nın da limanı olduğuna ve bu eski Yunan kentine [Antiokheia] daha yakın düştüğüne değinirler. Ancak böyle yakınlar, her zaman ticaret hacminin Halep'te büyük, Antakya'daysa küçük olduğu gerçeğiyle karşılaşır. Bu da okuru Halep'i ziyaret edenlerin ve bu kısımlarda ticaretin daha elverişli olduğunu söyleyenlerin neden sık sık böyle yorumlar yapmak zorunda kaldığı sorusuna yöneltir. Haritada Halep'in yerine bakarak bu eski kentin neden burada bulunduğunu ve neden bu kadar canlı olduğunu merak edersiniz. Onun günümüzdeki refahına ve ticari faaliyetlerine şaşırsınız. Geçimini nasıl sağladığını çok iyi tahayyül edemezsiniz. Tarım, karayoluyla ticaret, çok az belirtisi görünen imalat onun hareketli varlığını açıklayamaz gibidir. Ama doksan kilometre uzakta, denize yakın ve denize açılan bir

vadideki Antakya'nın neden büyük ve ünlü bir kent olması gerektiğini çok iyi anlarsınız. Yine de Halep varlığını sürdürmüş ve gelişmişken, geçmişteki birçok büyük Yunan kenti gibi Yunan Antakya'sı çökmüş, şimdi yalnızca yirmi bin kişinin yaşadığı bir kent olmuştur. Antakya'nın coğrafi konumunun ve bulunduğu muhteşem mevkiin sürekli bir refahı güvenceye alacak her unsuru içerdiğini düşünmüş olmalısınız. Kapılarına kadar gelen büyük ve verimli bir ova; bu yerel ovanın ötesinde sınırsız bir tarımsal ve kırsal zenginlik; dağlardan kolayca geçilen bir boğazla ulaşılan otuz kilometre uzaktaki deniz ve liman kolaylıkları. Üstelik bunların hepsi, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki yol üstünde. Ayrıca, Amanos Sıradağları, gürül gürül akan akarsuları, bir gölü, bir nehri ve Suriye'nin yumuşak iklimi de var.

Biraz daha derine bakıncaya kadar, bu mükemmel konumuna karşın Antakya'nın başarısızlığına şaşar, o başaramamışken Halep'in ayakta kalmasına daha da çok şaşarsınız. O zaman Antakya'nın –denizi, bölgesel ovaları, konumunun güzelliği ve kesin yerel üstünlükleri, Yunan yurttaşlarının özellikleri nedeniyle– yerel düzeyde büyüyüp geliştiği, ama kalıcı büyüklüğü garantileyen, daha geniş etkileri olan alanın dışında kaldığı ortaya çıkar. Bu, antik dünyadaki hemen hemen bütün büyük Yunan kentlerinin öyküsüdür. Onların büyüklükleri büyük ölçüde yurttaşlarının eseridir. Bu kentler bir anlamda yapay oluşumlardır ve Yunan yurttaşlarının yozlaştığı, kentlerin gerilediği zamanlarda, daha güçlü kavimlerin o yerleri işgal etmemeleri için hiçbir neden kalmamıştır.

Buna karşın Halep daha büyük etkilerin alanında bulunuyordu. Bunlar büyük ölçüde ana ticaret yolları üzerinde bulunmasından ve bu yolları yaratan coğrafi özelliklerden ileri geliyordu. Aslında Antakya, Akdeniz'e ve Akdeniz'den Doğuya uzanan yolu engelleyebilirdi; ama kara yollarından akan ticaretle karşılaştırıldığında deniz ticaretinin sayısız riskinin yanında, çok da sınırlı olduğu bir zamanda bu, tali bir yoldu. Karadeniz, Avrupa ve Afrika'dan gelen yolları hariç tutarsak Avrupa ile Asya arasındaki ana karayolları İskenderun Körfezi'ni dolaşarak Amanos Sıradağları'nı yalnızca iki geçitle –şimdi kuzeydekine Bahçe Geçidi, güneydekine Berit Geçidi deniyor– aşabiliyordu. Antakya bu iki geçitten geçen trafiği kesmek için çok güneyde kalıyordu, bu nedenle de ücra bir yerdeydi. Berit Geçidi'nden

gelen trafik Antakya'ya ulaşmak için ana yolun dışına çıkmak ve yeniden yola dönmek için birkaç günlük ilave bir yolculuk yapmak zorundaydı. Bahçe Geçidi'nden gelen trafik içinse, Antakya daha da sapa kalıyordu. Antakya'nın geçiciliği ile Halep'in kalıcılığının tamamen bu iki geçitle alakalı olduğu hemen anlaşılır.

Bu bölgelerin başlıca kent ve ticaret merkezi olarak Halep'in lehine, Antakya'nın aleyhine olan bir başka güçlü etken daima Anadolu'nun çekiciliği olmuştur. Doğu ile Batı ticaretinin büyük kısmı, büyük ve zengin bir bölge olan Anadolu'dan kaynaklandı ve bu ticaret, güneye mümkün olabilirdiğince az sarkan bir yol bulma eğilimindeydi. Üstelik bu yol, aynı zamanda elverişli konumdaki bir pazara ulaşmalıydı. Yolları nedeniyle Halep bu gereksinimlere uygundu ve buna bağlı olarak gelişti; Antakya uygun değildi ve bu nedenle gelişemedi.

Coğrafi açıdan bir Suriye kenti olmasına karşın, Halep hizmet verdiği bölgeler açısından daha çok bir Anadolu kentidir. Hem mecazi hem de kelime anlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi bölgelerindeki bütün yollar Halep'e çıkar. Kentin, gelmekte olan demiryolları çağında, kapısında toplanan yüzlerce kervanın her gün Antakya, Şam, Bağdat arasında ve Anadolu ile Avrupa'ya ulaşımı sağlayan dağlardaki batı, kuzey ve kuzeybatı geçitlerinden gidip geldiği günlerden çok daha refah içinde olması olasıdır. Çünkü Halep, geçmişte karayollarını ve kervan yollarını kendine çektiği gibi şimdi de demiryollarını çekmektedir. Uluslararası yolların kesişme noktası olacak ve Halep'in gelecekteki demiryolu taşımacıları çok çok uzak yerlerin adlarını öğreneceklerdir. "Mekke, Kahire ve Bağdat'a gidecekler burada tren değiştirecekler," Halep'teki Bağdat Demiryolu İstasyonu Müslimiye'de daha şimdiden sık duyulan bir çağrıdır bu; ama yakın geleceğin getireceklerinin yanında hiçbir şeydir. Burada, zamanı geldiğinde, yalnızca antik adlar taşıyan kentlere değil, Orta ve Güney Afrika, İran, Bombay ve Kalküta'ya da aktarma yapılacaktır. Sonra da kısa bir denizyoluyla Singapur, Port Darwin, Sidney ve Melbourne'e gidilecektir. Halep, bu gelişmeleri, bazılarımızın yaşam süresi içinde görebilir. Coğrafi bir rastlantı İskenderun Körfezi çevresinde uzanan bu toprak parçasına böyle büyük bir önem kazandırmıştır.

GARİP BİR ERMENİ, ANTAKYA KAPISINDAKİ ÖYKÜSÜ, HALEP'TEN AYRILIYORUM, TURMANİN'DE POSTANE, AZİZ SİMON STİLİTLERİ, HAMMAM, KENT SLOGANI, ÇİRİŞOTU KÜMESİNDE GİZLENMEK, ANTAKYA OVASI, YOLDA TÜKENMİŞ ASKERLER, KIRIKHAN'DAN GÖRÜNTÜLER

Halep'e geldiğim sabah yanımdan bir araba geçti, geçerken de dışarı sarkan tek başına bir yolcu bana anlayamadığım bir şeyler söyledi. Türkçeye benzemiyordu; Ermenice olduğunu düşündüm; çünkü konuşan da o millettten biri gibi görünüyordu. Ancak ertesi gün Halep'te Antakya kapısına bakarken, aynı adam kalabalıktan sıyrılarak aynı sesleri çıkardı, ne söylediğini çıkarmaya daha hazırlıklı olduğumdan, İngilizce, "İyi günler, efendim," dediğini anladım. Ancak o denli tuhaf konuşuyor, sözcükleri o denli birbirine karıştırıyor, öyle garip bir tonlamayla vurguluyordu ki, ne dediğini kimse anlayamayabilirdi.

Sonraki açıklamalarını daha iyi yaptı ve kendisinin Amerikanlaşmış bir Ermeni olduğunu belirtti. Böyleleri çok; bir süre ABD'de yaşıyorlar, Amerikan deyimlerini şaşırtıcı bir çabuklukla kapıyorlar, kendi ülkelerine dönünce de fırsat çıktığında hep gerçek Amerikancayı kullanıyorlar. Adamın yüz hatları Yahudiye benziyordu; uzun boylu, esmer, akıllı, otuz kırk yaşlarındaydı, fes ve siyah uzun bir redingot giymişti. Halep'te Doğulu birinden Amerikan argosu duymak beni sinirlendirdi; bunun için de sohbeti kısa kesmeye karar verdim. Ancak bir daha baktığımda, görünüşündeki bir şey beni yumuşattı; saldırgan görünmüyordu, hatta dostça görünüyordu, ne kendi reklamını yapma düşüncesi ne de benden yararlanma havası vardı. Bunun üzerine durdum ve onunla konuştum.

Beni yolda gördüğünü söyledikten sonra, "Kentimiz hakkında ne düşünüyorsunuz, efendim?" diye sordu. Tonu ve vurgusuyla soru, Broadway'de bir New Yorklunun sorduğu gibiydi; ama burada Halep'te bana o denli garip geldi ki, güldüm. Ermeni çevresine bakıp Türk bayraklarının dalgalandığını –çünkü günlerden cumaydı, yani Müslümanların pazar günüydü– görüp de bir ABD Bağımsızlık Günü söylevine başlayınca yine gülmek zorunda kaldım.

“Bu eski kentin üstünde Çizgiler ve Yıldızlar' dalgalansaydı ne harika olurdu, efendim,” efendim,” dedi. “Amerika Birleşik Devletleri buralarda toprak sahibi olacak kadar güçlüdür, efendim; Birleşik Devletler'in buraları geliştireceğini tahmin ediyorum.”

Bu adam sayesinde, Antakya kapısının da, Halep kentinin de Doğu büyüsunü kaybetmeye başladığını hissettim ve yanından ayrılmaya hazırlandım- sa da konuşmak için bir kez daha durdum. Bu Ermenide ilginç bir şey vardı, tavrı ilgi çekiyor, dikkati üzerinde topluyordu. Daima konusunun gerektirdiğinden daha büyük bir enerjiyle konuşuyordu. Çoğu kez onun deli olduğunu düşündüm; sesi güzeldi, Amerikan aksanı ve kullandığı deyimler şaşırtıcıydı, görünüşüyle ve çevresiyle anlamsız derecede uyumsuzdu. Kısacası, buradaki amacımı araştıran ihtilalci bir Ermeni ajanı olabileceğini düşündüm.

Amerika'daki yaşamından söz etti –bir yabancının ilgilenmeyeceği bir konuydu bu– yine de konuyu benim için yeterince ilginç kılmayı başardı. Sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki yaşamına geçti; birinden öbürüne atlarken, birkaç sözcükle özetlenebilecek bir öyküyü uzun uzun anlattı. Karısıyla, Urfa'ya ziyarete gitmişlerdi; Diyarbakır'a iş için giderken karısını orada bırakmıştı. Urfa katliamından bir-iki gün sonra dönmüş ve karısının kaldığı evi kısmen yıkılmış, yerleri de kan içinde bulmuştu; evdekiler kayıptı. Bunun üzerine, bu millette böyle konularda gelişmiş olan bir önseziyle, gereksinme olduğunda kentin yakınındaki kayalara oyulmuş antik mezarlarda saklanmaktan söz ettiklerini anımsamıştı. Bunun üzerine mezarlara koşmuştu ve alacakaranlıkta, “Zabel, karıcığım,” diye bağırarak mezarların aralarında dolaşmıştı. Onu asla bulamamıştı, hangi yazgının onu koparıp götürdüğünü asla öğrenememişti; ama evi tekrar incelediğinde onun elini bulmuştu; bu zavallı kalıntıyı bunca yıldır hâlâ sakladığını sözlerine ekledi.

Konsolos, Halep'ten İskenderiye'ye yapacağım dört günlük yolculuk sırasında yanımda bir zaptiyenin bulunması gerektiğini düşündü. Bölge İtalyanlara karşı hassastı ve her ne kadar iç taraftaki Türk halkı beni bir İngiliz olarak kolayca kabul etse de, Arapların ve kıyıdaki Türklerin böyle dostça bir ayrım yapacaklarına güvenilemezdi. Bu nedenle konsolos, İskenderiye'ye değin bana bir zaptiyenin eşlik etmesi için yetkililerden istekte

bulundu. Ancak kurallar, buradaki karakoldan bir görevlinin bu denli uzağa gönderilmesini yasaklıyordu; böylece posta yolundan gitmem ve her posta karakolunda yanıma başka bir zaptiye verilmesi için düzenleme yapıldı.

Mehmet adındaki bir Kilisli zaptiyenin sorumluluğunda Antakya kapısından geçtiğimizde aşağı yukarı saat on birdi. Biraz sonra yoldan ayrıldık ve denize ulaşan en kısa yolda, at izlerini izleyerek taşlık bayıra vurduk. Engeli ve çıplak, yeşil ve gri renklerin hâkim olduğu bir araziden geçtik; taşlar arasından otlar, yabani çiçekler ve her yaprağın içinin koyu mor, dışının yeşil olduğu demet demet laleye benzer yapraklar çıkmıştı. Sabah sıcak ve güneşli olan hava öğleden sonra doluya ve sağanağa döndü; tatlı bir eğimle güneybatıya uzanan çıplak yaylada, güneş ışınlarının deldiği, her biri birbirinden kopmuş sis kitleleri, ardından da bulanık yağmur perdeleri görüldü; uzaktaki Antakya Ovası'ndan aniden kopup gelen böyle sağanaklar görülebiliyordu.

Akşama doğru, doğuda birkaç kilometre ötede yüksek, çıplak Cebel Bereket Tepesi'nin olduğu hoş bir vadide taşlar ve yeşillikler arasındaki Turmanın Köyü'ne geldik. Bu tepenin eteğindeki köyde, Anadolu'da çok sayıda bulunan ama dikkat çekmediğinden az tanınan eski yerleşmelerden biri vardır. Burada Aziz Simon Stilitleri'nin² harap küçük kilisesi ile kilisenin ününü borçlu olduğu, hâlâ birçok hacıyı oraya çekebilecek sütun parçaları görülebilir.

Turmanın'de postane olarak hizmet veren tonozlu küçük oda eski bir kiliseye benziyordu. Burada birkaç zaptiye vardı; konukevine gitmekense orada kalacağımı söyleyince, bunu bir iltifat olarak kabul ettiler ve hep birden “Aferin,” diye bağırıldılar. Burada genel olarak Türk zaptiyelerine ilişkin küçük bir övgüde bulunayım. Kusurları olabilir, ama oldukları gibi kabul edersek onları yalnızca övebilirim. Yolda ya da başka bir yerde nazik, yardımsever ve anlayışlı olmayan, olanak bulduğunda bana yardımcı olmadan yoluna devam eden birine hiç rastlamadım. Bana eşlik edenler de hiç zorluk çıkarmadılar, istendiğinde her zaman hazır, istekli ve her zaman neşeli ve terbiyeliydiler –gerçekten bana sadık ve beni memnun etmek isteyen hizmetkârlar olabilirlerdi. Deneyimlerime dayanarak, zor ve tehlikeli bir durumdaki davranışlarıyla ilgili bir şey söyleyememekle birlik-

2 “Stilit,” 4. ve 6. yüzyıllarda, taş sütunlar (stulos) üzerinde yaşayan Hristiyan keşişlere verilen addır. Bu çilekeşlik türünü başlatan da Aziz Simon'dur (390-459) –çn.

te, birçok gezgin, bir zaptiyenin bu gibi tehlikeli durumlara hiç de istekli olmadığını söylemişti.

Gece yarısından biraz sonra tonozlu odamızdaki ışık ve tıkırtılarla uyanınca, uyuyanlar arasından kibritlerin titrek ışığında el yordamıyla yol bulmaya çalışan kara bıyıklı üç adam gördüm. Posta ile şimdi gelmiş zaptiyelerdi, çok yorgunmuşlar gibi uyumak için kendilerini yere attılar. Onların gelmesi, öteki üçünün kalkması, tüfeklerini alarak bir an önce yola çıkmaları için bir işaretti; çünkü posta torbalarını dinlenmiş atlara aktarmak için gereken süreden daha uzun beklenemez. Ancak Mehmet, gece karanlığında yola çıkacak biri değildi. Sabah, benimle yola devam edip edemeyeceğini sorduğumda güldü, istersem İskenderun'a kadar benimle geleceği yanıtını verdi. Belli ki Halep'te bir zaptiyeyi denetleyen kurallar zaptiye bir kez gözden kaybolunca geçersiz oluyor ve Mehmet de iyi bir bahşiş bekliyordu.

Turmanın'den sonra gevşek taşlı arazi kayboldu, artık toprak daha bereketliydi; şurada burada köyler, yol kenarında kamış örgü tekniğiyle yapılmış lokanta ya da hanlar vardı. Bulutsuz bir gökyüzü ve kızgın güneş altında Amanosların şimdi tamamen görünen ve her kilometrede daha da belirginleşen büyük mavi ve beyaz batı duvarına doğru yürüdük. Öğleyin Afrin Nehri'ne ulaşıp sığ bir yerinden yürüyerek geçtik, sıcak bir günde serin suda yürümek çok hoş oldu. Sonra akşama doğru El-Hammam Köyü görüldü. Köy, buğday filizlerine benzeyen tomurcuklanmış çirişotu yeşiliyle kaplı küçük tepelerin üzerine dağılmış beyaz yapılardan ibaretti. El-Hammam'da Halep'ten beri izlediğimiz at izleri köy hanının yanında anayolla birleşti; bütün gün çalışmış İngiliz malı bir buharlı yol silindiri hanın önünde dostça duruyordu. Yabancı ülkelerde uzun boylu kalınca, insanlar gibi cansız dost memleketlileri de bulmanın mümkün olduğunu keşfediyorsunuz. Üzerinde Kent sloganı "Fethedilemeyen"³ ile şaha kalkmış atı taşıyan makine orada, Suriye yollarında geçen yorucu bir gün sonrasında biraz su akıtarak, biraz da buhar çıkararak görünmüştü. Adından anlaşılacağı gibi, El-Hammam ılıcaların bulunduğu bir yerdir. Sağaltıcı özellikleri olan sıcak su kaynaklarına öyle önem verilir ki, halka açık ılıca-

3 Fatih William İngiltere'yi işgal ederek Londra'ya doğru yürürken Kent halkının karşı çıkması üzerine orayı alamamış böylece "fethedilemeyen" Kent, "fethedilemeyen Roma"dan esinlenerek "invicta"yı kentin sloganı olarak kabul etmiş ve Kent'in armasında yer vermişti -çn.

El-Hammam yakınında lokanta: Türkler oturuyor, Araplar ayakta duruyor

ların ziyaretçisi çok olur. Diğer sıcak su kaynakları bayırlarda ve çirişotları arasından nehir gibi akar.

Bellek ve düş gücünün birlikte oynadığı oyunlardan biri, çirişotu ile akan suyun bu ilişkisinden ötürü El-Hammam özellikle ilgimi çekti. Çok uzun zaman önce, ilk ergenlik yaşlarımda, adını ve konusunu anımsayamadığım eski bir kitabı öylesine okuyordum. O kitapta hiç unutamadığım, hafızamda canlı bir resim yaratan birkaç cümle vardı. Yol kenarında “yeşil çirişotlarının orada pusuya yatmış” düşmanı bekleyen bir grup silahlı adamı anlatıyordu. Güneş yakıyordu, yol tozluymuş, mavi dağlar tepeden bakıyordu; pusuya yatmış adamların çirişotlarının arasından bazen su içtiği küçük bir dere akıyordu –bütün bu ayrıntılar anımsadığım cümlelerde resmedilmişti. Ve şimdi El-Hammam’dan çıkıp uzun çirişotları arasındaki tozlu yolda yürürken, bitkilerin arasından fokurdayan berrak bir kaynak fark ettim ve

garip bir tanışlıkla bu görüntüye bakmak için yana döndüm; sonra birden çirişotlarında pusuya yatmış silahlı adamların unutamadığım betimlenmesi aklıma geldi. Burada, gerçekten, resmin içerdiği her şey vardı –susamış silahlı adamlar dışında her şey: Çirişotu ve tozlu yol, kaynaktan çıkan dere, sıcak güneş ışığı ve kırk kilometreden daha yakındaki sarp Amanos Dağları. Bununla birlikte hissettiğim şey aynı zamanda bir düş kırıklığı duygusuydu da; çünkü çirişotu –eğer bu gerçekten aynı bitkiyse– yol kenarında pusu kurmak için çok ince bir örtü oluşturunuyordu. Burada çirişotu iyice büyümüştü ve neredeyse iki metre yüksekliğindeydi, ancak uzaktan bakılırsa bir şeyleri gizleyebilirdi; gördüğüm şey eski betimlemenin bütün büyüsünü yok etti.

Halep'ten yaklaşık 500 metre daha alçak bir irtifada bulunan El-Hammam, bir zamanlar yoğun bir nüfusu olan Maraş'tan Antakya'ya uzanan dar ovanın ucunda kurulmuştur. Bu ova doğal olarak zengin bir toprak şerididir. Gerçekten İskender'in Antakya ile Maraş ve Akdeniz ile Halep arasındaki bölgeden Hindistan'a 100.000 asker yürüttüğüne ilişkin bir anlatı vardır. Ovada, şurada burada antik kentlerin yerlerini işaretleyen ve eskiden büyük bir nüfusun varlığını kanıtlayan alçak yeşil yapay tepelikler [tümülüsler] bulunuyor. Karasu'nun suladığı ovanın aşağı kısmının bu büyük bölümü şimdi bir bataklığa dönüşmüş. Burada yükseltilmiş bir yol El-Hammam'ın ötesine doğru kilometrelerce uzanıyor. Ancak, antik Antakya'yı destekleyen bu bölgeyi harap eden şey yalnızca ihmal değildir. Karasu ile Afrin, Antakya yakınlarından Akdeniz'e dökülür ve devlet tarafından yıllık yaklaşık 3.000 pound karşılığı icara verilen bu gölde balıkçılık, daha büyük göl daha iyi balıkçılık demek olduğundan, verilen suyun seviyesine bağlıdır. Bu nedenle akarsuların boşaltma ağızı barajla çevrilmiş ve suyun seviyesi yükseltilmiştir. Böylece, küçük ve düzenli bir gelir sağlayan bu eylemin sonucunda, ovanın aşağıdaki kırk beş elli kilometrelik bölümü hemen hemen insansız hale getirilmiştir.

El Hammam'dan gelen yolu, Yemen'den eve dönen bir dizi tükenmiş asker ikili ya da üçlü gruplar halinde gün boyunca doldurdu. Devlet, denizden taşımayı olanaksız hale getiren İtalyan ablukası yüzünden bu askerleri en iyi çare olarak trenle Halep'e göndermişti. Orada onlara günlük olarak üç *penny* yol parası verilmiş, yürüyerek Adana'ya ya da yine trenle Ulukışla'ya, hatta daha uzak bölgelere gitmeleri için salıverilmişlerdi. Ara-

bistan'dan ayrılmadan önce bu askerler zaten insan enkazı halindeydiler. Geri çekilen bir ordunun yürüyüşüyle şimdi daha acınacak ve daha umutsuz durumdaydılar. Postalsız ayakları genellikle kanlı bezlerle sarılmış, haki üniformaları paramparça, aç bilaç, bitkin, hasta, yorgunluktan çökecek halde, yol kenarlarında sık sık dinlenerek, topallayarak ve sürüklenerek, eve dönüşün bitmek tükenmek bilmeyen yolunda ilerliyorlardı. Şurada burada eşek ya da deve ölüleri yatıyordu; akbabalar kimi zaman telgraf direklerine tünemişlerdi veya yemeklerini yerken rahatsız edildiklerinden ağır ağır kanat çırpıyorlardı. Bir kervan yolu üzerinde leşler ve akbabalara rastlamak olağandır; ama bu topallayan, tükenmiş askerler, leş yiyen kuşların varlığına daha uğursuz bir anlam katıyor gibiydi.

Askerler böylesine sefil durumda oldukları halde, onlarda hâlâ askeri mahkeme korkusunun ve belki de gururun izleri kalmıştı. Zaptiye'nin yanında çok gereksinim içinde olanlara vermek istediğim birkaç kuruşu hiçbiri kabul etmedi; sigara minnettarlıkla alınıyordu; ama hepsi asker olduğunu söyleyerek parayı geri çeviriyordu. İçlerinden donuk bakışlı, çökük suratlı, uzun bıyıklı, fırça gibi kirli sakallı biçare biri kendisinin bir Osmanlı olduğunu söyledi. En azından o milletin gururunu taşıyordu. Ancak ben parayı zaptiyeye dağıttırınca, bu değişiklik karşısında dilleri tutulsa ve bunun ardında ne yattığından pek emin olmasalar da parayı hiçbiri reddetmedi.

Kenarlarında çirişotları ve meyvelikler bulunan çok tozlu bir yoldan geçerek dağların eteğindeki Kırıkhan Köyü'ne girdiğimde güneş hâlâ Amanosların tepesindeydi. Denize ulaşmadan ve yolculuğumu bitirmeden önceki son gecemde burada konaklayacaktım. Arkadaki açık kapıdan sıcak güneş ışığı odama süzülüyordu; öndeki pencereden dışarıda oturmuş uyuklayan dükkâncılarla sokaktaki bir sıra küçük dükkânı görüyordum. Sakat askerler Halep yolundan ağır ağır yürüyor, arada sırada Belen Geçidi'nden gelen deve dizileri yavaş adımlarla ilerliyor, çocuklar, tavuklar ve sarı köpekler arasında tozlu yolda oynuyorlardı. Yolun yukarısında isten kararmış duvarlar vardı; sonra yolun karşısındaki dükkânların yeni olduğunu fark ettim. Kırıkhan Adana isyanı sırasında nüfusuna kıyasla bölgedeki en feci katliamlardan birini görmüştü. Gerçekten de kasabanın Ermeni kısmında yaşayanların pek azı kaçabilmişti. Uyuklayan Müslüman dükkâncılarla bu uyduruk yeni dük-

kânlar, üzerlerinde sineklerin uçtuğu mallarıyla katliamın yarattığı değişikliklerden birini temsil ediyordu: Öldürmeye yatkın bir milletin, ticarete rekabete yatkın başka bir milletin mal mülküne el koyması.

Ben pencereden dışarıya böylece bakarken bir saz çalmaya başlayınca onu görmek ve dinlemek için sokağa çıktım. Çardağı sarmış asmanın yeşil gölgesindeki köy kahvesinde, kaba bir taş çeşmenin çevresinde taburelerden bir daire yapılmıştı ve yaşlı bir kör âşık saz çalıp türkü söylerken Mustafa ile Mehmet, köy dedikoducuları ve yorgun askerler orada oturuyorlardı. Âşık, Batılıların kulaklarına müziğin inkârı gibi gelen makamsız Türk türkülerinden birini söylüyordu. Ancak dinleyiciler ondan ve kendilerinden memnunnardı; aralıksız tütün sarıyor, sigara ve kahve içiyor, gülüyor ve konuşuyorlardı; Amanos'un bu doğu yamacında her şeyin gerçekten yolunda gittiğini düşünüyor gibiydiler.

BELN GEÇİDİ'NDE SABAH, DAĞLI ATILAR, İSKENDERUN KÖRFEZİ'Nİ SEYREDERKEN, BÜYÜK İSKENDER BELN GEÇİDİ'NDE, 18. YÜZYILDA İSKENDERUN KÖRFEZİ'NDE İNGİLİZ TİCARET GEMİLERİ, YAKUB'UN KUYUSU –İSKENDER BEY, ALEXANDER DRUMMOND, ALMAN LİMANI OLARAK İSKENDERUN, YUNUS'UN SÜTUNLARI, İSSOS SAVAŞI ALANI– HİNDİSTAN'A KARAYOLU, İNGİLİZLERİN SAVSAKLADIKLARI OLANAK, AKDENİZ'İN DOĞU UCU VE GELECEĞİ, İNGİLİZLER İÇİN BİR BAŞKA OLANAK, İNGİLİZ GEMİSİNDE

İskenderun'da Beyrut'a gidecek gemiyi kaçırma korkusuyla –çünkü de-nize açılacağı günü kesin olarak bilmiyordum– şafaktan hemen sonra Kırıkhan'dan ayrıldım. Sokağa adım attığımda Amanoslar'dan serin bir rüzgâr esiyordu. Bataklıkların üzerinden ince bir sis süzülüp geçiyordu; ama ova soluk ışığın yansıdığı suyla kaplı geniş alanların dışında karanlıktı. Ancak doğuda, El-Hammam'ın donuk alçak tepelerinin arkasından şafağın ışıkları hızla yayılıyor ve güneşin doğduğu noktanın üzerine asılmış tabaka tabaka gri bulutları bir iki ince altın sarısıyla şimdiden çerçeveliyordu. Batıda bulunduğum yerden çok yüksekte, berrak bir gökyüzünde Amanoslar'ın yamaçları aydınlanıyordu.

Böyle erken yola çıktığım halde benden önce yola çıkan birçok insan vardı; hatta ülkelerinin âdetlerine bağlı kalan yorgun askerler bile yola çıkmışlardı. Uzaktaki develerin düzenli çan sesleri yoldan duyuluyor, zaman zaman eşek çanlarının hızlı kıvrak çınlamaları geliyordu; yalnızca bir yere gitmek için değil, aynı zamanda ticaret amacıyla yola çıkan yaya köylüler, eşeğe binmiş köylüler vardı. Yine deniz üzerinde olmayı iple çekiyordum; ama bu pırıl pırıl Nisan sabahında Antakya yakınında, çevremde Doğunun görülecek yerlerinin ve seslerinin olduğu bir dağ yolunda serbestçe yürürken, yolculuğun bitmek yerine başlıyor olmasını yüreğimden istedim. Ayrıca, bu yolculuğu son kez yaptığımı bilmenin üzüntüsü de üzerime çöktü; çünkü Anadolu dağlarında ve vadilerinde bir yük atı ve bir Türk hizmetkâr eşliğinde, yola ve geçen aylara aldırmadan bir kez daha altı ay yaya dolaşacağımdan kuşku duyuyordum.

Yol, Kırkhan'dan sonra Amanoslar'ın aşğı yamaçlarını birkaç kilometre boyunca neredeyse yatay olarak izledi. Sonra güneş El-Hammam tepelerinin üzerinde yükseldi. Akdeniz, nokta nokta yapay tümseklerin serpildiğı yeşil arazide açıkça görünmeye başladı; güneyde, denizin ötesinde, Antakya Kenti'nin üzerinde yükselen çarpıcı mavi dağların belirsizliklerinden kayaların, çıkıntıların ve tırmanan geçidin ayrıntıları ortaya çıktı. Yolumuz sonunda ovadan ayrılarak vadiye girdi. Bu vadinin batı ucunda kadim tarihte "Suriye Kapıları," bugünlerde de Belen Geçidi olarak bilinen Amanoslar'ın sırtı yer alıyordu. Antakya yolu vadinin ağız yakınından kollara ayrılarak güneye uzanır -Antakya ile Anadolu arasındaki bu kadim yol en dolambaçsız olanıdır.

Sabah gün ışığında yukarıya, Belen'e doğru giderken, atlar ve parıldayan renkler içindeki binicilerin dörtnala gittiğı bir toz bulutu belirdi. Bir düzine ya da on beş civarında silahlı ve parlak renkli giysili binici öyle görkemli görünüyordu ki, yolculuğum sırasında daha önce hiçbir yerde böylesiyle karşılaşmamıştım. Şimşek gibi hızla geldiler. Yanımıza gelince grubumuzu kendilerinden daha dikkat çekici bularak soru sormak için durdular. Anlaşılan dağ gibi eşyanın üzerine tehlikeli biçimde tünemiş Mustafa ile yük beygiri yerlilerin gözünde alışılmadık bir manzaraydı. Acelelerinin nedeninin önceden tasarlanmamış bir yarış olduğunu ve binicilerin Belen'den Antakya'ya günübirlik gittiklerini anladık. Hepsi Müslümandı ama Türklerden, Çerkezlerden ya da Kürtlerden çok daha şen şakrak ve şamatacıydılar. Kaygısız bir halleri vardı; Belen'de her zaman kendilerini ayrı tutarak kendi geleneklerini izlemiş dağlı bir soy olmuşlardı; bu insanların farklılığı kendini atlarını cılgınca dörtnala koşturmalarında ve rahatsız edecek denli şamatalı kahkahalarında gösteriyordu.

Şimdi yolumuz, kenarlarında tozdan grileşmiş kayın ağaçları ve meşe çalılıklarının örttüğü yamaçlar arasından uzun dönemeçleri kolayca dönüp tırmanıyordu. Belen kolay bir geçittir ve Bahçe Geçidi'nden en az üç yüz metre daha alçaktır. Buraya ulaşan yollar daha da rahattır ve insana dağ yolculuğu yapıyor hissini vermez. Kentlerin yükselmesinde ve çökmesinde, hatta tarihleri daha kapsamlı çözülebilirse, bu alçak geçidin etkisinin genellikle kabul edilenden daha çok olduğu kanıtlanacaktır. Belen Geçidi zorunlu tek yol değildir; Kilikya Kapıları gibi büyük bölgeleri de etkileme-

miştir; ama alttan alta Halep ve Antakya'yı ve orduların hareketini etkilemiş, böylece tarihe geçmiştir ve ileride yine geçebilir.

Öğleden önce doruğa ulaştım, sonra da Akdeniz'den gelen dar bir vadinin her iki yanında teraslara yapılmış düz damlı evlerin olduğu Belen Köyü'ne indim.

Ne geçit ne de köy denizi görmez; ama yolu çevreleyen çıkıntının biraz ilerisinden deniz bir parça görünür; berrak bir günde burada görecektik çok şey vardır. Manzaraya daha da geniş açıdan bakmak için sağımdaki çıkıntıya tırmandım; oradan aşağıdaki İskenderun Körfezi'ne, hemen hemen onun kuzey ucuna ve öte tarafındaki Kilikya Kapılarına, güneybatıda Akdeniz'in ufkuna baktım; bunları seyrederken önümde ülkemin yazgisından sorumlu bir görüntü var gibi geldi bana. Çünkü ben savaştan önce, bölgenin tamamen Alman denetimine geçtiği ve Almanya'nın gelecek için hazırlıklarını rahatsız edilmeden tamamlayacağını anlaşıldığı zaman buradaydım.

Bu görüntüyle özel olarak da ilgileniyordum; çünkü bu noktadan, yürüyeceğim dolambaçlı güzergâhın beş yüz kilometresini izleyebiliyordum. Ancak gördüğüm bundan ibaret değildi. Önümdeki bu geniş görüntüde Bağdat Demiryolu planının, belki bugünkü göstermelik olanın değil, ama nihai planın gözle gözle görülebilecek ve tahayyül edilebilecek ticari kalbi yer alıyordu. Bu nihai plan demiryolu ve onu besleyen bütün ana ve tali hatlar tamamlandığında ve geniş bölgelerin şu anda gelişmemiş ticareti bu körfezde inşa edilecek limandan geçtiğinde tamamlanmış olacaktı. Planın bütün aşamalarında İngiliz çıkarlarına karşı örtülü bir düşmanlık vardı: bunu bildiğinizden, Körfezi ve bütün bu kıyı şeridini kapsayan belli belirsiz Kıbrıs Adası'nı görmek umuduyla bakışlarınızı güneybatıya çeviriyordunuz. Ahır Dağı'nın büyük kahverengi ve yeşil çıkıntısı araya girdiği için Kıbrıs görülemez. Buradan görülemez de dağın doruğundan kendini gösterir ve onun İngiliz mülkü olarak en doğru yerdeki varlığı, gelecekteki gelişmelere karşı teslim edilmeyen bir Heligoland¹ gibi gereksinime çok uygun bir takdiri ilahiydi.

Siyasal çıkara ilişkin şimdilik bu kadar: Ancak bu berrak ilkbahar gününde burada, tam Belen Geçidi'nin altında başka şeyler var. Görüntüyü

1 Kuzey Denizi'nde Alman adaları, 1814-1890 arasında Britanya'nın hâkimiyetinde bulunuyordu. II. Dünya Savaşı'nda bir Alman deniz üssü olmuştu.

ayrıntılı inceleyince, bakışlarınız önce Amanoslar'ın eteklerinde ve kırk kilometre ötede, körfezin uç kısmından dönünceye dek kuzeye uzanan ovanın dar kıyı şeridini izler. Orada görüntü batıya kıvrılan alçak mavi tepelerle sarılmıştır. Bu tepelerden ötede, kıyıdan yalnızca üç saat yürüyünce Toprakkale, oradan üç kilometre içerde de Bağdat Demiryolu vardır. Kıyının çevresinden kuzeybatıya dolaşınca Ayas Körfezi² denilen limanın üzerindeki mavi tepelerdeki küçük Ayas Kasabası'na gelir, limana gelen giden gemilerin beyaz yelkenlerini görebilirsiniz. Ayas Körfezi'nin batısındaki tepeler Kilikya Ovası'nda alçalır ve kıyı ufukta sönüp giden alçak, mavi çizgiler halini alır.

Kuzeyden batıya her yerde, tepelerin ve ovaların ötesinde, onların üzerlerinden açıkça görülen karla kaplı dağların dorukları vardır. Bunlar Kilikya Ovası'nı çevreler. Aladağ'ın diş diş dorukları görünür ve onların yanında batı tarafında sonunda epey güneydeki kıyı şeridini beyaz bir bulut gibi gösteren uzun Toros duvarı yükselir.

Burada dururken, tarihteki ünlü sahneler de gözünüzün önünden geçer. İssus Savaşının³ yapıldığı alan Amanoslar'ın gölgesindeki kıyı ovasının kuzeyinde bir yerdedir ve oraya bakınca savaştan önceki hareketleri de izleyebilirsiniz. İskender Belen'e gelirken körfezin öteki ucunda olan tepelerdeki dar açıklıklardan geçti. Makedonlar Belen Geçidi'ne ulaştıklarında Darius ile Persler arkalarında, iki üç günlük yürüyüş mesafesi uzaklıktaydılar. İskender geçittekken Perslerin arkasında olduğunu duydu ve ordusunu geldiği yoldan gerisin geriye yürüttü; aynı gece İssus Ovası'nı yeniden aldı. Dağlarla deniz arasındaki bu dar geçitte çok sayıda askeri yerleştirecek alan yoktu ve orada bir Makedon taburu büyük bir Pers kolunu yenilgiye uğrattı.

Ancak bu antik sahneleri anımsadıktan sonra bu körfezin adının İngiltere'de şimdi olduğundan daha iyi bilindiği bir zamana gelirsiniz. İskenderun körfezi ve limanına, tüccarların savaşı barışçıl ticaretle birleştirdikleri romantik ticaret zamanında İngiliz ticaret gemileri gelirdi. Dönemin kitapları, büyüleyici Doğu Akdeniz'deki bu ilk seyrüseferlerin göz alıcı birçok ayrıntısını verirler. Örneğin, Kaptan Willoughby Marchant yönetimindeki *Thames* gemisinin İskenderun'a yolculuğunda *L'invincible* of Marseilles adlı gemiyi

² Yumurtalık -çn.

³ Savaş güneyde Suriye kapıları ile Kinet / İssos antik kenti arasındaki düzlükte olur. Bu ovada, 194 yılında, Romalılar döneminde büyük bir taht kavgası daha olmuştur -çn.

ele geçirmesini ve liman ağzına geldikten sonra da önemsiz şeyler kabilinden *St Francis* ve *St Jean l'Evangeliste* gemilerini yakaladığını okuyabilirsiniz. Dahası, Thames İskenderun'un liman ağzında demirlemiş yükünü boşaltırken, "elli bin pound değerinde kumaş yüklü" büyük bir Fransız gemisinin beklendiğinin işitildiğini öğrenirsiniz. Öykü, Thames'in denize açılmasını, bu zengin gemiyi kurnazca bir çarpışma sonrasında ele geçirmesini anlatır; ama "kumaşın" Türk "manifestosu" altında olduğu anlaşılır; oyunun kuralları gereğince İngilizler bu malları ganimet olarak alamayacaktır. Ama bu manifesto sahte çıkınca öyküye öfke karışır. "İskenderun Ağası" ile "Halep Paşası"nın, düzenli seferler yapan dürüst İngiliz tüccarlarının ve denizcilerinin aleyhine olarak kendi işlerini sürdürmek amacıyla böyle dolandırıcılıklara nasıl hoşgörülü davrandıklarını okursunuz. Arkasından, İngiliz uyrukluların denizde hakkettikleri fırsatları onlardan çalan bu rezil düzenbazlığa karşı, Doğu Akdeniz'deki ticaret haklarını ihmal eden hükümetin protesto edildiğini ve sert önlemlerin alınmasının istendiğini öğrenirsiniz. Ayrıca, bugün de olabileceği gibi, Türk yetkililerin "harç ve resimleri kendi çıkarlarına göre kullanmalarında"ndan yakınılmasına da hiç yabancı değiliz. Bütün bu tehlikeli girişimler ve yakınılan durumlar 1746'ya tarihlendirilmiştir.

Doksan yıl sonra, Belen Geçidi'nde ve İskenderun'da başka olaylar da oldu. O tarihte Mısırlı [Kavalalı] İbrahim Paşa ortaya çıktı ve hemen hemen bölgedeki her yerde yaptığı gibi burada da hak iddia etti. İskenderun'u ele geçirdi, ordusunu geçide sürerek hatırı sayılır bir Türk kuvveti olmasına karşın saldırdı ve İskenderun Limanı'nı Suriye'deki harekâtlarının ana üssü olarak kullandı. Ancak her gittiği yerdeki gibi bazı iyileştirmeler de yaptı. Şimdi İskenderun'a getirdiği refahla da anılıyor.

Belen Geçidi'nden bakınca, bir İngiliz gezginin, uzak görüşlü bazı yurttaşlarının uzun zaman önce İskenderun'un Hindistan'a gidecek İngiliz Demiryolu'nun başlangıç noktası olmasını önerdiklerini anımsaması yerinde olur. Demiryolu solunuzdaki dar Belen Vadisi'nden gelecek, bir tünelle dağı geçecek, oradan da Halep üzerinden Doğuya gidecekti. Bu, şimdi neredeyse tamamlanmak üzere olan, gizli ve büyük bir amaçla harekete geçirilen Alman girişiminden önce yapılan bir plandı; çünkü bizim bu güzergâhta koruyacağımız eski ticaret geleneklerimiz vardı ve tüm zorluklara karşın

ticaret yapan girişimci ticari güdüler, kervan trafikleri yetersiz kalınca ticareti demiryoluyla sürdürmeyi ve geliştirmeyi amaçlıyordu. Bu planın nasıl başarısızlığa uğradığı, sonunda Almanların nasıl devreye girdiği, başlanmış ya da tasarlanmış bir demiryolunun kuşkusuz en garip ve en romantik öyküsüdür. Bu onu ilk tasarlayan devlete karşı yapılan büyük bir ulusal komplonun parçası haline gelen bir demiryolunun öyküsüdür. En önemli istasyonlarından biri Bağdat olan bir Doğu demiryolu hattının olması yerindedir, am bunun öyküsü henüz tamamlanmamıştır.

Belen'den deniz kıyısına çok güzel bir alan uzanır. Yol, tarlalar, çamlar ve meşeler arasından dalga dalga alçalan bir araziden dolanarak aşağıya inerken keçiboynuzu ve öd ağaçlarının arasından geçer. Nisan ayında bir öğleden sonra, olağanüstü yumuşak ve ılık bir havada, yeşil otların ve bahar çiçeklerinin arasından geçtim; maki örtüsü, ormanları ve kayalıklarıyla denize dik biçimde inen Amanoslar bin beş yüz, arkamda bin altı yüz metre yükseliyordu. Dağların eteğinde bir iki kilometre genişliğinde, şurada burada hurma ağaçları olan ova, onun ötesinde de mavi, kıpırtısız ve güneşte uyuyan Akdeniz bulunuyordu. Sonra da uzun, dümdüz ve tozlu yol bataklıkları ve kaynakları geçerek nihayet İskenderun'a girdi.

Kasaba yolunda yöreyi çeşitli garip şeylere bağlayan yerlere rastlarsınız. Dağların eteğinden çıktıktan sonra bataklıklar oluşturan en iyi su kaynaklarından biri "Yakub'un Kuyusu" diye anılır ve burasının İncil'de bahsedilen toprakların bir parçası olduğunu hatırlatır. Bu kuyuda Yakup'un sürülerine su içirdiği söylenir; geleneksel inanışlara uygun biçimde, yakındaki bir mağaraya sığınarak güneşten nasıl korunduğuna ilişkin ayrıntılar da hikâyeye eklenmiştir. Kuyuya yakın, yüz yirmi metre çapında, köşelerinde burçları olan alçak, yekpare duvardan sekizgen bir kale vardır. Şimdi içinde bir meyvelik bulunan bu kaleyi Geoffrey de Bouillon⁴ yaptırmıştı. Ondan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun her zaman başıboş bir ucu gibi görünen bu bölgede gücü elinde tutan başka bir gözü pek Ayrıpalı, Arnavut kahraman İskender Bey'in⁵ yaptırdığı bir başka yıkık kale gelir. Bataklıkları kurutmak için Kavalalı İbrahim Paşa'nın yaptırdığı tamamlanmamış bir kanal da vardır.

4 Geoffrey de Bouillon (~1060-1100), Birinci Haçlı Seferinin liderlerinden, Kudüs Krallığı'nın ilk kralı -çn.

5 İskender Bey olarak bilinen Gergi Kastrioti (1405-1468), Arnavutluk özgürlük savaşçısı bir soyludur -çn.

İngiliz konsoloslüğundan gemimin birkaç gün sonra kalkacağını öğrendim ve sonra, geniş mermer döşeli salonu ve koridorları Türk subayları ile dolu, sakın, temiz görünen bir otel buldum. Otel, okaliptüs ve nar ağaçlarının yetiştiği hükümet konağının bahçesine bakıyordu ve Türk askerleri gölgede yayılıp uzanmışlardı. Bu otelin İskenderun'a yaraşır, iyi, büyük ve yeterli bir otel olduğunu düşündüm. Siyahlar içindeki nazik bir Rum garson odama gelip yemek servisinin başlayacağını söylediği saat beş buçuğa kadar öylece düşündüm.

Garson, "Efendi, şapkanız." Ben hemen ardından giderken bana dönerek, "Şapkanızı alın," dedi.

Bu bana tuhaf geldi ama hâlâ otelin çok büyük, güzel ve tam donanımlı olduğu düşüncesinden vazgeçmemiştim. Yemeğin bahçede, belki asmaların altında servis edileceğini düşündüm ve bu düşünceyle otel gözüme daha da iyi gözüktü. Ancak garson beni sıcak sokağa çıkardı, hiç konuşmadan biraz gittikten sonra nereye gittiğimizi sordum. O zaman bir aşçı dükkânına götürüldüğüm ortaya çıktı; çünkü otel görünüşüne karşın bir handan başka bir şey değildi ve yemek servisi yoktu; ama konuklarını uygun bir refakatçiyle birlikte yarım kilometre uzağa, yemeğe gönderiyordu. Aşçı dükkânı sıradan bir yer değildi. En azından tarzı, havası ve müşterileriyle özgün bir yerdi. Türk subaylarıyla işçiler uzun, alçak, beyaz badanalı odada yan yana oturuyorlardı, yemekler açıktaydı ve etrafı yemek kokusu basmıştı. Ancak bana iyi bir pilav verildi, balık yeni tutulmuştu, yerli şarap içilebilir cinstendi, körfez kıyısındaki Dört Yol'dan gelen portakallar da çok iyiydi. Rastgele bir gezginin izlenimlerinden lokantalar baş sorumlu ise, İskenderun'daki bu yerel aşçı dükkânı kötü bir hizmet vermiyordu.

Kimilerine göre İskenderun berbat bir yer olsa da, başka Türk kentlerinin garipliklerini alıšmaya yetecek kadar görmüş biri böyle olduğunu söylemez. Ona göre, İskenderun anlatılanlardan çok daha hoş, canlı, küçük bir yerdir. Hatta bir tür kolonyal görüntüsü vardır –genişçe sokakları, çevresinde geniş boş alanlar olan alçak yapıları, şurada burada kırmızı ve mavi Avustralya okaliptüsleri, hatta yine aynı ülkeden çiçek açan akasyalar. Ayrıca İbrahim Paşa'nın etkisinden ötürü Mısır'a özgü gibi gözükən başka özelliklere de rastlarsınız. Uzun hurma ağaçlarıyla sıcak güneşten korunan,

çevresinde birkaç öd ağacı bulunan alçak küçük bir ev ya da kulübe görür, bunu Türklere değil, tamamen Afrika'ya özgü ve çok çekici bulursunuz.

Dağlarla arasındaki bataklıktan dolayı sivrisinekler ve sıtma bulunduğu kasabanın sağlığa zararlı olduğu söylenir. Ancak İbrahim Paşa İskenderun'u kendisinin Suriye'deki ana limanı yapınca bir kanal açarak bataklıkları kuruttu ve sivrisineklerle sıtma yok oldu. Kanallara bakılmayınca da sivrisineklerle sıtma geri geldi; ama kasabanın sağlıklı olmaması için başka bir neden yok; çünkü yeri iyi ve Amanoslar'dan kaynaklanan bol nefis suyu var.

İki yüzyıl öncesine dek Halep'in ve geniş bir bölgenin parçası olan İskenderun'da British Levant Company'nin bir temsilciliği vardı. Hâlâ terk edilmiş küçük bir mezarlıkta, üzerlerinde 17. ve 18. yüzyıllarda burada ölmüş temsilcilerinin adlarının yazılı olduğu mezarları görebilirsiniz. Onlar, hep hastalıkla ve şiddetle kuşatılmış böylesine viran ve ıssız bir yerde görevlendirildikleri için kötü talihlerine lanet eden bezgin adamlardı; ama büyük bir iş başararak burada yaşayıp öldüler.

Halep'te konsolos yardımcısı olan Alexander Drummond'un İskenderun'a ilişkin söylediği bir söz vardır:

“İskenderun Kasabası'nda ve çevresindeki bölgede,” diye yazar, “gaddarlığın akıl edebileceği ve umutsuzluğun yaptırabileceği soygun, tecavüz, cinayet ve her türlü kahpelik yeşerir.”

Başka bir yerde de, “Bu lanetli yerde, insanın başına gelebilecek her türlü hastalık bizi bulur” der.

Drummond ilk Halep gezisine başlamak için burada karaya çıkmıştı; kasabadaki ve bölgedeki yaşama ilginç bir ışık tutan deneyimlerini kaydedip bıraktı. Halep'e gitmek için tam yola çıkarken, ağanın gönderdiği bir görevli atına binmesine izin verilmesi için ondan yedi buçuk kuruş istemişti. Kızgınlıkla bu haksız dayatmanın ne anlama geldiğini sorunca, bunun İngilizlerin kendi istekleri üzerine ve belli bir amaçla uzun süredir uygulanan özel bir vergi olduğunu öğrendi. Görünüşe göre bu, kaptanlarının mallarını istiflemek için gemide ter dökmektense Belen'e at koşturmaktan daha çok hoşlanan İngiliz denizcilerin aylıklık etmelerini önlemek içindi.

Drummond, “çok rezilce bir bahane” diye haykırır. “Böyle aşağılık bir lütfu kabul eden ilk suçluların anısı yerin dibine batırılmalı.”

O sorgulayan bir insan, usta bir kalem, eskiz çizmekten hoşlanan, dahası her şeyi tam olarak ölçen tartan biriydi. Kitabını resimledi; resimlerine bakınca, onun yalçın kayalıklardaki çıkıntıları resimlemekten hoşlandığını anlarsınız. Hiçbir çizer okurlarının güvenini asla onun kadar çok kazanmak istememiştir. Bir dağ çizer, en tepesinden havaya doğru bir kaya uzatır, onun en ucuna da bir kilise yerleştirirdi. Bu günlerde, Drummond'un devrinde bu biçimdeki yalçın kayalıkların bazılarını gören biri, çıkıntıların ve kiliselerin o zamandan bu yana çökmüş olabileceğini doğrulayabilir. Hazır konu açılmışken unutmadan bunu söylemiş olayım.

Drummond, Belen Köyü'nün "gördüğü en romantik görüntü olduğuna," karar verdi. Böyle övdükten sonra, köyde Gurdin diye bilinen bir dağlı şaki aşiretin, "hırsızlardan ve silahlı haydutlardan oluşan bir topluluğun" yaşadığını belirtir. Sonra ciddi bir biçimde yorumlar:

"Benzerlik varmış gibi gözükse de, ülkemizdeki belli bir zümreyi bu soya borçlu olmadığımızı umarım."

Bu Gurdinlerin Belen'e gelen herkesten geçiş parası almak âdetleriydi. Yakınlarda, haklarını daha iyi yapabilmek adına, hiçbir yolla telafi edilemeyecek yasadışı bir hareketle, oradan geçen Fransız konsolosunun özel eşyalarının hepsini elinden aldılar. Yolcuların, kendilerini koruyabilmek için alabilecekleri tek önlem, geçitten grup halinde bir arada geçmektir. Drummond bu yolu seçti ve "bir kervanda iki yüz yetmişken... yolda birkaç bine çıkan" develeri saya saya geçidi selametle geçti.

Üç gün sonra, Aziz Simon'un sütunlarına rastladığı ve çok kuvvetli bir yorum yaptığı Cebel Bereket'teydi.

Drummond, "bu uçarı din şehidi," der, ..."bu İnatçı Aziz... alçak bir sütuna çıkıp boynundan zincirlenmiş olarak orada yedi yıl oturmuş..." Drummond, Cebel Bereket'te sütunları, kiliseyi ve katakompları ölçerek, çizerek gene de bir gün geçirdi. Çeşitli çizimlerinde kendini de resimleyen –uzun, geniş etekli bir palto, peruklu, kılıç kuşanmış ve kıpır kıpır atının dizginini eskiz çizen koluna takmış bir figür– bu çalışkan gezgini burada bırakıyoruz.

Doğa İskenderun'da bir liman yaratmamışsa da, bunda epey yol almış. Çünkü kuzeyden inen kıyı tam İskenderun'da batıya doğru üç dört kilometre keskince döner ve Akdeniz'in dalgalarından doğrudan korunan

ama dalgaların etkisinde olan bir körfezi çevirir. İyi bir liman yapmak için gerekli olan tek şey, kendisi liman olamayacak kadar büyük bir körfezde korunaklı bir liman yapmaktır.

İskenderun'un gelecekteki öneminin ne olacağını anlamak için ileriye bakmak, ülkenin demiryolları ve limanlarla donatıldığını hayal etmek gerekir. O zaman, arazinin ve denizin durumundan ötürü Türk İmparatorluğu'nun o geniş topraklarından denize yalnızca akla uygun iki çıkışı olduğu görülecektir. Bunlardan biri Basra Körfezi'nde, öteki de İskenderun Körfezi'nde olmalıdır. Basra Körfezi çıkışının daha büyük bir alana hizmet etme olasılığı olsa da, İskenderun Körfezi'ndeki bir liman, büyük bir bölümü Türk İmparatorluğu'nda kalan en zengin yaklaşık 260.000 kilometre karelik bir alan için rakipsiz bir çıkış noktası olacaktır. Bu alan Toros Dağları'nın batısından başlayacak, Kayseri'nin kuzeyine uzanacak, Kilikya Ovası'nı kapsayacak, Harput'tan geçerek neredeyse Van'a değin doğuya geçecek, Diyarbakır bölgesini ve Mezopotamya'nın bir bölümünü içine alarak Halep'in güneyine uzanacaktır. İskenderun Körfezi'nin Avrupa limanlarına Basra Körfezi'nden hem yaklaşık 6.500 km daha kısa bir yol olduğu hem de kanal vergilerinden tasarruf edileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Zengin madenleri, daha da zengin her türlü tahıl, pamuk, şeker, meyve olanaklarına sahip bütün bu büyük bölgede liman için en merkezi konum yalnızca İskenderun Körfezi'nde olabilir. Geçmişte bu limanın nerede olması gerektiğine ilişkin bir tartışma vardı. Bazıları daha iyi ve daha doğal bir yer olarak körfezin batı tarafındaki Ayas'ı düşünmüşlerdi. Ayas Koyu limanlıktır ama o da İskenderun gibi bir mendirek gerektirir; ayrıca, körfezin yanlış tarafında olması ise büyük bir engeldir; çünkü hizmet edilmesi gereken büyük alan doğudadır. Almanlar Ayas önerilerini incelediler ve İskenderun'a karar verdiler; artık bu konunun neredeyse kesinleştiğini düşünebilirsiniz. Şimdilik Almanya, Almanya'nın Asya Planının siyasi yönü aydınlanıncaya dek İskenderun'u Körfez'in başındaki Toprakkale'den Bağdat Demiryolu'na bir bağlantı hattıyla bağlamakla yetinecektir.

Bu konulara fazla kafa yoran ekselansları Bahçe'de, "gelecekte demiryolu elbette Belen Geçidi'nden geçecek," dedi. Böbürlenmeden, tamamlanmış plana ve demiryolu ağlarının geleceğine bakarak konuşuyordu. İs-

kenderun'un geleceğine ilişkin bir kuşku yoktu. Gerçekten de çok büyük bir liman olacaktı. Konumundan dolayı ondan Mezopotamya'nın batı limanına olacağından da söz etmişti.

Hâlâ geleceği düşünüp bakıp Hindistan'a gidecek bir demiryoluna bel bağlayabilir, *Charing Cross*'dan⁶ trene binip ta Kalküta'ya değin gitmeyi umabiliriz. Bu demiryolu İskenderun Körfezi'nin üstünden geçecektir. Bu nedenle ve hattın değeri ne olursa olsun, İskenderun Limanı'nı elinde tutan güç aynı zamanda hattın hem Akdeniz ucunu, hem de Avrupa ile Hindistan arasındaki demiryolu ulaşımını kontrol edecektir. Şimdi İskenderun Körfezi başkent dışında Türk İmparatorluğu'ndaki en yaşamsal nokta ise, savaşı izleyecek düşünülebilir bir yeni düzende daha az değil, daha çok yaşamsal önemde bir nokta olacak ve önemi her yıl artacaktır. Ege ile Basra Körfezi arasında gelecekteki ticari ve diğer gelişmeler dikkatle ele alınırsa, bu önem artışının sonunda varacağı nokta abartılmış olmayacaktır. Elbette demiryolları, daha güneye yapay bir çıkış yaratmak için değil, verimli en büyük bölgenin en merkezi çıkışına hizmet etmek amacıyla yapılırsa, gelecekte İskenderun Akdeniz'deki en büyük limanlardan biri, belki de en büyük liman haline gelecek ve yaratacağı olanaklar abartılmış olmayacaktır.

İskenderun'da gemiyi beklerken, Issus Savaşının nerede yapıldığını araştırmaya heveslendim. Bazı otoriteler bir şey, diğerleri başka bir şey söylüyordu; bu otoriteler savaşın yeri konusunda birbirlerine yirmi beş kilometre uzak düşüyordu. Dar bir ovada savaş alanını bulmak için bir uçtan öteki uca giderken zorunlu olarak savaşın yapıldığı yerden geçmek basit bir iş gibi görünüyordu. Bir sabah savaşın olduğu yeri görmek amacıyla yola koyuldum. İskender'in ordusu –otoritelerin dediği gibi– Belen'den gece yarısı geri döndüyse ve ertesi sabah savaş alanına ulaşıysa, diye düşündüm, o zaman nereye değin yürüdüklerini –ya da en azından nereye değin yürüyemediklerini– iyicene kestirebilirdim; çünkü Belen'e gitmek için saatlerce yürümüşlerdi ve böylesine ağır donanımlı askerler geri dönmeleriyle savaş arasında geçen sürede ancak belirli bir uzaklığı kat edebilirlerdi.

Çok sıcak bir gündü; ama ben uzun bir iş gezisinden sonra arada bir durarak ve bir tür tatil gezisi yaparak denizle dağ arasındaki taşlı bir keçi-

6 Charing Cross İstasyonu, Londra'daki ana demiryolu ve metro istasyonudur –çn.

yolundan keyifle yürüdüm. Sonra keçiyolu alçak bir bayıra tırmandı ve ben de garip bir rivayetin belirtmiş olduğu bir noktaya geldim. Yunus'un başka bir yerde değil, burada balinadan karaya çıktığı söylenir.⁷ Rivayet çok eskidir ve bu tümsekte bir tapınağın bulunduğu zamana dek geriye gider. Şimdi orada Yunus'un sütunları⁸ diye bilinen iki taş parçası kalmıştır. Bu yer haritalarda "Yunus'un Sütunları" diye adlandırıldığına göre bu ad güvenilir olmalıdır. Rivayetle eyleşir, basit bir masalın nasıl doğduğuna şaşar, bununla birlikte; yolu renklendirdiği, merak uyandırdığı ve bu eski topraklara özgü benzer öykülerle uyumlu olduğu için bundan hoşlanırsınız.

Yunus'un Sütunlarındayken İssos Ovası'nın güney ucundaydım. Orada savaş alanını aramamın kolay bir iş olmadığını, bu konuyu ayrıntılarıyla çözmeye kalkışmanın bir iki günde yapılamayacağını gördüm. Dağlar denizden daha uzaklaştı, ova biraz açıldı ve kilometrelerce kuzeye gitti. Orada dikilmiş kıyıya bakarken, savaş alanının hâlâ aranıp bulunabileceğini ama daha fazla aramak istemediğimi itiraf etmek zorundaydım. Ancak şundan emindim: Yeri neresi olursa olsun, Yunus Sütunlarına on kilometreden uzakta değildi. Bu, Makedonların Belen'den kırk kilometreden fazla yürümeleri demekti ve bir de geriye dönmeden hemen önce kat ettikleri yol vardı. Çok güçlü yürüyüşçüler olabilirlerdi; ama falanjinlerin ağır zırhlarını ve silahlarını taşıyorlardı; ayrıca her askerin kendi ganimeti, bir miktar da yiyecek ve içeceği vardı. Kuzeye doğru yavaş yavaş ilerlerken savaşın yapıldığı günün sabahı erkenden Yunus'un Sütunlarının olduğu yerden geçtiler. Eminim ki, dinlenip canlanmadan pek bitkin olacaklar ve pek bir işe yaramayacaklardı.

Akşam olurken İskenderun'a döndüm; günbatımının zayıf ışığında birbirini izleyen mor yamaçlarla yarların daha alçak göründükleri Amanosların güneye sarkan duvarı göründü. Onun önünde, uzaklarda başıboş dolaşan bir iki yelkenlinin görüldüğü, okyanus mavisi renginde ve bir havuz kadar durgun Akdeniz uzanıyordu. Körfezin karşısında, ovanın deniz tarafındaki ucunda kasaba, şurada burada birkaç hurma ağacıyla gökyüzünde beyaz yapılar ve alçak çatılardan oluşan bir çizgi duruyordu. İnsanı derin derin düşündüren görüntünün sessizliğinde, beni gelecekteki olacaklar üzerine düşünceler üretme-

7 Yunus [Jonah] Eski Ahit'e göre, MÖ 8. yüzyılda, İsrail'in kuzey krallığından bir peygambere verilen addr. Kıyıya bir balığın ya da balinanın karnında ulaşmıştır -çn.

8 İskenderun - Payas demiryolu üzerinde, İskenderun'un giriş kapısı kalıntısıdır. -çn.

ye iten bir şey vardı. Oluşmakta olan belirgin bir geleceği beklerken dağlar ve deniz âdeta geçmişin anılarını muhafaza ediyordu. Görüntüye bakarken bunları düşünmemin bir nedeni de vardı; çünkü buradan bakarken Doğuya açılan tarihsel kapılardan birinden içeri süzülüyordum; dağların öbür yanında, yakın zamanda yolculuk yaptığım o yolda, Akdeniz'den Bağdat'a, Basra Körfezi'ne, İran'a, oradan sonunda Hindistan'a giden kadim yol uzanmaktaydı. Doğu Akdeniz ile Uzakdoğunun ilişkide olduğu tüm çağlar boyunca hem ticaret kervanlarının, hem de işgalci orduların doğal karayolu burasıydı. Örneğin, İssus Savaşı arkamda, birkaç kilometre ötede yapılmıştı; bu savaş yaklaşık 2.300 yıl önce Doğunun tehlikeye düşmesi üzerine, Pers Kralı ile dünya egemenliği arayışındaki bir Avrupalı işgalci olan İskender arasında aslında bu yol için yapılan bir savaştı. Ve Issus zaferini Arbela⁹ izledi ve Bağdat'a giden bu yolda Arbela'dan sonra herkesin bildiği gibi İskender'in Hindistan'ı işgali geldi.

[*Across Asia Minor on Foot* 1917'de yayınlandığı için yazar bundan sonraki beş paragrafta 1. Dünya Savaşındaki gelişmeleri görmüş biri olarak bazı siyasal yorumlarda bulunma olanağı bulmuş. Yazarın Anadolu gezisiyle alakalı olmadıkları için kitabın bu beş paragrafını Türkçe metne dahil etmedik.]

Yunus'un Sütunlarını gezdiğim günün ertesinde, Beyrut ve Doğu Akdeniz'deki başka yerlere yolculuklar yapmak üzere bir posta gemisiyle İskenderun'dan ayrıldım. Turizm mevsimi yüksek döneme yakın olduğundan gemi her yeni limandan dolu ayrıldı; ama salonu tıka basa dolduran düzinelerle Rus, bol Fransız, Alman, Avusturyalı, Amerikalı, Norveçli, Danimarkalı ve Yunan yolcu kalabalığında benim dışımda ikiden fazla İngiliz hiç olmadı. Ötekiler bu denli kalabalıkken bizim insanlarımızın bu acayip yokluğu, savaş öncesinde millet olarak Anadolu'ya çok az ilgi duyduğumuza gayet iyi işaret ediyor gibi görünüyor.

9 Bugün Kuzey Irak'ta Erbil olan Arbela'da yapılan savaş ya da Gaugamela Muharebesi (MÖ 1 Ekim 331), Pers İmparatorluğu'nun yazgısını belirleyen, III. Darius ile Büyük İskender'in orduları arasındaki savaştı –çn.

Dizin

Ab

Abdullah (Arap) 308
Abdullah Paşa (Köprülü) 57
Abdül 50
Abdülaziz (Sultan) 250
Abdülhamid 152-153, 190, 249-250, 329-330, 343
Abdülvehhab Camii/Aziz Yuhanna Kilisesi 145
Acemistan 185
Acemistan ya da İran dağları 207
Adana 149, 185, 285, 311, 318, 320-326, 328-330, 332, 334, 336, 341, 349, 350-353, 357, 410
Adana katliamı 313, 323-324, 328, 330, 332, 357, 411
Adanalı(lar) 326, 333, 386
Adana-Mersin Demiryolu 309, 315, 318
Afgan(lar) 319
Afrika 18, 319, 341, 403-404, 420
Afyonkarahisar 301
Agadir olayı 326
Agence Commerciale du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie/Osmanlı Anadolu Demiryolları Acentesi 226
Ahır Dağı 360-363, 365, 379, 415
Ahmet (Bulgar mültecisi arabacı) 24, 29, 31, 34, 38-40, 43, 46, 75-76, 83-84, 86, 89, 94, 108, 110, 112, 115, 117-118, 121-122, 130, 158
Ahmet (Uçhisarlı) 222
Aigina Adası 278
Aix la Chapelle 277
Akdağ 42, 46, 49, 61, 77-78
Akdeniz 18, 20-23, 70, 97, 148, 170, 177, 179, 204, 236-237, 239, 241, 247, 257, 266, 269, 274, 280, 284, 287, 295, 297-299, 301, 306-307, 316, 318-319, 327, 347, 399-401, 403, 410, 413-418, 421, 423-425
Akköprü/Arap Köprüsü 252, 259-260, 262-263, 266, 284, 323, 339, 367
Akköprülü(ler) 284
Aladağ 207, 229, 239-240, 247-249, 252-253, 261, 267, 284, 323, 336, 416
Algericas Konferansı 326

Ali (Çete üyesi) 291
Ali (uşak) 34, 50
Ali Dağı 173, 175, 177, 179
Alman Büyükelçiliği 334, 337, 350
Alman hastanesi (Maraş) 362, 365
Alman İmparatorluğu 356, 365, 386
Alman kolonileri 86, 97
Alman konsorsiyumu 278
Alman misyonerliği 362, 365
Alman siyaseti 33
Alman(lar) 99, 196, 226-227, 252, 258-259, 263, 266-267, 269 278, 284, 295, 316, 318, 321, 326, 336, 348, 350, 352-357, 365, 380, 413, 417-418, 422, 425
Alman-Ermenileri 99
Almanya 226, 258-259, 274, 278, 316, 415, 422
Almanya'nın Asya Planı 422
Altın Post 19
Amanos Dağları 20-22, 323, 336, 347, 350, 362, 378, 384, 388, 401, 403, 408, 410-414, 416, 418, 420, 424 ayrıca bkz. **Nur Dağları**
Amasya 46-47, 49, 57, 75, 78, 80-84, 86, 91-92, 94-100, 102-103, 107-108, 110, 115
Amasya Bimarhanesi 93
Amasya Geçidi 78
Amasya Kalesi 91
Amazon/Amazonya Dağları 30, 96
Amazon ülkesi 30, 96
Amazonlar 86, 96
Amerika 26, 54, 64, 166, 406
Amerika Birleşik Devletleri 406
Amerikalı(lar) 13-14, 24, 26, 29-30, 33, 54, 60-63, 68-69, 72, 153, 155, 166, 179, 210, 312-313, 323-324, 328, 330-331, 365-367, 381, 425
Amerikan Board 60
Amerikan Büyükelçiliği 60
Amerikan dikiş makineleri 395
Amerikan İç Savaşı gazisi 377
Amerikan Kız Lisesi (Maraş) 365
Amerikan Kız Okulu 330
Amerikan Koleji 311-312, 381

Amerikan köyü 60, 63
Amerikan misyonerleri/misyonerlikleri 14, 29, 48, 60-61, 123-124, 143, 153, 166, 313, 328, 365, 377 ayrıca bkz. Hristiyanlar
Amerikan misyonerlik hastaneleri 68, 158, 165, 173-174, 366
Amerikan okulu 64, 123-124, 167, 362, 365
Amerikan savaş filosu 124
Amerikan Tıbbiyesi 168
Amisus 23, 26, 29 ayrıca bkz. Samsun
Amorium 301
Anadolu 13-14, 17, 23-24, 26, 28, 32-33, 35, 38-39, 42-44, 49, 53-54, 60-61, 63-64, 69, 72, 75, 76-78, 80, 86-87, 89-90, 97, 99-100, 109-110, 112, 117-119, 124, 127, 131, 134-135, 137, 144-149, 153, 157, 165-166, 170-172, 175, 179, 182, 188, 203-204, 214, 225-227, 234, 238, 240, 244, 258, 261, 263, 266, 275, 282, 287, 291, 295-296, 306, 313, 315-316, 321-322, 327, 330, 334, 349, 357, 359, 362-363, 366, 368, 377-378, 380, 382, 384, 404, 406-407, 413-414, 425
Anadolu Koleji 60-61, 64, 66
Anadolu Müslümanlığı 182 ayrıca bkz. Müslümanlar
Anglikan Kilisesi 379, 382
Ankara 57, 185, 207, 210, 291
Ankara-Sivas 267
Annesoi 105, 109-110
Antakya 323, 327, 341, 358, 362, 388, 394, 402-404, 406-407, 410, 413-415
Antakya Kapısı (Halep) 405-407
Antalya 275
Antalya Körfezi 207 405
Antep 295, 369, 379-384
Antonius 301-302
Arap(lar) 261, 277, 296, 298-299, 301, 306, 308-309, 311, 313-314, 319, 327, 341, 350, 363, 386, 397, 406, 409
Araplı Köyü 239-240
Arbela/Erbil 425

Argonotlar 19, 78
Arnavut(lar) 276, 377, 418
Arnavutluk 64, 77, 418
Artova/Artık Ova 130
Arzulanan Kent 33
Assos tepesi 306
Asurca 363
Asya 24, 29 33, 66, 85, 110, 258, 319, 352, 401, 403
Asyalı(lar) 76, 90, 92, 111
Asyatik 182
Atinalı(lar) 49
Attila (Hun) 58
August (Saksonyali) 58
Avonmouth 17
Avrupa 33, 48, 54, 56, 58-59, 66, 77, 94, 116, 126, 156, 165-166, 245, 258-259, 263, 270, 319, 396, 403-404, 423; devletleri 165, 275; düşünceleri 190; limanları 422; malı 244; tarihi 56; tarzı 279, 299; yaşantısı 44
Avrupalı(lar) 13, 54, 78-79, 116-117, 138, 169, 177, 196, 202, 241, 249, 264, 269, 389, 418, 425
Avusturyalı(lar) 17, 196, 425
Axylon 204, 207, 266
Ayas Kasabası 416
Ayas Körfezi 416, 422
Aynalı Mağara 86, 94-96, 98
Ayrılık Ağacı 60, 63
Azerbaycan-Kafkasya 296
Azez Kayası 379, 386, 388
Aziz Nişan Manastırı 143, 155, 157
Aziz Pavlus Kapısı 313-314
Aziz Pavlus Koleji (Tarsus) 311, 313, 317, 377
Aziz Pavlus Kuyusu 313
Aziz Simon Stilitleri 405, 407
Aziz Yuhanna Kilisesi bkz. Abdülvehhab Camii
Aziziye Mahallesi 389
Babiâli 292
Bafra 26
Bağ Kapısı 299

Bağdat 23, 78, 128, 322, 339, 396, 402, 404, 418, 425
Bağdat Demiryolu 99, 164, 177, 226-227, 239, 252-253, 257, 261, 263-264, 266, 273, 278, 285, 299, 318, 321, 323-324, 326, 334, 345, 352, 353, 356, 386, 415-416, 422
Bağdat Demiryolu İstasyonu (Müslimiye) 404
Bağdat halifeleri 397
Bağdat Yolu 17, 23-24, 27-29, 31, 34, 36, 38, 41, 47-48, 78, 80, 102, 106, 150, 256, 258, 285
Bahçe 334, 336, 350-353, 355, 357, 365, 386, 422
Bahçe Geçidi 347, 380, 403-404, 414
Bahçe Nehri 349
Balkan devleti 377
Balkan Hristiyanları 57, 109
Balkan ülkeleri 64
Basileios (Aziz) 105, 109, 182, 186, 193
Basra Körfezi 278, 386, 402, 422-423, 425
Bastil 397
Batılı 47, 124, 326, 372, 393, 399, 412
Baudouin I 341
Bedrosyan, Manuk 156
Bektaşî dervişleri 182
Bektaşîlik 182
Belçika 80, 397
Belen 417-418, 420-421, 423-424
Belen Geçidi 22, 347, 411, 413-417, 422
Belgrat 59
Belgrat Kalesi 59
Berberi(ler) 400
Berdan Çayı/Tarsus Çayı 302, 310-316
Berit Dağı 367, 374, 376
Berlin 19, 99, 278, 356
Beş Göz Hanı 379, 384
Beyrut 18-19, 168, 185, 187, 295, 372, 413, 425
Bieberstein, Adolf Freiherr Marschall von 278, 352-353
Bill, Lord 17-18
Birleşmiş Almanya 258
Bitinya 21
Bitlis 119, 193

Bizans 19-20, 43, 57, 78, 109, 111, 144, 157, 191, 277, 296, 298, 363, 366, 386
Bizans İmparatorluğu 218, 301
Bizanslı(lar) 193, 261, 327, 340, 397
Boeotia 49
Boğazlar 33
Bolgar Dağları/Bulgar Dağı 207, 239-240, 248-249, 253, 257-258, 267, 279
Bombay 404
Bozak Dağı 207
Brentford 104
Bristol 17
Britanya 104, 260, 415
Britanya Doğu Akdeniz Konsolosluk Servisi 39
Britanya İmparatorluğu 19
Britanya Kolombiyası 179
Broadway 405
Bromley 74
Browning (silah) 36, 113, 243, 283, 395
Bulgar Dağı 207-208, 239-240, 248-249, 253, 257-258, 267, 279
Bulgar(lar) 75
Bulgaristan 76, 77
Burunkale 238
Büyük Britanyalı 317

Cafer Hatun Han 379, 386-387
Cambazlı Boğazı 261
Canik Sancağı 32
Cebel Bereket 421
Cebel Bereket Tepesi 407
Cebel Nur Dağı/Davudi Dağı 323
Celile Prensliği 341
Cellathan 105, 110-113
Ceyhan 339, 343-344, 367
Ceyhun Nehri 85, 341, 369
Cezayir 400
Cezayirli(ler) 319
Chalons Savaşı/Catalaunum Savaşı 58
Chambers, Dr. 331
Charing Cross 423

Ca

Chitty, Joseph 401
Christie, Dr. 377
Cicero 296
Cihat Kapısı 299, 301, 311, 313, 316
Colt 395
Corcovado Dağı

Ça

Çakallı (Köyü) 24, 33-34, 36, 38
Çakıt Suyu 260, 278, 284-285
Çalılık 24, 307
Çamhbel 133-134, 136-137, 330
Çanakkale Boğazı 80, 259
Çat (Köyü) 225, 227, 229-230
Çatalca 117
Çengel (Köyü) 105-107
Çerkez(ler) 111, 113, 127, 133-135, 139-140, 151-152, 157, 168, 239, 245-247, 253-255, 273, 276, 279-280, 282-283, 319, 350, 355-356, 359, 377, 414
Çifte Han Karakolu 260
Çifte Minareli Medrese (Sivas) 147
Çiftehane 263, 278
Çiftlik Han 126, 132-133
Çingene(ler) 23, 234, 236, 299, 310
Çinli 100
Çorum 27
Çukurova 240
Çürüksu Vadisi 96, 112
Çürüksu/Iris 30, 81, 96

Da

Dalmaçya 64
Danimarkalı(lar) 425
Darius 299
Darius III 341, 416, 425
Derinkuyu (Melegobia) 230
Dersim Kürt bölgesi 102, 150
Develi (Kayseri) 236
Develi Karahisar 234, 238-239, 250, 255, 260
Develi Karahisar Kalesi 237
Dikran (Ermeni Kralı) 327-328
Dinant 80

Divriği 102
Diyarbakır 23, 149, 281, 406, 422
Doğu Akdeniz Şirketi/British Levant Company 388-389, 400, 420
Doğu demiryolu hattı 418
Doloman Dağı 336
Doughty-Wylie (Binbaşı) 323, 328
Dörtyol 20, 419
Dresden Kalesi 58
Drummond, Alexander 388, 401, 413, 420-421
Dübekçi Han 255, 273, 285, 287, 289
Dümbelek Boğazı 261
Dünya Savaşı I. 316, 425
Dünya Savaşı II. 316, 415

Eçmiadzin 156
Edessa (Urfa) Kontluğu 341
Edikli 239
Edinburgh Kalesi 397
Edirne 59
Efes 149
Ege 25, 269, 306, 423
Ege Adaları 64
Ege Denizi 47
Eğri Köprü 143, 150, 157
Elbistan 377
Elbistan Dağları 319, 362, 378
El-Hammam Köyü 405, 408-410, 413
El-Hammam tepeleri 414
Eloğlu bkz. Türkoğlu
Enighil Köyü 239, 241, 244, 249-250, 257, 291
Enver Bey 308
Erbaa 109
Erciyes Dağı 158, 160, 165, 170-171, 175, 177, 179, 188, 192-194, 199, 224, 234, 236-237, 247, 261
Ereğli 239-240, 266-267, 271
Ereğli-Sivas 267
Ermeni katliamı 115
Ermeni Krallığı 313
Ermeni Protestan Kilisesi 331, 349

Eç

Ermeni(ler) 17, 28-29, 32, 42, 48-49, 53-56, 59-60, 64-65, 72, 76, 85-87, 97, 99, 109, 114-116, 119-125, 133, 135-136, 138-139, 142-145, 152, 154-157, 160, 165-168, 175, 181-182, 184, 193, 197, 241, 244, 270, 279-282, 292, 306-307, 313, 319, 321, 323, 326-332, 339-340, 343, 349, 357, 362-366, 368, 372, 376-378, 382, 386-387, 405-406, 411

Ermenistan 326

Erzincan 145, 164

Erzurum 119, 145, 148, 156

Esklavonyalı Muhafızın Kalesi/Annaşa ya da Belemelik Kalesi 287, 296-297

Esklavonyalı(lar) 296

Eyfel Kulesi 91

Fa **Farnekes II (VI. Mitridates'in oğlu)** 103

Fas 400

Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü) 57

Fazıl Mustafa Paşa (Köprülü) 57

Fellah(lar) 319

Fenike 19

Fındıklı Han 252, 256-257

Fırat 159, 163, 291, 295, 350, 355, 379, 401

Filistin 19, 259

Flavius Aetius (General) 58

Fransa 175, 274, 295, 329

Fransız Devrimi 329

Fransız(lar) 97, 105-106, 292-293, 295, 317, 377-378, 401, 417, 421, 425

Fransiskan 182

Frenk 299

Friderich Barbarossa 258, 354

Ga **Galler** 42, 119

Galya 58

Gaugamela Muharebesi 425

Gâvurdağı/Gâvurdağları 357, 362 ayrıca bkz. **Amanos Dağları**

Gelibolu 20

Genç Türkler 190, 250, 275

Geoffrey de Bouillon (Kral) 418

George (Kral) 175, 179

Germanicia bkz. Maraş

Germen halkları 258

Giresun 19

Giritli(ler) 319

Göller Bölgesi 97

Göreme 218, 220, 222-223, 232

Göreme Piskoposluğu 214

Göreme Vadisi 214, 216, 219, 221

Grand Rue de Pera (İstiklal Caddesi) 308

Gregorios (Nyssalı Aziz) 105, 109-110, 182

Gregoryen Kilisesi 156

Grey, Sir Edward 86-87

Gülek Boğazı Hanı 297-299, 301

Gülek Boğazı istasyonu 309

Gülek Boğazı/Kilikya Kapıları/Kilikya Kapıları Geçidi 239-240 257, 261, 266, 277, 285, 295, 299, 301, 310, 315, 339, 347, 367, 414-415

Gümüşören 236

Güredin Çayı 367-368

Habib-i Neccar Dağı 323

Hacı Bektaş (-ı Veli) 182

Haçin 329, 366

Haçlı Sefer(ler)i 341, 418

Haçlılar 258, 261, 298, 306, 313, 327, 363, 384, 394, 397, 399

Haldiya Theması

Haldiyahlar 78

Halep 22, 185, 339, 355, 366-367, 377, 382, 386-397, 399-406, 408, 410-411, 415, 417, 420, 422

Halep Kalesi 388, 398

Halep Paşası 417

halifelik 23, 321

Halil 308

Hamidiye (kaza) 343

Hamidiyeli(ler) 349

Harbiye Nezareti 148, 152

Harran 379

Harun el Reşid 23, 263, 277-278, 296, 313, 323, 397
Harun Reşid Kalesi 336
Hasan Dağı 207, 267
Hasan Sabbah 394
Haşhaşiler (Assassin)/Sabbahiler 394
Havza 38, 41, 43, 46-47, 78
Heath, Milton 302
Hector (kavas) 388-390
Helen(ler) 24, 32
Heligoland 316, 415
Hemming, John 401
Hristiyan(lar) 27, 45, 48, 57-58, 68, 76-77, 140, 168, 175, 182, 190-192, 220, 235, 247, 277, 279, 301, 350, 363-364, 368, 372, 388, 397, 407; devleti 168; dünyası 56; inancı 193; kilisesi 145, 182 ayrıca bkz. Amerikan misyonerleri
Hristos (Rum) 47
Hindistan 120, 153, 352, 395, 402, 410, 413, 417, 423, 425
Hintli(ler) 319
Hisar Kalesi 238
Hisarköy 301
Hitit 90, 195, 236, 261, 363
Hoca Dağı 207
Hollandalı(lar) 185, 401
Homeros 19, 47
Horasan 182
Hotel de la Gare 269
Hulagu (Moğol Hükümdarı) 397
Hummani/Kumani/Komana/Hanyeri 149
Hunat Hatun Camisi 186, 190
Hunlar 58
Hüseyin Paşa (Köprülü Amcazade Hacı) 57

İb

İbora (İverönü) 109-110
İkonium Kenti 266, 270 ayrıca bkz. Konya
İbrahim (Hz.) 379, 397
İbrahim (Kara) 291, 293, 317
İbrahim (kavas) 323, 332-339, 341-343, 345-351

İbrahim 308
İbrahim Çavuş 337, 350, 355
İbrahim Paşa (Mısır komutanı Kavalalı) 287, 295, 297, 316, 318, 341, 417-420
İçhan 265
İhsan (Rehber) 175, 185-191, 193, 195, 197-202, 204-205, 207, 209, 213, 215, 221-222, 225, 228, 230, 233, 235, 239-245, 247-251, 253-254, 256-257, 260, 265-267, 271-272, 278, 282-283, 285-288, 290-291, 293-295, 297, 299, 302, 304, 308, 310, 323, 332-334, 338, 359
İncesu 199-201, 204, 215, 230, 234, 236, 238, 250, 291
İncesu Hanı 197, 235
İnebolu 22
İngiliz Büyükelçiliği 401
İngiliz İmparatorluğu 352
İngiliz kabileleri 104, 258
İngiliz konsolosları/konsolosluğu 153, 170, 323, 328, 332-333, 337, 339, 344, 348, 360, 372, 377, 382, 389, 400-401, 419
İngiliz toprakları 287, 295
İngiliz(ler) 18, 26, 34-35, 44, 60, 62, 68, 71-72, 74, 76, 87, 89, 97, 100, 110, 118-120, 122-123, 133, 135, 137, 143, 153, 166, 182, 186, 195-196, 201, 226-227, 241, 243, 245, 256, 258, 276, 282, 317, 319, 324, 326, 352, 358, 378, 381, 385, 388-389, 399, 402, 406, 413, 415, 420, 425
İngiltere 17, 24, 56, 89, 117, 119-120, 124, 153, 175, 242, 274, 280, 295, 305, 316, 326, 399, 408, 416-417
İran 18, 22, 60, 389, 396, 404, 425
İran dağları 207
İranlı(lar) 292, 390, 393
İris Vadisi/Yeşilirmak Vadisi 96, 102, 111
İrlanda 364
İskender (Büyük) 20, 90, 258, 263, 284, 296, 299, 313, 315, 336, 341, 347, 410, 413, 416, 423, 425
İskender Bey/Gergi Kastrioti/Skanderbeg 413, 418
İskenderiye 406
İskenderun 15, 393, 402, 408, 413, 416-425

İskenderun Ağası 417
İskenderun Körfezi 22, 322-323, 402-404, 413, 415-416, 422-423
İskenderun-Payas 424
İskenderun-Samsun 13
İskitler 296
İskoç/İskoçyalılar 296, 365, 390, 401
İslam 58, 91, 356
İslamiyet 44 ayrıca bkz. Müslümanlar
İspanya 104
İsrail 424
İsrailoğulları 109
İssos Ovası 424
İssos Savaşı 20, 341, 347, 413
İstanbul 18, 21-22, 25, 29, 57, 59-60, 80, 91, 97, 108, 117, 148, 156, 164, 177, 188, 204, 236, 239, 266, 270-271, 278, 308, 321-322, 332, 334, 350, 352-354, 364, 377, 380, 394, 399, 401
İstanbul Boğazı/Boğaziçi/Konstantinopolis Boğazı 17, 33, 91, 152, 271, 277, 297, 395
İstanbul-Bağdat 226, 354
İstanbullu(lar) 379
İtalya 14, 21, 148, 168, 175, 273-274
İtalyan Savaşı 321
İtalyan(lar) 14, 80, 138, 188-189, 257, 264, 274-275, 348, 372, 380, 385, 406, 410
İverönü (Ibora) 109-110
İzmir 90, 145, 149, 203, 275, 306, 321, 390

Ja

Jales 329
Jales Ordusu 329
Jamaika 17
John Sobiesky (Polonya Kralı) 58
Julius Caesar 100, 103-104

Ka

Kafkas eyaletleri 32
Kafkaslar 64
Kafkasya 33
Kahramanmaraş 357 ayrıca bkz. Maraş
Kalküta 404, 423
Kanada 179

Kanadalı(lar) 179, 293
Kantemir 59
Kapadokya 75, 175, 177, 181-182, 192, 195, 208, 212, 214-215, 218, 372, 386
Kapadokya Kırallığı 149
Kapalıçarşı (Halep) 394
Kapalıçarşı (İstanbul) 394
Kara Toprak 156
Karadağ 38, 40, 42
Karadağ Geçidi 42
Karadağlı(lar) 377
Karadeniz 17-18, 20-24, 32-33, 70, 78, 106, 148, 179, 226, 253, 269, 312, 319, 327, 403
Karagöl 165-168
Karagöllü(ler) 168
Karaman 185, 266-268, 271
Karaman Beyliği 267
Karaman peronu 268
Karmel Dağı 99
Kastamonu 22
Katoliklik 60
Kavala 25
Kavlakepe/Kavlukepe Köyü 239, 245-246, 252
Kavşak Çayı 49
Kayadibi 161-162
Kayseri Kalesi 191
Kayseri Ovası 171, 175, 177
Kayseri/Caesarea 143-144, 149, 158-160, 164, 168, 169-170, 172-174, 176-177, 179, 185-186, 188-189, 192-194, 196, 199, 210, 236, 240, 266-267, 270, 292-293, 304, 317-318, 322, 332, 363, 367, 422
Kayserili(ler) 291
Kazdağı 21
Kent 74, 408
Kıbrıs 316-318, 378, 415
Kıbrıslı(lar) 311, 317
Kırkhan 405, 413-414
Kırkhan katliamı 411
Kırşehir 207, 210
Kızılırmak 30, 142, 150, 159, 232

Kızılırmak Vadisi 143
Kilikya 204, 307, 313, 316, 318, 323, 326, 327, 329-330, 341
Kilikya Ermeni Krallığı 329
Kilikya katliamları/kırnımları 306, 313, 326, 343, 349, 357
Kilikya Ovası 247, 257, 285, 289, 294, 299, 303, 307, 311, 318, 320-321, 327, 329, 336, 339, 347, 367, 380, 416, 422
Kilikya yolu 257-258
Kilikyalı(lar) 306, 309, 323, 326, 329
Kilis 383-385
Kilisli(ler) 407
Kinet/İssos 416
Kiros (Büyük) 258, 263, 284, 296
Klazomenai 306
Kleopatra 302, 315
Klikya Ermeni Krallığı 329
Knidos 306
Kolhis 19
Konstantinopolis 26, 261, 327, 340 ayrıca bkz. İstanbul
Konya 177, 185, 239, 240, 257, 259, 266, 269-271, 322
Konya Çelebi Sultanı 270
Konya Demiryolu 266, 268
Konya Ereğlisi 164
Konya İstasyonu 269
Korint Körfezi 49
Kotyora bkz Ordu
Körkün Çayı 247, 252-255
Kral Mezarları (Amasya) 94, 97
Krikor Lusavoriç (Surp) 109
Ksenefon 19
Kudüs 29, 341
Kudüs Alayı 362, 367, 376
Kudüs Krallığı 418
Kurtdağı 127, 129-130, 135, 384
Küçük Asya 13, 17, 21-23, 35, 60, 66-67, 75, 78, 99, 104, 144, 258-259, 261, 279, 295, 306, 315, 321, 339, 354, 389

Küçük Ermenistan 313, 323, 326-327, 329, 366
Kürdistan 113, 389
Kürdistan Dağları 362, 379
Kürt(ler) 100, 102, 119, 127, 151, 248, 256, 279, 293, 319, 339, 414
Küveyk Nehri 390

L'invincible of Marseilles 416
Ladik 42
Ladik Gölü 46
Lalebeli 165, 171, 271
Laz(lar) 14, 158, 164, 253
Lazistan 113
Lazistan Dağları 253
Leon III (İsauralı) 362, 366
Lloyd firması (Avusturya) 17
Londra 28, 58, 141, 299, 345, 400-401, 408, 423
Londra Olimpiyatları (1908) 348
Lucullus 23
Lulu Kalesi 273, 277, 296
Lübnan 13
Lübnan Dağları 21

Maden Kasabası 279
Makedonlar 347, 416, 424
Malatya 23
Manchester 53, 319, 395
Manchester ipliği 25
Mannlicher (silah) 55
Maraş 352, 357-358, 360-368, 372, 377-379, 395, 410
Maraş Ovası 352, 363
Maraşlı(lar) 366
Marchant, Willoughby 416
Marcus Antonius 313
Marden Efendi 68, 70
Marınca Köyü 48, 56-57
Marmara 21, 117
Marmara Denizi 271, 321
Martyn, Henry 115, 120
Massachusettes 60

Matiana Piskoposluğu 218
Matiana/Korama/Maccan/Avclar bkz. Göreme
Mauser (silah) 395
Mazaka 149, 186, 192
McAdam, John Loudon
Medea 19
Mehdi 139
Mehmed Ağa (Silâhdar) 59
Mehmet (arabacı) 158-165, 167-169, 173-174, 184
Mehmet (zaptiye) 393, 407-408, 412
Mehmed Paşa (Köprülü) 57-58
Mehter Marşı 203
Mekke (yönü) 140, 290
Mekke 404
Melbourne 404
Merakum Yaylası 144
Mersin 261, 299, 311, 316-319, 324, 326, 353
Mersin Demiryolu 324
Mersin Limanı 240
Mert Irmağı 30, 36
Merzifon 29, 33, 38, 48-51, 53, 55-57, 60-61, 63, 65, 68-69, 75
Merzifon Koleji 59
Merzifon Misyonerlik Hastanesi 68-69
Merzifon Ovası 47, 73, 75-76, 91, 97, 108, 122, 153-154, 197, 366
Merzifonlu(lar) 48-49
Meşek (Yafes'in oğlu) 19
Meşek 19
Mezopotamya 20, 22, 321-322, 362, 388, 422-423
Mikhitar bkz. Bedrosyan, Manuk
Mikhitharist Manastırı 156
Mikhitharistler 156
Mısır 104, 109, 153, 189, 250, 295, 341, 352, 363, 386, 419
Mısırlı(lar) 261, 295, 297, 327, 397, 400, 417
Midilli Kuşatması 104
Milet 149
Misis 336, 338-338
Misis Han 336
Mitridates (Büyük, Pontus Kralı) 81, 83

Mitridates (Pontus Kralı VI.) 75, 103
Moğol(lar) 100, 191, 193, 397
Moltke 295
Mopsuestia 336, 339
Most Worshipful of the British Levant Company 400-402
muhacir(ler) 75-76
Muhammed (Hz.) 27, 364
Munro (Calcairnlı) 402
Murad (Sultan) 250
Mustafa (Adanalı) 323, 333-334, 336-338, 341-342, 345, 347-349, 359-360, 367, 380-382, 385-387, 389, 412, 414
Mustafa (Uçhisarlı) 222
Mustafa Paşa (Merzifonlu Kara) 48, 56-59
Musul 23, 157
Mutasım (Halife) 301
Müslimiye 404
Müslüman(lar) 27-29, 32, 45, 48, 50, 53-56, 58, 63, 68, 76-77, 86, 120-122, 125, 133, 137-138, 140, 145, 151, 158, 160, 182, 184, 190-192, 201-202, 214, 221-222, 228-229, 232, 233, 241, 243, 247, 265, 270, 275, 277-280, 282-283, 288, 290, 292, 302-305, 311-312, 323-324, 329-334, 340, 343-344, 349, 353, 356-358, 362-366, 368, 376, 380, 382, 386, 388, 397, 399, 405, 411, 414; eyaletler 352; medreseleri 266; ayrıca bkz. İslamiyet
Myrmidon 278
Namur eyaleti 80
Napoléon 90, 308, 316
Napoléon Savaşları 316
Napolili(ler) 264
Nar (Köyü) 225, 227
Nevşehir
New Orleans 321
New Yorklu(lar) 405
Nikeforos I. 277
Nizip Muhaberesi 295
Norman mimari üslubu 157

Norman(lar) 341, 399
Norveç 21
Norveçli(ler) 425
Nuh (Hz.) 19
Numan Paşa (Köprülü) 57
Nur Dağları 336, 339, 341, 347, 384, 388 ayrıca bkz.
Amanos Dağları

Od

Odesa 24
Ordu 19-20
Ortahisar 214, 230-233
Ortahisar Kalesi 386
Osman Paşa 115, 120
Osmaniye 336, 343, 346-351, 354
Osmaniye-Bahçe 349
Osmaniyeli(ler) 349
Osmanlı Anadolu Demiryolları Acentesi 226
Osmanlı Anadolu Demiryolları İdaresi 226
Osmanlı Devleti 19, 116, 168, 324, 382
Osmanlı İmparatorluğu 26, 32, 64, 77, 113, 124,
188, 278, 295, 356, 404, 418
Osmanlı İmparatorluk Postası 105
Osmanlı Meclis-i Mebusanı 364
Otuz Yıl Savaşları 224

Pa

Paflagonya 21
Pamfilya 75
Paris 19, 45, 91, 308, 327
Paşa Camii ve Paşa Hamamı (Merzifon) 57
Pavlus/Paul (Aziz) 258, 270, 296, 299, 313-314
Payas 424
Pazarcık 379-380
Peabody-Martini 377
Pers İmparatorluğu 19, 425
Pers(ler) 66, 261, 298, 341, 347, 416, 425
Philippos (Makedonyalı) 245
Pietri, Dorando 348
Pirkinik Çayı 145
piştovlar 49, 55-56
Plevne 77, 120
Pollard, Arthur 401

Pompeiopolis Kenti 316
Pompeius (Gnaeus Pompeius Magnus) 75
Pontus 22, 75, 81
Pontus Dağları 21, 312
Pontus Krallığı 23
Port Darwin 404
Pozanti 252, 257, 284-285, 307

Ramsay, Sir William Mitchell 296
Ren Nehri 58
Rhône-Alpes 329
Richard "Dick" Turpin 282
Richard Hakluyt (Kral) 401
Rio Janeiro 91
Robin 182
Rodos 175, 306
Rodoslu(lar) 175
Roma 43, 75, 81, 83, 144, 191, 232, 237, 270, 274,
296, 313-314, 341, 363, 408
Roma Cumhuriyeti 75, 103
Roma İmparatorluğu 58
Roma Katolik Kilisesi 156
Roma yolu 38, 43, 112, 302, 316, 350
Romalı(lar) 23, 90, 261, 306, 416
Romanos III (Bizans imparatoru) 386
Rum 20, 92; gazetesi 202; kilisesi 155
Rum Ortodoks Kilisesi 222
Rum(lar) 24, 26-29, 32, 38, 47, 54, 57, 60-61, 64-
66, 76, 85, 115, 119, 136, 156, 175, 182-184,
201, 210, 214, 216, 221-222, 226, 228, 233,
240, 244, 259, 264-265, 270, 278-282, 287,
292, 303-306, 327, 339, 368, 377, 419
Rus İmparatorluğu 65
Rus Savaşları 143
Rus(lar) 32-33, 60, 64-65, 326, 352, 425
Rusya 17, 24, 32-33, 64-65, 148, 269, 326

Sabetaycılar/Selanikli Türk Musevileri 196, 328
Sakal-ı Şerif 362, 364
Sakız 306
Sakson(lar) 58

Ra

Sa

Saksonya 226
 Salé Cumhuriyeti 400
 Salé Rovers 400
 Samsun 17-18, 22-31, 33, 36, 42, 57, 61, 77, 106,
 108, 157, 159, 170, 198, 322, 351, 380
 Saros 247
 Sart 149
 Saruca Paşa Camii 59
 Selçuklu/Selçuklular 43, 83, 85, 93-94, 97, 143-
 146, 165, 173, 176, 191, 193, 266, 270, 313,
 327, 339, 397
 Selim (Sultan) 250
 Selim (Uçhisarlı Müslüman) 222
 Senekerim I (Ermeni Kralı) 144, 150, 157
 Sevan 156
 Seyhan 247, 336
 Seyhun/Sarus 323, 325
 Shakespeare 302, 399
 Sicilyalı(lar) 264
 Sidney 404
 Sidon 19
 Silifke 185, 261, 265, 327
 Silivri 117
 Simon (Aziz) 407
 Sinbad (Denizci) 23
 Singapur 404
 Sinop 22-24, 33, 57, 100, 108, 149
 Sinop Dağları 20
 Sisera (Komutan) 376
 Sivas Amerikan Koleji 87, 167
 Sivas hapishanesi 151-152
 Sivas/Sebastea 23, 55, 75, 80, 106, 108, 113, 120,
 125, 133, 135, 138, 141-146, 148-159, 164, 167-
 168, 170, 174, 202, 253, 266-267, 291, 322,
 327, 332
 Sivas'tan kıyıya giden posta teşkilatı 113
 Slav(lar) 77
 Slavlar 77
 Smith Wesson (silah) 186
 Söğütlü Han 133, 141
 St Francis (gemi) 417

St Jean l'Evangeliste (gemi) 417
 St. Jean Şövalyeleri 175
 St. Mary Kilisesi 182
 Strabon 19, 76, 83, 94
 Sultan Han 165, 169-170, 339, 341
 Suriye 23, 60, 75, 89, 99, 274-275, 295, 321-322,
 362-363, 378-379, 381, 385, 399, 402-404,
 408, 417, 420
 Suriye Demiryolu 386
 Suriye Kapıları 414
 Suriyeli(ler) 319
 Surrey 302
 Süryani(ler) 100
 Şam 185, 292, 390, 404
 Şapur (Sasani Kralı) 193
 Şar Köyü 149
 Şarlman 277
 Şebinkarahisar 75
 Şebinkarahisar Dağları 28, 164
 Şeria Nehri 29

Taberiye Gölü 29, 341
 Tahtaköprü 273, 278, 280, 284
 Tahtaköprü Hanı 278
 Talas 165, 173-183, 188, 195
 Tancred (Kral, 1075-1112) 341
 Tarsus 185, 273, 299, 301-302, 307, 309-316, 318-
 319, 321, 340, 349, 377
 Tarsus Hanı 311
 Taşhan (Merzifon) 49, 52-53, 57
 Tatlar (Köyü) 225, 230
 Tavşan Dağı 49, 57
 Tecer Dağı 150
 Tekke Köyü 295-297
 Tercan Dağı/Hınzır 157, 163, 170
 Terme Çayı/Terme suyu (Termedon) 30, 96
 Tersakan Çayı 38, 46, 49, 78
 Thames 104
 Thamesgemisi 416-417
 The Hakhyt Society 401
 Tibarenler 19, 78

Ta

Timotheos (Listralı) 270
Timur Han 85, 90, 143-145, 156, 193, 397
Tokat 103, 105, 111-115, 117, 120-123, 125-127, 129-130, 134, 141
Tokat Kalesi 114
Tokat Protestan Kilisesi 120
Toprakkale 238, 336, 347, 416, 422
Topuz Dağı 204, 211, 214, 224, 230, 232, 248
Topuz Dağı geçidi 204, 234, 267
Toros Dağları 21, 75, 207, 226, 239, 257-259, 261, 266-267, 269, 277, 279, 285, 293, 301, 305, 307-308, 316, 323, 327, 336, 380, 416, 422
Tosun Ali Köyü 252, 263, 278
Trabzon 18-20, 22, 24, 32
Trabzon İmparatorluğu 43
Trakya 64, 77
Trakyalı(lar) 77
Troya 20-21
Tufanbeyli 149
Tuna 58
Turhal 105, 108-110, 130
Turmanin (postanesi) 405, 407
Turmanin Köyü 408
Tuz Gölü 204, 207
Tüfekçiyan Efendi 87
Türk Dili 99
Türk İmparatorluğu 57, 80, 86, 91, 116, 274, 382, 422, 423
Türkiye 24, 32, 46, 79, 84, 88-89, 113, 119, 141, 160-162, 215, 245, 275
Türk-Mısır 259
Türk-Mısır 295
Türkkoğlu (İlçesi) 357
Uçhisar köyü 214, 217, 220-222, 224, 226, 228, 230
Ulu Cami (Adana) 323
Uludağ 21
Ulukışla 257, 263, 265-267, 271, 273, 276-277, 294, 307, 380, 410
Urfa katliamı 406

Urfa 306
Uzun Yayla Çerkezleri 168 ayrıca bkz. Çerkezler
Ürdün 341
Ürgüp 183, 204, 206, 209, 211-212, 214-215, 226-227, 230, 236, 244, 256, 291
Vaftizci Yahya 175, 184
Vaftizci Yahya Ortodoks Manastırı (Zincirdere) 182
Van 119
Van Gölü 144, 422
Varna 76
Vasurakan Krallığı 157
Venedik 156
Venedikli(ler) 400
Vezirköprü 57, 108
Viktorya Haçı 328
Viyana 19, 59, 150
Viyana Kuşatması (1683) 49, 56, 58-59
Vizigotlar 58

Wakeman, George 401
Wellesly Koleji 29
William (Fatih) 408

Yael 376
Yahudi(ler) 54, 102, 186, 196, 292, 328, 330, 393, 405
Yakub'un kuyusu 413, 418
Yaz Yolu 111
Yehova 109
Yelatin Han 252-254
Yemen 136, 151-152, 187, 334, 410
Yeni Dünya 60
Yeni Han (Çamlıbel) 133, 135, 137, 330
Yeni Han (kasaba adı) 133, 138-139
Yeni Han (Tarsus) 311
Yeni Han 186, 225, 299, 303, 310
Yeni Pazar 104-105, 169
Yeni Pazar Hanı (Amasya) 100, 103-104
yeniçeri(ler) 49, 57-58, 182
Yeşil Kubbe 58

Va

Wa

Ya

U

Yeşilirmak 30, 46, 81-82, 96, 110
Yılanlı Dağ 177, 198
Yılanlıkale 238
Yıldız Dağı 130-131
Yıldız Irmağı Vadisi 141
York Kenti 182, 282
Yorkshireli(lar) 196
Yunan İmparatorluğu 26, 32
Yunan, Yunanlar 19, 21, 23, 26, 29, 47, 60, 66-67,
222, 244, 261, 264, 270, 278, 306, 313-314,
319, 341, 390, 401-403, 425
Yunanistan 21, 26, 47, 274
Yunus Sütunları 413, 424-425
Yunus, Hz. 424

Za

Zabel (Ermeni) 406
Zela Muharebesi 103
Zenci(ler) 319
Zeytun 321, 362, 366-368, 370, 372-379
Zeytun Dağları 329
Zeytun Suyu 368, 370
Zeytun Suyu Vadisi 374
Zeytun yolu 369, 371
Zeytunlu(lar) 321, 362, 366, 368, 370, 372, 376-
378, 380
Zile 100, 103-104
Zile Dağları 104
Zincirdere 182, 184

Bu kitapta anlatılan yolculuğun tamamı yaya olarak yaklaşık 2000 kilometreyi buluyor. Beş ayda alınan bu mesafenin elli dört günü fiilen yolda geçmiş. Daha önce birçok Avrupalı Anadolu'yu bir uçtan bir uca, bir denizden ötekine geçmişti ve bunların arasında kadınlar da bulunuyordu. Ancak bu yolcuların hepsi araba ile ya da at sırtında seyahat etmiş, hatta olanak bulunduğu da tren, bisiklet, hatta otomobilden yararlanmışlardı. Bu seyyahlardan hiçbiri köylüler gibi yol veya keçiyollarından yaya gitmeyi, en kötü hanlarda veya nerede bir sığınak bulurlarsa orada gecelemeği hiç denememişlerdi. Britanya Amirallik Dairesi'nde bir istihbarat subayı olan William John Childs bu yolculuğu, Bağdat Demiryolunun inşaa edildiği, yani Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yakın ilişkilerin kurulduğu bir sırada yaptı. Üstelik yolculuğun gerçekleştiği 1911-1912 yıllarında Trablusgarp Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti ile İtalya savaşı halinde bulunuyorlardı. İstanbul'dan Samsun'a gemiyle giden yazar, oradan itibaren yanında eşyalarını taşıyan bir yük beygiri ve bunun sürücüsü bulunduğu halde yaya olarak Anadolu içlerine daldı. Childs, Samsun-Havza-Merzifon-Amasya-Zile-Turhal-Tokat-Sivas-Talas-Kayseri-İnce-su-Ürgüp-Nevşehir-Pozantı-Ulukışla-Konya-Tarsus-Mersin-Adana-Osmaniye-Maraş-Zeytun-Pazarcık-Antep-Kilis-Halep-Kırkhan-İskenderun güzergâhını izledi ve buradan gemiyle ülkesine doğru yola çıktı. Asıl amacı ne olursa olsun yazarın renkli anlatımı ve tanıklığı bizleri 20. yüzyıl

başının Osmanlı kent ve kasabalarına götürüyor ve dönemin, Müslüman-Hristiyan, Türk, Çerkes, Laz, Ermeni ve Rum ahalisiyle buluşturuyor. Bu anlatımların ilginç bir yönü de o dönemde Anadolu'da genel olarak Müslüman-Hristiyan, özel olarak ta Müslüman-Ermeni gerilimlerinin yüksekliğine tanıklık etmesi. Sanki 1915'teki trajik olayların zemberekleri Anadolu'da çoktan kurulmaya başlamış gibidir. Yazarın kendi çektiği 62 fotoğraf da kitaptaki canlı anlatımların ete kemiğe bürünmesini sağlıyor.

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-169-7

₺ 55